

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОВІДАЙЧИК ОКСАНА СТЕПАНІВНА

УДК 378-057.2: 364-43-047.37

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.С. Повідайчик

Науковий консультант: Козубовська Ірина Василівна, доктор педагогічних наук, професор

Ужгород-2019

Тернопіль-2019

АНОТАЦІЯ

Повідайчик О.С. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019.

У дослідженні розглянуто й обґрунтовано теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка фахівців соціальної роботи у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – підготовка майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Мета дослідження полягає в розробці, обґрунтуванні та експериментальній перевірці системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Науково-дослідницьку діяльність фахівців соціальної роботи визначено як практику з отримання нових науково обґрунтованих знань, спрямованих на цілеспрямовану зміну соціальної дійсності, яка реалізується в логічній послідовності шляхом застосування відповідних форм і методів наукового пізнання.

Здійснено класифікацію дослідницьких умінь соціальних працівників: методологічні, інформаційно-аналітичні, діагностичні, проєктивні, прогностичні, організаційні, комунікативні, системно-інформаційні, технічні.

Концептуальні засади розробки системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності базуються на методологічних підходах: дослідницькому, системному, компетентнісному, культурологічному, інтегративному, гуманістичному, квалітологічному,

кваліметричному, аксіологічному, особистісному, практикоорієнтованому, герменевтичному; методологічних функціях науково-дослідницької діяльності (соціальної, інтерсоціальної, системної, інтегративної, прогностичної, моделюючої, інформаційної, комунікативної, технологічної, мотиваційної, розвивальної, рефлексивної); загальних (фундаментальності, системності і цілісності, діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність, науковості, наступності, диференціації і індивідуалізації) і специфічних принципах (самостійного вибору студентами напряму науково-дослідницької діяльності, інтеграції змісту дисциплін навчального плану і наукових досліджень, регіоналізації, професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки до науково-дослідницької діяльності, соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки).

Встановлено, що результатом підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності є готовність до такого виду роботи. Готовність майбутнього соціального працівника до науково-дослідницької діяльності визначено як цілісну систему професійно-особистісних якостей фахівця, ґрунтовні теоретико-методологічні знання й дослідницькі вміння, активну особистісну позицію в процесі реалізації дослідницьких ролей, що виражається через позитивне і усвідомлене ставлення до науково-дослідницької діяльності як компонента професіоналізму. У структурі готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти.

Критеріями і показниками мотиваційно-ціннісного компонента є: сформованість внутрішніх мотивів до НДД (інтерес до НДД у процесі вирішення професійних завдань, активність у саморозвитку, самовдосконаленні, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання і вміння) та ціннісна спрямованість на НДД у процесі вирішення професійних завдань (сформованість системи суспільно значущих цінностей та ставлення до НДД як цінності). Критеріями і показниками когнітивного компонента є: знання теоретико-методологічних основ НДД (теорії і методів наукового пізнання, теоретичних і організаційних основ дослідницької

практики); знання міждисциплінарних методів досліджень (соціологічних, психологічних, педагогічних, математичних, статистичних); інтелектуальні властивості (критичність, самостійність, креативність мислення). Критеріями і показниками діяльнісного компонента є: практична готовність студентів до НДД (сформованість дослідницьких умінь) і дослідницька активність (включеність студентів у НДД). Критеріями і показниками емоційно-вольового компонента є: позитивне емоційне ставлення до НДД (відчуття інтелектуального задоволення від НДД, емоційна стійкість), наявність вольових якостей (наполегливість, відповідальність, організованість) та здатність до саморефлексії (аналіз власного професійного розвитку, здатність до самооцінки, самоконтролю). Критерії і показники характеризують відповідні рівні сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до НДД – низький, середній, достатній, високий.

Розроблено та апробовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, основними компонентами якої є: цільовий (мета професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності); теоретико-методологічний (становить концептуальну основу формування готовності фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності, ґрунтується на інтеграції загальних і специфічних принципів і методологічних підходів, що визначають спрямованість реалізації теоретико-практичних аспектів підготовки до науково-дослідницької діяльності), процесуально-змістовий (етапи та зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності через використання потенціалу дисциплін фундаментальної, професійної, практичної підготовки та дослідницько-спрямованих курсів, практику, самостійну роботу і кваліфікаційні дослідження, позааудиторну діяльність, волонтерську роботу), технологічний (дидактичне забезпечення освітнього процесу через реалізацію форм, методів, технологій і засобів навчання з урахуванням специфіки процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД), аналітико-результативний (форми і методи діагностики та оцінювання готовності фахівців соціальної роботи до НДД, рівні готовності, критерії і показники їхнього визначення, результат).

Ефективність системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності забезпечується реалізацією визначених педагогічних умов: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у підготовці і впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти навчально-методичних та практичних посібників, методичних рекомендацій, авторських програм та електронних ресурсів, які розкривають теоретичні і практичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД і забезпечують її реалізацію, а саме: посібників для студентів спеціальності «Соціальна робота»: «Методи досліджень у соціальній роботі», «Основи соціальної інформатики»; «Соціальна робота: вступ до спеціальності» (для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи); методичних рекомендацій: «Вища математика. Основи теорії ймовірностей», «Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень» (навчально-методичні матеріали і рекомендації до виконання лабораторних робіт), «Зарубіжний досвід підготовки майбутніх соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності», «Практична підготовка майбутніх соціальних працівників», «Соціальна і демографічна статистика (розв'язування задач у редакторі електронних таблиць MS Excel)»; авторських програм навчальних дисциплін і практик: «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальна інформатика», «Програма практики магістрів»; електронних ресурсів: навчально-методичне забезпечення науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних

працівників у системі Moodle, віртуальне освітнє науково-дослідницьке середовище, навчально-методичний програмний комплекс з дисциплін природничо-наукової підготовки.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні соціальні працівники, науково-дослідницька діяльність, готовність до науково-дослідницької діяльності, дослідницькі вміння, система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, педагогічні умови.

ANNOTATION

Povidaichyk O.S. The Theory and Practice of Preparation of Future Social Workers for Scientific Research Activity. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2019.

The research considers and substantiates the theoretical and methodological foundations of the professional preparation of future social workers for scientific research activity.

Object of the research – professional preparation of social work specialists in the higher education institutions.

Subject of the research is the preparation of future social workers for scientific research activity.

The purpose of the study is to develop, substantiate and experimentally test the system of professional preparation of future social workers for scientific research activity.

Scientific research activity of social workers is defined as activity on obtaining new scientifically grounded knowledge aimed at purposeful change of social reality, which is realized in logical sequence by application of appropriate forms and methods of scientific cognition.

Classification of research skills of social workers is carried out. They are: methodological, informational-analytical, diagnostic, projective, forecasting, organizational, communicative, system-informational and technical.

It is established that the result of students' preparation for scientific research activity is the readiness for such kind of work. The readiness of future social workers for scientific research activity is defined as an integral system of professional and personal qualities of a specialist, thorough theoretical and methodological knowledge and research skills, an active personal position in the process of implementation of research roles, which is expressed through a positive and conscious attitude to scientific research activity as a component of professionalism. In the structure of readiness of social workers for scientific research activity there are singled out such components: motivational-value, cognitive, active and emotional-willed. The criteria, indicators and levels of readiness of future social workers for scientific research activity are determined.

The conceptual principles of development of the system of professional training of future social workers for scientific research activity are based on methodological approaches: research, systemic, competence, culturological, integrative, humanistic, qualitative, qualimetric, axiological, personal, practical-oriented, hermeneutical; methodological functions of scientific research activity (social, intersocial, systemic, integrative, predictive, modeling, informational, communicative, technological, motivational, developing, reflexive); general (fundamentalism, systemicity and integrity, dialectical unity of theoretical and empirical knowledge of social reality, scientific, continuity, differentiation and individualization) and specific principles (self-selection of scientific research activity by students, integration of the content of disciplines of the curriculum and scientific researches, regionalization, professional context theoretical and practical preparation for scientific research activity, socio-pedagogical maintenance, as well as psychological and pedagogical support

The criteria and indicators of the motivational-value component are: the formation of internal motives for scientific research activity (interest in scientific research activity in the process of solving professional tasks, activity in self-development and self-improvement, the desire to deepen scientific research knowledge and skills) and value orientation on scientific research activity in the process of solving professional problems (the formation of a system of socially significant values and the attitude to the scientific research activity as a value).

The criteria and indicators of the cognitive component are: knowledge of theoretical and methodological foundations of scientific research activity (theories and methods of scientific cognition, theoretical and organizational foundations of research practice); knowledge of interdisciplinary research methods (sociological, psychological, pedagogical, mathematical, statistical); intellectual properties (criticality, independence, creativity of thinking).

The criteria and indicators of the activity component are: practical readiness of students for scientific research activity (the formation of research skills) and research activity (the inclusion of students into scientific research activity).

The criteria and indicators of the emotional-volitional component are: positive emotional attitude to scientific research activity (sense of intellectual satisfaction out of scientific research activity, emotional stability), the presence of volitional qualities (persistence, responsibility, organization) and ability to self-reflection (analysis of own professional development, ability to self-esteem, self-control). The criteria and indicators characterize appropriate levels of readiness of future social workers for scientific research activity – low, average, sufficient, high.

There is developed and tested the system of professional preparation of future social workers for scientific research activity, the main components of which are: target (the purpose of professional preparation of future social workers for scientific research activity); theoretical and methodological (forms the conceptual basis for the formation of readiness of specialists of social work for scientific research activity and is based on the integration of general and specific principles, as well as methodological approaches that determine the orientation of the implementation of theoretical and practical aspects of preparation for scientific research activity); procedural-content (stages and the content of the professional preparation of future social workers for scientific research activity through the use of the potential of general disciplines and the research-oriented courses, practice, independent work, qualification studies, as well as extracurricular activities, volunteer work), technological (didactic provision of the educational process through the implementation of the forms, methods, technologies and learning tools taking into account the specifics of the process of preparation of future social workers for scientific

research activity), analytical and productive (forms and methods of diagnostics and assessment of the readiness of specialists of social work for scientific research activity, levels of readiness, criteria and indicators of their definition, result).

The effectiveness of the developed system of professional preparation of future social workers for scientific research activity is ensured by the implementation of certain pedagogical conditions: formation of the motivation of future social workers to scientific research activity; involvement of junior students into scientific research activity; provision of scientific research content of the disciplines of fundamental, professional and practical preparation of social workers; use of the technology of differentiated learning in the process of scientific research preparation of masters of social work; application of information and communication technologies in the process of scientific research training of future social workers.

The practical significance of the research results is in preparation and implementation into the educational process of higher education institutions the instructional and practical manuals, methodological recommendations, author's programs and electronic resources, which reveal the theoretical and practical principles of the professional training of future social workers for scientific research activity and ensure its implementation, namely: manuals for students of the specialty «Social Work»: «Methods of Research in Social Work», «Fundamentals of Social Informatics»; «Social Work: Introduction to a Specialty» (for students of related specialties, which acquire an educational master's degree in social work); methodical recommendations: «Higher mathematics. Fundamentals of Probability Theory», «Mathematical-statistical methods of data analysis of sociological researches» (teaching materials and recommendations for the implementation of laboratory works), «Foreign experience of preparing of future social workers for the application of medical and social work technologies into the professional activity», «Practical training of future social workers», «Social and demographic statistics (solving tasks in the MS Excel spreadsheet editor)»; author's programs of academic disciplines and practices: «Fundamentals of scientific researches», «Methods and organization of social researches», «Social and demographic statistics», «Social informatics», «Program of masters' practice»; electronic resources: educational and

methodological provision of scientific research preparation of future social workers in the «Moodle» system, virtual educational scientific research environment, educational and control program complex on disciplines of natural science training.

Key words: professional preparation, future social workers, scientific research activity, readiness for scientific research activity, research skills, system of professional preparation of future social workers for scientific research activity, pedagogical conditions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Повідайчик О.С. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі професійної підготовки: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 477 с.

2. Повідайчик О.С., Данко Д.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. 230 с.

3. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури як педагогічна умова підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Актуальні питання соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: колективна монографія / І. Козубовська, Ф. Шандор. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. С. 218–237.

4. Повідайчик О.С., Козубовська І.В., Попович І.Є. Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2017. 212 с.

5. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до профілактики девіантної поведінки дітей у процесі волонтерської практики. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильним до девіантної поведінки: український та міжнародний досвід*: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді та ін. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. С. 250–263.

6. Povidaichyk O., Varga N. Problem-based learning as a pedagogical condition of preparing of students for research work. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph*. Sandomierz: Izdevnieciba «Baltic Publishing», 2018. Vol. 1. P. 379–397.

7. Повідайчик О.С., Тополянський С.І., Повідайчик М.М. Основи соціальної інформатики: навч. посібник. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. 228 с.

8. Повідайчик О.С., Жиленко Р.В. Методи досліджень у соціальній роботі: навч. посібник. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 162 с.

9. Повідайчик О., Козубовський Р. Соціальна робота: вступ до спеціальності: навч. посібник для студ. суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Ужгород: УжНУ, 2018. 72 с.

10. Повідайчик О.С., Опачко М.В., Соломка Е.Т. Забезпечення якості підготовки фахівців в умовах кредитно-модульної системи навчання. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Філософія, політологія»*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Вип. 96. С. 120–125.

11. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Сучасні комп'ютерні технології тестування знань студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2011. Вип. 21. С. 160–163.

12. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості викладання математичних дисциплін у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2011. Вип. 22. С. 119–121. *Google Scholar*

13. Повідайчик О.С. Деякі аспекти застосування Інтернет-технологій в системі вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2013. Вип. 26. С. 154–156. *Google Scholar*

14. Повідайчик О.С., Борщ К.К. Організація практичної підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія:*

«Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2013. Вип. 28. С. 123 –126. *Google Scholar*

15. Povidaychuk O., Popovich A., Báthori-Tárczy Z., Afanasyev D. A hallgatók pályaválasztását befolyásoló szempontok elemzése. *Hallgatói kutatóümuhelyek nemzetközi együttműködése, határok nélkül*. Nyirgyháza: Orvos-és Egészségtudományi Centrum, 2013. S. 71-86.

16. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості інформаційної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2015. Вип. 35. С. 151–153. *Google Scholar*

17. Повідайчик О.С., Варга Н.І. Роль додаткової освіти в процесі формування готовності студентів до науково-дослідної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2016. Вип. 39. С. 212–215. *Google Scholar, Index Copernicus*

18. Повідайчик О.С. Проблемне навчання в процесі підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2016. Вип. 1-2. С. 45–53. *Google Scholar*

19. Повідайчик О.С. Створення проблемної ситуації як умова активізації науково-дослідницької роботи студентів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. LXXI, Т. 1. С. 141–146. *Google Scholar*

20. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Застосування інформаційних технологій у науково-дослідній роботі майбутніх соціальних працівників. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2016. №1. С. 152–156. *Google Scholar*

21. Povidaychuk O. Some Aspects of Preparing the Students to Research Work. *Intellectual Archive*. Volume 5. Number 4, July-August, 2016. Toronto: Shiny Word Corp. P. 33–37. *Google Scholar*

22. Повідайчик О.С. Функції науково-дослідницької діяльності в системі соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія:

«Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2016. Вип. 2 (39). С. 180–183. *Google Scholar*

23. Повідайчик О.С. Дослідницькі ролі соціальних працівників у професійній діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. Вип. 2 (4). С. 31–34. *Google Scholar, Index Copernicus*

24. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. №3 (43). С. 444–447. *Google Scholar, Index Copernicus*

25. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Основні підходи до науково-дослідницької роботи студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2017. Вип. 1 (40). С. 216–218. *Google Scholar, Index Copernicus*

26. Повідайчик О.С. Розробка моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2017. Вип. 1-2. С. 21–30. *Google Scholar*

27. Повідайчик О.С. Модель дослідницького середовища соціальної роботи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон, 2017. Вип. LXXVI, Т. 3. С. 130–134. *Index Copernicus*

28. Повідайчик О.С. Управління процесом формування науково-дослідницьких умінь студентів у системі професійної підготовки. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2017. Вип. 3. С. 206–212.

29. Повідайчик О.С. Вітчизняний досвід науково-дослідницької підготовки студентів у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2017. Вип. 2 (41). С. 198–201. *Google Scholar, Index Copernicus*

30. Повідайчик О.С. Методичні прийоми дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. Вип. 2(6). С. 101–104. *Google Scholar, Index Copernicus*

31. Повідайчик О.С., Попович І.Є. Варга Н.І. Формування дослідницьких умінь студентів у вищих навчальних закладах Великої Британії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2017. №4 (59). С. 421–426. *Google Scholar*

32. Повідайчик О.С. Організаційні аспекти формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Virtus. Scientific Journal*. Montreal: СРМ «ASF», 2017. №12, March. P. 144–147. *Google Scholar, Cite Factor, Scientific Indexing Services, International Innovative Journal Impact Factor*

33. Повідайчик О. С. Аналіз стану готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2018. Вип. 1 (42). С. 183–187. *Google Scholar, Index Copernicus*

34. Повідайчик О.С. Реалізація технології диференційованого навчання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2018. Вип. 2 (43). С. 201–205. *Google Scholar, Index Copernicus*

35. Повідайчик О., Козубовська І., Попович І. Формування дослідницьких умінь студентів у європейській системі вищої освіти. *Virtus. Scientific Journal*. Montreal: СРМ «ASF», 2018. №23. Part 1, April. С. 101–104. *Google Scholar, Cite Factor, Scientific Indexing Services, International Innovative Journal Impact Factor*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

36. Повідайчик О.С. Інформаційна культура в системі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 трав.

2010 р.). Хмельницький: ХНУ, 2010. С. 92–93.

37. Повідайчик О.С. Вітчизняний досвід організації волонтерської практики в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців: розвиток волонтерського руху в Україні та за рубежом*: матер. доп. та повід. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21 верес. 2012 р.). Ужгород: УжНУ, 2012. С. 50–52.

38. Повідайчик О.С. Інформаційні технології в соціальній роботі. *Актуальні проблеми соціальної роботи: волонтерство як важливий ресурс соціальної роботи*: матер. доп. та повідомл. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27 верес. 2013 р.). Ужгород: УжНУ, 2013. С. 76–80.

39. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості розробки програмного навчального комплексу для дистанційного вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квіт. 2014 р.). Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 111–113.

40. Повідайчик О.С. Деякі аспекти підготовки соціальних працівників до застосування інформаційних технологій в роботі з людьми з обмеженими можливостями. *Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (дистанц.). (Київ, 1 квіт. 2014 р.). Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. С. 50–52.

41. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Стан і тенденції розвитку соціальної інформатики як науки і навчальної дисципліни. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 жовт. 2015 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2015. С. 70–73.

42. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Деякі аспекти розробки навчально-контролюючого програмного комплексу з вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21–22 квіт. 2015 р.). Хмельницький: ХНУ, 2015. С. 114–116.

43. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Психолого-педагогічні аспекти соціальної освіти. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХНІ ст.*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січ. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 31–33.

44. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Психологічні бар'єри у комунікативній взаємодії викладачів і студентів. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 лют. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 123–125.

45. Повідайчик О.С. Деякі аспекти науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах. *Соціальна робота і соціальна педагогіка*: зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28–29 квіт. 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 83–87.

46. Повідайчик О.С. Науково-дослідна робота студентів у системі вищої професійної освіти. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачево, 19–20 трав. 2016 р.). Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. С. 174–176.

47. Повідайчик О.С. Практика як складова формування готовності магістрів соціальної роботи до наукових досліджень. *Сучасний вимір педагогіки та психології*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27–28 трав. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 102–106.

48. Повідайчик О.С. Умови формування готовності майбутніх фахівців до науково-дослідницької діяльності в професійній сфері. *Current issues and problems of social sciences: conference proceedings* (Kielce, June 28–30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. P. 51–54.

49. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Розвиток ступеневої соціальної освіти у Великій Британії. *Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем вихованні і освіти*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 лип. 2016 р.). Харків: Центр педагогічних досліджень, 2016. С. 81–84.

50. Повідайчик О. С. Особливості професійно-спрямованої науково-дослідницької роботи студентів вищих навчальних закладів. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 серп. 2016 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 72–75.

51. Повідайчик О.С. Застосування програмних засобів аналізу даних у процесі науково-дослідницької роботи студентів. *Теорія прийняття рішень*: зб. матер. Міжнар. школи-семінару. (Ужгород, 26 вересня – 1 жовтня 2016 р.). Ужгород: УжНУ, 2016. С. 219.

52. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 16 верес. 2016 р.). Ужгород: УжНУ, 2016. С. 140–141.

53. Повідайчик О.С. Особливості науково-дослідницької діяльності фахівців соціальної роботи. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовт. 2016 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. С. 82–85.

54. Повідайчик О.С. Соціально-економічні фактори підготовки соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачєво, 19–21 жовт. 2016 р.). Мукачєво: Вид-во МДУ, 2016. С. 177–179.

55. Повідайчик О.С. Методологічні засади науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 січ. 2017 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 42–46.

56. Повідайчик О.С. Поняття науково-дослідницької роботи студентів у працях вітчизняних науковців. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27–28 січ. 2017 р.). Львів: «Львівська педагогічна спільнота», 2017. С. 111–113.

57. Повідайчик О.С. Історичні аспекти дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників за рубежом. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 30–31 берез. 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 113–115.

58. Повідайчик О.С. Структура готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 трав. 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 100–103.

59. Повідайчик О.С. Форми і методи науково-дослідницької підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США. *Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів*: зб. матер. VI Міжнар. наук.-методол. семінару (Хмельницький, 18 трав. 2017 р.). Київ-Хмельницький: Термінова поліграфія, 2017. С. 167–169.

60. Повідайчик О.С. Науковий світогляд соціальних працівників як професійно значимий феномен. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19–20 трав. 2017 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 75–77.

61. Повідайчик О.С. Дослідницька складова соціальної роботи в умовах воєнних конфліктів. *Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 22 верес. 2017 р.). Ужгород: ПП. Роман О.І., 2017. С. 76–77.

62. Повідайчик О.С. Принципи підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms*: international scientific-practical conf. (Tbilisi, 29 September, 2017). Tbilisi: Baltija Publishing, 2017. P. 166–168.

63. Повідайчик О.С. Особливості дослідницької підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 жовт. 2017 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2017. С. 97–99.

64. Повідайчик О.С. Лекція як провідна форма науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26–27 жовт. 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 33–35.

65. Повідайчик О. Особливості управління науково-дослідницькою підготовкою соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 січ. 2018 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 61–64.

66. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Квалітологічний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у вищій школі. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм*: зб. матер. III Всеукр. викл.-студ. наук.-практ. конф. (Кременчук, 2 берез. 2018 р.). Кременчук: Посвіт, 2018. С. 125–128.

67. Повідайчик О.С. Системний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у ВНЗ. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: зб. матер. III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 29–30 берез. 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 317–319.

68. Повідайчик О.С. Теоретична підготовка соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: збірник наук. праць за матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 26–27 квіт. 2018 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 97–98.

69. Повідайчик О. Компетентнісний підхід до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців*: зб. матер. II-ї Міжнар. наук. інт.-конф. (Київ, 26–27 квіт. 2018 р.). Київ: Альфа-ПК, 2018. С. 108–110.

70. Повідайчик О. Культурологічний підхід до науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*: зб. матер. IV-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород – Дрогобич, 15 черв. 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 221–222.

71. Повідайчик О.С., Варга Н.І. До питання про доступність вищої освіти у США. *Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14 верес. 2018 р.). Ужгород: РІК-У, 2018. С. 74–75.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

72. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Вища математика. Основи теорії ймовірностей: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2008. 48 с.

73. Повідайчик О.С. Соціальна інформатика: метод. рекомендації до вивчення курсу. Ужгород: УжНУ, 2008. 32 с.

74. Повідайчик О.С. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: метод. рекомендації до виконання лабораторних робіт. Ужгород: УжНУ, 2009. 28 с.

75. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: навчально-методичні матеріали. Ужгород: УжНУ, 2010. 44 с.

76. Повідайчик О.С., Зобенько Н.А. Програма практики магістрів. Ужгород: УжНУ, 2013. 26 с.

77. Повідайчик О.С., Данко Д.В. Зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2014. 28 с.

78. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Практична підготовка майбутніх соціальних працівників: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2015. 19 с.

79. Повідайчик О.С. Формування готовності студентів до науково-дослідницької роботи як педагогічна проблема. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. Вип. 1(18). С. 118–123.

80. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Соціальна і демографічна статистика (розв'язування задач у редакторі електронних таблиць MS Excel): метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2018. 24 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДНИЦЬКА ПАРАДИГМА ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	40
1.1. Актуалізація науково-дослідницької діяльності соціальних працівників у контексті сучасних соціальних проблем.....	40
1.2. Сутнісні характеристики науково-дослідницької діяльності.....	59
1.3. Дослідницькі вміння фахівців соціальної роботи у професійній діяльності.....	77
Висновки до першого розділу.....	95
РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ	98
2.1. Досвід професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності у вітчизняних закладах вищої освіти.....	98
2.2. Особливості науково-дослідницької підготовки фахівців соціальної роботи у зарубіжній вищій школі.....	118
Висновки до другого розділу.....	145
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	148
3.1. Методологічні підходи до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі.....	148
3.2. Сутність, зміст і структура готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.....	176
3.3. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності.....	196

3.4. Обґрунтування моделі системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.....	213
Висновки до третього розділу.....	227
РОЗДІЛ 4. ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	231
4.1. Формування готовності фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності у процесі теоретичної і практичної підготовки.....	231
4.2. Форми, методи, технології і засоби професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.....	251
4.3. Підготовка майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі позааудиторної роботи.....	287
4.4. Педагогічні умови підготовки фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності.....	302
Висновки до четвертого розділу.....	346
РОЗДІЛ 5. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	349
5.1. Загальна характеристика і організація експериментальної роботи.....	349
5.2. Реалізація формувального етапу педагогічного експерименту.....	356
5.3. Аналіз результатів і статистична оцінка дослідно-експериментальної роботи.....	380
Висновки до п'ятого розділу.....	413
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	415
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	422
ДОДАТКИ.....	470

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСОПД/КОМТЕХ – автоматизована система обробки документації з призначення та виплати допомог на базі комп'ютерних технологій

ВОНДС – віртуальне освітнє науково-дослідницьке середовище

ЄІАС – Єдина інформаційно-аналітична система

ЄТОНН – Єдина технологія обслуговування незайнятого населення

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КС – конкретна ситуація

МДС – модель дослідницького середовища

МКС – метод конкретних ситуацій

НДД – науково-дослідницька діяльність

НДРС – науково-дослідницька робота студентів

НМКД – навчально-методичний комплекс дисципліни

ОНД – основи наукових досліджень

ОП – освітня програма

ОС – освітній ступінь

СНТ – студентське наукове товариство

СР – соціальна робота

ТСР – теорія соціальної роботи

ЧПКМ – читання та письмо для розвитку критичного мислення

SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) – статистичний пакет для соціальних наук

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж останніх років в українському суспільстві зростає кількість кризових явищ, поглиблюються соціальні проблеми: ВІЛ/СНІД (335 осіб на 100 тис. населення), наркоманія (148 хворих на 100 тис. осіб), малозабезпеченість (кількість сімей з недостатнім рівнем доходів за останні п'ять років зросла на 50%), безробіття (близько 10% осіб від економічно-активного населення), внутрішня вимушена міграція (понад 1,3 млн. сімей, які внаслідок тимчасової окупації частини території України та проведення воєнних дій на сході країни були вимушені переїхати до інших областей) та ін. Все це актуалізує значимість соціальної роботи як однієї з найбільш важливих професій, необхідних для сталого розвитку суспільства. Проте сьогодні в умовах глобальних суспільних трансформацій необхідно переосмислити роль державних соціальних закладів і служб та неурядових організацій у здійсненні соціальної роботи і забезпеченні соціально-правового захисту різних категорій населення.

У сучасних умовах розвитку суспільства успішне вирішення соціальних проблем неможливе без уміння фахівців соціальної роботи оцінювати потреби і ресурси людей, розробляти і впроваджувати соціальні проекти, програми і послуги, визначати ефективність різних форм соціальної допомоги, здійснювати пошук інноваційних методів надання соціальної підтримки та ін. Означене зумовлює необхідність формування готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності (НДД) у професійній сфері, яка передбачає володіння логікою досліджень, методами аналізу, проектування і прогнозування соціальних явищ і процесів, здатність реалізувати професійні функції з опорою на наукові підходи щодо вирішення соціальних проблем. У цьому контексті актуалізується проблема вдосконалення загальної професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і підготовки до НДД, що відображено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), Болонській декларації «Європейський простір у сфері вищої освіти» (1999), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013).

Важливість НДД соціальних працівників відзначена в програмному документі «Положення про дослідження в соціальній роботі» (The IASSW Statement on Social Work Research, 2014), ухваленому членами правління Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи, де акцентується увага на необхідності поєднання навчання і проведення досліджень у соціальній роботі. Відтак, науково-дослідницька робота студентів повинна стати невід'ємною частиною соціальної освіти на всіх її рівнях.

Аналіз джерельної бази засвідчує наявність глибокого інтересу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблеми професійної підготовки фахівців загалом і соціальних працівників зокрема. Так, питання філософії освіти та підготовки фахівців у вищій школі досліджують В. Андрущенко, Б. Вульфсон, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, Л. Кондрацька, В. Кравець, В. Кремень, Г. Мешко, Н. Ничкало, Б. Саймон, С. Сисоєва, Н. Слюсаренко, Г. Терещук, М. Уліз, В. Чайка; пріоритетні напрями розвитку професійної освіти соціальних працівників розглядають С. Архипова, О. Безпалько, М. Букач, О. Вільманн, М. Доуел, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Х. Кінтана, І. Ларіонова, І. Мельничук, Л. Міщик, Л. Петришин, В. Полтавець, Д. Раймонд, Т. Семигіна, С. Харченко, С. Шардлоу; психолого-педагогічні аспекти соціальної освіти вивчають В. Бочарова, Р. Вайнола, О. Дубасенюк, І. Козубовська, Н. Коляда, А. Мудрик, Н. Олексюк, І. Парфанович, В. Поліщук, Л. Романовська, І. Трубавіна, С. Шандрук, Н. Шмельова; зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників досліджують О. Бартош, Л. Віннікова, Н. Гайдук, Л. Клос, С. Когут, Т. Кремнева, Г. Лещук, Т. Логвиненко, О. Ольхович, О. Павлішак, О. Пришляк, Г. Слезанська, В. Тименко та ін.

Питання науково-дослідницької підготовки фахівців різних професійних галузей у закладах вищої освіти вивчається багатьма вченими. Так, історичні аспекти науково-дослідницької роботи студентів у ЗВО досліджують П. Довбня, О. Новицька, І. Погрібний, С. Рик; організаційні аспекти науково-дослідницької підготовки фахівців вивчають Н. Гомеля, Ю. Лавриш, О. Набока, І. Сенча; О. Артеменко, Ю. Козловський, Н. Маргіта, Л. Сущенко розглядають філософські аспекти реалізації навчально-дослідницької діяльності студентів вищої школи; Т. Голуб, О. Добровольська, Т. Колодько, О. Мартинюк досліджують питання

організації дослідницької підготовки студентів ЗВО засобами іноземної мови; на важливу роль інформаційно-комунікаційних технологій у процесі дослідницької підготовки фахівців вказують М. Вінник, Г. Омеляненко, І. Сінельник; зарубіжний досвід дослідницької підготовки студентів знайшов відображення в працях Л. Заєць, І. Самойлюкевич, І. Сініцина, О. Шквир; проблемі формування дослідницької компетентності фахівців присвячені праці Б. Андрієвського, Ю. Бойчука, Р. Вернидуба, Л. Лисенко, А. Степанюк, Н. Уйсімбаєвої; вплив науково-дослідницької роботи на формування особистості майбутнього фахівця досліджують В. Ворожбіт, М. Князян, А. Крамаренко, І. Ромашенко, Х. Федорич.

Водночас, аналіз наукової літератури свідчить про недостатню увагу вчених до проблеми професійної підготовки соціальних працівників до НДД. Тільки окремі аспекти досліджуваного питання висвітлені в працях вітчизняних (Л. Бондаренко, М. Букач, Н. Клименюк, М. Лукашевич, О. Плахотнік, О. Прохорчук, І. Савельчук) та зарубіжних (Г. Адамс, С. Бісман, Х. Графф, Р. Гріннел, Е. Керлінгер, Т. Лейн, К. Марлоу, Г. Роджерс та ін.) науковців.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми й вивчення стану сформованості готовності соціальних працівників до НДД дали змогу виявити низку суперечностей між:

- наявністю значних проблем у соціальній сфері на сучасному етапі розвитку суспільства та їх недостатнім осмисленням із позицій науки;

- об'єктивною потребою суспільства в соціальних працівниках, здатних здійснювати науково-дослідницьку діяльність, та недостатнім рівнем їхньої готовності до НДД у професійній діяльності;

- потужним потенціалом суспільно-гуманітарних, фундаментальних дисциплін, практичної підготовки, волонтерської та позааудиторної діяльності закладу вищої освіти щодо підготовки соціальних працівників до НДД та недостатнім рівнем його реалізації;

- необхідністю формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД і відсутністю науково обґрунтованої системи підготовки фахівців соціальної роботи до такої діяльності.

Актуальність проблеми в сучасних умовах розвитку країни, потреба розробки і систематизації її теоретичного та практичного аспектів, а також визначені суперечності зумовили вибір теми дослідження *«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося відповідно до теми кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Теорія і практика становлення та розвитку системи освіти, навчання і виховання у загальноєвропейському контексті» (державний реєстраційний номер 0115U001925) і теми кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Вдосконалення системи підготовки фахівців соціальної роботи в Україні» (державний реєстраційний номер 0115U001920). Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол №2 від 27 лютого 2018 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка фахівців соціальної роботи в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – підготовка майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Мета дослідження полягає в розробці, обґрунтуванні та експериментальній перевірці системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Реалізація мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

1. На основі аналізу вітчизняної і зарубіжної наукової літератури розкрити особливості науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі.

2. З'ясувати сутність дослідницьких умінь соціальних працівників та здійснити їхню класифікацію.

3. Проаналізувати стан професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у вітчизняній і зарубіжній освітній практиці.

4. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади науково-дослідницької

підготовки майбутніх соціальних працівників.

5. Охарактеризувати змістову структуру, визначити критерії, показники та рівні готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

6. Розробити систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності у закладах вищої освіти.

7. Експериментально перевірити ефективність розробленої системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності та педагогічні умови її реалізації.

Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД є підсистемою загальної системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи, яка передбачає організацію і зміст педагогічного процесу, побудованого на партнерських суб'єкт-суб'єктних взаєминах між викладачами й студентами, та спрямовується на формування готовності майбутнього фахівця до самостійної, науково-дослідницької діяльності в умовах динамічних соціальних змін. Означена підготовка ґрунтується на принципах фундаментальності, системності і цілісності, діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність, науковості, наступності, диференціації та індивідуалізації, самостійного вибору студентами напряму НДД, інтеграції змісту дисциплін навчального плану і наукових досліджень, регіоналізації, професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки до НДД, соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки. Реалізація цієї ідеї потребує врахування особливостей становлення й розвитку української системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, аналізу вітчизняного і світового досвіду дослідницької підготовки студентів у вищій школі, а також запитів сучасного суспільства на конкурентноздатних фахівців соціальної сфери.

Мета роботи, її науково-теоретичні засади зумовили визначення концептуальних основ дослідження, що потребують обґрунтування на методологічному, теоретичному й практичному рівнях.

Концепція дослідження ґрунтується на визнанні готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності результативним компонентом професійної підготовки і сутнісною характеристикою фахівця соціальної роботи. Становлення ініціативного, компетентного фахівця в галузі соціальної роботи з високим рівнем готовності до НДД є передумовою поступального розвитку професії, представники якої покликані забезпечити соціальний захист різних груп населення.

Методологічний рівень концепції відображає взаємодію та взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, що покладені в основу дослідження, а саме: дослідницький підхід передбачає впровадження методів наукового дослідження в процес навчального пізнання на всіх його етапах (від сприйняття до застосування на практиці), визначає способи організації навчальної і позанавчальної дослідницької діяльності студентів; системний – зумовлює вивчення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД з позицій цілісності, системності, взаємовпливу й взаємозумовленості його компонентів; компетентнісний – забезпечує моделювання мети і результатів навчання, їхнє відображення в цілісному вигляді як системи ознак готовності соціальних працівників до НДД; культурологічний – враховує світогляд, духовно-моральну, етичну культуру майбутнього фахівця в процесі формування готовності до НДД, культуру конкретного суспільства; реалізація інтегративного підходу забезпечує взаємопроникнення змісту й форм опанування навчальних курсів за принципом їхнього взаємозв'язку і взаємодоповнюваності, забезпечуючи утворення професійного дослідницько-зорієнтованого освітнього середовища і цілісного процесу професійної підготовки соціальних працівників до НДД; гуманістичний – зумовлює перехід від традиційної знаннево-центрованої системи до формування творчої особистості з високим інтелектуальним потенціалом, необхідним для прийняття самостійних і відповідальних рішень у процесі надання соціальних послуг; квалітологічний і кваліметричний підходи уможливають здійснення якісної і кількісної оцінки результату професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД; особистісний – дає змогу в процесі науково-

дослідницької підготовки фахівців соціальної роботи акцентувати увагу на особистості кожного студента як суб'єкта НДД; аксіологічний – передбачає формування в майбутніх соціальних працівників комплексу соціально-професійних цінностей як найважливішого чинника мотивації до НДД; практикоорієнтований – надає можливість формувати в студентів фундаментальну наукову базу знань паралельно зі здобуттям практичних компетенцій; герменевтичний – передбачає формування в студентів здатності розуміти себе й оточуючих, осмислювати будь-які прояви людської поведінки, знаходити рішення в ситуаціях невизначеності.

На теоретичному рівні концепції обґрунтовано систему вихідних теорій, ідей, дефініцій, покладених в основу розуміння сутності явища, яке вивчається; спроектовано модель дослідницького середовища соціальної роботи, що спрямовує науково-дослідницький пошук та інтегрує академічну і соціальну практику в розвитку теоретико-методологічних засад соціальної роботи; змодельовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка базується на взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу та реалізується з урахуванням методологічних підходів, загальних і специфічних принципів науково-дослідницької підготовки; визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективну реалізацію системи та зумовлюють формування у майбутніх фахівців соціальної роботи готовності до НДД.

Практичний рівень концепції передбачає експериментальну перевірку ефективності системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД та педагогічних умов, що забезпечують оновлення змісту, форм, методів і технологій професійної підготовки фахівців соціальної роботи. Реалізація системи є спеціально організованим, цілеспрямованим, динамічним процесом, функціонування якого зумовлюється як дотриманням сучасних суспільних вимог до рівня науково-дослідницької підготовки соціальних працівників, так і врахуванням специфіки теоретичної підготовки, практики, самостійної роботи, позааудиторної та волонтерської діяльності. Оцінювання ефективності системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД характеризується комплексністю, поетапністю, відбувається через використання визначеного

діагностичного інструментарію і виражається певним рівнем готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності буде більш ефективною за умови впровадження авторської педагогічної системи.

Загальна гіпотеза конкретизується частковими припущеннями, які передбачають, що підвищення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД у процесі професійної підготовки можливе, якщо:

– професійна підготовка соціальних працівників до НДД будуватиметься з урахуванням сутнісних характеристик, методологічних функцій НДД в соціальній роботі і узагальненої моделі її дослідницького середовища;

– готовність майбутніх соціальних працівників до НДД формуватиметься на засадах дослідницького, системного, компетентнісного, культурологічного, інтегративного, гуманістичного, квалітологічного, кваліметричного, аксіологічного, особистісного, практикоорієнтованого, герменевтичного підходів;

– буде впроваджено педагогічні умови (формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників);

– формування готовності соціальних працівників до НДД відбуватиметься в процесі теоретичної і практичної підготовки, позааудиторної, в тому числі волонтерської діяльності;

– буде впроваджено комплекс форм, методів, технологій і засобів навчання відповідно до специфіки формування та розвитку готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять наукові ідеї, які розкривають: положення методології сучасної педагогічної науки (А. Алексюк,

Г. Балл, І. Бех, В. Бондар, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кравець, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, Г. Терещук); дослідження творчості як механізму розвитку особистості (А. Брушлінський, В. Зінченко, В. Моляко, К. Роджерс, С. Сисоєва, О. Ткаченко, Е. Торренс); теорії розвивального навчання (С. Богданов, Л. Виготський, А. Дістервег, Д. Дьюї, О. Запорожець, В. Сухомлинський, Ж. Піаже); загальні підходи до організації науково-дослідницької підготовки в ЗВО (С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Т. Дьячек, Н. Москалюк, А. Степанюк); наукові підходи до розвитку соціальної роботи як науки і підготовки фахівців (С. Архипова, Л. Романовська, А. Капська, О. Карпенко, І. Козубовська, І. Мигович, Л. Міщик, І. Пеша, В. Полтавець, Є. Холостова); положення про науково-дослідницьку підготовку майбутніх соціальних працівників (А. Барнард, В. Бочарова, М. Букач, В. Васильєв, І. Зимня, Дж. Корнбек, М. Лукашевич, Х. Сведнер, В. Сидоров, С. Шардлоу); загальні теорії систем та моделювання освітнього процесу (Р. Акофф, Ю. Бабанський, К. Боулдінг, О. Ланге, В. Штофф, М. Якобчук); концептуальні положення педагогіки та соціальної роботи, які стали основою проектування системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД (Г. Голдстейн, В. Загвязинський, Н. Завацька, Д. Латроуп, Е. Пінкус, Н. Туленков, К. Шафер); фундаментальні положення до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників (В. Андрєєв, В. Беспалько, І. Булах, Е. Мейман, О. Москалюк, А. Найн, А. Субетто, Ю. Татур, Ю. Руденко); теоретико-методологічні засади дослідницької парадигми підготовки фахівців за рубежом (О. Бартош, Л. Віннікова, Н. Гайдук, Т. Логвиненко, В. Поліщук, О. Пришляк, Г. Слозанська); теоретичні основи технологій, форм і методів професійної підготовки соціальних працівників до НДД (О. Антонова, М. Бомбик, Дж. Еліот, Л. Романишина, Л. Тюття, К. Фрей, В. Шахрай).

На різних етапах дослідницького пошуку застосовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз наукової літератури, узагальнення, класифікація (для з'ясування ключових понять дослідження), історико-логічний і порівняльно-історичний (з метою інтерпретації науково-дослідницької діяльності і підготовки соціальних працівників у історико-педагогічній ретроспективі), моделювання,

систематизація, групування (для концептуалізації основних положень дослідження); *емпіричні*: спостереження, аналіз документів, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, експертна оцінка, вивчення результатів діяльності, нормативних документів, узагальнення досвіду роботи, аналіз освітніх програм, навчальних планів, робочих програм (для визначення стану досліджуваної проблеми у практиці вищої школи), педагогічний моніторинг (для відстеження динаміки сформованості рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД); педагогічний експеримент (для перевірки результативності розробленої системи); *методи математичної статистики*: кількісний і якісний аналіз результатів експериментальних даних за критеріями χ^2 і Вілкоксона (для визначення достовірності отриманих результатів); *графічні* – для наочного ілюстрування і порівняння результатів дослідження в графічних зображеннях і табличних формах та ін.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася впродовж 2010–2018 років на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Запорізького національного університету, Карпатського інституту підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, Ніжинського державного університету імені М. Гоголя, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Тернопільського національного економічного університету, Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини, Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця, Хмельницького національного університету. На різних етапах у дослідженні взяли участь 78 соціальних працівників соціальних закладів і служб, 86 викладачів ЗВО, які безпосередньо здійснювали науково-дослідницьку підготовку фахівців соціальної роботи, і 542 студенти – майбутні соціальні працівники.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що визначено та обґрунтовано теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, а саме:

– *вперше* розроблено та апробовано систему професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, основними компонентами якої є: цільовий (мета професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД); теоретико-методологічний (становить концептуальну основу формування готовності фахівців соціальної роботи до НДД, ґрунтується на інтеграції методологічних підходів, загальних і специфічних принципів, що визначають спрямованість реалізації теоретико-практичних аспектів підготовки до НДД), процесуально-змістовий (етапи та зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД через використання потенціалу навчальних дисциплін, практику, самостійну роботу і кваліфікаційні дослідження, позааудиторну діяльність, волонтерську роботу), технологічний (дидактичне забезпечення освітнього процесу через реалізацію форм, методів, технологій і засобів навчання з урахуванням специфіки процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД), аналітико-результативний (форми і методи діагностики та оцінювання готовності фахівців соціальної роботи до НДД, рівні готовності, критерії і показники їхнього визначення, результат); *визначено* педагогічні умови професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників;

– *уточнено*: зміст понять «науково-дослідницька діяльність соціальних працівників», «готовність майбутніх соціальних працівників до НДД»; методологічні функції НДД; комплекс соціально-економічних, управлінських і педагогічних чинників, які актуалізують НДД фахівців соціальної роботи;

структуру моделі дослідницького середовища соціальної роботи;

– *удосконалено*: зміст, форми, методи, технології і засоби підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Набули подальшого розвитку класифікація дослідницьких умінь фахівців соціальної роботи (методологічні, інформаційно-аналітичні, діагностичні, проєктивні, прогностичні, організаційні, комунікативні, системно-інформаційні, технічні); сутність дослідницьких ролей майбутніх соціальних працівників, засвоєння яких є механізмом формування їхньої готовності до НДД.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що: розкрито методологічні засади науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників, які базуються на концептуальних ідеях та основних тенденціях розвитку політики в сфері соціальної роботи і підготовки фахівців; визначено систему вихідних положень дослідження, зокрема, підходи, загальні і специфічні принципи, поняттєво-термінологічний апарат, які окреслили межі досліджуваної проблеми і уможливили розробку системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності та визначення педагогічних умов її реалізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в підготовці і впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти навчально-методичних та практичних посібників, методичних рекомендацій, авторських програм та електронних ресурсів, які розкривають теоретичні і практичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД і забезпечують її реалізацію, а саме: посібників для студентів спеціальності «Соціальна робота»: «Методи досліджень у соціальній роботі», «Основи соціальної інформатики»; «Соціальна робота: вступ до спеціальності» (для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи); методичних рекомендацій: «Вища математика. Основи теорії ймовірностей», «Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень» (навчально-методичні матеріали і рекомендації до виконання лабораторних робіт), «Зарубіжний досвід підготовки майбутніх соціальних працівників до застосування технологій медико-

соціальної роботи в професійній діяльності», «Практична підготовка майбутніх соціальних працівників», «Соціальна і демографічна статистика (розв'язування задач у редакторі електронних таблиць MS Excel)»; авторських програм навчальних дисциплін і практик: «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальна інформатика», «Програма практики магістрів»; електронних ресурсів: навчально-методичне забезпечення науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у системі Moodle, віртуальне освітнє науково-дослідницьке середовище (ВОНДС), навчально-методичний програмний комплекс з дисциплін природничо-наукової підготовки.

Теоретичні положення і методичні матеріали дослідження можуть бути використані у закладах вищої освіти в процесі розробки навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників; у практичній роботі фахівців соціальних закладів і служб.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка №3860/01-12 від 19.09.2018), Карпатського інституту підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка №88 від 29.10.2018), Запорізького національного університету (довідка №01.01-13/96 від 2.11.2018), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка №01-28/1644 від 6.11.2018), Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (довідка №86-904-166 від 7.11.2018), Хмельницького національного університету (довідка №151 від 22.11.2018), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка №105 від 4.01.2019).

Особистий внесок здобувача. У монографії [76] автором досліджено особливості науково-дослідницької підготовки студентів і можливості використання зарубіжного досвіду у вітчизняному освітньому просторі; у колективній монографії [462] досліджено питання формування інформаційної культури як необхідної складової підготовки майбутніх соціальних працівників до

НДД; у монографії [470] автором здійснено аналіз теоретико-методологічних аспектів підготовки майбутніх соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності; у зарубіжній колективній монографії [475] обґрунтовано особливості проблемного навчання в процесі підготовки соціальних працівників до НДД; у колективній монографії [495] розкрито особливості здійснення НДД в процесі волонтерської практики; у посібнику [455] розкрито практику застосування психологічних і математико-статистичних методів досліджень у соціальній роботі; у посібнику [513] окреслено загальні аспекти НДД соціальних працівників; у навчальному посібнику [519] розкрито специфіку професійної діяльності фахівців соціальної роботи в умовах інформатизації; у статті [110] обґрунтовано суть поняття «науково-дослідницька робота студентів»; у статті [127] визначено можливості творчого використання зарубіжного досвіду науково-дослідницької підготовки фахівців у вітчизняних ЗВО; у статті [238] проаналізовано особливості формування дослідницьких умінь студентів у вищій школі Великої Британії; у статті [270] досліджено специфіку кредитно-модульної системи навчання у вітчизняних ЗВО; у статті [275] визначено суть і значення додаткової освіти в системі науково-дослідницької підготовки фахівців; у статті [449] обґрунтовано роль математичної підготовки соціальних працівників; у статті [463] показана необхідність володіння сучасними фахівцями засобами ІКТ; у статті [468] розроблено зміст магістерської практики соціальних працівників; у зарубіжній статті [496] здійснено аналіз результатів соціологічного дослідження проблеми професійної мотивації студентів; у праці [518] обґрунтовано основні напрями застосування ІКТ під час НДД студентів; у статті [525] здійснено аналіз сучасного стану застосування ІКТ в освітньому процесі вітчизняних ЗВО.

Усі представлені в дисертаційному дослідженні результати здобуті автором самостійно. Ідеї співавторів у роботі не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися автором та обговорювалися на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців: розвиток волонтерського руху в Україні та за рубежом» (Ужгород, 2012

p.); «Актуальні проблеми соціальної роботи: волонтерство як ресурс соціальної роботи» (Ужгород, 2013 р.); «Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку» (Київ, 2014 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2015 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.» (Львів, 2016 р.); «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2016 р.); «Сучасний вимір педагогіки та психології» (Львів, 2016 р.); «Current issues and problems of social sciences» (Кельце, Польща, 2016 р.); «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2016 р.); «Теорія прийняття рішень» (Ужгород, 2016 р.); «Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців» (Ужгород, 2016 р.); «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти» (Харків, 2016 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2016 р.); «Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості» (Харків, 2017 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.» (Львів, 2017 р.); «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Хмельницький, 2017 р.); «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (Одеса, 2017 р.); «Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз» (Ужгород, 2017 р.); «Формування сучасного освітнього простору: переваги, ризики, механізми реалізації» (Тбілісі, Грузія, 2017 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2017 р.); «Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості» (Харків, 2018 р.); «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова, Польща – Ужгород – Дрогобич, 2018 р.); «Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців» (Київ, 2018 р.); «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Ужгород – Дрогобич, 2018 р.); «Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика»

(Ужгород, 2018 р.); *всеукраїнських* – «Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки» (Хмельницький, 2010 р.); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2014); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2015 р.); «Соціальна робота і соціальна педагогіка» (Тернопіль, 2016 р.); «Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Мукачево, 2016 р.); «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016 р.); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2017 р.); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2017 р.); «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2017 р.); «Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм» (Кременчук, 2018 р.); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2018 р.).

Кандидатська дисертація з теми «Формування інформаційної культури майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки» (спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти) захищена в 2007 р. у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 80 наукових і науково-методичних праць, зокрема: 6 монографій (1 одноосібна, 1 зарубіжна), 3 навчальні посібники, 22 статті в наукових фахових виданнях України, з яких 11 статей у виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз даних; 4 статті у закордонних наукових періодичних виданнях, 36 апробаційного характеру, 9 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дослідження. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (535 найменувань, з яких 103 – іноземною мовою), 45 додатків. Загальний обсяг роботи 570 сторінок. Основний зміст викладено на 402 сторінках. У роботі вміщено 40 таблиць, 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ДОСЛІДНИЦЬКА ПАРАДИГМА ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

1.1. Актуалізація науково-дослідницької діяльності соціальних працівників у контексті сучасних соціальних проблем.

Науково-дослідницька діяльність – це своєрідна ланка, яка пов’язує теорію і практику соціальної роботи. Наукові дослідження є невід’ємною складовою формування теоретичних знань і передбачають удосконалення форм, методів і технологій соціальної роботи. Дослідження проводяться для вивчення проблем, які ускладнюють соціальне функціонування людини чи групи осіб, вивчення потреб населення в окремих послугах, об’єктивної оцінки діяльності соціальних працівників, ефективності певних соціальних проектів і програм та ін. При цьому фахівці соціальної роботи роблять певний внесок у розвиток її теорії. В арсеналі соціальних працівників є багатий фактичний матеріал, який передбачає узагальнення і розповсюдження у науковій і професійній сферах. Означене зумовлює високі вимоги до фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, які повинні мати не тільки глибокі знання в сфері соціальних проблем та шляхів їхнього вирішення, але й володіти методологією і технікою досліджень і обробки даних. Для соціального працівника необхідно проникнутися ідеєю цінності застосування наукових методів у професійній діяльності, оскільки вирішення проблем, з якими він стикається у своїй практиці, значною мірою залежить від рівня готовності до НДД.

Наукові знання про суспільство не завжди були пов’язані з емпіричними дослідженнями, а практика соціальної допомоги, соціальної роботи, управління не взаємопов’язані з теоріями, що пояснюють соціальні феномени на макро- або мікрорівні. Підвалинами цих теорій є доктрини давніх мислителів, зокрема Платона та Аристотеля, які вперше в історії запропонували розгорнуті пояснення суспільного устрою і об’єднань людей. З того часу минули століття, поки до

вирішення проблем, які вважалися раніше суто абстрактними, стали застосовуватися експериментальні методи, тобто почалися прикладні соціальні дослідження [1; 2; 3].

Дослідницька практика в соціальній роботі має тривалу історію. Раннім соціальним теоріям був властивий критичний амеліоризм, тобто прагнення до покращення соціальної ситуації, а також раціональний активізм – енергійне втручання в чинний устрій. Соціальні теорії, крім того, були пронизані атмосферою романтичного аскетизму і ентузіазму, властивих європейській ідеології. Вплив романтизму на формування дослідницької практики зумовив розвиток якісної методології. Активізація досліджень, на думку Р. Парка, тісно пов'язана з формуванням системи державного управління, яка прагне досягти більш раціоналізованої моделі: «Прогрес вимагає такого стану, коли, наприклад, ухваленню законів передують збір і аналіз фактів, а реформи здійснюються експертами, а не любителями» [4].

До початку ХХ століття між академічною наукою і соціальними дослідженнями було мало спільного: вони розвивалися паралельно. Соціальні теорії, доктрини, які прагнули пояснити соціальний устрій, були спрямовані на пошук кінцевої істини, вони вважалися «чистою» наукою і були зрозумілі лише вузькому колу добре освічених інтелектуалів. У свою чергу, соціальні дослідження вирішували більш конкретні, життєві завдання: займалися якомога повнішим описом соціальних груп, зразків культури, політичних настроїв і використовувалися для того, щоб привернути увагу громадськості до «соціальних проблем», які вимагають невідкладного вирішення, зокрема – за допомогою реформ. Дослідження також проводилися з метою офіційної інспекторської перевірки для оцінки справ у будь-якій галузі.

Саме поняття «соціальні проблеми» було сформовано на початку ХІХ століття в контексті реформістської ідеології і охоплювало злиденність, злочинність, захворюваність, проституцію, неграмотність і низку інших явищ і процесів, які вимагали невідкладного втручання. Збір відомостей про господарське та суспільне життя у вигляді статистичних описів державних установ виконувався

й раніше – до прикладу, в 1598 році Дж. Стоун здійснив опис будівель, церков, шкіл, звичаїв у Англії. У XVIII столітті Дж. Ховард провів дослідження тюремних установ Англії і Уельсу. Це був кількісний аналіз стану в'язниць у всіх графствах: оцінювалися такі показники, як харчування, одяг, праця, санітарні умови утримання ув'язнених тощо. Дж. Ховард також відвідав деякі в'язниці Франції, Німеччини, Швейцарії та Голландії і зробив порівняльний аналіз. У першій половині XIX ст. були опубліковані десятки праць з такого роду соціальних досліджень [5].

Класичним стало соціальне дослідження Ч. Бута «Життя і праця населення Лондона», яке налічувало 17 томів. Головна ідея дослідника полягала в тому, що основним критерієм соціального структурування суспільства є розмір доходу населення. Автор розробив концентричну структуру міста і ввів у методологію соціальних досліджень техніку картографування – він розфарбовував лондонські квартали в різноманітні кольори залежно від доходів їхніх жителів. Ч. Бут три роки жив серед злиднів і провів тисячі інтерв'ю. Зокрема, його звіт про стан релігійності в Лондоні базується на результатах аналізу 1800 інтерв'ю [6; 7].

На початку XX ст. здійснено десятки соціальних досліджень, розвивалася їхня методологія. Зокрема, у 1920-му році англійський учений Дж. Боулі дослідив різноманітні зміни в суспільному житті країни [8]. Автором вперше було застосовано метод вибіркового дослідження.

Тривалу історію має практика соціальних досліджень у США. Зарубіжні вчені Р. Баркер, Дж. Грей, Б. Джонсон та М. Пейн зазначають, що перші спроби організації соціальних досліджень у США і використання їхніх результатів у процесі надання допомоги відомі з кінця XIX століття, тобто в період становлення професійної соціальної роботи. В цей же час окремі функції соціальної допомоги та підтримки деяких категорій населення почали виконувати волонтери (недержавні фонди, асоціації) в рамках світської і конфесійної благодійності [9].

Найбільш відомими прикладами досліджень у США є роботи руху «дружніх візитерів», які з'ясовували умови проживання окремих людей або сімей, що перебувають у стані бідності, використовуючи при цьому деякі елементи

емпіричних досліджень (бесіди, спостереження, опитування та ін.). З часом для таких досліджень на допомогу волонтерам були розроблені спеціальні посібники-рекомендації з викладом основних правил та описом методики досліджень. Окрім якісного вивчення і опису соціальних проблем, використовувалися й кількісні методи. Наприклад, проводилися підрахунки чисельності бідних, самотніх і старих людей, матерів-одиначок, осіб з інвалідністю та ін. Здійснювалися певні оцінки потреб у продуктах харчування, одязі, предметах домашнього вжитку і засобах гігієни [10; 11; 12; 13].

Особлива роль у розвитку досліджень у галузі соціальної роботи належить представникам руху сетльментів. Як і члени інших благодійних організацій, вони намагалися використовувати певні теоретичні засади для розробки стратегій, які б максимально підвищували ефективність їхньої діяльності. Зокрема, вона базувалася на концепції, умовно названій «Три Р»: дослідження (research), реформа (reform), проживання за місцем роботи (residence). Представники руху сетльментів визнавали науковий підхід до вивчення проблеми бідних у цілому, а не становища окремої знедоленої людини. Дослідження надавали інформацію про економічну, політичну і соціальну ситуації в робітничих районах індустріальних центрів. Як наслідок – результати їхніх досліджень свідчили про системний, а не індивідуальний характер проблеми бідності [13].

З часом особлива увага у США стала приділятися вивченню проблеми житлових умов населення. Зокрема, в 1895 році в Чикаго Д. Адамс і її колегами було здійснене дослідження на цю тематику і продовжене Р. Вудсом у Бостоні та ін. Деякі з таких робіт, присвячених цій же проблемі, продовжилися в 1908 році під керівництвом С. Брекінридж та Е. Еббот за дорученням головного санітарного інспектора Чикаго у відділі соціальних досліджень Чиказької школи міста та благодійності. На основі результатів дослідження житлових умов ухвалювали відповідні рішення щодо можливих варіантів їхнього поліпшення стосовно окремих груп населення.

Найбільш відомими дослідженнями у США кінця XIX століття є [14 – 19]:

- «Карти і документи Хулл Хаус» (1895 р.) – було присвячене вивченню стану мігрантів у Чикаго і виявило їхні основні соціально-економічні проблеми;
- «Міська пустеля» (1898 р., Бостон, автор Р. Вудс), – фокусувалася на проблемах мігрантів та їхній бідності;
- «Філадельфійський негр» (з англ. *The Philadelphia Negro*, 1899 р., автор В. Дюбуа), присвячене расовій проблематиці. Ця праця була заснована на зборі відомостей про житлові умови, роботу, доходи та освіту афроамериканців у Філадельфії (було опитано 9 тисяч осіб протягом 15 місяців);
- «Соціальне дослідження Пітсбурга» (1909–1914 рр., автор П. Келлог) – зібрано детальні відомості про зайнятість робітників у металургійній промисловості, їхні доходи, стан здоров'я, умови праці та побуту, якість житла, освіту, сплату податків, злочинність, відпочинок. Як зазначає Р. Парк, дослідження П. Келлога було ініційоване дискусіями про роль місцевої громади у вирішенні соціальних проблем.

У деяких дослідженнях використовувалася праця тисячі добровольців, проводилися газетні кампанії та збір коштів на їхню підтримку. Здійснення таких досліджень, без сумніву, було б неможливе без розвитку ефективної інфраструктури, необхідної для управління ними, починаючи з етапу формулювання проблеми, збору й аналізу даних, завершуючи підготовкою публікацій. Паралельно розвивалася й методологія – швидше на рівні практичних розробок, але накопичення цього досвіду стимулювало до академічної рефлексії з приводу інструментарію збору і аналізу даних. До 1928 року в США було проведено 154 загальні і 2621 спеціалізоване дослідження [19]. Їхньою метою була спроба викликати суспільний резонанс з приводу деяких соціальних проблем.

Відзначимо, що далеко не кожна проблема в житті звичайної людини може виявитися в центрі уваги держави, стати предметом законодавчих реформ або причиною реструктуризації системи соціальної політики. Питання про те, чому ті чи інші події або явища, ситуації або умови починають трактуватися як соціальні проблеми, ймовірно, залежить від того, які їхні наслідки, а також від того, як на них може впливати суспільство або окремі суб'єкти. Усвідомлення певного

дискомфорту або важкої ситуації як нагальної соціальної проблеми передбачає пошук її причин і часто пов'язане з ідентифікацією її носіїв, а також суб'єктів або інстанцій, які відповідають за її усунення.

Для соціологів США 1920-х років було характерне прагнення до точного емпіричного опису процесу соціальної дезорганізації на індивідуальному і соціетальному рівнях. Тут вперше в історії науки було застосоване систематичне використання включеного спостереження, неструктурованого інтерв'ю, опрацювання особистих документів. Комплексне, всебічне вивчення певної ситуації дістало назву кейс-стаді (*case study*) – дослідження випадку. Методологія кейс-стаді була близька до прийомів соціальної роботи з індивідуальним випадком (*social workcase, case work*), автором якого є М. Річмонд [20; 21; 22; 23]. Обґрунтування і розвиток цього методу перебували під впливом психоаналітичної теорії З. Фрейда і його послідовників О. Ранка, Д. Боулбі, Е. Еріксона, М. Кляйн та ін., а також прихильників психодинамічного підходу.

Метод *case work* передбачає постановку соціального діагнозу, що зумовлює детальне вивчення певної проблеми шляхом дослідження різних сторін життя клієнта, соціального оточення тощо. На кожному етапі індивідуального втручання застосовуються певні методи дослідницької діяльності: збір і аналіз інформації про проблему клієнта, що зумовила складну для нього життєву ситуацію; діагностика – виявлення рівня соціального відхилення; прогноз – дослідження перспектив змін ситуації; «лікування» – процес надання допомоги і дослідження його ефективності.

Підкреслимо, що *case work* – це насамперед дослідження випадку (*case study*), а вже потім система надання допомоги клієнту. За допомогою цього методу досліджувалися проблеми мігрантів, дезорганізації сімей, молодіжні угруповання і банди, самогубства, гетто, злочинність. «Таємничий світ соціальних проблем відкривався дослідникам приблизно так само, як екзотична культура антропологу» [24; 25]. Поступово від описового кейс-стаді дослідники переходили до соціологічного аналізу з використанням методів експериментальної перевірки гіпотез.

Перші дослідження методом кейс-стаді передбачали вивчення випадку, в ролі якого виступали біографії окремих людей. Прикладами використання біографічного методу є роботи У. Хілі «Злочинець» (1915 р.) та Е. Крейгера «Душевні конфлікти й неправильна поведінка» (1917 р.), які здійснювалися через вивчення особистих документів – листів, записів у щоденнику, письмових сповідей. Теоретичне обґрунтування біографічного методу виконане У. Томасом і Ф. Знанецьким, які в своїй роботі «Польський селянин у Європі і Америці» (1919 р.) проаналізували зміст листування між сім'ями, які виїхали в США, і їхніми родичами, що залишилися на батьківщині; були досліджені також їхні автобіографії. Дослідників цікавив взаємозв'язок між культурними цінностями і особистісними установками, механізми і процеси адаптації особистості до нових соціальних умов. У 1920-і роки К. Шоу вивчав підліткову злочинність, використовуючи написані правопорушниками автобіографічні замітки, доповнені поліцейськими і судовими документами, результатами медичних оглядів та ін. Всю сукупність цих даних він розглядав як «історію випадку» [26; 27; 28].

У 1923 році на щорічному симпозиумі соціологів У. Хілі проголосив біографічний метод визначальним способом поповнення вченими інформації про людську особистість, її поведінку і психічне життя. Дізнатися мотивацію соціальної поведінки, стверджував він, можливо, тільки пізнавши сімейні обставини, спадковість, спосіб життя, соціальні контакти людини [29; 30]. У формуванні особистості найважливіше значення мають саме біографічні факти (особисті взаємини з членами сім'ї та групи, переломні моменти життя, спадковість, ступінь і характер придушення підсвідомих інстинктів) біологічної спадковості, яка пов'язує людину з природою. Підкреслювалося, що біографічний метод сприяє встановленню плідотної міждисциплінарної співпраці в дослідженні і вирішенні соціальних проблем.

Протягом ХХ ст. методологія соціальних досліджень в США постійно розвивалася. Якщо в 1920-і роки переважала стратегія кейс-стаді, а інтерв'ю визначалося як неструктуроване інтенсивне вивчення невеликої кількості випадків, то до 1940-х років набули поширення статистичні методи, включаючи масове

опитування, контент-аналіз, обговорювалися способи кількісної обробки даних неструктурованих інтерв'ю. На перетині академічної соціальної теорії, практики масових соціальних досліджень і техніки експериментальної перевірки гіпотез виникла методологія соціологічних досліджень. Оволодіння математико-статистичним апаратом зумовило розвиток норм експериментальної науки. Відповідно в цей період стали проводитися більш масштабні і науково обґрунтовані соціальні дослідження [31 – 37].

Зокрема, у 1960-х роках було здійснене дослідження об'єктивних і суб'єктивних чинників бідності, а також структури бюджетів різних типів сімей (його результатом стало введення понять «мінімальний бюджет сім'ї» та «офіційна межа бідності»). Дослідниця М. Стравінскі, одна з учасниць цієї роботи, неодноразово підкреслювала, що прогрес у визначенні цих показників було досягнуто завдяки співпраці вчених і соціальних працівників-практиків, які брали участь у багаторічному дослідницькому проекті [38].

З розвитком соціальної практики в ХХ столітті зростає інтерес до вивчення ефективності діяльності соціальних закладів і служб у європейських країнах. Після Другої світової війни фінансування соціальних програм стало однією з найбільших витрат бюджету, тому питання про ефективність діяльності державних установ (як економічної, так і соціальної) стало актуальним. Низка кейс-стаді, спрямованих на рефлексію управлінських практик і вдосконалення методів соціальної роботи, була здійснена Національним інститутом соціальних служб (National Institute of Social Services) у Британії в 1970-х роках. У процесі обговорення діяльності соціальних закладів і служб порушили питання про філософію соціальної роботи, що впливає на ставлення до клієнтів і на формування специфічної організаційної культури.

Було виявлено, зокрема, що, на відміну від приватних організацій, де багато зусиль витрачається на залучення клієнтів, їхнє інформування і створення в суспільстві позитивної репутації компанії, у державних закладах службовці виявляють неухважність, грубість, прагнуть швидше завершити спілкування з клієнтами, у деяких випадках – скоротити кількість повторних візитів, уникнути складних ситуацій, а також не надто піклуються про імідж своєї професії. В основі

таких відмінностей між приватними та державними установами в умовах західного суспільства лежать глибокі історичні, психологічні та соціальні корені, що визначають особливі відносини між тими, хто надає і хто отримує соціальні послуги.

Дослідник М. Зальд виділив три основні відмінності у відносинах «клієнт-організація» між державними і приватними сервісами [39]. По-перше, в державних сервісах клієнт не дістає переваг від використання монетарних санкцій, здатних вплинути на підвищення якості роботи співробітників організації. Клієнт не має можливості вибирати між постачальниками послуг, а якщо таке і відбувається, втрата клієнта ніяк не позначається на бюджеті соціальної служби. По-друге, існують відмінності в статусі клієнтів – в державних службах частіше мають справу з низькостатусними групами населення, бідними та ін. І, по-третє, комунікація фахівців служби з такими клієнтами може бути ускладнена через наявні між ними класові, освітні, культурні відмінності. У сукупності ці організаційні особливості здатні серйозно вплинути на якість послуг, що надаються на всіх етапах соціальної роботи: на стадії встановлення першого контакту, ідентифікації проблеми, виборі методів допомоги і надання послуг.

Так, під час вивчення бюрократизму американських соціальних служб у 1960-і роки П. Блау виявив, що ті співробітники, які були відповідальні за первинний прийом клієнтів, широко використовували свої повноваження щодо класифікації клієнтів, щоб утвердити свою владу, і часом самі брали участь у виробленні неформальних правил щодо клієнтів [40]. Такі результати відповідають загальним уявленням про бюрократію соціального забезпечення, що склалася в цей період, як про систему, яка, окрім явних функцій, виконує приховані, беручи участь в утвердженні соціальної нерівності та стигматизації. Дослідження латентних функцій соціального забезпечення зіграли позитивну роль у публічній дискусії про ефективність діяльності соціальних закладів і служб і шляхів її вдосконалення.

В Україні соціальні дослідження зародилися як перепис населення, який вперше відбувся на початку XVIII століття. Тогочасне вузьке спрямування перепису не давало необхідної інформації про становище різних груп населення

(таке дослідження мало на меті податковий контроль). Тільки наприкінці XVIII століття характер даних перепису розширився, а до їхньої інтерпретації почали залучатися вчені (зокрема статисти, математики). Першими представниками вітчизняного «описового» напрямку статистики були І. Вернадський, Є. Слуцький, П. Червінський, Ю. Янсон та ін. Вони заклали основу комплексного економіко-статистичного опису життя країни. На початку XX століття статистичні методи почали використовуватися в роботі журналістів, лікарів, економістів та ін., які розпочали практику емпіричних досліджень. У фокус досліджень потрапляли основні соціальні проблеми того часу – бідність, алкоголізм, самогубство. Безперечно, з сучасної методологічної точки зору такі дослідження були далекими від ідеалу через малі вибірки, спірність критеріїв, неоднозначність питань у анкетах, погану зіставленість здобутих даних.

Значного розвитку набула практика соціальних досліджень у 20–30-і рр. минулого століття. Більшість із них були зосереджені у Всеукраїнській академії наук (К. Грушевська, Б. Кістяківський), Українському демографічному інституті (М. Птуха), Харківському НДІ педагогіки (В. Протопопов), Всеукраїнському інституті праці, який функціонував у Харкові (Ф. Дунаєвський). У 30–50-ті роки XX століття вітчизняна соціологія була в цілковитій ізоляції від світової науки, бракувало фактичного матеріалу, дослідження в СРСР заборонялися. Тільки з початку 60-х років розпочинається відродження соціології і практика досліджень. Із здобуттям Україною незалежності почали створюватися наукові установи дослідницького профілю, зокрема Інститут соціології, Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи та ін. У діяльності цих закладів органічно поєднуються теоретико-методологічні розробки з широкомасштабними емпіричними дослідженнями. З року в рік проводяться загальнонаціональні опитування, які фіксують динаміку соціальних показників розвитку України [41 – 49].

Відзначимо, що необхідність застосування науково-дослідницького інструментарію визначено теоретико-методологічними підходами і концепціями

соціальної роботи (психодинамічний, гуманістичний, поведінковий підходи, конфліктна і системна теорії та ін.) (Додаток А) [50 – 62].

Аналізуючи досвід соціальної роботи в сучасних умовах, можна визначити три групи факторів (соціально-економічні, управлінські, педагогічні), які зумовлюють необхідність реагування на соціально-економічні перетворення в суспільстві через постійний розвиток теоретичних і емпіричних досліджень у соціальній сфері (Г. Андрєєва, М. Бомбик, Т. Дьячек, Л. Крившенко, І. Липський, В. Нікітін, В. Хоменко, Т. Шанін та ін.).

Соціально-економічні фактори. До цієї групи включені чинники, які безпосередньо продиктовані специфікою соціально-економічної і політичної ситуації в нашій країні і які виявляються в системі соціального захисту населення (в соціальній роботі, медицині, освіті, культурі): загострення традиційних для суспільства проблем; модифікація раніших і виникнення нових проблем; удосконалення нормативно-правової бази тощо.

Так, актуальними для нашого суспільства є низка соціальних проблем (соціальне неблагополуччя, різні форми залежності та ін.), які вимагають фахового втручання соціальних працівників (табл. 1.1) [63].

Таблиця 1.1

Окремі показники здоров'я та соціального неблагополуччя населення України

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД (загальна кількість/на 100 тис. осіб)	129260/ 284,9	139715/ 308,8	138107/ 323,0	126759/ 297,6	133117/ 313,8	141577/ 335,4
Кількість хворих на алкоголізм (заг. кількість/на 100 тис. осіб)	39445/ 86,9	37780/ 83,4	30920/ 72,2	28921/ 67,8	29381/ 69,1	28314/ 66,9
Кількість хворих на наркоманію (заг. кількість/на 100 тис. осіб)	5533/ 12,2	4750/ 10,5	3791/ 8,9	3666/ 8,6	3822/ 9,0	4095/ 9,7
Кількість осіб з інвалідністю (заг. кількість/на 1000 осіб)	2495,2/ 53	2710,0/ 59	2831,7/ 63	2568,5/ 60	2614,1/ 61	2635,6/ 62
Чис. дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування	92865	90722	83716	73183	71178	70240
Чисельність скоєних правопорушень	447147	563560	529139	565182	592604	523911
Чисельність безробітних (% до к-сті економічно-активних)	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	10,1
Кількість малозабезпечених сімей, які звернулися по допомогу (протягом року)	424421	453762	564062	826131	993974	984246

Як засвідчують дані таблиці 1.1, за деякими показниками спостерігається позитивна тенденція щодо їхнього прояву, однак низка соціальних проблем залишаються актуальними і потребують вирішення на рівні соціальної політики держави, соціальних закладів і служб, втручання кваліфікованих соціальних працівників.

Традиційно дослідження соціального неблагополуччя вирізняються прикладним характером, оскільки спрямовані на вирішення конкретних соціальних проблем, які потребують особливої уваги держави і суспільства. Вивчення «носіїв соціальних проблем» дозволяє насамперед зафіксувати факт їхньої наявності, описати життєві умови, характер проблем, з якими вони стикаються в процесі життєдіяльності, стійкі, соціально наслідувані моделі поведінки. Отримана в процесі НДД інформація стає надбанням громадськості, тим самим суспільство має можливість реагувати на ті чи інші соціальні явища і проблеми, які вирізняються деструктивним характером.

Зауважимо, що сьогодні практика соціальної роботи набула значного досвіду (в тому числі з урахуванням зарубіжних здобутків) та вдосконалення. Науково-дослідницькі проекти здійснюються на замовлення Міністерства соціальної політики України, а їхні результати використовуються в процесі вирішення певних суспільних проблем. Зокрема, за останні десятиліття реалізовано низку досліджень, зокрема: «Особливості реалізації державної політики у сфері зайнятості населення в умовах інтеграції України в Європейське співтовариство», «Комплексний аналіз та прогнозування тенденцій у створенні робочих місць з урахуванням соціально-економічної політики розвитку регіонів України», «Нові підходи щодо подолання бідності в Україні», «Реформування державних соціальних стандартів у контексті децентралізації державної влади та реформи місцевого самоврядування в Україні», «Розробка алгоритму переходу від надання послуг стаціонарного догляду для осіб похилого віку та інвалідів, які перебувають в інтернатних установах, до надання послуг із влаштування зазначених категорій осіб до сімейних форм проживання» та ін. [64].

Отже, професійні завдання, які стоять перед соціальним працівником, трансформуються в часі, розширюють функціональні обов'язки фахівця, модернізують організаційну структуру закладів соціальної сфери, зміст і технології їхньої діяльності.

Необхідність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників зумовлюють різноманітні новації та реформи у сфері соціального захисту населення.

Так, актуальною сьогодні є проблема реформування пенсійного забезпечення в Україні. Перехід від солідарної до накопичувальної системи радикально змінює позицію соціального працівника щодо клієнта. Якщо раніше його основне завдання у системі пенсійного забезпечення полягало в правильному нарахуванні пенсій і контролі за їх своєчасною виплатою, то в нових умовах акцент зміщується на активізацію життєвої позиції людини. Соціальний працівник тепер націлений на пошук засобів і методів, які забезпечують посилене залучення кожного члена суспільства в процес підвищення якості його життя як в активному трудовому віці, так і в старості. Нові підходи в системі пенсійного забезпечення вимагають від соціальних працівників постійного вивчення джерел життєвих сил конкретної людини, виявлення чинників, які перешкоджають реалізації суб'єктності людини, розвитку способів підвищення її відповідальності за своє майбутнє.

Науково-дослідницька діяльність соціальних працівників актуалізується й завдяки активній законотворчій діяльності. Виконаний аналіз показав, що в сучасній Україні відбувається постійна зміна правових засад соціальної роботи, що регулюють діяльність системи соціального захисту населення. Зміна нормативної бази задає певні «граничні умови», в яких функціонують соціальні заклади і служби, що зумовлює розробку, проектування та впровадження нових форм і методів роботи, засобів досягнення поставлених цілей. Це, в свою чергу, вимагає від соціального працівника вміння швидко і ефективно розробляти методики і технології діяльності в нових умовах і є спонукальною основою для участі в цілеспрямованій науково-дослідницькій, науково-методичній та експериментальній роботі.

Таким чином, аналіз показує, що на всіх етапах розвитку соціальної роботи від соціального працівника вимагається активне включення в творчу науково-дослідницьку діяльність, що забезпечує створення адекватних форм, методів і засобів соціального захисту населення країни.

Управлінські фактори. Спираючись на результати досліджень [65; 66; 67], можна констатувати, що характерною рисою і своєрідністю вітчизняної моделі соціальної роботи є високі темпи її розвитку. За останні десятиліття відбулося виокремлення соціальної роботи з інших сегментів соціальної сфери, що оформилося в законодавчо-нормативному, матеріальному і організаційному аспектах. Це виражається в інтенсивному розвитку системи закладів соціального захисту населення, що зумовлює активізацію НДД в роботі їхніх менеджерів (керівників, управлінців). Аналіз досліджень, пов'язаних з управлінням соціальною сферою (А. Войтенко, М. Головатий, М. Лукашевич, М. Туленков та ін.), засвідчує, що функціональні обов'язки керівників соціальних закладів і служб реалізуються поетапно і мають чіткий дослідницький характер (в процесуальному і результативному планах), зокрема спостерігається постановка проблеми, побудова інформаційної моделі проблемної ситуації, виявлення та оцінка альтернатив тощо [66; 67].

Для сталого функціонування соціальних закладів і служб потрібне постійне відслідковування змін, які відбуваються в суспільстві, і відповідне реагування на них: через адаптацію до нових умов (модернізація цілей і завдань діяльності, уточнення змісту, форм, методів і засобів її реалізації) або за рахунок впровадження в їхню діяльність радикально нових способів дій (інновацій).

Це виражається в багатоаспектності і поліфункціональності форм, методів, технологій, прийомів соціальної роботи. Об'єктивним підтвердженням цього є традиційно високий інноваційний потенціал цієї сфери практики. Він вимагає постійного проведення в соціальному просторі дослідницької діяльності на всіх рівнях – від теоретико-рефлексивного дослідження до узагальнення передового досвіду соціальних закладів і служб, а також соціальних працівників-новаторів.

Характеризуючи розвиток соціальних закладів і служб, ми погоджуємося з твердженням Ю. Овод, Л. Тюпті та І. Іванової, які відзначають, що інноваційна діяльність перетворилася на самостійний господарсько-економічний устрій, спрямований на створення нових технологій. Стосовно до соціальної сфери вона розглядається як життєво важлива частина науково-практичного пошуку, що виконується соціальними працівниками в процесі їхньої науково-дослідницької діяльності [68; 69].

Суб'єктами НДД і передового досвіду виступають передусім новаторські колективи як автори сукупності нових ідей і відповідних методів і технологій, а також соціальні працівники-новатори. Вони впроваджують нові або вдосконалюють елементи наявних форм і методів, комбінують їх, досягаючи позитивних результатів соціальної практики. У зв'язку з цим важливе значення має не тільки навчання соціальних працівників методів і прийомів дослідницької діяльності, але формування системотворчого компонента – позитивної мотивації до постійної участі в НДД [70; 71].

Для оцінки потреб у дослідницьких вміннях і реальної сформованості таких умінь та навичок у керівників соціальних закладів і служб Закарпатської області було проведено опитування (всього 26 осіб). Дослідження показало, що 88% з них вказують на необхідність володіння такими вміннями менеджерами як вищої, так і середньої ланки. При цьому 31% опитаних вважають власний рівень дослідницьких умінь достатнім для ефективної управлінської діяльності; 64% – явно не достатнім; 5% – не змогли оцінити його (Додаток Б).

Всі опитані вказали на потребу організації цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД в процесі їхнього навчання у ЗВО, а для задіяних фахівців – у системі підвищення кваліфікації працівників соціальної сфери.

Безперечним фактором, який зумовлює актуальність НДД соціальних працівників, є необхідність реалізації дослідницького компонента в практичній соціальній роботі з клієнтом. Як слушно зауважує Г. Бернгард, елементи НДД використовуються соціальним працівником із самого початку вибудовування

професійних відносин з клієнтом. Вже на цьому етапі розпочинається якісно-емпіричне дослідження [72], в процесі якого фахівець аналізує життєвий шлях клієнта, доповнюючи його біографічним баченням ситуації. Лонгітюдний характер досліджень втілюється через різноманітні моніторинги, що забезпечують тривале і безперервне спостереження за розвитком і зміною клієнта. Концепція взаємодії, яка зумовлює суб'єктивну позицію клієнта, його бачення життя, навколишнього світу, дозволяє виробити науково обґрунтований підхід до його світосприйняття, що в процесі роботи забезпечує ефективне вирішення соціальної проблеми.

На мезорівні дослідницький компонент має подвійну спрямованість. По-перше, його призначення полягає в науковому обґрунтуванні пріоритетних напрямів соціальної політики регіону, міста, окремого району, в кінцевому підсумку виражається в програмах соціального розвитку конкретного соціального закладу. По-друге, він забезпечує цілеспрямовану і науково обґрунтовану інноваційну діяльність, що здійснюється окремими закладами соціальної сфери.

Отже, дослідницький компонент спостерігається на всіх рівнях соціальної роботи. У практичній соціальній роботі особливо значущим є мікрорівень (рівень технології) – він є реакцією на те, що кожна технологія соціальної роботи є симбіозом універсального (нормативного) і унікального. У ній завжди присутні елементи невизначеності і проблемності, причому їх не можна усунути за допомогою раніше відомих прийомів, дій, операцій (Г. Гріннелл, К. Марлоу, А. Рубін та ін.). Якщо соціальний працівник не володіє дослідницькими знаннями, вміннями і навичками, то він вдається до жорсткої регламентації своєї діяльності. Це абсолютно неприпустимо, оскільки бюрократизує соціальну підтримку, «вирівнює» всіх клієнтів незалежно від їх соціального самопочуття, проблем, наявних ресурсів самопомоги [73; 74; 75]. Ми погоджуємося з думкою вчених, що ігнорування дослідницького компонента є порушенням одного з базових принципів – адресності соціальної роботи.

Наші дослідження дозволяють зробити висновок, що професійний соціальний працівник застосовує науково-дослідницькі знання, уміння та навички в процесі: а) аналізу ситуації клієнта і виділення в ній невирішеної проблеми; б) планування

роботи з клієнтом і визначення етапів виконання практичних дій; в) оцінки доцільності і ефективності методу, обраного для вирішення соціальної проблеми; г) збору інформації про потреби клієнтів, соціальної служби; д) пошуку ресурсів для покращення самостійного функціонування клієнтів і соціуму (самопомоги і взаємодопомоги); е) розробки і впровадження в діяльність соціальних закладів і служб інновацій, які підвищують ефективність і якість наданих клієнтам послуг; ж) інформування громадськості і урядових організацій про необхідність впровадження нових соціальних програм.

Та інформація, яку фахівець отримує під час щоденної діяльності у взаємодії з клієнтом в спеціально проведених дослідженнях і моніторингах, являє собою самостійну цінність не тільки для цілей інтервенції, управління і планування, але й в аспекті навчання. Емпіричні дані піддаються узагальненню та аналізу, викладаються в різноманітних публікаціях – інформаційних довідниках і доповідях, наукових статтях і навчальних посібниках. Тим самим більшає знань про практику соціальної роботи, управління організаціями соціальної сфери, способи вирішення соціальних проблем. Завдяки дослідженням відбувається розвиток теорії і методів практичної соціальної роботи, відточується ідеологія професії, піддається редакції етичний кодекс.

Отже, широкий спектр напрямків НДД вимагає від соціального працівника володіння різноманітними методами означеної діяльності (аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація, анкетування, спостереження, інтерв'ю, контент-аналіз та ін.). Дослідницькі вміння повинні входити до складу узагальнених професійних умінь працівника соціальної сфери.

До третьої групи ми відносимо *педагогічні фактори*, які, з одного боку, безпосередньо пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю соціальних працівників, а з іншого – зумовлюють необхідність їхньої професійної підготовки у вищій школі. Означене передбачає визнання дослідницької парадигми як основи розвитку сучасної вищої освіти та вдосконалення змісту навчання майбутніх соціальних працівників [76; 77; 78; 79].

Посилення ролі науки в житті суспільства в останні десятиліття привело до того, що всі сфери людської практики стали залежними від інтелектуально-творчих ресурсів. З другої половини ХХ століття формується новий тип історичної епохи, що включає інші способи буття, мислення і культури.

У сучасних умовах подвоєння обсягу наукових знань у світі відбувається кожні 10–15 років. Для засвоєння професійно значущої інформації при традиційній освітній парадигмі і відповідних технологіях на сьогодні потребує збільшення тривалості безперервного навчання, яке, наприклад, у США становить майже 14 років [80].

З іншого боку, вища освіта повинна забезпечити здатність випускника до швидкої професійної адаптації. В сучасних умовах багато професій «живуть» тільки 5–15 років, а потім або «зникають» або змінюються до невпізнанності. Тобто на зміну монопрофесіоналізму приходить поліпрофесіоналізм, що припускає володіння широким спектром фахових знань, умінь і навичок, які можуть бути швидко перенесені в нове «поле діяльності». Цей підхід розглядається науковцями і практиками як один зі способів забезпечення соціально-професійної мобільності кадрів, «здатності перебудовувати характер діяльності і самого себе залежно від мінливих професійних функцій, умов праці і сфери діяльності» [81; 82].

На думку сучасних філософів, педагогів і психологів, заклади вищої освіти повинні спрямувати освітній процес на підготовку фахівців, здатних до різних видів діяльності в межах одної професії, спроможних якісно працювати в умовах мінливого середовища, вміти переходити з виконання одних професійних завдань на інші; об'єднувати декілька спеціальностей в одну професію широкого профілю [83].

Ухвалюючи принцип поліпрофесіоналізму як основу життя і продуктивного функціонування будь-якої галузі господарства, представники японської школи менеджменту, відомої у світі своєю високою управлінською ефективністю, вважають, що будь-який співробітник буде корисним закладу, якщо він не тільки володіє 3–4 суміжними спеціальностями, а кожні 2–3 роки освоює нові. Тільки така безперервна, «віялова» підготовка, активізована внутрішніми потребами людини,

забезпечує швидкість і успішність оволодіння нею новими професійними обов'язками у разі зміни профілю установи та виробничих завдань чи при переході в іншу сферу діяльності. Тому вища школа повинна розвинути в майбутніх фахівців не тільки здатність здобувати нові знання, а й сформувати в них мотивацію і потребу в самовдосконаленні [83].

Відповідно сучасне людство усвідомило потребу в зміні освітньої парадигми, що зумовило перехід до дослідницького навчання, формування проблемно орієнтованого професіоналізму фахівців [84; 85]. Сучасний навчальний процес у ЗВО повинен будуватися так, щоб сформувати в студентів універсальні знання, які актуалізуються нагальними виробничими та суспільними потребами і дозволяють у майбутньому самостійно здобувати інші знання, змінювати способи інтелектуальної діяльності, демонструвати гнучкість мислення. Тобто від освітнього процесу, в основі якого ланцюжок «увага – слухання – розуміння – відтворення», вища школа поступово переходить до активних методів, побудованих з урахуванням логіки розумових операцій (аналізу, синтезу, узагальнення та ін.) і закономірностей пошукової діяльності, тобто застосування дослідницького підходу в навчанні [86; 87].

Зауважимо, що соціальна освіта передбачає чотири основні аспекти: науково-дослідницький, прикладний, моральний і духовний. Першорядна позиція науково-дослідницької діяльності природна: без використання наукових досягнень у навчальному процесі не можна сформувати професійні якості; без впровадження знань, умінь і навичок у соціальну практику неможливо розраховувати на здатність випускника ЗВО мобільно і адекватно реагувати на мінливу соціальну ситуацію в суспільстві [88].

Отже, основи науково-дослідницьких знань і вмінь, що визначають рівень професіоналізму сучасного соціального працівника, повинні закладатися в процесі навчання у ЗВО, під час оволодіння основами професії, коли студенти не тільки освоюють різноманітні знання, формують уміння та навички, але накопичують певний досвід практичної НДД, формують особистісні якості, необхідні для її здійснення.

Серед основних аспектів такої освіти як основні цілі визначимо інтелектуалізацію особистості, індивідуалізацію навчання, формування педагогічних технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери. Вихідними елементами такої підготовки стають компетентність, ерудиція, індивідуальна творчість, самостійний пошук знань і потреба їх удосконалювання, висока культура особистості соціального працівника.

Таким чином, НДД соціальних працівників у сучасних умовах актуалізується соціально-економічними, управлінськими і педагогічними факторами. Перші пов'язані з тим, що соціальне замовлення суспільства вимагає створення такого інституту соціальної роботи, який би швидко й адекватно реагував на загострення традиційних і появу нових соціальних проблем. Управлінські фактори зумовлені інноваційною діяльністю соціальних закладів і служб, що спричинено активним розвитком системи соціальної роботи. Педагогічні фактори передбачають розвиток соціальної освіти на основі дослідницької парадигми, що задає нові орієнтири цілям, змісту, формам і методам професійної підготовки соціальних працівників.

1.2. Сутнісні характеристики науково-дослідницької діяльності.

Розробка концептуальних підходів щодо формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності і методичних засад їхньої реалізації на практиці вимагає чіткості і однозначності понятійного апарату.

На сьогодні проблему підготовки фахівців різних професійних галузей до НДД вивчають Г. Артемчук, Є. Венгер, Н. Гавриш, Т. Голуб, О. Дубасенюк, Є. Куклін, В. Мюррей, О. Микитюк, Н. Уйсімбаєва та ін. Однак досі у науковій літературі спостерігається семантична невизначеність термінології, яка характеризує суть і зміст науково-дослідницької діяльності фахівців соціальної роботи. У зв'язку з цим проаналізуємо позиції вітчизняних і зарубіжних науковців щодо трактування цього феномена і сформулюємо власне бачення цього питання.

В сучасних умовах наука постає як особлива культура, певне середовище, в якому діє наукове співтовариство. Поряд із суто пізнавальною діяльністю наука,

яку ототожнюють із науковою сферою, містить й інші види діяльності. Це інноваційна діяльність, технічне забезпечення наукових досліджень, створення експериментальної бази, організація та керівництво наукою, розробка й реалізація наукової та науково-технічної політики, створення ефективної мережі комунікацій та обміну науковою інформацією всередині наукового співтовариства, а також між наукою та соціумом загалом, регіональна і міжнародна наукова співпраця та ін.

Наука – це соціально значуща сфера людської діяльності, функція якої передбачає вироблення й застосування теоретично систематизованих знань про дійсність. Маючи на меті пізнання законів природи і суспільства, вона забезпечує відповідний вплив на природу й отримання корисних для суспільства результатів. Проте й досі немає чіткого та однозначного її визначення.

Сучасне розуміння терміна «наука» базується на низці наукових підходів, що мають різноплановий зміст. Наука досліджується у політико-економічному, історико-науковому, наукознавчому, етичному, естетичному та інших аспектах. Так, правомірним є розуміння науки як системи знань, оскільки її функцією є пізнання. Наукове знання – це ідеальне утворення, специфічне духовне явище, необхідний компонент науки, без якого вона не існує як цілісність. Однак наукові знання – це ще не наука в справжньому розумінні. Такою наука стає лише тоді, коли виконується процес створення нового знання [89, с. 13].

Інше розуміння науки як особливого способу діяльності спрямоване на фактично вивірене й логічно впорядковане пізнання предметів і процесів навколишньої дійсності. У цьому контексті під наукою розуміють сферу людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; крім того, це одна з форм суспільної свідомості, котра включає як діяльність щодо здобуття нових знань, так і її результат – суму знань, що лежить в основі наукової картини світу. Таким чином, зміст науки не може обмежуватися лише науковими теоріями та гіпотезами, а насамперед повинен розглядатися як сукупність наукових фактів та їхніх емпіричних узагальнень, і головним живим змістом науки повинна виступати наукова праця людей [90; 91; 92; 93].

З позиції філософського підходу наука розглядається як сфера дослідницької діяльності, яка спрямована на вироблення нових знань і включає в себе умови цього процесу: вчені, наукові установи, методи науково-дослідної роботи, понятійний апарат, наукова інформація та наукові знання [94, с. 410]. Н. Спиця розглядає науку як відображення першооснов світобудови засобами експериментально-дослідницької пошуково-пізнавальної діяльності, метою якого є побудова об'єктивної теорії, в основі якої чітко й однозначно сформульовані закони руху матеріального світу [95, с. 156].

Соціологічне дослідження поняття науки тлумачить її як соціальний інститут, функція якого полягає в генеруванні, накопиченні, поширенні та застосуванні нових знань; наука включає в себе систему координації та поділу праці вчених, спеціалізовані установи (університети, інститути, лабораторії тощо), систему норм, цінностей і правил, що визначають наукову діяльність, методологію й методи дослідження, систему категорій, теоретичних знань та емпіричних даних [96].

Однак, як зауважує Дж. Бернал, дати визначення науки, по суті, неможливо, але окреслити шляхи, які певною мірою наближають нас до розуміння того, чим є наука, на його думку, було б доречно. Отже, наука постає як: 1) інститут; 2) метод; 3) нагромадження традицій, знань; 4) фактор розвитку виробництва; 5) найдієвіший чинник формування переконань і ставлення людини до світу [76]. При цьому неодмінним елементом науки є поняття «пізнання», «наукове дослідження», «науково-дослідницька робота», «наукова творчість» та ін.

Відзначимо, що при дослідженні проблеми про пізнаваність світу різні філософи і вчені можуть дотримувати діаметрально протилежних позицій. Скептики (М. Монтень, П. Бейль та ін.) ставлять під сумнів можливість пізнання або передбачають його негативний результат. Представники агностицизму (Дж. Берклі, Д. Юм, І. Кант та ін.), дотримуються крайньої форми скептицизму, заперечуючи можливості пізнання. Раціоналісти (Р. Декарт, Б. Спіноза, Н. Мальбранш, Г. Лейбніц та ін.) вважали наукове пізнання можливим через розум. Незважаючи на ці твердження, переважна частина дослідників підтримують позицію про пізнаваність світу. Так, власні гносеологічні концепції розроблялися

об'єктивними (Платон, Г. Лейбніц, Ф. Шеллінг, Г. Гегель та ін.) і суб'єктивними (Дж. Берклі, Д. Юм) ідеалістами, матеріалістами (Демокріт, Епікур, Дж. Бруно, Ф. Бекон, Д. Дідро, Л. Фейєрбах, К. Маркс, Ф. Енгельс), а також сцієнтичними і антисцієнтичними течіями сучасної західної філософії. Ми ж будемо дотримуватися гносеологічних поглядів діалектичного матеріалізму: вважати дійсність такою, що існує до і незалежно від свідомості, принципово пізнаваною, зокрема – за допомогою наукового дослідження.

Під науковим дослідженням розуміють і процес, і особливий вид пізнавальної діяльності, під час якої виявляються раніше не відомі факти про досліджуваний об'єкт, і результат цієї діяльності – наукову роботу. Залежно від значущості вирішуваних завдань поняття «наукове дослідження» представляється як розв'язання наукової проблеми [97].

Зарубіжні дослідники трактують наукове дослідження як оригінальне відкриття, що породжує нове знання (Р. Бергес, Р. Гайгер, Дж. Гордон, М. Женей, Г. Коллієр). Термін «дослідження» також передбачає відкриття нових аспектів уже наявних знань.

Так, Ф. Керлінгер пропонує таке визначення: «Наукове дослідження – це систематичне, контрольоване, емпіричне й критичне дослідження гіпотетичних припущень про ймовірні природні явища» [98; 99].

Згідно з позицією Л. Нортон, дослідження є активним процесом, який розвиває критичне мислення й формує вміння визначати й розв'язувати проблеми. Дослідження забезпечує змістовий контекст діяльності, роблячи її більш значущою [100].

Оскільки наукове дослідження характеризується особистими якостями суб'єкта пізнання, а його результат обов'язково повинен містити наукову новизну і суспільну значущість, то під науковим дослідженням будемо розуміти вид діяльності людини, спрямованої на виробництво нових знань загального та доказового характеру.

Поняття «науково-дослідницька діяльність» у науковому вжитку має низку різнопланових визначень. Зокрема, деякі вчені розмежовують поняття

дослідницької діяльності і науково-дослідницької діяльності (Дж. Елліот, Г. Кловак, В. Кушнір, О. Шквар та ін.).

Щодо сутності поняття «дослідницька діяльність», під ним розуміють процес виконання послідовності дослідницьких дій за певними правилами, котрі зменшують невизначеність дослідницької ситуації і збільшують визначеність аж до її розуміння суб'єктом дослідницької діяльності та можливості опредмечення її продуктів для подальшого використання іншими [101].

Британські вчені зазначають, що дослідницька діяльність вчителя – це вивчення конкретної ситуації та її вирішення з метою підвищення якості педагогічного процесу [102, с. 69; 103].

Отже, відповідно до розглянутих позицій, дослідницька діяльність спрямована передовсім на вдосконалення професійної діяльності фахівця через застосування певних способів, форм і методів роботи.

Такої ж позиції дотримується вітчизняна дослідниця Г. Кловак, яка вивчає проблему підготовки вчителя до НДД. Вчена під НДД педагога розуміє діяльність фахівця, спрямовану на набуття нових знань, результат якої оформлюється в певних загальноприйнятих наукових формах звітності (доповідях, рефератах, наукових статтях, дисертаціях, монографіях та ін.). Дослідницьку діяльність авторка розуміє як таку, що будується на основі НДД і є її похідною. Вона спрямована насамперед на набуття нових для фахівця знань з метою пошуків способів і засобів удосконалення фахової діяльності [104].

Ми підтримуємо позицію В. Семиченко, яка вважає, що для сучасного фахівця необхідно мати науковий стиль мислення, який включає такі якості, як діалектична системність, аналітична логічність, широта бачення проблем і можливих наслідків їх рішення; уміння та навички наукової роботи: уміння швидко орієнтуватися в потоках інформації, створювати і будувати нові моделі як пізнавальні (наукові гіпотези), так і прагматичні (практичні) інноваційні моделі нових систем [105].

Тобто в сучасних умовах соціальної діяльності необхідною є готовність до науково-дослідницької діяльності, що розуміється як інтелектуальний творчий процес, що спрямований на здобуття й використання нових знань. Обов'язковим

елементом такої діяльності є проведення дослідження, а її результатом – отримання певної наукової продукції, зокрема у вигляді наукового звіту, доповіді, статті, монографії, повідомлення про результати науково-дослідної роботи та ін.).

Для визначення поняття НДД соціального працівника розглянемо тлумачення науково-дослідницької діяльності фахівців різних професійних галузей.

Так, досліджуючи поняття НДД педагога, Т. Голуб визначає її як діяльність, спрямовану на відтворення й аналіз вже наявної, та на отримання нової інформації. Тобто внутрішньо вона спрямована на пізнання, а зовні – на виробництво. Відповідно внутрішнім результатом науково-дослідницької діяльності є набуті суб'єктивно нові знання, вміння та навички, а зовнішнім її результатом є об'єктивно нові знання. При цьому, потреба в НДД може мати як пізнавальний, так і професійно спрямований характер [106].

Доповнюючи думку Т. Голуб, науковець Л. Ніколаєва вважає, що НДД є інтелектуальною працею, яка спрямована на виконання певних професійних завдань. Передусім – це формування наукового світогляду, оволодіння технологією наукового дослідження, розвиток науково-дослідницьких умінь і навичок, поглиблення власних та створення об'єктивно нових знань щодо предмета дослідження [107].

Досліджуючи проблему науково-дослідницької діяльності педагогічних працівників, вчені Є. Райхман і Н. Уйсімбаєва пропонують розглядати її як діяльність, що виражена передусім у самостійному креативному дослідженні. Така практика спрямована на пояснення явищ і процесів, встановлення їхніх зв'язків і відношень, теоретичне й експериментальне обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання. Внаслідок пошукової діяльності суб'єктивний характер «відкриттів» може набувати певної об'єктивної значущості й новизни [108, с. 165; 109, с. 244; 110].

Отже, під науково-дослідницькою діяльністю розуміють специфічну людську діяльність, яка регулюється свідомістю й активністю особистості і спрямована на задоволення пізнавальних інтелектуальних потреб. Її продуктом є нові знання,

здобуті відповідно об'єктивних законів і обставин, які визначають реальність і можливість досягнення мети [110].

Для визначення поняття НДД соціальних працівників розглянемо особливості їхньої дослідницької практики і специфіки наукової роботи в професійній діяльності.

Зауважимо, що дослідження в соціальній роботі не завжди виконується відповідно до логіки наукового пошуку. Найчастіше – це стихійно-емпірична діяльність [83].

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду професійної соціальної роботи засвідчує, що стихійно-емпірична пізнавальна діяльність здійснюється кожним соціальним працівником-практиком. Вона має несистематичний і неорганізований характер; побудована на вивченні окремих явищ соціальної реальності; в основі її реалізації лежить метод проб і помилок; одержувані в результаті знання мають частковий характер, локальну сферу застосування, складно адаптивні для інших умов соціальної роботи. Цей вид пізнавальної діяльності є визначальним для соціальних працівників-початківців.

На противагу стихійно-емпіричній, наукова діяльність відрізняється засобами пізнання, характером мети, вимог до точності понятійно-термінологічного апарату, вибором засобів дослідження тощо. В процесі її реалізації вивчаються не тільки реальні об'єкти професійної діяльності, але й нові, виявлені під час розвитку самої науки, нерідко задовго до їх практичного застосування. В результаті НДД здобуваються нові знання, які характеризуються надійністю, обґрунтованістю, об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю, точністю [83].

Відомо, що наукові дослідження поділяють на теоретичні, прикладні та розробки [111; 112]. Як і в будь-якій сфері пізнання, для соціальної роботи важливими є всі види, оскільки вони спрямовані на здобуття нових знань через застосування загальних і спеціальних засобів пізнавальної діяльності. Результати зазначених досліджень у соціальній роботі відрізняються за рівнем і ступенем узагальненості знань.

Спираючись на теоретичні праці Ю. Бабанського, В. Беспалько, В. Загвязинського, В. Краєвського, М. Скаткіна, В. Сластьоніна, М. Фірсова та інших вчених, ми виділяємо в соціальній роботі такі рівні знань: рефлексивно-теоретичний; експериментально-теоретичний; дослідницький, з якими співвідносяться відповідні види НДД.

Рефлексивно-теоретичні дослідження лежать у сфері інтересів теорії соціальної роботи. На цьому рівні працюють професійні дослідники-науковці. Він пов'язаний зі створенням теорії і методології соціальної роботи. Потреба в таких дослідженнях виникає за відсутності спеціалізованих методів або непридатності наявних засобів дослідницької діяльності, що виражається в постановці нової, нестандартної дослідницької мети. Суть методологічної діяльності полягає в адаптації нового завдання або ситуації до попереднього пізнавального досвіду з метою вироблення на його основі плану і проекту пошукової діяльності щодо його вирішення. Зауважимо, що пошук нових методів і засобів наукового пізнання має евристичний характер і спирається не тільки на правила, а й на інтуїцію, уяву і творчість.

Варто відзначити, що науково-дослідницька діяльність у будь-якій галузі знань, в тому числі сфері соціальної роботи, вимагає чіткого і конкретного формулювання проблеми, яка відображає суперечності між знаннями про об'єкт дослідження і незнанням шляхів, форм і методів їх вирішення. Оскільки соціальна робота – це діяльність з вирішення соціальних проблем, зауважимо про глибоке діалектичне розуміння проблеми як методологічного регулятива, який задає вибір методів і засобів її вирішення.

У процесі розв'язання проблемної ситуації поряд з науковим, дослідницьким підходом у професійній соціальній роботі використовуються й інші фактори: цінності, традиції суспільства і соціальної групи; релігійні переконання; нормативно-правова база; особистий досвід та інтуїція соціального працівника [27, с. 5]. Однак спосіб вирішення проблеми не завжди є відомим і часто не може бути отриманий через перетворення наявної інформації, що призводить до формальної

регламентації і закріплення бюрократичних стереотипів у професійному розумінні соціальних проблем і шляхів їх вирішення.

Два інших напрями досліджень – експериментально-теоретичні і дослідницькі – реалізуються через удосконалення теорій і методів соціальної роботи, конкретних програм і рекомендацій, спрямованих на їхнє практичне застосування (Дж. Гріннелл, М. Пейн, К. Марлоу, В. Нікітін, Є. Холостова та ін.). Дослідницькі завдання на цих рівнях спрямовані на вивчення і науковий аналіз реальної соціальної ситуації. При цьому задається характер, зміст, форми прояву об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають як на ситуацію, так і на можливі теоретичні підходи, моделі вирішення соціальних проблем. Особливе значення це має для сфери управління соціальною роботою, яке реалізує функції соціального передбачення, планування та прогнозування [83].

Відповідно до діалектичного принципу нерозривної єдності теорії і практики, професійна соціальна робота супроводжується рефлексивно-теоретичним і експериментально-теоретичним рівнями здобуття наукових знань: вона будується з опорою на них; забезпечує емпіричним матеріалом, що актуалізує теоретичні дослідження; саме в практичній діяльності теоретичні знання проходять перевірку і знаходять своє підтвердження; ці знання відкривають перспективи розвитку і вдосконалення соціальної роботи.

Особливе місце в соціальній роботі мають емпіричні дослідження. Їхня мета (за Г. Бернгардом) – забезпечити вихідний матеріал для подальшої діяльності. При цьому вчений визначає такі особливості науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі [72, с. 128]: розуміння соціальної зумовленості проблем клієнтів; опора на наукові підходи щодо вирішення соціальних проблем; спрямованість на дослідження окремої ситуації («випадку»); герменевтичний аналіз; підсилення теоретичних знань практичним досвідом та інтуїцією фахівця.

Використовуючи прийняту класифікацію наукових досліджень (фундаментальні, прикладні дослідження і розробки), ми робимо висновок про те, що науково-дослідницька діяльність у практичній соціальній роботі містить елементи розробок і прикладних досліджень. При цьому дослідницький процес

передбачає як теоретичні методи (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, систематизацію, класифікацію та ін.), так і практичні (інтерв'ю, анкетування, бесіди, спостереження, польові дослідження та ін.). Його спрямованість полягає в створенні сукупності знань, необхідних для ефективного вирішення соціальних проблем кожного клієнта (соціум, група, індивід), поліпшення соціального благополуччя суспільства в цілому.

Результати аналізу теоретичних джерел і емпіричних досліджень засвідчують, що реалізація НДД передбачає чотири етапи: визначення дослідницької проблеми; формулювання гіпотези, вибір методів і засобів дослідження; реалізація дослідницького задуму; оцінка результатів. Зазначені етапи можна співвіднести з рівнями (рефлексивно-теоретичним, експериментально-теоретичним і дослідницьким) та методами досліджень у соціальній роботі (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рівні, етапи та методи досліджень у соціальній роботі

Рівень дослідження	Етапи дослідження				Методи дослідження
	1 етап	2 етап	3 етап	4 етап	
Рефлексивно-теоретичний	Постановка нового теоретичного завдання	Визначення методологічних підходів до вирішення завдання	Впровадження методів дослідження	Оцінка результатів дослідження	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, ідеалізація, формалізація, узагальнення, порівняння
Експериментально-теоретичний	Ідентифікація дослідницького завдання	Формулювання гіпотези дослідження	Реалізація дослідження	Аналіз, інтерпретація отриманих даних	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, моделювання, експеримент, інтерв'ю, спостереження, анкетування та ін.
Дослідницький	Визначення соціальної проблеми (постановка соціального діагнозу)	Підбір методів і засобів соціальної роботи з вирішення соціальної проблеми	Реалізація методів соціальної роботи	Оцінка змін соціального стану клієнта	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, моделювання, бесіда, інтерв'ю, спостереження, анкетування, вивчення документів, контент-аналіз, біографічний, експертиза та ін.

Таким чином, на різних етапах і рівнях дослідницької роботи соціальними працівниками використовується певний арсенал дослідницьких методів.

Отже, можна зробити висновок, що в широкому сенсі науково-дослідницька діяльність у соціальній роботі – це наукове вивчення соціальних проблем, в результаті якого забезпечується певний внесок у сукупність знань про сферу соціальної роботи. Науково-дослідницька діяльність є невід’ємним компонентом соціальної роботи, який формується через виокремлення в системі соціальної роботи науково-дослідницької підсистеми.

Таке трактування НДД у соціальній практиці дозволяє визначити її найважливіші риси: за своєю суттю – це емпірична науково-дослідницька діяльність; вона цілеспрямована і характеризується взаємозв’язком певних елементів, процедур і методів; будується в рамках логіко-конструктивних схем, методів і засобів пізнання, властивих науково-дослідницькій діяльності; виконується відповідно до алгоритму НДД; спирається на факти, які вимагають емпіричної перевірки; результатом НДД є нові знання про об’єкти соціальної діяльності; є методологічним регулятивом, який задає логічний напрям вибору методів і засобів діяльності.

Підсумовуючи вищесказане, під НДД соціальних працівників будемо розуміти діяльність зі здобуття нових науково обґрунтованих знань, спрямованих на планомірну зміну соціальної дійсності, яка реалізується в логічній послідовності через застосування відповідних форм і методів наукового пізнання.

Оскільки успіх будь якої діяльності залежить від знань, умінь, мотивації суб’єкта, предмета, цілей, способів, засобів і прийомів праці, результату [113, с. 29], представимо компонентний склад НДД соціальних працівників як сукупність елементів: мотивів, цілей, об’єкта і предмета дослідження, процесу і результату (рис. 1.1).

Підкреслимо, що результатом НДД соціальних працівників є не тільки перетворення дійсності (результат – інтелектуальний продукт), а й розвиток критичного мислення фахівців, вміння самостійно вирішувати проблеми, формулювати їх, аналізувати наявні дослідження з цієї теми, вибирати стратегії пошуку і необхідні методи дослідження, збирати інформацію, інтерполювати, формулювати висновки, оформлювати результати роботи в певному форматі.

Рис. 1.1. Компоненти науково-дослідницької діяльності соціального працівника.

Особливості науково-дослідницької діяльності соціальних працівників розкриваються через аналіз функцій, які вона виконує в соціальній роботі. У науковому вжитку функції трактуються як певна сукупність соціальної діяльності; деяка задана поведінка того чи іншого об'єкта; спосіб досягнення мети; результат щодо дій, які його формують; механізми, які сприяють реалізації певних можливостей; системні властивості, що детермінують специфіку їхнього прояву та ін. (В. Крисько, Н. Платонова, Л. Топчий, Є. Холостова та ін.).

Грунтуючись на працях Т. Дьячек, можна виокремити основні методологічні функції, які виконує науково-дослідницька діяльність в системі соціальної роботи: соціальна, інтерсоціальна, системна, інтегративна, прогностична, моделювальна, інформаційна, комунікативна, технологічна, мотиваційна, розвивальна, рефлексивна [83; 114]. Зміст функцій дослідницької діяльності (Додаток В) дозволяє виділити і проаналізувати окремі взаємопов'язані елементи в структурі соціальної роботи, які несуть специфічне дослідницьке навантаження. Для цього застосуємо системно-діяльнісний підхід, який дозволяє інтегрувати уявлення системного і діяльнісного способів вивчення явищ соціальної дійсності.

З позиції зазначеного підходу ми розглядаємо соціальну роботу (на мікро- і мезорівнях) як складну, динамічну, відкриту систему, яка становить підсистему суспільної діяльності, спрямовану на допомогу індивідам, соціальним групам чи громадам і зорієнтовану на гуманізацію суспільних відносин. У свою чергу, вона складається з низки підсистем, які дозволяють реалізовувати певні дослідницькі функції і забезпечувати тим самим ефективний характер соціальної роботи за рахунок випереджального та адекватного реагування на різноманітні зміни соціальної реальності.

Означене дозволяє моделювати соціальну роботу, виходячи з оцінки місця і ролі, яку вона відіграє в цілісній системі соціального захисту населення певної країни. Така позиція є цілком правомірною, оскільки соціальній роботі притаманні всі необхідні для системи властивості: вона має певну структурну композицію, що об'єднує всі елементи в строгую логіко-змістовну ієрархію; допускає логічне розчленування цілого, що дозволяє виділити за певними ознаками окремий ієрархічний рівень елементів; не зводиться до механічного об'єднання властивостей деяких елементів (ієрархічних рівнів); щодо «зовнішнього» середовища має цілісний характер і виступає як його підсистема, яка забезпечує досягнення єдиної мети; адаптивна до зовнішніх впливів [114].

Таким чином, системно-діяльнісний підхід дозволяє здійснити умовне виділення деяких підсистем у структурі практичної соціальної роботи і деталізацію функцій дослідницької діяльності в кожній підсистемі.

Розглянемо дві підсистеми соціальної роботи, які в сукупності певних зв'язків і відношень забезпечують досягнення основної мети цієї діяльності: а) безпосередню соціальну роботу з клієнтами; б) адміністративно-управлінську діяльність на різних рівнях соціальної роботи [115].

Безпосередня соціальна робота з клієнтами здійснюється соціальними працівниками, які перебувають у взаємодії з індивідами в процесі надання їм різних видів соціальної допомоги. Адміністративно-управлінська діяльність на різних рівнях соціальної роботи полягає в організації та управлінні процесами соціального обслуговування та допомоги; її виконують менеджери всіх ланок управління.

Виділимо в кожній із зазначених підсистем той рівень, який інтегрує дослідницьку функцію в рамках відповідної діяльності. Зауважимо, що з усього різноманіття видів діяльності, які в сукупності становлять систему соціальної роботи, ми виокремлюємо лише ту складову, яка відображає її дослідницький зміст щодо основних об'єктів дослідницької роботи. На нашу думку, це: технології, методи соціальної роботи, що зумовлюють дослідницький компонент у практичній соціальній роботі і організаційно-управлінські інновації в межах закладів соціальної сфери.

Отже, спираючись на принцип прогресивного розвитку соціальної роботи як форми і способу реалізації соціальної політики, а також логіко-змістовий аналіз цієї діяльності, можна зробити висновок, що соціальна робота являє собою діалектичне поєднання двох видів діяльності – регламентованої і пошуково-дослідницької, які нерозривно пов'язані між собою і підсилюють одна одну.

У цьому поєднанні підсистем відбивається своєрідність системного характеру соціальної роботи, яка передбачає творчий потенціал професійної дослідницької діяльності, оскільки соціальний працівник «не тільки досліджує той чи інший процес, явище, але й втілює його в практику, будучи творцем власної дослідницької ідеї» [83; 116, с. 11]. В цьому випадку творчий, пошуково-дослідницький характер носить і акт вирішення виробничого завдання, і сам процес втілення цього рішення [117, с. 42]. Важливою, на нашу думку, є наявність взаємозв'язку дослідницької діяльності в усіх підсистемах соціальної роботи. Так, узагальнення передового досвіду сприяє зміні технологій соціальної роботи, які, в свою чергу, зумовлюють організаційно-управлінські перетворення. Інновації на організаційному рівні соціальної роботи призводять до прямого перетворення в практичній соціальній роботі, наприклад, в частині введення нових форм, методів і засобів соціальної роботи. Особистий дослідницький досвід соціального працівника формує базу прогресивного досвіду. Отже, продуктом такої діяльності виступають нові знання про причини соціальних аномалій, наявні між ними причинно-наслідкові зв'язки, нові технології вирішення соціальних проблем, розвиток раніше невикористаних ресурсів особистості і соціуму тощо.

З метою визначення складових системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД представимо дослідницьку підсистему соціальної роботи у вигляді моделі її дослідницького середовища (Т. Дьячек, Л. Макарова, І. Стеценко [83; 116; 117]). Базовими компонентами, які складають основу моделі дослідницького середовища (МДС) визначено соціальну проблему, методи її дослідження та інструменти вирішення (рис. 1.2).

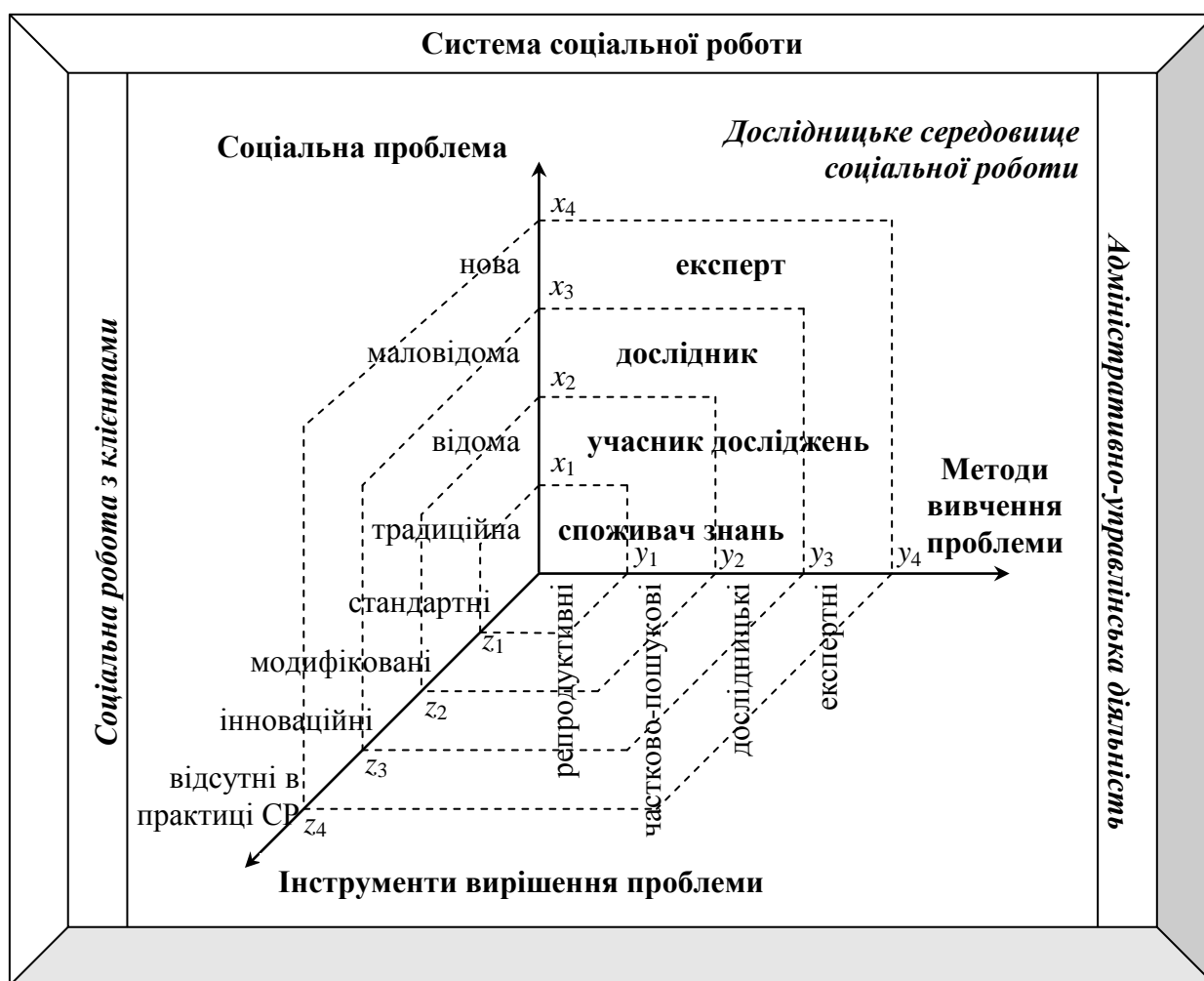

Рис. 1.2. Модель дослідницького середовища соціальної роботи.

Проаналізуємо більш детально складові моделі дослідницького середовища соціальної роботи [118 – 124].

У контексті цілей нашого дослідження ми виділяємо чотири види соціальних проблем, які відрізняються одна від одної ступенем новизни і рівнем пізнавальної розробленості: 1) традиційна проблема (позиція x_1 на рис. 1.2) – для її вирішення існує низка стандартних у соціальній роботі методів і способів дій; 2) відома

соціальна проблема (позиція x_2) – вимагає попереднього вивчення в умовах певної соціальної ситуації, після чого вона може бути віднесена до проблем першого (тобто перейти в розряд традиційних) або інших видів; 3) маловідома (позиція x_3) – проблема, яка вимагає додаткових дій (заходів) для її визначення; 4) нова соціальна проблема, викликана, наприклад, новою соціально-економічною ситуацією (позиція x_4), що породжує нові, раніше невідомі соціальні проблеми в житті суспільства, людини.

З метою вивчення зазначених проблем виокремлено методи дослідження (репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі, експертні) та інструменти їх вирішення (стандартні, модифіковані, інноваційні, відсутні в практиці соціальної роботи), детальна характеристика яких подана в Додатку Г.

Відзначимо, що моделі дослідницького середовища соціальної роботи притаманні певні властивості: структурна впорядкованість (взаємна узгодженість зазначених компонентів) і еволюційна спрямованість (сукупність відношень, які ведуть до утворення і зміни взаємозв'язків між вихідним станом структурних компонентів і очікуваним кінцевим результатом). Кожен компонент досліджуваної моделі розглядається на чотирьох рівнях і є самостійним дослідницьким «полем» соціальної роботи, яке зумовлює певні вимоги до рівня науково-дослідницької підготовки соціальних працівників.

У процесі НДД соціальний працівник виконує певну дослідницьку роль. Спираючись на праці В. Васильєва, Р. Гріннела, М. Лукашевича, К. Марлоу, В. Сидорова та ін. [124; 125; 126], можна виокремити такі дослідницькі ролі фахівців соціальної роботи: споживач знань, учасник досліджень, дослідник, експерт.

Роль споживача знань впливає з цільової установки професії, яка визначає вибір найбільш ефективних методів роботи та етичних зобов'язань соціального працівника перед споживачами послуг, професійним співтовариством, суспільством. Виступаючи в цій ролі, соціальний працівник будує свою практичну діяльність з опорою на певний масив науково обґрунтованої інформації, зафіксованої в наявних теоріях і наукових підходах, а також технологіях соціальної

роботи. Виконання цієї ролі вимагає вміння встановлювати соціальний діагноз і оцінювати ресурси соціального закладу, власні можливості клієнта і його соціального оточення; усвідомленого і цілеспрямованого відбору методів і засобів діяльності відповідно до сучасних теорій соціальної роботи; прогнозування перспектив розвитку життєвого шляху клієнта після припинення соціальної роботи з ним. Наслідком виконання цієї ролі є відбір технологій, методів і засобів соціальної підтримки, адекватних соціальній проблемі конкретного клієнта, які забезпечують її ефективне вирішення. У зв'язку з цим саме виконання ролі споживача знань, на нашу думку, відображає реалізацію принципу адресності – базового принципу соціальної роботи.

Виконуючи роль учасника досліджень, соціальний працівник реалізує певний дослідницький проект, зазвичай як члена дослідницької команди. Для цього він повинен володіти теорією і методологією соціальної роботи та суміжних з нею наук (соціології, психології та ін.); мати навички застосування різноманітних методів теоретичного та емпіричного дослідження; вміти реалізувати їх у власній дослідній діяльності; аналізувати результати роботи і робити відповідні висновки; продуктивно взаємодіяти з іншими членами дослідницького колективу. Продукт його діяльності пов'язаний з певними етапами дослідження, учасником яких він є, і може виражатися, наприклад, у зборі та узагальненні наукових фактів, емпіричної перевірки (через власну практику) інноваційних форм, методів і засобів соціальної роботи. Ми вважаємо, що виконання цієї ролі впливає з низки принципів соціальної роботи, зокрема соціального реагування, максимізації соціальних ресурсів, профілактичної спрямованості соціальної роботи.

Найчастіше практикується застосування двох моделей участі в НДД: всі етапи дослідження (від формулювання дослідницького задуму до написання звіту, статті, методичних розробок, впровадження в практику) виконуються одним і тим же дослідним колективом без залучення інших учасників; склад дослідницької групи «рухливий», на різних етапах досліджень до нього залучаються соціальні працівники різної компетенції, іноді – волонтери та ін. Саме в цій моделі відносин, при якій об'єднуються зусилля соціальних працівників та інших практиків,

перенесення дослідницьких розвідок у практику є більш ефективним (М. Бомбик, К. Марлоу, М. Ротері, Р. Томлісон та ін.).

Найбільш поширеними формами співпраці є: спільна дослідницька діяльність соціальних працівників-практиків, які працюють з ідентичними групами клієнтів і вирішують подібні дослідницькі завдання; колективна організація конференцій, зборів, симпозіумів, читань, майстер-класів та ін., в процесі яких обговорюються досягнення в галузі соціальної роботи; залучення колег як наукових і практичних експертів при оцінюванні отриманих результатів. Особливу роль тут відіграють професійні асоціації та громадські організації, які включають представників соціальної сфери різних регіонів чи країн. Як засвідчує досвід, співпраця в процесі НДД буде плідною тільки в тому разі, коли всі учасники наукової комунікації «говорять однією мовою» – для цього вони повинні функціонувати в єдиному дослідницькому середовищі.

Роль дослідника соціальний працівник виконує в тому разі, коли він самостійно, спираючись на прийняту в науковому середовищі методологію, здійснює науковий пошук, досягає нових позитивних результатів та інформує про це своїх колег. У трактуванні Р. Гріннелла, М. Ротері і Р. Томлісона ця роль відображає ідею про відповідальність в ініціюванні інтенсивної та постійної діяльності з розвитку ефективних практичних методів соціальної роботи.

Зазначена роль передбачає, що соціальний працівник самостійно виділяє будь-яку дослідницьку проблему, складає програму дослідницького проекту і реалізує її (самостійно або як керівник дослідницької групи), узагальнює отримані результати і поширює їх у професійному середовищі. Продуктом діяльності є нові узагальнені знання про явища, зв'язки та відносини, які мають місце в соціальній сфері регіону, конкретного соціуму тощо. У нашому розумінні, виконання такої ролі забезпечує реалізацію принципу прогресивного розвитку соціальної роботи як науки і практичної діяльності.

Провідною функцією соціального працівника, який виконує роль експерта, є експертно-консультаційна, що передбачає допомогу іншим фахівцям системи соціальної роботи в процесі визначення проблеми дослідження, аналізу

функціонування об'єктів і суб'єктів галузі, проектування і організації діяльності з метою вироблення оптимальних рішень і організації рефлексії. Для виконання цієї ролі необхідна попередня ґрунтовна підготовка, яка полягає не тільки в здобутті освіти соціального працівника, але й набуванні особистого досвіду НДД в професії. Оскільки кожна наступна дослідницька роль передбачає засвоєння попередніх, то ефективне виконання всіх чотирьох ролей виступає механізмом розвитку системи соціальної роботи на теоретичному і емпіричному рівнях її функціонування.

Отже, успіх вирішення різноманітних завдань, які висуваються перед професійною діяльністю, може забезпечити тільки той соціальний працівник, який усвідомлює високу місію професії, у нього сформовані стійкі мотиви творчого розвитку, він володіє навичками дослідницької діяльності. Задля цього в процесі професійної підготовки необхідно сформувати готовність майбутніх соціальних працівників до постійного і самостійного оновлення потрібного теоретичного підґрунтя за рахунок засвоєння відомих і вироблення нових знань.

1.3. Дослідницькі вміння фахівців соціальної роботи у професійній діяльності.

У науковій літературі дослідницькі вміння фахівців мають низку різних тлумачень.

Перш ніж розглянути суть дослідницьких умінь, проаналізуємо зміст поняття «уміння». Підкреслимо, що більшість визначень цього терміну базуються на розумінні того, що вміння формуються і проявляються тільки в дії (В. Базелюк, В. Беліков, Є. Кабанова-Міллер, А. Молибог, К. Платонов, І. Попович та ін.). У нашому дослідженні під умінням будемо розуміти здатність людини свідомо використовувати наявні знання і навички для вибору і реалізації певних дій у відповідності до поставленої мети; психологічною основою вміння є усвідомлення необхідності його застосування для виконання конкретної діяльності [127; 128].

Щодо тлумачення поняття «дослідницькі вміння», то воно найбільш розвинуте у сфері дослідницької педагогічної діяльності. Так, поняття «дослідницькі вміння» тлумачиться, з одного боку, як властивість індивіда, яка характеризує його

здатність до пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі, а з іншого, як його здатність здобувати нові знання, уміння і навички, які сприяють його професійному розвитку і саморозвитку [129].

Розглядаючи формування дослідницько-педагогічних умінь студентів в умовах модульної організації процесу навчання, Т. Мишковська розуміє їх як володіння системою спеціальних знань та навичок використання методів педагогічного дослідження для виконання дослідницьких дій у процесі педагогічної діяльності вчителя [130, с. 7].

Науковець В. Базелюк, визначає дослідницькі вміння як здатність усвідомлено здійснювати дії з пошуку, відбору, переробки, аналізу, створення, проектування й підготовки результатів пізнавальної діяльності, спрямованої на виявлення об'єктивних закономірностей [131].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідницьких умінь дозволяє зробити певні висновки: загальні компоненти дослідницької діяльності в будь-якій науковій галузі однакові, різниця тільки в конкретному матеріалі, яким оперує дослідник. Більшість учених не фіксує якої-небудь професійної специфіки, а називає ті спільні аспекти, які характерні для наукових досліджень чи то в природничих, технічних чи гуманітарних науках.

Ми вважаємо, що належність до певної професії диктує певні вимоги до дослідницьких умінь фахівців, що зумовлює їхній зміст та структуру.

Узагальнюючи наведені твердження, під дослідницькими вміннями соціального працівника будемо розуміти здатність ефективно виконувати дії, адекватні вирішенню певних дослідницьких завдань відповідно до логіки наукового пізнання та специфіки фахової діяльності.

Дослідницькі вміння можна класифікувати за різними критеріями, в тому числі за етапами здійснення НДД; за функціональною ознакою; за характером науково-дослідницької діяльності; за науковими принципами, які лежать в основі діяльності; за ступенем складності.

Так, дослідник Ч. Худжамбердієв, вивчаючи проблему вдосконалення підготовки майбутніх педагогів до НДД, виділяє дослідницькі вміння відповідно до

етапів наукового дослідження: обґрунтовувати тему наукового дослідження; визначати мету і завдання дослідницької роботи; здійснювати пошук, накопичувати і обробляти наукову інформацію; формулювати гіпотезу дослідження; розробляти методику і програму наукового дослідження; здійснювати дослідно-експериментальну роботу; обробляти і аналізувати результати експериментального дослідження; апробувати результати роботи; складати наукові звіти про проведене дослідження; впроваджувати результати в практику роботи навчально-виховних закладів [132].

Подібний підхід щодо класифікації за критерієм етапності застосовує Н. Калугіна, яка подає більш деталізований опис дослідницьких умінь студентів, зокрема: 1) вміння визначати і формулювати мету дослідження (вибирати об'єкт дослідження; фіксувати і формулювати проблему, яку потрібно вирішити під час дослідження; конкретизувати кінцеву мету дослідження; виділяти завдання, які необхідно вирішити для досягнення кінцевої мети); 2) вміння діагностувати і аналізувати теоретичний стан проблеми дослідження (вести пошук необхідної інформації, використовуючи наукові джерела, довідкову літературу, словники, бібліографічні та електронні каталоги; обробити, зберігати, узагальнювати і систематизувати отриману інформацію; порівняти точки зору різних авторів на одну і ту ж проблему; скласти конспект (тези) з прочитаного; 3) вміння планувати експериментальну частину дослідження; 4) вміння проводити вимірювання (реєструвати результати експерименту; обчислювати значення величин, вимірюваних опосередковано; контролювати отримані результати); 5) вміння обробити результати експерименту (оформляти результати вимірювань у вигляді таблиць і графіків; оцінити похибки виміряних величин і показників, обчислених опосередковано); 6) вміння узагальнити і оцінити результати проведеного експерименту (вибрати і застосувати критерії ефективності проведеної роботи; оцінити її успішність; визначити шляхи усунення виявлених недоліків, перспективи дальших досліджень у цьому напрямку; скласти звіт про проведене дослідження) [133].

Вчена С. Буднік класифікує дослідницькі вміння за ступенем їхньої значущості та достатності для проведення НДД: 1) операційні дослідницькі вміння (розумові прийоми й операції, що застосовуються в дослідницькій діяльності: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування й узагальнення, висунення гіпотези, зіставлення); 2) організаційні дослідницькі вміння (застосування прийомів організації в науково-дослідницькій діяльності, планування дослідницької роботи, проведення самоаналізу, регуляція власних дій у процесі дослідницької діяльності); 3) практичні дослідницькі вміння (опрацювання літературних джерел, проведення експериментальних досліджень, спостереження фактів, подій, обробка даних спостережень, впровадження результатів у практичну діяльність); 4) комунікативні дослідницькі вміння (застосування прийомів співробітництва в процесі дослідницької діяльності для взаємодопомоги, взаємоконтролю) [134].

Такої ж думки щодо класифікації дослідницьких умінь дотримується і В. Лозова, яка виокремлює такі вміння майбутніх учителів математики: аналіз наукової літератури; систематизація матеріалів опрацювання літературних джерел; добір наукової літератури; складання бібліографій з визначених тем; підготовка наукових повідомлень, рефератів; наукові доповіді, тези; наукові статті; методичні розробки з актуальних питань діяльності вчителя математики; наукові звіти про виконання елементів досліджень під час практики; курсові роботи; дипломні роботи; магістерські роботи [135, с. 352].

Н. Мирончук класифікує професійно-педагогічні вміння студента, які забезпечують його успішну дослідницьку діяльність відповідно до основних функцій, які виконує науково-дослідницька діяльність у педагогічній сфері: гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські [136].

Дослідники І. Попович, Є. Пасова, Н. Москалюк, Т. Безпам'ятних та ін. виокремлюють:

- гностичні, дидактичні, організаційно-методичні, комунікативні, прогностичні, рефлексивні, конструктивні вміння (І. Попович) [76; 99];
- вміння аналізувати, використовувати методи дослідження, узагальнювати власний досвід діяльності (Є. Пасов) [137];

- операційні, тактичні, стратегічні (Н. Москалюк) [138, с. 5];
- теоретичні, практичні, організаційно-комунікативні (Т. Безпамятних) [139, с.12].

Нам імпонує позиція І. Зимньої та Є. Шашенкової, які визначають три групи дослідницьких умінь відповідно до науково-дослідницьких дій, які виконуються в процесі НДД. У першу групу вона включає інтелектуальні, розумові дії, які передбачають здійснення таких операцій:

- аналіз і синтез – «розчленування об'єкта або відповідно виділення частин з предмета ...», при якому відокремлюються несуттєві зв'язки і «... складання таких частин в єдине ціле», коли відновлюється цілісність структури і визначаються істотні зв'язки і відношення в ній;
- порівняння – зіставлення речей, явищ і їх властивостей, виявлення подібності та відмінності;
- класифікація – віднесення об'єкта пізнання до того чи іншого класу;
- систематизація – «розрізнення об'єктів по висхідному або низхідному ряду щодо одного або декількох класифікаційних ознак»;
- абстрагування – виділення одної або кількох значущих для дослідження ознак і відсторонення уваги від інших;
- узагальнення (генералізація) – визначення загальних для декількох об'єктів або явищ ознак з розкриттям істотних зв'язків;
- конкретизація – процес переходу від загальних видових ознак до часткових, властивих досліджуваній структурі [140].

Через використання цих дій і вмінь конструюється, проектується дослідження, здійснюється цілеспрямоване дослідження, що вимагає проявів інтелектуальної активності, вирішення проблемних ситуацій на основі самостійного перенесення знань і умінь у нову ситуацію. Цей бік інтелектуальної діяльності вчені називають інтелектуально-дослідницьким [140, с. 35].

До інформаційно-рецептивного аспекту дослідницької діяльності автори вважають за можливе віднести дії, які співвідносяться з прийомом інформації, її смисловою інтерпретацією (спостереження, смислове сприйняття інформації, оглядове, аналітичне, пошукове читання) і наступні уміння: вміння спостерігати,

збирати і обробляти дані, вміння логічно осмислювати матеріал, вміння працювати з науковою літературою та ін. Сукупність означених дій і вмінь допомагає розкрити об'єктивно зміст і сутність досліджуваного предмета.

Мета використання дій і вмінь продуктивного аспекту діяльності полягає в отриманні, обґрунтуванні, описі, оформленні результатів дослідження, отриманих у ході повного здійснення дослідження, кількісний і якісний аналіз даних, складання плану, виділення фактів, підготовка тексту курсової, дипломної роботи і такі вміння – збирати і обробляти дані, проводити експеримент, складати бібліографію, викладати хід і результати роботи та ін. [99].

Дещо іншу класифікацію дослідницьких умінь пропонує С. Тутарищева. Вчена зауважує, що дослідницькі вміння застосування і творчого перетворення інформації належать до способів розумової діяльності – операцій, за допомогою яких здійснюється мислення. Оскільки науково-дослідницька діяльність має теоретичний (ідеальний, внутрішній) характер, її процесуальний аспект становлять саме способи розумових дій.

Дослідницькі вміння передбачають певну систему інтелектуальних і практичних умінь, необхідних для самостійного виконання наукового дослідження. Проявляючись у НДД, інтелектуальні вміння становлять її ядро, а практичні передбачають оволодіння певними способами дослідницької діяльності, спрямованими на отримання практичних результатів: нових знань, фактів, умінь. При цьому сформованість інтелектуальних умінь є визначальною умовою творчої діяльності [141].

Ґрунтовні дослідження інтелектуальних умінь та їхня класифікація були здійснені О. Башманівським, Т. Ільїним, І. Лернером, В. Паламарчук, Н. Прокопенко та ін. В їхніх роботах інтелектуальні вміння визначаються як узагальнені розумові дії порівняння, абстракції, аналізу і синтезу (табл. 1.3) [142].

Зауважимо, що інтелектуальними вміннями можна вважати здатність успішно здійснювати операції мислення в момент вирішення проблемних ситуацій. Вони лежать в основі конкретних дослідницьких умінь. Зокрема, для соціального працівника необхідними є дослідницькі вміння, до яких належать: вміння

працювати з науковими джерелами, здійснювати практичне експериментальне дослідження, спостерігати, збирати і обробляти статистичні дані, знаково оформляти результати досліджень, впроваджувати отримані результати в практику та ін.

Таблиця 1.3

Структурні компоненти інтелектуальних умінь

Прийоми мислення	Структурні компоненти
<i>Аналіз і визначення головного</i>	осмислене сприйняття інформації, виділення суттєвих ознак і відношень, відомого й невідомого, розподіл на складові елементи, усвідомлення і пояснення взаємозв'язків, розподіл інформації на логічні частини та їхнє порівняння, виокремлення другорядного від головного, знаходження ключових слів і понять, групування матеріалу, висновки з головної думки;
<i>Порівняння</i>	визначення об'єктів порівняння, виділення основних ознак порівняння, зіставлення, протиставлення, встановлення подібності й відмінності;
<i>Узагальнення і систематизація</i>	відбір типових фактів, виділення головного, порівняння, висновки;
<i>Визначення і пояснення</i>	знаходження видових і родових ознак, пояснення, опис, характеристика;
<i>Конкретизація</i>	перехід від загальної теорії до часткового застосування, від абстрактного до конкретного;
<i>Доказ</i>	визначення тези, вибір способів доведення, підбір необхідних і достатніх аргументів, формулювання висновків, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, знакове оформлення.

Дуже важливою в процесі НДД є організація власної науково-дослідницької діяльності (організаторські вміння). Організаторські вміння проявляються в самостійній організації діяльності щодо цілепокладання, планування, організації власної роботи, реалізації та коригуванні плану.

Отже, до складу дослідницьких умінь входять:

- уміння здійснювати розумові прийоми і операції, що застосовуються в дослідницькій діяльності;
- уміння застосовувати на практиці способи науково-дослідницької діяльності;
- уміння організовувати свою дослідницьку діяльність.

Ми вважаємо, що перша група зазначених умінь є складовою другої і третьої груп, оскільки останні неможливо здійснити без активізації певних розумових прийомів і операцій.

Уміння застосовувати на практиці способи НДД передбачає виокремлення дослідницьких умінь соціальних працівників адекватно функціям соціальної роботи, в процесі яких застосовується певний дослідницький інструментарій. Зокрема, це діагностична, прогностична, проєктивна, перетворювальна, комунікативна, які вимагають сформованості таких науково-дослідницьких компетенцій:

- володіти здатністю аналізу специфіки соціокультурного простору, інфраструктури забезпечення соціального благополуччя представників різних груп населення;
- бути готовим досліджувати особливості соціального життя, благополуччя, поведінки різноманітних національно-етичних, статево-вікових, соціально-класових груп;
- бути здатним виявляти, формулювати і вирішувати проблеми у сфері психосоціальної, структурної і комплексно спрямованої соціальної роботи і медико-соціальної допомоги;
- бути здатним визначати наукову і практичну цінність дослідницьких завдань у процесі забезпечення соціального благополуччя населення;
- бути готовим до систематичного використання результатів наукових досліджень для забезпечення ефективності діяльності соціальних працівників, професійної підтримки благополуччя різних груп населення, забезпечення їхнього фізичного, психічного і соціального здоров'я;
- бути здатним надавати практичні рекомендації щодо застосування результатів наукових досліджень;
- бути готовим представляти результати НДД у формі звітів, рефератів, статей;
- бути здатним до прогнозування, проєктування і експертної оцінки соціальних явищ і процесів у сфері психосоціальної, структурної і комплексно орієнтованої соціальної роботи [143; 144].

Відповідно до зазначеного, ми вважаємо, що основними дослідницькими уміннями соціальних працівників є такі: методологічні, інформаційно-аналітичні,

діагностичні, прогностичні, проєктивні, технічні, організаційні, комунікативні, системно-інформаційні.

Методологічні вміння. Ми вважаємо ці вміння визначальними, оскільки вони є основою будь-якої діяльності. Як зазначають науковці (Г. Бірта, А. Єріна, А. Конверський та ін.), методологія – це вчення про організацію діяльності [145 – 151]. Безперечно, для виконання репродуктивної діяльності (наприклад, соціальний працівник здійснює повсякденну діяльність на рівні «раз і назавжди» засвоєної технології, яка в принципі вже організована) методологічні вміння є не обов'язковими. Інша справа – продуктивна діяльність, спрямована на здобуття об'єктивно нових знань чи результату. Вважаємо, що будь-яка науково-дослідницька діяльність, якщо вона грамотна, за визначенням завжди спрямована на об'єктивно новий результат. Отже, виникає необхідність її організації, тобто застосування методології.

Дослідники пропонують таку «схему методології»:

- 1) характеристика діяльності: особливості, принципи, умови, норми;
- 2) логічна структура діяльності: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи, результат;
- 3) часова структура діяльності: фази, стадії, етапи [145].

Таке представлення методології дозволяє зрозуміти її важливість у найрізноманітніших видах діяльності, зокрема НДД.

Відповідно до практики соціальної роботи, методологічні вміння передбачають:

- самостійно визначати проблему дослідження, його об'єкт і предмет у конкретній сфері наукового знання;
- формулювати мету і завдання наукового дослідження;
- висувати гіпотезу, відхиляти її, формулювати нову;
- вибирати і обґрунтовувати методи, конкретні методики дослідження, релевантні його предмету і гіпотезі;
- здійснювати самостійне дослідження відповідно до плану;
- співвідносити отримані теоретичні результати з гіпотезою і метою дослідження;

- описувати і формулювати результати відповідно до логіки реалізації мети;
- скласти повний звіт за результатами проведеного теоретичного/емпіричного дослідження [152; 153].

Отже, необхідними для здійснення НДД в соціальній практиці є вміння застосовувати методи-пізнавальні дії: виявлення і розв'язання суперечностей, постановка проблеми, висування гіпотези, визначення дослідницького інструментарію, узагальнення результатів роботи, застосування математичних методів, формулювання висновків та ін.

Необхідність розвитку *інформаційно-аналітичних умінь* сучасних студентів продиктована також модернізацією системи освіти, що зумовила створення нового високоякісного інформаційного середовища навчання в ЗВО [154, с. 33]. Так, майбутні фахівці повинні знати основні типи документів і види видань у професійній сфері; канали й джерела одержання інформації; мати уявлення про методи аналітико-синтетичної обробки документів, інформаційно-пошукові мови, про способи пошуку документів у бібліотеках і базах даних. Вони повинні вміти користуватися бібліографічними каталогами, покажчиками й картотеками; орієнтуватися в структурі книг і словників; скласти бібліографію до певної теми та ін. [155, с. 141; 99].

Кожне вміння передбачає здатність проходити кілька етапів дослідження з певної теми в науці або навчальній дисципліні: постановка завдання (визначення проблеми; вимоги до інформації з проблеми); пошук інформації (виявлення кола можливих джерел; оцінка різних джерел для визначення пріоритетів); знаходження й доступ (знаходження джерел; знаходження інформації усередині джерел); використання (сприйняття (читання, слухання, перегляд) інформації з джерела; виділення інформації із джерела); синтез (узагальнення інформації з різних джерел; презентація інформації у відповідному форматі); оцінювання (оцінювання інформаційного продукту; розв'язання проблеми) [76].

Досліджуючи структуру *інформаційно-аналітичних умінь* соціальних працівників, будемо дотримуватися класифікації, яка використовується на

педагогічних факультетах деяких зарубіжних університетів (Праги, Авіньйона, Ліона):

- визначення дискусійних моментів проблеми при вивченні предмета дослідження;
- планування (визначаються джерела інформації, необхідні для розв'язання проблеми);
- збір інформації з різних джерел і її збереження;
- ранжування (інформація трансформується так, щоб передусім використовувалася найбільш значуща);
- синтезування (інформація перебудовується для одержання пояснень і прийняття конкретних оптимальних рішень);
- оцінювання (встановлюється, наскільки зібрана інформація достатня для підтвердження висновку);
- повідомлення (здійснюється перетворення отриманої інформації в ефективний продукт) [76].

Таким чином, *інформаційно-аналітичні вміння* передбачають: вміння розпізнавати дискусійні моменти, проблеми при вивченні предмета дослідження, визначати джерела інформації, необхідні для розв'язання проблеми, збирати інформацію з різних джерел і зберігати її, використовувати найбільш значущу, трансформувати інформацію для одержання пояснень і прийняття конкретних оптимальних розв'язків, визначати достатність інформації, перетворювати отриману інформацію в ефективний інформаційний продукт.

Однією з базових функцій соціальної роботи, яка передбачає застосування науково-дослідницького інструментарію, є соціальна діагностика.

Сучасна соціальна діагностика є складним і трудомістким процесом, який вимагає низки теоретичних знань і володіння певними діагностичними вміннями. Діагностика соціальних проблем становить пізнавальний процес, який постійно ускладнюється у зв'язку з упровадженням у практику соціальної роботи інновацій, методів математичного моделювання, комп'ютерних технологій та ін. Все це, безумовно, зменшує кількість діагностичних помилок, однак у той же час

зобов'язує соціальних працівників підвищувати рівень своєї кваліфікації, засвоювати і впроваджувати нові методи соціальної діагностики.

Соціальна діагностика виконується на трьох рівнях – суспільному, регіональному і особистісному.

На суспільному рівні основним завданням діагностичної роботи є виявлення загальних тенденцій у сфері соціальної політики, розвитку значних соціально-демографічних груп: дітей, молоді, людей похилого віку та ін. Зокрема, передбачається збір, обробка і аналіз інформації щодо досліджуваних аспектів життєдіяльності суспільства з метою відслідковування результатів соціальної політики держави і вироблення пропозицій про внесення необхідних коректив.

На регіональному рівні завданням соціальної діагностики є аналіз і оцінка соціального самопочуття населення певної території, а також запровадження адекватних організаційних заходів (наприклад, адресна соціальна допомога малозабезпеченим та ін.) щодо поліпшення життєдіяльності окремих груп людей. Особистісний рівень соціальної діагностики передбачає виявлення проблем життєдіяльності клієнта і знаходження правильних засобів для їхнього вирішення.

На кожному із зазначених рівнів використовуються визначені методи наукового дослідження.

До методів діагностики соціальних процесів на суспільному і регіональному рівнях належать:

- інформаційні обстеження конкретного соціуму, збір даних про інфраструктуру, чисельність і склад населення та ін.;
- соціально-історичні дослідження, в тому числі вивчення історії населення певної території, релігійних і побутових традицій місцевих жителів та ін.;
- інформаційно-цільовий аналіз різноманітних документів, матеріалів засобів масової інформації, аналітичних даних переписів населення та ін.;
- соціальне картографування, тобто показники, які характеризують соціально-просторовий розподіл і динаміку населення, залежність якості життя від різних факторів тощо;

- визначення індексу людського розвитку, що передбачає дослідження таких аспектів, як тривалість життя, рівень життя і освіти населення певної території [15].

Діагностика особистості клієнта передбачає використання методів спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, соціометрії та ін. Відповідно *діагностичні вміння* в процесі застосування методів соціальної діагностики можна визначити таким чином: вміння аналізувати і давати цілісну оцінку соціальної ситуації чи конкретної проблеми клієнта, виокремлювати в ній соціальну проблему як дослідницьку, пояснювати її; виявляти визначальні чинники, які впливають на соціальну ситуацію в суспільстві чи самопочуття клієнта; здійснювати ретроспективний аналіз форм, методів, засобів вирішення проблеми; окреслювати шляхи і способи вирішення дослідницької проблеми; вміння на основі комплексних методів вивчення сім'ї, групи осіб, суспільства, особистості (спостереження, анкетування, бесіди, інтерв'ю, кейс-стаді, біографічного методу та ін.) встановлювати «соціальний діагноз» [155 – 162].

Базовою функцією соціальної роботи є прогностична (прогнозування – це метод наукового дослідження, який має на меті передбачення можливих варіантів розвитку соціальних явищ і процесів; це гіпотеза про можливі результати і шляхи розвитку досліджуваного об'єкта).

Прогнозування соціальних явищ, процесів передбачає:

- прогноз щодо розвитку несприятливих подій і процесів у суспільстві;
- прогнозні дослідження соціально-демографічного складу молоді, міжнаціональних відносин, соціальних проблем підлітків та ін. і вироблення практичних рекомендацій щодо соціального захисту досліджуваних груп;
- дослідження наслідків соціально-економічних реформ стосовно сімей різного типу (молодих, багатодітних, неповних, біженців та ін.);
- прогнозування рівня життя і зайнятості населення;
- прогнозування пенсійного забезпечення;
- прогнозування рівня бідності та ін. [163].

У процесі прогнозування застосовуються такі методи дослідження, як: асоціативне моделювання, морфологічний аналіз, експоненціальне згладжування, імовірнісне моделювання, анкетування, метод колективної генерації ідей, історико-логічний аналіз, інтерв'ю, написання сценаріїв, екстраполяція, експертиза та ін.

Реалізація прогностичної функції передбачає наявність таких *прогностичних умінь*: вміння прогнозувати і моделювати розвиток подій, процесів, які відбуваються в суспільстві через застосування визначених методів досліджень; оцінювати наслідки дослідницької діяльності за допомогою екстраполяції досягнутого стану на перспективу; вміння передбачати можливі відхилення у соціальних процесах у зв'язку з упровадженням певних дослідницьких дій.

Проективна функція є однією з базових у соціальній роботі, яка висуває певні вимоги до рівня дослідницьких умінь соціальних працівників. Під соціальним проектом будемо розуміти сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримання в середовищі, що змінюється, матеріальної або духовної цінності. Нововведення мусить мати просторово-часові кордони, а його вплив на людей – визнаватися позитивним за соціальним значенням [164].

Дослідниця Т. Васильєва класифікує соціальні проекти відповідно до основних напрямів діяльності соціального працівника [165, с. 60]:

- проекти соціально-реабілітаційного профілю: це проекти, які реалізуються в процесі соціальної роботи з особами з інвалідністю, з дітьми-сиротами і позбавленими батьківського піклування, іншими групами клієнтів, які потребують широкого спектру соціально-реабілітаційних послуг;
- соціально-педагогічні проекти – це проекти, які запроваджуються соціальними працівниками в ЦСССДМ, закладах інтернатного типу, притулках для дітей та ін.
- соціально-правові проекти – до них належать проекти, спрямовані на підвищення рівня правової культури населення (наприклад, неповнолітніх та їхніх батьків), проекти зі створення консультативно-юридичних центрів для людей похилого віку та ін.;

- проекти соціально-медичного профілю – спрямовані на надання соціально-медичних послуг населенню;
- соціально-економічні – передбачають надання соціально-економічної допомоги клієнтам; до цієї групи проектів відносять такі, які пов'язані з розвитком благодійних форм допомоги, а також проекти, спрямовані на створення груп взаємодопомоги, наприклад, фахівець ЦСССДМ на базі центру створює асоціацію багатодітних сімей та ін.;
- проекти соціально-психологічного профілю – до них належать проекти, які передбачають надання соціально-психологічних послуг (наприклад, служба «Телефон довіри», консультативні психологічні кабінети, реалізація соціально-психологічних тренінгів та ін.) [165].

Відзначимо, що для реалізації названих проектів соціальному працівнику необхідно володіти знаннями та вміннями різних наукових галузей – психології, педагогіки, права, медицини, а також певними дослідницькими вміннями. Зокрема, *проективні* дослідницькі вміння передбачають: вміння формулювати цілі і завдання соціального проекту, спираючись на практику міждисциплінарних досліджень, обґрунтувати його доцільність і реалістичність; вміння визначати суб'єкти і об'єкти соціального проектування, ресурсне забезпечення соціального проекту; вміння здійснювати кількісний і якісний аналіз результатів соціального проекту, вміння представляти соціальний проект у визначеній формі і впроваджувати його в соціальну дійсність, вміння оцінювати наслідки реалізації проекту.

Суттєву роль у процесі здійснення соціальними працівниками НДД відіграють організаційні вміння, які забезпечують її найвищу інтенсивність. Проте відзначимо, що в сучасній освітній системі організаційні вміння студентів майже не формуються, оскільки викладач виступає організатором всього процесу навчання. Відповідно студенти звикають до жорсткої регламентації пізнавальної діяльності та часто неспроможні до самостійного виконання певного виду діяльності та його організації. Означене зумовлює необхідність формування в них організаційних

умінь. При цьому потрібно розрізняти вміння, які слугують для організації зовнішньої і внутрішньої пізнавальної діяльності [166; 167].

Зовнішня організація НДД забезпечується умінням раціонально організувати режим роботи, оптимальним розподілом часу для виконання певних видів робіт, визначенням порядку їх виконання та ін. Внутрішня організація НДД полягає в умінні визначити мету наукового дослідження, правильно підібрати дослідницький інструментарій для його здійснення, контролювати хід роботи.

Зауважимо, що ефективність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників більшою мірою залежить від сформованості внутрішніх аспектів *організаційних умінь*, зокрема до них відносимо: вміння визначати мету і завдання дослідження, розробляти його план, організувати експеримент, вибирати найбільш ефективні методи і засоби дослідження, аналізувати і контролювати результати своєї діяльності з метою підвищення її ефективності.

Формування організаційних умінь соціальних працівників повинно відбуватися в декількох напрямках: включення в навчальну роботу спеціальних прийомів, що сприяють усвідомленню студентами значущості організаційних умінь, створення умов у процесі навчання для прояву активної позиції студентів, яка буде обумовлювати необхідність організації власної освітньої діяльності, відсутність жорсткої регламентації виконання дослідницьких завдань, про що більш детально йтиметься в наступних розділах роботи.

Важливим аспектом науково-дослідницької діяльності є сформованість у соціальних працівників *комунікативних умінь*. Відомо, що наукове спілкування, пов'язуючи дослідників один з одним в їх професійній діяльності, формує в них здатність встановлювати і підтримувати зі своїми колегами професійні контакти.

Комунікативні вміння у сфері НДД мають певні характерні тільки для цієї сфери особливості і зумовлені специфікою наукового спілкування, яке характеризується точним, логічним і однозначним вираженням думок. Принциповими умовами спілкування в процесі НДД є використання наукових понять і термінів, а мовне вираження мислительних операцій представлене в судженнях і умовиводах, які здійснюються в строгій логічній послідовності.

Комунікативні вміння передбачають чітке і лаконічне викладення думок, вміння переконувати, вибудовувати свою промову аргументовано, опонувати співрозмовнику в процесі усної чи письмової наукової полеміки [168 – 174].

Комунікативні дослідницькі вміння передбачають також здатність соціальних працівників до організації продуктивної взаємодії під час НДД, дотримання демократичного стилю і відкритої позиції в науковому спілкуванні, формування інтересу слухачів до викладення наукової інформації. Визначальною в процесі НДД є здатність сприйняття й розуміння інших людей, що включає в себе комплексні вміння сприйняття та адекватної інтерпретації інформації, одержаної в процесі спільної діяльності.

Таким чином, *комунікативні вміння* передбачають: здатність вести дискусію, відстоювати власну позицію; встановлювати ділові взаємовідносини з колегами; застосовувати прийоми співробітництва в процесі НДД (обговорення завдання і розподіл обов'язків, взаємодопомога і взаємоконтроль); здатність адекватно сприймати та інтерпретувати наукову інформацію.

Необхідною складовою професіоналізму фахівців будь-якої сфери є володіння ними засобами сучасних інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ). Не є винятком і соціальна робота, де зазначені засоби використовуються як на рівні управління, так і безпосередньо в процесі надання певних послуг клієнтам. Науково-дослідницька діяльність соціальних працівників також вимагає сформованості сукупності вмінь, які забезпечують оптимізацію її здійснення. Зокрема, ІКТ використовуються в процесі комунікації між суб'єктами дослідницької роботи (Інтернет, електронна пошта, соціальні мережі та ін.); для оформлення науково-дослідницької документації (текстові редактори, електронні таблиці, бази даних); для обробки і аналізу результатів соціальних досліджень (SPSS, STATISTICA) та ін. Відповідно до *системно-інформаційних умінь* відносимо: здатність застосовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології загального призначення; спеціалізовані програмні засоби математико-статистичної обробки і аналізу даних соціальних досліджень, програмні засоби соціальних закладів і служб [175; 176; 177].

Завершальним етапом науково-дослідницької роботи є її представлення у вигляді звіту про НДД, який може бути поданий у різних формах – реферату, статті, кваліфікаційної і магістерської роботи, соціального проекту. Грамотне оформлення зазначених документів передбачає дотримання вимог щодо структурування і порядку викладу матеріалу, до елементів основної частини тексту, вступу, висновків, додатків, ілюстрацій і таблиць; дотримання методичних прийомів представлення матеріалу (послідовний, цілісний, вибірковий) та ін. Важливим є вміння презентувати результати власної дослідницької роботи, зокрема у вигляді доповіді на конференції, науковому семінарі, публічного захисту звіту про практику, курсової, дипломної роботи та ін.

Таким чином, до *технічних умінь* віднесемо: здатність структурувати матеріал і фактичні дані, оформляти результати свого дослідження у вигляді реферату, звіту про практику, наукової статті, курсової і дипломної роботи, проекту, презентувати їх; вміння застосовувати певні методичні прийоми щодо викладення наукової праці та ін. [178; 179].

Узагальнено систему дослідницьких умінь соціальних працівників можна представити у такому вигляді (рис. 1.3):

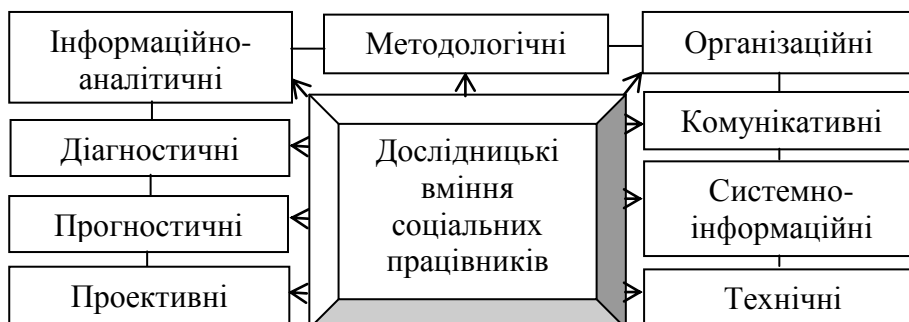

Рис. 1.3. Класифікація дослідницьких умінь соціальних працівників

Отже, формування дослідницьких умінь є основним завданням науково-дослідницької підготовки соціальних працівників, що потребує певної системи дій педагогічного характеру. Оволодіння студентами зазначеними дослідницькими вміннями вимагає вдосконалення підходів до науково-дослідницької підготовки соціальних працівників, зокрема через розробку і впровадження системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи до НДД.

Висновки до першого розділу

На основі узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з'ясовано, що становлення дослідницької складової в соціальній роботі датується кінцем ХІХ – початком ХХ ст. Перші дослідження ґрунтувалися на практичному досвіді, узагальненні життєвих спостережень та здійснювалися методом «проб і помилок». Надалі дослідницька практика стала базуватися на методологіях науково-пізнавальної діяльності суміжних із соціальною роботою наук – соціології, психології, педагогіки та ін., а також відпрацьовувалися методи, специфічні для такого виду практики. Необхідність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників була зумовлена розвитком теоретико-методологічних підходів і концепцій соціальної роботи (психодинамічної теорії, символічного інтеракціонізму, теорії соціального навчання, конфліктної і системної теорії та ін.), застосування яких передбачало використання певного дослідницького інструментарію. Із середини ХХ ст. починають розроблятися науково обґрунтовані стратегії соціальної підтримки населення і адекватні їм методи і технології діяльності, оформлюється система професійної підготовки соціальних працівників, обов'язковою складовою якої стало формування їхньої готовності до НДД.

Узагальнення досвіду соціальної роботи в сучасних умовах дало підставу виокремити три групи факторів (соціально-економічні, управлінські, педагогічні), які зумовлюють необхідність реагування на соціально-економічні перетворення в суспільстві через теоретичні і емпіричні дослідження в соціальній сфері.

На підставі аналізу досліджень Г. Бернагарда, Дж. Гріннелла, Т. Дьячек, К. Марлоу, М. Пейна, Є. Холостової та ін., НДД соціальних працівників визначено як діяльність з отримання нових науково обґрунтованих знань, спрямованих на планомірну зміну соціальної дійсності, яка реалізується в логічній послідовності через застосування відповідних форм і методів наукового пізнання. Структура НДД соціальних працівників передбачає сукупність елементів: мотивів, цілей, об'єкта і предмета дослідження, процесу і результату. Функціями науково-дослідницької діяльності, яка за своєю значущістю є стрижнем у розвитку соціальної роботи, визначено соціальну, інтерсоціальну, системну, інтегративну, прогностичну,

моделювальну, інформаційну, комунікативну, технологічну, мотиваційну, розвивальну, рефлексивну.

З позицій системно-функціонального і системно-діяльнісного підходів у системі соціальної роботи виокремлено дві підсистеми: соціальна робота з клієнтами і адміністративно-управлінська діяльність. У кожену із зазначених підсистем входить підсистема дослідницької діяльності, яка відображає її зміст та інтегрує дослідницькі функції в рамках відповідного функціоналу фахівця: методи і технології соціальної роботи; організаційно-управлінські інновації в соціальних закладах і службах.

У процесі дослідження обґрунтовано, що дослідницьку підсистему соціальної роботи можна представити у вигляді моделі дослідницького середовища, яка передбачає взаємозв'язок таких компонентів – соціальної проблеми, методів дослідження та інструментів її вирішення. Їй притаманні певні властивості: структурна впорядкованість (взаємна узгодженість зазначених компонентів) і еволюційна спрямованість (сукупність відношень, які ведуть до утворення і зміни взаємозв'язків між вихідним станом структурних компонентів і очікуваним кінцевим результатом). Кожен компонент досліджуваної моделі розглядається на чотирьох рівнях (соціальна проблема – традиційна, відома, маловідома, нова; методи вирішення проблеми – репродуктивні, частково-пошукові, пошуково-дослідницькі, експертні; інструменти вирішення проблеми – стандартні, модифіковані, інноваційні, відсутні в практиці соціальної роботи) і є самостійним дослідницьким полем соціальної роботи, яке зумовлює певні вимоги до рівня науково-дослідницької підготовки соціальних працівників.

З кожним із рівнів МДС у контексті ролівого підходу до соціальної практики співвіднесено притаманні соціальному працівнику дослідницькі ролі – споживача знань, учасника досліджень, дослідника, експерта. Оскільки кожна наступна роль включає засвоєння попередніх, то ефективне виконання всіх чотирьох ролей виступає механізмом розвитку соціальної роботи на теоретичному і емпіричному рівнях її функціонування.

Обґрунтовано, що ефективність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників зумовлена рівнем сформованості низки дослідницьких умінь: методологічних, інформаційно-аналітичних, діагностичних, проєктивних, прогностичних, організаційних, комунікативних, системно-інформаційних, технічних.

Основні результати розділу висвітлені в таких публікаціях автора: [9; 13; 65; 76; 110; 111; 112; 114; 115; 125; 127; 175; 176; 177; 178; 179].

РОЗДІЛ 2

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

2.1. Досвід професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності у вітчизняних закладах вищої освіти.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у вітчизняних ЗВО базується на сучасних вимогах до їхньої кваліфікації (що визначено нормативними документами), а також накопиченому досвіді вищої школи, зокрема в аспекті підготовки фахівців гуманітарних напрямків [180 – 183]. Проте приналежність спеціальності «Соціальна робота» протягом тривалого часу до різних галузей знань наклало свій відбиток на спрямованість змісту, форм і методів НДД.

Так, близько 20 років навчання соціальних працівників відбувалося за напрямом 0402 «Соціологія» (Постанова Кабінету Міністрів України №507 від 24 травня 1997 року «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями»). У зв'язку з цим зміст навчальних планів передбачав ґрунтовну «соціологічну» підготовку фахівців, однак не повною мірою відповідав потребі суспільства щодо формування кваліфікованих соціальних працівників.

У 2007 р. і 2010 р. були введені нові переліки напрямів підготовки фахівців у ЗВО за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (Постанови Кабінету Міністрів України №1193 від 3 жовтня 2007 р. і №787 від 27 серпня 2010 р.), згідно з якими напрям підготовки «Соціальна робота» було внесено до розділу 1301 «Соціальне забезпечення», що теж зумовлювало певну спрямованість змісту навчання соціальних працівників у бік заявленої галузі знань.

Тільки у 2015 р. спеціальність 231 «Соціальна робота» було віднесено до галузі 23 «Соціальна робота» (згідно з «Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (Постанова Кабінету Міністрів України №266 від 29 квітня 2015 року)). Належність до однойменної

сфери знань зумовила остаточне формування концепції підготовки соціальних працівників у вищій школі і дала змогу визначити відповідний перелік нормативних дисциплін і курсів варіативної частини освітніх програм адекватно до можливостей навчальних закладів та найбільш актуальних для сьогодення напрямів соціальної роботи.

Вивчення досвіду діяльності вітчизняних закладів вищої освіти засвідчує неоднозначність та несистемність процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, у чому переконує аналіз освітніх програм у Запорізькому національному університеті (ЗНУ), Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара (ДНУ), Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (ДДПУ), Карпатському інституті підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (КІПУУ), Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (МДПУ), Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (ТНПУ), Ужгородському національному університеті (УжНУ) та ін.

Узагальнення результатів аналізу освітніх програм дало підставу зробити висновок, що науково-дослідницька підготовка соціальних працівників у досліджуваних ЗВО відбувається через вивчення різного переліку дисциплін, практик і позааудиторних форм роботи.

Розглянемо основні напрямки підготовки соціальних працівників до НДД в процесі аудиторного навчання (освітній ступінь «Бакалавр»).

Базовими навчальними дисциплінами, які закладають основу науково-дослідницької підготовки фахівців є «Філософія», «Соціологія», «Психологія», «Вступ до спеціальності», «Основи наукових досліджень», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», що включені до блоку нормативних курсів у всіх досліджуваних нами вітчизняних ЗВО. Зазначені дисципліни мають певні відмінності щодо кількості навчальних годин та змістового наповнення в розрізі вітчизняних університетів. Незважаючи на це, вони спрямовані на

досягнення чітко визначених результатів навчання, які є однозначними для кожної з них.

Безперечно, названі дисципліни забезпечують основу фахової підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності. Більше того – ми вважаємо, що в процесі їхнього вивчення можна підвищити рівень готовності студентів до НДД за умови забезпечення дослідницького змісту навчання та застосування певних форм, методів і засобів.

Безпосередня ж науково-дослідницька підготовка соціальних працівників здійснюється через вивчення спеціальних дисциплін (табл. 2.1).

Як засвідчують дані таблиці 2.1, у вітчизняних навчальних закладах вищої соціальної освіти науково-дослідницька підготовка соціальних працівників зумовлена наявністю різних позицій щодо організаційного оформлення досліджуваного процесу, зокрема в частині навчальних дисциплін дослідницького спрямування.

Таблиця 2.1

Дослідницько спрямовані навчальні дисципліни науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників [184 – 190]

Назва навчального закладу	Дослідницько-спрямовані навчальні дисципліни	
	Перший (бакалаврський) рівень	Другий (магістерський) рівень
Запорізький національний університет (ЗНУ)	«Соціальна і демографічна статистика», «Методи та організація досліджень у соціальній роботі», «Соціальне проектування»	Методологія наукових досліджень
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (ДНУ)	«Соціальна і демографічна статистика», «Методи соціальних досліджень»	«Прогнозування та моделювання соціальної роботи», «Методологія системного підходу та аналізу», «Методологія та організація наукових досліджень»
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (ДДПУ)	«Основи соціально-педагогічних досліджень», «Проектна діяльність у соціальній роботі», «Соціальна профілактика»	«Методологія та методика наукових досліджень», «Філософія науки»

продовження таблиці 2.1

Карпатський інститут підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (КІПУУ)	«Методи та організація соціологічних досліджень», «Прикладні технології соціальної роботи (Соціальне проектування)»	«Методологія та організація наукових досліджень»
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (МДПУ)	«Основи соціально-педагогічних досліджень», «Інноваційні моделі надання соціальних послуг»	«Методологія та методика наукових досліджень»
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (ТНПУ)	«Соціальна діагностика і профілактика», «Соціальна експертиза», «Соціальне проектування»	«Методологія і методи досліджень у соціальній роботі», «Моделювання соціальних процесів»; «Моніторинг та оцінка соціальних програм і проєктів»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (УжНУ)	«Методи і організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування»	«Науково-дослідницький семінар», «Інновації в соціальній роботі»

Так, освітніми програмами підготовки бакалавра соціальної роботи у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара (ДНУ) передбачено вивчення «Методів соціальних досліджень» (1-й рік навчання, 2-й семестр, 6 кредитів, 54 години лекційних і 36 годин лабораторних занять). Дисципліна спрямована на формування в студентів уявлень про методологічні засади науково-дослідного процесу, засвоєння ними знань про сутність, специфіку та різновиди наукових методів отримання соціальної інформації, а також про можливості її використання в конкретних практичних ситуаціях; формування навичок та вмінь застосування конкретних прийомів і процедур збору, обробки, представлення й інтерпретації емпіричних даних [184].

Аналіз робочої програми цієї дисципліни засвідчує акцентування уваги на методології соціальних досліджень, їхній організації та плануванні, однак щодо обробки та аналізу результатів досліджень – то тут основна увага приділена шкалам як методу вимірювання соціальних характеристик та видам математико-статистичних процедур з різними типами шкал. У той же час, на нашу думку, цьому змістовому модулю варто присвятити більше уваги, зокрема в частині

аналітичної статистики (регресійний, дисперсійний, факторний аналіз та ін.), що забезпечить вищий рівень готовності соціальних працівників до НДД. При цьому заплановані практичні заняття, хоча, на нашу думку, більш доцільними були б лабораторні, що передбачає меншу кількість студентів і можливість індивідуалізації навчання, відпрацювання навичок застосування дослідницьких методів кожним студентом під безпосереднім керівництвом викладача.

Вивчення курсу «Соціальна і демографічна статистика» (1-й рік навчання, 1-й семестр, 3 кредити, 18 годин лекційних, 18 годин практичних занять). Метою дисципліни є формування знань студентів про предмет і методи соціальної і демографічної статистики, навичок виконання розрахунків основних статистичних показників.

У робочих програмах дисципліни, яка читається в деяких досліджуваних нами ЗВО, її структуру в основному становлять три змістові модулі: «Історія та теорія соціальної і демографічної статистики», «Методи соціальної і демографічної статистики», «Основні положення галузевої статистики». Третій змістовий модуль передбачає дослідження таких напрямів життя населення, як статистика праці, зайнятості й безробіття, статистика населення, статистика рівня і якості життя населення. Безумовно, на вибір таких основних аспектів життєдіяльності населення впливає обмеженість кількості годин навчального плану. Але, на нашу думку, інші напрями соціального життя (статистика здоров'я населення, освіти, соціального забезпечення, правопорушень, вільного часу та ін.) також потребують акцентування уваги майбутніх соціальних працівників, хоча б у процесі самостійної роботи.

Бесіди з викладачами зазначеної дисципліни засвідчують про її надмірну теоретизацію: використання статистичних методик для пояснення певного процесу чи явища передбачає громіздкі обчислення, тому педагоги подають тільки оглядову інформацію щодо цих методик, а результати їхнього застосування демонструють на прикладах, розрахованих Державною службою статистики. Ми вважаємо, що за допомогою сучасного програмного забезпечення (наприклад, MS Excel) ці

методики студенти можуть застосувати самостійно, при цьому вони краще зрозуміють специфіку дослідження, підвищать рівень інформаційної культури.

Зауважимо, що зазначені навчальні дисципліни передбачені освітніми програмами ЗНУ, КІПУУ і УжНУ, за винятком їхнього перерозподілу на рівні бакалаврат-магістратура [185; 186; 187].

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (ДДПУ). Формування готовності майбутніх соціальних працівників у цьому закладі відбувається через вивчення певних дисциплін, зокрема «Основ соціально-педагогічних досліджень» (3-й рік навчання, 5-й семестр, 4 кредити, 16 годин лекційних і 16 годин практичних занять) [188].

Зміст навчальної дисципліни становлять такі теми: «Наука як форма суспільної свідомості», «Види наукової роботи студентів», «Зміст проведення соціально-педагогічного дослідження», «Особливості планування соціально-педагогічного дослідження», «Теоретичні методи соціально-педагогічного дослідження», «Емпіричні методи соціально-педагогічного дослідження», «Підготовка бакалаврських та магістерських робіт», «Організація та проведення соціально-педагогічного експерименту», «Використання методів математичної статистики у соціально-педагогічному дослідженні», «Оформлення результатів соціально-педагогічних досліджень».

Підкреслимо, що змістове наповнення цієї дисципліни перетинається з курсом «Основи наукових досліджень», який читається в інших досліджуваних нами навчальних закладах, однак, як відзначають викладачі цього предмету в цих університетах і засвідчує власний досвід роботи, незначна кількість годин на вивчення дисципліни не дає повною мірою висвітлити зазначений вище матеріал, що зумовило внесення нами певних коректив у процес організації аналогічного курсу в УжНУ.

Дисципліна «Проектна діяльність у соціальній роботі» (1-й рік навчання, 1-й семестр, 4 кредити, 16 годин лекційних і 16 годин практичних занять). У процесі її вивчення розглядаються такі теми: «Теоретичні основи проектної діяльності у соціальній роботі», «Соціальний проект як технологія соціальної роботи»,

«Концептуальні основи педагогічного проектування», «Організаційно-методичні основи соціально-педагогічного проектування», «Основи текстового опису проекту», «Обґрунтування проекту, методи колективної роботи над проектом», «Соціальна діагностика як етап проектної діяльності», «Соціальне прогнозування як фактор оцінки життєздатності соціально-педагогічного проекту», «Соціальна експертиза як метод оцінки соціально-педагогічного проекту», «Методи соціальної експертизи», «Реалізація проекту як заключний етап проектної діяльності».

Зазначена дисципліна передбачена освітніми програмами всіх досліджуваних нами ЗВО, і на неї зазвичай відводиться не більше 40 годин навчального плану. Очевидно, що така незначна кількість годин є явно недостатньою для висвітлення всього матеріалу, особливо якщо під час її вивчення необхідно розвинути такі дослідницькі вміння соціальних працівників, як проєктивні, діагностичні, прогностичні, технічні, інформаційно-аналітичні, системно-інформаційні.

З метою вирішення цієї проблеми до переліку вибірових дисциплін підготовки соціальних працівників введено курси «Соціальна профілактика» (5 кредитів, 16 лекційних і 48 практичних годин) і «Психодіагностика» (3 кредити, 20 лекційних і 20 практичних годин). У рамках вивчення «Соціальної профілактики» передбачається не тільки дослідження її сутності, рівнів, нормативно-правової бази, а й оволодіння методами прогнозування наслідків впровадження профілактичних заходів. «Психодіагностика» спрямована на вивчення теоретичних основ психодіагностики і основ застосування психодіагностичних методик як у практичній роботі, так і в наукових дослідженнях.

Зауважимо, що подібний алгоритм науково-дослідницької підготовки спостерігається в МДПУ. Зазначені вище питання частково розглядаються в межах курсів «Основи соціально-педагогічних досліджень», «Інноваційні моделі надання соціальних послуг» [189].

У Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка проблема формування готовності соціальних працівників до НДД вирішується через вивчення студентами таких дисциплін, як «Соціальна діагностика і профілактика» (2-й рік, 3-й семестр, 5 кредитів), «Соціальна

експертиза» (4-й рік, 7-й семестр, 3,5 кредиту), «Соціальне проектування» (4-й рік, 7-й семестр, 3,5 кредиту) [190].

Підкреслимо, що в окремих університетах основний етап підготовки соціальних працівників до НДД здійснюється на рівні бакалаврату (ДДПУ, ЗНУ, КПУУ, УжНУ), хоча деякі ЗВО вважають цей процес прерогативою магістерських програм (ДНУ, ТНПУ).

Так, в ДНУ на рівні бакалаврату студентам пропонується вивчення двох дисциплін – «Соціальної статистики» і «Методології та методів соціальних досліджень», під час яких вони ознайомлюються з практикою виконання досліджень у соціальній сфері. При цьому розвиток дослідницьких умінь, зокрема проєктивних, прогностичних, інформаційно-аналітичних, технічних, відбувається на рівні магістратури через вивчення певних дисциплін, практики, написання магістерської роботи.

Дисципліна «Прогнозування та моделювання соціальної роботи» (4 кредити, 18 год. лекційних і 18 год. практичного навчання). Курс спрямований на поглиблення уявлень студентів про поняття, сутність, методи і алгоритми соціального моделювання і прогнозування, визначення сфер і напрямків їх застосування в аналітичній і практичній діяльності соціального працівника, оволодіння відповідними прикладними методиками. Передбачається вивчення трьох змістових модулів: «Проектна діяльність у соціальній сфері», «Теоретичні аспекти та методика розробки державних соціальних програм», «Місце прогнозування в теорії і практиці соціальної роботи». Основними формами і методами навчання є: лекції, бесіди, дискусії, круглі столи, виконання індивідуальних самостійних завдань, що дозволяє визначити розуміння дослідницьких проблем та засобів їх вирішення, відпрацювання умінь здійснювати узагальнення та компаративний аналіз [184].

Дисципліна «Методологія системного підходу та аналізу» спрямована на формування в студентів умінь використовувати принципи системної методології для вирішення завдань та проблем у соціальній сфері суспільства. Передбачається засвоєння майбутніми соціальними працівниками базових категорій

методологічних засад системного підходу; формування уявлень про особливості та етапи становлення системних поглядів на соціальні явища та процеси; прищеплення вмінь застосування системних концепцій та формування навичок аналізу соціальних систем різного характеру, рівня складності, структурної організації та походження; формування здатностей використання системних знань для аналізу та розв'язання конкретних проблемних ситуацій, що виникають у соціальній сфері.

Метою курсу «Методологія та організація наукових досліджень» (3 кредити, 18 лекційних годин і стільки ж – практичного навчання) є ознайомлення студентів з методологічними засадами дослідження в галузі соціальної роботи, способами організації наукового пошуку, оформлення звіту про наукове дослідження в необхідній формі (тези, стаття, монографія, реферат, дисертація тощо), представлення своїх результатів на наукових конференціях і семінарах. Відзначимо, що ця дисципліна є провідною в аспекті науково-дослідницької підготовки у ЗНУ, КПУУ і МДПУ.

Аналогічний курс «Методологія та методика наукових досліджень» (4 кредити, 16 лекційних годин і стільки ж – практичного навчання) читається для магістрантів у ДДПУ.

Для підготовки магістрів соціальної роботи до діяльності в науковій сфері в цьому університеті запроваджено вибіркочу дисципліну «Філософія науки» (3 кредити, 16 лекційних годин і стільки ж – практичного навчання), яка спрямована на формування знань студентів основних етапів розвитку науки, причини її виникнення та трансформацій, рівнів наукового пізнання, зміни предмета і методів філософії науки в процесі її історичного розвитку, особливостей розвитку формальних і неформальних інститутів науки, етапів становлення науки як безпосередньої продуктивної сили сучасного виробництва та формування нових інститутів і інструментів науки в цьому процесі [188].

Магістерський рівень підготовки соціальних працівників у ТНПУ передбачає вивчення дисциплін «Методологія і методи досліджень у соціальній роботі»,

«Моделювання соціальних процесів» і «Моніторинг та оцінка соціальних програм і проектів» (по 4 кредити) [190].

У ДВНЗ «Ужгородський національний університет» науково-дослідницька підготовка студентів на рівні бакалаврату передбачає вивчення таких спеціальних дисциплін, як «Основи наукових досліджень», «Методи і організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування». На цьому рівні студенти оволодівають базовими дослідницькими вміннями та навичками. У магістратурі на підготовку соціальних працівників до НДД спрямовані такі курси, як «Науково-дослідницький семінар» та «Інновації в соціальній роботі». Тут студенти мають можливість удосконалити свої знання та вміння НДД і самостійно їх застосовувати в процесі практики чи проведення досліджень.

Підкреслимо, що в навчальних планах досліджуваних університетів на вивчення згаданих курсів відводиться незначна кількість аудиторних годин, при цьому час, передбачений на позааудиторну підготовку, є також недостатнім. Саме тому в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників необхідно використовувати потенціал дисциплін загальнопрофесійної і фахової підготовки.

Вивчення робочих програм навчальних дисциплін, бесіди з викладачами досліджуваних (та інших) ЗВО свідчать про переважне застосування традиційних форм і методів навчання. Провідною формою підготовки соціальних працівників до НДД є лекція, оскільки з неї починається знайомство з навчальним матеріалом конкретної дисципліни і оволодіння різними видами діяльності. Традиційно закріплення і контроль знань, а також практична підготовка, здійснюється в ході семінарських і практичних занять. Семінари розраховані на поглиблення знань студентів і обговорення шляхів їх упровадження на практиці. Формування професійних умінь і навичок відбувається на практичних заняттях.

Безумовно, навчальними планами підготовки майбутніх соціальних працівників передбачена самостійна робота, яка може здійснюватися як в аудиторії, так і в позанавчальний час. Її виховне значення полягає в тому, що вона формує

самостійність як якість особистості, оскільки в її основі лежить розумова діяльність, яка здійснюється за власною ініціативою, без сторонньої допомоги (за винятком консультацій) і без зовнішнього спонукання. Самостійна діяльність студентів передбачає роботу з джерелами інформації і спрямована на сприйняття, осмислення, закріплення і відтворення знань або виконання творчих пошукових і дослідницьких завдань.

Найбільш поширеними формами самостійної науково-дослідної роботи є: підготовка рефератів і доповідей, написання курсових, бакалаврських робіт, доповіді на конференціях і засіданнях студентського наукового товариства, виконання індивідуальних дослідницьких завдань, підготовка звітів про проходження виробничих, педагогічних, переддипломних на інших видів практик тощо [76; 99].

Незаперечною є роль практики в процесі дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників, основними завданнями якої є: ознайомлення студентів із особливостями діяльності різних державних і недержавних соціальних служб; оволодіння знаннями про напрями, зміст, форми, методи роботи соціальних працівників та категорії їх клієнтів; формування у студентів уявлень про соціальну роботу як галузь професійної діяльності; залучення студентів до волонтерської діяльності, засвоєння інноваційних соціально-педагогічних технологій організації літнього відпочинку і оздоровлення дітей; розвиток та закріплення знань і вмінь розробляти та реалізувати загальні та спеціальні технології соціальної роботи з різними категоріями населення; закріплення і творче використання студентами сучасних методів, форм, засобів соціальної роботи та інноваційних підходів у менеджменті соціальної роботи, формування професійного інтересу до науково-дослідницької роботи; формування навичок ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій для збору, аналізу і обробки дослідницьких проектів тощо.

Однак узагальнення результатів досліджень щодо ролі і значення практичного навчання доводить, що цей процес супроводжується низкою труднощів: незвичне середовище, невизнання досвідченими соціальними працівниками практикантів як

партнерів-колег, відсутність вільного вибору форм та методів роботи, умов для прояву креативності. Студенти-практиканти зазвичай діють у рамках, встановлених адміністрацією закладу, що суттєво звужує поле вияву їх самостійності та ініціативності; відсутність систематичного методичного підходу щодо самовиховання майбутнього фахівця, його фрагментарність, формальний характер; недостатня забезпеченість процесу формування практичних умінь та навичок під час практики необхідним навчально-методичним матеріалом (із використанням диференційованих, індивідуальних завдань, інноваційних технологій, комп'ютерних засобів) та ін. [76; 99].

Що стосується позааудиторної роботи, то активізація самостійної навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів відбувається через їхню участь у студентських наукових конференціях, олімпіадах, конкурсах наукових робіт та ін. Проте така робота є несистемною та здійснюється без особливого ентузіазму студентів.

Відзначимо, що тривалий час студенти, майбутні соціальні працівники мали можливість участі в конкурсах наукових робіт тільки на рівні навчальних закладів. У 2017–2018 році вперше відбувся Всеукраїнський конкурс наукових робіт із спеціальності «Соціальна робота», учасниками якого стали 73 студенти різних ЗВО України, де молодь мала змогу представити результати власних досліджень на підсумковій науково-практичній конференції, що відбувалася на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Однією з форм науково-дослідницької підготовки соціальних працівників є робота студентських наукових гуртків. Зокрема, в МДПУ функціонують наукові гуртки «Аніматор», тематикою роботи якого є «Соціально-педагогічні умови формування толерантних відносин у дітей та молоді» та «ORDO AMORIS», дослідницька спрямованість якого – «Психологічні засади гармонізації освітнього простору: проектування, моделювання та експертиза здоров'язберезувального професійного зростання майбутніх фахівців».

З метою популяризації наукової діяльності Студентським науковим товариством МДПУ запроваджуються альтернативні організаційні форми взаємодії

зі студентською та науковою молоддю, зокрема: наукові презентації, екскурсії для школярів музеями університету, інтелектуальний турнір, психологічний квест-бой, speaking-практикум, форум, наукові пікніки на агробіологічному комплексі університету та ін. Налагоджено випуск науково-практичного журналу для школярів і студентів «Еврика». Попри значну кількість наукових заходів, які реалізуються в МДПУ, викладачі відзначають низьку активність студентів, їхнє небажання брати участь у них, відсутність ініціативи.

У всіх досліджуваних ЗВО функціонують студентські наукові товариства (СНТ). Так, з метою стимулювання НДД майбутніх соціальних працівників студентським науковим товариством ДНУ проводиться щорічний загальноуніверситетський конкурс «Лідер студентської науки ДНУ». У ДДПУ функціонує Наукове товариство студентів та аспірантів імені професора Василя Надім'янова. Членами товариства проводяться різноманітні наукові заходи, зокрема: студентська конференція-презентація «Чорнобиль – три десятиліття потому» (травень, 2017 р.), інтелектуальна гра «Що? Де? Коли?» (лютий-березень 2018 р.), студентська конференція-презентація «Видатні постаті України кінця ХХ – початку ХХІ століття» (березень, 2018 р.), Студентська наукова конференція «Нова українська школа та інклюзивне навчання: проблеми і виклики сьогодення» (травень, 2018 р.) [191].

За результатами власної науково-дослідницької роботи студенти мають можливість опублікувати статті або тези в студентських наукових збірниках. Зокрема, в ТППУ щорічно видається «Студентський науковий збірник» і збірник матеріалів досліджень магістрантів «Магістр». У ДДПУ публікується збірник науково-практичної конференції викладачів та студентів «Актуальні проблеми сучасної науки»; в УжНУ – студентські збірники «Соціально-політичні студії», «Актуальні питання сучасної соціології і соціальної роботи».

Цікавим є досвід діяльності Наукового товариства обдарованих учнів «Молодий університет» у ЗНУ. Його діяльність спрямована на допомогу старшокласникам розвивати своє творче мислення, інтелектуальну ініціативу, аналітичний підхід до власної діяльності, удосконалювати уміння та навички

науково-дослідницької, винахідницької, експериментальної діяльності під керівництвом студентів і вчених вищої школи.

Основні досягнення Наукового студентського товариства ЗНУ, а також анонси подій, публікуються в інформаційних бюлетенях «Молодий науковець» і «Аспірант».

Підкреслимо, що студентські наукові товариства створюються на певних факультетах і передбачають участь студентів різних спеціальностей. Часто проблеми, які досліджують студенти, є «далекими» від соціальної роботи, а це знижує інтерес майбутніх соціальних працівників до участі в роботі СНТ та рівень їхньої дослідницької активності.

Новими й перспективними напрямками науково-дослідницької діяльності у вітчизняній системі освіти є участь студентів у міжнародних дослідженнях і проектах. Переважна частина ЗВО України має підписані угоди із зарубіжними університетами, де українські студенти навчаються, проходять стажування, практику, мовні курси, беруть участь у літніх школах та ін. Реалізується низка проектів і програм: Програма ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020», Міжнародна Європейська інноваційна науково-технічна програма «EUREKA» – спрямовані на здійснення наукових досліджень та практичне втілення їхніх результатів та досягнень; Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) – програма співробітництва з країнами Східної Європи та реалізації спільних науково-дослідницьких проектів; IREX (США) – представництво ради міжнародних наукових досліджень та обмінів; ТЕМПУС та Ерасмус Мундус – програми співпраці та мобільності у сфері вищої освіти; Стипендія Вишеградського фонду – надається з метою здійснення дослідницького/навчального проекту та ін. Участь у зазначених програмах дає можливість студентам розвинути професійні і дослідницькі компетенції, познайомитися з культурою, освітніми й науковими традиціями і школами іншої країни.

Однією з форм науково-дослідницької підготовки студентів – соціальних працівників є волонтерська робота. Так, у ДНУ, ТНПУ, УжНУ функціонують Клуби соціальних ініціатив і волонтерства, основними завданнями яких є:

- надання послуг дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківської опіки;
- розвивально-корекційна, реабілітаційна та дозвіллева робота з дітьми з інвалідністю;
- інклюзивна робота у навчальних закладах та установах (ДНЗ, школи); соціальне партнерство (з державними установами та НДО, благодійними організаціями, фондами, товариствами);
- організація благодійних акцій, культурно-дозвіллевих заходів для дітей та молоді міста, для волонтерів ЗВО.

Для ознайомлення студентів-першокурсників ЗНУ з основами волонтерства практикується проведення тренінгу «Школи волонтера». Задля успішного перебігу тренінгу його організатори не обмежуються формою лекцій, а й застосовують під час занять ігрові методики та багато часу приділяють спілкуванню. Після такого навчання студенти мають можливість працювати в складі волонтерського руху «Студентське серце» і надавати посильну допомогу в спеціалізованих школах-інтернатах, благодійних організаціях, реабілітаційних центрах, відділеннях соціально-побутової адаптації, будинках інвалідів, геріатричних пансіонатах та ін.

У Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка функціонує Волонтерський клуб соціально-гуманітарного факультету. Студенти-волонтери залучаються до роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами; дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування; дітьми з неблагополучних сімей. Займаючись волонтерською діяльністю, студенти мають можливість набувати фахові знання та навички у процесі спілкування з професіоналами, знайомляться з цікавими методиками і технологіями роботи, долучаються до діяльності громадських організацій, набувають досвід у спілкуванні і співпраці з різними людьми. В результаті волонтери зростають не лише професійно, а й особистісно, проявляючи ініціативність, творчість, активність та формуючи гуманістичні цінності. Однак тут не акцентується увага на проведенні досліджень, хоча, як засвідчує досвід роботи, волонтерська робота передбачає такий вид діяльності студентів.

З метою визначення актуального рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД нами було проведено їхнє опитування (у пілотажному дослідженні взяли участь 303 студенти вітчизняних закладів вищої освіти, а також соціальні працівники-практики і викладачі) [192; 193; 194].

У результаті анкетування було встановлено, що близько 28% студентів вважають НДД одним із важливих напрямів професійної діяльності соціального працівника. Вони відзначають, що під час навчання у ЗВО з інтересом виконують різні науково-дослідницькі завдання (переважно під час проведення досліджень, написання курсових і кваліфікаційних робіт, проектів). Майже 4% студентів систематично й цілеспрямовано займаються вивченням актуальних проблем сучасного суспільства в рамках роботи студентського наукового товариства ЗВО (ці студенти мають наукові публікації у збірниках матеріалів конференцій, студентських наукових журналах). Зазначимо, що незначна частка майбутніх соціальних працівників (4%) беруть участь в олімпіадах чи конкурсах наукових робіт різних рівнів. У той же час 19% студентів вважають, що науково-дослідницька діяльність для соціального працівника не є обов'язковою. Всі інші займають пасивну позицію під час навчання, не проявляють ініціативи в процесі дослідницької діяльності, намагаються її уникати.

Більшість студентів визнає, що кожен соціальний працівник повинен володіти алгоритмом дослідницької діяльності, знати методи її реалізації, розуміти етичні межі досліджень. Це, на думку студентів, «допоможе ефективно вирішувати професійні завдання» (25,4%), «надасть нову професійну інформацію» (41,3%), «сприятиме розвитку інтелекту» (64,3%).

Також студентам було запропоновано визначити основні інтелектуальні якості, необхідні соціальним працівникам для здійснення НДД (Додаток Д). Майбутні соціальні працівники продемонстрували такі результати:

- достатній рівень інтелектуального розвитку, спостережливість – 96%;
- володіння способами розумової діяльності, що забезпечують продуктивне мислення – 94%;
- наявність сприйнятливості, вміння концентрувати увагу – 87%;

- творча активність мислення (інтенсивність генерування ідей, здатність бачити невирішені проблеми) – 84%;
- самостійність мислення – 79%;
- наявність розвиненої уяви – 66%;
- наявність інтуїції, передчуття, передбачення – 47%;
- критичність мислення (співвіднесення результатів власних досліджень із отриманими даними інших дослідників) – 39%.

Аналізуючи зазначені здатності до НДД, 39% студентів висловили впевненість у їхній наявності; 13% – майже впевнені, що такі в них є; 41% – не впевнені і 7% вважають, що таких здатностей у них немає.

За даними самооцінки майбутніх соціальних працівників, у 62% з них достатньо сформовані інформаційно-комунікативні вміння, які передбачають пошук інформації, її обробку, аналіз, вміння представити її у вигляді реферату, конспекту лекцій тощо. 68,3% опитаних зазначили про певні труднощі, які виникають у них під час написання тез, наукових статей, анотацій до них. Близько 70% студентів відзначили, що не мають навичок аргументованого представлення власної точки зору, участі в дискусії, науковому діалозі. Переважна частина студентів повідомляє про те, що під час навчання вони здобувають багато теоретичних знань, наприклад, щодо методів досліджень та аналізу їхніх результатів, проте не мають навичок і досвіду їхнього практичного застосування. Так, на запитання «Які аспекти науково-дослідницької діяльності, на Вашу думку, потребують найбільшого висвітлення під час аудиторних занять і практики?» відповідь студентів розподілилася таким чином: 26,2% студентів визначили теоретичні аспекти, 70,6% опитаних – методи досліджень, 29,4% – організаційні питання реалізації науково-дослідницької роботи.

На запитання «Які методи досліджень Ви готові самостійно використовувати в процесі фахової діяльності?» 47% студентів зазначають про свою готовність до застосування спостереження, бесіди; 7% мали можливість під час практики провести соціометрію; анкетування готові самостійно провести майже 22%

студентів, інтерв'ю – 15,1%; 6,3% студентів вважають, що володіють достатнім арсеналом знань, умінь та навичок розробки соціального проекту.

Результати власних спостережень та експертної оцінки викладачів (на підставі аналізу рефератів, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт студентів, їхньої активності під час аудиторних занять у процесі вивчення окремих дослідницьких дисциплін) засвідчують недостатній рівень сформованості в майбутніх соціальних працівників таких здатностей, як уміння узагальнювати, систематизувати, аналізувати наукові джерела інформації, формулювати дослідницькі завдання, вирішувати їх. Близько 70% студентів не вміють грамотно обґрунтувати актуальність теми роботи, самостійно визначати об'єкт і предмет, мету і завдання дослідження, формулювати гіпотезу. Всього 15% студентів можуть правильно оформити результати дослідницької роботи.

На запитання про те, які види аудиторного і позааудиторного навчання в найбільшій мірі сприяють зростанню рівня дослідницької підготовки студентів, відповіді розподілилися таким чином: 39% студентів зазначають про вивчення спеціальних дисциплін «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальне проектування і прогнозування» та ін.; 7,9% майбутніх соціальних працівників зазначають, що формуванню їхніх дослідницьких умінь сприяла практика у соціальних закладах і службах, а 27% – волонтерська робота; 12% опитаних відзначили участь у соціологічних дослідженнях. Всього 4% студентів зазначають про певну роль студентських наукових гуртків, участь у наукових конференціях, олімпіадах та ін. 35% студентів вказують, що науково-дослідницькій готовності соціальних працівників сприятиме тісна взаємодія «студент-викладач», можливість індивідуальних консультацій.

В цілому значна частка студентів (76,2%) вважають свій рівень готовності до НДД низьким, а 23,8% опитаних – середнім. Жоден студент не може засвідчити про свій високий рівень готовності до науково-дослідницької діяльності. На запитання «Чи задовольняє Вас процес підготовки до науково-дослідницької діяльності у ЗВО?» 35,7% відповіли, що задовольняє повністю; 60,3% – задовольняє частково, 4% студентів не задоволені рівнем дослідницької підготовки.

Отже, результати анкетування засвідчили позитивну спрямованість студентів на дослідницький вид діяльності. Проте спостерігаються певні прогалини в науково-дослідницькій підготовці майбутніх соціальних працівників – недостатній рівень володіння студентами теоретичними знаннями в галузі науки та наукових досліджень, несформованість у них дослідницьких умінь і навичок, невміння застосовувати знання на практиці та ін.

Результати анкетування соціальних працівників-практиків засвідчили значний інтерес до досліджуваної проблеми, оскільки близько 44% фахівців реалізують у своїй діяльності окремі аспекти НДД. Так, 52% з них постійно вивчають наукову і методичну літературу, яка стосується практики соціальної роботи, стандартів її реалізації, нормативно-правового забезпечення, зарубіжного досвіду та ін.; 48% фахівців у своїй роботі застосовують різні методи досліджень для діагностики певного явища чи процесу, стану клієнта, прогнозування його розвитку; 26% зазначили, що в різні періоди брали участь у реалізації державних і міжнародних проектів і грантів; 46% підкреслили, що вони періодично (у складі певної групи) працюють над написанням і впровадженням соціальних проектів; 25% – постійно беруть участь у роботі науково-практичних і методичних семінарів, конференцій, які проводяться на базі соціальних закладів і служб, громадських організацій, ЗВО. При цьому більше половини опитаних соціальних працівників стверджують, що здобуті під час навчання у ЗВО знання, вміння та навички є недостатніми для ефективної науково-дослідницької діяльності, що зумовлює необхідність безперервного навчання та самоосвіти.

На цьому етапі нами були проведені бесіди з викладачами вищої школи, які здійснюють підготовку майбутніх соціальних працівників. Всі опитані підкреслили виняткову актуальність і доцільність формування готовності студентів до НДД. Майже 82% опитаних повідомили, що фрагментарно здійснюють таку роботу, при цьому 75% з них зауважили про недостатню кількість годин на вивчення дослідницько спрямованих дисциплін; 73% опитаних вважають, що для такої цілі необхідно залучати ресурси інших навчальних дисциплін, а також включати студентів до різноманітних позааудиторних форм роботи.

Загалом аналіз стану вітчизняної вищої освіти доводить, що за останнє десятиліття відбулися певні позитивні зміни в розумінні її цілей, змісту, технологій, методів і форм її організації. Однак в аспекті підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності є істотні недоліки, зокрема:

- теперішні вимоги до підготовки соціальних працівників сформульовані в загальному вигляді і не відображають специфіку їхньої науково-дослідницької діяльності, не орієнтовані на весь спектр дослідницьких та інноваційних завдань, які можуть бути вирішені в реальній освітній практиці;
- спрямованість професійної підготовки майбутніх соціальних працівників на засвоєння навичок науково-дослідницької діяльності фрагментарно відображена в цілях вищої соціальної освіти і її змісті, однак між елементами відсутні відповідні педагогічній системі зв'язки;
- зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників більшою мірою спрямований на передачу суми знань і вироблення відносно незначних дослідницьких умінь і навичок, оволодіння якими ще не означає їх підготовленості до НДД. Зміст лише окремих дисциплін частково вирішує питання підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності, фрагментарно відображені її окремі теоретичні аспекти, які в основному стосуються методів дослідження, а не способів вирішення професійних дослідницьких завдань;
- навчальний процес будується переважно за асоціативно-репродуктивною схемою, що не дає студенту можливості зайняти позицію суб'єкта науково-дослідницької діяльності, не забезпечує необхідної практичної готовності до її самостійного здійснення. В структурному, змістовому і організаційному аспектах освітні програми і навчальні плани не забезпечують цілеспрямованої підготовки майбутніх фахівців до активної самостійної НДД;
- концепція практичного навчання і способи його реалізації не передбачають планомірної науково-дослідницької підготовки студентів, апробації засвоєних ними дослідницьких дій [76; 99].

Таким чином, результати пілотажного експерименту та досвід підготовки соціальних працівників у зарубіжних і вітчизняних закладах вищої освіти засвідчили актуальність проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД та необхідність цілеспрямованої, системної науково-дослідницької підготовки до цього виду діяльності.

2.2. Особливості науково-дослідницької підготовки фахівців соціальної роботи у зарубіжній вищій школі.

В останні десятиліття в зарубіжних закладах вищої освіти все більше активізується процес забезпечення єдності наукової й навчальної підготовки через широке залучення студентів до науково-дослідницької і експериментальної роботи. Проблема орієнтації майбутніх фахівців на НДД розглядається як найважливіша умова їх індивідуально-професійного самовизначення і професійної культури [76; 179].

Наприклад, у США, Франції, Угорщині, Німеччині не тільки державні й національні освітні стандарти вказують на обов'язкове залучення студентів до наукових досліджень, а й деякі відділення ЗВО при вступі абітурієнтів цікавляться їх готовністю до наукової роботи, досвідом проведення досліджень у школі [195 – 198].

Аналіз наукової літератури, навчальних планів і програм факультетів соціальної роботи Великобританії, Німеччини, Франції, Швеції та ін. показує, що, незважаючи на однозначне визнання обов'язковості науково-дослідницької підготовки соціальних працівників у вищій школі, у зарубіжних країнах на сьогодні немає єдиних підходів щодо її організації, що зумовлено відсутністю уніфікованих стандартів підготовки соціальних працівників. Навіть у межах однієї країни може функціонувати кілька видів навчальних програм, які відрізняються відомчою підпорядкованістю, системою фінансування (приватна, державна, конфесійна), терміном і якістю навчання. Різним є також ступінь виконання студентами науково-дослідницької роботи: в одних університетах практикуються тільки її окремі елементи, в інших – реалізується ціла система, яка передбачає виконання

студентами наукових досліджень протягом усього періоду навчання. Проте спільною рисою досліджуваної підготовки у вищих школах зарубіжних країн є раннє залучення студентів до науково-дослідницької роботи [198].

В цілому система професійної підготовки соціальних працівників до НДД реалізується на двох взаємозв'язаних етапах: навчально-дослідницька робота на молодших курсах у рамках базового рівня підготовки і наукова діяльність на старших курсах навчання в межах основного рівня.

На першому етапі навчання дві третини навчального часу відводяться на самостійну роботу, яка жорстко планується і контролюється викладачем. На цьому етапі студенти розвивають уміння та навички, необхідні для виконання науково-дослідницької роботи. Безпосередня НДД відбувається на другому етапі навчання. У закладах вищої освіти США, Німеччини, Франції, Швеції виконання науково-дослідних робіт становить основу навчання студентів, орієнтованих на НДД після його завершення.

Розглянемо особливості науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників, зокрема в США. Вища освіта в цій країні передбачає чотири рівні [199 – 212].

Неповна вища освіта. Освітньо-професійні програми першого рівня тривають два роки і спрямовані на вивчення переважно окремих розділів загальнонаукових і гуманітарних дисциплін. На базі неповної вищої освіти може бути реалізована професійна підготовка зі строком до 1,5 року, яка передбачена для фахівців із середньою спеціальною освітою. Як правило, навчальні програми цього рівня або не містять конкретного науково-дослідницького компонента взагалі, або розглядають його в обсязі, необхідному для соціальних працівників, які здійснюють обслуговування (патронаж) клієнтів.

Базова вища освіта. Її надають за освітніми програмами, які передбачають оволодіння студентами системою наукових знань про людину і суспільство, історію та культуру, дають можливість здобути фундаментальну підготовку за одним із напрямів соціальних наук, а також одержати основи професійних знань з певного напрямку соціальної роботи. Випускники дістають ступінь бакалавра

соціальної роботи.

Цей рівень уже передбачає підготовку в галузі науково-дослідницької діяльності: у навчальні плани включається «Статистика», «Основи організації й проведення емпіричного дослідження» та ін. При цьому акцент робиться на оволодіння кількісними і якісними методами досліджень. Вивчаються також методи математичної статистики, обробки якісних і кількісних даних. У рамках різних навчальних дисциплін студентів учать написанню звітів про проведені дослідження. Істотне місце в навчальних планах відведене освоєнню нових комп'ютерних технологій, оскільки підкреслюється їхня роль і в практиці, і в науково-дослідницькому процесі.

Третій рівень вищої освіти – *повна вища* – реалізується через освітні, професійні і науково-дослідницькі програми, спрямовані на поглиблення освіти і професійної підготовки бакалавра відповідно до його майбутньої професійної діяльності. На рівні магістра ці програми мають переважно дослідницький характер або готують дипломованих фахівців для викладацької діяльності.

Післядипломна освіта – включає фахову підготовку і науково-дослідницькі програми, призначені для формування наукових і викладацьких кадрів вищої кваліфікації (зі здобуттям наукового ступеня доктора наук) [202, с. 7].

Однією з визначальних рис другого і третього рівнів системи вищої соціальної освіти є забезпечення розвитку мотивів науково-пізнавальної діяльності, оволодіння теоретико-методологічним базисом досліджень і формування дослідницьких умінь, фундаменталізація освіти, заснована на підвищенні ролі науки в навчальному процесі, що дає підстави для перспективного професійного росту і «виживання» професії. У публікаціях останніх років [208; 209; 210] зарубіжні дослідники соціальної роботи із застереженням відзначають, що відсутність у соціального працівника міцної теоретико-методологічної бази призводить до небезпечних наслідків: він стає всього лише «відтворювачем» традиційного досвіду і не здатний продуктивно розбудовувати професію.

Так, з метою підвищення рівня мотивації фахівців до НДД у Кембридзькому університеті кілька разів у році виконавці науково-дослідницьких проектів

організують дні екскурсій, де кожен студент може отримати інформацію про здійснюваний дослідницький проект.

Прагнучи ввести більшість студентів у світ актуальних досліджень, Массачусетський технологічний інститут ще з 60-х років минулого століття став активно практикувати проведення студентами перших-четвертих курсів різних досліджень в установах і організаціях за індивідуальними контрактами, але під керівництвом викладачів. Якщо в перший рік у програмі «Можливості наукових досліджень для студентів молодших курсів» брало участь 25% студентів, то надалі їх кількість зростає до 75% [202]. Педагогічна громадськість США досить позитивно оцінює досвід широкого залучення студентів до наукової діяльності як складового елементу програми навчання.

Реформи, які проводяться в зарубіжній вищій школі, стосуються як принципів організації самостійної наукової діяльності студентів, так і різних аспектів організації навчального процесу взагалі.

На думку зарубіжних учених, організації наукової діяльності студентів сприяє нова концепція, яка передбачає: цілеспрямоване заохочення інноваційних ініціатив; посилення принципу міждисциплінарності (на противагу високому ступеню спеціалізації); взаємозв'язок базових і спеціальних дисциплін; чітку координацію наукових програм відповідними органами та ін. [213, с. 10].

Аналіз літератури і безпосереднє вивчення практики навчання у вищих школах зарубіжних країн показав, що вищезгадані підходи найчастіше реалізуються, наприклад, у вигляді модульної організації навчання у різних її модифікаціях, системотворчою ланкою якої є самостійна робота студентів, в тому числі в процесі НДД. Функції викладача при цьому зміщуються в бік визначення загальних напрямків процесу підготовки фахівця (складання модульних програм) і управління (консультування на основі індивідуального підходу) самостійною роботою кожного студента.

Ефективним засобом активізації навчальної діяльності студента в умовах модульного навчання є, наприклад, система «Pointraiting», що відображає успішність навчання в показниках так званого індивідуального кумулятивного

індексу кожного студента (варіант системи залікових одиниць, прийнятої в багатьох зарубіжних країнах).

Як одну з модифікацій модульного навчання у США можна назвати організацію навчання за планом Келлера, яка почалася з 70-х років і широко використовується нині в зарубіжній вищій школі. В процесі роботи за планом Келлера викладач розподіляє навчальний матеріал на розділи або навчальні одиниці, число яких не перевищує 20. З кожної навчальної одиниці студент отримує методичні рекомендації, в яких містяться інструкції з методики роботи, питання для самоконтролю та ін. Перш ніж перейти до наступного розділу, студент повинен скласти «Тест готовності» (оволодіння 90% навчального матеріалу). Темп роботи визначається самим студентом: можливе як оволодіння матеріалом з випередженням, так і перенесення вивчення на наступний семестр [214, с. 307].

Оскільки академічні коледжі ставлять перед собою кінцеву мету – розвиток у студентів здібностей до творчої діяльності, в дидактиці зарубіжної вищої школи також відбулися значні зміни. Акцент робиться на більш активні види самостійної індивідуальної роботи. Завдання викладачів – дати студентам установку і напрямок для самостійної роботи. Позааудиторні заняття розглядаються сьогодні як основна форма навчального процесу, де студент здобуває знання, виробляє вміння і навички, готуючись до майбутньої творчої праці. Тому, наприклад, в американській вищій школі різко змінилося співвідношення між часом, який відводиться на аудиторні заняття та самостійну роботу: в 60-х роках воно становило 1:2, а тепер – 1:3 [214].

Вивчення досвіду роботи факультету соціальної роботи Індіанського державного університету (США) засвідчує, що за останнє десятиліття навчальні плани факультету були підсилені низкою тематичних блоків теоретико-методологічної спрямованості (із соціології, соціальної психології, теорії соціальної роботи та ін.). Крім того, Рада з підготовки соціальних працівників підвищила вимоги не тільки до практичного досвіду викладачів факультету і кураторів практики, але й до їхньої наукової компетенції. Спостерігається тенденція залучення до педагогічної діяльності провідних учених з різних країн: вони

читають лекційні курси, проводять спеціалізовані тренінги (з конкретних соціальних проблем), беруть участь у спільних дослідницьких проектах, конференціях, семінарах та ін. (Додаток Е).

Контроль за змістом навчальних програм і якістю опанування їх студентами в Європі і США здійснюється в руслі трьох основних підходів (або їхніх варіацій): а) за затвердження і контроль освітніх стандартів і навчальних планів відповідальні державні структури (міністерства, спеціальні комітети та ін.), при цьому зберігається певна самостійність навчального закладу (Великобританія, Австрія, Бельгія, Іспанія, Франція, Швеція); б) контроль за змістом освіти здійснюють громадські організації професійних соціальних працівників (США); в) зміст освіти – прерогатива керівництва навчального закладу (Німеччина).

У США акредитація навчальних програм на рівні вищої школи здійснюється Радою з підготовки соціальних працівників (CSWE), що діє при Національній Асоціації соціальних працівників США. Вона визначає стандарти і програми навчання; регулярно (один раз у 5 років) публікує «Положення про політику в галузі навчальних планів». Цей досвід підтвердив свою ефективність у практиці функціонування вищої школи США і взятий за основу формування вітчизняної системи акредитації освітніх програм, зокрема, створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

У Великобританії функції університету й акредитаційної структури певною мірою розмежовані: у компетенцію університету входить оцінювання академічних знань студентів, а вимоги до навчальних програм формує Центральна рада з навчання і підготовки в сфері соціальної роботи (CCETSW – Central Council for Education and Training in Social Work).

У таких країнах, як Австрія, Бельгія, Іспанія, Франція, Швеція, загальні стандарти навчання визначаються законом на державному рівні. Наприклад, у Швеції Міністерство освіти задає «рамкові» стандарти освіти в сфері соціальної роботи, які доповнюються навчальним закладом з урахуванням регіональних та ін. особливостей. На рівні навчального закладу вони автономно вирішують академічні проблеми: визначається зміст і структура навчальних програм і планів, перелік

іспитів, формування контингенту студентів тощо. Тому в цій країні зміст науково-дослідницької підготовки, що відображено в освітніх програмах і планах, може відрізнятись в межах різних закладів.

У деяких країнах, у тому числі Швеції, існує «прив'язка» системи навчання до конкретних умов функціонування університету: замовниками для шкіл соціальної роботи є місцеві органи влади, які визначають необхідну кількість і спеціалізацію соціальних працівників, рівень їхньої науково-дослідницької підготовки, співвідносять соціальне замовлення з діяльністю соціальних закладів і служб [215].

Узагальнення доробків Р. Барона, М. Бомбик, Х.-І. Браунса, М. Доела, Д. Крамера, Р. Рамзея, Ш. Рамона, Р. Саррі, Т. Шаніна, С. Шардлоу та ін. дозволяє стверджувати, що наукове і професійне співтовариство зарубіжних країн у сучасних умовах працює під гаслом: висока якість навчання соціальних працівників не може бути досягнута поза системою добре розвинутої дослідницької підготовки, яка здійснюється у вищих навчальних закладах. Найбільш чітко і послідовно ця вимога реалізується на факультетах соціальної роботи, що входять у структуру університетів.

Характеризуючи функції, які повинен виконувати сучасний університет, К. Яспер акцентує увагу на властивій саме йому дослідницькій функції. На думку вченого, виш вирішує наукові й навчальні завдання, надаючи можливість студентам брати активну участь у наукових дослідженнях. Завдяки цьому в них формуються якості, пов'язані з інтелектуальною дисципліною; студенти здобувають освіту, яка залишається з ними на все життя. Дослідження і навчання рівною мірою обов'язкові для студентів університету і забезпечують розвиток їхньої інтелектуальної культури [216, с. 114].

М. Доел і С. Шардлоу зазначають [217, с. 220], що університетська підготовка передбачає кілька напрямів застосування досліджень у майбутній практичній соціальній роботі: використання досвіду сучасних наукових досліджень при розробці стратегій соціальної практики, а також у процесі безпосередньої взаємодії з окремим споживачем соціальних послуг (case study); розвиток соціальної роботи

як сфери наукових знань через виконання досліджень з актуальних питань теорії і практики соціальної роботи.

Про необхідність володіння студентами дослідницькими вміннями, а також іншими професійно-особистісними якостями говорять провідні викладачі Індіанського державного університету (США), керівники практики, супервізори, практичні соціальні працівники, студенти факультету соціальної роботи (всього було опитано 42 особи), професор факультету соціальної роботи університету Християнської вищої освіти (м. Почеструм, ПАР), керівники і менеджери Сюррей Плейс Центру (Торонто, Канада, п'ять осіб). Інтерв'ювання засвідчило, що всі респонденти розглядають науково-дослідницьку діяльність у соціальній роботі як обов'язковий компонент. Професорсько-викладацький склад відзначає такі особливості навчання студентів НДД:

- 100% опитаних вказує на необхідність включення практикоорієнтованих дослідницьких завдань в усі навчальні дисципліни;
- 87% респондентів підкреслюють необхідність участі в науково-дослідницькій діяльності викладачів факультету соціальної роботи;
- 79% викладачів зауважують про обов'язкову участь соціальних працівників-практиків у спільних з факультетами соціальної роботи дослідницьких проектах;
- 75% опитаних вважають необхідним цілеспрямоване формування в студентів потреби участі в науково-дослідницькій діяльності [83].

Відповідно до вимог Ради з підготовки соціальних працівників США, у структуру знань про НДД, які повинні мати випускники університету, входять: загальнометодологічні і загальнонаукові закони та закономірності, принципи, а також базовані на них положення; б) найбільш загальні закони й закономірності науково-пізнавальної діяльності і побудовані на їхній основі методи наукового пошуку; в) принципи і методи досліджень, які застосовуються у різних сферах соціальної практики.

При підготовці соціальних працівників на університетському рівні навчання НДД здійснюється в декількох формах: дослідницькі блоки включаються до складу загальних і профільних навчальних дисциплін; у рамках спеціалізованих курсів,

наприклад, «Соціальна статистика», «Дослідження в соціальній роботі» та ін.; у процесі розробки проектів з дослідницькою спрямованістю; дослідницький блок становить обов'язкову частину завдань практики. Завдання, наприклад, формулюються так: «Виділити й описати типові випадки використання методів дослідницької діяльності в роботі з клієнтами соціального агентства», «Проаналізувати етично припустимі межі дослідницької діяльності в роботі конкретного агентства», «Спираючись на методи дослідницької діяльності, виявити перспективні напрямки розвитку соціальної роботи з певною групою клієнтів» та ін. [83].

Повна програма підготовки соціальних працівників включає теоретичний курс і практичне навчання, яке відбувається в соціальних агентствах. Ці дві форми навчання, що виконуються в зовсім різних умовах, сильно відрізняються між собою. Знання та вміння, набуті під час теоретичної підготовки, доповнюються знаннями, здобутими на практиці, і навпаки. Такий процес приводить до інтеграції теорії і практики, допомагає сформувати професіонала-дослідника.

Вивчення і аналіз нормативних документів, які регулюють діяльність факультетів соціальної роботи в університетах США, навчальних планів і програм підготовки майбутніх фахівців засвідчує, що Рада з освіти в сфері соціальної роботи пропонує включати в освітні програми факультетів п'ять базових дисциплін: «Поведінка людини і соціальне оточення», «Політика і служби соціального забезпечення», «Практика соціальної роботи», «Дослідження в соціальній роботі», «Польова практика» (Додаток Е).

Велика увага в процесі професійної підготовки соціальних працівників у вищій школі США приділяється формуванню дослідницької грамотності студентів. М. Бомбік визначає її як здатність розуміти, критично оцінювати і вибірково використовувати наукові знання [218]. Автор підкреслює, що така грамотність повинна цілеспрямовано формуватися в навчальному процесі, щоб майбутній соціальний працівник зміг стати розумним користувачем дослідницького інструментарію.

Чільне місце в навчальному процесі студентів посідає підготовка до досліджень, які передбачають «роботу з випадком» – всебічне вивчення об'єкта-випадку, наприклад, людини, сім'ї, окремого соціуму та ін., тобто фокусування на конкретній соціальній проблемі. Дослідницька акція (робоче дослідження) безпосередньо поєднує практику і дослідження, які здійснюються паралельно або одночасно. Навчальними планами факультетів соціальної роботи передбачене виконання незначних дослідницьких проектів, робота над якими будується за індивідуальним або груповим принципом (з використанням супервізорства).

Конкретні знання і досвід організації та проведення досліджень студенти здобувають на заняттях у рамках навчального курсу «Дослідження в соціальній роботі». Він включає: знайомство з методологією досліджень, необхідною для визначення проблеми; навчання формулюванню питань дослідження; роботу з науковою і професійною літературою; оволодіння методами попереднього вивчення проблеми; розробку дослідницького проекту; ведення записів, здійснення обчислень, кодифікацію; процедури складання вибірок; аналіз даних; інтерпретацію результатів дослідження з метою їх практичного застосування; написання звітів про проведені дослідження. Програма цього курсу передбачає також навчання студентів написанню рефератів, есе, оглядів (на основі наукової літератури, статей із професійних журналів та ін.); вибору низки дослідницьких методів для потреб конкретного проекту; виконання індивідуального або групового дослідницького проекту (Додаток Ж).

На наш погляд, важливим є те, що як на рівні бакалаврату, так і при підготовці магістрів соціальної роботи зміст курсу «Дослідження в соціальній роботі», вирізняючись глибиною, спектром досліджуваних методів, їхнього математичного забезпечення, передбачає обов'язкове введення студентів як у позитивістські, так і у феноменологічні підходи щодо досліджень. Ми підтримуємо позицію Т. Дьячек щодо ролі і місця двох дослідницьких парадигм у соціальній практиці. Вчена підкреслює, що освоєння ідеології їх обох і практична розробка на їхній основі дослідницьких проектів сприяє формуванню цілісного наукового світогляду

майбутніх соціальних працівників, дозволяючи надалі виважено й усвідомлено інтегрувати дослідницьку діяльність у свою практику [83].

У програмах професійної підготовки соціальних працівників як США, так і Західної Європи, практика становить близько 50% навчального часу. Її роль у зарубіжних моделях дослідницької підготовки важко переоцінити. Основне призначення практики полягає в тому, щоб студенту дати не тільки теоретичні знання, а й навчити його виконувати наукові дослідження, які б завершувалися певним дослідницьким проектом. Під час практичної підготовки такі вміння виробляються внаслідок власних дій, при спостереженні за НДД досвідченого фахівця, а також при аналізі своєї діяльності, спільному обговоренні проблем у групі, з викладачем, супервізором, споживачами соціальних послуг (у формі рефлексивного діалогу). У результаті, як зазначає Г. Роджерс [219], у студентів формується здатність до оперативної рефлексії як уміння осмислювати зміст дослідницьких дій.

Цей вид підготовки (практика) визначається як період, протягом якого студенти мають можливість зрозуміти взаємозв'язок досліджень з їхньою майбутньою діяльністю, набути вміння вибудовувати зв'язки між експериментальною діяльністю і практичною роботою. Як підкреслює М. Бомбик [218, с. 100], представники соціальних агентств, які є інструкторами практики, повинні бути підготовленими до виконання ролі наставника з проблем досліджень, що супроводжують адміністративну діяльність агентства і процес надання клієнтам соціальних послуг.

При підготовці бакалаврів в університетах США практика вирізняється загальним характером. На рівні магістратури підхід до її організації дещо інший: кожна програма формується відповідно до певної соціальної проблеми. До змісту курсів з практики соціальної роботи входять теорія, дослідження і досвід, накопичений у практиці соціальної роботи.

Аналіз процесу науково-дослідницької підготовки студентів у США показує, що найбільшого поширення набули такі методи навчання: аналіз методів і технік з позиції їх дослідницького потенціалу, моделювання, навчання в природних умовах,

«інструктаж», читання лекцій за певною тематикою (під керівництвом викладача), виконання завдань у команді, робота над груповим проектом, кураторство як індивідуальна взаємодія з супервізором, поєднання методу «імітації» і «живої» практики, ігрові методи.

Прикладом застосування ігрових методів є гра «Практика соціальної роботи», яка передбачає створення «географічної карти соціальної роботи». При цьому виділяють основні елементи, які формують «територію» досліджуваного простору (проблеми, клієнтське коло, інфраструктура соціальних закладів та ін.). У дискусіях, мета яких – пошук таких елементів, беруть участь викладачі, педагогічно-наставники, студенти, керівники соціальних агентств.

До провідних засобів навчання, які використовуються факультетами соціальної роботи при навчанні студентів НДД, належать аудіозаписи, слайди, кіно, комп'ютер, Інтернет, щоденники, листи, звіти, протоколи та ін. [203; 204]. Варто відзначити широке використання різних видів наукових джерел (довідників, підручників, наукових звітів, професійних періодичних видань та ін.), що відображені в переліку обов'язкової та додаткової літератури до кожного навчального курсу. Так, у процесі роботи над курсом «Поведінка людини і соціальне оточення» кожний студент в обов'язковому порядку виконує порівняльний аналіз якої-небудь концепції, аналізуючи через призму її бачення одну із соціальних проблем (бідність, насильство, расизм та ін.); готує 2-3 письмових есе з обраних тем (для цього необхідно вибрати із запропонованого списку літератури по два джерела наукового й дослідницького характеру); кілька разів студент повинен виступити з усним повідомленням, у якому потрібно представити результати критичного аналізу наукових джерел (заохочується порівняння думок учених і практичних соціальних працівників). Подібні вимоги ставляться і до всіх інших предметів, що входять до навчального плану підготовки соціальних працівників. У результаті студенти з першого семестру привчаються працювати з різними видами джерел, вчать критично мислити, аналізувати, порівнювати, формулювати власну позицію щодо поширених або мало вивчених теорій соціальної роботи, викладати її грамотно і аргументовано.

Обов'язковою умовою для реалізації науково-дослідницької підготовки студентів є дослідницька грамотність викладачів. Педагог допомагає в корегуванні теми дослідження, формулюванні проблеми, визначенні вибірок, розробці й використанні методів збору і аналізу даних, написанні звіту. Так, М. Бомбик підкреслює: «Студенти вчаться на прикладах. Викладачі своєю поведінкою повинні демонструвати професійну прихильність до науково-дослідницької роботи. Процес знайомства з різними методами, демонстрація тісного зв'язку досліджень і практики допоможуть студентам глибше усвідомити важливість включення наукових методів у практику соціальної роботи» [218, с. 100].

Незважаючи на значний досвід зарубіжних університетів з досліджуваної проблеми, викладачі виділяють низку труднощів, які виникають при плануванні і реалізації підготовки студентів до НДД. Найбільш поширеними є: визначення цілей навчальних дослідницьких курсів, та їхньої тематики; відпрацювання методів викладання цих курсів; розробка критеріїв досягнень студентів, які працюють над дослідницькими проектами; забезпечення взаємозв'язку дослідницького курсу з іншими, особливо базовими курсами навчального плану; зниження супротиву студентів до вивчення дослідницьких дисциплін у соціальній роботі [83].

Для подолання зазначених труднощів дослідники рекомендують планувати ці дисципліни таким чином, щоб методи досліджень сприймалися як невід'ємна частина практики. Викладачам, які ведуть дослідницькі дисципліни, рекомендується активніше використовувати рольові ігри, у яких студенти могли б здобувати певні навички досліджень, причому теми для них слід брати з практики [217].

Отже, академічна підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД у зарубіжній вищій школі передбачає наявність вагомій теоретичної підготовки, а також введення студентів у технології самостійного здобуття нових професійних знань і навчання їх основам постановки й проведення наукових досліджень у проблемному полі соціальної роботи.

Здійснений аналіз професійної підготовки соціальних працівників до НДД у вищій школі США дозволяє виділити низку характерних для неї тенденцій, які

варто враховувати в процесі аналогічної підготовки фахівців в Україні: фундаменталізація фахової підготовки соціальних працівників до НДД, що виражається, зокрема, у посиленні наукового базису професії через включення в освітні програми значного обсягу теоретичних курсів, завдань з елементами досліджень і залучення до викладацької діяльності висококваліфікованих фахівців, безпосередньо включених у дослідницький процес; дослідницька спрямованість навчальних курсів на вирішення потреб практики, що реалізується через упровадження в навчальні плани значної кількості годин практики в соціальних агентствах, яка забезпечує «дослідницький простір» для роботи студентів.

Безумовно, ці тенденції важко поєднати в рамках навчального процесу. У різних країнах передбачається різне вирішення зазначеної проблеми. Так, в Іспанії спостерігається практично відмова від академічної підготовки, а в Німеччині, навпаки, – надається перевага теоретичному навчанням. Як стверджує Х.-І. Браунс, соціальна робота «розривається» на рівні частини між її прагненням до академічного статусу і вимогами щоденної практики. Напруга, яка має глибоке коріння в історії цієї професії, знаходить вираження в нелегкому співіснуванні між еkleктичними соціально-науковими дисциплінами, з одного боку, і специфічною формою навчання дослідницької діяльності, з іншого [220].

Таким чином, включення дослідницької складової в процес підготовки майбутніх соціальних працівників в університетах США розглядається як спосіб підвищення рівня якості соціальної освіти. А вона, в свою чергу, дозволяє більш ефективно вирішувати ті завдання, які суспільство відносить до компетенції соціальних працівників.

Досвід зарубіжних країн засвідчує, що на сучасному етапі розвитку соціальної роботи спостерігається відчутна конкуренція між представниками різноманітних спеціальностей соціального профілю (соціальними працівниками різних спеціалізацій, соціальними педагогами, соціальними психологами, психоаналітиками, медико-соціальними працівниками та ін.) за заповнення ніші надання соціальних послуг. Виграти таку конкуренцію і зберегти соціальну роботу як професію здатні тільки випускники ЗВО, добре підготовлені до науково-

дослідницької діяльності. Підготовленість до НДД розглядається як важливий фактор збереження і розвитку професії, а також спосіб забезпечення конкурентоспроможності соціального працівника на ринку праці.

Формування готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності є одним із пріоритетних напрямів вищої школи Данії, Норвегії, Швеції, Німеччини. Так, програми підготовки бакалаврів соціальної роботи у скандинавських країнах, які тривають 3–3,5 роки, передбачають, що майбутні соціальні працівники мають володіти науковими знаннями в сфері соціальної роботи і досліджень, навичками творчої діяльності. Вони повинні вміти аналізувати соціальні процеси і проблеми, досліджувати роботу, яка здійснюється на різних рівнях [221].

У зв'язку з цим передбачається вивчення спеціальних навчальних дисциплін, спрямованих на формування зазначених компетенцій:

- «Формування знань у соціальній роботі» (Школа соціальної роботи Лундського університету, Швеція). Завданням курсу є оволодіння студентами сутністю наукових методів у соціальних дослідженнях. У процесі опанування навчальної дисципліни розглядаються такі питання, як-от: поняття наукових знань і дослідження; методи і організація соціальних досліджень, способи вимірювання соціальних характеристик, статистичні методи оцінки дослідницьких практик та ін.
- «Наукова теорія, дослідження та розвиток дослідницьких методів соціальної роботи» (університет Південної Данії (м. Оденсе), Ольборзький і Оргузький університети).
- «Теорія науки, методи соціальних наук і етика» (університетський коледж у м. Ліллехаммер, Норвегія).
- Написання бакалаврської роботи (передбачено бакалаврськими програмами всіх університетів і шкіл соціальної роботи скандинавських країн), метою якої є оволодіння вміннями та навичками здобуття наукових знань для розробки дослідницького проекту.

Більш ґрунтовна дослідницька підготовка соціальних працівників передбачена на рівні магістратури. Зокрема, магістерська програма Північного університету (м. Бодє, Норвегія) передбачає вивчення таких дисциплін науково-дослідницького спрямування: «Аналітичне порівняння соціального навчання», «Кількісні методи», «Якісні методи» та ін.

Перша дисципліна спрямована на розвиток критичного, аналітичного підходу до наукових досліджень, здатності студентів до аналізу робіт не тільки інших дослідників, а й власних. Магістранти набувають навичок планування власних досліджень, реалізації в них необхідних зв'язків між методологією, теорією та емпіричними пошуками. До змісту навчання входить критичний відбір міжнародної статистики з питань соціальної роботи, огляд літератури з порівняльним аналізом соціального навчання, етичні дилеми у дослідженнях із соціальної роботи. У процесі опанування курсу студенти мають навчитися формулювати дослідницькі проблеми та здійснювати їхнє якісне вивчення, проводити порівняльні дослідження (якісні та кількісні), розробляти адекватні (доцільні) методології [222].

Дисципліна «Кількісні методи» передбачає оволодіння студентами інструментарієм науково-дослідницької діяльності для реалізації власного дослідження, навчання методам статистичного аналізу соціальних процесів і явищ. Курс «Якісні методи» присвячений вивченню якісних дослідницьких методів і технологій, а саме: інтерв'ю, вивчення досвіду діяльності, бесіди [223].

У практиці вищої школи скандинавських країн функціонують спільні магістерські програми підготовки фахівців. Так, на сьогодні діє європейська програма «Соціальна робота з сім'ями та дітьми» (European Master in Social Work with Families and Children (MFamily), яка реалізується міжнародним університетським консорціумом чотирьох партнерських навчальних закладів: університетським інститутом м. Лісабон (Португалія), Гетеборзьким університетом (Швеція), університетом м. Ставангер (Норвегія) та Макарере університетом (м. Кампала, Уганда) [222].

Зазначена програма спрямована на формування знань і навичок соціальних працівників у сфері теорії і методів соціальної роботи із зазначеною категорією осіб, яка відповідає місцевим і міжнародним стандартам. При цьому серед інших визначено такі програмні цілі:

- ознайомити студентів з порівняльними дослідженнями для критичної оцінки сильних і слабких аспектів у реалізації європейських і міжнародних моделей практики соціальної роботи і соціальної політики, яка змінюється у різних частинах світу;
- заохочувати майбутніх соціальних працівників до незалежних досліджень у міжкультурному контексті [224].

Протягом навчальної програми передбачено вивчення науково-дослідницьких дисциплін, зокрема таких, як «Методологія соціальних досліджень», «Дослідницькі теорії та методи», написання магістерської дисертації.

Важлива роль у вищій соціальній освіті скандинавських країн належить практичному навчанню, зокрема, поширеною є практика в соціальних закладах зарубіжних країн. Як зауважує Т. Логвиненко, зазначений досвід спрямований на поглиблення і посилення професійної та особистісної компетенції студентів у зв'язку з роботою над розв'язанням інтеркультурних (міжнародних) соціальних проблем і питань соціального розвитку [222].

Зазначені дисципліни передбачають застосування як традиційних, так і активних методів навчання. Тут переважають: групові методи роботи, дискусії, проблемне навчання, «навчальні нотатки», дебати, конференції та ін. Особлива увага приділяється організації самостійної роботи студентів, а також застосуванню активних форм навчання – проблемно орієнтованих, узагальнювальних лекцій, семінарів і практичних занять, які спонукають студентів до застосування здобутих знань на практиці, стимулюють активність і самостійність, творчий пошук можливостей вирішення поставлених проблем і завдань.

Німецькі вчені здійснюють активну діяльність щодо розробки новітніх підходів, а також інноваційних форм і методів дослідницької підготовки фахівців.

Так, вчений А. Буссе пропонує організувати навчальну дисципліну у вигляді замкнутого циклу:

- лекція: визначення самостійної роботи на основі конкретного навчального матеріалу, зразків завдань для виконання; короткий теоретичний огляд для роз'яснення типу завдань і методів їх вирішення;
- первинна самостійна робота: опрацювання лекції за допомогою конспекту і підручника з метою поглиблення і закріплення знань; вирішення типових завдань;
- практичне заняття: обговорення головних аспектів лекції; повторне вивчення навчального матеріалу; обговорення суттєвих помилок; контроль знань і надання допомоги для пошуку шляхів вирішення; робота з довідниками та іншими допоміжними матеріалами;
- вторинна самостійна робота: обдумування завдань, обговорених на практичному занятті, і вирішення додаткових завдань (повторення); повторне опрацювання та доповнення записів лекцій (резюме, самоконтроль, закріплення);
- лекція [225].

Дослідник зазначає, що для досягнення висунутих до самостійної роботи вимог для більшості студентів не достатньо лише усного керівництва, мова повинна йти, на його думку, про розробку системи навчальних посібників, які мають таку структуру:

- зразки записів і конспектів лекцій для перших місяців навчання;
- підручники, складені адекватно до навчальних цілей;
- методичні рекомендації для вивчення літератури;
- збірник завдань з невеликими вказівками до їхнього вирішення [225].

Ознайомлення студентів з особливостями НДД в практиці німецької вищої школи відбувається з перших курсів їхнього навчання. Так, стало традицією на початку першого семестру знайомити студентів з методикою і технікою розумової роботи, методами наукової праці, зі специфікою вимог вищої школи, з особливостями навчального процесу, організацією самостійної роботи, методами роботи з науковою літературою. В окремих університетах на початку навчального року проводять просемінари, на яких знайомлять студентів з основними поняттями

відповідної наукової дисципліни («мова спеціальності»), з методологічними проблемами навчання і наукового дослідження. Всі заходи щодо навчання методам наукової праці на перших курсах пов'язані з реальним процесом освіти і виховання та з конкретними вимогами до студентів конкретного університету.

В університеті м. Веймара навчальним планом передбачений вступний курс (аналогічний «Вступу до спеціальності»), метою якого є полегшення адаптації студентів у ЗВО. Навчальною дисципліною передбачено загальний огляд майбутніх навчальних завдань та визначальних розділів професії, формується їхня мотивація до обраного фаху. Під час цього курсу в процесі зміни різних видів діяльності викладачі диференціюють студентів відповідно до рівня їхньої підготовленості до навчання. Студентам надається програмна структура та план навчального процесу [226].

Значний інтерес викликає модель практичної спрямованості навчання у німецькій вищій школі. Ця модель впроваджується на етапі базової підготовки та передбачає знайомство студентів з майбутньою професійною діяльністю в процесі вступних орієнтовних занять протягом першого року навчання, застосування ділових ігор у другому семестрі, проведення екскурсій на бази практики та ін. У наступних семестрах практикуються тісні професійні контакти з фахівцями на базах практик. У процесі ділових ігор моделюються робочі ситуації майбутнього фахівця. Під час програвання ділових ситуацій студентами керує тьютор, який знайомить їх з основами професійної діяльності [227].

У багатьох університетах Німеччини, наприклад, для студентів 3–4 курсів навчання будується не традиційно, а у вигляді роботи над дослідницькими проектами. Проект передбачає самостійне вирішення реальної проблеми на основі міждисциплінарного підходу. Науково-дослідницька робота над проектом супроводжується вивченням проблемно орієнтованих курсів. При цьому проблемне навчання передбачає поєднання самостійної роботи студентів із заняттями в малих дослідницьких групах, які забезпечують швидке залучення до науково-дослідницької роботи і наукової творчості.

Метою практичних занять у малих групах є: закріплення і поглиблення інформації; цілеспрямований вплив на формування особистості; розвиток критичного мислення; розвиток самостійності.

Під час роботи в малих групах право вибору дослідницького матеріалу залишається за студентом, при цьому створюється вільна неформальна атмосфера, налагоджується взаємодія студентів і застосовується поєднання різних методів навчання. Склад малої групи, як правило, не перевищує 10–12 студентів.

У німецьких університетах, як і в ЗВО США та Великобританії, до складу дослідницьких груп разом зі студентами входять аспіранти. Практикується міждисциплінарний метод формування груп, при якому аспіранти і студенти в своїх групах мають нагоду обмінюватися думками, використовуючи зауваження і поради керівника та своїх колег, знаходити і формулювати нові, оригінальні шляхи вирішення проблеми. Роль керівника при цьому змінюється: він стає одним із членів групи і спільно з іншими, спираючись на свій досвід, шукає вирішення проблеми, яка стоїть перед групою [228].

Ширші можливості участі в самостійній науковій роботі в навчальному процесі надають студентам різні форми практики, курсові та дипломні роботи. Оцінка результатів практики є критерієм готовності випускника до науково-дослідницької діяльності. Такий стан характерний для багатьох університетів Німеччини, де перша і друга практики є, по суті, знайомством із спеціальністю, а вже з третьої практики студент обирає власний напрям наукових інтересів.

Розглядаючи захист дипломних робіт як дієвий інструмент успішної науково-дослідницької діяльності, вчені направляють значні ресурси на розробку додаткових заходів, що підвищують рівень і значущість дипломних робіт і стосуються питань концепцій, методологічного підходу та стратегії наукового дослідження. Дипломні роботи студентів, спрямовані на дальшу наукову діяльність, є цілком завершеними самостійними дослідженнями. У студентів, націлених на практичну діяльність після завершення навчання, елементи науково-дослідницької роботи в дипломній роботі не є обов'язковими [228].

Ще однією формою залучення студентів до НДД у європейських країнах є комбіноване навчання. Його суть полягає в тому, що протягом усього періоду підготовки або з часу спеціалізації, студенти чергують навчання з роботою в рамках часткової зайнятості: тиждень навчання – тиждень роботи, по семестрах та ін. Такий вид підготовки називається «сендвіч-курси» [229; 230; 231].

Зарубіжна вища школа вирізняється різноманіттям форм контролю науково-дослідницької роботи студентів. Насамперед контроль здійснюється на всіх формах навчальних занять, включаючи консультації та різні форми самостійної роботи. Але головним полем контролю залишаються семінари, практичні заняття, спеціальні форми самостійної наукової роботи і консультації.

Особлива роль у закордонних університетах належить консультаціям, оскільки вважається, що ніде неможливо так добре виявити, оцінити і дати точні вказівки для подальшої роботи, як на консультаціях при особистих бесідах. Консультування розглядається як явище, яке доповнює навчальний процес, як вид допомоги, як один з важелів процесу здобуття знань студентами.

В останні роки виникає все більший інтерес педагогів і психологів до створення програм взаємоконсультування і взаємодопомоги студентів. В основу таких програм покладено принцип з'ясування потенційних можливостей, здібностей до саморозвитку та самоактуалізації.

Для взаємоконсультування серед студентів передбачається:

- ретельна процедура вибору консультанта;
- системність процесу консультування;
- постійне керівництво студентами-консультантами з боку професорів-консультантів.

Консультантами можуть бути як здібні студенти, так і студенти з середніми навчальними можливостями, якщо вони є неформальними лідерами в групах. Особливо варто підкреслити, що до завдань консультантів, окрім питань інформативного характеру, входять також психологічні аспекти.

Окрім методики взаємоконсультування, набула також поширення методика навчального консультування, яка реалізується у вищезгаданих малих групах

студентів, що займаються науковою діяльністю, – як необхідна умова реалізації навчального консультування [202].

У зарубіжній вищій школі групові консультації є систематичними – до початку або під час навчальних занять. При цьому детально обговорюються проблеми планування роботи, розробляються індивідуальні цільові установки для окремих освітніх етапів чи розділів навчання, обираються наукові методи для засвоєння навчального матеріалу, підготовки рефератів, дискусійних доповідей, експериментів та ін. Крім того, консультації є стимулом для наукової співпраці між викладачами і студентами.

Вчені підкреслюють, що консультації є значним ресурсом і формою інтенсивного індивідуального контакту між викладачем і студентом. Вони надають великі можливості для розвитку самостійної роботи майбутніх фахівців.

Відзначимо, що в європейських ЗВО з підготовки соціальних працівників особлива увага спрямована на свідоме і активне засвоєння студентами навчального матеріалу, на розвиток їхнього логічного мислення, творчих здібностей. Це зумовлює широке застосування як традиційних, так і активних форм занять: лекцій, співбесіди, практикуму, семінару, ділової гри, розбору ситуації та ін.

Зокрема, у вищій школі Німеччини семінарські заняття вважаються важливішою формою навчання, аніж лекція. Їхнє завдання – привчати студентів до застосування наукових методів у практичній діяльності. Розрізняють також просемінари (вступний етап), семінари та оберсемінари (або спецсемінари). Вони передбачають активну участь студентів і проводяться у формі вільної групової дискусії. Метою зазначених семінарів є формування наукового мислення студентів; стимулювання їхньої самостійності та активності; вироблення вмінь обговорювати проблему і знаходити її вирішення.

Так, вже багато років в Технічному університеті м. Дрездена практикуються семінари у формі наукової дискусії, яка передбачає пошук і знаходження оптимальної аргументації, тобто студенти шукають кращі аргументи для того, щоб довести правильність висунутої тези. Наукова суперечка показує, наскільки

студенти оволоділи в процесі самостійної роботи необхідними знаннями і можуть їх застосовувати на практиці.

У цьому ж університеті ще з 70-х років минулого століття проводяться просемінари, які практикуються вже з другого курсу навчання. Вони відбуваються у формі доповідей студентів, які викладають самостійно вивчений додатковий матеріал, стаючи, таким чином, учасниками навчального процесу. В рамках такої організації навчального процесу в багатьох інститутах і університетах Німеччини проводяться лекції типу «студенти читають для студентів», які мають суттєвий вплив на якість і структуру навчального процесу, що засвідчує практичний досвід і результати педагогічних досліджень [232].

Найбільш поширеними в зарубіжній освітній практиці є семінари-дискусії. Дослідники відзначають, що дискусія:

- допомагає студентам краще зрозуміти проблему, оскільки інформація кожного учасника доповнюється повідомленнями інших;
- сприяє вивченню різних сторін обговорюваної проблеми;
- виявляє нові, часто неочікувані думки;
- дає можливість учасникам критично висловлюватися, приймати або відхиляти висунуті припущення;
- уможливорює корегування пропозицій для вироблення групової думки або вирішення проблеми [233; 234; 235].

Семінари, які відбуваються «поза стінами» закладу і «виїзні» заняття є особливим видом міждисциплінарних семінарів, основна мета яких полягає в активізації пізнавальних інтересів студентів і залучення їх до наукової діяльності. Заняття на подібних семінарах розраховані на весь семестр і проводяться зазвичай у два етапи. На першому етапі учасники в стінах університету знайомляться з діяльністю соціального закладу чи служби. На другому етапі заняття проводяться безпосередньо в тій організації, діяльність якої вивчалася. Студент повинен написати реферат на самостійно вибрану тему, яка пов'язана з проблемою семінару.

У вищій школі зарубіжних країн постійно ведеться активний пошук позанавчальних форм роботи, спрямованих на розвиток творчого потенціалу молоді. У Німеччині, наприклад, це студентські творчі дослідницькі групи, які функціонують за принципом «нон профіт», тобто без одержання прибутку. Вони передбачають практичний тренінг студентів старших курсів з виконання невеликих дослідницьких проектів. Всі отримані кошти йдуть на оплату роботи студентів, на організаційні витрати, засоби зв'язку, міжнародні контакти. Першими запровадили таку форму науково-дослідницької підготовки студентів у Вільному університеті м. Берліна. В інших європейських університетах набула поширення практика роботи товариства АЙЕСЕК, яке ставить перед собою завдання організації ознайомчої та виробничої практики студентів у закладах.

Варто відзначити, що для студентів, які беруть участь у науковій діяльності, практикуються форми роботи «з особливими вимогами до досягнень студентів». До них відносять спеціальні лекції та семінари (в Німеччині – це *Steilkurse*), практичні заняття і практику, курси з особливим рівнем вимог та ін. Зокрема, лекції при такому навчанні читаються блоками або практикуються лекції – «робочі засідання».

В процесі роботи над дослідницькими проектами застосовуються такі методи роботи, як групова терапія, «акваріум», метод моделювання, «баскет-метод», метод розробки проектів, метод вирішення інциденту, або «метод Пігерса», метод поступового ознайомлення з випадком, динамічний ситуаційний метод. Відзначимо, що всі зазначені методи спрямовані на вирішення конкретних проблемних ситуацій у сфері науки і виробництва.

На нашу думку, можна використати низку цікавих ідей щодо науково-дослідницької підготовки соціальних працівників з досвіду вищої школи Німеччини. Такими вважаємо: запровадження дослідницької підготовки фахівців з першого курсу навчання в університеті; визнання самостійної роботи як визначального ресурсу ефективності НДД; науково-дослідницька діяльність у малих групах; проведення консультацій і взаємоконсультування під час виконання

дослідницьких проектів; побудова лекцій у вигляді замкнутого циклу, проведення семінарів-дискусій, виїзних занять та ін.

Особлива увага дослідницькій підготовці фахівців соціальної сфери приділяється у вищій школі Великої Британії. Спостерігається перехід до нової, дослідницької парадигми освіти, яка полягає в переосмисленні її змісту і напрямів реалізації нових ідей, що є ціннісним орієнтиром розвитку сучасної системи британської освіти [76; 236, с. 73].

На сьогодні у вищій школі Великобританії науково-дослідницька діяльність студентів і викладачів реалізується за різними напрямками: 1) дослідження, які проводяться студентами; 2) дослідження, які реалізуються професорсько-викладацьким складом університету; 3) спільні дослідження студентів і викладачів; 4) вивчення студентами дослідницьких дисциплін, передбачених навчальною програмою; 5) виховання дослідницької культури студентів у процесі НДД [236].

Велике значення приділяється проблемі поєднання навчання і дослідницької діяльності студентів. Так, британський педагог Р. Гріффітс розглядає проблему єдності «викладання-дослідження» з чотирьох позицій: викладання із спрямованістю на досягнення певних дослідницьких результатів (research-led) – навчання побудовано в основному на традиційних педагогічних підходах, при цьому акцент робиться виключно на наукових результатах, а не на процесі їх здобуття; викладання, спрямоване на дослідження (research-oriented) – в робочих програмах навчальних дисциплін значна увага приділяється формуванню дослідницьких умінь студентів і розвитку їхньої дослідницької культури; викладання, засноване на дослідницькому підході (research-based) – основою професійної підготовки є пошукова діяльність студентів, а не трансляція готових знань майбутнім фахівцям; викладання як дослідження (research-informed), при якому навчальний процес – це ланцюжок систематичного пошуку з метою розробки та впровадження інноваційного досвіду та проектів [76; 237, с. 117].

Сучасні освітні програми підготовки соціально-педагогічних кадрів у Великій Британії спрямовані на формування готовності студентів до НДД з першого року навчання. Як засвідчує досвід, студенти, які беруть участь в дослідженнях першого

курсу, виявляють більшу мотивацію до навчального процесу і демонструють розвинені міждисциплінарні компетенції; вони чітко визначають свої кар'єрні перспективи; дослідницький пошук розвиває почуття професійної ідентичності майбутнього фахівця і сприяє усвідомленню приналежності до професії, а також спонукає до постійного самовдосконалення, створення нових знань. Така система навчання пропонує унікальні можливості студентам розширити спектр їхніх професійних і дослідницьких навичок.

Приділяючи значну увагу дослідницькій підготовці студентів британські педагоги розробили різні стратегії її реалізації (алгоритмічну і творчу). Алгоритмічна стратегія передбачає оволодіння студентами організаційними аспектами виконання досліджень, міждисциплінарними методами НДД. При цьому використовуються проблемний і пошуковий методи навчання. Творча стратегія вимагає наявності певного дослідницького досвіду, рефлексивних умінь, навичок вирішувати певні дослідницькі нестандартні завдання. Ця стратегія передбачає застосування в процесі науково-дослідницької підготовки студентів таких методів, як: експертна оцінка, кейсів, підготовка доповіді, рецензії, анотації тощо.

Формування дослідницьких умінь майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери розпочинається з виявлення мотивів виконання досліджень (стадія 1). Потім, через проведення бесід, інтерв'ю та інших методів студентами обґрунтовується вибір напряму досліджень (стадія 2). Після цього розробляється план дій, який впроваджується в практику (стадія 3). На стадіях 4 і 5 відбувається збір необхідної наукової інформації для вирішення певної соціальної проблеми, відбувається її аналіз. На стадії 6 майбутні дослідники підводять підсумки своєї роботи (представлення дослідницьких проектів), відбувається критичне обговорення, дискусія.

Навчальні програми британських університетів структуровані за модульним принципом [239, с. 113]. Зазвичай плани передбачають 5-6 модулів, обов'язковою складовою яких є проведення самостійного дослідження, підготовка дослідницького проекту, написання кваліфікаційної роботи. Наприклад, магістерська програма може мати такі обов'язкові модулі: 1) «Незалежне

дослідження» (30 кредитів); 2) «Навички дослідження» (30 кредитів); 3) дослідницький проект або дисертація (60 кредитів) [76; 240].

Науково-дослідницька підготовка студентів у британських університетах відбувається під час теоретичного навчання, практики, позааудиторної діяльності (зустрічі з практиками, провідними вченими, екскурсії, конференції, стажування, виконання незалежних досліджень та ін.). Велике значення має самостійна робота, під час якої в студентів формуються не тільки навички дослідницької діяльності та саморефлексії, а й здатність до навчальної автономії. Цінність навчальної автономії полягає в усвідомленні студентом особистісної значущості отриманих знань, що дозволяє йому самостійно реалізувати нові проекти [241, с. 95].

Практика є провідною формою науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. При цьому в британській системі освіти поширеним є наставництво. Студенти можуть спостерігати за роботою фахівців, тьюторів, менторів і співпрацювати з ними, що уможливорює поступове самовизначення практиканта і формування його професійно-особистісних якостей, навичок самооцінки і самоконтролю, сприяє розвитку рефлексії і виробленню власного стилю професійної діяльності. Підкреслимо, що на базах практики і в ЗВО наставниками є висококваліфіковані фахівці, які є прикладом для студентів у процесі виконання професійних функцій. Відповідно до акредитованих програм підготовки педагогічних кадрів, викладачам вищої школи необхідно володіти навичками професійної діяльності в таких галузях, як: викладання і підтримка студентів у навчанні; участь в розробці і плануванні навчальних занять і програм навчання; створення ефективного навчального середовища; оцінка особистісного розвитку студентів; інтеграція дослідницької діяльності і викладання (єдність викладання-дослідження) та ін. [76; 241 – 245].

У процесі науково-дослідницької підготовки студентів у британських університетах застосовуються різні технології: проблемного, концентрованого навчання, інтерактивні, інформаційно-комунікаційні, групової роботи, навчання як дослідження та ін. [246 – 262]. Найбільш поширеним при цьому є метод кейсів, який часто поєднується з мозковим штурмом, груповою дискусією, дебатами тощо.

Аудиторне навчання передбачає проведення лекційних занять, роботу в малих групах, семінари (наукові, проблемні), групи Аберкромбі (відбуваються у формі вільних дискусій, де викладач практично не бере в них участі, а лише спрямовує роботу мікрогрупи в правильне русло), тренінгові групи та ін. [263 – 268].

Узагальнення результатів дослідження свідчить про наявність позитивного досвіду Великої Британії у підготовці фахівців, здатних до НДД у професійній діяльності. Вважаємо, що окремі ідеї британського досвіду можуть бути використані у вітчизняній системі освіти: підвищення вимог до відбору викладачів вищої школи, які здатні ефективно готувати фахівців-дослідників; впровадження в навчальний процес стратегії поетапного формування дослідницьких умінь; забезпечення особливої побудови навчальних курсів з дослідницькою траєкторією; застосування у навчальному процесі сучасних ефективних технологій, форм і методів; широке використання можливостей позааудиторної роботи та ін. [76].

Таким чином, процес підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у зарубіжних характеризується специфічними рисами, зокрема: насичення освітніх програм науково-дослідним компонентом, посилення практикоорієнтованої спрямованості підготовки майбутніх фахівців, використання прогресивних технологій, форм і методів підготовки соціальних працівників, додання практичному навчанню експериментально-аналітичного характеру та ін., окремі ідеї яких можуть бути використані у вітчизняній системі освіти.

Висновки до другого розділу

Вивчення вітчизняного досвіду підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД засвідчило, що вона здійснюється в процесі як аудиторного навчання, так і позааудиторної діяльності і має певну специфіку в кожному навчальному закладі. Підготовка студентів до науково-дослідницької діяльності супроводжується низкою проблем, якими є: неусвідомлення студентами ролі і значення НДД в професійній діяльності, їхня неготовність до цього процесу; дослідницько-спрямовані дисципліни передбачають вивчення в основному теоретичних аспектів НДД, а практика здійснення досліджень залишається поза увагою (при цьому

можливості загальних навчальних дисциплін щодо науково-дослідницької підготовки студентів майже не використовуються); навчальний процес будується переважно за асоціативно-репродуктивною схемою, що не дає студенту можливості зайняти позицію суб'єкта науково-дослідницької діяльності, не забезпечує необхідної практичної готовності до її самостійного здійснення; практика студентів передбачає відвідування соціальних закладів і служб, вивчення досвіду їхньої діяльності, спостереження (при цьому можливість відпрацювання дослідницьких навичок забезпечується не повною мірою); спостерігається розгалужена система позааудиторної НДД, однак серед студентів тільки незначна частка тих, які проявляють ініціативу до НДД, самостійно проводять дослідження, виступають на конференціях, конкурсах, публікують результати у студентських наукових збірниках; наявний досвід формування в студентів готовності до НДД характеризується відсутністю цілісності, інтегрованості компонентів системи. Це перешкоджає формуванню у випускників досвіду застосування здобутих у ЗВО теоретичних знань як засобу вирішення професійних дослідницьких завдань, а також навичок синтезування часткових знань та вмінь у цілісні операційні комплекси.

У результаті дослідження встановлено, що процес підготовки майбутніх соціальних працівників за рубежом характеризується специфічними рисами, на тлі яких виділяються такі загальні тенденції: гуманізація, фундаменталізація, інформатизація соціальної освіти, академічна мобільність студентів, посилення практикоорієнтованої спрямованості підготовки фахівців, використання прогресивних технологій, форм, методів і засобів підготовки соціальних працівників до НДД.

Формування готовності соціальних працівників до НДД здійснюється в різних формах: дослідницькі блоки включаються до складу загальних і профільних навчальних дисциплін, спеціалізованих курсів; у процесі розробки студентами проектів дослідницької спрямованості; дослідницький блок становить обов'язкову частину завдань практики та ін. Зазначені підходи реалізуються через модульну організацію процесу навчання і у різних її модифікаціях, системотворчою ланкою

якої є самостійна робота (або навчальна автономія) студентів; практичну підготовку, де створені особливо сприятливі умови для формування дослідницьких умінь і навичок, а також професійно спрямовану позааудиторну роботу (зустрічі з видатними вченими, наукові стажування, гранти на проведення наукових досліджень студентами, участь у наукових конференціях, семінарах тощо).

Теоретична і практична підготовка передбачає використання у навчальному процесі сучасних ефективних технологій (інтерактивні, інформаційні, проєктивні), форм і методів (проблемні лекції, лекції із замкнутим циклом, проблемні семінари, консультації і взаємоконсультації, групи Аберкромбі, кейс-метод, дистанційне і комбіноване навчання, моделювання, навчання в природних умовах, «інструктаж», виконання завдань у команді, робота над груповим проєктом, ігрові методи), засобів (електронні підручники, інтерактивна дошка).

Основні результати розділу висвітлені у таких публікаціях автора: [192; 193; 194; 238; 253; 254].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Методологічні підходи до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі.

Теоретико-методологічні основи процесу формування готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до НДД визначаються комплексом стратегічних напрямів дослідження і сукупністю відповідних методологічних підходів. Оскільки кожен підхід є продуктивним тільки в пізнанні конкретного аспекту, то без інших підходів його недостатньо для вивчення певного педагогічного явища. В теорії і практиці функціонування вищої школи виявляється тенденція синтезу раніше відомих теоретико-методологічних підходів, окремі елементи яких спостерігаються протягом всієї історії пізнання людської думки і можуть бути детерміновані в руслі розвитку досліджуваної нами проблеми. У зв'язку з цим об'єктивну картину професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД може дати тільки комплексне застосування сукупності методологічних підходів. Зокрема, нами визначені такі підходи, як: дослідницький, системний, компетентнісний, культурологічний, інтегративний, гуманістичний, квалітологічний, кваліметричний, аксіологічний, особистісний, практикоорієнтований, герменевтичний [269 – 277].

Дослідницький підхід у навчанні використовується в педагогічній практиці тривалий час. Так, Я. А. Коменський зазначав, що «шлях до ефективного оволодіння знаннями лежить через самостійне спостереження і вивчення». Ж.-Ж. Руссо, впроваджуючи дослідницький підхід у процес навчання, вважав, що за допомогою доступних для розуміння питань можна розвинути розумові здібності особистості. Тільки через власне розуміння можна по-справжньому навчитися нового» [278]. Д. Пойя стверджує, що саме творча діяльність є ефективним засобом для розвитку дослідницьких і пізнавальних умінь [279].

Зарубіжні науковці вважають, що дослідницький підхід: 1) є засобом пізнання науки і в той же час методом навчання [280]; 2) може бути реалізований через застосування проблемно орієнтованого і проектного навчання, кейс-методу [281; 282]; 3) це вид активного навчання, яке реалізується через конкретні форми і має свої характеристики і ознаки [283]; 4) це підхід, спрямований на розвиток дослідницьких умінь [284].

Вітчизняні вчені (В. Андрєєв, О. Антонова, Н. Гловін, М. Князян, Є. Кулик, В. Литовченко, Е. Мейман, С. Омельчук, В. Опанасенко, Л. Репета, О. Рогозіна та ін.) вважають, що дослідницький підхід у навчанні – це шлях ознайомлення студентів з методами наукового пізнання, важливий засіб формування у них наукового світогляду, розвитку мислення і пізнавальної самостійності, формування готовності до НДД у професійній діяльності [285 – 290].

Змістову основу дослідницького підходу становить взаємозв'язок між змістом навчального матеріалу, формами і методами навчання. Його процесуальним базисом є науково-освітня, пошуково-творча (проектна) діяльність, яка зумовлює організоване засвоєння досвіду творчої діяльності і формування вмінь застосування знань на практиці.

Відповідно до означеного підходу, в традиційній освітній практиці набули широкого вжитку такі поняття, як:

- «дослідницька поведінка» – одна з фундаментальних форм взаємодії живих істот з реальним світом, спрямована на його пізнання, сутнісну характеристику діяльності людини [291];
- «дослідницький метод» – 1) метод залучення студентів до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, роблять висновки, пізнають закономірності; 2) спосіб організації пошукової діяльності студентів, спрямованої на розв'язання нових проблем, навчання самостійного здійснення процесу пізнання. 3) адаптована з урахуванням закономірностей і принципів навчання система прийомів (правил) відповідних наукових методів пізнання, переважно самостійне застосування яких дає змогу студентам оптимально розв'язувати

адекватні певному методів навчальні проблеми, виконувати навчально-дослідницькі завдання [292; 293];

- «дослідницька активність» – творче ставлення особистості до світу, яке виявляється в мотиваційній готовності та інтелектуальній здатності до пізнання реальності через практичну взаємодію з нею, до самостійної постановки різноманітних дослідницьких цілей, до впровадження нових способів і засобів їхнього досягнення, отримання різних, в тому числі непрогнозованих результатів дослідження та їх застосування для подальшого пізнання [294] та ін.

Отже, узагальнюючи розглянуті позиції вітчизняних і зарубіжних авторів, доходимо висновку, що дослідницький підхід у навчанні – це комплекс педагогічних цілей, які спрямовані на розвиток готовності студентів до науково-дослідницької роботи (НДРС) через її реалізацію у навчальному процесі.

Традиційно вважається, що НДРС – це система методів, засобів і заходів для засвоєння студентами в процесі навчання різних етапів науково-інноваційного циклу, що включає фундаментальні й прикладні дослідження. НДРС є одним із найважливіших засобів ефективної підготовки фахівців через оволодіння основами професійної творчої діяльності, методами, прийомами і навичками виконання науково-дослідних робіт, розвитку креативності, самостійності, здатності швидко орієнтуватися в соціально-економічних ситуаціях. Крім того, під НДРС розуміють пошукову діяльність, яка виражається передусім у самостійному творчому дослідженні. Така діяльність спрямована на пояснення явищ і процесів, встановлення їх зв'язків і відношень, теоретичне й експериментальне обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання [295].

Вивчаючи проблему НДРС студентів, Я. Логвинова і Є. Райхман виокремлюють в ній два взаємопов'язані елементи: навчання елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості та наукові дослідження, що виконують студенти під керівництвом викладачів [296, с. 244; 297].

Про значну роль НДРС у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців зауважують також Г. Артемчук і Т. Голуб. Наукові інтереси і дослідницькі мотиви студентів у процесі НДР можна в цілому розподілити на етапи, в яких фахівці: вивчають методи наукового дослідження і адаптуються до нових умов навчання, виконуючи репродуктивні і репродуктивно-дослідницькі види діяльності; активно займаються навчально-дослідницькою діяльністю, виконуючи дослідницькі завдання в рамках самостійної роботи; беруть участь у навчальному дослідженні (за значного збільшення обсягу самостійної роботи) та у виробничо-наукових розвідках [298; 299].

Основними цілями ефективності НДРС є підвищення якості професійної підготовки, формування у майбутнього фахівця здатності думати самостійно і творчо. Загалом їх можна сформулювати як: розвиток комплексу дослідницьких, експериментальних і теоретичних знань, вмінь і компетентностей; формування діалектичної логіки і наукового мислення; формування наукового світогляду і оволодіння методами наукового пізнання; формування професійного і культурного світогляду фахівця через інтеграцію освітнього і наукового прогресу; створення позитивної мотивації і стійкого інтересу до спеціальності, яка вивчається; прищеплення інтересу до науково-дослідної роботи і усвідомлення її суспільної значущості; вироблення навичок публічних виступів і участі у наукових дискусіях; осучаснення професійної підготовки в процесі оновлення змістової сторони освітнього стандарту тощо.

При цьому особливої цінності набувають такі соціально та особистісно значущі якості, як готовність до рішучих та цілеспрямованих дій, прагнення до самовдосконалення й творчого пошуку, до підвищення ефективності та якості педагогічної праці, до використання інтерактивних та інформаційних технологій [99]

Погоджуючись з В. Прошкіним, зауважимо: розглянуті позиції вітчизняних науковців не враховують, що значна кількість студентів, які не мають чітко виражених здібностей до науково-дослідної діяльності, можуть виявитися поза нею. На нашу думку, підготовка студентів до НДРС в умовах ЗВО повинна

відбуватися у вигляді системи, яка б передбачала: навчально-наукову діяльність, студентські наукові дослідження, а також реалізацію форм, методів і педагогічних умов, спрямованих на формування в студентів мотивації до наукових досліджень з опорою на індивідуалізацію навчального процесу [295].

Окрім зазначеного, підтримуючи позицію Г. Ягенської, відзначимо: науково-дослідницька робота студентів повинна передбачати тісну співпрацю з викладачем. Об'єктом цієї взаємодії є матеріал дослідження. Роль викладача – розуміти й спрямовувати діяльність студента, через предмет дослідження сприяти опануванню дослідницькими методами, глибокому оволодінню науковою інформацією [300, с. 342].

При цьому в процесі впровадження НДРС особлива увага повинна приділятися формуванню й корекції процесу засвоєння знань, розвитку пошуково-творчих здібностей та оцінюванню результатів навчально-пізнавальної діяльності [99; 301].

Більш широке поняття НДРС подає дослідниця Т. Торгашина, яка під науково-дослідницькою роботою студентів розуміє засіб розвитку їхнього творчого потенціалу, поступовий перехід від навчання до самоосвіти; перетворення студента на активного суб'єкта освітнього процесу, здатного здобувати знання, оволодівати вміннями й творчо застосовувати їх для вирішення пізнавальних і практичних завдань. При цьому вчена характеризує НДРС з позиції видів діяльності, в яких формується особистість (навчання, пізнання, гра, праця). Вона відзначає, що НДРС поєднує в собі навчання, оскільки спрямована на засвоєння нового досвіду в спеціально створених умовах; пізнання, в результаті якого з'являється нове знання про дійсність; гру, в якій формується досвід професійної діяльності; працю, оскільки витрачається м'язова і нервова енергія в процесі пізнання, праці і навчання [302].

Отже, узагальнюючи наукові підходи вітчизняних і зарубіжних науковців, НДРС розуміємо як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності студентів, який виникає в результаті функціонування індивідуальних механізмів пошукової активності і передбачає самостійне дослідження, спрямоване на теоретичне й

експериментальне вивчення явищ і процесів, обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою методів наукового пізнання.

Науково-дослідницька робота студентів у вищому навчальному закладі – явище багатогранне як за конкретними цілями, так і за організаційними формами, змістом, типами зв'язку між основними компонентами педагогічного процесу. Зокрема, НДРС розглядається як:

- науково-дослідницька робота студентів, яка відбувається в навчальний час, що вимагає посилення творчої спрямованості змісту навчальних дисциплін і створення комплексу завдань дослідницького спрямування;
- НДРС, яка доповнює навчальний процес (передбачає індивідуальний підхід до наукових інтересів і здібностей студентів; різноманітний спектр позанавчальних форм дослідницької діяльності студентів; формування студентських наукових об'єднань (гуртків, проблемних груп); впровадження традиційних масових науково-практичних заходів; створення можливостей для студентських публікацій);
- науково-дослідницька робота, яка здійснюється в позааудиторний час (участь обдарованих студентів у наукових дослідженнях кафедри чи ЗВО, реалізації грантів, проектів тощо) [303].

І. Зимня розподіляє НДРС на дослідницьку діяльність, яка передбачена навчальним планом (реферат, курсова і дипломна роботи, практика), і науково-дослідницьку роботу, яка здійснюється студентами за власною ініціативною як у ЗВО, так і соціальних закладах і службах, інших установах [304, с. 11].

Ми будемо розглядати НДРС як діяльність, яка:

- регламентована навчальними планами (вивчення фахових і спеціальних (науково-дослідницьких) дисциплін, виконання курсових, кваліфікаційних робіт, практика);
- виконується поза рамками навчального процесу (робота в наукових гуртках, проблемних групах, участь у конкурсах наукових робіт, предметних олімпіадах, конференціях, підготовка і публікація статей, волонтерська діяльність, участь студентів у науково-дослідницьких проектах, в тому числі міжнародних, та ін.).

Не менш важливим є завдання класифікації науково-дослідницької роботи залежно від самостійності її виконання (з власної ініціативи, під керівництвом викладача), складності виконуваних дослідницьких завдань, включення нових дослідницьких дій. Відповідно до цих критеріїв НДРС розглядається як:

- навчально-дослідницька. Така НДРС передбачає вивчення основ наукових досліджень, оволодіння необхідним обсягом дослідницьких дій і їх виконання під керівництвом і контролем викладача;
- науково-дослідницька (самостійна, за допомогою викладача). Передбачає визначення студентом конкретних цілей, постановку наукових завдань і пошук засобів і способів їхнього вирішення (самостійно чи з допомогою викладача);
- наукова діяльність (цей вид НДРС здійснюється магістрами, аспірантами, докторантами). Передбачає пошук нового у науковому пізнанні, примноження системи теоретичних знань.

Підтримуючи позицію І. Зимньої, вважаємо, що НДРС студентів відрізняється відповідно до освітнього ступеня навчання:

- освітній ступінь «Бакалавр» – передбачає самостійну навчально-дослідницьку роботу і науково-дослідницьку діяльність під керівництвом викладача;
- освітній ступінь «Магістр» – самостійну науково-дослідницьку діяльність (а також під керівництвом);
- освітній ступінь «Доктор філософії» – наукову діяльність [304].

У контексті нашого дослідження необхідно відзначити позицію завершеності кожного ступеня навчання конкретним результатом науково-дослідницької підготовки. Таким результатом є сукупність засвоєних знань, сформованих умінь і рівень самостійного, впевненого володіння ними при вирішенні дослідницьких завдань у різних соціально-професійних ситуаціях. Так, освітній ступінь бакалавра (базовий рівень вищої освіти) передбачає формування визначеного набору науково-дослідницьких дій, розвиток яких відбувається в процесі вивчення визначених навчальних дисциплін та позааудиторної діяльності і завершується написанням кваліфікаційної роботи, яка свідчить про рівень підготовленості бакалавра до виконання дослідницьких завдань.

Ми солідарні з позицію вчених (О. Байденко, Т. Дьячек, І. Зимньої та ін.) стосовно того, що бакалаврат (при правильній організації навчального процесу і, зокрема, НДРС) є найбільш значущим соціально-професійним загальнокультурним ступенем вищої фахової освіти, оскільки: він найдоступніший у порівнянні з іншими формами навчання; це ступінь узагальнення, систематизації і послідовного продовження шкільної підготовки з урахуванням особистісної спрямованості на майбутню професію; це можливість набуття певного професійного досвіду [304, с.15].

Магістерський ступінь передбачає доповнення, розширення, поглиблення набутого на рівні бакалаврату досвіду (якщо це здійснюється в межах однієї спеціальності). Доповнення відбувається за рахунок засвоєння теоретико-методологічних основ наукової діяльності; розширення – в процесі застосування нових методів, способів дослідження, технологій обробки результатів; поглиблення здійснюється під час засвоєння змісту основних компонентів дослідницької роботи (проблеми, гіпотези та ін.). У магістратурі відбувається узагальнення основних способів пізнавальної, науково-дослідницької діяльності, формується механізм перенесення цих способів у практичну сферу. Магістранти характеризуються більшою самостійністю, ініціативністю, пошуковою активністю. Підкреслимо, що науково-дослідницька підготовка на рівні бакалаврату і магістратури спрямована на розширення досвіду студентів, на їх професійно-особистісне зростання і тільки потім – на виробництво нових продуктів. В той же час наукова діяльність аспірантів спрямована повністю на здобуття нових знань та їх примноження. В цьому і вбачається суттєва різниця між науково-дослідницькою підготовкою майбутніх фахівців соціальної роботи на різних ступенях, що зумовлює певні вимоги до її організації у вищій школі.

Зокрема, як відомо, на сьогодні у практиці вітчизняної вищої школи запроваджена і має широкий попит можливість «перехресного» навчання. В результаті цього магістрантами (аспірантами), зокрема спеціальності «Соціальна робота», можуть стати випускники інших, несуміжних фахів (економіки, філології та ін.). Відповідно спостерігається різний початковий рівень готовності соціальних

працівників до певного виду діяльності, що ускладнює логічне продовження його формування, розпочате на попередньому ступені. Також варто відзначити, що в сучасних умовах велика частка студентів вважає ступінь бакалавра (за будь-яким фахом) достатнім для професійної діяльності, і студенти завершують навчання на цьому рівні.

Враховуючи зазначене, а також очевидну актуальність формування готовності соціальних працівників до НДД, вважаємо, що основний її етап повинен відбуватися на рівні бакалаврату (починаючи з першого курсу) і характеризуватися цілісністю та системністю, що передбачає впровадження певних форм, методів, засобів навчання, педагогічних умов тощо (детально буде описано в наступних розділах роботи). На рівні магістратури і аспірантури, як уже було зазначено, відбуватиметься поглиблена підготовка майбутніх фахівців до наукової діяльності.

Дослідницький підхід до формування готовності студентів до НДД визначає основні види, форми, методи і засоби науково-дослідницької роботи студентів на різних освітніх рівнях.

Підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД здійснюється з позицій *компетентнісного підходу* (В. Болотов, О. Карпенко, В. Лунячек, О. Москалюк, Н. Ничкало, В. Поліщук, Дж. Равен, Ю. Руденко, Л. Спенсер, Ю. Татур, О. Ходань, В. Ягупов та ін.).

Як зазначає Н. Ничкало, компетентнісний підхід передбачає навчання, сконцентроване на вихідних результатах, а не на вхідних; враховується переважно здатність виконання практичних завдань, але беруться до уваги і знання; навчання у виробничих умовах (принаймні частина навчання відбувається на робочому місці в умовах виробництва) [305].

Подібну думку висловлюють В. Болотов і В. Серіков. Автори відзначають, що зазначений підхід висуває на перше місце не поінформованість студента, а вміння вирішувати проблеми [306, с. 10].

В контексті нашого дослідження доцільним є розмежування понять «компетентність» і «готовність до фахової діяльності».

Згідно з позицією І. Зимньої, компетентність – це інтегрована особистісна якість людини, яка базується на знаннях, актуалізується в діяльності під час взаємодії з іншими людьми, розвивається в освітньому процесі [304]. Розрізняючи соціальні, загальнопрофесійні і спеціальні компетентності, однією із загальнопрофесійних вчена визначає дослідницьку компетентність.

Вчений Н. Бібік визначає поняття компетентності як інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку в студентів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері. Компетенцію цей же автор визначає як відчужену від суб'єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки студента, необхідну для якісної продуктивної діяльності в певній сфері [307, с. 408].

Щодо визначення поняття дослідницької компетентності, то автори тлумачать її по-різному. Зокрема, М. Головань визначає її як цілісну, інтегровану якість особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід діяльності дослідника, ціннісні ставлення та особистісні якості і виявляється в готовності і здатності до дослідницької діяльності з метою здобуття нових знань через застосування методів наукового пізнання, використання творчого підходу в цілепокладанні, плануванні, прийнятті рішень, аналізі та оцінці результатів дослідницької діяльності [308, с. 55].

У дослідженнях А. Міт'яєвої змістом дослідницької компетентності педагога є ефективність відбору та здійснення способів дослідницької діяльності (дослідна робота, узагальнення досвіду, експеримент, моніторинг, маркетинг, атестація, експертиза тощо) [309, с. 69].

При цьому готовність НДД розглядається як особистісне утворення, що визначає стан особистості суб'єкта й включає мотиваційно-ціннісне ставлення до цієї діяльності, систему методологічних знань, дослідницьких умінь, що дозволяють продуктивно їх використовувати при вирішенні професійно-педагогічних завдань (Л. Вовк, Н. Гавриш, К. Казанцева, Г. Кловак, М. Князян, Т.

Крамарова, В. Лазарєв, О. Микитюк, О. Поведенська, Л. Филимонюк, В. Чернобровкін та ін.).

Отже, в сучасній науці компетентність, у тому числі дослідницьку, розглядають як найважливішу умову ефективної діяльності особистості, як показник її здібностей та визначають як інтегровану якість особистості, яка проявляється у здатності й готовності до діяльності і базується на знаннях і досвіді. Отож досвід є важливою складовою компетентності. Саме зв'язок компетентності й досвіду діяльності становить основу різниці понять «компетентність» і «готовність».

Таким чином, аналіз понять «компетентність» і «готовність» дає можливість стверджувати, що вони мають як спільні, так і відмінні риси. З одного боку, спостерігається схожість їхньої структури (когнітивного, операційного, мотиваційного й аксіологічного компонентів), а з іншого – зазначені поняття істотно відрізняються і не підміняють одне одного, оскільки готовність характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на діяльність, а компетентність базується на досвіді. Отже, погоджуючись з О. Боровковим, Н. Кобзар та ін., поняття «готовність до фахової діяльності» є складовою компетентності і забезпечує основу для її формування, а компетентність є найвищим проявом готовності [310; 311].

Отже, компетентнісний підхід визначає траєкторію освітньої підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка зумовлює зміст, форми і методи навчання, окреслює очікувані результати навчання тощо. Результатом застосування компетентнісного підходу є формування певного рівня готовності фахівців до НДД, яка з набуттям досвіду роботи характеризуватиме професійну компетентність особистості у певному виді діяльності – науково-дослідницьку компетентність.

Оскільки сфера соціальної роботи широка і не завжди може бути чітко окреслена, підготовка майбутніх соціальних працівників повинна спиратися на *культурологічний підхід*, що дозволить їм провадити діяльність, у тому числі й науково-дослідницьку, з вирішення проблем клієнтів більш конструктивно і

гуманістично (Г. Бал, Н. Гарашкіна, В. Гура, О. Гуренко, І. Колмогорова, А. Погодіна та ін.) [312 – 317].

Принцип культуродоцільності був сформульований і науково обґрунтований А. Дістервегом та розуміється як виховання і навчання в контексті культури. «Той рівень культури, на якому ми перебуваємо тепер, висуває до нас вимоги, щоб ми діяли відповідно до цього часу, якщо тільки хочемо досягти позитивних результатів... Будь-який вплив на окремого індивіда і на суспільство в цілому повинен відповідати вимогам часу і враховувати рівень розвитку окремої людини і той рівень культури, на якому перебуває це суспільство» [318].

Слушною щодо застосування культурологічного підходу в процесі професійної підготовки соціальних працівників до НДД, на нашу думку, є позиція Л. Виготського про те, що формування психічних процесів і їхня структура зумовлені культурно опосередкованою історично сформованою практичною діяльністю. Світ людини є способом організації і розвитку її життєдіяльності в певній культурній формі, у культурному середовищі [319].

В сучасній вітчизняній педагогіці принцип культуродоцільності є методологічною основою розробки культурологічної концепції освіти. Відповідно сучасна система освіти повинна бути спрямована не тільки на оволодіння майбутніми фахівцями знаннями, вміннями та навичками, а й на розвиток їхньої культури.

Реалізація потенціалу культурологічного підходу в процесі підготовки соціальних працівників до НДД передбачає створення умов для студентів і викладачів щодо засвоєння і трансляції загальної культури, професійної культури, яка включає принципи, цінності соціальної роботи, науково-дослідницьку діяльність. Це означає, що цілепокладання, проектування компонентів системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД і освітнє середовище ЗВО повинні бути культуродоцільними.

В сучасній культурології здійснений достатньо повний аналіз еволюції поняття «культура». Найчастіше цей термін є синонімом прогресивних духовних і

матеріальних цінностей як окремого індивіда, так і всього людства, як процес самоствердження в особистості істинних людських якостей [313].

Однією з особливостей висококультурної особистості є здатність до неперервної самоосвіти, самовиховання, саморозвитку. «На певному рівні культури в людини все більш активно, а головне – результативніше спрацьовує самопізнання; вона самовизначається (актуалізує ті проблеми, які для неї видаються більш цікавими, перспективними, особистісно значущими; вона спрямована на неперервний розвиток, прагне до творчої самореалізації в будь-яких видах діяльності» [313].

Зазначене є важливим у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. Для фахівців цієї сфери професійна діяльність, наукові дослідження є невіддільними від культури конкретного суспільства. Соціальний працівник повинен усвідомлювати, що входження в різні культури передбачає визнання особливостей інших людей, що необхідно враховувати в процесі побудови спільної діяльності. Будучи професіоналом, соціальний працівник повинен здійснювати соціальний захист, в тому числі дослідження проблем клієнта, усвідомлюючи його унікальність та індивідуальність, належність до культури певної країни, етносу, національності.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД певною мірою перебуває у взаємозв'язку з *квалітологічним* і *кваліметричним* підходами (В. Байденко, І. Булах, В. Вікторов, Н. Гарашкіна, В. Зайчук, В. Кремень, О. Ляшенко, Т. Мізерна, В. Панасюк, А. Субетто, В. Циба та ін.) [320 – 326].

Так, А. Субетто зазначає, що в сучасних умовах сформувався проблемно орієнтований науковий комплекс – квалітологія, який включає в себе три наукових блоки – теорію якості, кваліметрію і теорію управління якістю. Обґрунтована дослідником концепція закону випереджального розвитку якості людини, якості системи освіти і якості суспільного інтелекту «вписується» в нову квалітативну парадигму як її невід'ємна складова [320].

Розглянемо роль квалітологічного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД. Методологія зазначеного підходу пов'язана з теоретичним осмисленням певних дослідницьких завдань:

- визначення системи закономірностей, принципів і вимог як концептуальної основи дослідження якості підготовки студентів до НДД;
- виявлення і опис понять «якість навчання», «система забезпечення якості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД» і їх структурне моделювання;
- вимірювання і оцінювання якості досліджуваного процесу;
- прогнозування розвитку сформованих умінь, навичок, здатностей тощо [322].

Отже, квалітологічний підхід у процесі підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи пов'язаний з прогнозуванням, моделюванням і проектуванням соціальної освіти. Процес проектування є безперервним, інноваційним, під час якого триває постійна корекція і розвиток проектних рішень. По суті, в сучасних умовах мова йде про формування освітніх проектів нового типу, спрямованих на створення саморозвивальних систем, головним ресурсом яких є суб'єкти освітньо-професійного середовища ЗВО.

Зауважимо, що квалітологічний підхід тісно пов'язаний з кваліметричним. Перший розробляє методологію, принципи, концептуальні засади, а другий – технології та інструментарій контрольно-оціночних, діагностично-вимірювальних процедур, які дозволяють з досить високим ступенем об'єктивності визначити якісний рівень сформованості у випускника ЗВО певних компетенцій та основ професіоналізму молодого фахівця в цілому. Для цього в рамках, наприклад, кваліметричного підходу розробляються спеціалізовані шкали і через вимірювання здійснюється кількісна і якісна діагностика певних параметрів на основі математичних методів. Результатом опрацювання даних є персоніфікований профіль сформованості (розвиненості) у конкретного випускника ЗВО окремих складових готовності до НДД, що зумовлює вирішення таких завдань: з'ясування сутності та складових готовності соціального працівника до НДД; розробку

критеріїв визначення рівня сформованості складових готовності до НДД та ін. [327; 328]:

Таким чином, квалітологічний і кваліметричний підходи в системі вищої освіти забезпечує основу для управління процесом підвищення якості освіти, випереджувального дидактичного проектування, організації моніторингу якості освітніх програм та їх змісту, потенціалу викладацьких кадрів і студентів, навчальних технологій, ресурсного забезпечення (інформаційного, навчально-методичного та матеріально-технічного) та ін.

Ситуація, яку переживає українське суспільство – глибоку економічну, соціальну, моральну кризу, – ставить перед системою вищої освіти завдання підготовки не тільки професійно компетентних, конкурентноспроможних фахівців, а й гуманістично спрямованих особистостей. Ця проблема може бути вирішеною тільки в рамках *гуманістичного підходу*.

Гуманізація освіти відображає сучасні філософські погляди, які визнають особливу цінність людини як особистості, її право на розвиток і саморозвиток, багатоплановий прояв її творчих сил і здібностей [329 – 332]. Гуманізація професійної підготовки майбутніх соціальних працівників вимагає зміни акцентів у цільових орієнтирах процесу навчання, а також формування готовності до НДД в умовах вищої школи. Це означає перехід від традиційної знання-центрованої системи до формування творчої особистості з високим інтелектуальним потенціалом, необхідним для прийняття самостійних і відповідальних рішень в процесі надання соціальних послуг. Такий підхід сприяє пошуку механізмів саморозвитку особистості, які забезпечують суб'єктність її позиції як у навчанні, так і в дослідницькій діяльності. Основним критерієм готовності студентів до НДД у цьому випадку виступають не стільки задані зовнішніми нормативами знання, вміння і навички, скільки широта кругозору, розвинені здібності до творчої, дослідницької діяльності, вміння самостійно ставити дослідницькі завдання, набувати необхідних для цього знань, втілювати в життя результати дослідних задумів.

Гуманізація процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД передбачає формування навчального плану, який, з одного боку, базується на кваліфікаційних вимогах до фахівців соціальної роботи, а з іншого – передбачає перелік навчальних дисциплін варіативної частини, які безпосередньо були б пов'язані з тематикою НДР викладачів і студентів та відображали б найбільш актуальні проблеми розвитку соціальної сфери регіону. Наприклад, для Закарпатської області – це питання соціальної роботи з національними меншинами; пошук нових форм організації соціальної підтримки людей похилого віку в малих містах і в сільській місцевості; оптимізація діяльності закладів соціального захисту населення через розвиток нових, ефективних форм і методів роботи з різними групами населення; організаційно-технологічні умови реалізації адресної соціальної підтримки та ін.

Гуманізація виводить освітній процес у ЗВО на рівень формування в майбутніх фахівців наукового світогляду, який безпосередньо кореспондується з розвитком у процесі підготовки студентів до НДД системи їхніх особистісних і професійних цінностей. Це пов'язано з основним принципом соціальної роботи – принципом цінності людини (як соціального працівника, так і клієнта). Розвиваючи думку Т. Яркіної про суб'єктивний характер світоглядної позиції особистості, зауважимо, що вона створює основу мотивації, яка спонукає соціального працівника до інтеграції дослідницької діяльності в професійну [333].

Методологічною основою науково-дослідницької підготовки студентів є *інтегративний підхід*. У нашому розумінні інтеграція передбачає об'єднання елементів змісту освіти в єдине ціле. Результатом упровадження інтегративного підходу в навчальний процес стає цілісність знань, здобутих на різних рівнях – про дійсність, про природу тієї чи іншої освітньої галузі, дисципліни, розділу, теми [334 – 337].

Вважаючи інтеграцію базовою концептуальною ідеєю формування готовності соціальних працівників до НДД, ми розглядаємо її в єдності трьох інтеграційних складових: включення вітчизняної системи професійної підготовки соціальних працівників у світовій освітній простір; інтеграцію змісту дисциплін навчального

плану; об'єднання можливостей суб'єктів підготовки, які прямо або опосередковано беруть участь у процесі формування готовності студентів до НДР.

Перший напрям безпосередньо відображає інтерсоціальну функцію дослідницької діяльності, яка виявляється в постійному вивченні та аналізі альтернативних шляхів становлення і розвитку передових систем професійної освіти в галузі соціальної роботи в світі. Інтеграція в світову освітню систему реалізується через спільні міжнародні комплексні наукові дослідження; організацію обміну викладачами, аспірантами та студентами; проведення різноманітних наукових заходів (семінарів, круглих столів, конференцій, симпозіумів та ін.) із залученням до участі в них провідних фахівців з різних країн; публікацію монографій, збірників наукових праць, статей, підручників і навчально-методичної літератури та ін; запровадження дистанційної освіти тощо. Прикладами такого співробітництва є міжнародні дослідницькі проекти: комп'ютеризації навчання (COMPED – Computers in Education), навчання природничонауковим дисциплінам і математиці (TIMSS – the Third International Mathematics and Science Study); навчання іноземним мовам (LES – Language in Education Study. В 2003 році заснована Європейська премія для молодих дослідників (EURYI). Програма премії реалізується Європейським науковим фондом (ESF) разом з The European Heads of Research Councils (EUROHORCS). Премія надається молодим ученим з будь-якої країни світу для реалізації в Європі певного наукового проекту на умовах повної зайнятості. До участі в конкурсі запрошуються молоді вчені, які здобули вчений ступінь (Phd) протягом останніх 10 років.

Участь у міжнародних дослідженнях і організаціях проектів є новими й перспективними напрямками педагогічної й дослідницької діяльності у вітчизняній освіті. Найбільш значними, які функціонують в Україні є такі:

- програма «Erasmus Mundus», розрахована на студентів ЗВО та науковців, була започаткована Європейським Союзом для України, Молдови і Беларусі, а також інших країн, які не входять до ЄС. У рамках цієї програми студенти старших курсів і науковці можуть отримувати стипендії від Європейського Союзу для продовження свого навчання або проведення наукових досліджень у країнах ЄС;

- «Вишеградська стипендіальна програма для України» – діє з 2005 р. відповідно до рішення Міжнародного Вишеградського фонду, заснованого у червні 2000 року, державами-членами якого є Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина, з метою підтримки проектів у галузі культури, освіти і науки. Стипендія надається для здійснення дослідницького/навчального проекту;
- «Фонд Конрада Аденауера» надає стипендії молодим науковцям та студентам, які мають ступінь бакалавра та хотіли б здобути подальшу освіту в Німеччині і зайняті насамперед у сферах політики, економіки, права, журналістики;
- програма Темпус, яка з 2014 р. трансформувалася в напрям програми Еразмус+ та «Горизонт 2020» – передбачають проекти, які спрямовані на навчання студентів і аспірантів за рубежом, підтримку їх дослідницької та інноваційної діяльності [338; 339].

Зазначені напрями інтеграції необхідні для акумуляції кращого досвіду світової освітньої практики, за умови адаптації світового досвіду до вітчизняної дійсності і спираючись на традиції української вищої школи, національні та регіональні потреби в кадрах соціальних працівників.

Інтеграційний контекст вимагає нового ставлення до відбору змісту навчальних дисциплін. Так, нині виділяють три домінуючі за ступенем впливу наукові дисципліни (соціологію, психологію, педагогіку), які забезпечують теоретико-методологічну основу соціолого орієнтованим, психолого орієнтованим і комплексно орієнтованим теоріям соціальної роботи. Інтеграція змісту дисциплін навчального плану зумовлена необхідністю формування у майбутнього спеціаліста системного наукового мислення, яке стало б гносеологічним фундаментом під час пошуку оптимальних варіантів соціального реагування на різноманіття соціальних проблем. Окрім цього, ті дисципліни, які в класичному вигляді забезпечують соціальну освіту (соціальна філософія, соціальна антропологія, соціальна психологія, теорія соціальної роботи та ін.), самі мають інтеграційний характер.

Поділяючи позицію дослідників проблеми дидактики вищої школи (Ч. Купісевич, В. Оконь та ін.), акцентуємо увагу на тому, що в процесі формування готовності до НДД важливо, щоб студенти опановували не уривки знання з

окремих наук, а розвивали цілісне і системне уявлення про навколишню дійсність, що забезпечує багатство внутрішнього духовного світу фахівця і різноманіття його особистісного досвіду.

Наступний напрям інтеграції передбачає включення в процес формування готовності до НДД всіх учасників освітнього процесу. Це викладачі та студенти, управлінські структури, які беруть участь у формуванні соціального замовлення на соціальних працівників, менеджери соціальних закладів та служб, соціальні працівники-практики, керівники студентської практики. Засобом інтеграції, на нашу думку, є єдине відкрите, практикоорієнтоване середовище, яке об'єднує навчальну, дослідницьку, методичну, технологічну і комунікативну діяльність суб'єктів педагогічного процесу.

Таким чином, спираючись на науково-дослідницькій підготовці соціальних працівників на інтегративний підхід сприятиме впровадженню кращих зразків вітчизняного і зарубіжного досвіду підготовки соціальних працівників до цього виду діяльності, що передбачає інтеграцію змісту навчальних дисциплін, а також взаємодію суб'єктів формування готовності соціальних працівників до НДД.

Необхідно відзначити, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД є складним процесом, результативність якого визначається *системним підходом* до його організації.

За визначенням вітчизняних науковців, система – це сукупність пов'язаних між собою, впорядкованих компонентів, які виконують певні функції [340]; це множина елементів, які перебувають між собою у взаємозв'язку, взаємозалежності і створюють певну ієрархічну, структуровану цілісність і єдність [341].

Педагогічна система – це сукупність елементів та їхніх частини, які при взаємодії одне з одним поєднуються в єдине ціле і мають на меті створення сприятливих умов для розвитку та формування, а також впливу на об'єкти виховання. Педагогічна система може бути загальною, інваріативною, характерною завдяки неповторності і багаторівневості, вибору змісту, методів, засобів та організаційних форм освітньої діяльності [342].

Досліджуючи педагогічні системи, В. Ковальчук і В. Краєвський зазначають, що така система має певну структуру, яка припускає вибудовування певної ієрархії елементів; взаємодіючи з середовищем, вона може розглядатися як складова вищої щодо неї, більш широкої системи [343; 344]. Головний принцип системності – це домінування «цілого» над елементами; він припускає виокремлення компонентів процесу професійної підготовки студентів до НДД і вивчення їх з позиції ієрархічних відносин, структурних характеристик. Змістовим аспектом принципу системності є субординація цілей, зв'язків елементів і відношень. Принцип системності пов'язаний з гносеологічними функціями, із загальною методологією пізнання, ціннісними орієнтаціями в пізнанні, комплексним підходом до дослідження.

У педагогіці відомі різні підходи щодо використання загальної теорії систем до аналізу педагогічної діяльності. Так, виокремлюють низку структурних складових педагогічної системи: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їхньої спільної діяльності, цілі навчання, засоби педагогічної комунікації. При цьому під педагогічною системою розуміють сукупність взаємопов'язаних факторів, які сприяють досягненню поставлених цілей навчання, виховання і розвитку людини. Педагогічна система передбачає наявність низки взаємопов'язаних компонентів, які спрямовані на досягнення мети, а також провідної ланки (ідеї), необхідної для поєднання компонентів та вироблення в них спільних якостей [343].

Система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є різновидом педагогічної системи, оскільки їй притаманні всі необхідні ознаки: вона забезпечує підґрунтя для теоретичного осмислення і побудови педагогічної діяльності; містить сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого і цілеспрямованого педагогічного впливу на формування готовності фахівця до НДД; забезпечує виконання ціннісно-сміслових, нормативних, технологічних та процесуально-результативних функцій педагогічної діяльності; сприяє досягненню поставлених цілей розвитку людини.

У нашому дослідженні системний підхід дає можливість організації процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у вигляді педагогічної системи, яка передбачає послідовність певних етапів: постановку цілей і завдань підготовки; розробку системи підготовки соціальних працівників до НДД; експериментальну апробацію системи; формулювання висновків і рекомендацій щодо вдосконалення процесу формування готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до НДД у вищих навчальних закладах.

Ця система базується на дослідницькому, інтегративному, гуманістичному, культурологічному та ін. підходах та включає мету, завдання, принципи, функції, способи і зміст організації навчального процесу, педагогічні умови, форми, методи і засоби реалізації, результат.

Зауважимо, що алгоритм системного підходу передбачає дослідження системи професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи до НДД із застосуванням різноманітних методів аналізу (компонентного, структурного, функціонального, параметричного).

Компонентний аналіз дозволяє виокремити в системі підготовки студентів до НДД її основні складові: ціль і принципи, фактори, які впливають на становлення готовності соціальних працівників до НДД, умови, необхідні для її формування тощо. Структурний аналіз забезпечує виявлення співвідношення між компонентами системи. Параметричний аналіз необхідний для визначення якісних характеристик системи.

Таким чином, системний підхід передбачає таку організацію професійної підготовки фахівців, при якій всі її компоненти перебувають у певній взаємозумовленості, постійній рефлексії і корекції результатів; створення умов, що забезпечують досягнення результативності навчання, формування якостей особистості майбутнього фахівця, що дозволяють йому нестандартно вирішувати професійні завдання, володіти інноваційними технологіями та методикою професійної діяльності.

У сучасних умовах актуалізується проблема аксіологічного проектування науково-дослідницької підготовки фахівців, що пов'язано з особливостями

соціальної роботи та освіти. Діяльність спеціаліста соціальної роботи, завданням якого є гармонізація людських взаємин, спрямована на кінцеву мету, що визначається інтересами клієнта (створення умов для захисту прав людини, забезпечення високої якості життя, повага до його самоцінності тощо) і реалізується засобами гуманізації соціуму.

Аксіологічний підхід до формування готовності соціальних працівників до НДД має на меті виявлення ціннісних орієнтирів соціальної освіти, цінностей проектування професійної підготовки та ін. Головна цінність всієї системи соціальної освіти полягає в її здатності відкрити та підтримати розвиток індивідуальних, групових, колективних цінностей всіх суб'єктів освітньо-професійного середовища [345 – 351].

З огляду на значення аксіологічних функцій у педагогічній діяльності, дослідник І. Ісаєв [349] розробив класифікацію цінностей та виділив групи педагогічних цінностей у структурі професійно-педагогічної культури. Цей підхід адаптований нами для визначення цінностей як основи науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у ЗВО:

- цінності, які визначають роль і значення професійної підготовки до НДД (цінності-цілі): розвиток особистості майбутнього фахівця соціальної роботи, формування його готовності до НДД як якісного результату підготовки;
- цінності, що розкривають значення способів і засобів підготовки до НДД (цінності-засоби): особистісно орієнтовані технології проектування освітніх систем, процесу, ситуації, освітньо-професійного середовища;
- цінності, які встановлюють сенс взаємовідносин як основного механізму взаємодії в цілісному процесі підготовки фахівця (цінності-відносини): професійні позиції, що включають відносини викладача до студентів, дидактичного процесу, інших суб'єктів освітньо-професійного середовища;
- цінності, які визначають роль наукових знань у процесі підготовки соціальних працівників до НДД (цінності-знання): теоретико-методологічні знання про формування особистості та НДД, знання провідних ідей і закономірностей НДД в соціальній практиці, знання психології клієнта та ін.;

– цінності, які розкривають значення якостей особистості соціального працівника-дослідника (цінності-якості): різноманіття взаємопов'язаних індивідуальних, особистісних, соціальних, професійних якостей особистості як суб'єкта НДД [351].

При цьому цінності особистості визначаємо як базове інтегральне утворення, системний компонент готовності соціального працівника до НДД, вираження потреби в людяності. Розвиток духовних, інтелектуальних, соціальних цінностей студентів у процесі соціальної освіти в ЗВО передбачає можливість включати аксіологічний компонент в різні навчальні дисципліни, студентську практику, цілісне освітньо-професійне середовище, в систему волонтерських програм на базі соціальних закладів і служб, громадських організацій.

Важливою характеристикою традиційної системи професійної підготовки є єдність її змістових і процесуальних аспектів; аксіологічний підхід до неї повинен мати нормативно-ціннісне вираження, тобто не тільки описувати процес, а й відповідати на питання, як і для чого потрібно його здійснювати, розкрити способи формування дидактичної системи, процесу підготовки соціальних працівників до НДД, певних дидактичних ситуацій з урахуванням принципу ціннісної спрямованості.

Аксіологічний компонент у процесі розробки системи підготовки соціальних працівників до НДД є ціннісно-цільовою основою цілісного освітнього процесу, а також наскрізним вектором системи підготовки фахівця соціальної роботи до НДД, що створює можливості для відкриття світу цінностей і раціонального вирішення особистісних, соціальних і професійних завдань.

Процес професійної підготовки соціальних працівників до НДД, базуючись на аксіологічному підході, передбачає реалізацію певних дидактичних стратегій: використання ціннісно-розвивального потенціалу змісту навчальних дисциплін, студентської практики; застосування методів актуалізації особистісного досвіду студентів у ціннісному освоєнні професії; поетапне формування готовності майбутніх фахівців до НДД як ціннісного ресурсу особистості, включення в досліджуваний процес ціннісно-сислової рефлексії.

У вітчизняній педагогіці ідеї *особистісного підходу* до вирішення освітніх проблем уперше і найповніше були представлені в теорії К. Ушинського, який зазначав: «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна перш за все вивчити її також у всіх відношеннях» [352]. Теоретичні основи особистісно орієнтованого підходу ґрунтовно описані в роботах А. Лазурського, В. Загвязинського, Е. Зеєра, О. Лешер, А. Найна, Г. Романцева, О. Шахматова та ін.

Психолого-педагогічні дослідження останніх десятиліть засвідчують, що першочергове значення має знання викладачем особистісних характеристик і можливостей студентів. Особистісно орієнтований підхід розуміється як спирання на особистісні якості, як-от: спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, життєві плани, установки, домінуючі мотиви діяльності і поведінки. Особистісно орієнтована парадигма професійної освіти пропонує педагогу виходити з природи студента, його задатків, здібностей, можливостей, забезпечуючи йому право вибору того, що диктується його потребами, інтересами і мотивами діяльності.

Становлення особистості посідає пріоритетне місце в професійній освіті і науково-дослідницькій підготовці зокрема. Особистість характеризує високий рівень самосвідомості, почуття власної гідності, самоповаги, самодостатності в прийнятті та реалізації рішень. «Професійний розвиток невіддільний від особистісного – в основі того й іншого лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення, а це приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації» [353].

Формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД неможливе без врахування особистісно орієнтованого підходу, зокрема, використання його педагогічних принципів. Модифікація принципів особистісно орієнтованої професійної підготовки фахівців, відповідно до особливостей нашого дослідження, дала можливість визначити такі принципи особистісного навчання в процесі підготовки соціальних працівників до НДД [354; 355]:

– пріоритет індивідуальності, самоцінності студентів;

- технології професійної підготовки соціальних працівників до НДД на всіх її етапах співвідносяться із закономірностями професійного становлення особистості;
- зміст професійної підготовки соціальних працівників до НДД визначається рівнем розвитку сучасних соціальних, інформаційних, виробничих технологій і майбутньої професійної діяльності;
- професійна освіта має випереджальний характер;
- організація навчально-просторового середовища повинна забезпечувати дієвість науково-дослідницької підготовки фахівців;
- особистісно орієнтовану підготовку до НДД максимально адаптовано до індивідуального досвіду студентів, їхніх потреб у самоорганізації, самовизначенні і саморозвитку.

Професійна підготовка соціальних працівників до НДД, згідно з особистісним підходом, передбачає глибоке, цілісне розуміння та пізнання особистості студента і на цій основі – його гармонійний розвиток в умовах освітньої системи.

Особливістю професійної підготовки соціальних працівників до НДД є необхідність застосування *практикоорієнтованого* підходу.

Практика – це період активного розвитку мотивації, процес оволодіння соціальною діяльністю, відкриття в ній власних особистісних смислів, формування професійних установок до певного виду професійної діяльності (Н. Кузьміна, А. Петровський та ін.). Саме практика є невід’ємною складовою навчального процесу, одною з пріоритетних структурних форм освітньої діяльності, що виступає засобом формування у студентів професійних навичок і вмінь.

Дослідники О. Карпенко [356], І. Мигович [357], Л. Міщик [358] зауважують, що на практиці студенти набувають навичок самостійного вирішення як теоретичних, так і практичних проблем, що стає основою розвитку самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Практика в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є тим ланцюгом, який з’єднує процес теоретичного пізнання з процесом формування практичних умінь і навичок, що дозволяють швидко адаптуватися в реальному світі

професії. Навички та вміння особистості фахівця, розвинені в практичній діяльності вже на початковому етапі його професійної кар'єри, дозволяють успішно виконувати професійні функції.

Розрив між науковою теорією і практичним досвідом зумовлює конфлікт між освітою і практичною діяльністю студентів – тією діяльністю, яка повинна організовуватися як в аудиторіях, так і на робочих місцях.

Провідними вченими в галузі соціальної роботи визначається значущість вирішення проблеми формування вітчизняної системи практикоорієнтованої соціальної освіти, оскільки практика залишається широким полем перевірки теоретичних знань, накопичених студентами у ЗВО. Практика є базисом для глибокого засвоєння актуальних проблем соціальної сфери.

Слід зазначити, що, незважаючи на різні підходи до організації практичного навчання вітчизняними дослідниками, практика уявляється нами як складовий компонент освітнього процесу і одночасно як засіб формування готовності соціальних працівників до НДД.

Застосування *герменевтичного* підходу в процесі професійної підготовки фахівців до НДД зумовлене творчо-інноваційним характером науково-дослідницької діяльності соціальних працівників, який складно досягнути суто в рамках логіко-гносеологічних підходів. Крім того, НДД передбачає використання у своєму арсеналі низки морально-духовних категорій, які не завжди піддаються повному логічному аналізу (толерантність, пасіонарність, благодійність та ін.). Неоднорідність соціальних знань, поповнення термінологічного апарату соціальної роботи поняттями інших наук зумовлює необхідність герменевтичної інтерпретації знань, їхнє переосмислення і розгляд у соціально-особистісному контексті.

Умовно в соціальній роботі можна виділити три групи понять, які характеризують суб'єктів і об'єктів соціальної діяльності. Перша група визначає понятійно-термінологічні конструкти державних інститутів і групується навколо таких базових дефініцій, як «соціальна допомога» та «соціальна підтримка». Друга група понять пов'язана з появою в суспільстві професійної діяльності, яка спрямована на надання допомоги клієнтам у важких життєвих ситуаціях. Однак

поняття «соціальна робота» ідентифікує не тільки професію, а й галузь знань, що, в свою чергу, передбачає різне понятійне наповнення. Третя група понять пов'язана з процесом підготовки соціальних працівників, тобто з поняттям «соціальна освіта» у вузькому сенсі цього слова [359].

Оскільки центральна ідея герменевтики – це розуміння, то для нашого дослідження її значущість полягає в тому, що вона через спеціальні концепції, які розкривають теоретико-методологічні основи інтерпретації у формі конкретних процедур пояснення і розуміння знань, сприяє тлумаченню понять із сфери НДД. Соціальним працівникам доводиться мати справу з різноманітним поняттям з інших наук і інтерпретувати їх в рамках соціальної роботи. З іншого боку, специфіка термінологічного апарату соціальної роботи полягає в тому, що багато її понять мають подвійні визначення, а їх зміст обов'язково супроводжується терміном «соціальний». Наприклад, соціальне сирітство, соціальна бездоглядність і т.д. При цьому одні поняття відображають проблему, інші – способи її вирішення (соціальне сирітство – соціальна профілактика). Герменевтичний підхід передбачає адекватне розуміння смислової конструкції використовуваних слів, термінів, виразів. Він важливий для нас в аспекті розуміння, який має практично-діяльнісний характер. Розуміння в цьому сенсі означає здатність застосувати, використовувати освоєвані фрагменти НДД як у власних інтересах, так і цілях суспільства і держави.

Формуванню нових понять сприяє складна система соціальної роботи. Інститути соціалізації дають поштовх для переосмислення понять, а також для «створення нових смислів і визначень, виходячи з ідеології роботи, цінностей, індивідуального сприйняття особистості клієнта, особливостей ситуації» [360; 361; 362]. Отже, розвиток сфери допомоги і підтримки приводить до розширення предметної мови соціальної роботи, створює нові умови для усвідомлення проблемних феноменів в рамках наявних знань.

У той же час клієнт у теорії і практиці соціальної роботи виступає як синтез уявлень про особистість і її життєвий сценарій. «У зв'язку з цим клієнт постає як метафора (знак), розвиток якого визначається розширенням сфер практики і

мовною понятійною свідомістю. Ці процеси зумовлюють постійне наповнення новими смислами поняття «клієнт». Тому воно має різне тлумачення на рівні теорії і практики і набуває певних культурно-історичних змін» [359]. Так, на рівні практики це пов'язано з процесом осмислення потреб і проблем клієнта, що, в свою чергу, впливає на визначення їхньої типології тощо.

Таким чином, герменевтичний підхід у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД визначає способи об'єднання різних тлумачень соціальних реалій у науково-педагогічному аспекті із накопиченими в цілому відомостями про людину; дозволяє інтерпретувати соціальну реальність і поєднувати наукове пізнання, дослідження, вивчення соціальних явищ; передбачає вироблення особистісних смислів соціального знання на основі саморозуміння і рефлексії соціальним працівником власного життєвого досвіду; дозволяє використовувати не тільки традиційні прийоми навчання основам НДД, а й спеціальні герменевтичні способи інтерпретації педагогічних текстів на основі їх діалогічного рефлексивного розуміння («переклад» наукового тексту на мову реального соціального процесу, коментування фахового тексту, складання його понятійної схеми та ін.).

Отже, в процесі професійної підготовки соціальних працівників до НДД герменевтичний підхід спрямований на те, щоб студенти розуміли сенс досліджуваного матеріалу, а головне, щоб вони бачили сенс у означеній підготовці, усвідомлювали, для чого вони опановують знання та вміння здійснювати наукові дослідження.

Резюмуючи вищезазначене, можна констатувати, що синтез дослідницького, компетентнісного, культурологічного, квалітологічного, кваліметричного, системного, гуманістичного, інтегративного, особистісного, практикоорієнтованого та герменевтичного підходів до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД забезпечує поліфункціональну підготовку фахівців для сучасного ринку праці й для вирішення конкретних професійних проблем з підвищення якості надання соціальних послуг населенню.

3.2. Сутність, зміст і структура готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД спрямована на формування певного рівня готовності фахівців до цього виду діяльності. Означене вимагає з'ясування сутності поняття готовності фахівців соціальної роботи до НДД та визначення структурних компонентів, які розкривають її зміст.

Дослідження феномену готовності соціальних працівників до НДД побудуємо за таким логічним ланцюжком вивчення понять: «готовність», «професіоналізм», «готовність до професійної діяльності», «готовність соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності».

Проблема готовності до певного виду фахової діяльності стала об'єктом спеціальних досліджень не так давно. Зокрема, в її розвитку можна виокремити такі етапи:

- кінець XIX – початок XX ст. – готовність вивчали з позиції її розуміння як настанови (К. Марбе, О. Кюльпе, Д. Узнадзе та ін.);
- початок XX ст. – середина XX ст. – період дослідження готовності як феномену стійкості людини до зовнішніх і внутрішніх впливів. Таке розуміння готовності зумовлене інтенсивним дослідженням нейрофізіологічних механізмів регуляції та саморегуляції поведінки людей (Ф. Знанецькі, Д. Кац, Г. Оллпорт, М. Сміт, У. Томас та ін.);
- середина XX ст. – початок XXI ст. – вивчення готовності пов'язане з дослідженнями в галузі теорії діяльності. Готовність характеризують як якісний показник саморегуляції на різних рівнях проходження процесів: фізіологічному, психологічному, соціальному (М. Дьяченко, Л. Кандилович, В. Моляко, О. Мороз, В. Сластьонін та ін.) [363, с. 227].

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує термін «готовність» як стан готового; бажання зробити що-небудь [364, с. 194].

Перші фундаментальні дослідження з проблеми готовності до діяльності належать грузинському вченому Д. Узнадзе. В результаті наукового пошуку вчений дійшов висновку, що «у випадку наявності будь-якої потреби та ситуації її

задоволення в суб'єкта виникає специфічний стан, який можна охарактеризувати як готовність, установку його до виконання певної діяльності, спрямованої на задоволення його актуальної потреби» [365].

На початку ХХ ст. науковці Д. Кац, Г. Олпорт, Г. Сміт та ін. трактували термін «готовність» як потребу моделювання активності особистості в різних сферах життєдіяльності. Вони розглядали досліджуваний феномен як соціально-ціннісну резистентність людини до зовнішніх і внутрішніх впливів навколишнього середовища в межах регуляції й саморегуляції її поведінки [366, с. 288].

Пізніше поняття готовності почали вводити в теорію діяльності й розглядати у зв'язку з емоційно-вольовим, інтелектуальним, морально-психологічним потенціалом особистості в майбутній професійній діяльності (М. Дьяченко, Л. Кандилович та ін.). При цьому вчені розглядають означене поняття у двох аспектах – як стан і як якість особистості. Перше з них визначається як активний стан особистості, що відображає зміст прийнятого до розв'язання завдання і умови його виконання. Друге – пов'язане з інтелектуальною сферою людини, її вольовими якостями, мотивами участі в майбутній роботі. Зазначені аспекти готовності перебувають у тісній взаємодії і означають установку на певну поведінку, мобілізацію сил для виконання поставленого завдання, забезпечуючи психологічну передумову ефективної діяльності [187; 188; 367].

Зазначений підхід був розвинутий дослідницею С. Чистяковою, яка з позиції діяльнісного підходу трактує поняття готовності як стійку систему професійно-особистісних якостей (позитивне ставлення до професії, організованість, дисциплінованість та ін.), досвіду, знань, умінь та навичок, необхідних для успішної професійної діяльності [368].

З кінця ХХ-го ст. активізуються наукові дослідження педагогічної діяльності, зокрема готовності фахівців до її виконання. Відповідно на сьогодні накопичено значний матеріал з проблеми готовності до педагогічної роботи. Так, Ю. Чапюк розглядає готовність до педагогічної діяльності як багатоаспектне утворення. Вона поєднує в собі усвідомлення соціальної відповідальності, намагання самостійно виконувати професійні завдання та належний рівень умінь і якостей, необхідних

для педагогічної діяльності (знання з психології, використання новітніх технологій, високий рівень педагогічної майстерності тощо) [369, с. 29].

Під готовністю науково-педагогічного працівника до педагогічної діяльності Ю. Вербиненко розуміє фахову кваліфікацію та певну сукупність особистісних якостей і властивостей [370].

А. Капська, досліджуючи сутність готовності студентів педагогічних навчальних закладів, тлумачить її як систему і структуру професійних та кваліфікаційних знань, умінь і навичок [371, с. 100].

М. Пехота, вивчаючи питання готовності викладачів ЗВО до застосування навчальних технологій, визначає її як складноструктуроване утворення, що забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного формування технологічної грамотності студента педагогічного університету, його сталого професійного зростання [372].

Згідно з Л. Потапкіною, професійна готовність визначається як закономірний цілеспрямований результат визначеної спеціальної професійної підготовки спеціалістів, їх особистісно мотиваційного ствердження, налаштованості на працю, уміння перемагати труднощі, їх освіти, самоосвіти, самовиховання, бажання досягти успіху і уміння долати перешкоди [373, с. 204].

Узагальнюючи означене, доходимо висновку, що готовність до певного виду діяльності розглядається з точки зору двох наукових підходів – особистісного і професійного. На нашу думку, досліджуване поняття не може розглядатися поза зв'язком із професіоналізмом фахівця. З одного боку, як справедливо відзначає Н. Кузьміна, професійні якості суб'єкта діяльності розглядаються в контексті прояву психологічних особливостей особистості, необхідних для засвоєння спеціальних знань, умінь і навичок, що забезпечують необхідну ефективність професії. З іншого боку, вимоги, які висуваються до сучасної соціальної роботи (динамічність розвитку, системність і комплексність надання допомоги, її адресний характер та ін.), в цілому можуть бути досягнуті тільки за рахунок високого рівня професіоналізму як у діяльності соціальних закладів і служб, так і окремого соціального працівника [374].

Ми вважаємо, що поняття готовності повинно досліджуватися з позиції комплексного підходу і враховувати як особистісні, так і професійні якості фахівців соціальної роботи, що зумовлює наявність певного рівня професіоналізму.

Проблема професіоналізму фахівців, зокрема й соціальних працівників, досліджується низкою вітчизняних і зарубіжних учених (С. Архипова О. Балл, А. Бодальов, І. Зимня, І. Ірот, А. Ісмаїл, Й. Лейно, А. Ляшенко, В. Поліщук, Т. Шанін та ін.).

Професіоналізм соціального працівника визначається як:

- якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність; різноманітність ефективних професійних навичок і умінь, у тому числі творчих; володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних завдань, що сприяє високій і стабільній продуктивності діяльності [375];
- певний індивідуальний стиль фахівця, який забезпечується як специфікою самої діяльності, так і індивідуально-психологічними особливостями її суб'єкта [376];
- глибокі знання в сфері соціальної роботи, а також володіння нестандартними вміннями, необхідними для успішного виконання цієї діяльності [377];
- специфічна норма регуляції поведінки й праці, яка накладає на суб'єкта діяльності (соціального працівника) певні зобов'язання, що створює сприятливу основу для його самореалізації [378];
- високий і стійкий рівень знань, умінь і навичок, які дозволяють досягати найбільшого ефекту в професійній діяльності [379];
- діяльність, яка унормована принципами наукової об'єктивності і неупередженості [380];
- це системне утворення, яке визначається наявністю конкретних особистісних якостей та низки професійно значущих знань, умінь та навичок [381];
- структура, яка складається зі знань та здібностей [382];
- практичний досвід діяльності [383];
- високий стандарт професійної діяльності, що забезпечує її стабільність і результативність [384].

Узагальнивши розглянуті трактування, під професіоналізмом будемо розуміти специфічну норму регуляції діяльності, в основі якої лежать внутрішні мотиви участі в ній, високий рівень наукових знань, професійних умінь і навичок, що в сукупності забезпечують ефективне виконання фахових обов'язків.

Професіоналізм суб'єкта діяльності виражається в готовності до її виконання, враховуючи різноманіття функціональних проявів і рольового репертуару цієї роботи. Оскільки одним із визначальних компонентів фахової соціальної роботи є дослідницька діяльність, то готовність до неї повинна відбиватися через складові професіоналізму.

Складовими професіоналізму, за допомогою яких оцінюється ефективність соціальної роботи, визначають процесуально-результативну, нормативно-етичну, прогностичну, технологічну компоненти, соціальну активність та ін. У своїй єдності вони забезпечують достатньо високу успішність праці та внутрішнє бажання займатися професійною діяльністю.

Процесуально-результативна складова пов'язана з психолого-технологічними аспектами праці і передбачає наявність професійних знань, умінь, технік, технологій, особистісних якостей, які лежать в основі власної діяльності [286, с. 109].

У контексті моделі дослідницького середовища соціальної роботи (яка описана в підрозділі 1.2), процесуально-результативна складова забезпечує можливість здійснення професійних функцій не тільки на першому рівні компонентів МДС («традиційна соціальна проблема» – «репродуктивні методи вивчення проблеми» – «стандартні способи її розв'язання»), але й на вищих ступенях, наприклад, маловідомої соціальної проблеми, вирішення якої вимагає застосування дослідницьких методів.

При цьому соціальний працівник повинен діяти не тільки з позицій інтуїції і власного досвіду, але й спиратися на наукові підходи соціальної практики (наприклад, цілеспрямовано вибрати один з теоретичних підходів до вирішення соціальної проблеми, проаналізувати передовий досвід, знайти в літературі нову інформацію з досліджуваного питання та ін.). Отже, фахівець повинен постійно

розширювати репертуар професійних ролей, у тому числі дослідницьких, зокрема споживача знань, учасника досліджень, дослідника, експерта. Засвоєння означених ролей, у свою чергу, зумовлює професійний ріст, що характеризує певний рівень професіоналізму. Зазначеному сприяє також безперервне навчання соціального працівника, підвищення професійної кваліфікації, вдосконалення теоретичної бази, засвоєння нових методів і засобів діяльності, вивчення інноваційного досвіду колег тощо [385; 386].

Прогностична складова професіоналізму передбачає здатність до прогнозування розвитку соціальної ситуації клієнта. Прогнозування як адекватне відображення і наукове обґрунтування найбільш актуальних і розкриття перспективних проблем соціальної практики не може здійснюватися поза дослідницькою діяльністю. Отже, ця складова передбачає «перехід» принаймні на другий – евристичний – рівень МДС, де соціальний працівник виступає в ролі дослідника чи експерта. Таким чином, професіоналізм соціального працівника означає необхідність освоєння ним усієї групи дослідницьких ролей.

Оскільки професійна соціальна робота включає дослідницький компонент, то готовність до НДД розглядається нами як одна із складових готовності до професійної діяльності, що відображається в її структурі й змістовому наповненні.

Сутність поняття готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності розглядається з точки зору декількох наукових підходів.

З позиції особистісного підходу поняття готовності розглядається як прояв індивідуально-особистісних якостей соціального працівника, зумовлених характером майбутньої дослідницької діяльності як компонента практики соціальної роботи. Спектр зазначених якостей повинен формуватися у процесі професійної підготовки фахівців [384].

Функціональний підхід до розуміння феномену готовності співвідносить його з певними тимчасовими характеристиками (попередня готовність, тривала готовність). Говорячи про готовність до НДД як тривалу характеристику, підкреслимо, що вона відбиває стійкість особистісних якостей, які не потрібно

формувати щоразу в зв'язку з вирішенням нового дослідницького завдання, що постає перед фахівцем [368].

Зазначені наукові підходи лягли в основу тлумачення поняття готовності соціальних працівників до певного виду діяльності та визначення її структури (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Визначення поняття готовності соціальних працівників до певного виду професійної діяльності

Спрямованість поняття готовності на певний вид діяльності	Визначення поняття готовності	Компоненти готовності
Готовність соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (Т. Голубенко) [387]	оволодіння спеціальними знаннями в ЗВО та соціальними відносинами, сформованість професійно значущих якостей особистості	мотиваційно-особистісний, змістовий, операційно-дієвий
Готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у закладах соціального обслуговування людей похилого віку (Н. Павлишина) [388, с. 142]	інтегративне особистісне утворення, яке характеризується мотиваційно-ціннісною орієнтацією на здійснення системи соціальних заходів щодо сприяння, підтримки і реалізації соціальних послуг, які виконуються у соціальних інституціях на різних рівнях реалізації соціальної політики держави, а також професійно орієнтованими знаннями, вміннями і навичками та особистісними якостями, спрямованими на подолання чи пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності людей, які досягли пенсійного віку і припинили щоденну професійну діяльність.	мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний
Готовність соціального працівника до професійної діяльності (О. Карпенко) [267; 389].	це два взаємозумовлені компоненти: готовність до діяльності і готовність особистості до розвитку і саморозвитку	світоглядний, змістовий, операційний
Готовність соціального працівника до роботи з громадськими організаціями (Є. Криницький) [390, с. 379].	передбачає такі умови, відносини, установки, спрямованість особистості, мотивів до дії, професіоналізм, властивості і якості особистості, які забезпечують можливість майбутньому соціальному працівнику свідомо і сумлінно, зі знанням справи виконувати свої професійні функції у системі недержавної (громадської) соціальної роботи, а особливо в системі громадських організацій.	мотиваційний, ціннісно-професійний, психологічний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оціночний

Готовність майбутнього соціального працівника до соціальної реабілітації дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем (К. Єгорова) [391]	комплексне особистісне утворення, що визначає спроможність і забезпечує успішність виконання професійних функцій і функціональних обов'язків фахівця соціальної сфери в процесі здійснення соціально-реабілітаційної роботи з дітьми молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем	мотиваційний, теоретичний, практичний і рефлексивний
Готовність майбутнього соціального педагога до консультативної діяльності (О. Пожидаєва) [392, с. 15]	особистісне утворення, що ґрунтується на мотиваційно-ціннісному ставленні до надання консультативних послуг клієнтові, містить знання сутності консультативної діяльності, характеризується застосуванням необхідних професійно-педагогічних умінь і навичок реалізації професійних цілей.	особистісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-технологічний
Готовність майбутніх соціальних працівників до профілактики агресивного ставлення до дітей (В. Поліщук, Г. Слезанська) [393, с. 715]	динамічне інтегративне особистісне утворення, що характеризується позитивним ставленням до професії, усвідомленим прагненням і спрямованістю на організацію соціальної діяльності з профілактики агресивного ставлення до дітей, високим рівнем володіння психолого-педагогічними і спеціальними знаннями й технологіями профілактики агресії.	мотиваційний, гностичний, діяльнісний
Готовність фахівця соціальної сфери до профілактики девіантної поведінки серед молоді (Р. Козубовський) [394]	особистісний стан, який передбачає наявність у суб'єкта образу, структури дії та постійної спрямованості свідомості на її успішне виконання.	мотиваційний, теоретичний, практичний
Готовність соціальних працівників до використання технологій медико-соціальної роботи (Д. Данко) [395]	цілісне утворення, що включає в себе професійно значущі риси особистості (гуманність, відповідальність, комунікативність, тактовність емпатійність, емоційну стійкість та ін.), стійку мотивацію до майбутньої діяльності, а також сукупність професійно-спрямованих знань, умінь і навичок та досвід їх застосування з метою підвищення психічного, духовного, фізичного і соціального здоров'я населення	мотиваційний, теоретичний, практичний, емоційно-вольовий
Інтегративна готовність соціальних працівників до професійної діяльності (Л. Прудка) [396].	відповідний рівень професійної компетентності, професійної майстерності, а також здатність до саморегуляції, налаштованості на відповідну соціальну діяльність, уміння мобілізувати свій професійний (духовний, особистісний та фізичний) потенціал на розв'язання поставлених завдань у відповідних умовах	ціннісно-смысловий, психологічний, комунікативний, професійний

Інтегруючи описані підходи й беручи до уваги запропоноване нами визначення науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі, під *готовністю соціального працівника до НДД будемо розуміти цілісну систему його професійно-особистісних якостей, ґрунтовні теоретико-методологічні знання й дослідницькі вміння, активну особистісну позицію в процесі реалізації дослідницьких ролей, що виражається через позитивне і усвідомлене ставлення до науково-дослідницької діяльності як компонента професіоналізму.*

Для розробки структури готовності соціального працівника до НДД, а також її змістового наповнення необхідно проаналізувати вимоги до його професійно-особистісних якостей. Їхній перелік будується на основі кваліфікаційних характеристик та зафіксований у освітніх програмах ЗВО, а також основних документах, що визнаються професійним співтовариством соціальних працівників різних країн: Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи, Міжнародних етичних стандартах соціальної роботи, Етичному кодексі соціальних працівників та ін.

У науковій літературі розглядається широкий спектр якостей, які повинні бути властиві соціальним працівникам, зокрема, фахова компетентність з широкого кола соціальних проблем, високий рівень загальної освіти й культури, володіння знаннями суміжних наукових сфер, доброта, любов до людей, щирість, доброзичливість, чуйність, милосердя, емпатія; комунікабельність, товариськість, уміння правильно зрозуміти людину, гнучкість, здатність підтримати іншого і стимулювати його на розвиток власних сил, організаційні здібності та ін.

Зокрема, С. Архипова, О. Безпалько, Н. Головка, І. Зимня, А. Капська, О. Карпенко, О. Москалюк, В. Оржеховська, О. Пожиждаєва, В. Поліщук, Є. Павлютенкова, С. Раєнко, М. Фірсов, Є. Холостова та ін. вважають, що професіоналом соціальної роботи є фахівець, який:

– відповідає фаховим вимогам, робить певний внесок у практику соціальної роботи;

- особистісно налаштований на професію, має особистісно мотиваційну готовність, професійно необхідні якості, компетентність, а також позитивне ставлення до себе як до професіонала;
- використовує сучасні ефективні методи, прийоми, технології з метою соціального захисту людини;
- виконує норми, стандарти, еталони професії, усвідомлює її значущість у суспільстві;
- привносить у професійну діяльність індивідуально-творчий, новаторський компонент, усвідомлено розвиваючи свою особистісну і професійну індивідуальність [179; 397 – 402].

Дещо інший підхід до визначення професійно-особистісних якостей соціальних працівників використовує І. Зимня [143]. Так, вчена виділяє такі взаємозалежні групи зазначених якостей:

- власне особистісні риси, які передбачають наявність гуманістичного потенціалу фахівців відповідно до конкретного виду діяльності;
- компетентність, що включає фахові знання й уміння;
- вміння встановлювати адекватні міжособистісні взаємини в різних ситуаціях, що виражаються у володінні культурою міжособистісного спілкування, фасилітативних уміннях, навичках оптимізації спілкування з клієнтами, представниками різних соціальних груп, умінні координувати соціальні зв'язки й відносини; організувати взаємодію з клієнтами на основі навичок спостереження, відбору й аналізу соціально значущої інформації.

Дослідниця О. Карпенко доповнює структуру професійно-особистісного потенціалу соціальних працівників такими компонентами, як креативні здібності (творчість спеціаліста) та ціннісно-мотиваційний аспект (морально-етичні орієнтири) [403].

Такої ж думки дотримуються Л. Божович, В. Дружинін, Г. Олпорт, П. Якобсон та ін., які вважають, що мотиви та цінності є системотвірними факторами, які зумовлюють професійну діяльність; відіграючи роль динамічних сил, вони запускають пізнавальні процеси і спрямовують їх на пізнання й розробку нового.

Таким чином, більшість науковців сходиться на думці, що готовність до діяльності охоплює мотиваційно-ціннісну та змістово-операційну сфери. Розглянемо їх більш детально.

У педагогічному словнику мотив розглядається як спонукальна причина дій і вчинків людини. Це динамічне явище, на яке впливають ті зрушення, які відбуваються у внутрішній структурі особистості, а також у зовнішніх обставинах її життєдіяльності [404, с. 237]. У контексті проблеми формування готовності соціальних працівників до НДД мотиви можна розглянути в декількох аспектах [405]:

- як спонукання до науково-дослідницької діяльності, пов'язані із задоволенням потреби суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, що викликають його активність і визначають спрямованість;
- спонукальний і визначальний вибір спрямованості діяльності, предмет, заради якого вона здійснюється;
- усвідомлювана причина, яка лежить в основі вибору дій і вчинків.

В основі науково-дослідницької діяльності, яка становить собою специфічну форму пізнання, цілеспрямовану зміну і перетворення соціальної реальності, лежать мотиви, що утворюють порівняно стійку мотиваційну сферу особистості. Оскільки ця діяльність полімотивована, то при моделюванні дидактичної системи формування готовності до неї майбутніх соціальних працівників необхідно визначити основні мотиви, що зумовлюють її виконання.

Серед таких мотивів виділяють особистісну захопленість, певні суспільні установки, інтерес до істини і творчості, потреба пізнання, бажання поглибити уявлення про дійсність, добитися суспільного визнання, слави, сприяти розвитку науки, відкрити нове для людства. Вони можуть трактуватися як мотиви зростання, оскільки пов'язані з пізнавальним і самоактуалізаційним компонентами, а також як мотиви досягнення, зумовлені зовнішніми факторами.

У процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД варто враховувати, що його успішності сприяє перехід зовнішньої мотивації студентів у внутрішню. При такій умові акт здобуття нового знання буде

сприйматися майбутніми фахівцями як обов'язковий, як особистісно значуща діяльність, яка має визначальне значення не тільки в період навчання у ЗВО, а й протягом всієї професійної кар'єри.

У соціальній роботі ідея мотивації участі фахівця у творчій дослідницькій діяльності зазначена в етичних вимогах до професії і передбачає особистісну, внутрішню включеність соціального працівника в розв'язання дослідницьких завдань, які лежать у проблемному полі професії.

Для участі соціальних працівників у НДД важливим є розуміння того, чи має фахівець інтерес до результату праці або тільки бере участь у процесі; чи готовий він застосувати професійні знання й особисті здібності в обраній професії? Тому під час формування мотивації до НДД слід визначити, наскільки правильно й відповідально соціальний працівник вибрав цю професію.

Система цінностей соціальної роботи пов'язана з особливостями професійної діяльності в соціальній сфері і здійснюється на чотирьох рівнях – метарівні, макрорівні, мезорівні і мікрорівні. Зазначені цінності утворюють певний світоглядний концепт професійної субкультури, де реалізуються переконання і ставлення, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності. На метарівні (глобальному) цінності професійної субкультури розглядають у контексті цивілізаційних цінностей і завдань. Серед них: право на життя, соціальна відповідальність, свобода, рівність, справедливість, солідарність, відмова від насильства, пошук гармонії людського життя.

Макрорівень визначає цілі і завдання загального характеру, вони пов'язані з корпоративними принципами і нормами взаємодії, відношеннями в системі колективної відповідальності. До таких цінностей належать: перевага індивіда щодо суспільства; конфіденційність під час взаємодії з клієнтом; готовність відділяти особисті потреби від професійних відносин; прагнення до соціальних змін, відповідних потребам суспільства; готовність до передачі знань та вмінь іншим; повага до індивідуальних і групових відмінностей; прагнення до розвитку самопомоги клієнта; готовність діяти від імені підопічного, незважаючи на можливі фрустрації; прагнення до соціальної справедливості, до економічного,

фізичного, інтелектуального добробуту всіх членів суспільства; прагнення до високих особистих стандартів у житті і фаховій діяльності.

Мезорівень ціннісних орієнтацій соціальної роботи пов'язаний з цінностями клієнтів: абстрактними, груповими, операційними та інструментальними. Мікрорівень цінностей соціальної роботи відображає ціннісний спектр професійної взаємодії соціального працівника і клієнта. Основними цінностями і установками на цьому рівні є: емпатія, автентичність, повага, експертність, атрактивність, надійність (401, с. 252).

Діяльність з формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів повинна організовуватися з перших днів навчання у ЗВО. Для цього необхідно активно залучати їх до різних форм практикоорієнтованої діяльності, в тому числі науково-дослідницької і волонтерської, надавати можливість вибору тематики досліджень відповідно до особистих інтересів і потреб, організувати добровольчу діяльність у різних закладах соціальної сфери, а також громадських організаціях соціальної спрямованості.

Змістово-операційну сферу готовності фахівців до певного виду діяльності становлять знання, розуміння, вміння та навички. Актуалізується проблема формування когнітивних здібностей особистості, які визначаються як здатність до сприйняття навчального матеріалу, наявність знань, необхідних для здійснення науково-дослідницької діяльності; здатність до наукового пізнання на основі наявних дослідницьких знань, дослідницького досвіду.

Так, І. Зимня розглядає когнітивні здібності соціальних працівників до НДД як результат цілеспрямованого вивчення ними змісту дослідницької діяльності [405, с. 22]. Процес організації дослідницької діяльності у вищій школі (табл. 3.2) становить собою сукупність засвоєваних студентами дослідницьких дій, які виступають як предмет НДД, що реалізується на певному освітньому ступені.

У когнітивній сфері визначають шість категорій навчальних цілей: «знання», «розуміння», «застосування», «аналіз», «синтез», «оцінка». Відповідно до особливостей науково-дослідницької діяльності, М. Кларін визначає конкретні знання студентів стосовно кожної із зазначених категорій (табл. 3.2) [406].

Категорії навчальних цілей НДД у когнітивній сфері особистості

Основні категорії	Знання та розуміння
<p><i>Знання.</i> Ця категорія означає запам'ятовування і відтворення навчального матеріалу. Мова йде про різні види змісту – від конкретних фактів до цілісних теорій. Загальна картина цієї категорії – пригадування певних відомостей.</p>	<p><i>Студенти знають, відтворюють:</i> вживані терміни; конкретні факти; методи і процедури; основні поняття; правила і принципи.</p>
<p><i>Розуміння.</i> Показником здатності розуміти може слугувати перетворення (трансляція) матеріалу з однієї форми вираження в іншу. Показником розуміння може також виступати інтерпретація матеріалу (пояснення, короткий виклад) або ж припущення про дальшу поведінку об'єкта, хід подій та ін. Такі навчальні результати перевершують просте запам'ятовування матеріалу.</p>	<p><i>Студенти знають, розуміють, інтерпретують:</i> факти, правила, принципи; словесний матеріал, схеми, графіки, діаграми; проблеми, які визначаються вихідними даними.</p>
<p><i>Застосування.</i> Ця категорія означає вміння застосовувати конкретний матеріал у певних умовах і нових ситуаціях. Сюди входять: застосування правил, методів, законів, принципів, теорій. Відповідно результати навчання вимагають більш високого рівня володіння матеріалом, ніж розуміння.</p>	<p><i>Студенти:</i> використовують поняття і принципи в нових умовах; застосовують закони, теорії в конкретних практичних ситуаціях; демонструють правильне застосування методу чи процедури.</p>
<p><i>Аналіз.</i> Ця категорія передбачає знання та вміння правильно розподіляти матеріал на складові частини, структурувати його. Зокрема, виокремлення частини з цілого, визначення взаємозв'язків між ними, усвідомлення принципів створення цілого. Навчальні результати характеризуються більш високим пізнавальним рівнем, аніж розуміння і застосування, вимагають усвідомлення як змісту навчального матеріалу, так і його внутрішньої побудови.</p>	<p><i>Студенти:</i> виділяють латентні припущення; бачать помилки і прогалини в логіці розмірковування; наводять відмінності між фактами і наслідками; оцінюють значущість даних.</p>
<p><i>Синтез.</i> Ця категорія визначає вміння комбінувати елементи таким чином, щоб отримати ціле, якому притаманна наукова новизна. Таким новим продуктом може бути повідомлення (виступ, доповідь), план дій, схема, впорядкована певним чином наявна інформація. Досягнення відповідних навчальних результатів передбачає діяльність творчого характеру, спрямовану на створення нових алгоритмів, структур тощо.</p>	<p><i>Студенти:</i> розробляють план експериментального дослідження; для вирішення проблемної ситуації використовують міжпредметні знання.</p>
<p><i>Оцінка.</i> Ця категорія означає вміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу (дослідницьких даних, наукового повідомлення та ін.). Судження людини повинні базуватися на чітких критеріях: внутрішніх (структурних, логічних) або зовнішніх (відповідність визначеній меті). Критерії можуть визначатися самими студентами або пропонуватися викладачем. Ця категорія передбачає досягнення навчальних результатів усіх попередніх груп.</p>	<p><i>Студенти:</i> оцінюють логіку побудови матеріалу у вигляді письмового тексту; встановлюють відповідність висновків наявним даним, значущість того чи іншого продукту діяльності, виходячи з внутрішніх і зовнішніх критеріїв.</p>

Зазначені знання та розуміння (загальні) становлять основу когнітивного компонента готовності фахівців до НДД. Однак відзначимо й спеціальні фахові знання, які, на нашу думку, необхідні для повноцінної реалізації науково-дослідницької діяльності:

- концептуальні – передбачають розуміння теоретичних основ професії соціальної роботи і науково-дослідницької діяльності, вміння аналізувати, синтезувати і формулювати соціальну проблему;
- аналітико-синтетичні – теоретичний аналіз процесів, які відбуваються в суспільстві і мають негативний вплив на людину; знання сутності наукових і соціальних явищ і фактів, уміння визначати факти кризового стану суспільства; уміння визначати шляхи вирішення проблеми та ін.
- методологічні – володіння знаннями про НДД і форми її реалізації; знання методологічних основ і методів науково-дослідницької діяльності;
- інтегративні – здатність пов'язати теорію і практику; розуміння соціальним працівником широкого культурного, економічного і соціального контексту, в рамках якого відбувається професійна діяльність;
- адаптивні – вміння робити передбачення на різних рівнях суспільного життя і бути готовим до будь-яких змін, визначальних для певного фаху.

У психолого-педагогічній літературі відзначається, що діяльність соціальних працівників передбачає застосування інноваційних механізмів вирішення соціальних проблем. При цьому під інновацією розуміють процес створення, поширення і використання практичних способів і засобів задоволення актуальних потреб суспільства в цілому і окремих його представників. У соціальній роботі інновації передбачають діяльність суб'єкта зі створення соціальних технологій, програм і проектів, а також їхнє впровадження в практику роботи з різними категоріями клієнтів (Т. Шульга, Ю. Власова та ін.). Інновації виступають як важливий фактор економічного, соціального і культурного прогресу всіх сучасних суспільств; як засіб задоволення соціальних потреб; сприяють поліпшенню організації соціальної роботи, її ефективності і якості; підвищенню статусу професії (Л. Бондарчук, Є. Максименко) [407; 408].

Відповідно інноваційні функції соціального працівника повинні виявлятися в творчому підході до соціальної діяльності, в пошуку нових, більш якісних технологій соціального обслуговування, в узагальненні і впровадженні передового досвіду, в умінні застосовувати слабкі і сильні сторони діяльності соціального закладу чи служби та ін. Це зумовлює наявність у структурі готовності фахівця до НДД відповідних знань, умінь та навичок. Зокрема, володіння теоретико-методологічними і науково-методичними міждисциплінарними основами соціального проектування, прогнозування; вміння нестандартно вирішувати типові соціальні проблеми; володіння системою знань у сфері методів, технологій і оцінки якості виконання, реалізації проектних завдань, в галузі інструментарію соціального моніторингу результатів впровадження соціального проекту та ін.

Для вирішення соціальних проблем клієнтів застосовуються форми, методи і засоби практичної соціальної роботи, які базуються на двох інтегрованих підходах – технологічному (алгоритмічному) і творчому. Технологічний підхід дозволяє вибудувати діяльність фахівця у логічній послідовності. Це дає право точно охарактеризувати проблему чи соціальну ситуацію, оперативно розробити загальну логіку допомоги клієнту, своєчасно використати спектр найбільш типових методів і способів діяльності [409, с. 135]. В той же час творчий підхід допомагає соціальному працівнику вирішувати нетипові соціальні проблеми, які, як слушно відзначають дослідники, домінують у його діяльності. «У творчому акті алгоритмізовані, логічно вивірені кроки виступають як підготовчі ланки творчого прориву і як спосіб закріплення, освоєння, інтерпретації його результатів. Тому можна стверджувати про технологічну підготовку творчого рішення, про алгоритмічні способи його перевірки [410].

Зауважимо, що під творчістю соціальних працівників розуміють вищу форму мисленнєвої і практичної діяльності, яка спрямована на перетворення, вдосконалення і вирішення складних життєвих ситуацій клієнтів і суспільства в цілому і характеризується новизною та соціальною значущістю.

Інші розуміння творчості передбачають її визначення як певної якості діяльності, як форми самореалізації особистості і як способу вимірювання

культурного потенціалу фахівця. Враховуючи багатоаспектний характер соціальної практики, творчість може виступати у всіх зазначених іпостасях, підкреслюючи цим самим інтегративний характер НДД.

НДД соціальних працівників не можна досліджувати без вивчення творчості, оскільки «поняття НДД включається в більш широке поняття творчої діяльності». Це легко довести, якщо розглянути основні характеристики творчої діяльності, представлені в дослідженнях А. Брушлінського, І. Лернера, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін. Зокрема, С. Рубінштейн під творчістю розуміє діяльність людини, яка створює нові матеріальні або духовні цінності, що можуть бути виражені не тільки в будь-яких зовнішніх перетвореннях навколишньої дійсності, а й у зміні особистості суб'єкта, його ціннісного ставлення до самого себе і людей [411]. Я. Пономарьов відзначає, що творчість «слід шукати там, де є рух від нижчого до вищого» [412]. В. Загвязінський розглядає творчість як «створення чогось нового на основі перетворення пізнаного: нового результату або оригінальних шляхів і методів його отримання» [413]. У цьому контексті НДД якраз і полягає в створенні нового знання більш високого якісного рівня на основі перетворення раніше дослідженого вчення. Отже, результати творчості, як і НДД, вирізняються певним рівнем наукової новизни.

У процесуально-змістовому аспекті творча діяльність характеризується: самостійним перенесенням знань і вмінь в нову ситуацію; виявленню нової проблеми в стандартній ситуації; встановленням цілісної структури об'єкта дослідження; баченням нової функції об'єкта; врахуванням альтернатив при вирішенні проблеми; комбінуванням і перетворенням раніше відомих способів діяльності під час вирішення нової проблеми. Відзначимо, що розглянуті характеристики є складовими науково-дослідницької діяльності.

Спільними ознаками для НДД і творчої діяльності є також соціальна значущість їхніх результатів. Вони повинні становити інтерес не тільки для того, хто їх отримав, а й для інших людей [414]. Суспільна цінність творчих результатів визначається їхньою роллю і значенням у певних сферах людського життя. Однак практична і теоретична цінність наслідків творчості, їхня корисність і ефективність

залежить не тільки від сутності, а й від того, як суспільство використовує ці результати.

Складність і суперечливість цієї ознаки полягає в тому, що соціальна значущість результатів творчості може бути як позитивною, так і негативною. І соціальна робота в цьому не є винятком. Так, наприклад, соціальна практика може сприяти чи протидіяти прогресивно-гуманістичному розвитку суспільства: «Якщо її результати вирізняються реакційним чи консервативним характером, то вона закріплює процес деперсоналізації людини, її відчуження від самої себе і суспільства або обмежується закріпленням панівних соціальних цінностей; у разі ж поступально-гуманістичного характеру соціальна діяльність сприяє розвитку людини як соціально активної особистості» [415]. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що творчість і відповідно науково-дослідницька діяльність – це не тільки здатність творіння, а й прогностичні здібності.

У процесі реалізації творчої діяльності розвиваються інтелектуальні якості. Інтелектуальна активність – це властивість, яка відбиває процес взаємодії пізнавальних і мотиваційних чинників особистості. Формування когнітивної сфери передбачає підвищення рівня розвитку розумових дій, прийомів фіксації, обробки і аналізу інформації, розвиток гнучкості, мобільності, усвідомленості мислення, вміння бачити проблеми і суперечності, знаходити способи вирішення завдань.

Значущим є усвідомлення майбутньої професійної діяльності: активність студентів у наукових дослідженнях залежить від того, як вони уявляють свою професію і чи вважають навички дослідницької роботи складовою компетентності фахівця [416, с. 68].

Необхідною якістю дослідників є комунікабельність. Так, М. Монтень стверджував, що в «спілкуванні з людьми розум людський досягає виняткової ясності». Не важливо, коли відбувається обмін ідеями – під час приватних бесід чи наукових конференцій: «Вченим постійно потрібно говорити один з одним. Для стороннього спостерігача таке спілкування здається марною тратою часу, а насправді без нього просто не обійтись» [417, с. 147].

Важливою якістю в процесі виконання завдань НДД є самостійність. Так, учений Б. Вейнберг рекомендує студентам з початкових етапів наукового дослідження виявляти активну самостійність, вдаючись до допомоги керівника у вкрай складних випадках. До основних ознак самостійності вчений відносить: оригінальну ініціативність, винахідництво, новаторство, самостійність умовиводів, що передбачає відмову від традиційних поглядів та застосування прийомів критичного мислення [83].

Як відзначають дослідники, у формуванні інтелектуальних здібностей беруть участь не тільки пізнавальні, а й емоційні, вольові та рефлексивні процеси.

Здійснюючи науково-дослідницьку роботу, соціальний працівник не тільки пізнає об'єкти і предмети діяльності, але й виробляє певне ставлення до них і до умов праці, тобто починає займати певну позицію і переживати її як приємну або неприємну, що відображається на емоційному рівні. Емоційне ставлення, в свою чергу, стимулює або гальмує означену діяльність і визначає її продуктивність. Позитивне ставлення до НДД зумовлює ступінь активності, сумлінності, самостійності суб'єкта діяльності. Соціалізація позитивних емоцій, до яких належать радість, інтерес, здивування, створює базу емоційних переживань, яка необхідна для розвитку особистості. У радості проявляється впевненість і особиста значущість, а це робить людину здатною долати труднощі; радість впливає на пізнавальні процеси. Інтерес – це почуття захопленості, цікавості; він мотивує пізнання, розвиток, творчу активність, тобто, з одного боку, належить до мотиваційної сфери особистості, а з іншого – включає у свою структуру емоційний компонент. Однак, як зазначає дослідник О. Тихомиров, «пошук підходів до вирішення певного завдання додатково регулюється емоційними оцінками, які можуть змінюватися в процесі НДД; емоційна активація є необхідною (хоча й недостатньою) для продуктивної діяльності» [418, с. 295].

Як зауважують вітчизняні й зарубіжні науковці, провідною якістю в процесі будь-якої діяльності є рефлексія. Наявність рефлексії в структурі готовності соціальних працівників до НДД визначається тим, що вона виступає механізмом розвитку інтелектуальних здібностей і детермінує її саморозвиток і самореалізацію.

Зміст рефлексивної складової визначає стратегію поведінки фахівця в процесі науково-дослідницької діяльності. Рефлексія включає в себе самооцінку і самоаналіз власної діяльності як на продуктивному рівні, так і на емоційному. Вона сприяє виявленню умов для подальшого саморозвитку особистості [419 – 423].

Отже, вимоги до професійно-особистісних якостей соціальних працівників і їхньої науково-дослідницької діяльності багато в чому подібні й передбачають:

- сформовану мотивацію та ціннісні орієнтири професійної діяльності;
- високий рівень розвитку інтелекту, здатність самостійно, творчо й критично мислити, генерувати продуктивні ідеї, уміло використовувати їх у практичній діяльності під час вирішення проблемних ситуацій, здатність діагностувати проблему, розробляти соціальні проекти, програми (що включає застосування дослідницького інструментарію), впроваджувати їх у життя;
- гнучку адаптацію до мінливої професійної ситуації, уміння самостійно здобувати необхідні знання, саморозвиватися й самовдосконалюватися;
- організованість, дисциплінованість, здатність керувати власною діяльністю, наявність рефлексивної позиції, самоконтроль.

Порівнюючи вимоги до професійно-особистісних якостей соціального працівника й дослідника, відзначимо, що перші з них припускають більш високо розвинену емпатію, прагнення допомогти клієнту, терпіння. У той час як дослідницька діяльність визначає особливі вимоги до мотиваційної, інтелектуальної й вольової складових особистості соціального працівника. Варто відзначити, що не існує таких професійно-особистісних якостей, які б були несумісні в цілісній індивідуальності соціального працівника. Навпаки, наявність дослідницьких якостей, потенційно закладених у системі його професійно-особистісних рис, при відповідній актуалізації забезпечує його компетентність, розширення пізнавального кругозору, посилення ефективності його діяльності. В цілому зазначене сприяє ефективному виконанню фахівцем професійних функцій, зокрема здійсненню науково-дослідницької діяльності.

Узагальнюючи вищенаведене, ми визначаємо в структурі готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти (рис. 3.1).

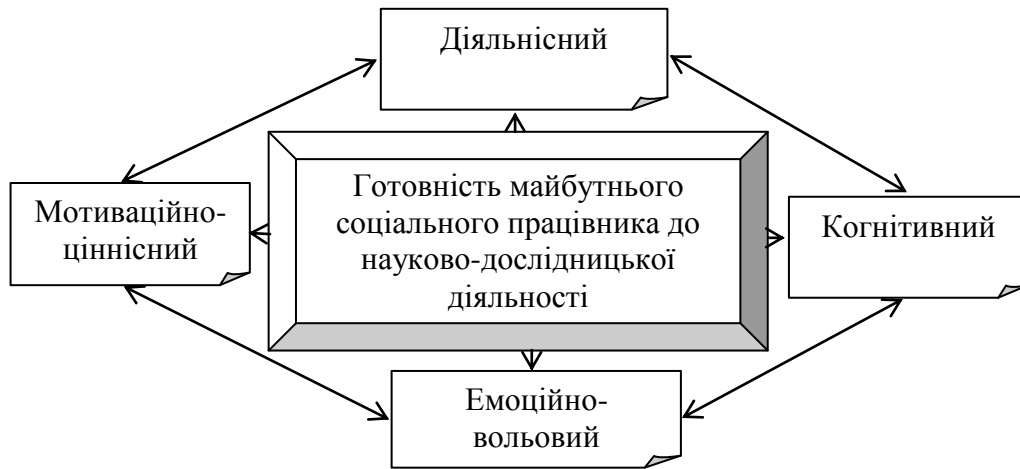

Рис. 3.1. Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Системне представлення компонентів готовності соціальних працівників до НДД зумовлює визначення критеріїв, показників та рівнів їхньої сформованості, що буде розглянуто в наступному підрозділі роботи.

3.3. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності.

З метою всебічного використання інструментарію готовності соціальних працівників до НДД як основи моделювання і практичної реалізації системи науково-дослідницької підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, необхідно визначити критерії, показники та рівні сформованості її компонентів.

Так, С. Гончаренко визначає поняття «критерій» як ознаку, на основі якої здійснюється оцінка будь-чого [204, с. 245]. Педагогічний словник професійної освіти трактує поняття критерію як засобу міркування, ознаки, на основі якої проводиться визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки [424]. Отже, критерій – це об’єктивна ознака, за допомогою якої оцінюється ступінь досягнення

певної мети, кількісна міра досліджуваного явища. В той же час поняття «показник» є складником критерію.

Розвиваючи підхід І. Ісаєва та Л. Макарової та з урахуванням специфіки соціальної роботи, сформулюємо основні вимоги до критеріїв готовності майбутніх соціальних працівників до НДД:

- вони мають розкриватися через низку якісних ознак (показників), у міру прояву яких можна стверджувати про більший чи менший ступінь вираженості цього критерію;
- відображати динаміку готовності до НДД у часі (у процесі підготовки студентів у ЗВО) і в просторі, що охоплює основні види цієї діяльності у відповідній галузі практики;
- вони повинні бути зрозумілими для суб'єктів педагогічної діяльності, які беруть участь у реалізації системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності [260].

Розглянемо критерії та показники готовності соціальних працівників до НДД через призму її структурних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, емоційно-вольового.

Для визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості *мотиваційно-ціннісного компонента* готовності соціальних працівників до НДД особливий інтерес становлять наукові праці, пов'язані з проблемою мотивації окремих видів діяльності. Найбільш розробленими у цьому контексті є питання мотивації навчальної і трудової діяльності. Так, Дж. Брунер, вивчаючи проблему спонукання до процесу навчання (пізнання), виділив мотиви, пов'язані з самим пізнавальним актом: задоволення від продуктивної інтелектуальної діяльності, переживання відкриття нового [425].

В аспекті нашого дослідження становлять інтерес структура мотивації навчання, запропонована П. Якобсоном [426]. Вчений виділяє різні типи мотивації, які, на нашу думку, можуть бути використані для будь-якого виду діяльності:

1. Негативна мотивація – спонукання, викликані усвідомленням незручностей і неприємностей, які можуть стати наслідком відмови від діяльності. «Мотивація

навчання, яка перебуває поза самою навчальною діяльністю, пов'язана з неприємними переживаннями, викликана спонуканням вибрати з низки проблем «найменше зло», не може привести до успішних результатів...» [426, с. 227].

2. Позитивна мотивація, яка існує поза навчальною діяльністю. До неї належать:

- Мотиви, пов'язані з громадянськими і моральними позиціями, вагомими для особистості соціальними устремліннями і цінностями. «Ставлення до навчання, усвідомлюване в контексті широких соціальних запитів і спонукань людини, робить процес навчання не просто потрібним, а в певному сенсі привабливим. Така установка до діяльності, якщо вона достатньо стійка, займає визначальне місце в особистості студента» [116] і стає сильним мотиватором навчання. Але якщо в цьому процесі вона не буде підкріплена іншими мотивуючими факторами, то не забезпечить максимального ефекту.
- Мотивація, визначена особистісними мотивами, коли процес навчання сприймається як шлях до підвищення індивідуального благополуччя: це і усвідомленість, що без навчання не можна досягти високого суспільного становища, і прагнення до зовнішніх атрибутів хорошого навчання (позитивних оцінок, похвали тощо). За рідкісним винятком цей тип мотивації має меншу спонукальну силу, аніж соціальна мотивація.
- Мотивація, закладена в самому процесі навчальної діяльності, коли він сам спонукає до пізнання. В основі такої мотивації є допитливість, її задоволення, пізнавальні інтереси. «Стійкі пізнавальні інтереси ведуть не тільки до того, щоб долати перепони, а й до появи бажання перемагати труднощі інтелектуального характеру, братися за складні речі, які вимагають творчості і самостійності» [116].

Аналогічно можуть бути систематизовані і мотиви професійної діяльності. Фахова діяльність пов'язана з прагненням задовольнити певні життєві потреби (досягти певного життєвого рівня чи соціального становища, забезпечення стабільного майбутнього та ін.) – тобто є детермінованою мотивами особистісного характеру, які перебувають поза діяльністю. Спонукання до професійної діяльності

можуть характеризуватися і соціальним забарвленням: важливість цієї професії/виду діяльності для суспільства, громадянський обов'язок, відповідальність, бажання приносити користь, прагнення до спілкування з колегами та ін. Найбільш значущу роль для ефективної діяльності і розвитку особистості відіграють мотиви, пов'язані з самою працею (професійні інтереси, задоволення від процесу і результату роботи, від додання труднощів, від виникнення і підкріплення позитивної самооцінки). «Найбільш сприятливим для формування готовності до діяльності є ... поглиблення інтересу як до самого процесу праці, так і до її результату» [427, с. 151].

Таким чином, інтерес до науково-дослідницької діяльності є складовою внутрішніх мотивів особистості, розвиток яких, як зазначають учені, зумовлює ефективність науково-дослідницької діяльності фахівців (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Класифікація мотивів професійно спрямованої науково-дослідницької діяльності соціальних працівників

<i>Зовнішні мотиви</i>	
<i>Соціальні:</i> професійне вдосконалення; відповідальність за роботу; значущість НДД у фаховій діяльності; прагнення принести користь своєю працею.	<i>Особистісні:</i> матеріальне благополуччя; кар'єрне зростання; повага колег.
<i>Внутрішні мотиви</i>	
<i>Пізнавальні інтереси:</i> інтерес до досліджуваних об'єктів і явищ; інтерес до процесу вирішення проблеми, до НДД.	<i>Прагнення:</i> прагнення до подолання труднощів; прагнення до інтелектуального розвитку, спрямованість на успішне здійснення НДД.

Високий рівень сформованості внутрішніх мотивів співвідноситься з виникненням пізнавальних потреб і, як наслідок, розвитком потреби до здійснення НДД. Тому, як критерій мотиваційно-ціннісного компонента ми визначаємо внутрішні мотиви соціального працівника до здійснення науково-дослідницької діяльності, які включають пізнавальні інтереси і прагнення.

Складовою готовності майбутніх соціальних працівників до НДД є цінності, які класифікуються вченими як соціальні, особистісні і комплексні [428].

До соціальних належать такі полярні цінності: цінності глобалізації – національно-регіональні; цінності колективізму – індивідуальної свободи і

незалежності. До особистісних цінностей, які вирізняються не меншою актуальністю, відносять: цінності економічної незалежності (багате, сповнене задоволення життя) – духовні цінності (не в грошах щастя); цінності активної життєвої позиції (соціалізація), тобто активного перетворення довколишнього середовища – цінності адаптації (бережливого ставлення до навколишнього оточення). До комплексних цінностей належать: цінності толерантності – цінності моральних норм, традицій, звичаїв; цінності гармонії особистісного розвитку – цінності професіоналізму, вузької спеціалізації [429, с. 107].

Розглянемо зазначені групи цінностей більш детально.

1. Суспільні і особистісні цінності – передбачають, що людина є головною соціальною цінністю в єдності і взаємозв'язку фізичного і психічного, особистісного і соціального, здатного до соціалізації і ресоціалізації, особистісної і соціальної відповідальності в нових умовах життєдіяльності. Серед факторів, які сприяють гармонізації інтересів особистості і суспільства і гарантують захист її прав і свобод, особливе місце належить соціальній політиці держави і системі соціальної роботи зокрема. Соціальна політика знаходить своє відображення в соціальних програмах, концепціях тощо.

2. Гуманістичні, або духовно-моральні, – із загальної сукупності цінностей, які необхідно виховувати і підкріплювати, особливе місце займають благодійність, милосердя, соціальна допомога, соціальна підтримка.

3. Професійні цінності – дотримання інтересів клієнтів, конфіденційність, доброзичливість, чесність і відкритість, повага до клієнта при прийнятті самостійних рішень, відповідальність за небажані для нього і суспільства наслідки та ін. [430 – 432].

Перші дві групи цінностей є необхідними для виконання соціальним працівником усіх професійних функцій. Третя група цінностей (професійних) вимагає уточнення відповідно до цілей нашого дослідження – формування готовності соціальних працівників до НДД. Зокрема, актуалізуються такі цінності, як: уміння бачити проблему людини і надавати їй кваліфіковану соціальну допомогу з використанням дослідницького інструментарію; здатність соціального

працівника переживати почуття незадоволеності при недотриманні моральних норм у процесі НДД як самим, так і іншими колегами; вміння вибудовувати науково-дослідницьку діяльність на основі поваги до клієнта, розуміння його проблем та ін.

Отже, критеріями *мотиваційно-ціннісного компонента* є: сформованість внутрішніх мотивів до НДД та ціннісна спрямованість на науково-дослідницьку діяльність у процесі вирішення професійних завдань. Показниками сформованості внутрішніх мотивів до науково-дослідницької діяльності є: інтерес до НДД у процесі вирішення професійних завдань, активність у саморозвитку, самовдосконалення, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання. Показниками сформованості ціннісної спрямованості на науково-дослідницьку діяльність є сформованість системи суспільно-значущих цінностей та ставлення до НДД як цінності.

Для визначення якісного стану сформованості компонентів готовності соціальних працівників до НДД нами визначені такі рівні: низький, середній, достатній, високий. Із урахуванням зазначеного критерії, їхні показники та рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності соціальних працівників до НДД подано в додатку 3.

Як уже було зазначено, НДД передбачає діяльність зі здобуття наукових знань і практичного досвіду з метою вироблення нових (або покращених) продуктів, способів їхнього виробництва, технологій та ін. У будь-якій сфері діяльності вона неможлива без наявності в її суб'єкта певних теоретичних знань. Актуалізується питання включення *когнітивного компонента* до структури готовності соціальних працівників до НДД.

Виокремлення теоретичних знань, необхідних соціальному працівнику для науково-дослідницької роботи, здійснювалося нами на основі узагальнення теоретичних джерел [24; 65; 66; 67; 68; 72; 78; 81; 83; 156; 160; 166], кваліфікаційної характеристики фахівця, державного освітнього стандарту, освітніх програм різних навчальних закладів України тощо.

Як засвідчує аналіз, поряд із загальнопрофесійними виокремлюють певні вимоги, які зумовлюють необхідність підготовки соціальних працівників до НДД. Так, випускник спеціальності «Соціальна робота» за ОС «Бакалавр» повинен уміти вирішувати такі завдання дослідницького характеру:

- здійснювати дослідницько-аналітичну діяльність (аналіз, діагностику, прогнозування, проектування та ін.) з метою розробки проектів і програм соціальної роботи;
- брати участь в організаційно-управлінській і адміністративній діяльності соціальних закладів і служб;
- сприяти інтеграції діяльності різних державних і громадських організацій з метою надання необхідної допомоги населенню та ін.

Для цього фахівець повинен знати:

- поняття і категорії, принципи і закономірності, форми і рівні соціальної роботи, специфіку пізнання, прогнозування і проектування соціальної роботи;
- сутність, зміст, інструментарій, методи і види технологій соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності з різними групами населення;
- професійно-етичні, організаційно-управлінські і економічні основи та проблеми соціальної роботи.

Майбутній фахівець повинен набути досвіду:

- аналізу і моніторингу стану та розвитку об'єктів соціальної роботи;
- участі в дослідницько-аналітичній роботі відповідного рівня та ін.

Фахівець повинен володіти:

- основними методами раціональної організації праці, прийняття управлінських рішень у закладах соціальної сфери;
- методичною координацією безпосередньої контактної соціальної роботи, а також при проведенні консультаційних і профілактичних заходів із об'єктами соціальної роботи;
- методами проведення аналітичної, прогнозно-експертної і моніторингової роботи тощо.

Рівень підготовки магістрів соціальної роботи повинен забезпечити виконання випускниками таких завдань:

- організацію на основі сучасних методів отримання, обробки, збереження наукової інформації з проблем соціальної роботи в районі, регіоні, країні;
- участь у розробці стратегій і конкретних програм соціальної роботи на різних рівнях;
- самостійне і творче проведення науково-дослідницької роботи з аналізу основних тенденцій розвитку теорії і практики соціальної роботи;
- уміння змістовно і методично грамотно здійснювати професійну підготовку майбутніх соціальних працівників у ЗВО.

Відповідно до зазначеного нами, виокремлено низку знань, необхідних фахівцями соціальної роботи для провадження дослідницької практики.

Так, основою готовності соціальних працівників до НДД є знання теоретичних основ наукових досліджень, специфіки їхньої організації в соціальній роботі; знання теорії і методології наукового пізнання, теоретичних та емпіричних методів досліджень; знання особливостей різних джерел інформації, способів їхнього опрацювання; знання форм відображення результатів наукових досліджень та ін.

Основою готовності майбутніх соціальних працівників до НДД є знання методів досліджень, які є специфічними для практики соціальної роботи. Кількісні і якісні методи повинні доповнювати одне одного, оскільки їхня комбінація дозволяє охопити дослідженням не тільки широке коло явищ (соціальне розповсюдження), наприклад, бідність, безробіття та ін., а й глибину (ступінь індивідуального страждання), а також визначити практичні способи для запобігання проблемі чи активного втручання соціального працівника. З цією метою адекватним є застосування історико-генетичного, структурно-функціонального, діалогу, біографічного методів, моделювання, аналізу документів, кейс-стаді, діагностичного тестування, оцінки ефективності соціальної роботи та ін.

Зауважимо, що соціальна робота спирається на міждисциплінарні, інтегративні зв'язки з диференційованими педагогічними, соціальними науками, а також усіма сферами, які вивчають багатогранні проблеми людини, – філософією, психологією,

педагогікою, правом, медициною, культурологією та ін. Вона реагує на гострі проблеми сучасного суспільства. Тому професійна підготовка соціальних працівників повинна орієнтуватися на зміни, які відбуваються в соціальному житті суспільства і життєдіяльності людини, що відображаються насамперед у соціальних науках. «З метою ефективного соціального захисту особистості, забезпечення всіх необхідних умов і засобів для її повної самореалізації соціальна робота інтегрує знання всіх матеріальних чинників, соціальних, фізичних, психічних, духовно-моральних та інших проблем людини, які виникають під час її життєвих етапів, вікових періодів і в різних формах соціалізації особистості, видах поведінки в соціальному оточенні, природно-екологічному середовищі, всієї життєдіяльності» [429]. Таким чином, у процесі соціальної роботи, зокрема НДД, необхідним є спирання не тільки на теоретичні основи професії, а й на теорію і методи інших наук. Так, у процесі НДД застосовуються різноманітні методи досліджень, які використовуються в психології і соціології. Необхідними є знання математико-статистичних методів, які використовуються під час обробки і аналізу даних соціальних досліджень.

Ефективність оволодіння означеними знаннями, а також здійснення науково-дослідницької роботи багато в чому залежить від інтелектуальних якостей особистості. Це зумовлене тим, що НДД виступає специфічною формою людської діяльності, яка вирізняється високою часткою новизни й продуктивності. Її насиченість творчим змістом визначає необхідність у структурі особистості специфічного поєднання інтелектуальних властивостей.

У контексті цієї теми, доповнюючи ідеї Л. Лур'є, ми вважаємо, що для сучасного фахівця соціальної сфери інтелект є не лише досвідом, що визначає його розумову діяльність, а ще й здатністю удосконалювати й розбудовувати цей досвід, постійно нарощуючи свій інтелектуальний потенціал. Він забезпечує активність знань, визначаючи індивідуальну здатність до самовдосконалення, яка виникає в результаті процесів освіти й самоосвіти. Інтелект стає універсальною характеристикою здатності сприймати інформацію, уваги, пам'яті, гостроти мислення, що є суттєво необхідними для успішної дослідницької діяльності.

Такі якості мислення особистості, як критичність, самостійність, креативність та ін., допомагають розібратися в професійних завданнях, оцінити хід і результати НДД, спрямовувати власні дії (і дії клієнтів) на вдосконалення діяльності, що виражається в досягненні поставленої мети. Зазначені якості у своїй сукупності становлять наукове мислення індивіда, яке визначає норми, правила, алгоритми наукового дослідження, а також особливості застосування наукових підходів до об'єктів і явищ соціальної дійсності.

Таким чином, *когнітивний компонент* готовності майбутніх соціальних працівників до НДД виражається в перебудові змісту знань студента й характеру його дослідницької діяльності, зосередженості на ній, володінні знаннями вирішення певних дослідницьких завдань. Критеріями і показниками зазначеного компонента є: знання теоретико-методологічних основ НДД (знання теорії і методології наукового пізнання, знання теоретичних основ досліджень); знання міждисциплінарних методів досліджень (знання соціологічних, психологічних, математико-статистичних методів досліджень); інтелектуальні властивості (критичність, самостійність, креативність мислення) (Додаток И).

Діяльнісний компонент готовності майбутніх соціальних працівників до НДД. Основою успішної реалізації наукових досліджень у практиці соціальної роботи є сформованість дослідницьких умінь фахівців (методологічних, інформаційно-аналітичних, діагностичних, проєктивних, прогностичних, організаційних, комунікативних, системно-інформаційних, технічних), детальна характеристика яких була здійснена нами в підрозділі 1.3 роботи.

Ефективність здійснення наукових досліджень вимагає також дослідницької активності майбутніх соціальних працівників, яка проявляється через їхню включеність у НДД, активність при виконанні дослідницьких завдань.

Таким чином, *діяльнісний* компонент виявляється у практичній готовності студентів до НДД і дослідницькій активності, показники та рівні прояву яких подано в додатку К.

Необхідною умовою для здійснення соціальним працівником НДД є наявність у нього вольових якостей, готовність до безперервної праці й самонавчання, чітка

спрямованість на досягнення поставленої мети. Успішність науково-дослідницької діяльності неможлива без зосередженості, уваги, швидкого перемикавання на нові види діяльності. Тобто необхідною складовою готовності соціальних працівників до НДД є *емоційно-вольовий компонент*.

Професійна діяльність не може бути практично реалізованою без добре розвинутої витримки, самоконтролю, цілеспрямованості, організованості. Вміння управляти своїм психічним станом є одним із показників технічної озброєності і професійної майстерності фахівця.

Науково-дослідницька діяльність вимагає від соціальних працівників концентрації уваги на вирішенні поставлених цілей і завдань для досягнення успіхів у професійній діяльності, а також здатності долати сумніви, страх, напругу і вміння управляти собою.

Ми погоджуємося з думкою Н. Шмельової, що такі якості особистості як працелюбність, наполегливість, дисциплінованість, організованість, дозволяють соціальним працівникам мобілізувати сили і прагнення для подолання суперечностей і перепон, які виникають у процесі їхньої професійної діяльності [434].

НДД неможлива поза розвинутою науковою рефлексією, що ініціює потребу особистості в самоаналізі, осмисленні, оцінці власної діяльності, самооцінці рівня свого розвитку на основі ціннісних орієнтирів професії. Зміст наукової рефлексії полягає в переході неявного знання в явне за допомогою висування гіпотез, ідеалізації, аналізу, оцінювання певного рівня прогресу в діяльності.

Потреба в рефлексії виникає, наприклад, унаслідок сумнівів відносно вихідних позицій вирішення деякої соціальної проблеми. Причому це не тільки інтроспекція власної психіки, але й осмислення своєї життєвої та професійної програми, співвідношення цілей, мотивів, цінностей, установок, соціальних і моральних вимог до себе й навколишнього середовища [434].

Таким чином, *емоційно-вольовий* компонент проявляється в позитивному емоційному ставленні до науково-дослідницької діяльності, наявності вольових

якостей та здатності до саморефлексії. Показники зазначених критеріїв та рівні їхньої сформованості подано в додатку Л.

Отже, готовність майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності містить чотири компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий), критерії та показники яких подано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Критерії та показники компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД

Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до НДД	Критерії компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД	Показники критеріїв компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД
Мотиваційно-ціннісний	сформованість внутрішніх мотивів на здійснення НДД	інтерес до НДД у процесі вирішення професійних завдань; активність у саморозвитку, самовдосконаленні, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання
	ціннісна спрямованість на НДД у процесі вирішення професійних завдань	сформованість системи суспільно значущих цінностей; ставлення до НДД як цінності
Когнітивний	знання теоретико-методологічних основ НДД	знання теорії і методології наукового пізнання знання теоретичних основ досліджень
	знання міждисциплінарних методів досліджень	знання соціологічних, психологічних, математико-статистичних методів досліджень
	інтелектуальні властивості	критичність, самостійність, креативність мислення
Діяльнісний	практична готовність студентів до НДД	сформованість дослідницьких умінь
	дослідницька активність	включеність студентів у НДД
Емоційно-вольовий компонент	позитивне емоційне ставлення до НДД	відчуття інтелектуального задоволення від НДД; емоційна стійкість
	наявність вольових якостей	наполегливість, відповідальність, організованість
	здатність до саморефлексії	аналіз власного професійного розвитку; здатність до самооцінки, самоконтролю

Відповідно до рівневого підходу, розглянемо показники рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності (низького, середнього, достатнього і високого).

Низький рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД характеризується відсутністю інтересу до НДД та потреби в особистісному і фаховому саморозвитку, самовдосконаленні, неусвідомленістю ролі і значення НДД в соціальній роботі, відсутністю орієнтації на успіх та бажання долати труднощі. У студентів на цьому рівні суспільно значущі цінності не виражені, НДД не визнається як цінність. Знання теорії і методів наукового пізнання виявляються на рівні відтворення термінів. Має місце поверховість знань теоретичних аспектів дослідницької практики, міждисциплінарних методів досліджень у соціальній роботі. Самостійність, критичність і креативність мислення не виражені. На цьому рівні спостерігається нерозвиненість умінь визначати та ідентифікувати проблему, окреслювати способи її вирішення; студент повністю покладається на викладача при формулюванні дослідницьких завдань і визначенні дискусійних моментів, не може самостійно визначитися з приводу вибору конкретного джерела, збирає велику кількість непотрібної інформації, залишає інформацію в первісному вигляді, використовує чужі думки й результати. Для цього рівня характерна нерозвиненість умінь соціальної діагностики і проектування, незрозуміння потреби в такій діяльності, нездатність прогнозувати перспективи розвитку клієнта чи соціальної ситуації, невміння організувати дослідницьку діяльність. Студент не має потреби працювати в команді, у нього низький мовленнєвий інтелект, він намагається уникати спілкування. На цьому рівні в студентів не розвинені вміння роботи з програмними засобами НДД, бракує навичок оформлення наукової роботи. Їм притаманне байдуже ставлення до різних форм НДД, інертність, пасивність, наявність психологічного і пізнавального бар'єру, відсутність здатності до саморефлексії і самоконтролю. На цьому рівні соціальний працівник може виконувати роль споживача знань.

Для студентів *середнього рівня* готовності до НДД характерна наявність нестійкого ситуативного інтересу до НДД; актуалізація потреби в особистісному і фаховому саморозвитку, дослідницькому самовдосконаленні відбувається в процесі виконання дослідницьких завдань. Студенти виявляють розуміння дослідницької спрямованості фахової діяльності, орієнтовані на успішну НДД та вирішення

складних ситуацій; у них особисті цінності переважають над суспільно значущими, розуміння і переживання НДД як цінності виявляється епізодично. Для студентів цього рівня характерна наявність фрагментарних знань теорії і методів наукового пізнання, несистемних знань змісту, класифікації досліджень, етапів його здійснення; міждисциплінарних методів досліджень у соціальній роботі. У студента нерозвинена здатність оцінювати свою роботу, обґрунтовувати власну точку зору. Він пасивний, при найменших ускладненнях не прагне знайти рішення, чекає допомоги. Вирішує певні дослідницькі завдання шаблонно, рідко виявляє творчу ініціативу під час їхнього розв'язання. Уміння визначати проблему виявляється фрагментарно; визначення гіпотези, способів доказу, формулювання питань з предмета дослідження передбачає допомогу викладача. Вміння здійснювати відбір джерел, збирати інформацію з певним ступенем самостійності й організованості, частково структурувати інформацію, перебудовувати або комбінувати чужі стратегії, пропонувати продукт, який частково відображає стан об'єкта, процесу або явища на момент розв'язку проблеми проявляються зі змінним успіхом. Вміння застосовувати діагностичний інструментарій, розробляти соціальний проект, передбачати розвиток клієнта, прогнозувати перебіг певної соціальної ситуації актуалізуються за допомогою підказки. На цьому рівні потреба в спілкуванні виявляється слабо, контакти обмежені і ситуативні; спостерігається епізодична участь студентів у обговоренні, дискусії. Студентам на цьому рівні притаманні вміння застосовувати текстовий редактор, електронні таблиці, бази даних, пошукову роботу в Інтернеті. Для них характерні поверхові вміння оформляти наукові роботи, ситуативна участь у навчальній науково-дослідницькій роботі. Позитивне ставлення до НДД спостерігається тільки в емоційно привабливих ситуаціях. Для студентів цього рівня притаманні імпульсивність, легковажність, слабовільність, невираженість самоорганізації і саморегуляції діяльності, епізодичний самоконтроль і самооцінка. Оволодіння цим рівнем свідчить про можливість майбутнього соціального працівника виконувати роль учасника досліджень.

Достатній рівень готовності студентів до НДД. Для нього характерна наявність відносно стійкого інтересу до НДД, розвинута потреба в особистісному і фаховому саморозвитку, самовдосконаленні власної науково-дослідницької діяльності, сформованість уявлень про роль і значення НДД у професійній діяльності, впевненість в успішності НДД та вирішенні проблемних ситуацій, сформованість системи суспільно значущих цінностей та усвідомлення цінності НДД. Для студентів цього рівня характерне володіння методологією і методами наукового пізнання на теоретичному і емпіричному рівнях, теоретичними основами досліджень, знаннями особливостей їхньої реалізації. У них сформована система знань міждисциплінарних методів досліджень у соціальній роботі, які можуть бути застосовані в стандартних ситуаціях. У студентів сформований досвід обґрунтування і спростування інформації, розуміння критики як розумового процесу. При виникненні труднощів студент по допомогу звертається не відразу, спочатку пробує вирішити проблему самостійно. Переважно використовує набуті стандартизовані знання, іноді планує нестандартне вирішення проблеми, однак не завжди може самостійно його реалізувати. На цьому рівні студентам притаманні вміння визначати проблему, висувати гіпотезу, встановлювати дискусійні аспекти, які необхідно розв'язати в ході НДД, відбирати різні джерела інформації, часто надлишкові, самостійно збирати інформацію, структурувати її, обирати дослідницький інструментарій, знаходити розв'язок типової проблеми, надавати інформацію про об'єкт, процес, явище, опрацьовувати результати дослідження, формулювати висновки. У студентів розвинуті вміння підібрати адекватні методики для діагностики, здійснювати інтерпретацію отриманих результатів, розробляти соціальні проекти, ідентифікувати ризики їхньої реалізації. У них проявляються вміння правильно визначати тенденції розвитку досліджуваного об'єкта та причиново-наслідкові зв'язки між соціальними явищами. Студентам притаманна висока потреба в спілкуванні, вони швидко будують професійну взаємодію, беруть участь у дискусіях, періодично керують груповою роботою. Для них характерні розвинуті вміння виконувати інформаційний пошук в Інтернеті, використовувати офісний пакет прикладних програм для НДД та програмні

статистичні засоби, вміння оформляти наукові роботи. Студенти беруть активну участь у навчальній НДД, роботі наукового гуртка, студентських наукових конференціях, волонтерській роботі та ін. Вони виявляють стабільно позитивне ставлення до НДД, емоційну стійкість, цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність, прагнення подолання пізнавальних бар'єрів, толерантне ставлення до зауважень, здійснюють систематичний контроль і самооцінку власної діяльності. На цьому рівні студенти можуть виконувати роль дослідника.

Високий рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД. У студентів виявляється стійкий пізнавальний і творчий інтерес до НДД, усвідомлена необхідність постійного самовдосконалення і саморозвитку в аспекті НДД, сформована стійка позиція щодо ролі і значення НДД та орієнтація на успіх, впевненість в уникненні труднощів. Для студентів цього рівня цінності є основою особистого життя і фахової діяльності, у них сформована стійка позиція щодо цінності НДД у професійній діяльності. У студентів наявні системні знання теорії, методології і методів наукового пізнання, що забезпечують здатність аналізувати, оцінювати і порівнювати альтернативи, генерувати оригінальні ідеї. Студенти на цьому рівні характеризуються наявністю комплексних знань теорії дослідницької практики, принципів її організації. Вони здатні застосовувати психологічні, соціологічні, математико-статистичні методи досліджень у різних, часто нестандартних ситуаціях, використовувати декілька методів і способів вирішення будь-якого практикоспрямованого завдання. Для студентів цього рівня характерні стійка здатність бачити свої та чужі недоліки (у поведінці, справі та ін.), вміння підбирати аргументи «за і проти», терпимість до переконливої критики на свою адресу, здатність до нестандартних рішень в аспекті НДД з високим ступенем самостійності, креативність під час розв'язання професійних завдань. Студентам притаманні вміння самостійно визначати проблему, висувати гіпотезу, розкривати дискусійні аспекти, які необхідно розв'язати в ході НДД, кваліфіковано відбирати якісні джерела інформації, цілеспрямовано і повністю самостійно збирати інформацію, структурувати її так, щоб чітко було видно проблему, обирати необхідний дослідницький інструментарій, знаходити оригінальне пояснення або

розв'язок проблеми, перевіряти отримані розв'язки з метою встановлення відповідності інформації вимогам, опрацьовувати результати дослідження, в тому числі із застосуванням математичних методів, формулювати висновки, давати рекомендації; вміння здійснювати комплексне вивчення особливостей клієнта (групи людей, соціуму), ступеня впливу мікросередовища на нього, оцінювати життєве поле клієнта, самостійно визначати «соціальний діагноз». Студенти на цьому рівні виявляють готовність до розробки і впровадження соціальних проектів, володіння методами оцінки їхньої якості; вміння комплексного прогнозування процесів розв'язання проблем клієнтів, конкретної соціальної ситуації, вдосконалення власної професійної майстерності. На цьому рівні студентам притаманні вміння організовувати і проводити дослідження, впроваджувати його результати в практику. Потреба студентів у спілкуванні досить чітко виражена, вони виявляють лідерські здібності при колективній роботі, у них спостерігається високий мовленнєвий інтелект. Для майбутніх соціальних працівників на цьому рівні характерна сформованість інформаційної культури – вільне оперування інформацією, програмними засобами загального і спеціального призначення, пошукові вміння в Інтернеті. Їм притаманні системні вміння оформляти наукові роботи відповідно до вимог. НДД проявляється у всіх видах навчальної і позанавчальної діяльності. Для студентів характерне позитивне ставлення до НДД, в тому числі в складних ситуаціях, наявна виражена емоційна стійкість, ініціативність, енергійність, врахування зауважень і порад щодо вдосконалення діяльності, саморегулювання і самоорганізація, прагнення до лідерства, систематична самооцінка, самоконтроль і рефлексія з урахуванням поставлених завдань на всіх етапах НДД. На цьому рівні студенти можуть виконувати роль експерта.

Таким чином, рівневий підхід містить у собі як змістові, так і процесуальні аспекти, що в сукупності дозволяє оцінити рівень сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

3.4. Обґрунтування моделі системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Обґрунтування авторської моделі системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи до НДД вимагає аналізу деяких теоретико-методологічних основ педагогічного моделювання.

У низці наукових праць (М. Бурда, В. Венда, А. Вербенець, Т. Володько, Б. Глинський, І. Зязюн, Л. Красюк, В. Кремень, О. Ляшенко, Т. Пушкар, А. Цимбалару, В. Штоф, М. Ярмаченко та ін.) педагогічне моделювання розглядається як процедура розробки моделі (абстрактно-символічного конструкта), яка передбачає теоретико-методологічне і технологічне обґрунтування педагогічних систем, процесів та ін. [404; 435 – 438]. При цьому, як зазначає С. Гончаренко, модель – це штучно створена система елементів, які з певною точністю відображають властивості, сторони, зв'язки досліджуваних об'єктів [439, с. 120].

У педагогічному моделюванні суттєвою є також така складова, як розробка методів (інструментарію) інтерпретації змісту, який закладено в основу структурних компонентів моделі (наприклад, навчального процесу, освітнього середовища та ін.) [165].

Процес розробки педагогічної моделі передбачає, з одного боку, багатофакторний аналіз наявного у дослідника значного емпіричного матеріалу з метою виявлення суттєвих ознак модельованого об'єкта. З другого боку, педагогічне моделювання дає можливість виявити другорядні ознаки, які можуть становити собою наслідки впливу випадкових факторів і залежати від непередбачуваних обставин.

Педагогічне моделювання системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників передбачає фіксацію (схематичне зображення за допомогою умовних позначень, символів) особливостей співвідношення структурних, змістових, функціональних, процесуальних і по можливості часових та ціннісних аспектів життєдіяльності соціального університету. При проектуванні моделі підготовки соціальних працівників до НДД нами враховувалася

необхідність реалізації у ЗВО соціокультурної, професійної, особистісно-розвивальної, профорієнтаційної, науково-дослідницької, професійно-адаптаційної функцій підготовки фахівців соціономічного профілю.

Розроблена нами модель системи підготовки соціальних працівників до НДД, як і будь-яка інша модель соціального процесу, базується на конкретній методологічній основі. У нашому випадку – це дослідницький, компетентнісний, особистісний, культурологічний, аксіологічний, кваліметричний, практикоорієнтований та ін. наукові підходи.

З метою оптимізації процесу розробки моделі системи професійної підготовки соціальних працівників до НДД нами було спроектовано низку субмоделей, які покладено в основу нашого дослідження:

- субмодель НДД фахівця соціальної роботи, максимально наближену до реальних умов її здійснення в умовах соціальних закладів і служб – в ході її розробки ми спиралися на дослідження провідних фахівців у сфері практико-прикладних проблем реалізації наукових і соціальних досліджень соціальними працівниками;
- схематично-умовну професіографічну модель особистості соціального працівника (базується на узагальненні праць учених у галузі теорії, методології і технологій соціальної роботи) [165];
- умовно-абстрактну субмодель теоретичної підготовки соціальних працівників до НДД (зокрема, під час аудиторної і позааудиторної навчальної роботи, а також під час самостійної і самоосвітньої діяльності в досліджуваній сфері) – під час її розробки ми спиралися на дослідження провідних фахівців у галузі теорії і методики професійної освіти фахівців соціальної роботи (С. Архипова, О. Карпенко, І. Козубовська, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Поліщук та ін.);
- схематично-умовну субмодель практичної підготовки соціальних працівників до НДД на базах практики, в умовах волонтерської роботи та ін. (її проектування здійснювалося на основі досліджень вітчизняних і зарубіжних учених Р. Вайноли, Е. Вілліса, А. Горілого, І. Зверєвої, Р. Калиниченка, А. Капської, І. Козинця, Р. Козубовського, Дж. Нейтана, А. Раштона та ін.);

– функціонально-структурну субмодель змістового і процесуально-технологічного базису здійснення контрольних-оціночних, діагностичних процедур, які дозволяють об'єктивно і адекватно визначити рівень сформованості готовності соціальних працівників до НДД (за основу було взято праці дослідників у сфері квалітології та кваліметрії професійної освіти).

Формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності передбачає реалізацію певних принципів навчання.

Узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених (Г. Адамса, С. Бісмана, М. Букача, О. Дубасенюк, Т. Дьячек, Г. Кловак, Н. Клименюк, Т. Попової, А. Рубіна, М. Чепіль та ін.) дозволяє виокремити *загальнодидактичні* і *специфічні* принципи підготовки до НДД. До першої групи належать: принцип фундаментальності, системності і цілісності, діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність, науковості, наступності, диференціації і індивідуалізації. До другої групи відносимо: принцип самостійного вибору студентами напряму НДД, принцип інтеграції змісту дисциплін навчального плану і наукових досліджень, регіоналізації, професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки до НДД, соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки [440–443].

Розглянемо більш детально зазначені принципи.

Принцип фундаментальності. Досвід вітчизняних і зарубіжних фахівців показує, що одним з пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти, головних стратегій підвищення її якості є фундаменталізація, яка відображає найважливіші базові знання і уміння, що дозволяють надалі випускникам спиратися на них у виконанні професійної діяльності.

Завдання фундаментальної освіти – забезпечення оптимальних умов для взаємодії різних типів мислення і створення внутрішньої потреби в саморозвитку і самоосвіті впродовж усього життя. Сучасна освіта повинна забезпечувати фундаментальну, а не вузькоспеціалізовану підготовку, і бути проблемною, а не дисциплінарно орієнтованою. Тобто йдеться про підготовку всебічно розвинених фахівців, які вміють самоутверджуватися і розкриватися, приймати рішення у

складних умовах, таких, які прагнуть вивчати питання управління, підготовлених до неперервного підвищення своєї кваліфікації, а також до поєднання особистих інтересів із суспільними [444].

Принцип системності і цілісності впливає із закономірності дидактичного процесу, який за своєю суттю передбачає системність, взаємопов'язаність і взаємозумовленість усіх складових. У контексті нашого дослідження він передбачає, що підготовка студентів до НДД забезпечує формування у майбутніх соціальних працівників системно-цілісного бачення пізнавальної і практико-перетворювальної сутності завдань, які поставлені перед ними, що зумовлено потребами майбутньої професійної діяльності [445; 446].

Розглядаючи *принцип діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність*, зауважимо, що його потрібно прокоментувати більш детально. З позицій філософської методології, формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД базується на положеннях гносеології, що відображає закономірності переходу від поверхових уявлень і повсякденного знання про соціальну реальність до осягнення її наукової сутності, тобто до здобуття наукового знання про соціальну сферу (причини появи соціальних проблем, роль державних інститутів соціального захисту населення та ін.). Іншими словами – це є знання, необхідні для ефективного розвитку системи соціальної роботи, вибудовування адекватних технологій та методів надання послуг.

Відзначимо, що в соціальній роботі будь-яке рішення приймається на основі теоретичних концепцій, підходів і моделей, адекватних особистісному життєвому досвіду, ціннісним орієнтаціям, людським і професійним якостям обох суб'єктів діяльності – соціального працівника і клієнта. Спирання на цей принцип дозволяє в рамках навчального процесу надати можливість студентам через участь у дослідницькій діяльності цілеспрямовано і поступово накопичувати необхідні знання для майбутньої роботи і напрацьовувати власний емпіричний досвід, перевіряючи його як у спеціально створюваних проблемних ситуаціях, так і в процесі реалізації власних досліджень.

Принцип науковості змісту навчання відображає посилення ролі науки в сучасній соціальній роботі. Пріоритет теоретичного знання, спираючись на наукові концепції і положення дозволять майбутнім фахівцям діалектично підходити до вивчення будь-яких соціальних проблем, виділяючи в них сутність, відношення та зв'язки, закономірності функціонування і розвитку (соціальних процесів, життєвої траєкторії клієнта та ін.).

Принцип наступності. Проблема наступності в педагогіці розглядається як складний і багатогранний процес, який має певні особливості. Наступність трактується як спираючись на минуле чи зв'язок між окремими освітніми етапами і складається з «такої послідовності навчально-виховної роботи, де на кожному наступному етапі продовжується закріплення, розширення, ускладнення й поглиблення тих знань, умінь і навичок, які склали зміст навчальної діяльності попереднього етапу» [447, с. 64; 448]. «Реалізація наступності дозволяє надати навчально-виховному процесу динамічності й перспективності, що активізує діяльність викладача та студента, виключає паралелізм, дублювання і забезпечує взаємозв'язок у методах, прийомах вивчення матеріалу на всіх етапах» [448, с. 8].

Розглядаючи наступність як дидактичний принцип, представимо цю категорію як основне вихідне положення, характерним ознаками якого є: 1) поступовість і узгодженість змісту, форм і методів дидактичного процесу на окремому освітньому етапі; 2) поступовість і узгодженість навчання на різних етапах навчального процесу, що дозволить зберегти досягнутий рівень підготовки студентів як результат попереднього етапу і забезпечить можливість їх подальшого розвитку.

Принцип диференціації та індивідуалізації зумовлений особливостями інтелектуальної діяльності студентів, які характеризуються високим рівнем розвитку професійного мислення, пам'яті, уяви та ін. психічних функцій; наявністю мотивації студентів, інтересів, здібностей і потреби в засвоєнні нових знань; обмеженістю часу аудиторного навчання, інтенсивністю занять, значним обсягом самостійної роботи, що є вагомим стимулюючим фактором НДД студентів.

Отже, диференціація в процесі підготовки соціальних працівників до НДД передбачає врахування соціально-психологічних, психофізіологічних, особистісних

якостей, а також рівень і досвід науково-дослідницької підготовки студентів. Як принцип і умова ефективного навчання, вона передбачає знання мотивів, інтересів, спрямованості особистості, рівень її фахової підготовленості. Відповідно диференціація неможлива без індивідуалізації.

Розглянемо групу специфічних принципів підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Принцип самостійного вибору студентами напряму НДД. Досліджуючи цей принцип, під самостійною роботою студентів в процесі НДД будемо розуміти специфічний вид пізнавальної діяльності, який забезпечує, розширює і вдосконалює знання, вміння і навички, що здобуваються студентами під час навчальної роботи; це організована студентом контрольована діяльність під керівництвом викладача, яка враховує рівень його пізнавальних мотивів, схильності, професійні інтереси та ін. Виходячи з власних пізнавальних інтересів, студенти самостійно вибирають теми науково-дослідних робіт, підбирають та вивчають рекомендовану літературу, роблять самостійні висновки, переносячи здобуті знання і вміння як у навчальну діяльність, так і в практичну роботу (під час практики чи волонтерської діяльності).

Принцип інтеграції змісту дисциплін навчального плану і наукових досліджень забезпечує професійну спрямованість навчання і базується на результатах наукових досліджень, які спільно проводяться викладачами ЗВО та фахівцями соціальних закладів і служб регіону. Ці результати використовуються в усіх видах навчальної (лекції, семінари, курсові, дипломні роботи та ін.) і спеціально організованої позанавчальної дослідницької діяльності студентів (студентські гуртки, проблемні групи, студентські наукові семінари і конференції та ін.). Цей принцип передбачає виділення логічних блоків у змісті певних дисциплін, а також поєднання блокової концентрації навчального матеріалу з системою різнорівневих дослідницьких завдань.

Принцип регіоналізації. Цей принцип є актуальним, оскільки і в змісті навчальних дисциплін, і у вимогах до практики студентів, курсових і дипломних робіт так чи інакше знайдуть своє відображення особливості регіональних умов,

специфіка контингенту соціальних служб регіону, особливості соціальних проблем і функціональних обов'язків фахівців соціальної роботи в конкретному регіоні. Зокрема, Закарпатська область є полікультурним середовищем, що зумовлює врахування соціальними працівниками національної належності, культури і традицій клієнтів; в області поширеним є явище трудової міграції, що спричинило появу значної кількості дітей «групи ризику» – дітей, батьки яких працюють за кордоном, а їхнім вихованням займаються бабусі й дідусі, родичі; в умовах транскордонного співробітництва соціальні заклади і служби проводять різні дослідження, запроваджують спільні дослідницькі проекти, програми, а це висуває особливі вимоги до рівня дослідницьких знань та вмінь соціальних працівників.

Принцип професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки соціальних працівників до НДД. Як зазначає Т. Васильєва, цей принцип повинен враховувати максимально ефективне застосування кейс-методу, методу контекстного навчання, які передбачають аналіз студентами реальних ситуацій з фахової практики; ситуацій, які мають прямий чи опосередкований стосунок до науково-дослідницької діяльності [165].

Принцип соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки студентів. Цей принцип розглядається в декількох аспектах. Так, у деяких студентів є упередженість, що вони «люди не творчі, а хороші виконавці і ніколи не зможуть повністю здійснити певний науково-дослідницький проект». Також у деяких студентів у ситуаціях невдачі при реалізації окремих досліджень у реальних умовах діяльності соціальних закладів знижується мотивація до своєї роботи. Тому необхідною є індивідуальна психолого-педагогічна робота з конкретними студентами щодо розвитку їхніх умінь і навичок саморегуляції своєї поведінки у ситуаціях невдач, формування саногенного мислення тощо.

Спираючись на дослідження В. Арнольда, С. Гончаренка, С. Касярум, В. Краєвського, О. Пехоти, Р. Шеннона, В. Штоффа та ін., визначаємо складові моделі системи підготовки соціальних працівників до НДД: цільовий, теоретико-методологічний, процесуально-змістовий, технологічний і аналітико-результативний блоки (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД

При розробці *цільового* блоку моделі ми виходили з того, що стратегія сучасної професійної освіти повинна спрямовуватися на забезпечення суб'єктного розвитку і саморозвитку особистості студента, врахування його індивідуально-творчого потенціалу, формування професійної компетентності (теоретичної, технологічної, науково-дослідницької), готовності до фахової діяльності. Це зумовлює певну специфіку досліджуваного процесу, який передбачає яскраво виражений гуманістичний, акмеологічний характер.

Цільовий блок моделі підпорядкований загальній цілі фахової підготовки соціальних працівників – забезпечення цілісного професійно-особистісного розвитку майбутніх фахівців соціальної роботи. При цьому готовність майбутніх соціальних працівників до НДД розглядаємо як часткову мету, яка реалізується в контексті цілісного процесу готовності до професійної діяльності, вона спрямована на формування умов для забезпечення загальної мети фахової підготовки, відповідно соціальному замовленню суспільства на знаючого, творчого, активного спеціаліста соціальної сфери.

Метою професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є формування їхньої готовності до науково-дослідницької діяльності.

Цільова спрямованість процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД розгортається через сукупність необхідних для вирішення основних завдань, які на різних етапах деталізуються і уточнюються. У нашому дослідженні завдання формулюються таким чином:

- розвинути мотиваційну спрямованість студентів на НДД як компонента їхньої професійної діяльності, що забезпечується за рахунок прийняття норм і цінностей соціальної роботи;
- сформуванати активну особистісну позицію соціальних працівників до реалізації ними професійних функцій;
- сформуванати системні методологічні і теоретичні знання студентів у сфері НДД;
- розвинути дослідницькі вміння студентів з організації і здійснення НДД в процесі вирішення професійних завдань на мікро- і мезорівні соціальної роботи;

– забезпечити оволодіння студентами репертуаром дослідницьких ролей соціальних працівників.

Прийняття цілей, усвідомлення їхньої важливості і професійної значущості впливає на мотивацію навчально-пізнавальної діяльності студентів. Підвищення професіоналізму за рахунок оволодіння дослідницькими ролями – це не тільки освітній, але і внутрішньо-особистісний процес, в результаті якого відбуваються суттєві зміни свідомості, формуються мотиви, позиції, набувається досвід інтеграції науково-дослідницької діяльності не тільки під час вирішення професійних завдань, але й будь-якої проблемної ситуації.

Цільовий компонент визначає складові *теоретико-методологічного блоку* моделі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД. До них відносимо: методологічні підходи, принципи науково-дослідницької підготовки студентів, які опираються на функції НДД і функції науково-дослідницької діяльності (зазначені складові розглянуто нами в попередніх підрозділах роботи).

Процесуально-змістовий блок моделі підготовки соціальних працівників до НДД передбачає сукупність етапів і комплексу навчальних дисциплін і практик, які забезпечують формування готовності студентів до НДД.

На основі узагальнення теоретичних і емпіричних досліджень та власного досвіду роботи нами визначено такі етапи науково-дослідницької підготовки студентів: початковий, базовий, професійний (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Етапи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД

Етап	Мета	Очікувані результати
1. Початковий (1-2-й курси бакалаврського рівня)	Формування позитивного ставлення до соціальної роботи та науково-дослідницької діяльності як її невід'ємного компонента	Філософське осмислення гуманістичної сутності соціальної роботи, усвідомлення проблеми науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі
	Формування узагальнених уявлень про теорію і методологію науково-дослідницької діяльності	Знання основ філософії, соціології, психології, педагогіки
	Спрямованість на самоаналіз діяльності студентів	Вміння здійснити самоаналіз професійних та особистісних якостей і результатів діяльності

2. Базовий (3-4-й курси бакалаврського рівня)	Формування інтересу до участі в різних формах науково-дослідницької діяльності	Участь в навчальній і позанавчальній НДД
	Формування розуміння алгоритму НДД у соціальній роботі	Знання етапів науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі
	Формування здатності орієнтації в соціальних ситуаціях	Уміння визначати особливості соціальних проблем
	Формування уміння вибору засобів дослідницької діяльності в соціальній роботі	Уміння вибирати засоби науково-дослідницької діяльності, адекватні соціальній проблемі
	Спрямованість на самоаналіз діяльності в процесі вирішення дослідницьких завдань	Здатність до саморефлексії
3. Професійний (1-2-й курси магістерського рівня)	Формування системного бачення професійної сутності науково-дослідницької діяльності	Вміння комплексно застосовувати засоби і методи НДД для вирішення професійних завдань чи формування нових наукових знань

На першому етапі відбувається знайомство і засвоєння структури науково-дослідницької діяльності, а також технології проведення наукового пошуку (студент виступає в ролі слухача і в основному відтворює почуте, апробує нескладні методи дослідження).

На другому етапі відбувається застосування способів, прийомів і засобів наукового пошуку в практичній діяльності (студент виконує нескладні дослідницькі завдання самостійно чи в процесі спільної діяльності з науковим керівником).

Третій етап передбачає самостійну дослідницьку практику майбутнього соціального працівника у рамках обраного напрямку (студент самостійно виконує дослідження із застосуванням комплексу різноманітних форм, методів і засобів НДД).

Зауважимо, що науково-дослідницька підготовка майбутніх соціальних працівників, як засвідчують теоретичні дослідження, а також результати нашої експериментальної роботи, є ефективною за умови її реалізації починаючи з першого року навчання студентів в університеті з поступовим ускладненням навчального матеріалу, видів, форм, методів і засобів у рамках наступних етапів їхньої підготовки до НДД.

Так, на кожному із зазначених етапів передбачається вивчення низки навчальних дисциплін і практик. Їхній вибір і проектування здійснювалося відповідно до знань, умінь та навичок, необхідних соціальному працівникові до здійснення НДД. Нами визначено спеціальні навчальні дисципліни, які спрямовані на формування готовності студентів до НДД: «Основи наукових досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна інформатика», «Науково-дослідницький семінар», «Соціальне проектування і прогнозування», «Інновації в соціальній роботі» та всі види практичного навчання і позааудиторної роботи (їхній детальний опис буде здійснено в підрозділах 4.1 і 4.3).

Аналіз навчальних програм гуманітарних, природничо-наукових і фахових дисциплін засвідчує, що представлений у них обсяг інформації також може забезпечити успішність формування готовності студентів до НДД, якщо в змісті окремих дисциплін («Вступу до спеціальності», «Філософії», «Загальної соціології», «Основах педагогіки і психології в соціальній роботі», «Теорії соціальної роботи», «Технологіях соціальної роботи») акцентувати увагу на дослідницьких аспектах. При вивченні цих дисциплін важливо виокремити такі логічні блоки, як теорія і методологія науково-дослідницької діяльності та методи НДД. У процесі вивчення зазначених дисциплін кожен з цих блоків розглядається з позицій конкретної науки, але в ракурсі дослідницьких завдань, які вирішуються соціальними працівниками (що більш детально буде описано в підрозділі 4.4).

Зауважимо, що такий підхід до організації змісту навчання є обґрунтованим, оскільки він дозволяє формувати готовність студентів до НДД через системне засвоєння основних змістових компонентів навчальної дисципліни, розвивати в них системне мислення; забезпечити підвищення якісного засвоєння змісту дисциплін не тільки на репродуктивному, а й на продуктивному рівні; виробити необхідні дослідницькі вміння.

Технологічний блок моделі забезпечує, з одного боку, відповідність дидактичного процесу цілям вищої професійної освіти, а з іншого – формування в

соціальних працівників готовності до НДД. Основними складовими цього компонента є форми, методи і засоби науково-дослідницької підготовки фахівців.

Так, невід'ємною складовою моделі підготовки соціальних працівників до НДД є форми навчальної діяльності. Під формою будемо розуміти певну структурно-організаційну та управлінську конструкцію навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів і об'єктів навчання. Вона відображає внутрішню структуру навчання, в якому відбувається процес взаємодії викладача зі студентами. Таким чином, форма організації навчальної діяльності відображає систему стійких зв'язків усіх компонентів навчального процесу і як дидактична категорія означає зовнішній бік його організації [449].

Форми організації навчальної і дослідницької діяльності студентів можна умовно розподілили на дві групи: а) форми під час аудиторного навчання; б) форми позааудиторної роботи.

Перша група форм є обов'язковою складовою навчального процесу у ЗВО – це лекції, практичні, семінарські і лабораторні заняття, всі види практик, курсові та дипломна роботи. Друга група не передбачена навчальним планом і реалізується в різних варіантах і поєднаннях. Зокрема, це студентські наукові гуртки, проблемні групи, консультації, конкурси студентських наукових робіт, олімпіади, Дні науки, наукові конференції, публікація матеріалів у студентських наукових збірниках, волонтерська робота та ін. (підрозділ 4.2 роботи).

Використовуючи як одну з теоретичних основ концепції формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД особистісний і дослідницький підходи, ми виходили з того, що всі компоненти готовності вимагають безпосереднього включення студента в саму науково-дослідницьку роботу (на різних етапах вона різна). У зв'язку з цим нами були визначені відповідні методи навчання.

Оскільки моделювання дидактичної системи здійснювалося на основі традиційної (дисциплінарної) системи навчання, то формування готовності студентів до НДД повинно відбуватися, на нашу думку, як під час традиційних, але

з використанням продуктивних, розвивальних методів навчання, так і інноваційних, які передбачають сам процес здобуття знань студентами як пошуково-дослідницьку діяльність, як науково-дослідницький процес.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених (Г. Адамс, С. Архипової, Х. Графф, О. Карпенко, Н. Клименко, І. Козубовської, Т. Лейн, А. Ляшенко, В. Поліщук та ін.), досвід вищої школи зарубіжних країн, а також власні дослідження засвідчують, що найбільш продуктивними в процесі формування готовності студентів до НДД є такі методи: ділові ігри, метод проектів, мозковий штурм, проблемний метод, метод кейсів, ведення щоденника практики, портфоліо та ін. (що більш детально буде описано в підрозділі 4.2).

У процесі формування готовності соціальних працівників застосовується низка засобів навчання, зокрема: навчально-методичні комплекси дисциплін, демонстраційні матеріали, схемні моделі, мультимедійні засоби навчання, комунікаційні ресурси ІКТ, спеціалізовані програмні комплекси, Web-сайти, мережеві бази даних. Не применшуючи ролі друкованих засобів у процесі підготовки соціальних працівників до НДД, відзначимо визначальну роль інформаційних та комунікаційних технологій, автоматизованих комплексів і систем соціальної практики (що більш детально буде описано в підрозділі 4.4).

Аналітико-результативний блок передбачає визначення компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД, їхніх критеріїв та показників, рівнів їх сформованості і результату (підрозділи 3.1, 3.2). Встановлення певного рівня готовності уможлиблюється завдяки застосуванню певного діагностичного інструментарію – бесіди, спостереження, опитування, тестування, вивчення продуктів діяльності та ін., що буде описано в розділі 5 роботи.

Зауважимо, що ефективність розробленої моделі забезпечується через реалізацію певних педагогічних умов: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної

роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Підкреслимо, що модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД характеризується зовнішньою і внутрішньою відкритістю, що в загальній теорії моделювання є однією з вимог, яким повинна відповідати будь-яка модель процесу чи явища. Дійсно, моделі притаманна зовнішня відкритість, оскільки будь-які зміни, які виникнуть у вимогах до професійної підготовки фахівців із спеціальності «Соціальна робота», знайдуть своє відображення в цільовому компоненті моделі, а потім відповідно і в інших складових. Таким чином, зовнішня відкритість спроектованої моделі дозволяє певним способом адаптувати її компоненти до змін, які відбуваються у «зовнішньому» (щодо моделі) середовищі (зокрема, до змін у законодавчій базі, яка регламентує функціонування як освітніх, так і соціальних закладів і служб).

Розроблена модель вирізняється внутрішньою відкритістю, оскільки її складові можуть бути модифіковані з урахуванням змін, які відбуваються в життєдіяльності університету (наприклад, змінилися внутрішньоуніверситетські вимоги до організації самоосвітньої, навчально-дослідницької та науково-дослідницької діяльності студентів, змінилися взаємини з фахівцями баз практики, поліпшилася матеріально-технічна оснащеність навчального процесу та ін.).

Отже, модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД характеризується такими властивостями, як відкритість, адаптивність до змін зовнішнього і внутрішнього середовища діяльності ЗВО, структурність і системність, відтворюваність.

Висновки до третього розділу

У результаті всебічного вивчення проблеми визначено методологічні підходи, які покладено в основу розробки системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД: дослідницький, системний, компетентнісний, культурологічний, інтегративний, гуманістичний, квалітологічний,

кваліметричний, аксіологічний, особистісний, практикоорієнтований, герменевтичний.

Дослідницький підхід передбачає впровадження методів наукового дослідження в процес навчального пізнання на всіх його етапах (від сприйняття до застосування на практиці), визначає способи організації навчальної і позанавчальної дослідницької, пошуково-творчої діяльності студентів; системний підхід – зумовлює вивчення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД з позицій цілісності, взаємовпливу й взаємозумовленості його компонентів; компетентнісний підхід – забезпечує моделювання мети і результатів навчання, їхнє відображення в цілісному вигляді як системи ознак готовності майбутніх соціальних працівників до НДД; культурологічний підхід – враховує світогляд, духовно-моральну, етичну культуру майбутнього фахівця в процесі формування готовності до НДД, культуру конкретного суспільства; реалізація інтегративного підходу забезпечує взаємопроникнення змісту й форм опанування навчальних курсів за принципом їх взаємозв'язку і взаємодоповнюваності, забезпечуючи утворення професійного дослідницько орієнтованого освітнього середовища як системи організації цілісного процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД; гуманістичний підхід – зумовлює перехід від традиційної знання-центрованої системи до формування творчої особистості з високим інтелектуальним потенціалом, необхідним для прийняття самостійних і відповідальних рішень в процесі надання соціальних послуг; квалітологічний і кваліметричний підходи уможливають якісну і кількісну оцінку процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД; особистісно зорієнтований підхід дає змогу в процесі науково-дослідницької підготовки соціальних працівників акцентувати увагу на особистості кожного студента як суб'єкта НДД; аксіологічний підхід – передбачає формування в майбутніх соціальних працівників стійкої системи соціально-професійних цінностей як найважливішого чинника мотивації до науково-дослідницької діяльності; практикоорієнтований підхід – надає можливість формувати в студентів фундаментальну наукову базу знань паралельно зі здобуттям практичних

компетенцій; герменевтичний підхід – передбачає формування в студентів здатності розуміти себе і довколишніх, осмислювати будь-які прояви людської поведінки, знаходити рішення в ситуаціях невизначеності.

На підставі узагальнення наукових підходів і трактувань різних учених поняття готовності майбутнього соціального працівника до НДД, ми розуміємо її як цілісну систему професійно-особистісних якостей фахівця з ґрунтовними теоретико-методологічними знаннями й дослідницькими вміннями, активною особистісною позицією в процесі реалізації дослідницьких ролей, що виражається через позитивне і усвідомлене ставлення до науково-дослідницької діяльності як компонента професіоналізму. У структурі готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти.

Визначено критерії, показники та рівні сформованості компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Критеріями і показниками мотиваційно-ціннісного компонента є: сформованість внутрішніх мотивів до НДД (інтерес до НДД у процесі вирішення професійних завдань, активність у саморозвитку, самовдосконаленні, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання) та ціннісна спрямованість на науково-дослідницьку діяльність у процесі вирішення професійних завдань (сформованість системи суспільно значущих цінностей та ставлення до НДД як цінності). Критеріями і показниками когнітивного компонента є: знання теоретико-методологічних основ НДД (знання теорії і методології наукового пізнання, знання теоретичних основ досліджень); знання міждисциплінарних методів досліджень (знання соціологічних, психологічних, педагогічних, математичних, статистичних методів досліджень); інтелектуальні властивості (критичність, самостійність, креативність мислення). Критеріями і показниками діяльнісного компоненту є: практична готовність студентів до НДД (сформованість методологічних, інформаційно-аналітичних, діагностичних, проєктивних, прогностичних, організаційних, комунікативних, системно-інформаційних, технічних умінь) і дослідницька активність (включеність студентів у НДД). Критеріями і показниками

емоційно-вольового компонента є: позитивне емоційне ставлення до НДД (відчуття інтелектуального задоволення від НДД, емоційна стійкість), наявність вольових якостей (наполегливість, відповідальність, організованість) та здатність до саморефлексії (аналіз власного професійного розвитку, здатність до самооцінки, самоконтролю).

За визначеними критеріями та показниками виділено рівні сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до НДД – низький, середній, достатній, високий.

Розроблено модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка відображає структурно-функціональну взаємодію основних компонентів підготовки – цільового, теоретико-методологічного, процесуально-змістового, технологічного і аналітико-результативного.

Обґрунтовано загальні і специфічні принципи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД (загальні: фундаментальності, системності і цілісності, діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність, науковості, наступності, диференціації та індивідуалізації; специфічні: самостійного вибору студентами напряму НДД; інтеграції змісту навчальних дисциплін і наукових досліджень; регіоналізації; професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки до НДД; соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки).

Основні результати розділу висвітлені у таких публікаціях автора: [269; 270; 271; 272; 273; 274; 275; 276; 277; 385; 386; 440; 449].

РОЗДІЛ 4

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4.1. Формування готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі теоретичної і практичної підготовки.

Відповідно до обґрунтованих методологічних підходів щодо формування готовності соціальних працівників до НДД, зміст теоретичної і практичної підготовки студентів визначається не тільки зовнішніми умовами (соціальне замовлення, освітня програма, навчальний план), а й значною мірою пов'язаний з особистісним досвідом, установками на професійний розвиток і саморозвиток, усвідомленням студентом цінності науково-дослідницької діяльності. Головне цільове призначення такого навчання полягає в тому, щоб забезпечити майбутньому соціальному працівнику цілісне бачення НДД під час розв'язання професійних завдань з позиції його особистісно усвідомлюваних інтересів (Н. Алексєєв, Є. Бондаревська, В. Данильчук, В. Загвязинський, М. Кларін, М. Полан, В. Сімонов, І. Якиманська та ін.). Отже, на рівні конкретної навчальної дисципліни і практики зміст навчання спроектований таким чином, щоб розвиток студента відбувався через оволодіння ним особливим життєво значущим досвідом – бути особистістю, виконувати певні дії, які характеризують власний спосіб буття, особистісного і професійного розвитку індивіда.

Спираючись на специфіку НДД в соціальній роботі і враховуючи мету нашого дослідження, ми визначили низку навчальних дисциплін (соціально-економічного і природничо-наукового циклу (загальних), а також дослідницько спрямованих курсів (спеціальних)), які забезпечують теоретико-методологічну підготовку майбутніх фахівців до науково-дослідницької діяльності. У структурі загальних дисципліни можна виокремити два змістові блоки, спрямовані на формування готовності соціальних працівників до НДД:

1. Теми, які розкривають особливості теорії і методології НДД.

2. Питання методів науково-дослідницької діяльності у соціальній роботі.

Зміст першого блоку спрямований на визначення стратегії науково-дослідницької діяльності, а другого – задає тактичне спрямування реалізації дослідження. В організованому в такий спосіб змісті науково-дослідницької підготовки соціальних працівників відбувається поєднання принципів системності і цілісності професійної підготовки фахівців з принципами загального, особливого й індивідуального.

1. Теорія і методологія НДД. Цей змістовий блок включає:

- загальнометодологічні підходи до науково-дослідницької діяльності;
- співвіднесення конкретної навчальної дисципліни з іншими (філософією, соціологією, педагогікою, психологією, економікою та ін.);
- методологічні питання теорії і практики НДД;
- визначення НДД як особливої форми пізнавальної діяльності людини.

2. У змістовий блок «Методи НДД в соціальній роботі» включені такі питання:

- визначення дослідницької проблеми;
- формулювання гіпотези;
- методи дослідження;
- способи реалізації дослідницького задуму;
- оцінка отриманих результатів [450 – 455].

Зазначені змістові блоки покладені в основу корегування змісту низки дисциплін освітньої програми спеціальності «Соціальна робота», метою якого є забезпечення дослідницької спрямованості окремих дисциплін (що більш детально буде описано в підрозділі 4.5 роботи).

Здійснений нами аналіз змісту навчальних планів різних ЗВО (підрозділ 3.3) дозволив зробити висновок про те, що, хоча зазначені змістові блоки в тому чи іншому обсязі присутні у певних дисциплінах, найбільш повно вони можуть бути розкриті у «Вступі до спеціальності», «Філософії», «Загальній соціології», «Основах педагогіки і психології у соціальній роботі», «Теорії соціальної роботи» і «Технологіях соціальної роботи».

Оскільки формувальний експеримент «вбудовувався» у реальний процес навчання студентів у ЗВО, то при реалізації його змісту було необхідно врахувати послідовність вивчення зазначених дисциплін і співвіднести їх з етапами формування готовності студентів до НДД (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Розподіл дисциплін навчального плану за етапами експерименту

Етапи	Початковий	Базовий	Професійний
Навчальні дисципліни	Вступ до спеціальності, Філософія, Загальна соціологія, Основи педігогіки і психології в соціальній роботі, Основи наукових досліджень, Теорія соціальної роботи	Технології соціальної роботи, Соціальна і демографічна статистика, Методи і організація соціальних досліджень, Соціальне проектування прогнозування, Соціальна інформатика	Науково-дослідницький семінар, Інновації в соціальній роботі

Як зазначено в таблиці, на всіх етапах формувального експерименту студенти вивчають навчальні дисципліни, у змісті яких передбачена можливість формування всього комплексу компонентів готовності до науково-дослідницької діяльності. У той же час, на початковому етапі найбільш повно представлені ті з них, у рамках яких формуються мотиваційно-ціннісний і частково когнітивний компоненти готовності до НДД, що визначають спрямованість їхньої майбутньої діяльності і які забезпечують її реалізацію з позицій наукового світогляду і наукової рефлексії.

Під час другого етапу в рамках дисциплін навчального плану надається можливість акцентувати увагу на формування когнітивного, креативно-діяльнісного і емоційно-вольового компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Зміст дисциплін професійного етапу дозволяє здійснювати формування всіх чотирьох компонентів готовності, але на новому, більш високому рівні їхнього розвитку.

Розглянемо більш детально можливості загальних навчальних дисциплін щодо формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

«Вступ до спеціальності». Під час його вивчення відбувається підготовка студентів до оволодіння майбутньою професією, формування теоретико-технологічної готовності до соціальної діяльності, подаються основи розуміння особливостей організації праці. Щоб максимально окреслити види професійної діяльності соціальних працівників, робочою програмою передбачено вивчення питання науково-дослідницької діяльності соціальних працівників як необхідної складової у практиці вирішення проблем клієнта, групи, соціуму.

«Філософія» – забезпечує оволодіння студентами системою філософських знань та спрямована на формування наукового світогляду майбутніх соціальних працівників, творчого мислення і високої духовної культури. При вивченні цієї дисципліни необхідним вбачаємо створення умов навчальної діяльності задля формування світоглядно-методологічної культури студентів, розуміння філософської методології та методів діалектики, розвитку знань щодо сутності актуальних проблем суспільства, причин їхнього виникнення, наслідків, можливих способів вирішення тощо.

«Загальна соціологія» – спрямована на формування знань та вмінь системного бачення сучасного суспільства; аналізу елементів соціальної системи та соціальних відносин, складних явищ соціального життя; застосування емпіричних методів вивчення соціальних феноменів.

«Основи педагогіки і психології в соціальній роботі» – здійснюється поглиблення педагогічних і психологічних знань студентів для розуміння вчинків людей, їх психічного стану; формування вмінь використовувати теоретичні знання для аналізу, оцінки і прогнозування поведінки людини. З метою формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД дисципліною передбачено практичні заняття, а також індивідуальна і самостійна робота студентів, під час якої в них розвиваються навички проведення досліджень на основі використання спостереження, експерименту, анкетування, бесіди тощо.

«Теорія соціальної роботи» – передбачає формування в студентів цілісного уявлення про основи соціальної роботи як наукової теорії, навчальної дисципліни та професійної діяльності; відбувається ознайомлення майбутніх соціальних

працівників з основами професійної діяльності у сфері соціальної роботи, її ключовими поняттями, теоретичною та методологічною базою, можливостями наукових досліджень у соціальній роботі.

«Технології соціальної роботи» – спрямовані на дослідження проблем технологізації соціальної дійсності; вивчаються основні види, форми і методи технологій соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності людини. Розглядаються особливості реалізації соціальної діагностики, профілактики, адаптації, терапії і реабілітації, соціальної експертизи і моделювання.

Зазначені дисципліни (загальні) спрямовані на забезпечення розуміння студентами окремих аспектів, властивостей і відношень, характерних різним сторонам соціальної дійсності, а також найбільш загальних для них ознак і зв'язків. Для того, щоб максимально використати можливості цих дисциплін у аспекті підготовки соціальних працівників до НДД нами здійснено певне корегування через їхнє наповнення дослідницьким змістом, що більш детально висвітлено у підрозділі 4.5 роботи.

Першим етапом науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників передбачено вивчення спеціальної (у нашому дослідженні) дисципліни «Основи наукових досліджень» (ОНД). Зауважимо, що у вітчизняних закладах вищої освіти ця дисципліна в основному читається на 3–4-му курсах підготовки соціальних працівників, однак, як показує власний досвід роботи, її вивчення є більш ефективним на ранніх етапах навчання (у нашому експерименті – на другому курсі). Зазначене зумовлене знайомством студентів вже з першого курсу з окремими методами наукових досліджень під час вивчення філософії, соціології, психології, ознайомчої практики. Починаючи з другого курсу, студенти працюють над курсовими роботами, виконують певні дослідницькі завдання, що спричинює необхідність формування в них знань, умінь та навичок грамотно здійснювати дослідження, спираючись на наукові підходи, вже на першому етапі підготовки соціальних працівників до НДД.

Проектування змісту навчального матеріалу дисципліни ОНД передбачало виокремлення нами відповідних тем, які забезпечують формування: *знань* загальної

методики наукової творчості, методів, що застосовуються на емпіричному та теоретичному рівнях досліджень, організації творчої діяльності, технології підготовки наукової роботи, пошуку і узагальнення теоретичного і емпіричного матеріалу для написання наукової роботи; *умінь* застосовувати різноманітні методи досліджень, адекватні поставленим завданням, виявляти нові факти чи закономірності або ж уточнювати відомі раніше, але недостатньо досліджені, обґрунтовувати актуальність теми наукової роботи, доводити її теоретичну і практичну значущість, робити висновки і рекомендації на основі проведеного дослідження; оформляти наукову роботу відповідно до чинних вимог та ін.

Під час вивчення навчальної дисципліни особлива увага акцентувалася на їхній самостійній роботі, під час якої студенти розвивали навички пошукової діяльності, роботи з науковою літературою, в тому числі – представленою в електронних бібліотеках; виконанні дослідницьких завдань із використанням емпіричних методів досліджень; вирішенні творчих завдань; представленні результатів наукових досліджень згідно з вимогами тощо. З метою формування умінь студентів представляти результати дослідницької роботи проводилися лекції-конференції, дискусії, де студенти апробували навички виступів на конференціях, семінарах та ін. Оскільки паралельно з вивченням цієї дисципліни студенти працювали над першою курсовою роботою, під час практичних занять вони мали можливість у групі обговорювати напрями вирішення ними обраних проблем; застосування методів, які можуть бути використані для цього; вибір наукових джерел тощо. При цьому викладачем надавалася консультативна допомога студентам.

На цьому етапі освітньою програмою передбачені дві практики – «Ознайомча» (1-й курс, 2-й семестр, 2 тижні) і «Психолого-педагогічна (волонтерська)» (2-й курс, 2-й семестр, 4 тижні) [456 – 461].

Ознайомча практика має на меті формування світогляду майбутніх фахівців соціальної роботи на рівні початкових знань про соціальну сферу, соціальні проблеми, соціальні процеси в суспільстві та форми допомоги різним категоріям клієнтів. Вона спрямована на забезпечення психологічної адаптації студентів до

обраної професії та розвиток умінь інтегрувати набуті теоретичні знання при аналізі діяльності соціального закладу.

Ознайомча практика передбачає відвідання студентами десяти різнопланових за змістом діяльності і контингентом клієнтів соціальних установ Закарпатської області. Зокрема, Департаменту соціального захисту населення, Центру профілактики та боротьби зі СНІДом, Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Центру зайнятості, Територіального центру обслуговування інвалідів та одиноких непрацездатних громадян, Центру психологічної допомоги та ін. У кожному з відвіданих закладів студенти ознайомлюються з організаційно-адміністративною структурою, змістом і видами діяльності, колом клієнтів.

Результатом зазначеної практики є виконання студентами дослідницького завдання і його оформлення у вигляді звіту про практику.

Виконання дослідницького завдання передбачає висвітлення таких питань:

1. Виберіть з побачених Вами установ дві для аналізу їх діяльності і обґрунтуйте, чому обрали саме їх. Опишіть діяльність однієї з них за схемою: суб'єкти – управління – мета – функції – ресурси – зміст – об'єкти.

2. Проаналізуйте діяльність однієї з установ за такими критеріями:

- які знання необхідні її фахівцям для якісної роботи;
- які цінності найбільш актуальні в роботі з клієнтами цієї установи;
- яких професійних умінь вимагає робота в цьому закладі.

3. Напишіть, в якій установі, з якою групою клієнтів Ви хотіли б працювати на другому курсі? Чому саме?

Після проходження практики студенти оприлюднюють результати дослідницького завдання перед групою, обговорюють основні проблеми і дискусійні моменти під час проходження практики і виконання завдань.

На другому курсі студенти проходять психолого-педагогічну (волонтерську) практику. Основні завдання практики такі:

1. Вивчити зміст і основні характеристики діяльності закладів соціального обслуговування населення, ознайомитися з основними функціональними ролями і обов'язками фахівця соціальної роботи.

2. Зібрати інформацію для складання моделі соціального обслуговування клієнтів у базовому закладі.

3. Виробити здатність у конкретній робочій ситуації виконувати такі дії: слухати інших з розумінням і певною метою, враховуючи технологію ефективного слухання; спостерігати та інтерпретувати взаємини в колективі; спілкуватися; брати участь у повсякденних видах діяльності, які не потребують професійної підготовки; розуміти і аналізувати:

а) діяльність організації з її цілями, можливостями, обмеженнями, вертикальною і горизонтальною структурою;

б) соціальне оточення (середовище), в якому вона працює;

в) практичні і юридичні межі діяльності соціального працівника.

За підсумками проходження практики студенти оформляють звіт про проходження практики, в якому представляють розроблену ними модель діяльності соціального закладу. В роботі повинні висвітлюватися такі питання:

- Чим зумовлена необхідність існування соціального закладу, служби?
- Якими є мета і завдання його функціонування?
- Види і зміст діяльності, які здійснює заклад; система управління; суб'єкти і об'єкти діяльності соціального закладу.
- Основні функції і засоби, з допомогою яких здійснюється діяльність.
- З яких джерел отримана наведена інформація (документація соціального закладу, бесіди зі спеціалістами, методичні матеріали, безпосереднє спілкування з працівниками закладу та ін.)?
- Чому саме цей заклад (служба) обрані для проходження практики?

На цьому етапі практичного навчання використовується також така форма науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників, як ведення щоденника. Обов'язковими його елементами є представлення власних роздумів, аналізу, оцінок, розуміння з приводу процесів спостереження, слухання, спілкування, участі в діяльності закладу. Доцільним також є висвітлення таких питань: які знання, навички і цінності є пріоритетними в роботі з клієнтами

конкретного соціального закладу; чого вдалося навчитися і над якими «прогалинами» необхідно працювати та ін.

Зазначена практика чітко регламентована навчальним планом (2-й курс, 4 тижні наприкінці 2-го семестру). Проте вона також передбачає нерегламентовану діяльність – волонтерську роботу. Студенти мають можливість обирати будь-який соціальний заклад чи службу і спільно із фахівцями закладу (чи самостійно) здійснювати волонтерську роботу; брати участь у акціях, які проводяться цими установами, тощо (більш детально буде розглянуто у п. 4.3 роботи).

Отже, зазначені види практики передбачають послідовність процесу ознайомлення студентів зі змістом діяльності соціальних закладів з надання соціальних послуг різним категоріям населення, особливостями волонтерської роботи, здобуття перших професійних навичок застосування методів досліджень, розвиток рефлексії та мотивації до науково-дослідницької діяльності.

Сукупність навчальних дисциплін і практик, які передбачені на початковому етапі формувального експерименту, забезпечує теоретичний базис для формування більш глибоких знань щодо методології і методів досліджень у соціальній роботі, а також формування дослідницьких умінь соціальних працівників. При цьому відбувається розвиток мотиваційно-ціннісного компонента НДД. Формування когнітивного, діяльнісного та емоційно-вольового компонентів відбувається на другому та закріплюється на третьому етапі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Важливою в процесі формування готовності фахівців соціальної роботи до НДД є дисципліна «Методи та організація соціальних досліджень». Як було зазначено в попередньому розділі, ця дисципліна читається у всіх ЗВО, де відбувається професійна підготовка соціальних працівників, однак має різні назви та змістове наповнення. Зокрема, в ДНУ, ЗНУ, КІПУУ, ТНПУ, УжНУ – зазначена дисципліна передбачає специфіку досліджень у соціальній роботі. У ДДПУ і МДПУ – це «Основи соціально-педагогічних досліджень», що зумовлює чітку спрямованість на дослідження в освітній сфері.

Переважна частина проаналізованих нами навчальних програм з курсу «Методи та організація соціальних досліджень» передбачає своїм змістом ознайомлення студентів з наявними в соціальних науках видами досліджень, методологією їхнього здійснення, розвиток у них умінь якісно виконувати огляд літератури, чітко формулювати цілі і завдання наукового дослідження. Підкреслимо, що ці питання частково розглядаються на 1–2-му курсах підготовки соціальних працівників під час вивчення загальних дисциплін. Також у деяких університетах на 2–3-му курсі читається дисципліна «Основи наукових досліджень», де також вивчаються зазначені теми. Тому відбувається повторення деякого матеріалу. Не менш важливою проблемою, яка відображена в змісті досліджуваного начального курсу в окремих ЗВО, є його спрямованість на вивчення методичних аспектів, властивих радше соціологічному дослідженню. Хоча соціальна робота визначає певні особливості до виконання досліджень саме в цій сфері. Отже, вказані недоліки, а також мета нашого дослідження, зумовили розробку авторської програми дисципліни, яка апробована і підтвердила свою ефективність.

Дисципліна розрахована на два семестри. Її перша частина присвячена безпосередньо вивченню методів досліджень, які здійснюються соціальними працівниками, а також загальним питанням їхньої організації у професійній діяльності. Логічним завершенням будь-якого дослідження є обробка і аналіз результатів роботи. Однак як засвідчує аналіз робочих програм різних ЗВО з цієї дисципліни, на зазначений аспект відводиться незначна кількість годин. Зокрема, в робочій програмі дисципліни в ДНУ виокремлено одну тему «Види математико-статистичних процедур з різними типами шкал» (6 год. лекційних і 4 год. практичних занять). У КІПУУ під час вивчення «Методології та організації соціологічних досліджень» розглядаються дві теми щодо обробки і аналізу результатів досліджень «Підготовка первинної соціологічної інформації до комп'ютерної обробки», «Інтерпретація отриманих даних. Аналіз, узагальнення та використання результатів дослідження» (12 год.). Аналогічна ситуація спостерігається і в інших ЗВО з підготовки соціальних працівників.

Вважаємо, що завершальний етап дослідницької практики – обробка і аналіз результатів досліджень, є надзвичайно важливим, оскільки правильна інтерпретація отриманих тим чи іншим способом даних – це можливість оцінити проблему (встановити соціальний діагноз) і прийняти оптимальне рішення щодо її вирішення.

Наша модифікація навчальної дисципліни полягає в тому, що в ній виокремлено два модулі:

1. Методи та організація соціальних досліджень (3-й курс, 1-й семестр, 3 кредити, 30 год. лекційних і 24 год. практичних занять);

2. Математико-статистичні методи аналізу результатів соціальних досліджень (3-й курс, 2-й семестр, 3 кредити, 22 год. лекційних і 20 год. лабораторних занять).

Під час вивчення першого модуля студенти здобувають необхідні знання щодо проведення дослідження, використовуючи при цьому різні методи. Другий модуль передбачає вивчення різноманітних способів аналізу результатів досліджень. Зокрема, майбутні соціальні працівники оволодівають методами дескриптивної статистики – вчать представляти отримані дані у вигляд рядів розподілу, графіків, середніх величин; аналітична статистика передбачає формування в майбутніх соціальних працівників знань щодо застосування таких методів аналізу, як: кореляційний, регресійний, факторний аналіз та ін. Важливою складовою цього модуля є тема «Перевірка статистичних гіпотез», результатом вивчення якої є формування знань студентів щодо застосування різних критеріїв перевірки гіпотез.

Підкреслимо, що на сьогодні для обробки і аналізу результатів досліджень використовується різноманітне програмне забезпечення. Тому навчальною дисципліною передбачені лабораторні роботи студентів, під час яких вони виконують певні завдання у програмі SPSS (Statistical Package for the Social Sciences – статистичний пакет для соціальних наук). Перші лабораторні роботи передбачають виконання студентами змодельованого (уявного) соціологічного дослідження за алгоритмом, де вони розвивають навички роботи з програмним комплексом. Після таких завдань студенти виконують реальні дослідження і самостійно здійснюють обробку у SPSS, роблять відповідні висновки. Зазвичай

результати цих досліджень використовуються в курсовій роботі. Як засвідчують результати експериментальної роботи, така організація навчальної дисципліни (з використанням відповідних форм і методів навчання) забезпечує розвиток теоретичних знань соціальних досліджень, а також дослідницьких умінь соціальних працівників, зокрема діагностичних, прогностичних, системно-інформаційних та ін.

На базовому етапі науково-дослідницької підготовки соціальних працівників передбачено вивчення дисципліни «Соціальна і демографічна статистика» (3-й курс, 5 кредитів, 36 год. лекційних і 28 год. практичних занять), хоч не у всіх ЗВО ця дисципліна представлена в освітніх програмах. Навчальна дисципліна «Соціальна і демографічна статистика» передбачає формування в студентів теоретичних знань і практичних навичок кількісної оцінки якості соціальних і демографічних явищ та процесів на основі застосування різноманітних статистичних показників. Ми вважаємо, що її вивчення є вкрай необхідним, оскільки сформовані дослідницькі вміння та знання різноманітних методів оцінки суспільних явищ і процесів дає можливість соціальному працівнику під час вирішення певної проблеми оцінити її реальний стан і тенденції у регіональному чи суспільному контексті, здійснити аналіз, порівняння тощо.

Зокрема, в результаті вивчення дисципліни майбутні соціальні працівники оволодівають *знаннями*: методів соціальної і демографічної статистики; основ аналізу рядів динаміки; низки показників, які застосовуються в галузі статистики населення, статистики праці й зайнятості, статистики рівня життя населення, статистики соціального забезпечення, освіти, культури та ін.; *вміннями*: проводити статистичне опрацювання даних з побудовою рядів розподілу, статистичних таблиць і графіків, розрахунку статичних показників, аналізу результатів статистичної оцінки і здійснення науково обґрунтованих висновків.

Підкреслимо, що вивчення дисципліни передбачає лекційні і практичні заняття, під час яких нами застосовувалися різні методи активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку їхньої мотивації до НДД. Зокрема, використовувалися бінарні лекції, лекції-презентації; на практичних заняттях

статистична оцінка певних явищ здійснювалася із застосуванням програмного забезпечення тощо.

Як показують результати нашого дослідження, всі науково-дослідницькі дисципліни вимагають застосування комп'ютерної техніки та відповідного програмного забезпечення. У зв'язку з цим, нами впроваджена в навчальний процес дисципліна «Соціальна інформатика» (4 кредити, 20 год. лекційних і 16 год. практичних занять). Вона спрямована не тільки на розвиток знань та вмінь студентів щодо застосування ІКТ загального призначення, а й передбачає формування інформаційної культури соціальних працівників, що дає можливість вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, а також працювати з сучасними засобами ІКТ, які оптимізують обробку результатів соціальних досліджень та програмами, які функціонують у закладах соціальної сфери [462 – 466].

У процесі вивчення соціальної інформатики майбутні соціальні працівники знайомляться з:

- змістом основних понять інформаційних технологій та систем;
- основними категоріями, поняттями і закономірності проходження інформаційних процесів у суспільстві;
- соціальними проблемами, які виникають у процесі інформатизації суспільства;
- соціальними аспектами створення, впровадження і адаптації інформаційних технологій і систем у професійній діяльності.

У майбутніх фахівців формуються уміння:

- орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі;
- працювати з професійно важливою інформацією, тобто виконувати її пошук, відбір, оцінку, систематизацію, обробку, аналіз, та ін.;
- застосовувати програмне забезпечення, яке використовується в процесі наукового дослідження;
- обирати методично доцільні програмні засоби для вирішення конкретних завдань;
- використовувати ІКТ, які реалізуються в соціальних закладах і службах;
- творчо застосовувати ІКТ у майбутній професійній діяльності.

Програмою навчальної дисципліни передбачено не тільки оволодіння соціальними працівниками певними знаннями, що уможлиблювалося на лекційних заняттях і в процесі самостійної роботи, під час написання рефератів, есе, але й розвиток системно-інформаційних умінь, що передбачає виконання лабораторних робіт, відвідування соціальних закладів (Центру зайнятості, Департаменту соціального захисту. Пенсійного фонду та ін.), де фахівцями-практиками представлялися програмні комплекси, що функціонують у їхніх установах (п. 4.5).

Застосування комплексу визначених форм і методів навчання забезпечує засвоєння студентами досвіду дослідницької практики із застосуванням сучасних засобів ІКТ.

Оскільки готовність соціальних працівників до НДД передбачає сформованість проєктивних і прогностичних умінь, а розвинути їх у межах вивчення «Технологій соціальної роботи» через обмеженість часу неможливо, в ОП виокремлено навчальну дисципліну «Соціальне проєктування і прогнозування» (5 кредитів, 30 год. лекційних і 24 год. практичних занять), яка дає можливість поглибленого вивчення зазначених технологій соціальної роботи.

Метою навчальної дисципліни «Соціальне проєктування і прогнозування» є формування знань, практичних умінь та навичок самостійної розробки та впровадження соціальних проєктів; розвиток компетенцій, знань, умінь та навичок, необхідних для організації та здійснення соціального прогнозування.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- оволодіння студентами знаннями у галузі соціального проєктування;
- засвоєння знань та вмінь у сфері розробки та впровадження соціальних проєктів, що забезпечують здатність аналізувати, оцінювати і порівнювати альтернативи, генерувати оригінальні ідеї у сфері теорії та практики проєктування соціальної роботи;
- підвищення рівня методологічної культури проєктної діяльності;
- оволодіння первинним досвідом розробки проєктів у соціальній роботі;
- формування вмінь розробляти і використовувати моделі для опису і прогнозування різних соціальних явищ і процесів;

- засвоєння знань застосовувати якісні і кількісні методи прогнозування;
- розвиток умінь готувати обґрунтовані судження, прогнози щодо: форм, видів, обсягів, можливих варіантів і термінів змін досліджуваних об'єктів; впливу соціальних інститутів, соціальних відносин, процесів і явищ на формування і розвиток складних життєвих обставин клієнтів та соціальних проблем суспільства.

Зауважимо, що складність зазначених технологій передбачає під час її вивчення застосування комплексу різних форм і методів роботи. Зокрема, практикуються дискусії, інформаційний пошук у мережі Інтернет, вивчення досвіду проектно-прогностичної діяльності у соціальних закладах і службах, громадських організаціях, підготовку міні-словників з окремих тем, виконання творчих завдань, власне розробку і публічний захист проектів та ін. (приклад студентського проекту подано в додатку М). На вдосконалення навичок проектно-прогностичної діяльності спрямована дослідницька практика, яка відбувається після вивчення зазначеної дисципліни і передбачає самостійну розробку соціального проекту.

На цьому етапі формувального експерименту передбачається проходження студентами двох практик – зі спеціальності (3-й курс, 6-й семестр, 5 тижнів) і дослідницької (4-й курс, 7-й семестр, 7 тижнів).

Практика зі спеціальності спрямована на відпрацювання студентами методів і технологій соціальної роботи з урахуванням особливостей клієнтів та специфіки конкретного соціального закладу. Наприклад, практика в геріатричному будинку-інтернаті вимагає знань стосовно політики в галузі соціального обслуговування людей похилого віку, розвитку людини з урахуванням психології старіння і впливу інституціоналізації, розуміння підходів до немічних і старих, навичок спілкування з людьми, що мають сенсорні порушення та ін.

За підсумками практики студенти виконують дослідження-опис випадку, який вирішувався під час їхнього перебування в соціальному закладі. Ця робота відображає розуміння і застосування студентом в конкретній роботі знань, навичок та цінностей соціальної роботи, методів та технологій соціальної роботи.

Дослідницьке завдання оформляється у вигляді реферату, який складається з трьох частин. Перша частина – це презентація клієнтів, з якими працював студент (визначається характер потреб клієнтів, окреслюється коло фахівців та закладів, залучених до вирішення проблеми). У другій частині формулюються мета і завдання, які ставляться для вирішення або пом'якшення проблеми, демонструються власні роздуми та практичні надбання з приводу можливих варіантів, які пропонуються студентом. У третій частині представляються методи і технології, які були застосовані в роботі. Щоб підтвердити проведену роботу, сценарні розробки, описи цих методів та технологій обов'язково додаються до дослідження випадку. Це можуть бути підготовлені і використані різні види інтерв'ю, бесід, консультацій, опитувань, тестування та ін. У висновках подаються результати роботи, оцінка її ефективності, висновки і рекомендації.

Таким чином, практика зі спеціальності спрямована на формування навичок використання методів і технологій соціальної роботи, а також розвиток дослідницьких умінь, зокрема, діагностичних, інформаційно-аналітичних, організаційних, комунікативних та ін.

Дослідницька практика проводиться на базі соціальних закладів та установ різних напрямів і відомчої належності. Студенти виступають у ролі асистентів або стажерів у спеціалістів відповідних закладів. Вони використовують всі знання і вміння, здобуті під час аудиторних занять з різних дисциплін та досвід попередніх практик. Їм надається можливість проявити ініціативу, здібності, спробувати самостійно вести роботу з обраної спеціальності. Це сприяє поглибленню і закріпленню професійних знань та умінь, навичок організаційно-управлінської, дослідницької діяльності, а також цінностей соціальної роботи.

В ході практики інтегруються знання в галузі теорії, методики і технології соціальної роботи, соціального прогнозування і проектування, менеджменту соціальної сфери. Передбачено вивчення проблем, пов'язаних із соціальним управлінням, створенням різних моделей соціальних служб та форм обслуговування клієнтів. На цій основі студенти готують соціальні проекти, які використовуються як частина курсової роботи або додаток до неї.

Отже, на другому етапі формувального експерименту передбачається теоретична і практична підготовка майбутніх соціальних працівників до планування, здійснення, обробки, аналізу, формулювання висновків, рекомендацій дослідження, а також його представлення у вигляді звіту.

На третьому етапі формувального експерименту передбачалося поглиблення та закріплення здобутих на попередніх етапах знань та дослідницьких умінь соціальних працівників через вивчення дисциплін «Науково-дослідницький семінар» та «Інновації в соціальній роботі».

Підкреслимо, що в більшості досліджуваних нами ЗВО на рівні магістратури передбачається вивчення дисципліни «Методологія наукових досліджень», де студенти здобувають знання та формують навички підготовки наукової роботи. Ми вважаємо, що на цьому етапі варто не тільки розглядати питання наукової творчості студентів, а й поглибити знання методів досліджень у соціальній роботі, удосконалити окремі дослідницькі вміння. Відповідно нами впроваджено навчальну дисципліну «Науково-дослідницький семінар» (5-й курс, 1-й семестр, 26 годин лекційних і 28 годин практичних занять), метою якої є поглиблення знань, удосконалення дослідницьких умінь та навичок щодо організації та проведення досліджень у соціальній роботі та підготовки за їх результатами наукової роботи.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- апробація студентами умінь самостійно організовувати і проводити дослідження, що передбачають здатність аналізувати, оцінювати і порівнювати альтернативи, генерувати оригінальні ідеї, застосовувати певний арсенал методів досліджень, адекватних сучасній теорії і практиці соціальної роботи;
- підвищення рівня методологічної культури дослідницької діяльності, творчого володіння методами пізнання і діяльності;
- оволодіння досвідом надання науково обґрунтованої інтерпретації отриманим результатам;
- підготовка студентів до самостійного виконання магістерської роботи, оформлення та впровадження її результатів.

Провідною формою навчання є самостійна робота, яка передбачає виконання різноманітних творчих, дослідницьких завдань, а також проведення дослідження, яке визначене темою магістерської роботи і поєднується із завданнями науково-дослідницької практики. При цьому використовуються такі форми і методи навчання, як дискусія, дебати, круглий стіл, конференція, мозковий штурм, методи Дельфі і Дельбека та ін.

Метою дисципліни «Інновації в соціальній роботі» (5-й курс, 1-й семестр, 28 годин лекційних і 20 годин практичних занять) є формування усвідомлених знань про принципи, умови, процес організації та впровадження соціальних інновацій.

Основними завданнями дисципліни є:

- ознайомлення студентів з особливостями, складовими елементами та ризиками інноваційної діяльності;
- розвиток дослідницького підходу до інноваційної діяльності в контексті зв'язків із потребами клієнтів, якістю та ефективністю соціальних послуг;
- розвиток умінь використовувати інноваційні методи і спеціальні технології для надання клієнтам допомоги, розвитку їх ресурсів та впровадження змін у суспільстві в їх інтересах;
- сприяння усвідомленому розумінню, як інноваційні підходи можуть бути використані у практиці соціальної роботи.

Відзначимо, що під інноваційною діяльністю фахівців соціальної роботи ми розуміємо діяльність суб'єкта з розробки технологій соціальної роботи чи соціальних програм і впровадження в практику соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, які сприяють вирішенню проблем клієнтів та покращення їхнього соціального функціонування. Інноваційні функції соціального працівника виявляються в творчому підході до професійної діяльності, в пошуку більш якісних технологій соціального обслуговування, в узагальненні і впровадженні передового досвіду, в умінні застосовувати слабкі і сильні сторони соціального закладу чи служби.

Отже, зазначена дисципліна передбачає сформованість у студентів знань з технологій соціальної роботи, специфіки функціонування соціальних закладів і

служб та окремих дослідницьких умінь. Під час вивчення «Інновацій у соціальній роботі» відбувається їхнє вдосконалення через проведення лекційних і семінарських занять з використанням активних методів навчання (дискусії, аналіз ситуацій, мозковий штурм та ін.). Провідною на цьому етапі є самостійна робота з підручниками та науковими джерелами, підготовка конспектів лекцій, рефератів, виступів тощо.

Практика магістрів соціальної роботи є обов'язковою складовою освітньої програми і передбачає вдосконалення студентами професійних вмінь і навичок, здобутих у процесі теоретичного навчання. Практика базується на змісті професійної діяльності магістрів соціальної роботи, який передбачає виконання практичних завдань з надання соціальних послуг, у тому числі здійснення управлінських функцій у закладах соціального обслуговування населення [467; 468].

Освітньою програмою визначено науково-педагогічну та науково-дослідницьку практики магістрів, які проводяться з відривом від процесу навчання (тривалість практик – по 4 тижні у 10-му і 11-му семестрах) та передбачають самостійну роботу студентів-практикантів у соціальних закладах і службах та ЗВО, які готують майбутніх соціальних працівників.

Науково-педагогічна практика магістрантів покликана підготувати їх до професійної діяльності в ролі викладача, куратора, тьютора; навчити аналізувати й розв'язувати практичні ситуації професійної діяльності, озброїти комплексом необхідних умінь та навичок. У процесі практики створюються широкі можливості для розвитку професійно необхідних (організаторських, дидактичних, комунікативних, гностичних, перцептивних, дослідницьких) здібностей особистості, збагачення творчого потенціалу майбутнього викладача.

У процесі проходження науково-педагогічної практики формуються методичні вміння студентів для проведення навчальних занять у системі ступеневої професійної освіти, зокрема в таких закладах, як коледж, університет, та з урахуванням специфіки професійної підготовки. Теоретична підготовка до викладацької діяльності забезпечується під час вивчення курсів «Психологія і

педагогіка вищої школи», «Навчання теорії і практики соціальної роботи в Україні і за рубежом».

Під час практики дослідницька складова діяльності студентів є однією з провідних. Так, завданням практики передбачено, що майбутні соціальні працівники повинні самостійно провести лекцію, практичне заняття. Задля цього вони самостійно підбирають навчальний матеріал, цікаві факти до вибраної теми, готують конспект лекції (план практичного заняття), обирають форми, методи і засоби, які будуть використані під час занять (погоджуючи це з викладачем). Оволодіння навичками роботи в студентському колективі передбачає вивчення мікроклімату в групі, дослідження індивідуальних особливостей студентів, що вимагає знань та вмінь застосування певного дослідницького інструментарію.

Мета *науково-дослідницької практики* полягає в забезпеченні розуміння студентами ролі і значення НДД в процесі майбутньої професійної діяльності; формуванні навичок організації та виконання наукових досліджень; розвитку творчого мислення.

Основними завданнями *науково-дослідницької практики* є такі: поглиблення та закріплення теоретичних знань з циклу професійно орієнтованих дисциплін, залучення студентів до безпосередньої практичної діяльності, накопичення досвіду з практичного оволодіння прийомами науково-дослідницької діяльності; формування і вдосконалення професійних умінь і навичок здійснення науково-дослідницьких заходів з різних напрямів соціальної роботи; проведення дослідження, оброблення й оформлення результатів з використанням сучасного програмного забезпечення; накопичення і опрацювання конкретного матеріалу для виконання магістерської роботи.

Під час *науково-дослідницької практики* кожний студент виконує індивідуальне завдання, що безпосередньо пов'язане з темою його магістерської роботи. Основний зміст цього завдання полягає в проведенні емпіричного дослідження, результати якого використовуються студентом для написання роботи. Умовами, які забезпечують необхідну якість емпіричного дослідження є: попередня розробка програми дослідження, узгодження її з керівником магістерської роботи і

керівником практики від базового закладу та вирішення з ним організаційних питань щодо її реалізації. Результати виконання індивідуального завдання оформлюються у вигляді звіту про проведене емпіричне дослідження.

Отже, теоретичні і практичні аспекти підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у нашому дослідженні віднесено до компетенції окремих дисциплін і практик та побудовано з урахуванням дидактичних принципів системності, науковості та наступності.

4.2. Форми, методи, технології і засоби професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Для забезпечення цілісності системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД нами визначені форми і методи навчання, які забезпечують оволодіння студентами процесом, способами і засобами цієї діяльності. При цьому враховувалося, що дидактичний вплив повинен бути системним і спрямовуватися на структуру особистості, її пізнавальні потреби.

Системність педагогічного впливу забезпечувалася включенням студентів у різноманітні види навчальної і науково-дослідницької діяльності, під час яких створювалися умови, які мотивують їх на здійснення досліджень та спрямовані на засвоєння ними необхідних теоретико-методологічних знань, дослідницьких умінь, розуміння ними ролі і місця цієї діяльності в майбутній професії.

Під час вибору форм і пов'язаних з ними методів організації процесу науково-дослідницької підготовки соціальних працівників ми акцентували увагу на активних методах навчання (Є. Венгер, М. Букач, М. Данилов, О. Дубасенюк, Т. Дьячек, Т. Клімов, О. Микитюк та ін.). Зокрема, ігрових, проблемних і проектних технологіях, контекстних формах і методах зі спиранням на діалогічність суб'єктів освітнього процесу, індивідуальних і групових формах роботи, самостійній роботі при безпосередньому керівництві викладача та ін. Наші спостереження засвідчують, що система підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД повинна реалізуватися в умовах спеціально створеного,

наповненого дослідницьким змістом, відкритого навчального середовища, яке інтегрує всіх суб'єктів означеного процесу.

Відбір форм, методів і технологій, які застосовувалися в процесі формувального експерименту здійснювався, базуючись на необхідності створення різноманітних навчальних ситуацій, які забезпечують свідоме, добровільне і емоційно позитивне включення студентів у активний пізнавальний процес, у яких би відбувалася їхня власна науково-дослідницька діяльність. Безумовно, ці форми, методи і технології були взаємопов'язані з цілями конкретного етапу експерименту, змістом навчального матеріалу і ступенем готовності студентів до виконання певних завдань [469 – 473].

У професійній соціальній роботі є два компоненти – репродуктивний (нормативний), коли фахівець реалізує відомий алгоритм діяльності, і науково-дослідницький, перетворювальний – він полягає в пошуку нових способів дій (п. 1.2 роботи). Тому під час підготовки студентів до НДД повинно бути забезпечено комплексне оволодіння як нормативними технологіями, так і вмінням приймати адекватні оптимальні рішення, застосовувати різні технології в нових, проблемних ситуаціях.

Технологічна підготовка визначає засвоєння продуктів (теорій, технологій соціальної роботи), які вже існують у соціальній практиці. Ґрунтовне оволодіння «готовим продуктом» забезпечується за рахунок репродуктивної діяльності, що передбачає успішне засвоєння студентами базової дослідницької ролі – ролі споживача наукових знань. Адекватна професійна поведінка в умовах ситуацій невизначеності передбачає оволодіння іншими ролями – учасника досліджень, дослідника, експерта.

Процес формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД розглядався як освітньо-виховний, який у своєму змістовому і процесуальному вираженні повинен становити певний аналог наукового дослідження, наукового пошуку з усіма його складовими, що засвоюються в діяльності з вирішення проблемних ситуацій і виконанні дослідницьких завдань практикоорієнтованого змісту.

Лекції. Основною вимогою, яка висувається до лекційної форми навчання у ЗВО, є формування теоретико-методологічних засад для поглибленого самостійного оволодіння студентами теорією як інструмента вирішення різноманітних проблемних ситуацій у практичній соціальній роботі, а також технікою дослідницької діяльності. Лекція – це не тільки передача знань, але й наочний дослідний процес, який демонструє діалектику теоретичного пізнання, виділення суперечностей, генерування різних варіантів їх вирішення, прогнозування наслідків розв'язання проблем. Будучи головною ланкою дидактичного циклу навчання, вона виконує наукові, виховні та світоглядні функції, розкриває сучасні підходи до вирішення соціальних проблем.

Основне завдання викладача при організації першого етапу формувального експерименту – забезпечити необхідну мотивацію студентів для прийняття ними НДД і знань, які входять до неї. Саме з цією метою вводяться проблеми, вирішення яких пов'язане з НДД соціальних працівників. Тому вирішення проблем повинно мати місце на всіх етапах і формах навчання: на лекціях, семінарах при вивченні нових тем, на практичних заняттях та ін.

На різних етапах науково-дослідницької підготовки соціальних працівників лекції мали певні особливості. На першому етапі формувального експерименту дидактичний вплив був спрямований на засвоєння студентами необхідного інтегрованого професійного досвіду, що відображалось у змісті всіх навчальних дисциплін освітньої програми. Тому лекційний матеріал викладався переважно здійснювався дедуктивно: спочатку представлявся загальний підхід, який забезпечував теоретико-методологічний контекст навчального матеріалу, а також його місце в системі знань. Далі викладалися основні концептуальні аспекти теми, аналізувалися наявні точки зору на неї в науковій літературі. Лекційний матеріал ілюструвався прикладами, які підбиралися з такою умовою, щоб максимально показати зв'язок теми з раніше засвоєним матеріалом. При цьому увага студентів акцентувалася на розвивальному характері знань про соціальну дійсність.

Як засвідчують результати психолого-педагогічних досліджень (Т. Габай Т. Кудрявцев, Є. Нікітіна та ін.), а також досвід власної роботи з формування

готовності студентів до НДД, визначальну роль на першому етапі формувального експерименту відіграє проблемна лекція. Проблемність є не тільки психологічною категорією, а й дидактичною. Так, у навчальному процесі проблемність проявляється в прагненні й умінні студентів: а) виділяти найбільш важливі, значущі, ключові ідеї та положення і навколо них групувати фактичний матеріал, систему доказів і наслідків (в цьому полягає змістовий бік проблемності); б) долати пізнавальні труднощі (операційний бік проблемності); в) стимулювати пізнавальну потребу (мотиваційний бік). Таким чином, проблемна лекція, в основі якої лежить технологія проблемного навчання, сприяє формуванню мотивації студентів до оволодіння тими чи іншими знаннями, вміннями та навичками, визначенню мети і змісту пізнавальної потреби [474; 475].

Творчому й аналітичному характеру роботи студентів під час проблемної лекції, їх прагненню здобути нові знання та оволодіти методологією їхнього здобуття, сприяють такі методичні прийоми:

- викладач формулює різні точки зору на окреме питання і пропонує студентам визначити найбільш прийнятну з позицій практичного застосування в заданих умовах (конкретного соціального закладу, клієнтської групи і т.д.);
- педагог підводить студентів до суперечності і дає завдання вирішити її;
- прийом «імітація пошуку» – викладач пропонує студентам знайти причини, фактори певних явищ і процесів;
- визначення проблемних ситуацій з практики соціальної роботи, які зумовлюють дискусію та ін.

Проблемна лекція відбувається в руслі ідеї педагогіки співробітництва і спрямована на активізацію пізнавальної діяльності студентів та забезпечення тісного зворотного зв'язку з викладачем. Характерною особливістю подібних лекцій є надання студентам можливості більшої участі у спільному з викладачем дослідженні навчального матеріалу, вирішення основних пізнавальних задінь на вузлових етапах розвитку професії «Соціальна робота».

Як засвідчують наші спостереження, для студента, який висловив свою точку зору, важливо відчувати реакцію на неї не тільки групи, а й викладача. Тому педагог

коротко коментує кожну відповідь і зазначає певні напрями вирішення досліджуваної проблеми. Таким чином, обов'язковою складовою лекції було вивчення різноманіття наявних поглядів на проблему, а також потенційно можливих наслідків щодо практичної соціальної роботи.

Розгляд на лекції теоретичних основ професії у ракурсі постійного розвитку знань як діалектичного конфлікту вже пізаного з новим через розкриття суперечностей – це спосіб розширення «горизонту пізнання». Наше дослідження засвідчує, що для того, аби зацікавити студентів науковим пошуком, необхідно не представляти знання в конкретній науці як досконале і завершене, а показувати його в динаміці пізнавальних процесів, в його незавершеності. Відзначимо, що це відповідає дидактичному принципу науковості знання: незавершеність наукового знання є одним із критеріїв, який відрізняє його від будь-якого іншого.

Кінцевим етапом проблемної лекції є «хвилинки рефлексії». Кожному студенту пропонувалося відповісти на питання: «Що нового він дізнався на лекції?», «Що змінилося в його ставленні до досліджуваної проблеми?», «На які питання він не дістав відповіді?», «Що в контексті розглянутої проблеми він буде вивчати самостійно?», «Як розглядувана на лекції проблема співвідноситься з тією тематикою дослідницької діяльності, яку розробляє студент?» та ін. Обов'язковим моментом при цьому є участь викладача, який повинен дати відповіді на ці запитання.

Опитування педагогів показало, що цілеспрямоване використання проблемних лекцій сприяє збільшенню кількості змістових питань та їхньої «глибини», які ставилися студентами в процесі заняття. Не менш важливим наслідком проблемних лекцій є звернення студентів до навчальної і науково-методичної літератури. Це підтверджувалося працівниками кафедральної бібліотеки, які відзначили, що після лекції студенти брали літературу, пов'язану з досліджуваною на занятті проблемою.

На другому і третьому етапах формувального експерименту, коли в студентів був сформований певний теоретичний базис (знання основних соціальних проблем, теоретико-методологічних підходів до їхнього вирішення та ін.), вони засвоїли

методи теоретичного аналізу соціальної дійсності (аналіз і синтез, індукцію і дедукцію та ін.), ознайомилися зі спектром емпіричних методів (спостереження, анкетування, інтерв'ю та ін.) і специфікою їхнього застосування (в соціології, педагогіці, психології і соціальній роботі), в експеримент були впроваджені (поряд із проблемними лекціями) бінарні лекції (лекції вдвох) і лекції-дискусії. Переважно вони застосовувалися в рамках вивчення дисциплін «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи» та ін.

Цікавою формою навчання в процесі науково-дослідницької підготовки соціальних працівників є «лекція вдвох», де в ролі лекторів виступають викладач ЗВО і представник соціального закладу (соціальний працівник). Перший з них розкриває тему заняття в загальнотеоретичному ключі – він задає логіку її вивчення, виконує систематизацію фактів, акцентує увагу на законах і закономірностях, зв'язках і відносинах у суспільстві та ін. Другий – розкриває цю ж проблему з позицій практичного досвіду роботи свого закладу.

Перевагою лекцій удвох є те, що вони наочно демонструють діалектичний принцип розвитку від абстрактного до конкретного: теоретико-методологічна частина лекції подається студентам як спосіб аналізу, міркування, як процес наукового пошуку, починаючи з визначення проблеми, її формулювання, висунення гіпотези. Позиція другого лектора вирізняється практикоорієнтованим характером і пропонує соціальним працівникам можливі варіанти вирішення проблеми. Зауважимо, що такі лекції дозволяють вибудовувати логічний ланцюжок і формувати нерозривні зв'язки між теоретичними і емпіричними знаннями, підкреслюючи їх діалектичну єдність.

У нашому дослідженні практикувалися бінарні лекції, де лекторами виступали викладач і студент. Так, при вивченні курсу «Соціальна і демографічна статистика», особливостями лекцій було те, що на початку кожної з них подавалася статистична характеристика певної сфери діяльності людей, яка вивчається на занятті («Статистика системи охорони здоров'я», «Статистика соціального забезпечення», «Статистика зайнятості і безробіття»). Користуючись інформацією,

поданою на Web-сторінці Державної служби статистики України, студент-лектор готував презентацію, в якій подавалася інформація про стан досліджуваної сфери, а питання її поглибленої статистичної оцінки розглядалися викладачем.

Відзначимо, що бінарні лекції вирізнялися проблемним і дискусійним характером. Під час роботи створювалася атмосфера невимушеності і доброзичливості, у наочній формі проблемноорієнтованого діалогу пропонувався приклад коректної участі в дискусії (уточнення позиції колеги, актуалізація аргументів, обґрунтованість висновків та ін.).

Лекція-круглий стіл – одна з ефективних форм підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. Її цільове призначення полягає в забезпеченні вільного, нерегламентованого обговорення теми лекції з різних теоретичних і методологічних позицій. Цей вид лекційного заняття передбачає досить тривалу підготовку (як викладача, так і студентів). Студентам заздалегідь повідомляється мета лекції, її ключові питання, перелік основних теоретико-методологічних підходів до вирішення певної проблеми, список літератури. Їм пропонується (за бажанням) взяти участь у дискусії, орієнтуючись на матеріали їх дослідницької діяльності (в тому числі реферативні роботи, теми гурткової роботи, матеріали практики та ін.). Визначаються основні учасники лекції і питання, які будуть ними висвітлені.

Під час лекційного заняття протягом 20–25 хвилин викладач подає суть теми. Поступово в дискусію вступають студенти, які озвучують своє бачення вирішення проблеми. В кінці лекційного заняття студентам пропонується зробити узагальнювальні висновки. Остаточне резюме лекції робить викладач.

Перевагою лекції – круглого столу є те, що вона надає можливість студентам розглянути різні підходи і погляди на одну і ту ж соціальну проблему. Наприклад, під час лекції – круглого столу на тему «Соціальна робота з неблагополучними сім'ями» («Технології соціальної роботи») сімейні розлади розглядалися з позицій системного підходу (сім'я як самостійна система і підсистема суспільства); системно-функціонального підходу (основні функції сім'ї та причини їх невиконання), історичного підходу (тенденції трансформації сімейних стосунків),

рольового підходу (конфлікт ролей у сім'ї) та ін. При цьому забезпечувалося цілісне розуміння соціальних проблем сім'ї та можливі варіанти цих проблем на основі розглянутих наукових підходів.

Для вивчення «Соціального проектування і прогнозування» нами проводилися лекції-візуалізації, де вербальна інформація технічними засобами трансформується у певний візуальний ряд і таким чином відбувається зміщення акценту з монологічного викладення матеріалу на спільну творчу діяльність викладача і студентів. Для наочності використовувалися різні носії змістовної інформації (слайди, рисунки, блок-схеми). Так, під час вивчення теми «Теоретичні основи соціального проектування» наводилися приклади актуальних на сьогодні технологій соціальної роботи, зокрема «Технологія соціального обслуговування осіб з інвалідністю та людей похилого віку вдома», яка представлена у вигляді блок-схеми (Додаток Н).

У процесі формувального експерименту проводилися також і інші види лекцій:

- лекція-провокація, яка передбачає допущення в навчальному матеріалі «запланованих» помилок, які студенти повинні виявити; при цьому в них формується вміння оперативно аналізувати і оцінювати інформацію, розвивається критичне мислення;
- лекція-конструювання – її основу становлять певні прогалини у вирішенні проблеми, що потребують розв'язання з урахуванням теоретичних засад. Наприклад, лектор ставить перед аудиторією завдання: «Проаналізувати вітчизняний досвід інтеграції дітей з обмеженими можливостями в освітнє середовище, виявити основні проблеми і запропонувати способи їх вирішення»;
- лекція-конкретизація – її метою є деталізація, поелементне вивчення і засвоєння певного поняття, теорії. Такі лекції характеризуються достатньо великим обсягом інформації, тому не завжди вдається завершити розгляд всіх питань за одну пару. Як правило, навчальний матеріал таких лекцій подається інформаційним блоком, до якого входить одне або декілька взаємопов'язаних понять. Так, під час вивчення теми «Технології медико-соціальної роботи»

подається інформація про медико-соціальну роботу в цілому, особливості її технологізації, основні види технологій медико-соціальної роботи. Аналіз досвіду реалізації зазначеної технології відбувається як розбір конкретних ситуацій, які дають змогу підійти до узагальнення отриманого теоретичного матеріалу [471].

Як засвідчують результати нашого дослідження, проаналізовані види лекцій раціонально застосовувати наприкінці другого і на третьому етапі формувального експерименту, коли в студентів сформована необхідна база знань, накопичений власний дослідницький матеріал, який вони можуть коротко і логічно викласти. Такі лекції виступають своєрідним тренінгом до захисту курсових і дипломної роботи.

Підбиваючи підсумки підкреслимо, що лекції вдвох, дискусії, круглі столи спрямовані не на засвоєння окремих мислительних операцій, а забезпечують систему розумових дій з усвідомлення, ви členення і формулювання проблеми, пошуку напрямів і засобів її вирішення, тобто проведення певного етапу наукового дослідження. Таким лекціям притаманний високий рівень методологічної ефективності, оскільки вони закладають орієнтовну основу для поглибленої самостійної роботи студентів. У змістовому наповненні це означає не тільки підкріплення теоретичних висновків фактичним матеріалом, а й конкретне вивчення факторів, умов, методичних засобів, технології і методики забезпечення дослідницького компонента в соціальній роботі.

Семінари. Аналіз професійної діяльності фахівців соціальної сфери показує, що основне коло розв'язуваних ними завдань становлять нові й нестандартні проблеми. Тому тільки вміння самостійно визначити проблему, сформулювати її як дослідницьке завдання, знайти засоби її розв'язку, допомагають студентам створити власні інструменти інтелектуальної праці, виробити необхідні навички аналітичної дослідницької діяльності, що уможлиблюється, зокрема, використанням семінарських занять.

На різних етапах професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД застосовувалися такі види семінарів: просемінар, семінар-бесіда, семінар-

доповіді студентів з дальшим обговоренням, семінар-конференція, семінар-диспут, семінар-колоквиум, семінар – контрольна робота, семінар-екскурсія, семінар-дискусія та ін. [476; 477; 478; 479].

На першому етапі експерименту під час семінарських занять особлива увага приділялася організації циклу вступних корекційних занять, у процесі яких здобуваються елементарні знання, а також навички й уміння роботи власне на семінарських заняттях. Тобто застосовується така форма роботи, як *просемінар*. Зокрема, під час вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності» лектором відводиться декілька занять на ознайомлення студентів з основами наукової роботи у ЗВО, а також надаються елементарні знання з питань науково-дослідницької діяльності в проблемному полі соціальної роботи. Основною метою зазначених занять є:

- повне усвідомлення студентами мети НДР в процесі навчання і її значущість у розвитку майбутньої професії;
- можливість виконання цієї діяльності в умовах навчального середовища;
- значущість засвоєних знань, умінь та навичок як елемента більш складної професійної діяльності.

При цьому враховується низка особливостей становлення професійної компетентності (як складової професіоналізму), в тому числі в процесі навчання дослідницькій діяльності: по-перше, компетентні фахівці спираються на узагальнені, категоріальні знання, причому ці загальні принципи і категорії виводяться із знань самого суб'єкта, тоді як знання «новачків» організуються навколо явних, поверхневих аспектів проблемної ситуації, заданих безпосередньо в умовах завдання; по-друге, вони усвідомлюють можливості застосування власних знань.

Поширеним видом семінарських занять у нашому дослідженні є *семінар-бесіда*. Він передбачає підготовку студентів з усіх питань семінару з єдиним для групи переліком рекомендованої літератури; виступи студентів, їхнє обговорення в групі, висновки викладача з окремих питань і семінару в цілому. При цьому розгорнута бесіда дозволяє залучити до обговорення максимальну кількість

студентів; постановку добре продуманих, чітко сформульованих додаткових питань до доповідачів у групі; вмiлу концентрацію уваги студентів на сильних і слабких сторонах виступів; своєчасне акцентування їхньої уваги на нових моментах, які виникають у процесі обговорення теми та ін. Так, перші семінари з методів і організації соціальних досліджень передбачали бесіди в групі, зокрема студентам пропонувалося скласти перелік методів, які можуть бути використані для дослідження їхнього минулого досвіду. Потім відбувався аналіз того, яке значення для дослідження мають такі методи, як бесіда, інтерв'ю, спостереження.

Інший вид семінарів – *семінар-доповіді* студентів – використовувався нами в процесі формувального експерименту переважно на всіх його етапах. Цей вид семінару розвиває навички творчої, наукової роботи, передбачає високий рівень самостійності мислення студентів, пошук нових ідей і фактів. Незважаючи на те, що критики цього виду семінару висувають окремі аргументи щодо нього (зокрема, обмеження активності інших учасників семінару, висвітлення лише окремих питань навчального матеріалу та ін.), ми вважаємо, що він є ефективним за умови застосування активних методів навчання. Так, одні студенти готують доповіді, інші – призначаються опонентами (метод опонентів). Опоненти оцінюють виступ, відзначають помилкові положення, неточності у виступі, доповнюють матеріал, підбивають підсумки. Відповідно опонент також заздалегідь готується до виступу. Також нами реалізовувався метод модерації. Окремим студентам було доручено керувати обговоренням того чи іншого питання на семінарі, робити висновки про позитивні і негативні аспекти. Такий досвід дозволяє особливо ефективно формувати в студентів навички вільного виступу, ведення дискусії.

Семінар-конференція є близькою формою до семінару-доповідей. Відмінність полягає в більш тривалій підготовці до нього, а також його проведення не в одній групі, а, наприклад, з цілим курсом. Тема конференції береться із загального плану семінару. Зокрема, під час вивчення «Основ педагогіки і психології» проведено семінар-конференцію «Я – особистість»; «Технологій соціальної роботи» – «Соціально значущі хвороби сучасної молоді» та ін. Також це може бути підсумкова конференція за результатами опанування курсу: після вивчення

дисципліни «Основи наукових досліджень» практикується проведення семінарів-конференцій, де студенти представляють доповіді з ключових питань курсу і мають можливість обговорити його проблемні моменти. При цьому найбільш повно розкриваються навички студентів володіння методикою публічного виступу, унаочнюється загальний рівень, якість і глибина усвідомлення студентами вивченого матеріалу.

У нашому дослідженні семінар-конференція передбачає не тільки виступи студентів, але і їхнє оцінювання, визначення переможців, зокрема, самими студентами. Такий семінар проводився зі студентами-магістрантами, у яких уже сформовані певні дослідницькі навички та теоретичні знання. Зокрема, під час вивчення дисципліни «Науково-дослідницький семінар» була проведена конференція «Особливості наукової етики соціальних працівників». Визначення найкращих доповідей відбувалося за методом Дельфі. Магістранти слухали доповіді колег, оцінювали їх за певними критеріями (заздалегідь розробленими викладачем і представленими в таблиці) і виставляли рейтинговий бал. Передбачалося, що кожен студент виконує цю процедуру самостійно, без обговорення з іншими. Цей метод виключає груповий вплив думки більшості і передбачає самостійні продумані судження та кількісну оцінку, дозволяє уникати конформізму. Після завершення виступів кожен студент, який виступав у ролі експерта, здавав рейтингову таблицю викладачу, котрий підраховував загальний рейтинговий бал кожного доповідача і визначав переможця. У разі неоднозначності результату ця процедура повторювалася. Відзначимо, що цей метод передбачає володіння теоретичним матеріалом з досліджуваного питання, знанням особливостей публічного виступу, високий ступінь самостійності при прийнятті рішення та відповідальності за нього.

Семінар-колоквіум передбачає співбесіду викладача зі студентами, метою чого є виявлення рівня їхніх знань. Часто студенти з деяких причин не виступають на семінарах, тоді колоквіум виглядає як своєрідний залік з вивчених тем (за формою проведення цей вид семінару подібний до *семінару – контрольної роботи*). Колоквіум також передбачає проведення перед заліком додаткових занять для

вивчення окремих тем, які викликають інтерес у студентів, чи проблеми із засвоєнням.

Семінар-диспут – це колективне обговорення якої-небудь проблеми з метою визначення шляхів її достовірного вирішення. Цей вид семінару передбачає високу розумову активність, прищеплює вміння вести полеміку, обговорювати проблему, відстоювати свою точку зору, лаконічно і чітко висловлювати думки. Важливим при цьому є залучення значної кількості студентів, які виконують ролі доповідача, співдоповідачів, опонентів, експертів, «провокаторів», асистентів. Під час семінару-диспуту передбачаються такі методи роботи студентів як навчальна дискусія, вирішення проблемної ситуації, метод співробітництва, який має на меті взаємне навчання студентів при спільній роботі та ін. Семінар проводився нами в процесі формувального експерименту. Зокрема, під час вивчення навчальних дисциплін були проведені семінари-диспути «Сучасна молода людина – яка вона?», «Вибір професії: престиж чи покликання?», «ВІЛ/СНІД – проблема суспільства чи особистості?» та ін.

Свою ефективність у процесі експериментальної роботи засвідчили *семінари-екскурсії* (проводяться за раніше визначеним планом у закладі, особливості роботи якого вивчаються). Так, заняття «Наукові бібліотеки як центри документації та інформації» передбачало безпосередню роботу в бібліотеці з метою ознайомлення студентів з методами інформаційно-бібліографічного пошуку. Як пошукове завдання студентам пропонувалося знайти задане джерело інформації при його повному і неповному бібліографічному описі (за назвою, за автором, за видом публікації – книга, стаття та ін.). Експертами виступали професійні бібліотекарі. Як засвідчує опитування працівників бібліотеки, після таких занять у студентів значно скорочується час пошуку потрібного джерела, зростає його результативність. Також особливу цікавість студентів викликала робота з онлайн-бібліотеками (електронною бібліотекою ім. В. Вернадського, електронними бібліотеками ЗВО, сайтом Державного комітету статистики України та ін.). Семінар-екскурсія передбачала не тільки роботу студентів у певних закладах, а й далі обговорення цієї роботи, запитання-відповіді тощо.

Семінар-дискусія – процес діалогічного спілкування учасників, в ході якого відбувається формування практичного досвіду колективного обговорення вирішення різноманітних проблем. На семінарі-дискусії студенти вчаться чітко формулювати свої думки в доповідях і виступах, активно відстоювати власну точку зору, аргументовано заперечувати й спростовувати помилкову позицію інших. У такій роботі студенти мають можливість побудови власної діяльності, що зумовлює високий рівень їх інтелектуальної та особистісної активності, включення в процес навчального пізнання.

Необхідною умовою розгортання продуктивної дискусії є теоретичні знання, набуті студентами на попередніх заняттях (лекціях і практичних), під час самостійної роботи, практики. Успішність семінару-дискусії багато в чому залежить і від уміння викладача організувати його. Так, семінар-дискусію ми проводили у форматі, який передбачав включення елементів методу Дельбека і ділової гри.

У першому випадку учасники висувають якомога більше ідей, не піддаючи їх критиці, а потім ці ідеї обговорюються, розвиваються, оцінюються можливості їх доказовості чи спростування. З цією метою застосовується метод Дельбека. Наприклад, студентам пропонується розробити програму соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників. Студенти, об'єднавшись у групи (3–4 особи), коротко описують своє бачення реалізації програми і визначають три найбільш реалістичні для виконання пропозиції, які фіксуються викладачем на дошці. Після цього відбувається дискусія і вибираються найкращі альтернативи.

У другому випадку семінар-дискусія передбачає рольове програвання реальних позицій людей, які беруть участь у вирішенні проблем клієнтів. Зокрема, нами проводилася гра «Розробка розвивальної програми для дітей з інвалідністю». Ділова гра передбачає, що групі з 4-х соціальних працівників необхідно за короткий проміжок часу розробити розвивальну програму для дітей-інвалідів. Часу на виконання дуже мало. Двоє хочуть виконати програму старанно і пунктуально. Інші – пропонують взяти 2–3 готові програми і «зліпити» з них свою, щоб відзвітувати керівництву, а потім, коли буде більше часу, допрацювати її. Перша

група не погоджується з цим. Завдання гри: перша група повинна запевнити другу виконати завдання відповідально. Якщо першій групі не вдається переконати колег, їх місце займають інші учасники. Обговорення гри: «Що заважало і що допомагало в процесі переконання членів другої групи?».

Підкреслимо важливість організації викладачем такої підготовчої роботи, яка б забезпечила активну участь у семінарі кожного студента. Це визначення проблеми і окремих підпроблем, які будуть розглядатися на семінарі, підбір основної та додаткової літератури для доповідачів і тих, хто виступає; розподіл функцій і форм участі студентів у колективній роботі; підготовка до програвання ролей; загальне керівництво роботою семінару; підбиття підсумків дискусії тощо.

Важливу роль у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників відіграють практичні заняття. Їхньою метою є поглиблення, розширення, деталізація знань, здобутих на лекції в узагальненій формі, і сприяння виробленню навичок науково-дослідницької роботи. Вони розвивають наукове мислення і мовлення, дозволяють перевірити знання студентів і виступають як засіб зворотного зв'язку.

Одним із напрямів підготовки студентів до НДД на практичних заняттях є їхнє оволодіння понятійно-термінологічним апаратом соціальної роботи і НДД, що мало на меті навчити користуватися термінами і категоріями цієї галузі і зрозуміти значення і логіку наукового апарату. Специфіка понятійно-термінологічного підходу полягає в тому, що він лежить в основі певної науки і дає можливість звернутися до фонду наукових понять як до джерела аналізу, критерію дослідженості проблеми.

Тому в експериментальних групах підготовка до практичних занять супроводжувалася складанням словників, які передбачали тлумачення термінів зі спеціальним коментарями. На самих заняттях для активізації творчої діяльності студентів наприкінці роботи проводилися взаємодиктанти з досліджуваних питань і виписувалися поняття з їхніми значеннями. Після диктанту студенти обмінювалися написаним і за «ключем», запропонованим викладачем, перевіряли їх, обговорювали результат. Також реалізовувалося завдання вербалізації понять, у

зв'язку з чим ми проводили роботу з текстами в парах. Студентам пропонувалися тексти з різних наукових джерел. Провідним прийомом тут виступали метафори, які, з одного боку, встановлюють зв'язок між проблемою і досвідом, а з другого – порушують старі пояснювальні схеми.

Так, наприклад, при розгляді терміна «соціальні сироти» (дисципліна «Вступ до спеціальності») були запропоновані такі метафори: жертва суспільства, обірванець, знедолений, шпана та ін. Значущість цього прийому полягає тому, що метафори забезпечують багатоваріантне прочитання текстів, оскільки «побудовані на асоціаціях, вони надають можливість «добудувати» гіпотезу з урахуванням конкретних неповторних умов, збагатити ідею за рахунок особистісного досвіду і розуміння» [480; 481].

На старших курсах («Технології соціальної роботи», «Інновації в соціальній роботі») така робота ускладнювалася і була спрямована на пошук і виявлення понять, пов'язаних зі сферою соціальних проблем людини і знаходження способів їхнього вирішення, перетворення ситуацій. Так, під час вивчення особливостей соціальної роботи з дітьми-сиротами і позбавленими батьківського піклування студенти, працюючи в парах, виділяли два ряди ключових понять, які характеризують соціальну ситуацію і категорію клієнтів:

- «сирітство» – «сирота» – «напівсирота» – «соціальний сирота»;
- «бездоглядність» – «бездоглядні діти» – «безпритульність» – «безпритульні діти».

Для того, щоб навчити студентів користуватися поняттями і категоріями соціальної роботи, а також розуміти значення і логіку наукового апарату, продовжувалася робота з подвійними визначеннями, де стовпчик зліва – визначення проблеми, а стовпчик справа – її вирішення:

- «сирітство» – соціальний моніторинг, соціальне посередництво;
- «сирота» – соціальний патронаж;
- «напівсирота» – соціальна профілактика;
- «соціальний сирота» – опіка і піклування та ін.

Такі завдання розвивали знання про механізми взаємодії урядових структур, вміння виявляти необхідні ресурси, що характеризує сформованість у майбутнього соціального працівника дослідницьких знань та вмінь.

Інша серія завдань, які вирішувалися на практичних заняттях, була спрямована на формування дослідницького тезаурусу соціальних працівників. При цьому використовувалися методи «педагогічної наративації», «вичерпування з понять всіх наявних смислів», диференціації і концептуалізації термінів, «метод імажитивних дій» (Додаток П).

Розвитку дослідницького тезаурусу сприяло також застосування на практичних заняттях евристичної бесіди – методу навчання, при якому педагог не повідомляє студентам готові знання, а вміло поставленими запитаннями, які не містять прямих відповідей, спонукає студентів на онові наявних знань, спостереження, життєвого досвіду самим приходити до нових понять, висновків. Так, вивчення питання на практичному занятті «Основні напрями досліджень у соціальній роботі» («Методи та організація соціальних досліджень») серед інших питань обговорювалася роль науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі, особливості розвитку дослідницьких методів, типи досліджень у соціальній роботі та ін. Студенти подавали пропозиції щодо того, як можуть бути вивчені ті чи інші якості людини, які здібності при цьому треба мати та ін.

Практичні заняття із загальних дисциплін проводилися із застосуванням кейс-технології. Аналіз наукової літератури [482 – 485] свідчить, що ця технологія (або метод конкретних ситуацій (МКС)) є однією з найбільш популярних, яка використовується у професійній підготовці соціальних працівників, зокрема до НДД. Вона дає змогу через колективну творчу дискусію на прикладі конкретної ситуації, яка містить оригінальний практичний досвід, виробити в студентів цілком конкретні практичні навички.

У процесі реалізації цієї технології студенти аналізують і обговорюють реальні ситуації (КС) (Додаток Р). Вони ставлять себе на місце соціальних працівників-практиків, описаних у «ситуації», аналізують різні складні проблеми і пропонують можливі варіанти їх вирішення. Навчальні завдання містять той же

обсяг інформації, який був доступний соціальним працівникам у реальному перебігу проблемної ситуації. Студент вивчає ситуацію і формулює власний висновок, а після обговорення конкретних ситуацій у групі вносить до нього необхідні зміни.

Залежно від специфічних цілей навчання НДД, КС можуть бути дуже різними за змістом і організацією представленого в них матеріалу. Так, якщо з точки зору змісту в КС акцент у викладі матеріалу робиться на проблемності або описовості, а самі події перебувають більше в минулому або сьогодні, то при комбінації вказаних двох змінних можна виділити чотири основні типи КС, які використовуються у науково-дослідницькій підготовці: КС, що ілюструють проблему, вирішення або концепцію в цілому; КС, присвячені історії соціальної роботи; КС, які навчають аналізу та оцінці; КС, які навчають вирішенню проблем та прийняттю рішень.

Вивчення КС передбачає: вибір методів аналізу; визначення основних напрямів аналізу; визначення рівня і типу аналізу, що виноситься на обговорення в групі. Ефективний аналіз КС – це забезпечення студентом своєї позиції відповідними фактами та аргументами. Отже, кейс-технологія дозволяє розвивати навички роботи з різноманітними джерелами інформації і передбачає інтеграцію декількох загальнодидактичних методів навчання (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Методи, інтегровані в кейс-технології

Метод, інтегрований у кейс-методі	Характеристика його ролі в кейс-технології
Моделювання	Побудова моделі ситуації
Системний аналіз	Системне представлення і аналіз ситуації
Уявний експеримент	Спосіб здобуття знань про ситуацію через її мисленнєве перетворення
Проблемний метод	Представлення проблеми, яка лежить в основі ситуації
Ігрові методи	Представлення варіантів поведінки учасників ситуації
Мозковий штурм	Генерування ідей щодо ситуації
Дискусія	Обмін думками з приводу проблеми і шляхів її вирішення

Застосування кейс-технології як дослідницького методу є дуже поширеним у зарубіжній вищій школі, зокрема Великої Британії і США. Працюючи в міжнародних проектах, які реалізувалися кафедрою соціології та соціальної роботи

УжНУ (зокрема, ТЕМПУС-ТАСІС №10243-96, що був спрямований на розвиток соціальної роботи і підготовки фахівців в Україні), викладачі мали можливість набути досвіду використання кейс-технології та інших методів в університетах Бельгії та Великої Британії. В той же час зарубіжні партнери в рамках цього проекту проводили заняття зі студентами УжНУ в тому числі, використовуючи метод конкретних ситуацій. Так, професор університету м. Данді (Шотландія) Д. Андерсон проводив практичне заняття із студентами 3-го курсу, яке було побудоване на дослідженні конкретного випадку (ситуація стосувалася процесу соціальної адаптації біженців і вимушених переселенців). Після вивчення ситуації студенти в групі обговорювали такі питання: «Які проблеми супроводжують біженців і вимушених переселенців у процесі соціальної адаптації?»; «Які проблеми соціальної адаптації можна визначити на основі описаного випадку?»; «Назвіть основні напрями соціальної роботи з досліджуваною категорією осіб»; «Які заходи можна впроваджувати для підвищення адаптаційних здатностей мігрантів?» та ін. Групове обговорення проблеми дало можливість студентам поліпшити своє розуміння досліджуваної проблеми і підвищити компетентність через вивчення, побудову припущень та їх обговорення в рамках реальної події. При цьому розвиваються навички логічного мислення, пошуку відповідної інформації, аналізу та оцінки фактів і розробки альтернатив, необхідних для вирішення проблем і прийняття рішень. У ході обговорення ситуації і дискусії з колегами також формуються навички та вміння ефективної міжособистісної та групової комунікації. Участь у всіх етапах роботи над конкретною ситуацією в рамках розглянутої технології зумовлює розвиток однієї з головних якостей соціального працівника – вміння брати на себе відповідальність за прийняте рішення.

Таким чином, кейс-метод допомагає розвивати аналітичні здібності, навички та вміння в процесі «кількісного» і «якісного» обґрунтування своїх рішень і рекомендацій. Обговорюючи конкретну ситуацію спочатку в групі, а потім в аудиторії, студенти змушені захищати свої висновки і аргументи перед колегами і викладачем. Технологія аналізу конкретних ситуацій розвиває здатність до аналізу

життєвих проблем. Стикаючись з такою ситуацією, студент повинен визначити, чи існує проблема взагалі, в чому вона полягає, окреслити своє ставлення до ситуації.

У процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників нами використовувалася технологія концентрованого навчання. Підкреслимо, що зазначена технологія не є новою в педагогіці. Досвід її застосування в ЗВО достатньою мірою обґрунтовано в роботах М. Бабинець, І. Вільданова, Є. Гітман, Г. Ібрагімова, І. Козубовської, А. Остапенко та ін. [486 – 490]. Слід підкреслити, що раніше концентроване навчання не розглядалося з позиції розвитку науково-дослідницької компетентності студентів. Однак, як зазначає Л. Сайтбагіна, технологія концентрованого навчання має значний вплив на ефективність науково-дослідницької підготовки студентів у ЗВО [491, с. 30].

У традиційному розумінні концентроване навчання – це спеціально організований процес навчання, який передбачає засвоєння студентами значної кількості інформації без збільшення часу за рахунок її систематизації (узагальнення, структурування), зміни механізмів засвоєння, форм її подання та іншого (відмінного від традиційного) часового режиму занять [491]. Дослідники визначають концептуальні положення концентрованого навчання, які полягають у: зниженні рівня багатопредметності навчального дня, тижня, семестру; значній, але в той же час, посильній тривалості вивчення предмета чи розділу навчальної дисципліни; неперервності процесу пізнання і його цілісності; укрупненні змісту і організаційних форм процесу навчання; інтенсифікації освітнього процесу з кожного предмету; співробітництві учасників освітнього процесу. Також варто відзначити, що технологія концентрованого навчання спрямована на знаннєве навчання, результатом якого є поглиблене і ґрунтовне засвоєння студентами великої кількості інформації.

Класифікуючи різні способи організації концентрованого навчання, Г. Ібрагімов пропонує три моделі, які застосовуються в сучасних умовах закладу вищої освіти [488, с. 129]:

– перша модель передбачає вивчення протягом визначеного часу одного основного предмета;

- друга модель спрямована на укрупнення тільки одної організаційної одиниці – навчального дня, кількість предметів скорочується до одного-двох;
- третя модель має на меті укрупнення навчального тижня.

З позиції низки дослідників [488; 489], друга модель концентрованого навчання найбільш доцільна в умовах ЗВО. Автори зазначають, що освітній процес, побудований за другою моделлю, більшою мірою враховує фізіологічні особливості студентів.

Погоджуючись із дослідниками, ми орієнтуємося на другу модель концентрованого навчання, оскільки це не порушує цілісності процесу пізнання, забезпечує психологічний комфорт і, на відміну від традиційної організації навчання, надає перевагу в часі.

У нашому дослідженні технологія концентрованого навчання реалізовувалася через блочну систему, зокрема навчальне заняття становило собою окремий блок, розрахований на 4–6 годин концентровано (лекція, практичне заняття (семінар), самостійна робота). Навчальні заняття проводилися 2 рази на тиждень. Наприклад, дисципліна «Методи та організація соціальних досліджень» проводилася двічі на тиждень по 3 пари (лекція, практичне заняття або семінар, самостійна робота) (Додаток С).

Вибір форми лекції залежав від дидактичних цілей і не мав регламентованих рамок. Критеріями визначення виступали зміни в характері діяльності і взаємодії викладача і студентів, а також ступеня самостійності останніх.

Підкреслимо, що концентроване навчання розуміється нами як управління розвитком, оскільки в розвитку творчості студентів першорядного значення набувають продуктивні методи навчання: проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий і дослідницький методи, а також творчі завдання. При цьому науково-дослідницька діяльність студентів має не стихійний характер, а є результатом їхньої самоорганізації.

Свою ефективність засвідчили також технологія диференційованого навчання (більш детально буде висвітлено в п. 4.4), а також технологія розвитку критичного мислення, серед методів якої – «Читання та письмо для розвитку критичного

мислення» (ЧПКМ) (Додаток Т). Слід зазначити, що цей метод є універсальним, міжпредметним, відкритим до взаємодії з іншими педагогічними підходами й методиками. Він дає можливість студентам вчитися актуалізувати наявні знання, співвідносити наявну інформацію та нові дані, підсумовувати і систематизувати, ставити питання, формувати власну думку, при цьому враховувати точки зору інших, висловлювати свої думки чітко, впевнено і коректно, аргументувати свою точку зору, а найважливіше – самостійно здобувати знання (академічна мобільність). Ще одним позитивним моментом цього методу є розвиток комунікативних навичок студентів, що не входить до програми навчання класичного ЗВО, проте є важливою вимогою сучасності для реалізації ефективного працевлаштування в конкурентних умовах. Для цього весь навчальний процес тісно пов'язується з конкретними життєвими завданнями і проблемами, з якими майбутні фахівці стикатимуться в реальному житті.

У нашому експерименті практичні заняття, окрім закріплення теоретичного матеріалу (у форматі доповідей студентів з окремої теми), передбачали розв'язування задач (з дисципліни «Соціальна і демографічна статистика»). Наприклад, необхідно було визначити статистичні показники, які характеризують певне соціальне явище чи процес (рівень захворюваності населення Закарпатської області на туберкульоз, тенденція багатодітності, прогноз старіння та ін.). При цьому викладач демонструє прийоми і методи вирішення задач, а потім викликає студента до дошки для розв'язання подібних завдань. Студентам рекомендується проявляти максимум самостійності, вдумливо і з розумінням ставитися до роз'яснень викладача, поєднуючи загальні дії з пошуковою діяльністю. З метою активізації пізнавальної діяльності майбутніх соціальних працівників під час розв'язування студентами задач викладач коментував кожний етап її вирішення, що зумовлювало розвиток певних розумових якостей студентів (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Розвиток розумових якостей майбутніх соціальних працівників на різних етапах
вирішення задач

Етапи вирішення задачі	Розумові якості, які при цьому розвиваються
Уважно вивчіть умову задачі	Концентрація і обсяг уваги
Подайте умову задачі у вигляді деякої графічної моделі (структурно-логічної схеми, графіка)	Уміння графічного способу представлення інформації, абстрагування
Визначте, що дано (яка інформація наявна), чого недостатньо для її вирішення, яка інформація є надлишковою, що потрібно знайти	Уміння здійснити аналіз, порівняння і оцінку даних
Оцініть складність задачі. Постарайтеся передбачити, якого результату можна очікувати	Розвиток інтуїції
Сформулюйте низку гіпотез для вирішення, проаналізуйте їх, оцініть і виберіть найбільш імовірну	Уміння сформулювати запитання (проблему), висувати гіпотезу, удосконалення здатності до генерації ідей
Під час вирішення задачі викладач постійно проводить оцінку: – «справа йде на лад, вирішення дуже близьке»; – «до вирішення ще дуже далеко»; – «віддаляється від вирішення»	Уміння вести аналіз і оцінку своїх дій, розвивати критичність розуму
Проаналізуйте отримане розв'язання	Здатність до оціночних дій
Визначте, який елемент творчості при вирішенні цієї задачі від вас вимагався	Здатність до систематизації

Як показує практика, розв'язання задач за таким алгоритмом вчить студентів аналізувати досліджувані явища, виділяти головне тощо. Завдяки цьому вирішення задач наближається до моделі наукового дослідження.

У рамках теми «Методика навчання читанню навчального й наукового тексту» («Основи наукових досліджень») студенти ознайомилися з видами наукової інформації, вивчали прийоми аналізу і розуміння навчального і наукового тексту, визначення теоретичної і методологічної позиції автора, виділення понять і категорій, які використовуються автором. Під час практичних занять особлива роль приділялася анотуванню й реферуванню текстів, складанню граф-схем, написанню анованих оглядів, правилам оформлення бібліографії. Крім того, на цих заняттях

студенти знайомилися з різними способами і прийомами читання, техніками швидкого читання та ін.

У процесі підготовки соціальних працівників нами часто застосовувався метод проектів. У педагогічній науці є різні підходи до визначення проектного методу: «метод проектів» (В. Кілпатрик), «проектний метод» (К. Фрей), «технологія проектного навчання» (Т. Шамова). Ми поділяємо думку Т. Шамової і Т. Давиденко [480], які вважають, що метод проектів правильніше називати технологією проектного навчання. Стосовно освітнього процесу ЗВО сутність цієї технології полягає в стимулюванні інтересу студента до певних реальних проблем, до пошуку самостійних рішень. Тільки через самостійну індивідуальну або спільну діяльність, спрямовану на вирішення різних проблем, студенти вчаться застосовувати теоретичні знання на практиці.

Технологія проектного навчання передбачає педагогічну технологію, яка інтегрує в собі проблемні, евристичні і дослідницькі методи навчання, що базується на послідовному виконанні навчальних проектів в процесі спільної самостійної діяльності студентів. На наш погляд, технологія проектного навчання має високий внутрішній потенціал для розвитку самостійності, формування професійних компетенцій і особистісних якостей майбутнього фахівця. Уміння застосовувати метод проектів – показник високої кваліфікації викладача, його прогресивної методики навчання і розвитку студентів.

При використанні технології проектного навчання істотно змінюються ролі учасників освітнього процесу: викладач виступає в ролі демократичного керівника пізнавальної самостійної діяльності студента, його консультанта, помічника; відповідно студент грає роль активного учасника процесу проектування. Розвиток суб'єктності студента проявляється в цілепокладанні і плануванні самостійної пізнавальної діяльності. Важливо, що робота над проектом передбачала обов'язкову рефлексивну діяльність: оцінку того, що кожен набув у процесі виконання навчального завдання, що вдалося, а що ні, в чому полягали причини невдач і як їх можна уникнути в майбутньому.

Нами дотримувалися основні дидактичні вимоги щодо проектного навчання: професійна значущість проекту, що вимагає міждисциплінарних знань, творчого пошуку для її вирішення (наприклад, теоретична і прикладна значущість: розробка тематики лекторію для учнів шкіл «Молодь за здоровий спосіб життя», підготовка методичних матеріалів для їх проведення, добірка педагогічної інформації для батьків, актуальної для виховання, навчання і розвитку дітей у сім'ї); поєднання індивідуальних і групових форм організації роботи над проектом; використання евристичних і дослідницьких методів, спрямованих на розвиток у студентів таких умінь, як визначення проблеми, формулювання цілей і завдань дослідження, висунування гіпотези, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, корегування, висновки (використовувалися методи «мозкового штурму», «круглого столу», звітів про виконання творчих завдань, публічних захистів проекту).

Організація проектної діяльності студентів у процесі формування їхньої готовності до НДД передбачала вирішення кількох важливих для нас завдань: 1) навчити студентів не стільки здобувати професійно значущі знання в готовому вигляді, скільки набувати їх самостійно, вміти використовувати їх на практиці; 2) розвинути їхні комунікативні вміння (працювати в групі, виконувати різні ролі, вести діалог, вступати в дискусію, аргументувати відстоювати свій погляд на проблему, формувати власну позицію та ін.); 3) розвивати дослідницькі вміння (збирати актуальну інформацію про досліджувані проблеми, самостійно працювати з літературою, формулювати цілі, завдання, гіпотезу, розробляти алгоритм діяльності з реалізації проекту, орієнтуватися в різних ситуаціях). Як засвідчують результати теоретичних досліджень, а також результати формувального експерименту, вирішення перелічених завдань, безумовно, сприяє формуванню готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Практичні заняття проводилися нами також у формі тренінгів. Так, розгляд питання «Підготовка до публічного виступу» («Основи наукових досліджень») відбувався у формі тренінгу, де студенти мали можливість самостійно потренуватися у виконанні базових вправ.

Підкреслимо, що, окрім закріплення знань студентів, розвитку їхнього наукового мислення і розширення мотивів участі в науково-дослідницькій діяльності з вирішення професійно значущих проблем, практичні заняття спрямовані на вироблення певних умінь і навичок: використання наукових термінів, вільного викладу науково-теоретичних положень, аргументованого представлення власної позиції. Провідною тут визначається творча, дослідницька складова НДД самих студентів, у яких моделюється зміст професійної діяльності фахівців у предметному, соціальному і процесуальному контекстах.

Для формування рефлексії нами використовувалися вербальні способи розпізнавання змін, які відбувалися в структурі й змісті висловлювань студентів через їхні відповіді на запитання викладачів. Рефлексія, як показують дослідження психологів, забезпечує адекватну самооцінку підготовленості і її відповідності вимогам процесу розв'язання професійних завдань оптимальним способом.

Уміння відокремлювати оцінки від реальних фактів не з'являється спонтанно. У зв'язку з цим під час практичних занять використовувався прийом «проговорення вголос» того, що не зрозуміло, яких знань для розв'язку конкретної проблеми не вистачає, що із власних дій і дій інших членів колективу (навчальної групи, малої групи) не відповідає етичним нормам поведінки соціального працівника. Такий рефлексивний аналіз допомагає студентові глибше зрозуміти самого себе, усвідомити: а) що він робить; б) що він відчуває; в) як він це робить; г) чому.

Аналіз рефлексивних монологів студентів показав, що в процесі просування етапами формувального експерименту простежується позитивна динаміка від опису поведінки до аналізу і рефлексивних зауважень з приводу власних дій. У такий спосіб формувалася позиція рефлексивної, усвідомленої дії, ініційованої особистим вибором і усвідомленими установками. Рефлексивний діалог в умовах групової взаємодії надавав студентові можливість не бути пасивним споживачем знань. Основним завданням у цьому аспекті було сформувати його активну суб'єктну позицію, що дозволяє розуміти й оцінювати межі своїх можливостей (у тому числі знань, дослідницьких умінь, відпрацьованих навичок) у конкретній

проблемній соціальній ситуації і необхідність виходу за рамки відомого, звернення до нового.

У процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників особлива роль належить лабораторним роботам. Лабораторні роботи як форма навчання (і в той же час самостійної роботи) вирізняються дослідницьким характером і належать до тих прийомів, які активізують і мотивують навчальну діяльність студентів, оскільки в процесі їх виконання студенти стають активним учасниками навчального процесу і самі здобувають нові знання чи закріплюють наявні. Під час виконання лабораторних робіт у майбутніх соціальних працівників формуються дослідницькі вміння, зокрема – визначати мету експерименту, висувати гіпотезу, планувати експеримент, порівнювати, аналізувати, робити висновки, оформляти результати роботи у вигляді таблиць, схем, графіків, звітів та ін.

З метою формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД були розроблені і проводилися різні за складністю лабораторні роботи. На першому етапі – репродуктивні, наприклад, курс «Методи та організація соціальних досліджень» передбачав виконання студентами дослідницьких завдань за визначеним алгоритмом, детальними інструкціями та порядком виконання роботи. Під час вивчення «Соціальної і демографічної статистики» необхідним є розрахунок окремих статистичних показників, які потребують громіздких обчислень. Для оптимізації роботи студентів нами розроблені методичні матеріали щодо обчислень цих показників у в MS Excel, які студенти використовували на заняттях у комп'ютерному класі [492]. До дисципліни «Соціальне проектування і прогнозування» розроблені частково-пошукові завдання, які вимагають самостійного визначення способів їхнього виконання, підбору програмного забезпечення з використанням інструктивних і довідкових матеріалів. Під час «Науково-дослідницького семінару» студенти вирішують нову для них проблему, спираючись на наявні знання та досвід НДД. При цьому вони виконують зазначені роботи як індивідуально, так і в групах. У лабораторних роботах студенти вдосконалюють навички здійснення досліджень у сфері соціальної роботи,

оволодівають способами обробки результатів дослідницької практики (зокрема в SPSS), набувають умінь з розробки соціальних проектів та оформлення результатів наукових досліджень у різних формах. Зокрема, студенти ведуть дослідницькі портфоліо.

Так, після виконання і захисту лабораторних робіт, передбачених другим модулем дисципліни «Методи та організація соціальних досліджень», студенти самостійно проводили дослідження на вибрану ними тему, результати роботи над якими фіксували у дослідницькому портфоліо. Це – папка матеріалів, у якій зібрана інформація щодо вивчення досліджуваної проблеми, обґрунтування теми дослідження, аналіз теоретичних джерел, розроблена методика дослідження, програма і план дослідження, розроблена анкета, звіт про проведене дослідження, рекомендації до його виконання, матеріали, що представляють альтернативні точки зору на вирішення проблеми та ін. Однією з найважливіших цілей цієї методики є моніторинг індивідуального просування студента в широкому освітньому контексті. Прослідкувати в цілому «палітру» формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД дозволив рейтинг-контроль, який здійснювався через самооцінку студента і оцінювання викладача кожного завдання і за портфоліо в цілому.

Загалом портфоліо – це можливість показати все, на що здатний студент, продемонструвати його найбільш сильні сторони, максимально розкрити його творчий потенціал. Ефективність застосування цього методу засвідчує низка теоретичних джерел і практика підготовки соціальних працівників [493]. У нашому дослідженні застосування цього методу сприяло:

- активізації самостійної інформаційно-пошукової та дослідницької роботи студентів, спрямованої на формування їхньої готовності до НДД;
- розвитку навичок аналізу діяльності, самоорганізації, усвідомлення динаміки власних досягнень, а також рефлексії;
- розвитку мотивації, оскільки кожен студент усвідомлює, що портфоліо виконує накопичувальну і моделювальну функцію, відображаючи динаміку його

розвитку, допомагає встановити зв'язок між наявними і новими знаннями, є критерієм готовності до виконання дослідницької функції в соціальній роботі;

- удосконалення системи діагностики і оцінювання рівня їхньої готовності як результату професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Важливу роль у процесі науково-дослідницької підготовки соціальних працівників відіграє самостійна робота, під якою розуміємо таку діяльність, яка виконується без безпосередньої участі викладача, але за його завданням у спеціально організованій для цього час; при цьому студенти свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні мети, використовуючи свої можливості і викладаючи в тій чи іншій формі результат розумових дій. У нашому дослідженні вона передбачала виконання дослідницьких завдань, творчих робіт, роботу з підручниками, науковими джерелами, Інтернет-ресурсами, розробку графічної моделі лекції, розробку міні-словника до теми, написання есе, рефератів, курсових і дипломних робіт, підготовку до семінарів, заліків, іспитів та ін.

Найпростішою формою самостійної роботи студентів є конспектування лекцій. Конспектування – це мислительний, творчий процес, який відображає не тільки логічний хід розвитку думки лектора, а й розвиває в студентів уміння виокремити головне від другорядного, в найбільш стисненому вигляді формулювати сутність викладених питань. У процесі експериментальної роботи поряд з текстовими конспектами студенти складали опорні конспекти у вигляді графічної моделі засвоєної інформації. Такі конспекти застосовувалися з метою вироблення стійкої потреби студента в самостійному конспектуванні навчальної інформації, її осмисленні, інтерпретації основних понять в образній, легко доступній формі. Як засвідчує наш досвід, студенти, працюючи з такими моделями, привчаються творчо засвоювати матеріал, виділяти в ньому головне, зображати словесну інформацію у вигляді певних блоків, визначати зв'язок між ними та ін.

Важливою в процесі самостійної роботи студентів під час формування їхньої готовності до НДД є робота з книгою. На відміну від традиційних способів вивчення матеріалу, нами використовувався метод вивчення тексту як доказу, що дозволяло будувати процес навчання дедуктивно: викладач повідомляв певне

положення чи розкривав закономірність, а студенти, працюючи з текстом, знаходили в ньому доказ цього положення. Так, під час вивчення часткових технологій соціальної роботи студенти дістали завдання опрацювати монографію Н. Пезешкіана «Позитивна сімейна психотерапія. Сім'я як терапевт» (після її прочитання студентам необхідно було визначити основні ідеї, поняття, закономірності, виділити взаємозв'язки, обґрунтовані висновки, конкретні приклади і представити їх у формі реферату; друге завдання передбачало обґрунтування повідомленого викладачем певного факту з наведенням цитат з книги).

Під час вивчення особливостей дослідження соціального благополуччя населення (курс «Методи та організація соціальних досліджень») студентам пропонувалося прочитати текст із книги Х. Борхеса «Роза Парацельса» і виконати декілька завдань: придумати назву тексту; запропонувати завершення тексту (4–5 речень); написати есе на тему «Роль гуманістичних принципів у досягненні суб'єктивного благополуччя» або «Що таке щастя?»; описати ситуацію, подану в тексті на основі визначеного алгоритму» (табл. 4.4) [494, с. 58].

Таблиця 4.4

Алгоритм аналізу ситуації

Елементи ситуації	Характеристика	Цитата, сторінка, номер рядка
Місце, де відбувається ситуація <i>Приклад</i>	Підвальне приміщення	В лабораторії, яка розміщена в двох підвальних кімнатах (С. 6, 1-й рядок)
Час дії		
Дійова особа 1 Ім'я, основні характеристики, особливості поведінки, слова		
Дійова особа 2 Ім'я, основні характеристики, особливості поведінки, слова		
<u>Ситуація</u> Етапи розвитку сюжету: початок; основна дія; закінчення; результат		
Оцінки і ставлення		

Підкреслимо, що така організація навчального процесу підвищувала рівень інтересу майбутніх соціальних працівників до дослідницької роботи, сприяла формуванню дослідницьких умінь та посилювала їхню самостійність.

Самостійна робота передбачала також виконання різноманітних дослідницьких завдань, які ми класифікували відповідно до груп дослідницьких умінь соціальних працівників (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Класифікація дослідницьких завдань

Групи умінь	Дослідницькі завдання
Методологічні	<ul style="list-style-type: none"> – оволодіння теоретичними і емпіричними методами пізнання; – застосування методологічних принципів НДД; – застосування математичних методів дослідження, обґрунтування гіпотези
Інформаційно-аналітичні	<ul style="list-style-type: none"> – відбір необхідних і достовірних джерел інформації з аналізованої предметної сфери дослідження; – аналіз і систематизація інформації, виявлення недостатньо вивчених аспектів дослідження, можливостей вирішення проблеми; – аналіз певних соціальних явищ і процесів за допомогою статистичних процедур
Діагностичні	<ul style="list-style-type: none"> – оволодіння методами: інтерв'ю, моніторингу, анкетування, експертної оцінки, біографічного, кейс-методу, тестування, проєктивними методиками, соціометрії
Проєктивні	<ul style="list-style-type: none"> – розробка проєкту вирішення проблеми з урахуванням передпроєктного вивчення ситуації; – аналіз, оцінка і вибір оптимального проєкту; – якісний і кількісний аналіз результатів проєктування, формулювання висновків; – розробка плану впровадження в практику
Прогностичні	<ul style="list-style-type: none"> – оволодіння методами: експертного опитування, випереджальної інформації, мозкової атаки, статистичного моделювання, сценаріїв, евристичних методів
Технічні	<ul style="list-style-type: none"> – оформлення наукової роботи; – графічне і табличне представлення матеріалу дослідження; – опис бібліографічних посилань, підготовка презентації
Організаційні	<ul style="list-style-type: none"> – визначення послідовності дій і складання алгоритму НДД; – планування дослідження в цілому та його етапів; – розподіл обов'язків під час НДД; – вибір інструментарію здійснення НДД
Комунікативні	<ul style="list-style-type: none"> – встановлення діалогічного типу взаємин, емоційного контакту з учасниками НДД; – застосування комунікативних методів отримання інформації від експертів у досліджуваній сфері; – завдання на розвиток умінь володіти вербальними і невербальними засобами спілкування; – здійснення віртуальної наукової комунікації

Системно-інформаційні	<ul style="list-style-type: none"> – завдання на оволодіння навичками роботи з текстовим редактором, електронними таблицями, базами даних, пошукової роботи в Інтернеті; – завдання на розвиток умінь роботи зі спеціалізованими дослідницькими інформаційними пакетами; – завдання на формування умінь та навичок використовувати ІКТ, які функціонують у системі соціального захисту населення; – завдання, на розвиток умінь застосовувати електронні дидактичні засоби
-----------------------	--

На різних етапах формувального експерименту нами використовувалися завдання, які враховували рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД. Так, на першому етапі формувального експерименту застосовувалися переважно адаптовані дослідницькі завдання (приклад таких завдань подано в п. 4.5. роботи). Дослідницькі завдання для студентів старших курсів вимагали сформованості певних дослідницьких знань та вмінь для їхнього виконання. Наведемо деякі з розроблених завдань:

- здійсніть диференціацію методів досліджень на групи залежно від запропонованих у навчальних посібниках класифікацій. Виконайте їх аналіз і порівняння («Основи наукових досліджень»);
- виконайте контент-аналіз статей з преси на будь-яку соціальну тему (наприклад, «Девіантна поведінка підлітків», «Державна молодіжна політика»), зробіть висновки про приховану інформацію, виявлену таким способом. Оформіть у вигляді тез доповіді («Соціальна робота з різними категоріями клієнтів»);
- проаналізуйте зміст Web-сторінок двох соціальних закладів на вибір (за певним алгоритмом), зробіть їхнє порівняння, визначте рівень наповненості сайтів інформацією для громадян та ін. (дисципліна «Соціальна інформатика»);
- підготуйте аналіз ситуації у формі наукової статті на основі ключової фрази: «Впадати у відчай не можна. Зневіра – це не вихід. Не можна давати собі привід для цього – інакше це безславний кінець». Сформулюйте власну назву статті, оформіть її відповідно до вимог («Науково-дослідницький семінар»);
- вивчіть досвід соціальної служби щодо застосування певних методів дослідження при наданні соціальних послуг. Узагальніть цей досвід і зробіть повідомлення (дисципліна «Технології соціальної роботи») та ін.

Як засвідчують результати роботи, подібні завдання підвищують мотивацію майбутніх соціальних працівників до НДД через їхнє усвідомлення необхідності такої роботи, розвивають позитивне емоційне ставлення до роботи, вольову активність, здатність до рефлексії тощо.

Результативним способом, спрямованим на активізацію самостійної НДД студентів, є робота над рефератами. На різних етапах дослідницької підготовки соціальних працівників використовуються різні види реферативних робіт: навчально-пізнавальний, практико-дослідницький, науково-дослідницький.

Тема навчально-пізнавального реферату задається в узагальненому вигляді або як огляд науково-методичної літератури з окремих питань соціальної роботи. Студенти вивчають наявну літературу, узагальнюють найбільш важливий матеріал, виділяючи в ньому головні, концептуальні аспекти, описують їх та роблять висновки. Зазначені реферати розширюють і поглиблюють знання теорії та практики соціальної роботи. Їхньою метою не є одержання об'єктивно нових для соціальної роботи наукових знань. У зв'язку з цим ці реферати застосовуються на перших етапах підготовки соціальних працівників до НДР.

Теми практико-дослідницьких рефератів формулювалися так, щоб максимально задіяти такі методи теоретичного дослідження, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та ін. Реферативна робота виконується як під час вивчення навчальних дисциплін, так і в процесі самостійної чи гурткової роботи. В результаті студенти вносять свої пропозиції щодо вдосконалення окремих аспектів соціальної роботи. Оскільки реферати цього виду більш практично спрямовані і вимагають наявності низки знань з теорії і практики соціальної роботи, а також суміжних дисциплін, то вони найбільш прийнятні для студентів старших курсів.

Підготовка науково-дослідницьких рефератів передбачає застосування елементів наукового пошуку. Такий вид рефератів пропонується студентам, які опанували комплекс методів теоретичної і емпіричної дослідницької діяльності. Тематика реферативних робіт пропонується студентам на початку навчального семестру, вибір теми є добровільним, при цьому заохочується продовження роботи

над тематикою, яка розробляється студентами в рамках інших навчальних дисциплін (теми зазначених рефератів подані у Додатку У).

Усі реферативні роботи обговорювалися на заняттях у різних формах – круглого столу, дискусії та ін.

Курсові і дипломні роботи є провідними формами навчальної і науково-дослідницької підготовки студентів на другому і третьому етапах формувального експерименту. Ми розглядаємо їх як різновид самостійної НДД студентів, результат якої підпорядковується певним вимогам до структури, апарату дослідження і оформлення, але відрізняється рівнем складності, обсягом, ступенем пошукової самостійності.

Виконання курсової роботи більшою мірою мало навчальні цілі, сприяючи поповненню теоретичних знань студентів, спонукуючи їх до вивчення практичного досвіду і формуючи навички самостійної дослідницької роботи. Дипломна робота бакалавра/магістра є завершальним етапом професійної підготовки, а її захист на засіданні екзаменаційної комісії – формою підсумкової атестації випускників. Саме тому дипломна робота характеризує рівень теоретичної і практичної підготовленості майбутнього фахівця, його здатність до творчої, науково-дослідницької діяльності, уміння використовувати дослідницькі методики для наукового осмислення особистого практичного досвіду і практики колег, виявлення умов підвищення ефективності своєї діяльності.

У цілому завдання курсових і дипломних роботи були визначені в такий спосіб:

- індивідуалізація формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД; поглиблення теоретичної підготовки студентів; розширення їхнього наукового кругозору і формування навичок самостійної НДД;
- вироблення в студентів творчого, пошукового підходу до своєї професійної діяльності, до вирішення у її процесі актуальних проблем і нових завдань.

У процесі виконання курсових і дипломних робіт, теми яких були безпосередньо пов'язані з потребами закладів соціальної сфери регіону, студенти вивчали стан вибраної проблеми в теорії і практиці, організовували

експериментальну роботу, узагальнювали попередній досвід дослідницької діяльності, виявляли ефективність останньої.

В експерименті використовувалися наскрізні теми, що розроблялися студентами з початкових курсів. Можливість досить тривалої роботи над вибраною проблемою сприяла тому, що до моменту написання дипломної роботи студенти досить добре вивчали її на теоретичному рівні, а також накопичували певний емпіричний матеріал. Таким чином, дипломна робота акумулювала весь набутий студентами в ході навчання дослідницький досвід. Безумовно, це не могло не відобразитися на якості експериментальної частини дипломних проектів. Наприклад, розроблений і впроваджений у м. Ужгороді проект «Поспішайте робити добро» (стосується залучення жителів міста до добродійної діяльності з надання адресної допомоги вихованцям притулків і шкіл-інтернатів). Під час виконання дипломної роботи щодо адаптації осіб з порушенням зору в суспільство студентами спеціальності «Соціальна робота» розроблено меню для деяких кафе і ресторанів м. Ужгорода мовою Брайля та ін.

Наш досвід показує, що підготовка дослідницьких завдань для студентських досліджень будь-якого рівня (від реферату до дипломної роботи) вимагає від викладачів урахування характеру об'єкта дослідження і умов його вивчення. Педагоги повинні добре знати проблемне поле соціальної роботи регіону, дослідницькі потреби різних закладів соціальної сфери, напряму інноваційної діяльності соціальних агентств та ін., тобто бути дослідниками у повному сенсі цього слова.

У процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників важлива роль належить консультаціям. Ця форма передбачає надання науково-методичної допомоги студентам у їх самостійній роботі з певної дисципліни виконання дослідницького завдання, проекту, підготовкою до заліків та іспитів. При цьому студенти готуються до консультацій – проробляють конспекти, спеціальну літературу. Тому консультація не перетворюється в навчання студентів, а сприяє поглибленню знань, умінь та навичок.

Питання, які вирішуються на консультаціях у нашому дослідженні, можна розділити на чотири групи: зумовлені прогалинами в знаннях; викликані неточним, неадекватним сприйняттям і осмисленням матеріалу; спрямовані на отримання додаткової інформації; проблемні, орієнтовані на обговорення, полеміку. Поряд з такими консультаціями застосовуються також співбесіди і роз'яснення навчального матеріалу, спрямовані на поглиблення знань студентів щодо окремих аспектів науково-дослідницької діяльності. Особлива роль належить консультаціям під час науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи, зокрема тих, які здобувають «непослідовну» освіту (більш детально буде описано в п. 4.4).

Зазначена проблема зумовила також упровадження в процес підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД факультативного курсу «Дослідження в соціальній роботі» (5-й курс, 1-й семестр 10 год. лекційних і 12 год. практичних занять) (Додаток Ф). Як показує практика, основною цільовою аудиторією факультативного курсу є студенти, рівень готовності яких до НДД не відповідає висунутим вимогам. У цій ситуації організація факультативного курсу дозволяє збільшити час, який відводиться на закріплення і активізацію матеріалу, допомагає заповнити існуючі прогалини в знаннях. У результаті це дає можливість студентам більш упевнено почуватися на заняттях і сприяє прагненню оволодіти методами досліджень у соціальній роботі. В першу чергу, це стосується студентів, які навчалися в бакалавраті за іншою спеціальністю.

Особлива роль у системі професійної підготовки соціальних працівників до НДД відводиться контролю і оцінці діяльності студентів. У ході контролю викладач отримує інформацію як про ефективність своєї роботи в цілому, так і окремих методів і прийомів навчання.

Реалізація зазначених форм і методів підготовки майбутніх соціальних працівників забезпечувалася через застосування визначених засобів навчання – друкованих, технічних, інформаційно-комунікаційних.

Формування готовності майбутніх соціальних працівників передбачало застосування освітніх програм, кваліфікаційних характеристик, навчальних планів, навчально-методичних посібників, методичних рекомендації, навчально-

методичних комплексів дисциплін, роздаткового матеріалу до лекцій, практичних і лабораторних занять та ін. Переважна частина зазначених засобів розміщена в системі електронного навчання УжНУ Moodle, що спрощує можливість доступу студентів до них через застосування елементів дистанційного навчання.

Широко застосовуються технічні засоби навчання – мультимедійний проектор, слайд-проектор, комп'ютери та ін. Наочні візуальні засоби займають у процесі навчання домінуюче місце, оскільки студенти схильні спиратися на образне сприйняття матеріалу, яке виступає як прийом, що сприяє розумінню і запам'ятовуванню матеріалу [471].

Безперечно, в сучасних умовах інформатизації суспільства підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД неможлива без застосування інформаційних і комунікаційних технологій, що більш детально буде розглянуто в наступному підрозділі роботи.

Отже, процес формування готовності студентів до НДД не може обмежуватися традиційними формами і методами навчання. На сьогодні актуалізуються інноваційні прийоми навчальної діяльності, які дозволяють залучати майбутніх соціальних працівників до світових цінностей професії.

4.3. Підготовка майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі позааудиторної роботи.

Значну роль у процесі підготовки соціальних працівників до НДД відіграє позааудиторна робота. Така форма навчання є найбільш ефективною для розвитку наукових і дослідницьких здібностей студентів. Вчені обґрунтовують це твердження таким чином: «Якщо студент за рахунок вільного часу готовий самостійно вивчати будь-яку дисципліну, то знімається одне з головних завдань викладача – формування мотивації студентів до певного виду діяльності. Студент уже настільки розвинутий, що працювати з ним можна не тільки як зі слухачем, а як з молодшим колегою. Він слідкує за новинками літератури, старается бути в курсі змін, які відбуваються у певній науці, а головне – процес осмислення науки

не припиняється за межами ЗВО і підготовки до практичних занять чи іспитів [495, с. 100].

Основними формами позааудиторної підготовки соціальним працівників до НДД є: робота в науковому гуртку, участь у волонтерській діяльності, масових акціях, Днях науки, олімпіадах, конкурсах студентських наукових робіт, науково-практичних конференціях, соціологічних дослідженнях, у роботі студентського наукового товариства, міжнародні стажування, зустрічі з провідними вітчизняними і зарубіжними науковцями, публікація статей і тез у студентських наукових збірниках тощо.

Участь студентів у роботі *наукового гуртка*. Така форма НДРС використовується зі студентами молодших курсів. У нашому дослідженні – це студенти 1-го курсу спеціальності «Соціальна робота». Науковий гурток є першим кроком НДРС майбутніх соціальних працівників, і цілі перед його учасниками є нескладними. Найчастіше – це підготовка доповідей чи рефератів, які потім заслуховуються на засіданнях гуртка, а кращі роботи у формі тез публікуються у студентських наукових збірниках. Також студенти беруть участь у проведенні досліджень.

Роботі наукового гуртка передує брифінг для студентів молодших курсів спеціальності «Соціальна робота». Його метою є інформування про напрями діяльності наукового гуртка, можливості, які він надає учасникам. Після брифінгу проводиться «мозковий штурм», де студенти обговорюють позитивні і негативні аспекти особистої участі в науково-дослідницькій діяльності. Так, серед переваг роботи в гуртку студенти відзначають: можливість особистої самореалізації, престиж, повага викладачів, визнання серед студентів, можливість застосування результатів роботи при написанні курсових, дипломної роботи, здобуття нових знань, підвищення загального інтелектуального рівня, нові знайомства та ін. Серед недоліків студенти вказують нестачу вільного часу, матеріальні витрати на публікації, емоційну виснаженість та ін.

Робота гуртка передбачає зустрічі зі студентами раз на місяць, під час яких проводяться лекційні заняття, зустрічі з фахівцями соціальних закладів і служб,

дискусії, конференції. Перші заняття були присвячені ознайомленню з особливостями наукової роботи студентів, кафедри, університету; із її специфікою в практиці соціальної роботи. Студенти спільно з викладачем визначали напрями своїх досліджень, які виконувалися під час роботи гуртка. Для вибору напрями дослідницької роботи студентам не пропонувалися готові теми, а використовуються різні способи, які, з одного боку спрямовані на пошук ідей щодо тематики роботи, а з іншого – на ознайомлення з методами дослідження: аналітичне інтерв'ю, інформаційний пошук, аналіз ситуацій та ін.

Аналітичне інтерв'ю спрямоване на збір інформації про найбільш актуальні проблеми у соціальній сфері, яка надалі допоможе вибрати питання для більш детального вивчення. Наведемо приклад застосування цього методу.

1. Майбутнім соціальним працівникам пропонується на основі власного досвіду назвати суперечності, наявні в нашому суспільстві. Наприклад, між бідними і багатими (одні їздять на дорогих машинах, відпочивають за кордоном, а інші – навіть не мають змоги харчуватися нормально); алкоголізм батьків і байдужість довколишніх (сусіди, знайомі тільки обурюються, але нічого не роблять, щоб змінити ситуацію); нерозуміння батьками своїх дітей, байдуже ставлення до них (про вживання дітьми алкоголю і наркотиків батьки часто довідуються останніми); велика кількість покинутих дітей, поява соціальних сиріт та ін.

2. Студентам необхідно скласти перелік запитань для бесіди з соціальним працівником у певному закладі, який займається вирішенням однієї із зазначених проблем. Передбачається робота в мікрогрупах і висвітлення результатів бесіди перед учасниками наукового гуртка. Так, для бесіди з соціальним працівником Притулку для дітей (сmt Батьово) троє студентів-першокурсників підготували такі запитання: «З якими дітьми Ви працюєте?», «Як часто вони потрапляють до притулку?», «Які труднощі виникають у процесі їхнього перебування в притулку?» та ін. Під час аналізу бесіди члени цієї мікрогрупи відзначили, що визначальними чинниками, які зумовлюють появу безпритульних дітей, є алкоголізм, жорстоке поводження з дітьми та ін.

У процесі цієї роботи студенти визначилися з темами досліджень, зокрема: «Безпритульність як соціальне явище», «Алкоголізм як соціальна проблем», «Проблема насильства в сім'ях», «Хочу жити дома, а не в дитячому будинку», «Бідність у сучасному суспільстві» та ін.

Для подальшої роботи застосовувався метод інформаційних ресурсів, який був спрямований на отримання конкретної інформації для написання рефератів. З цією метою студенти склали перелік ключових слів, які були пов'язані з конкретними проблемами. Обговорювалося, які джерела можна використовувати, щоб отримати достовірну інформацію.

Після визначення тем досліджень розпочинається основна робота гуртка. На перших заняттях головна роль належить викладачу. Саме від його досвіду, таланту і терпіння залежить розвиток інтересу студентів до НДД, їхнього усвідомлення важливості цього виду діяльності, формуванню мотивації до його здійснення. Робота викладача передбачає спостереження за студентами. Виникають ситуації, коли першокурсник соромиться поставити запитання, вважаючи себе достатньо обізнаним для прийняття самостійного рішення, а потім, так і не знайшовши відповіді, відмовляється від дослідження взагалі, визнаючи власну наукову неспроможність. Такі психологічні проблеми часто постають перед студентами молодших курсів, що зумовило питання педагогічного сприяння готовності студентів молодших курсів до НДД (більш детально буде описано в підрозділі 4.4 роботи).

Початковий етап роботи наукового гуртка передбачає також лекції про методи і способи збору матеріалу, роботу над науковою літературою, про використання наукового апарату, способи оформлення наукових праць, про напрями наукової діяльності викладачів кафедри, для того, щоб студенти знали, до кого можна звернутися по консультацію з приводу вирішення тієї чи іншої проблеми.

Якщо адаптаційний етап роботи гуртка пройшов успішно, то складається графік виступів і розпочинається заслуховування доповідей. Як правило, на одному засіданні відбувається не більше двох виступів, оскільки в такому разі можна детально обговорити проблему в групі, поставити запитання, подискутувати,

дістати відповіді. Робота наукового гуртка дозволяє активізувати знання студентів, здобути під час теоретичного навчання, використовувати наявний у них досвід пошуку ідей, інтуїцію, здатність до аналізу, взаємодії з іншими людьми, обміну думками. Відзначимо, що в роботі з першокурсниками важливим було створення ситуації успіху для підвищення їхньої самооцінки, щоб показати, що їхня робота оцінена. Всі позитивні аспекти роботи студентів відзначалися і демонструвалися перед групою.

Під час наукового гуртка подається також інформація студентам щодо можливостей волонтерства у соціальній роботі. Тут розкриваються питання благодійності в історичному аспекті і на сучасному етапі; розглядаються можливості волонтерської діяльності в соціальній роботі; подається поняття акції як однієї з форм волонтерської роботи та ін. Проводиться анкетування студентів щодо їх ставлення до волонтерської діяльності і готовності працювати волонтером. Відбувається обговорення студентами ключових аспектів, серед яких можна відзначити деякі висловлювання. Так, Марія Н. зазначила: «Раніше я думала, що благодійністю можуть займатися тільки ті люди, у яких багато грошей, а виявляється, кожен із нас може зробити посильний внесок у цю діяльність, наприклад, беручи участь у акції проти куріння»; Олена К. зауважила: «Я розумію так, що благодійність – це коли ти приносиш людям користь і сам відчуваєш від цього задоволення, тому я обов'язково буду брати участь у волонтерській роботі, допомагати особам з інвалідністю, похилого віку та ін.».

Волонтерська діяльність соціальних працівників триває протягом усього періоду навчання і передбачає виконання ними різноманітних дослідницьких завдань. Наприклад, студенти брали участь у розробці і проведенні інтерв'ю та анкетування серед різних вікових категорій громадян міста (молодь, люди середнього і похилого віку) щодо розуміння ними суті соціальної роботи і соціальних послуг, волонтерської діяльності, проблеми насильства в сім'ях. Майбутні соціальні працівники вивчали специфіку особистості дітей вулиці і складали їх соціально-психологічний портрет. Цю роботу студенти виконували під час різних акцій, масових заходів: «16 днів проти насильства», «Обери здоров'я –

збережи життя» та ін. Результати НДД студентів під час волонтерської роботи знаходять своє відображення в курсових, бакалаврських, дипломних роботах, наукових статтях, виступах на наукових конференціях, презентаціях [495].

Для фіксації результатів волонтерської (і в тому числі дослідницької) діяльності студенти ведуть індивідуальні і групові презентаційні портфоліо, які засвідчують волонтерську активність майбутніх соціальних працівників, що враховується під час різноманітних заохочень (зарубіжних конференцій, стажувань та ін.), нарахування стипендій, рекомендацій до вступу в магістратуру, аспірантуру, написанні характеристик для роботодавців та ін.

Однією з форм позааудиторної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є *науково-практичні конференції*. Тут студенти мають можливість виступити з результатами дослідження перед широкою аудиторією, що вимагає ретельної підготовки майбутнього виступу; відбувається відточення ораторської майстерності. Окрім цього, кожен студент може порівняти результати власної роботи з дослідженнями колег і зробити відповідні висновки. Цей аспект участі в конференції є дуже цінним, оскільки на ранніх етапах більшість студентів вважає власні судження безпомилковими, а свою роботу – найбільш глибокою і цінною в науковому плані. Слухаючи доповіді інших, вони можуть побачити недоліки своєї роботи, якщо такі наявні, а також установити для себе свої сильні сторони. Також кожен студент на конференції може почерпнути оригінальні ідеї, про розвиток яких у межах вибраної теми він не замислювався. Вмикається своєрідний механізм, коли одна думка породжує декілька нових.

Студентські науково-практичні конференції проводяться в рамках Днів науки, які щорічно відбуваються в УжНУ, Дня соціального працівника, Дня факультету суспільних наук та ін. Так, у листопаді 2016 року студентами спеціальності «Соціальна робота» була проведена конференція «Знання, необхідні соціальному працівнику: думки студентів та практиків», у якій взяли участь викладачі і майбутні соціальні працівники всіх курсів. З кожного курсу були представлені цікаві доповіді, які презентували найбільш активні студенти. Одні з них вивчали думку фахівців-практиків з ЦСССДМ, Центру зайнятості, Служби у справах дітей,

ГО «Справа Кольпінга в Україні» (застосовувалися такі методи, як бесіда, інтерв'ю, анкетування), а інші – опитували студентів старших курсів щодо їхнього бачення проблеми. У результаті почутого студенти мали можливість обговорити проблему, порівняти бачення фахівців-практиків і студентів, виокремити найбільш необхідні для соціального працівника знання та вміння.

Науково-практичні конференції студентів передбачають не тільки презентацію доповідей за результатами досліджень, застосовуються й інші форми, зокрема підготовка і перегляд відеоматеріалів (художніх фільмів на соціальну тематику, ситуацій тощо), їхнє обговорення, визначення рекомендацій щодо вирішення проблеми. Так, у жовтні 2017 року конференція була присвячена проблемі безпритульності та бездоглядності дітей у сучасному соціумі. Окрім цікавих доповідей щодо актуальності зазначеного питання, статистичної оцінки, форм і методів соціальної роботи з цією категорією осіб, студентами 2-го курсу спеціальності «Соціальна робота» був відзнятий відеоролик, у якому один із студентів був у ролі безпритульного підлітка і в центрі Ужгорода просив допомоги в перехожих. Реакція людей була неоднозначною, що й стало предметом для подальшого обговорення учасниками конференції.

Майбутні соціальні працівники мають можливість брати участь не тільки в студентських наукових конференціях. Зокрема, студенти-магістранти беруть участь у роботі щорічного міжнародного науково-практичного семінару «Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців» з участю колег з Угорщини та США, за результатами якого видаються матеріали доповідей та повідомлень; конференціях «Соціально-профілактична робота з попередження насильства серед дітей та молоді», «Практична соціальна робота і підготовка фахівців соціальної сфери», «Соціальна робота і підготовка фахівців у світлі вимог Болонської системи».

Участь у таких заходах сприяє формуванню в студентів низки загальнокультурних, професійних і дослідницьких компетенцій:

- оволодіння культурою мислення, здатність до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановки цілі і способів її досягнення;

- здатність застосовувати знання про сучасну картину світу в освітній і професійній діяльності, застосовувати методи математичної обробки інформації, теоретичного і експериментального дослідження;
- готовність використовувати основні методи і способи отримання, збереження і переробки інформації, вміння працювати з комп'ютером як засобом управління інформацією;
- здатність логічно правильно вибудовувати усну і письмову доповідь. Це вміння представляти результати власної дослідницької діяльності і грамотно відповідати на поставлені запитання;
- здатність бути відповідальним за результати своєї професійної діяльності.

Зазначені компетенції забезпечують формування високого рівня готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, що є важливою вимогою до їхньої фахової діяльності в сучасних умовах.

В останні роки активізувалася участь студентів – майбутніх соціальних працівників в університетських і всеукраїнських олімпіадах із соціальної роботи. Відзначимо, що вперше така олімпіада відбулася у травні 2014 року на базі Тернопільського національного економічного університету (накази Міністерства освіти і науки України №1410 від 13.12.2012 р. «Положення про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади»; №1820 від 23.12.2013 р. «Про проведення Всеукраїнської студентської олімпіади у 2013/2014 н.р.»).

Студентські олімпіади дозволяють моделювати цілісний зміст майбутньої професійної діяльності, що привносить нову якість у традиційні форми навчання у ЗВО: відбувається зміщення центру значущості з процесів передачі, переробки і засвоєння інформації на її самостійний пошук студентами, на моделювання способів її застосування в майбутній соціальній практиці. Завдяки конкурсній, змагальній основі олімпіади забезпечують повторення і закріплення наявних у студентів професійних знань та вмінь, активізується їхня мислительна діяльність, підвищується її ефективність, розвиваються творчі можливості і здатності як студентів, так і викладачів, які беруть участь в організації олімпіад. Окрім цього, надзвичайно важливо, що студентська олімпіада із соціальної роботи надає

можливість дружнього спілкування, сприяє створенню високої емоційної і мотиваційно-пізнавальної діяльності.

Програмою олімпіади передбачена можливість виявлення не тільки рівня теоретичних знань студентів із соціальної роботи, а й ступеня сформованості їхніх дослідницьких умінь, зокрема завданнями олімпіади передбачається розробка програми дослідження, соціального проекту, який мав бути розроблений заздалегідь і поданий у роздрукованому вигляді під час реєстрації учасника олімпіади та ін.

Соціальну значущість студентських олімпіад із соціальної роботи важко переоцінити. Для безпосередніх учасників – це складний іспит на загальнодержавному рівні. При цьому студенти мають унікальну можливість оцінити свої знання, вміння, навички та досвід науково-дослідницької діяльності.

З метою розвитку обдарованої і талановитої молоді в Україні запроваджено Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт (Накази Міністерства освіти і науки України від 18.04.2017 №605 «Положення про Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей»; №1364 від 10.10.2017 р. «Про проведення Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей у 2017/2018 навчальному році»). Зазначений конкурс зі спеціальності «Соціальна робота» вперше відбувся у 2018 році на базі УжНУ.

На конкурс були представлені 73 наукові роботи студентів різних курсів спеціальності «Соціальна робота» із 40 закладів вищої освіти України: Запорізького національного університету, Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Національного університету «Львівська політехніка», Львівського національного університету ім. І. Франка, Мелітопольського державного педагогічного університету, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя та ін. Всі роботи були визнані переможцями I-го туру конкурсу, який відбувався на базі закладів вищої освіти, де здійснюється підготовка майбутніх соціальних працівників.

Роботи вирізнялися актуальністю і стосувалися нагальних для нашої країни і світу в цілому соціальних проблем. Майже 70% наукових робіт, поданих на конкурс, містили результати не тільки теоретичних розвідок, а й емпіричних досліджень, розроблених і впроваджених у практику соціальних проектів тощо. Автори найкращих робіт (за оцінками незалежних рецензентів) були запрошені на підсумкову науково-практичну конференцію, яка відбулася 24 квітня 2018 року на базі УжНУ, де студенти, в тому числі учасники формувального експерименту нашого дисертаційного дослідження, мали можливість презентувати результати власних досліджень [362].

Підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД передбачає їхнє залучення до виконання масштабних соціологічних досліджень, які здійснюються викладачами та аспірантами кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ, фахівцями соціологічної лабораторії та ін.

Так, за останні п'ять років було проведено низку емпіричних досліджень, які передбачали активну роботу студентів на різних етапах. Зокрема, у жовтні 2013 р. – опитування серед студентської молоді УжНУ щодо визначення рівня їхнього задоволення якістю освітніх послуг, що надаються у ЗВО; у листопаді 2014 р. – анкетування серед іноземних студентів щодо проблем їхньої адаптації до умов навчання в УжНУ; в травні 2015 року вивчалися потреби людей похилого віку; у лютому 2016 р. проведено анкетування серед жителів м. Ужгорода щодо проблеми вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ; протягом лютого-квітня 2016 р. вивчалися ціннісні орієнтації молоді Закарпаття; у жовтні 2016 р. досліджувалися міграційні настрої студентської молоді та ін.

Студенти також беруть активну участь у міжнародних соціологічних дослідженнях. Зокрема, у червні 2013 року викладачами і студентами кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ, а також Дебреценського університету (Угорщина), було проведено анкетування серед студентської молоді Закарпатської області «Аналіз очікувань студентів щодо майбутньої роботи», а в травні-червні 2018 року вивчалися деякі аспекти психічного здоров'я студентів. Зазначені

дослідження спрямовані на вивчення вказаних проблем, а також здійснення порівняння в розрізі прикордонних територій [496].

Підкреслимо, що реалізація соціологічних досліджень викликала значний інтерес у студентів, починаючи з етапів їхнього планування і до формування звітів про результати. Майбутні соціальні працівники брали участь у складанні анкети, подавали свої пропозиції щодо точки зору опитуваних; проводили безпосереднє анкетування серед молоді; шифрували і вносили результати в SPSS; робили нескладний аналіз, переважно використовуючи методи описової статистики. Це сприяло розвитку їхньої мотивації (молодь відчувала причетність до виконання важливої справи), а також формуванню окремих дослідницьких знань та вмінь щодо здійснення соціологічних досліджень.

Збагаченню дослідницького досвіду сприяла також участь студентів спеціальності «Соціальна робота» у річній сертифікованій програмі «Ромські студії», яка реалізовувалася на факультеті суспільних наук протягом 2016–2017 рр. і розроблена викладачами УжНУ спільно з громадською організацією організації «Романі черхень». У програмі працювали 15 кращих студентів майбутніх соціальних працівників другого і третього курсів, а також інших спеціальностей. Тут вони мали можливість ознайомитися з особливостями культури і традиціями ромського народу, проблемами побуту, навчання, працевлаштування, результатами емпіричних досліджень щодо актуальних проблем ромів тощо. Основним завданням програми було формування толерантного ставлення до ромів в українському суспільстві. Для читання лекцій запрошувалися провідні науковці з Інституту стратегічних досліджень, представники ромського населення. Програмою передбачалося виконання різних пошукових завдань студентами – йшлося про відвідування осередків проживання ромів, спілкування з ними, спостереження тощо. В цілому зазначена програма сприяла розвитку міжкультурної компетентності студентів, а також розвитку в них навичок дослідницької роботи в полікультурному середовищі.

Актуальною сьогодні є академічна мобільність студентів (зокрема зарубіжна), яка відбувається в різних формах (стажування, участь у конференціях, літніх

школах, мовних курсах тощо). Відзначимо, що цей вид студентської роботи має вагомий вплив на формування їхньої готовності до НДД. Розвиток міжнародного співробітництва дає можливість студентам:

- брати участь у реалізації спільних дослідницьких проектів, роботі конференцій;
- вдосконалити знання іноземної мови;
- вивчати досвід діяльності соціальних закладів і служб, університетів з підготовки фахівців для сфери соціальної роботи та ін.

Зазначене вимагає активного включення ЗВО України в мережі академічної кооперації, створювати освітні і дослідницькі консорціуми, метою яких є, з одного боку, підтримка наукових зв'язків як умова ефективності і актуальності дослідницької діяльності, а з другого – створення кращих умов для залучення перспективних студентів і дослідників з усього світу. З цією метою кафедрою соціології та соціальної роботи укладено низку угод із зарубіжними партнерами, в межах яких відбувається міжнародна співпраця.

Так, тривалим є досвід співпраці кафедри із Дебреценським і Сегедським університетами, Ніредьгазьким педагогічним інститутом (Угорщина), у рамках якої викладачі і студенти беруть участь у тренінгах, стажуваннях, конференціях. Студенти залучалися до міжнародної програми активізації молоді у сфері культури і дозвілля.

В рамках угоди з університетом прикладних наук м. Дармштадта 12 студентів спеціальності «Соціальна робота» мали можливість протягом тижня (29 квітня – 6 травня 2012 р.) вивчати досвід діяльності соціальних закладів і служб міста, особливості навчання в цьому університеті; студенти мали цікаві зустрічі і дискусії зі своїми колегами з Дармштадтського університету та ін. У червні 2018 року один викладач і двоє студентів пройшли тижневе стажування в цьому ж ЗВО, а також мали змогу взяти участь у роботі міжнародної літньої школи. Відповідно зарубіжні колеги і студенти були запрошені і прийняті в Україні, де змогли ознайомитися зі специфікою соціальної роботи і підготовки фахівців.

У липні 2013-го троє студентів спеціальності «Соціальна робота» відвідали Туреччину, де взяли участь у тижневій соціальній програмі, спрямованій на подолання бідності.

Останнім часом реалізується практика семестрового навчання студентів у зарубіжних ЗВО. Кращі студенти спеціальності «Соціальна робота» навчаються у Поморській академії м. Слупськ (Польща), Карловому університеті (м. Прага, Чеська Республіка); розробляються спільні навчальні програми з Кошицьким університетом (Словаччина) та ін. Іноземні студенти також мають можливість навчатися в УжНУ. Зокрема, протягом осіннього семестру 2017–2018 н.р. на 4-му курсі спеціальності «Соціальна робота» навчалася студентка з університету прикладних наук м. Дармштадта.

У травні 2017 року троє студентів спеціальності «Соціальна робота» взяли участь у ворк-шопі у м. Їглаві (Чеська Республіка), де мали можливість ознайомитися з традиціями, культурою країни, особливостями навчальних дозвіллевих практик студентів.

Міжнародні студентські стажування сприяють наближенню змісту і якості національної системи освіти до світових стандартів, використанню кращого досвіду підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняній практиці, в тому числі до науково-дослідницької діяльності.

Студенти старших курсів спеціальності «Соціальна робота» беруть участь у роботі *студентського наукового товариства* (СНТ), яке діє на факультеті. Тут майбутніх соціальні працівники працюють над дослідницькими завданнями, готують наукові семінари, студентські читання на більш широку тематику, цікаву для студентів інших спеціальностей факультету. Зокрема, був проведений науковий семінар до 90-річчя з дня народження Мішеля Фуко (жовтень 2016 р.); брейн-ринг «Зародження науки та перші філософи» (листопад 2016 р.); науковий семінар до 135-річчя з дня народження Стефана Цвейга – біографічні відомості та аналіз праць (грудень 2016 р.); майстер-клас на тему: «Особливості написання наукової статті» (січень 2018 р.); обговорення книги В. Варги «Осине гніздо» (лютий 2017 р.) та ін.

Однією з форм позааудиторної дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є їхня участь у роботі проблемних груп. Зважаючи на актуальність різних соціальних проблем у суспільстві (і, зокрема, в регіоні – велика кількість представників національних меншин, значна частка соціальних сиріт, бездоглядних у результаті трудової міграції батьків та ін.) та необхідність поглибленої підготовки студентів, створено такі проблемні групи:

- «Соціальна робота в полікультурному середовищі». Студенти теоретично досліджували проблеми національних меншин, які проживають у Закарпатській області, визначали і реалізовували на практиці можливості їхнього вирішення (під час роботи в літніх таборах для ромських дітей, організації акцій та ін.), виступали з доповідями на конференціях і семінарах;
- «Технології розробки соціальних проектів». У межах проблемної групи студенти вдосконалювали методiku і техніку розробки проектів, навички їхнього впровадження, готувалися до участі у Всеукраїнській олімпіаді і Конкурсі наукових робіт (одним із завдань на цих заходах була розробка соціального проекту). Відзначимо, що з початку проведення Всеукраїнських олімпіад майбутні соціальні працівники (учасники формувального експерименту) щороку беруть у них активну участь і за результатами потрапляють у десятку кращих. За підсумками першого Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт із соціальної роботи двоє студентів (учасників формувального експерименту) отримали диплом I ступеня і один студент – II ступеня;
- «Соціальна робота з бездоглядними дітьми». Члени проблемної групи досліджували особливості роботи з означеною категорією осіб (вивчали досвід роботи у різних закладах і службах (ЦСССДМ, Притулку для дітей, Служби у справах дітей, готували реферати, курсові і кваліфікаційні роботи, розробили проект, спрямований на організацію дозвілля і підготовки до навчальних занять бездоглядних дітей, який було реалізовано на базі ГО «Доля», що працює з такими дітьми);

– «Соціальна робота з запобігання шкідливим звичкам». Діяльність проблемної групи була спрямована на її теоретичне вивчення, дослідження практики зазначеної діяльності в рамках соціальних закладів, служб, участь у акціях, розробку і читання лекцій для школярів («Молодь Ужгорода проти ВІЛ/СНІДу», «Молодь проти туберкульозу», «Молодь проти наркотиків»), участь у конференції «Соціально значущі хвороби сучасної молоді», яка стала логічним завершенням акцій «Стоп-СНІД», «Туберкульоз – соціальна хвороба».

Майбутні соціальні працівники залучаються також до виконання різних проектів і грантів, які реалізуються викладачами кафедри. Так, у 2010–2012 роках кафедра соціології та соціальної роботи УжНУ, спільно з партнерами із ЗВО Литви, Словенії та ін., була залучена до виконання проекту TEMPUS-TACIS «Вдосконалення трьохрівневої системи освіти за спеціальністю «Соціальна робота» в шести європейських країнах», спрямований на розробку освітніх програм підготовки фахівців. У процесі реалізації цього проекту студенти (переважно магістранти) не тільки мали можливість прослухати цікаві лекції зарубіжних викладачів, а й взяти участь у розробці навчальних планів підготовки майбутніх соціальних працівників.

У процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД практикуються зустрічі з вітчизняним і зарубіжними науковцями та практиками в сфері соціальної роботи та освіти. Так, під час роботи наукового гуртка студенти мали можливість заслухати директора Ужгородського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, начальника Служби у справах дітей Закарпатської ОДА, керівника Центру психологічної допомоги в м. Ужгороді, Карпатської фундації, практичних соціальних працівників та ін. Маючи значний практичний досвід, фахівці-практики ознайомлюють студентів не тільки з особливостями їхньої фахової діяльності, а й відзначають необхідність дослідницької складової під час її реалізації. Практичні соціальні працівники здатні більш точно визначити цільову спрямованість студентських досліджень, допомогти в доборі необхідного дослідницького інструментарію і проведенні дослідження, показати, як це зробити без порушення етичних норм професії. Безумовно, така єдність університетської

науки і практики плідно позначається як на якості навчального процесу, так і на ефективності функціонування сфери соціальної підтримки населення.

Особливу зацікавленість у майбутніх соціальних працівників викликають зустрічі із зарубіжними науковцями і практиками. Так, студенти-магістранти мали можливість побувати на лекції професора Манхеттенського коледжу І. Айзенберга, який ознайомив їх з особливостями освітньої системи США. Першокурсники зустрілися з викладачами і медиками – волонтерами з м. Корваліса (США) і прослухати лекцію на тему «Основні медичні аспекти, які впливають на щастя» та ін.

Ще однією формою науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників є публікація студентських наукових праць. Якщо для студентів перших курсів цей вид діяльності є необов'язковим, то для захисту магістерської роботи наявність наукової статті є необхідною вимогою.

Для забезпечення такої можливості кафедрою соціології та соціальної роботи здійснюється випуск студентського наукового збірника «Актуальні питання соціології і соціальної роботи». Також студенти мають можливість опублікувати результати досліджень у Віснику наукової думки студентів факультету суспільних наук «Соціально-політичні студії» чи в інших студентських збірниках.

Отже, професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД передбачає включення студентів у позааудиторну роботу, під час якої підвищується активність і самостійність дослідницької практики, формується позитивне емоційне ставлення до неї, відбувається зростання мотивації в результаті усвідомлення значущості НДД для професійної діяльності.

4.4. Педагогічні умови підготовки фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності.

Педагогічні умови як визначальні обставини освітнього процесу є результатом відбору, конструювання і застосування елементів змісту, форм, методів і засобів навчання і зумовлюють ефективність вирішення визначених завдань (А. Алексюк, В. Андреев, Т. Гуцан, Н. Тверезовська, Л. Філіпова, О. Штеймарк та ін.).

Здійснений теоретичний аналіз дозволив визначити певні педагогічні умови, реалізація яких зумовлює ефективність моделі системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Становлення майбутніх соціальних працівників як суб'єктів науково-дослідницької діяльності неможливе без розвитку в них відповідної мотивації. Остання передбачає «внутрішнє спонукання до дії, що зумовлює суб'єктивно-особистісну зацікавленість індивіда у її реалізації». Мотиви – це внутрішні сили, пов'язані з потребами особистості, які підштовхують її до певної діяльності. Мотив надає діяльності особистісний сенс [497].

Як уже було зазначено в попередніх розділах, мотивація до НДД поділяється на внутрішню (потреба людини в пізнанні, задоволеність від процесу здобуття знань, прагнення до інтелектуального успіху) і зовнішню (перспектива досягти певного соціального статусу, знайти високооплачувану роботу). Внутрішні мотиви є первинними щодо науково-дослідницької діяльності і формуються, виходячи з потреб людини у пізнанні і розвитку.

Динаміка мотивації студентів до НДД на різних етапах навчання характеризується тим, що існують особливості мотиваційного комплексу, специфічні для учнів старшої школи і студентів-першокурсників, студентів 2-4-го курсів навчання і студентів, які навчаються на рівні магістратури і аспірантури. На етапі первинної професіоналізації (школярі і студенти-першокурсники) переважає внутрішня мотивація до НДД, що підтверджується їхньою добровільною участю у різних наукових заходах, волонтерській роботі та ін. На цьому етапі переважають

такі мотиви, як «потреба у різноманітності і змінах», «отримання нової інформації», «допитливість». У майбутніх соціальних працівників, студентів 2-4-го курсів відбувається перехід до зовнішніх форм мотивації, що зумовлено формалізацією НДРС, включенням її в обов'язкову навчальну програму (переважають «можливість отримання інформації», «творчість», «досягнення нового професійного рівня»). Зовнішня мотивація зберігається в молоді і на рівні магістратури та аспірантури. Мотивацію на цьому етапі можна охарактеризувати як зовнішню позитивну з переважанням мотивів соціальної корисності («потреба в написанні наукової роботи», «потреба в отриманні нової інформації», «потреба в цікавій і корисній діяльності»).

Термін «внутрішня мотивація» використовується у науковому вжитку з 50-х років ХХ століття. Найбільш повно він представлений у теорії самодетермінації (Е. Десі, Р. Райян), у якій розглядаються джерела психологічного благополуччя: задоволеність особистості в автономії, компетентності, встановленні зв'язків. Автономія передбачає відсутність жорсткого контролю над діяльністю. Компетентність проявляється в прагненні до постійного навчання і розвитку, особистісного і професійного вдосконалення. Автономія і компетентність не можуть бути забезпечені без встановлення зв'язків, уваги, продуктивного спілкування. Поєднання зазначених складових забезпечує розкриття особистісного потенціалу, здатності творити і відчувати задоволення від своєї діяльності [497].

Внутрішню мотивацію Е. Десі вважав прототипом навчання і творчості та описував фактори її підкріплення: оптимальний позитивний відгук про діяльність, наявність зворотного зв'язку, свобода вибору, інтелектуальні переживання. Всі матеріальні стимули, які зумовлюють залежність людини, знижують рівень внутрішньої мотивації. Чим менше зовнішнього контролю при збереженні уваги з боку довколишніх, тим більше інтересу, творчого вияву і задоволення відчуває людина при виконанні будь-якої діяльності. В цьому, на нашу думку, полягає відповідь на питання, як розвивати внутрішню мотивацію студентів до НДД.

Одним із напрямів залучення студентів до НДД є розвиток їхнього творчого потенціалу і здібностей. У зв'язку з цим викликає інтерес теорія потоку (flow),

автором якої є американський дослідник М. Чіксентміхайї. У праці «Потік. Психологія оптимального переживання» розглянуті фактори психологічного здоров'я людини, до яких належать суб'єктивні установки на включеність в улюблену справу, емоційний контроль, пізнання, позитивне переосмислення праці та ін. [498].

Діяльність, яка викликає максимальну концентрацію і включеність у неї, зумовлює задоволення, позитивні емоції і, як наслідок, відчуття щастя і успіху. Людина може тривалий час у складних ситуаціях перебувати без зовнішнього позитивного підкріплення, мотивуючи себе сама. При цьому головним мотиватором для неї є самореалізація.

Підвищення рівня мотивації майбутніх соціальних працівників до НДД ми пропонуємо здійснювати за такими напрямками:

- оволодіння студентами теоретичними знаннями у сфері наукових досліджень і дослідницькими вміннями, усвідомлення їхньої ролі в процесі професійної діяльності;
- забезпечення автономії студентів під час НДР (підтримується самостійність під час вибору напрямку НДР, шляхів її реалізації, бази практики та ін.);
- забезпечення продуктивної взаємодії між студентами і викладачами та високого рівня науково-дослідницької компетентності педагогів, які беруть участь у цьому процесі.

Перші два напрями передбачають підвищення мотивації студентів до НДД через усвідомлення студентами місця і ролі науково-дослідницької роботи в процесі професійної діяльності, забезпечення їхньої самостійності під час НДРС, здобуття ними відповідних теоретичних знань і вмінь, що відбувається в процесі теоретичної і практичної підготовки, позааудиторної роботи (що описано в попередніх розділах роботи).

Формування мотивації майбутніх соціальних працівників до НДД передбачає встановлення педагогічно доцільних взаємин між суб'єктами навчального процесу (викладач, керівник практики, соціальний працівник на базі практики, студент).

Зауважимо, що проблема міжособистісної комунікації є ключовою при вивченні механізмів включення в процеси пізнавальної і дослідницької діяльності іншої особистості, наприклад, під час вибору проблеми дослідження, прийняття рішення, оцінки отриманого результату (К.Альбуханова-Славська, І. Зимня та ін.). Включеність однієї людини в процес пошуку вирішення завдань іншою може приймати різні форми. Зокрема: мисленне звернення до іншої людини, яка виступає в ролі оцінювача значущості певної проблеми, знайденого рішення чи отриманого результату; деперсоніфіковане за формою звертання до досвіду і результатів, отриманих іншими людьми, з метою об'єктивності і неупередженості оцінки результатів, досягнутих особисто.

Виходячи з того, що особистість викладача (чи соціального працівника – керівника практики) є ключовою в процесі підготовки студентів до НДД, визначимо основні психолого-педагогічні вимоги до професіоналізму педагога. Це дидактичні, академічні, перцептивні здібності, педагогічна уява та ін. Дидактичні здібності викладача (соціального працівника – керівника практики) передбачають здатність реконструювати, адаптувати навчальний матеріал відповідно до індивідуальних особливостей студентів; спроможність організувати їхню самостійну роботу, керувати пізнавальною активністю, спрямовувати її на вирішення професійно-важливих аспектів соціальної роботи. Академічні здібності – це вільне оперування матеріалом з опорою на результати власної дослідницької діяльності в проблемному полі соціальної роботи. Перцептивні здібності – це розуміння особистості студента і його психічних станів. Педагогічна уява (прогностичні здібності) – виражаються у вмінні прогнозувати наслідки власних дій, в освітньому і виховному проектуванні особистості студентів [83].

Відзначимо, що викладачі кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ постійно працюють у напрямку підвищення фахової компетентності (це засвідчує стовідсоткова частка кандидатів і докторів наук, які готують майбутніх соціальних працівників). Тільки за останні десять років захищено 6 кандидатських дисертацій, які стосуються проблеми підготовки фахівців соціальної роботи: «Система підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії», «Формування

інформаційної культури майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки», «Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики девіантної поведінки серед учнівської молоді в процесі волонтерської практики», «Підготовка майбутніх соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності», «Формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах США», «Формування вмінь іншомовного ділового спілкування майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки», «Інституціалізація соціальної роботи в Україні», «Соціалізація дітей транскордонних трудових мігрантів в системі подолання життєвих труднощів (на прикладі Закарпатської області)», «Формування особистісних якостей вихованців дитячого будинку сімейного типу».

Щороку представниками кафедри публікується понад 100 наукових праць – монографій, статей. Тільки за останні п'ять років викладачі взяли участь у 82 всеукраїнських і міжнародних конференціях. Науково-педагогічний персонал проходить вітчизняні і зарубіжні стажування, тренінги, сертифіковані програми, проводить емпіричні дослідження, бере участь у реалізації грантів.

Про високий науково-методичний рівень викладачів кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ та ефективність їхньої діяльності, в тому числі – підготовки студентів до НДД, засвідчують успіхи багатьох випускників. Так, А. Симкович після закінчення спеціальності «Соціальна робота» в УжНУ, продовжив навчання в магістратурі в США, пізніше в докторантурі у Великій Британії, досліджуючи пенітенціарну систему в Україні і за рубежом, здобув науковий ступінь доктора філософії в галузі соціології в університеті Кембриджу. Доктор філософії в галузі соціології В. Козубовський працює викладачем технічного коледжу (штат Вісконсін, США). Випускник кафедри кандидат соціологічних наук І. Белобородов є директором Інституту демографічних досліджень (м. Москва).

Отже, викладачі своїм прикладом зацікавлюють студентів у здійсненні наукових досліджень, що свідчить позитивна динаміка навчальної і дослідницької

діяльності майбутніх соціальних працівників (що більш детально буде описано в наступному розділі роботи).

Як зазначають провідні вітчизняні й зарубіжні вчені, на підвищення мотивації студентів до науково-дослідницької діяльності впливає авторитет викладача. Так, М. Сметанський зауважує: «Негативний вплив на ставлення студентів до навчальної діяльності справляє і характер їхніх стосунків з викладачем». Тобто у випадку поганих стосунків викладача зі студентами рівень мотивації останніх зменшується, це твердження діє і у зворотному напрямку. Не є винятком випадки з історії, коли викладачі запрошували студентів додому, де у невимушених умовах відбувалися дискусії, обговорювалися наукові статті, висувалися сміливі гіпотези, плани на майбутнє. Це викликало у молодого людини почуття особистої гідності, причетності до хвилюючих проблем обраної професії, сприяло зростанню відповідальності за неї» [363. с. 7]. Отже позитивним ставленням до студентів, авторитетністю, своєю впливовістю педагоги-майстри минулого формували у молоді позитивне ставлення до навчання, впливали на формування мотивації до навчально-пізнавальної діяльності [499; 500, с. 50].

У процесі реалізації системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД ми виокремлюємо особистість студента, який також є суб'єктом діяльності, мета якої – розвиток пізнавальних здібностей, творчої активності, професійно-особистісних якостей та ін. У своєму взаємозв'язку вони забезпечують сформованість певного рівня готовності до НДД.

Під час навчання студент повинен мету формування готовності до НДД прийняти як особистісно значущу і засвоїти структуру діяльності зі здобуття нових знань. У зв'язку з цим побудова навчання науково-дослідницькій діяльності передбачає опертя на визначені нами наукові підходи (підрозділ 2.1), що відповідають завданням окресленої концепції, оскільки вони дозволяють для кожного суб'єкта відбирати узагальнені (опорні) знання з різних наук з максимальною опорою на суб'єктний досвід, вибрану професійну спеціалізацію, сферу його дослідницьких інтересів.

Розвиток мотивації до НДД і навчальної діяльності в цілому вчені часто ставлять у пряму залежність від системи оцінювання. Але якщо в середній школі і на першому курсі університету цей мотив є провідним, то в міру професіоналізації студента, що передбачає розвиток його здібностей та інтелектуально-творчого потенціалу, ситуація змінюється. Для студента стає важливим не стільки отримання високих оцінок, які є лише формальним індикатором успіху, скільки розуміння матеріалу і використання його на практиці. Разом з усвідомленням особистісного сенсу навчання у студента з'являється інтерес до науково-дослідницької діяльності, а провідним мотивом стає досягнення нових результатів. Мотив «досягнення» грає головну роль серед мотивів наукової діяльності, оскільки реалізує бажання відповідати найвищим критеріям. В основі цього мотиву – прагнення досягти поставлених цілей найбільш ефективним способом. Таким чином, усвідомленість значення науково-дослідницької діяльності і розуміння своєї ролі є умовою підвищення її мотивації.

Для підвищення рівня мотивації студента важливо розвивати в нього впевненість у тому, що його зусилля приведуть до успіху, а оволодіння ним елементами дослідницької діяльності, прагнення до самовдосконалення, до творчої самореалізації – це його внутрішня мета. В цьому випадку студент буде орієнтований на розвиток нових умінь, підвищення рівня наукової компетентності. З цією метою нами застосовувалися такі методи:

- переконання студентів у практичній необхідності матеріалу, що вивчається (завдання практичного характеру сприяють активізації думок, переконують студентів у необхідності здобутих знань);
- опори на життєвий досвід студентів (у процесі формування готовності соціальних працівників до НДД наводяться ситуації з життя, діяльності самих студентів);
- емоційно-морального стимулювання (наводяться приклади з біографій відомих науковців та ін.);
- зацікавлення (використовувалися цікаві факти з життя людей, проводилися аналогії, вирішувалися проблемні ситуації);

- ситуації успіху (бажання вчитися виникає тоді, коли все або майже все вдається. З'являється особистісна зацікавленість студента у здобутті знань. «Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил, яке породжує енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [501]);
- емоційного сплеску та заохочення (емоційна підтримка студентів, підбадьорювання, допомога у вирішенні дослідницьких завдань та ін.);

На нашу думку, важливу роль у підвищенні мотивації студентів відіграє публічне визнання їхніх досягнень, оцінка, нагорода. Так, студенти дістають подяки соціальних закладів і служб за волонтерську роботу, грамоти і дипломи за участь у різних заходах, які включені в портфоліо, та ін. Вважаємо, що вони повинні враховуватися викладачами під час оцінювання навчальних досягнень, нарахуванні стипендій, рекомендації щодо стажувань, зарубіжних поїздок та ін.

Таким чином, визначальними умовами, які позитивно впливають на розвиток мотивації у студентів до НДД, є оволодіння ними теоретичними знаннями у сфері наукових досліджень і дослідницькими вміннями, усвідомлення їхньої ролі в процесі професійної діяльності; забезпечення високого ступеня самостійності студентів під час НДР; продуктивна взаємодія між студентами і викладачами та високий рівень науково-дослідницької компетентності педагогів, які беруть участь у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Друга педагогічна умова – *«Залучення до НДД студентів з перших курсів»*.

Здійснений нами аналіз вітчизняного досвіду професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у ЗВО дозволяє констатувати надто пізнє включення студентів до НДД (переважно – починаючи з третього курсу). Наше дослідження засвідчує, що до третього курсу студенти демонструють готовність до наукових досліджень переважно нижче достатнього рівня. Це свідчить про необхідність спеціального, більш активного розвитку в студентів досліджуваного феномену на першому і другому курсах. Цю тезу підтверджують педагоги-дослідники Г. Мигіренко, Г. Нікітіна, В. Романенко, І. Фролова та ін., які обґрунтовують, що раннє залучення студентів до НДД зумовлює вищу ефективність їхньої дослідницької діяльності. Вчені вказують також на важливу

роль вікових особливостей студентів молодших курсів під час підготовки до НДД: підвищений інтерес до наукових досліджень, свідомі мотиви поведінки, найвищу соціальну активність, необтяженість побутовими проблемами тощо. При цьому їхня готовність до НДД розглядається як інтегративна якість особистості, що виявляється в здатності використовувати засвоєний зміст освіти у наукових дослідженнях. Вона характеризується обізнаністю, усвідомленістю, дієвістю і умілістю [502, с. 156].

Обізнаність передбачає ті аспекти готовності до НДД, які можуть проявлятися через відтворення відомостей із сфер, пов'язаних із темою наукового дослідження, методологією дослідження; усвідомленість визначає правильність оперування відомостями із вказаної частини соціального досвіду, співвіднесеність необхідності досліджень у професійній діяльності із ставленням студента до НДД; дієвість передбачає участь у роботі наукового гуртка, виконанні досліджень, застосування знань із певної частини соціального досвіду в освітній практиці, дослідженнях, самостійність у постановці цілей, виявлення вольових зусиль у складних ситуаціях, комунікативну діяльність під час наукових досліджень, позитивне емоційне ставлення до НДД; умілість – це вміння спостерігати, знаходити потрібну інформацію, застосовувати відомі методи дослідження, планувати його, вибудувати оптимальний рівень емоційного збудження, вміння здійснювати контроль і самоконтроль, представляти результати дослідження.

У нашому дослідженні робота студентів базується на поступовому ускладненні поставлених завдань, а характер їхньої діяльності змінюється від пізнавальної (репродуктивне засвоєння знань на молодших курсах) до творчої (проведення самостійних досліджень на старших курсах). Такий підхід дозволяє залучати до наукової роботи як студентів перших курсів, так і старшокурсників, для яких НДД є стимулом поглиблення знань з обраного фаху. Варто відзначити, що студенти молодших курсів не мають розвинутої готовності до НДД, щоб ставити перед собою наукові питання і самостійно їх вирішувати. Тому можливість активного формування готовності до НДД, починаючи з перших років навчання, студенти можуть отримати в сфері додаткової освіти – наукових гуртках, науково-

дослідницьких семінарах, наукових читаннях, тренінгах, а також під час теоретичної і практичної підготовки за умови педагогічного сприяння цьому процесу.

Під час формування готовності студентів до НДД провідна роль належить викладачу. Так, Є. Євладова відзначає основні функції педагога в цьому процесі – педагогічна підтримка і педагогічне сприяння. Підтримка трактується вченою як виступ на захист кого-небудь, а сприяння означає активну участь у справах інших людей і підтримку в певному виді діяльності. При цьому дослідниця розглядає педагогічне сприяння як вид педагогічної підтримки, предметом якої є спільний із студентами процес визначення їхніх інтересів, цілей, можливостей, шляхів вирішення проблем. Ідеєю сприяння в додатковій освіті є надання студентам можливості діяти і бути суб'єктом власної діяльності [503].

У наукових працях, присвячених педагогічному сприянню в сфері вищої освіти, цей феномен визначається або як вид педагогічної діяльності, або як створення спеціальних умов в освіті для розвитку особистості майбутнього фахівця. Дослідниця Т. Мельникова розглядає педагогічне сприяння як допомогу, яка надається студентам з боку викладача для досягнення ними конкретних цілей [504, с. 12].

У нашому дослідженні залучення до НДД студентів з перших курсів розуміється як діяльність педагога, спрямована на розширення уявлень майбутніх фахівців про наукові дослідження в контексті їхньої майбутньої професії, створення умов для розвитку їхніх здібностей до наукових досліджень через викладення відповідним чином систематизованого змісту навчання, організації його засвоєння у взаємодії, під час якої реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини.

Педагогічне сприяння в процесі формування готовності студентів молодших курсів до НДД передбачає:

1. Заохочення студентів молодших курсів до науково-дослідницької діяльності.
2. Включення в зміст навчання загальних дисциплін основ методології і теорії наукового дослідження, відомостей про актуальні наукові проблеми в соціальній роботі;

3. Допомогу студентам у постановці, виборі та вирішенні адаптованих дослідницьких завдань. Вона реалізується через: надання можливості самовизначення (вільного вибору виду діяльності, свободи самовираження, ступеня участі у науковій діяльності); забезпечення умов для вільної самореалізації; оптимальне в аспекті наукових досліджень спілкування між викладачами і студентами молодших курсів;
4. Перманентне стимулювання студентів, спрямоване на пролонгацію мотивації вирішення обраних ними дослідницьких завдань.

В цілому зміст педагогічного сприяння становленню готовності студентів молодших курсів до НДД можна представити таким чином (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Зміст педагогічного сприяння становленню готовності студентів молодших курсів до НДД.

Зміст педагогічного сприяння		
<i>Теоретичний аспект</i>	<i>Практичний аспект</i>	
<i>основні відомості про дослідницьку діяльність, актуальні проблеми соціальної роботи і необхідність здійснення дослідницької практики; основи методології наукового дослідження: організація наукового дослідження, методи дослідження, стратегії вирішення завдань, джерела інформації і способи роботи з ними, деякі форми представлення результатів наукового дослідження (доповідь, реферат)</i>	<i>наукове дослідження студента: вирішення адаптованого дослідницького завдання (пошук інформації з теми дослідження, апробація методів дослідження), представлення результатів роботи; засвоєння студентами соціального знання: визначення сфери застосування методів досліджень, використання загальнонаукових методів дослідження, апробація стратегій вирішення завдань, підготовка і представлення доповіді, реферату</i>	
Взаємодія суб'єктів навчального процесу під час становлення готовності студентів перших курсів до НДД		
<i>Діяльність викладача</i>	<i>Спільна діяльність викладача і студента</i>	<i>Діяльність студента</i>
<i>заохочення студентів молодших курсів до участі в дослідженнях; ознайомлення студентів з основами науково-дослідницької діяльності; постановка адаптованих дослідницьких завдань; консультування студентів; аналіз результатів взаємодії зі студентами</i>	<i>вибір адаптованого дослідницького завдання; визначення методів, які будуть застосовуватися під час вирішення дослідницького завдання; діалог, спільне вирішення дослідницького завдання; редагування доповіді, реферату; обговорення індивідуальних перспектив учасників дослідження</i>	<i>участь у здійсненні дослідження; вибір дослідницького завдання; пошук інформації для його вирішення; апробація методів дослідження; підготовка доповіді/реферату за виконаним завданням; самоаналіз результатів дослідження</i>

Підкреслимо, що зазначена педагогічна умова реалізується як у процесі аудиторного навчання, так і в позааудиторній діяльності. Особлива роль тут належить консультативній роботі. При цьому залучення студентів перших курсів до НДД передбачає як індивідуальну, так і спільну діяльність викладача і студента і має на меті допомогу студентам виявити в себе схильність до досліджень, розвинути інтерес до НДД, розуміння дослідницької діяльності.

У процесі науково-дослідницької діяльності студентів молодших курсів попередньою умовою є встановлення позитивних взаємин між викладачем і студентом. Необхідним є забезпечення свободи вибору студентом пропонованих йому видів діяльності. «Розвивальною є та діяльність, яка відповідає визначеному ставленню особистості. Конкретно це ставлення виступає у вигляді потреби» [505].

З перших днів навчання студентів у ЗВО викладач може сприяти виникненню інтересу в студентів до НДД. Обґрунтування необхідності наукової діяльності в практиці соціальної роботи і під час навчання, постановка цілей діяльності, спрямованої на формування їхньої готовності до НДД (перспективних, проміжних та ін.), є стимулом активності навчально-дослідницької діяльності. У процесі науково-дослідницької діяльності студентів можна спиратися на їхнє бажання випробувати і виявити свої сили і здібності, що, на думку С. Рубінштейна, є мотивом діяльності [411].

Науково-дослідницька діяльність студентів, починаючи з першого року навчання, передбачає також забезпечення їхньої вільної самореалізації. У міру готовності майбутнього соціального працівника до НДД може виникнути потреба у вирішенні іншого дослідницького завдання, незадоволеність функцією виконавця, з'явиться бажання робити по-своєму, реалізуючи себе відповідно до своїх можливостей. Педагог повинен підтримати прагнення студента до «свободи від» (ситуації, в якій перебуває студент) і «свободи для» (створення сприятливих умов для самореалізації).

Важливим аспектом у процесі науково-дослідницької роботи студентів молодших курсів є паритетність у взаєминах «викладач-студент», яка реалізується через залучення майбутніх соціальних працівників до наукових досліджень як

повноцінних суб'єктів науково-дослідницької діяльності. Виховний вплив набуває найбільшої сили під час уважного і вимогливого ставлення до результатів роботи студентів. Відповідно найбільш доцільним у процесі реалізації досліджуваної педагогічної умови є демократичний стиль, під час якого студент розглядається як рівноправний партнер у спілкуванні, спільному пошуку.

Процес залучення студентів до НДД з перших курсів висуває певні вимоги до їхніх можливостей. Як зазначають Б. Гніденко, Л. Квіткіна, Я. Ольберц, В. Розова, викладачу доцільно ставити перед студентами дослідницькі завдання із сфери їхньої професійної діяльності, які сприяють фаховій підготовці і викликають інтерес. Однак залучення студентів молодших курсів до досліджень у галузі свого фаху є проблемним у силу їхньої недостатньої інформаційної забезпеченості: вивчення багатьох професійних дисциплін починається з другого курсу.

З цього випливає, що, по-перше, залучати студентів перших курсів до НДД доцільно викладачам загальноосвітніх дисциплін, які мають здатність бачити проблему і підходи до її вирішення з позиції міждисциплінарності. По-друге, пропоновані завдання не мають відомого вирішення і повинні відповідати рівню готовності студентів до наукового дослідження. Цю суперечність можна усунути через досягнення проміжного результату вирішення завдання. Такі завдання назвемо адаптованими дослідницькими завданнями. Адаптоване дослідницьке завдання передбачає реалізацію основних етапів наукового дослідження, зумовлене практичною значущістю, сприяє спеціальній підготовці студента і відповідає рівню його готовності до НДД (приклади застосування адаптованих дослідницьких завдань буде висвітлено в наступній педагогічній умові).

Підкреслимо, що один із способів підготовки адаптованого дослідницького завдання полягає в розподілі наукової проблеми на невеликі взаємопов'язані завдання з певної дисципліни чи на стику декількох дисциплін. Привабливість цього способу полягає в тому, що таким чином ми можемо ввести в тематику досліджень більшу кількість студентів. Дроблення проблеми дозволяє запропонувати студентам дослідницьке завдання з більшою мірою відповідності особистості студента; спільна тематика об'єднує індивідуальні дослідження. При

цьому можливе «делегування» певних дій від одного учасника до іншого, досягнення мотиву спільної діяльності [506].

Отже, залучення студентів до НДД з перших курсів спрямоване на розвиток обізнаності майбутніх соціальних працівників у питаннях методології наукових досліджень, а також формування в них мотивації до НДД і самостійності.

Забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників.

Система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД на різних етапах передбачає вивчення певних навчальних дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки, спрямованих на формування готовності студентів до НДД. Такі можливості надають «Вступ до спеціальності», «Філософія», «Загальна соціологія», «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи».

Перше ознайомлення майбутніх соціальних працівників з поняттям наукових досліджень у сфері соціальної роботи відбувається під час вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності». Тема «Соціальна робота як наука і сфера практичної діяльності» передбачає визначення основних понять і категорій, при цьому акцентується увага студентів на дослідницькій складовій у соціальній практиці. Більш детально це питання конкретизується під час вивчення теми «Сутність та специфіка професійної діяльності соціального працівника», де окреслюються напрями науково-дослідницької діяльності в проблемному полі соціальної роботи. При цьому відбувається:

- усвідомлення студентами мети НДД в процесі навчання і її значущість у розвитку майбутньої професії;
- можливість здійснення цієї діяльності в умовах навчального середовища;
- значущість засвоєних знань, умінь та навичок як елемента більш складної професійної діяльності.

Вивчення теми «Кваліфікаційна характеристика соціального працівника» передбачає виокремлення дослідницьких знань та вмінь фахівця у системі фахових компетентностей. Студенти ознайомлюються з особливостями становлення

професійної компетентності соціального працівника, в тому числі в процесі навчання дослідницькій діяльності: по-перше, компетентні фахівці спираються на узагальнені, категоріальні знання, причому ці загальні принципи і категорії виводяться зі знань самого суб'єкта, тоді як знання «новачків» організуються навколо явних, поверхневих аспектів проблемної ситуації, заданих безпосередньо в умовах завдання; по-друге, вони усвідомлюють можливості застосування власних знань.

Формування дослідницьких умінь студентів відбувалося через складання тезаурусу професії соціальна робота, написання рефератів та есе, розробки буклету для абітурієнтів «Моя майбутня професія – соціальний працівник», виконання індивідуального науково-дослідницького завдання за алгоритмом та ін. Під час аудиторних занять застосовувалися методи бесіди, дискусії, ситуації успіху, метод цікавих аналогій та ін., що сприяло підвищенню зацікавленості студентів до вивчення основ фахової діяльності і науково-дослідницької зокрема.

Відзначимо, що науково-дослідницька діяльність – це передусім інтелектуальна праця, пов'язана з мисленням як процесом включеності в цілеспрямовану пізнавальну діяльність. Вона базується на розвинутому науковому мисленні, яке визначає світогляд майбутніх фахівців.

Розглядаючи поняття світогляду зауважимо, що під ним розуміють форму суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття і діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому. У світогляд входять узагальнені знання про світ і саму людину, про спрямованість подій у світі, смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також систему переконань, принципів та ідеалів [204, с. 299].

Вважаємо, що на формування наукового світогляду студентів особливий вплив має дисципліна «Філософія». Виділяючи дві основні функції філософії (світоглядну і методологічну), зауважимо про різноманіття їхнього прояву залежно від виконаного соціальним працівником функціонально-рольового репертуару. Наприклад, світоглядна функція споживача наукових знань полягає в тому, що вона озброює фахівця знанням загальних законів розвитку суспільства; розумінням

цього світу і людини в ньому як єдиної складної системи; дозволяє сформуванню власні погляди на сенс життя тощо. Ця функція лежить в основі розуміння соціальних проблем клієнтів, вибору методів і засобів їх вирішення.

Для майбутнього соціального працівника – дослідника соціальної сфери, необхідне розуміння того, що методологічна функція філософії невіддільна від його практичної діяльності, оскільки пов'язана з виробленням системи способів і прийомів вивчення соціальної сфери, а також її перетворення. Зокрема, метод діалектики є основним науковим методом дослідницької роботи. Він розглядає соціальні явища, їх властивості та взаємозв'язки, а також усі форми їх відображення в свідомості людини (як суб'єкта, так і об'єкта соціальної роботи) у взаємозв'язку і розвитку, забезпечуючи пізнання соціального світу і відбиваючи діалектичний характер соціальних проблем.

Оволодіння науковим світоглядом і методом у їхній нерозривній єдності – найважливіша мета вивчення не тільки філософії, а й усіх дисциплін у процесі формування готовності студентів до НДД.

У процесі вивчення філософії передбачається акцентування уваги на тому, що наукове вивчення соціальної дійсності з діалектичних позицій може здійснюватися тільки в єдності практичного, пізнавального, ціннісного ставлення людини до навколишнього світу. Тому в процесі формування готовності студентів до НДД є важливим, щоб вони навчилися розділяти науковий і життєво-практичний (повсякденний) світогляд, який проявляється у формі здорового глузду, розуму і, як правило, спрямований на вирішення практичних питань, не заперечуючи значення останнього для професії. В той же час при вивченні філософії студентам подається інформація про те, що повсякденний світогляд не є достатньою мірою логічним (тому що формується стихійно), послідовним і систематизованим, він обмежений світоглядними позиціями конкретного індивіда. Соціальний працівник, який приймає рішення про розв'язання проблеми з позицій тільки повсякденного світогляду, не вбачає в реальній ситуації наявності соціальної проблеми або виходу з неї, розглядаючи, наприклад, алкоголізм поза зв'язком із соціально-економічними умовами в суспільстві й попереднім життям клієнта. Тому, підбираючи методи й

засоби діяльності, він ставиться до цієї проблеми як до приватної справи конкретної людини або її сім'ї. Безумовно, такий підхід не може бути прийнятним для професіонала. Отже, він повинен виділити соціальну проблему з урахуванням усіх зовнішніх і внутрішніх факторів, які її зумовлюють, що можливе тільки при науковому підході до оцінки причин соціальних аномалій. А це вимагає від професіонала наукового світогляду, який, зокрема, формується в процесі вивчення філософії [507].

Задля формування уявлень щодо ролі наукових знань у житті людини у межах дисципліни виокремлюється тема специфіки науково пізнання, де студенти ознайомлюються з поняттям науки, функціями наукового знання, рівнями наукового пізнання та ін. Цікавими формами роботи при цьому є аналіз текстів. Зокрема, студентам пропонується прочитати уривки з творів:

- «Слова і речі», М. Фуко. Студентам пропонується відповісти на запитання: «Яким чином, згідно з Фуко, співвідносяться наукове пізнання і мовні практики»; «В якій мірі досліджувані Фуко проблеми стосуються: 1) гуманітарних наук; 2) природничих наук; 3) точних наук. Чи подібними є проблеми цих наук? Якщо ні, то чим зумовлена відмінність?»;
- «Логіка наукового дослідження», К. Поппер. Питання для обговорення: «В чому сутність поняття «фальсифікація»? Чому, з позиції К. Поппера, критерій фальсифікації наукового знання не є заміною критерію верифікації чи доповнення до нього?»; «Яким чином, і за допомогою яких методологічних процедур відбувається розвиток наукового знання?»;
- «Роздуми про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і шукати істину в науках», Р. Декарт. Студентам потрібно подати відповіді на такі запитання: «Що таке наука?», «Основні правила методу», «Що розуміє під методом Р. Декарт?».

Відповіді на поставлені запитання фіксуються студентами у письмовому вигляді. При цьому необхідно відобразити власну точку зору на проблему, ставлення до неї.

Підкреслимо, що філософія має значний гуманістичний потенціал, ознайомлення з нею сприяє формуванню загальної і наукової культури,

забезпечується органічне поєднання професійної підготовки з розвитком світогляду, особистісних і громадянських якостей. Філософська освіта в процесі НДД передбачає формування особистості студента, корегування його світоглядних установок, розвиток духовних якостей (інтелекту, рефлексії), навичок аналізу і самоаналізу.

Значні можливості в аспекті науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД мають дисципліни «Загальна соціологія» і «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі».

Безперечно, майбутній соціальний працівник повинен знати концепції основних соціологічних парадигм і теорій, структуру соціологічного знання, соціологічний підхід до вивчення суспільства і його структурних складових, спеціальні та галузеві соціологічні теорії. Важливими є знання теоретичних і методологічних основ психології як науки; загальної характеристики фактів, явищ і закономірностей психіки, діяльності й поведінки людини; основних пізнавальних процесів, психічних станів, властивостей та індивідуальних особливостей особистості (темпераменту, характеру, здібностей); психологічних явищ, які виникають у процесі взаємодії, спілкування і взаємин людей; специфіки прояву психологічних явищ у сфері соціальної роботи та ін.

У той же час вивчення робочих програм з цих дисциплін у вітчизняних ЗВО показує, що дослідницький аспект у них представлений незначною мірою, що зумовило певні корегування робочих програм зазначених дисциплін. Зокрема, більше уваги акцентується на вивченні особливостей проведення соціологічних і психологічних досліджень у соціальній роботі, зазначаються основні методи досліджень, базові поняття їхнього застосування та ін.

Безумовно, під час їхнього розгляду подаються тільки основи дослідницької практики в соціальній роботі, яка продовжується на другому етапі під час вивчення «Методів та організації соціальних досліджень» та ін. дисциплін. Однак використання певних форм і методів навчання забезпечує певну орієнтацію студентів щодо позитивної ролі досліджень у соціальній роботі, можливостей

застосування різних методів для вивчення певних явищ чи процесів тощо. Визначальними при цьому є практичні заняття і самостійна робота студентів.

Так, на практичних заняттях із «Загальної соціології» студенти закріплюють теоретичний матеріал, а також виконують адаптовані дослідницькі завдання. Зокрема, для з'ясування взаємозв'язку соціології з іншими науками (соціальною роботою) застосовується «діаграма Венна» (студенти в групах заповнюють два круги, в кожному з яких перелічуються характерні особливості зазначених понять; якщо в цих науках є спільні ознаки – круги перетинаються; якщо нема – вони представляються автономно. Після роботи в групах їхні представники зачитують відмінні та спільні ознаки, доповнюють свої виступи, обговорюють результат).

Для з'ясування значущості соціології в професійній діяльності соціальних працівників студенти виконують мікрогрупове завдання, де методом опитування (бесіди, інтерв'ю) вони вивчали:

- думку соціальних працівників-практиків про значення соціологічних знань у їхній діяльності;
- думку студентів старших курсів щодо цієї проблеми;
- думку першокурсників, які приступили до вивчення цієї дисципліни;
- думку викладачів кафедри.

Першокурсників, які виявили бажання виконати таке завдання, було проінструктовано щодо того, як встановити контакт з опитуваним, як правильно ставити запитання, як вести протокол відповідей, як аналізувати результат роботи. Заздалегідь були повідомлені старшокурсники, працівники окремих соціальних закладів і служб, викладачі щодо мети дослідження.

Обробка результатів відбувалася спільно з викладачем на консультаціях, де педагог демонстрував, як правильно реалізувати дослідження, робити узагальнення і висновки. Отримані студентами результати обговорювалися на практичних заняттях, де передбачалося не тільки їхнє сприйняття студентами, а й порівняння матеріалів, отриманих від різних мікрогруп, узагальнення, формулювання спільних висновків.

З метою формування інтересу до здійснення досліджень студенти виконували дослідницьке завдання «Молодіжні субкультури». Група розподіляється на 3–4 особи. Завдання учасників – спостерігати за студентами університету на перерві й описати ситуацію за таким планом:

- На які групи поділяються студенти на перервах між заняттями?
- За якими ознаками можна визначити, чи належить студент до певної субкультури?
- Як довколишні реагують на ці ознаки?

За результатами спостереження відбувається обговорення доповідей представників студентських груп, інші роблять доповнення і уточнення.

Інші дослідницькі завдання, які застосовуються в процесі аудиторного навчання і позааудиторної роботи («Загальна соціологія»):

- ділова гра «Соціальний проект з подолання бідності в Україні» (застосовується мозковий штурм, дискусія);
- колективне завдання: визначення основних напрямків виходу інституту сім'ї з кризи. Студентська група розподіляється на підгрупи, кожна з яких представляє певне міністерство (освіти і науки, охорони здоров'я, соціальної політики та ін.). Кожна «група-міністерство» пропонує конкретні напрями виходу інституту сім'ї з кризового стану;
- «Соціалізація іноземних студентів». Завдання для роботи в групах: підготувати інструкцію для студентів-іноземців, зазначивши, що їм необхідно знати в перші дні перебування в нашій країні, щоб зорієнтуватися в дальших діях. Формуються три групи студентів залежно від країни, звідки приїхав студент – європейська, азійська, африканська. Інструкція повинна містити інформацію: 1) щодо особливостей поведінки, традицій нашого університету; 2) про норми поведінки в місті; 3) специфіку поведінки різних груп українського суспільства. Після виступів і презентацій інструкції порівнюються, виділяються збіги і відмінності, які базуються на культурних традиціях людей з різних країн.

Дослідницькі завдання з дисципліни «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі» в процесі вивчення теми «Методи психологічного дослідження»

передбачали розробку студентами нескладних анкет і проведення ними опитування з різних соціальних питань. Так, з метою вивчення проблеми розуміння сутності соціальної роботи, її мети і завдань серед населення, студенти проводили інтерв'ю з ужгородцями. Після цієї роботи студенти опрацьовували відповіді і на практичному занятті представляли результати, робили висновки і пропозиції. Цікаві результати здобуті студентами в процесі спостереження за студентами-індусами, які навчаються в УжНУ. Виявляється, ці студенти майже не спілкуються з українськими, контактують тільки з членами своєї групи.

З метою вивчення рівня міжкультурної толерантності населення студенти мали завдання визначити кількість вулиць у м. Ужгороді, названих іменами видатних зарубіжних діячів. Студенти в групах (4–5 осіб) розподілили всі букви алфавіту (на кожен групу припадало 5–6 букв) і, використовуючи Вікіпедію, де представлений перелік усіх вулиць м. Ужгорода, виконували поставлене завдання, а потім – узагальнювали і робили певні висновки. Також студенти відвідували крамниці міста, де з'ясовували наявність іноземної літератури, зокрема мовами національних меншин.

Для визначення думки студентів щодо рівня соціально-правового захисту національних меншин у регіоні їм пропонувалося зобразити два кола (біле і сіре) у певних варіаціях (1 – потреби задоволені достатньою мірою, 2 – потреби задоволені частково, 3 – потреби задоволенні мінімально) (рис. 4.1). Зауважимо, що більшість студентів обирає другий варіант – часткове задоволення потреб національних меншин.

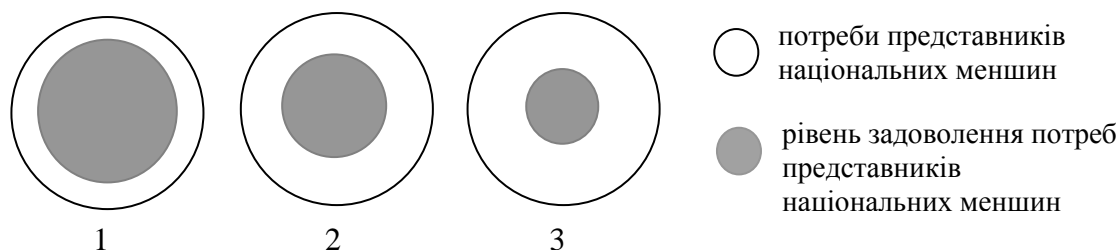

Рис. 4.1. Рівень задоволеності потреб представників національних меншин

Підкреслимо, що для Закарпатської області етнічні проблеми дуже важливі, і тому багато дослідницьких завдань з різних дисциплін стосується саме вивчення цього питання.

При опрацюванні теми «Індивід, особистість, індивідуальність» («Основи педагогіки і психології в соціальній роботі») було запропоновано дослідницьке завдання методом опитування. Одній групі студентів (4–5 осіб) пропонувалося взяти інтерв'ю в одногрупників щодо того, які прояви індивіда і особистості вони цінують у собі і вважають рисами своєї індивідуальності. Таке завдання дозволяє першокурсникам краще пізнати одне одного, швидше вибудувати в групі міжособистісні стосунки.

Інша група доповнювала зазначений матеріал методом спостереження за тим, наскільки реально в повсякденному житті проявляються ті особистісні якості одногрупників, які вони виділили в собі як особливо цінні. Викладачем повідомлялося, що ця частина вимагає дотримання норм етики і анонімності. Незважаючи на складність цього завдання в етичному аспекті, воно цінне тим, що розкриває для майбутніх соціальних працівників явище рефлексивності свідомості і самосвідомості.

Зазначені завдання дозволяють вчити майбутніх фахівців задумуватися над актуальними проблемами соціальної практики, формувати в них розуміння значущості діагностичного підходу до її організації.

Відзначимо, що проаналізовані дисципліни вивчаються майбутніми соціальними працівниками на першому етапі формувального експерименту, тобто відбувається ознайомлення студентів із фаховою діяльністю взагалі і НДД зокрема. Відтак, дослідницька спрямованість їхнього змісту передбачала включення у зміст цих дисциплін базових понять методів досліджень, які можуть бути використані в соціальній роботі. Вибір адаптованих дослідницьких завдань здійснювався нами відповідно до принципів інтеграції змісту навчальних дисциплін і наукових досліджень, самостійності студентів під опосередкованим керівництвом викладача, врахування регіональних особливостей функціонування ЗВО і закладів соціальної сфери, соціокультурного і професійно-особистісного розвитку студентів.

Як засвідчують результати дослідження, така практика сприяє розвитку мотиваційно-ціннісного компонента готовності соціальних працівників до НДД, а також окремих складових інших компонентів, усвідомленого розуміння значущості досліджень у соціальній роботі, їхнє заохочення до дослідницької діяльності.

Однією з базових дисциплін у процесі формування готовності студентів до НДД є «Теорія соціальної роботи» – це основний курс, який закладає фундамент знань студентів про теорію і практику соціальної роботи, про роль і місце науково-дослідницької діяльності в практичній роботі фахівця соціальної сфери.

У досліджуваних нами закладах його вивчення розраховане на один-два семестри другого (або третього) року навчання. Зазвичай вивчення цієї дисципліни супроводжується виконанням курсової роботи й виробничою практикою.

В аспекті формування готовності соціальних працівників до НДД дисципліна «Теорія соціальної роботи» (ТСР) спрямована на вирішення таких завдань:

- сформувані професійне мислення студентів;
- дати базові знання з методології соціальної роботи для подальшого вивчення її як наукової теорії і професійної діяльності;
- підготувати студентів до реалізації науково-дослідницької діяльності в професії;
- сформувані знання про методи дослідження у соціальній роботі;
- розвинути здатності студентів до критичної оцінки власних знань і рівня освоєння теорії й методів дослідницької діяльності в соціальній роботі;
- підготувати студентів до дослідження практики соціальної роботи.

Для реалізації поставлених завдань виділені вище блоки тією чи іншою мірою включалися під час формувального експерименту в усі теми навчальної дисципліни. Враховуючи логіку їхнього викладу, у темі «Основні тенденції становлення соціальної роботи як навчальної дисципліни» був виділений і посилений генетичний зв'язок соціальної роботи з основними психологічними й соціологічними теоріями в контексті історії їхнього розвитку і взаємодії.

Одним із основних для цілей нашого дослідження є розділ дисципліни ТСР «Соціальна робота як наука». У його зміст включено сім тем, що найбільш повно відображають формування готовності студентів до НДД:

- об'єкт і предмет ТСР (наукові теорії в соціальній роботі; методологія ТСР; особливості й специфіка її об'єкта; предмет ТСР і основні підходи до його вивчення; конкретно-історичний характер предмета ТСР); категорії ТСР (основні підходи до класифікації категорій соціальної роботи);
- особливості загальнофілософських категорій і категорій соціальних наук у ТСР; тенденції розробки категоріального апарату ТСР на сучасному етапі); принципи й закономірності ТСР (система принципів ТСР та їхня класифікація; використання принципів інших наук в ТСР; закони і закономірності в соціальній практиці, специфіка їхнього прояву й вивчення; основні тенденції розробки принципів і закономірностей ТСР на сучасному етапі її розвитку);
- методи ТСР (класифікації наукових методів; філософські, загальнонаукові, міждисциплінарні й часткові методи; основні методи ТСР; специфіка використання в соціальній роботі методів теоретичного і емпіричного дослідження; методи соціальної роботи, біографічний метод, соціальні біографії та особливості їхнього використання; соціальна діагностика і соціальне проектування в соціальній роботі);
- парадигма і зміст теорії соціальної роботи (основні підходи до розгляду парадигми ТСР; соціологічні парадигми і специфіка їхньої реалізації в ТСР; поліпарадигмальність ТСР як основа для варіацій репертуару дослідницьких ролей; діалектична єдність ТСР і технологій соціальної роботи; структура ТСР, зв'язок дослідницького середовища і проблемного поля соціальної роботи; робота з випадком; структурна соціальна робота; взаємозв'язок соціальної ситуації і проблем особистості; традиційні та інноваційні процеси в соціальній роботі; етика досліджень в теорії і практиці соціальної роботи);
- функції теорії соціальної роботи (особливості функцій соціальних наук і соціальної роботи; основні види функцій ТСР; їхня реалізація в теоретичній і практичній діяльності);
- теорія соціальної роботи в структурі соціальних наук (поняття соціальних наук; науки про людину й суспільство, їхня класифікація; взаємозв'язок соціальної роботи з філософією, соціальною історією, соціологією, правом, психологією,

соціальною психологією, соціальною педагогікою, соціальною екологією, медициною та ін.; місце ТСП у структурі соціальних наук);

- професійно-особистісний портрет соціального працівника (професійно-особистісні якості соціального працівника, мотиваційно-ціннісна сфера професіонала; професійна спрямованість майбутнього фахівця; науково-дослідницька діяльність у професії як спосіб творчої самореалізації; рольовий репертуар і дослідницькі ролі соціального працівника; етичні аспекти ролей).

Зауважимо, що теоретична підготовка майбутніх соціальних працівників до НДД передбачала проведення лекцій-бесід, лекцій-візуалізацій, складання студентами картотеки інформаційних джерел до навчальної дисципліни, їхнє конспектування, підготовку аргументованого есе «Фахівець у соціальній службі майбутнього», самостійне вивчення теми «Життя як цінність» (передбачався підбір ситуацій для аналізу), складання анкети і опитування клієнтів соціального закладу (на вибір) та ін.

Така організація навчальної дисципліни сприяє формуванню системних знань про соціальну роботу як практичну діяльність і галузь пізнання, розширює світогляд студентів щодо практики їхньої науково-дослідницької діяльності.

Дисципліна «Технології соціальної роботи» має на меті поглиблення системи знань студентів про способи і методи виявлення і вирішення соціальних проблем суспільства, групи, індивіда. Під час формування готовності студентів до НДД основними завданнями курсу були визначені:

- опанувати основні методи НДД в контексті соціальної роботи з окремими особами і різними групами населення;
- освоїти дослідницькі ролі соціального працівника;
- виробити «чутливість» до соціальної проблеми;
- сформувати цілісне бачення розвитку технології соціальної роботи (у контексті узагальненої моделі дослідницького середовища соціальної роботи);
- навчити визначати й створювати морально-психологічний клімат у колективі, малій групі, при взаємодії із клієнтом;
- навчити студентів залученню соціальних клієнтів у дослідницьку діяльність під

час вирішення їхньої проблемної ситуації;

– сформуванню розуміння етично припустимих меж застосування науково-дослідницької діяльності в технологіях соціальної роботи.

Не деталізуючи зміст навчальної програми, відзначимо ті змістові аспекти, які, на нашу думку, є вагомими у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Так, у темі «Технології соціальної роботи як галузь наукового знання і навчальна дисципліна» ми акцентували увагу на аспектах, пов'язаних з технологіями соціальної роботи як способами вирішення життєвих проблем клієнта (групи, соціуму). При цьому методологічним інструментом виступала модель дослідницького середовища соціальної роботи, яка дозволяє ілюструвати взаємозв'язок динамічності соціальних проблем і технологічного інструментарію з їхнього вирішення.

При вивченні теми «Технологічний процес: його сутність, зміст і особливості» виділялася ідея про процесуальний, змістовий і результативний аспекти технологій, які розглядалися з позицій єдності репродуктивної і науково-дослідницької діяльності. Також здійснювався порівняльний аналіз етапів технологічного процесу і НДД, виявлялося загальне і специфічне в них.

Тема «Соціальні проблеми: специфіка, рівні, критерії можливості розв'язання» присвячена визначенню технології вирішення проблеми з використанням методів діагностики, критеріїв можливості її розв'язання суспільних і особистих проблем і ефективності соціальної роботи.

З метою впливу на мотиваційно-ціннісний і емоційно-вольовий компоненти готовності соціальних працівників до НДД при вивченні теми «Проблеми технологізації процесів соціальної роботи» у її змісті було виділено питання про мотиваційні та емоційні складові технологічного процесу, а також способи їхнього стимулювання.

Розглядаючи загальні і часткові технології соціальної роботи, особливу увагу слід звернути на соціальну діагностику, тому що вона будується з опорою на методи, що вже вивчалися студентами (психологічна і педагогічна діагностика). У

рамках цього курсу на конкретних прикладах демонструвалася специфіка діагностичних методів у соціальній роботі і етичні обмеження, пов'язані з їхнім застосуванням у різних клієнтських групах.

При формуванні готовності студентів до НДД серед різних технологій соціальної роботи одне із провідних місць займала соціальна терапія і методи її застосування, оскільки вона дозволяла досліджувати взаємозв'язок різних методів, у тому числі – соціальної терапії і соціальної діагностики. У змістовому матеріалі цієї технології були розглянуті також етичні норми дослідницької діяльності в соціальній роботі.

Готуючи студентів до НДД в межах їхньої майбутньої професії, ми акцентували увагу на прогностичній функції соціальної практики. Найбільш наочно це здійснювалося при вивченні теми «Соціальна профілактика: особливості і методи її проведення». Профілактика припускає не репродуктивний, а дослідницький підхід до вирішення проблем суспільства, групи, клієнта. У її основі лежить наукове передбачення, яке неможливе поза апроксимаційними підходами до оцінки соціальної реальності. У зв'язку з цим, під час вивчення курсу «Технології соціальної роботи» ми пов'язували в логічний комплекс методи соціальної профілактики і наукового передбачення.

Як засвідчують результати експериментальної роботи, «підсилення» змісту окремих дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки майбутніх соціальних працівників дослідницькою складовою через розширення і поглиблення можливостей аудиторних форм і методів роботи сприяло підвищенню рівня їхньої готовності до здійснення НДД.

Використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання.

На сьогодні процес професійної підготовки студентів різних спеціальностей, в тому числі до НДД, супроводжується низкою труднощів, які, зокрема, зумовлені переходом на дворівневу систему навчання. Так, вступити до магістратури за спеціальністю «Соціальна робота» може кожен випускник бакалаврату, незалежно від здобутого ним попереднього фаху. Зазначене ставить магістрантів першого

року навчання у нерівне становище, зокрема за ступенем їхньої готовності до науково-дослідницької діяльності. У зв'язку з цим актуалізується проблема диференційованого навчання майбутніх соціальних працівників-магістрів у процесі професійної підготовки до НДД.

Відзначимо, що в педагогіці інтерес до цієї проблеми з'явився спочатку як питання про індивідуально-диференційований підхід, як усвідомлення необхідності гуманного ставлення до студентів через врахування їхніх індивідуальних відмінностей у процесі навчання і виховання (Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, С. Френе, Р. Штейнер). Загальні підходи до диференційованого навчання були обґрунтовані швейцарськими вченими-психологами Е. Клапаредом і В. Штерном у кінці ХХ ст.

У сучасних умовах диференціація стала невід'ємною характеристикою системи освіти Великої Британії, США, Японії, Франції та ін. країн, де поряд із достатньо розвиненими формами елітарного навчання реалізується принцип рівних можливостей для всіх студентів. Вчений А. Агацці, аналізуючи проект реформи середньої школи Італії, запропонував «впровадження широкої системи індивідуалізованого навчання у формі рівневої диференціації», яка дає можливість вивчати один і той самий матеріал на рівнях, які відрізняються глибиною і темпом його засвоєння. Окрім цього, в світовій освітній практиці були апробовані різні види диференційованого навчання, які передбачали диференціацію студентів за здібностями та інтелектом.

В Україні ідея диференціації навчання в освіті набула поширення в середині 50-х рр. ХХ ст. (у системі вищої освіти – у 80-х роках) в контексті суспільно-політичних і соціально-економічних змін (П. Сікорський, В. Шарко, В. Шулик, О. Ярошенко та ін.).

На сьогодні вчені розглядають диференційований підхід як цілеспрямовану діяльність педагога з використанням в умовах як довільного, так і спеціально організованого навчання можливостей урізноманітнення тих чи інших освітніх компонентів [508; 509]. Диференційоване навчання полягає у розподілі навчальних планів і програм [510].

Ми будемо розуміти диференційоване навчання як форму організації освітнього процесу, при якій за допомогою визначених змісту, форм, методів, темпів і обсягів навчання створюються оптимальні умови для оволодіння студентами необхідними знаннями, вміннями та навичками.

Диференціацію навчання розглядають у різних аспектах: 1) з позиції функціонування освітньої системи – диференціація є принципом її побудови; 2) з точки зору конструювання змісту освіти – вона виступає як умова відбору базового і варіативного освітніх компонентів; 3) з позиції розвитку освіти – вона є ціллю формування нової освітньої системи; 4) з точки зору організації процесу навчання – вона використовується як засіб індивідуалізації навчальної діяльності.

Диференціація навчання поділяється на рівневу і профільну. Рівнева – це диференціація за здібностями та успішністю в навчанні, а профільна – за нахилами та інтересами [511].

У контексті нашого дослідження вартою уваги є рівнева диференціація, критерієм якої виступають потреби студентів у додатковому вивченні окремих предметів, тем, питань. Оскільки вступаючи на навчання за освітнім ступенем «Магістр» певна кількість студентів здобула спеціальність за освітнім ступенем «Бакалавр», відмінну від соціальної роботи, в них спостерігається нижчий рівень готовності до науково-дослідницької діяльності, зокрема в частині володіння методами досліджень у соціальній роботі. У зв'язку з цим, на нашу думку, вивчення дисциплін дослідницького циклу («Науково-дослідницький семінар» та ін.), практика студентів та позааудиторні форми навчання на початковому етапі навчання в магістратурі повинні базуватися на диференційованому підході.

Узагальнення результатів досліджень щодо впровадження технології диференційованого навчання у вітчизняних ЗВО дало можливість виокремити особливості її реалізації, які передбачають:

- виявлення початкового рівня навчальних досягнень студентів та формування на основі цього однорідних груп;
- визначення єдиних для навчальної групи стратегічних цілей і відмінних для кожного студента тактичних цілей;

- використання опорних конспектів лекцій, методичних розробок, прикладів вирішення завдань;
- забезпечення варіативності змісту навчальних матеріалів та часу, відведеного на їхнє засвоєння кожним студентом залежно від його успішності;
- керівництво освітньою діяльністю кожного студента з урахуванням його індивідуальних можливостей;
- створення позитивних взаємин на рівні «викладач-студент», які формуються через почуття особистої значущості студента [512].

Підкреслимо, що запровадження технології диференційованого навчання не завжди передбачає групування студентів за певними критеріями. Можливо під час підготовки до НДД в одній групі створювати умови для навчання різних студентів: пропонувати різноманітні завдання (прості, складні, алгоритмічні, творчі), використовувати різні форми і методи навчання. У контексті нашого дослідження варто відзначити, що диференційований підхід лежить також в основі вибору напряму досліджень соціальних працівників, баз практики, форм участі у позааудиторній дослідницькій діяльності (соціологічних дослідженнях, волонтерській роботі, конференціях, круглих столах та ін.).

Диференційоване навчання є прогресивною формою організації науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників і реалізується:

- на практичних і семінарських заняттях, що вимагає розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення;
- під час фронтальної, групової та індивідуальної роботи на лекції;
- в процесі самостійної роботи майбутніх фахівців [508].

Важливою складовою в процесі підготовки студентів до НДД є розробка диференційованих завдань (у рамках певної дисципліни чи практики), які вважаємо за доцільне класифікувати у чотири групи з поступовим ускладненням навчального матеріалу. Виконання зазначених завдань передбачається всіма студентами, при цьому надається можливість різного темпу їхнього виконання, ступеня самостійності та ін.

Перший тип завдань містить відому для всіх студентів інформацію про досліджуваний об'єкт, процес чи явище, а також алгоритми, виконання яких приводить до відтворення раніше вивченого матеріалу. Цей тип завдань застосовується у випадку, коли необхідно визначити рівень знань, умінь та навичок на початку вивчення певної дисципліни з метою їх вирівнювання.

Другий тип завдань передбачає роботу з інформацією, що вимагає застосування окремих методів наукового пізнання (аналіз, синтез, абстрагування тощо). Їхнє використання дозволяє студентам не тільки точно відтворити раніше вивчене, а й частково реконструювати його, модифікувати. У таких завданнях подаються відомі ситуації і способи їхнього вирішення з метою оволодіння студентами певними дослідницькими знаннями і вміннями.

Третій тип завдань передбачає вирішення стандартних проблемних ситуацій через застосування нових способів діяльності. У завданнях зазначається послідовність дій без виокремлення операцій, характерних для кожного конкретного випадку. Самостійна пізнавальна діяльність студентів має продуктивний характер. Якщо студенти оволоділи способами вирішення цих завдань, то можна вважати, що в них сформовані необхідні для майбутнього фаху знання, вміння та навички.

Четвертий тип завдань передбачає визначення напряму діяльності, але не способів її реалізації. Завдання містять навчальний матеріал, який вимагає нетипових рішень у нестандартних умовах. Тут проявляється творча діяльність студентів. Їхнє виконання свідчить про високий рівень сформованості дослідницьких умінь, необхідних для соціальної практики.

Підкреслимо, що диференціація за ступенем складності завдань використовується не лише як засіб систематичного і послідовного оволодіння способами науково-дослідницької діяльності, а й для формування позитивного ставлення до НДД, оскільки розв'язання посильного завдання стимулює бажання до подальшої роботи та підвищує самооцінку своїх можливостей.

Формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД передбачає застосування певних форм і методів навчання, які також вимагають врахування

різного рівня здібностей та успішності студентів. Зокрема, дослідницькі завдання можуть виконуватися в групі у формі «вчимося разом». Кожна група отримує одне завдання, яке є підзавданням певної теми, над якою працює вся аудиторія. У результаті спільної роботи як окремих, так і всіх груп досягається цілісне засвоєння матеріалу. В середині групи студенти самостійно визначають роль кожного у виконанні завдань (надається можливість вибору посилюючого для студента завдання). Таким чином, група має подвійне завдання: академічне – для досягнення пізнавальної чи творчої мети і соціально-психологічне – для формування культури спілкування під час спільної роботи.

Дієвою формою в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД є дослідницька робота студентів у групах по 5–6 осіб. У межах цих груп досліджується тема розбивається на завдання для окремого студента. При цьому викладач виконує роль організатора пізнавальної, науково-дослідницької, творчої діяльності майбутніх фахівців.

Технологія диференційованого навчання передбачає розробку різнорівневих завдань для самостійної роботи. У нашому дослідженні передбачається застосування репродуктивних, комбінованих і творчих самостійних робіт, відповідно до рівня пізнавальної самостійності студентів (Додаток X).

Репродуктивні самостійні роботи. При їхньому виконанні самостійна пізнавальна діяльність відбувається на рівні відтворення теоретичних знань, а практична діяльність виконується за зразком і спрямована в основному на копіювання дій викладача у заданій послідовності. Відзначимо, що при таких типах завдань самостійна пізнавальна діяльність студентів перебуває на досить низькому рівні, оскільки цей процес не передбачає творчої складової. При цьому виконуються елементарні мислительні операції. Тому рівень знань і вмінь студентів є невисоким. Однак у своїй практичній діяльності не варто відмовлятися від реконструктивних самостійних робіт, оскільки вони створюють базу для формування пізнавальної самостійності студентів на більш високому рівні. Тому на перших заняттях необхідними є чіткі і детальні вказівки, як виконувати те чи інше

дослідження, в якій послідовності мають іти практичні дії, як оформляти результати наукової роботи та ін.

Комбіновані самостійні роботи. Вони передбачають не тільки володіння раніше вивченим матеріалом, а й наявність певного рівня сформованості дослідницьких умінь. Студентам потрібно використовувати здобуті знання, реконструювати їх, узагальнювати окремі факти і явища, перетворювати, робити відповідні висновки. При цьому виконуються такі мислительні операції, як узагальнення, абстрагування та ін. У результаті набуті знання поглиблюються, формуються нові, удосконалюються дослідницькі вміння.

Творчі самостійні роботи характеризуються високим рівнем пізнавальної самостійності студентів, яка розглядається нами як готовність вирішувати без сторонньої допомоги нові науково-дослідницькі проблеми. Тому в завдання для самостійної роботи цього типу необхідно включати матеріал, який передбачає вирішення проблемних питань такими способами, які не впливають безпосередньо з вивченого. Такі завдання є наближеними до практики і потребують самостійного пошуку, а пізнавальна самостійність і практична діяльність мають творчий характер.

Відзначимо, що в процесі підготовки студентів до НДД органічно поєднуються всі три типи розглянутих самостійних робіт. Їхнє використання забезпечує поступове накопичення в студентів глибоких знань, а також допомагає формувати як професійні, так і науково-дослідницькі вміння.

Невід'ємною складовою науково-дослідницької підготовки магістрів, які здобувають «непослідовну» вищу освіту за спеціальністю «Соціальна робота», є індивідуальне консультування. Так, на початку навчання в магістратурі студентам необхідно вибрати тему наукової роботи для подальшого дослідження. Безумовно, ця процедура є нескладною для студентів з базовою вищою соціальною освітою. Випускники ж інших спеціальностей, маючи певні прогалини в знаннях і недостатній рівень сформованості дослідницьких умінь, відчувають потребу в педагогічному сприянні. Відтак консультативна робота актуалізується на всіх етапах дослідницького пошуку студентів (табл. 4.7).

Індивідуальне консультування в процесі науково-дослідницької підготовки
майбутніх соціальних працівників

Етапи роботи	Зміст діяльності	Результат
Мотивування і залучення студентів до НДД	Підготовка діагностичних методик для вивчення інтересів і здібностей студентів	Визначення студентами напрямку досліджень
Вибір напрямку (теми) науково-дослідницької діяльності	Формування переліку тем для дослідження	Вибір теми дослідження, визначення гіпотези, цілей і завдань
Складання плану роботи	Підготовка зразків та різних інструктивних карт для проведення дослідження	Розробка плану дослідження за вибраною темою; визначення списку літератури і вибір методів дослідження
Вивчення матеріалу з вибраної теми дослідження	Підготовка списку літератури, методик дослідження, офіційних Інтернет-ресурсів та ін.	Класифікація і обробка отриманих даних
Самостійна робота за темою дослідження та його презентація	Консультування студентів за необхідності; організація рефлексії	Оформлення матеріалів дослідницької роботи та їхня презентація
Оцінка результативності роботи	Аналіз виконаної роботи, самоаналіз	Визначення правильності вибраної освітньої траєкторії

Така форма консультативної роботи передбачає визначення і реалізацію кожним студентом індивідуального освітнього маршруту, який включає в себе визначення цілей і цінностей НДД, її змісту і форм. У результаті вибудовується індивідуальна модель консультативного супроводу кожного студента. При цьому викладач може здійснювати консультативну роботу в групі в цілому чи із студентами зі схожим рівнем готовності до НДД, інтересами і потребами.

Отже, професійна підготовка магістрів соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності передбачає застосування диференційованого підходу. Його актуалізація зумовлена необхідністю «вирівнювання» ступеня готовності студентів першого року навчання до науково-дослідницької діяльності. Зазначене передбачає розробку відповідного навчально-методичного забезпечення підготовки студентів до НДД (диференційованих дослідницьких завдань із поступовим ускладненням навчального матеріалу, різнорівневих самостійних робіт), а також консультування студентів на всіх етапах їхнього наукового пошуку. Підкреслимо,

що ця проблема на сьогодні є надзвичайно актуальною і потребує подальшого вивчення. Особливо це стосується студентів, які здобувають ступінь магістра з «соціальної роботи», але не мають соціальної освіти на рівні бакалаврату. Для таких абітурієнтів в перспективі, очевидно, варто організувати короткочасні підготовчі курси, індивідуальні і групові консультації під час вступної кампанії. З метою часткового вирішення проблеми нами підготовлений навчально-методичний посібник «Соціальна робота: вступ до спеціальності», який містить найбільш загальну інформацію про суть соціальної роботи, волонтерську діяльність соціального працівника, наукові дослідження в соціальній сфері та деякі особливості теоретичної і практичної підготовки фахівців соціальної роботи [513].

П'ята педагогічна умова «Застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки студентів» визначена нами у зв'язку з актуалізацією проблеми застосування означених технологій не тільки в освітньому процесі, а й у професійній діяльності соціальних працівників. Безперечно, ця умова є актуальною для всіх спеціальностей, проте для соціальних працівників вона вкрай необхідна. Так, на сьогоднішній день інформаційні технології широко застосовуються соціальними працівниками як у системі соціального управління, так і безпосередньо при роботі з людьми з обмеженими можливостями та іншими категоріями осіб.

Зокрема, в системі соціального управління використовується низка інформаційних систем, які передбачають автоматизацію процесів збору, накопичення, розрахунку, збереження, оновлення, передачі інформації, а також забезпечують інформаційну взаємодію всіх структур соціальної сфери. В інформаційному плані такі системи передбачають сукупності баз даних, які створюються і підтримуються на різних рівнях соціальної роботи. Зокрема, в системі соціального захисту функціонують такі програмні комплекси:

- автоматизована система обробки документації з призначення та виплати допомог на базі комп'ютерних технологій (АСОПД/КОМТЕХ);

- «Наша сім'я» – призначена для обліку соціального стану осіб з інвалідністю та їхніх сімей, одиноких непрацевдатних громадян, малозабезпечених сімей для організації соціальної допомоги за видами послуг;
- «Єдиний державний реєстр осіб, які мають право на пільги» – система забезпечує облік осіб, які мають право на пільги згідно із Законами України;
- «Житлові субсидії» – призначений для автоматизації процесів визначення, перерахунку житлових субсидій, формування звітності відповідно до чинних нормативних актів України;
- «Статистичний моніторинг бідності» – забезпечує обробку регламентних запитів центрального рівня до баз даних регіонального і районного рівнів та формування звітів на різних рівнях функціонування;
- «Ведення єдиної заяви» – забезпечує обробку документації з призначення всіх видів соціальної допомоги за єдиною заявою. Основною складовою частиною комплексу є автоматизоване робоче місце фахівця єдиної приймальні в районних (міських) управліннях соціального захисту населення;
- «Пенсійне обслуговування» – це мережа автоматизованих робочих місць (АРМ) фахівців з пенсійного обслуговування, які функціонують в управліннях Пенсійного фонду України;
- «Єдина інформаційно-аналітична система» (ЄІАС) – функціонує в центрах зайнятості і призначена для забезпечення підвищення якості надання соціальних послуг населенню та роботодавцям за сучасними міжнародними стандартами;
- «Єдина технологія обслуговування незайнятого населення» (ЄТОНН) – база даних віддаленого пошуку вільних робочих місць та претендентів на роботу по всій країні;
- Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я (International Classification of Functioning, Disability and Health) – уніфікована і стандартна мова для опису здоров'я і станів, пов'язаних зі здоров'ям та ін.

Крім цих інформаційних систем, фахівцям соціальної роботи необхідно володіти також такими засобами ІКТ, як: MS Word, MS Excel, MS Access, PowerPoint, нормативні інформаційно-пошукові системи (Ліга: Закон, Інфодиск,

Юрист Плюс), веб-сторінки урядових структур, Державної служби статистики, ЗВО, соціальних закладів і служб, електронних бібліотек, комп'ютерні засоби психологічного тестування, статистичні пакети соціальних досліджень (SPSS), системи автоматизованого проектування та ін. [514 – 521].

Вміння застосовувати зазначені засоби ІКТ надають можливість фахівцю дістати доступ до потрібної інформації, а також здійснити певні аналітичні процедури та прийняти оптимальне рішення щодо вирішення досліджуваної проблеми. Підкреслимо, що в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД сформованість зазначених умінь передбачала різні етапи – від розвитку комп'ютерної грамотності (елементарні знання та навички використання засобів ІКТ загального призначення) до формування інформаційної культури. Остання передбачає здатність сприймати та аналізувати нову інформацію, вільно орієнтуватися в сучасному інформаційному середовищі, а також готовність до застосування сучасних ІКТ у процесі реалізації професійних функцій. Це знання та вміння, що передбачають аналіз, прогнозування та моделювання соціальних явищ, надання психологічних і правових консультацій, здійснення превентивної та реабілітаційної роботи з використанням усього арсеналу обчислювальної техніки та програмного забезпечення.

Зазначене зумовило застосування під час експериментальної роботи різноманітних ІКТ як об'єкта вивчення і засобів навчання.

Перший напрям реалізовувався в основному під час вивчення «Соціальної інформатики», а також деяких інших дисциплін.

Дисципліна «Соціальна інформатика» спрямована на формування в студентів уявлення про сучасні глобальні процеси інформатизації, про соціально-економічні, психологічні проблеми, які виникають унаслідок цих процесів, а також шляхи їхнього вирішення на основі використання сучасних ІКТ. На лекційних заняттях студенти ознайомлюються з такими темами: «Інформація та її роль у розвитку суспільства», «Соціокультурний розвиток в епоху інформатизації», «Людина в інформаційному суспільстві» та ін. Лабораторні заняття передбачають роботу студентів у комп'ютерних класах, де вони мають змогу відточувати навички роботи

із програмами загального призначення – текстовими редакторами, електронними таблицями, базами даних, мережею Інтернет (з цією метою нами розроблено навчально-методично методичний посібник, перша частина якого присвячена проблемі інформатизації суспільства і соціальної сфери зокрема, а в другій частині подані лабораторні роботи з детальним алгоритмом їхнього виконання і завдання для самостійної роботи студентів).

Підвищенню рівня інформаційної культури студентів сприяє самостійна пошукова робота. Особливу цікавість у них викликають дослідницькі завдання, які стосуються питання інформатизації та пов'язаних із нею наслідків. Так, майбутні соціальні працівники проводили опитування студентської молоді щодо проблеми Інтернет-залежності; вивчали ставлення студентів щодо соціальних мереж; оцінювали час молоді, витрачений на Інтернет-спілкування. Результати досліджень студентів представлялися на лекціях чи практичних заняттях, кращі з яких опубліковані у студентських наукових збірниках.

Для того, щоб ознайомитися з можливостями ІС у соціальних закладах і службах, проводилися екскурсії, де соціальні працівники-практики демонстрували автоматизовані робочі місця спеціалістів закладу та особливості використання цих систем для виконання певних операцій.

Безумовно, сформувавши певний рівень інформаційної культури соціальних працівників тільки в межах вивчення однієї дисципліни неможливо. Засоби ІКТ використовувалися нами під час вивчення «Соціальної і демографічної статистики». Зокрема, тема «Статистичні показники захворюваності населення», передбачає вміння студентів проводити розрахунки середніх показників захворюваності, перевіряти адекватність результатів досліджень, застосовувати різні методи аналізу даних. Практичний інтерес становить дослідження тенденції розвитку певних явищ на основі тривалих спостережень за ними. У таких ситуаціях доцільним є використання методів згладжування та аналітичного вирівнювання динамічних рядів, які проводяться із застосуванням MS Excel [492].

Моделювання зазначеного процесу передбачає пошук інформації на сайті Державної служби статистики, застосування відповідного методу аналізу з

використанням електронних таблиць, представлення результатів роботи у програмі створення презентацій. При цьому використовуються електронні підручники, посібники, енциклопедії, які відкривають доступ до необхідної інформації.

Під час вивчення дисципліни «Соціальне проектування і прогнозування», де одним із провідних методів навчання є метод проектів, застосовується спеціальне програмне забезпечення для графічної побудови, наприклад, алгоритму певної технології соціальної роботи. Зокрема, це графічні редактори Adobe Photoshop, Corel Draw, AutoCAD та ін.

Отже, за допомогою різноманітного програмного забезпечення студенти протягом невеликого проміжку часу можуть моделювати різні варіанти розвитку подій залежно від початкових умов і завдяки цьому – глибше усвідомити зміст навчального матеріалу. З цією метою нами розроблені методичні матеріали до курсу, в яких подаються практичні рекомендації щодо розрахунків різних соціальних і демографічних показників, в тому числі – із застосуванням редактора електронних таблиць.

Усвідомлюючи необхідність застосування математико-статистичних методів аналізу даних у практиці діяльності соціальних працівників, студенти, починаючи з третього курсу, вивчають програму SPSS. Для того, щоб максимально наблизити цей процес до практичної соціальної роботи, він відбувається на лабораторних заняттях з курсу «Методи та організація соціальних досліджень», під час самостійної роботи, підготовки до рефератів, курсових і дипломних робіт, виконання соціологічних досліджень. Зокрема, до лабораторних занять із зазначеної дисципліни розроблені чіткі завдання з алгоритмом їхнього виконання, за результатом яких студенти оволодівають основами роботи з програмним комплексом, а пізніше – самостійно проводять соціологічне дослідження і обробляють його результати в SPSS. Як засвідчують результати експериментальної роботи, така організація вивчення дисципліни сприяє формуванню в студентів бачення функцій, які виконуються фахівцями у майбутній роботі, адаптації випускників до професійної діяльності в умовах сучасного інформаційного

простору, створює стійку внутрішню мотивацію до використання ІКТ в майбутній діяльності.

Організація процесу підготовки майбутніх соціальних працівників у сучасних умовах неможлива без застосування ІКТ як засобу навчання. Дослідженню різних аспектів їхнього використання присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Андрущенко, Д. Белл, М. Блауг, М. Жалдак, М. Згуровський, М. Кастельс, В. Кремень, Г. Селевко та ін.

Очевидно, що будь-який навчальний процес у сучасних умовах є неможливим без застосування комп'ютерів та мережі Інтернет (як під час аудиторного навчання, так і в позааудиторній підготовці). Передусім варто відзначити новітні Інтернет-технології, які надають різноманітні інформаційні послуги щодо організації освітнього процесу. Зокрема, система електронного навчання Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке надає викладачам, студентам та адміністраторам розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання. Відзначимо, що система Moodle, яка впроваджена в УжНУ, поступово наповнюється інтерактивними навчально-методичними матеріалами з різних дисциплін підготовки майбутніх соціальних працівників, в тому числі науково-дослідницької.

Найбільш поширеним засобом ІКТ, який використовувався нами в процесі експериментальної роботи, є мультимедіа-технологія, яка дозволяє представляти текст, графіку, відео в режимі діалогу і розширює сфери застосування комп'ютера в навчальному процесі. Підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу досягається за рахунок того, що мультимедіа становлять особливий вид комп'ютерних технологій, які об'єднують в собі як традиційну статичну візуальну інформацію (текст, графіку), так і динамічну (музику, відеофрагменти, анімацію), реалізуючи можливість одночасного впливу на зорові і слухові органи чуття студентів, що дозволяє створювати динамічні образи в різних інформаційних уявленнях. Застосування цієї технології під час лекцій передбачає візуалізацію навчального матеріалу завдяки схемам, графікам, таблицям, діаграмам, що

забезпечує краще сприйняття інформації, її деталізацію. У процесі вирішення ситуаційних завдань на практичних заняттях студентам демонструються різні відеоматеріали – фільми, записи бесід соціальних працівників з клієнтами, дій підлітків з девіантною поведінкою та ін. Зазначене забезпечує можливість включення студентів у активну діяльність, підвищення ефективності і якості засвоєння навчального матеріалу за рахунок основних властивостей цих технологій.

Широко застосовуються хмарні технології (англ. *Cloud technologies*) – це Інтернет-сервіс, який дозволяє віддалено використовувати засоби обробки і зберігання даних [522]. Вчені А. Стрюк та М. Рассовицька вводять таке поняття, як хмарноорієнтовані ІКТ навчання, під яким розуміють «сукупність методів, засобів і прийомів діяльності, що застосовуються для організації і супроводу навчального процесу, збирання, систематизації, зберігання, опрацювання, передавання, подання повідомлень і даних навчального призначення та використовують динамічний масив віртуалізованих апаратних і програмних ресурсів, доступних через мережу незалежно від термінального пристрою» [523, с. 152].

Базуючись на можливостях зазначеної технології, ми створили і постійно поповнюємо віртуальне освітнє науково-дослідницьке середовище (ВОНДС), яке містить методичні розробки, тексти для читання, аудіоматеріали, посилання на відеофільми, які пропонуються студентам для перегляду і виконання певних дослідницьких завдань.

У нашому експерименті ВОНДС передбачало створення і наповнення таких підрозділів: «Підготовка до практичних і семінарських занять» (теоретичні матеріали, практикуми, методичні рекомендації, контрольні матеріали, посилання на відео- і аудіоматеріали для перегляду), «Електронна бібліотека» (електронні навчально-методичні посібники, довідники, енциклопедії, посилання на Web-сайти провідних електронних бібліотек, статистичних установ, соціальних закладів і служб та ін.), «Дослідження» (цікаві дослідження у сфері соціальної роботи, проведені студентами дослідження та ін.), «Конференції і семінари» (електронні збірники студентських наукових конференцій, наукових статей фото звіти про їхнє

проведення, програми конференцій, рекомендації за їхніми результатами), «Конкурс наукових робіт» (кращі роботи на університетському конкурсі, які рекомендовані до участі у Всеукраїнському конкурсі наукових робіт), «Проекти» (реалізовані студентами кращі соціальні проекти) та ін. Зазначене середовище постійно розширюється через формування нових розділів і наповнення матеріалами різної складності.

Підкреслимо, що цей перелік може бути доповнений іншими педагогами чи студентами, які мають доступ до зазначеного диску. Робота над створенням спільної хмарної інформаційної системи насамперед спрямована на колективну роботу, її оптимізацію, виявлення проблемних аспектів та їхнє усунення.

Інноваційною Інтернет-технологією, яка використовується в процесі підготовки соціальних працівників до НДД, є вебінар – «віртуальний» онлайн-семінар (нарада, лекція, презентація, конференція, круглий стіл, публічний захист роботи, тренінг, опитування), який надає можливість реалізовувати перелічені заходи в дистанційному режимі. Така технологія застосовувалася, наприклад, під час проведення підсумкової науково-практичної конференції Всеукраїнського конкурсу наукових робіт, де присутність доповідача була не обов'язковою. Також вона використовувалася нами під час проведення конференцій (зокрема, під час студентської конференції «Соціальна робота очима студентів та практиків» майбутні соціальні працівники представляли усні доповіді, а фахівці-практики – в режимі онлайн).

Для комунікації між викладачами і студентами застосовується електронна пошта, а також соціальні мережі, зокрема Фейсбук. Остання надає можливість створити віртуальну групу (наприклад, учасників наукового гуртка) і розміщувати різні навчальні матеріали, завдання для самостійної роботи, оголошення тощо.

Важливим засобом є інформаційно-комунікаційні технології під час самостійної роботи студентів, у процесі підготовки рефератів, курсових і дипломних робіт. Тут вимагається опрацювання значної за обсягом джерельної бази, вивчення діяльності закладів і служб соціальної сфери, пошук і аналіз статистичної інформації. Означене зумовлює необхідність роботи в електронних

бібліотеках, віддалених базах даних, з банками навчальних і довідкових матеріалів, пошуковими системами, Web-сторінками соціальних закладів і служб та ін.

Широкі можливості надають ІКТ для здійснення навчання та контролю знань студентів. Зокрема, нами розроблена навчально-контролююча система для вивчення природничих дисциплін (програма реалізована в середовищі Microsoft Office мовою програмування Visual Basic for Applications. Система оперує файлами-шаблонами, кожний з яких містить певні технічні описи та програмні процедури для генерації тестових завдань). Програма може використовуватися в 2-х режимах: самопідготовки – для самостійного розв'язування завдань студентом із вибраної теми; контролю знань з дисципліни.

Так, у режимі самопідготовки програма має такі можливості:

- генерує завдання вказаного рівня та дозволяє вибирати форму тесту (закрита/відкрита);
- наводить теоретичну частину для вибраного завдання;
- розв'язує завдання та виводить відповідь [524; 525; 526; 527].

Застосування такої системи має низку переваг: значно розширюються можливості представлення навчальної інформації із застосуванням засобів мультимедіа; підвищується рівень мотивації студентів до самоконтролю завдяки новизні комп'ютерної контролюючої системи та можливості отримання допомоги в процесі вирішення завдань; збільшується набір контрольних навчальних завдань і передбачається управління процесом їх вирішення; забезпечується об'єктивність оцінювання, можливість самоконтролю, а також диференціація контрольних акцій залежно від здібностей студентів і досягнутого рівня на попередніх етапах навчання.

Комп'ютеризована система контролю відкриває широкі можливості для індивідуалізації процесу засвоєння знань студентів. З'являється можливість ефективного вирішення цілої низки завдань, які сприяють поліпшенню якості навчання не за рахунок збільшення навантаження викладача, а через впровадження в освітній процес навчально-контролюючих програм. Програма, яка пов'язує контроль і навчання, дозволяє виявити ступінь розуміння навчального матеріалу за

допомогою вступних тестів і передбачає своєчасне корегування процесу засвоєння знань студентів. Залежно від помилок пропонуються підказки, приклади розв'язування задач, детальний розгляд базового теоретичного матеріалу, необхідного для виконання завдання, посилання на відповідний розділ підручника тощо.

Отже, сучасні інформаційні та комунікаційні технології – це засіб, який не тільки об'єднує навчальну, методичну та комунікативну діяльність суб'єктів педагогічного процесу, а й забезпечує якісну, ефективну підготовку майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Розглянуті педагогічні умови передбачають спрямованість педагогічного впливу на мотиваційну-ціннісну, емоційно-вольову та інтелектуальну сфери майбутніх соціальних працівників з метою формування в них готовності до НДД; створення на заняттях емоційного фону та «атмосфери наукового пошуку», що сприяє активізації самостійності і творчого дослідницького потенціалу студентів; врахування наукових інтересів майбутніх соціальних працівників. Зазначені умови конкретизуються в змісті, формах, методах і засобах педагогічного впливу та характері взаємодії педагогів і студентів у освітньому процесі.

Висновки до четвертого розділу.

Визначено навчальні дисципліни підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД (загальні: «Філософія», «Загальна соціологія», «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Соціальна інформатика»; спеціальні: «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування», «Науково-дослідницький семінар», «Інновації в соціальній роботі») і практики (ознайомча, психолого-педагогічна (волонтерська), зі спеціальності, дослідницька, науково-педагогічна, науково-дослідницька).

Обґрунтовано форми, методи, технології і засоби підготовки соціальних працівників до НДД. Форми: лекції (проблемна, конференція, дискусія, бінарна,

провокація, конструювання, круглий стіл), семінари (просемінар, екскурсія, доповіді, бесіда, брифінг, диспут, ділова гра), практичні і лабораторні заняття, практика, самостійна, індивідуальна і групова робота, факультатив, консультація, підготовка реферату, курсової, бакалаврської, магістерської роботи, наукової статті, тез доповідей, спільна публікація викладача і студента. Методи: конспектування, анотування текстів, метод вивчення тексту як доказу, ведення щоденника практики, аналітичне інтерв'ю, інформаційний пошук, «Жива бібліотека», взаємодиктант, метод метафор, формування тезаурусу НДД (використання педагогічної наративації, «вичерпування» з поняття наявних смислів, диференціації і концептуалізації термінів, імажитивних дій та ін.), метод опонентів, модерації, розв'язування задач, виконання дослідницьких завдань, творчих робіт, обговорення результатів досліджень, проведених провідними інститутами, соціологічними групами, методи Дельфі, Дельбека, опонентів. Технології: проблемного навчання, проектні, ігрові, тренінгові, портфоліо, кейсів, ситуації успіху, диференційованого і концентрованого навчання, розвитку критичного мислення. Засоби: початково-методичні комплекси з дисциплін предметної підготовки; нормативні документи щодо професійної діяльності і НДД; засоби ІКТ (мультимедіатехнології, аудіо- і відеофрагменти ситуацій для аналізу, фільми для перегляду, пошукові системи, Web-сторінки соціальних і освітніх закладів, урядових організацій, система Moodle, хмарні технології, віртуальне освітнє дослідницьке середовище, SPSS, офісні додатки).

Апробовано форми і методи позааудиторної роботи: зустрічі з фахівцями соціальних закладів і служб, провідними вченими, науковий гурток, проблемна група, студентське наукове товариство, ворк-шоп, стажування, семестрове навчання, літня школа, конференція, семінар, круглий стіл, масові акції, волонтерська робота, олімпіада, конкурс наукових робіт, тренінг, майстер-клас, науковий марафон, участь у проектах, соціологічних дослідженнях, які реалізуються кафедрою, громадськими організаціями, соціальними закладами і службами, спільне дослідження із студентами інших спеціальностей, інтелектуальна гра та ін.

Визначено і впроваджено педагогічні умови, реалізація яких зумовлює ефективність моделі системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до НДД; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Основні результати розділу висвітлені у таких публікаціях автора: [450 – 456; 462 – 475; 492; 495; 507; 509; 513 – 519; 523 – 527].

РОЗДІЛ 5

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Загальна характеристика і організація експериментальної роботи.

Провідна ідея дослідження та основні положення концепції представлені в загальній гіпотезі щодо підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності за умови впровадження авторської педагогічної системи.

Загальна гіпотеза конкретизується частковими припущеннями, які передбачають, що підвищення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД у процесі професійної підготовки можливе, якщо:

- професійна підготовка соціальних працівників до НДД будуватиметься з урахуванням сутнісних характеристик, методологічних функцій науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі і узагальненій моделі її дослідницького середовища;
- готовність майбутніх соціальних працівників до НДД формуватиметься на засадах дослідницького, системного, компетентнісного, культурологічного, інтегративного, гуманістичного, квалітологічного, кваліметричного, аксіологічного, особистісного, практикоорієнтованого та герменевтичного методологічних підходів;
- професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до НДД відбуватиметься через участь студентів у різних формах науково-дослідницької роботи під час аудиторного навчання та позааудиторної діяльності, в тому числі волонтерської;
- буде впроваджено комплекс організаційно-педагогічних умов (формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної

підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників);

- буде забезпечена поетапність реалізації системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД та впроваджено комплекс форм, методів, технологій і засобів навчання відповідно до специфіки формування та розвитку складових готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Для перевірки зазначеної гіпотези нами було проведено дослідницько-експериментальну роботу. Її організація і здійснення відбувалися на основі загальнонаукових і конкретнонаукових принципів, які відображають вимоги до реалізації педагогічного експерименту:

- принцип цілісного вивчення педагогічного явища, який передбачає: а) застосування системного підходу; б) чітке визначення місця і ролі досліджуваного явища в педагогічному процесі; в) вивчення динаміки досліджуваного явища. Цей принцип був задіяний при моделюванні етапів педагогічного експерименту;
- принцип об'єктивності, сутність якого полягає у: а) перевірці конкретного факту декількома методами; б) фіксації всіх проявів зміни досліджуваної якості особистості; в) зіставленні даних власного дослідження з результатами інших наукових розвідок. Цей принцип знайшов своє застосування при проведенні пілотажного, констатувального і формувального експериментів, під час розробки діагностичного інструментарію і аналізу отриманих результатів;
- принцип ефективності, суть якого полягає в тому, що отримані результати повинні бути вищими від досягнень, отриманих у стандартних умовах за певний період часу і при застосуванні однакових матеріальних та ін. ресурсів. Цей принцип лежав у основі експериментальної роботи, відслідковування отриманих експериментальних даних.

Експериментальна робота тривала протягом 2010–2018 років і передбачала три етапи – підготовчий, основний, узагальнювальний. Всі етапи взаємопов'язані і

підпорядковуюються загальній меті дослідження. В той же час кожен з них вирішує свої завдання визначеними методами і характеризується певними результатами. Відповідно до вимог експериментальної роботи, нами була розроблена програма, яка представлена у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Програма експериментальної роботи з формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД

Параметри	Зміст етапу
Підготовчий етап (2010–2011 рр.)	
Мета	Визначено ступінь дослідженості проблеми в науковій літературі та практиці діяльності вітчизняних і зарубіжних ЗВО з підготовки майбутніх соціальних працівників; з'ясовано сутність основних понять наукового пошуку та розкрито його методологічні засади; сформульовано загальні принципи, структуру, етапи дослідно-експериментальної роботи; розроблено діагностичний інструментарій з визначення рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД; здійснено визначення вихідного рівня готовності студентів до НДД; обґрунтовано систему професійної підготовки соціальних працівників до НДД.
Методи	Теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, групування, систематизація та ін.); порівняльно-історичні (історико-логічний, порівняльно-історичний); загальнопедагогічні (аналіз документів і наукових джерел, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення результатів діяльності, узагальнення досвіду роботи), прогностичні (моделювання, експертна оцінка); верифікаційні методи (публікаційний, експертиза, семінари, конференції, консультації); констатувальний експеримент, методи первинної математичної обробки даних.
Основний етап (2011–2017 рр.)	
Мета	Розроблено методіку реалізації моделі системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД та педагогічних умов її ефективності; здійснено організаційні заходи щодо формування відкритого освітнього середовища підготовки соціальних працівників до НДД, внесено зміни в освітні програми та робочі програми дисциплін; розроблено навчально-методичні посібники та методичні рекомендації як ресурсне забезпечення досліджуваної системи; впроваджено модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у практику ЗВО та педагогічні умови її ефективності.
Методи	Методи діагностики рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (спостереження, бесіда, тестування, анкетування, експертна оцінка), статистичні методи первинної обробки результатів (ранжування, шкалування та ін.), формувальний експеримент, методи математичної статистики і комп'ютерної обробки даних.

Узагальнювальний етап (2017–2018 рр.)	
Мета	Теоретично осмислено та інтерпретовано експериментальні дані; оформлено результати дослідження з використанням відповідних методів наочного представлення матеріалу.
Методи	Аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння, методи кількісного і якісного аналізу даних, методи наочного представлення результатів експерименту, математичної статистики.

На різних етапах у дослідженні взяли участь 78 соціальних працівників соціальних закладів і служб Закарпатської області, 86 викладачів ЗВО, які безпосередньо беруть участь у підготовці фахівців соціальної роботи, і 542 студенти закладів вищої освіти України (Запорізького національного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Львівського національного університету ім. І. Франка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, Тернопільського національного економічного університету, Ужгородського національного університету, Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини, Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка та ін.). Безпосередньо у формульованому експерименті були задіяні студенти і викладачі ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Запорізького національного університету, Карпатського інституту підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Підготовчий етап. Передбачав проведення цілеспрямованого всебічного вивчення проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД у науковій літературі і практиці діяльності ЗВО, визначення методологічних засад цієї діяльності та ін. (результати цієї роботи представлені в розділах 1–3).

З метою конкретизації мети дослідження, формулювання гіпотези та уточнення методики проведення формувального експерименту на цьому етапі був проведений пілотажний експеримент (розділ 2), результати якого засвідчили недостатній рівень готовності студентів і соціальних працівників-практиків до здійснення науково-дослідницької діяльності.

Для вирішення окресленої проблеми була розроблена модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка містить такі компоненти: цільовий, теоретико-методологічний, процесуально-змістовий, технологічний, аналітико-результативний (більш детально розглянуто в підрозділі 4.1). Також було визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективність її реалізації (п. 4.5).

На цьому етапі нами розроблено діагностичний інструментарій для визначення рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до НДД та методики для визначення рівня їхньої сформованості

Компоненти готовності до НДД	Методики для визначення рівня сформованості компонентів
Мотиваційно-ціннісний	Спостереження, методики «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича), «Мотиви участі у НДД» (Т. Огородова, Ю. Медведєва); методика самооцінки «Мотиви участі у науковому гуртку/проблемній групі».
Когнітивний	Методика самооцінки студентів щодо рівня їхньої науково-дослідницької підготовки; тести з визначення рівня дослідницьких знань; експертна оцінка встановлення рівня сформованості окремих якостей мислення; методика визначення творчих здібностей (М. Кашапов, О. Шляпников).
Діяльнісний	Методика самооцінки рівня сформованості дослідницьких умінь студентів; визначення рівня комунікативних і організаторських здібностей (КОС-2); експертна оцінка якості виконання наукових робіт (курскових, бакалаврських, дипломних робіт, наукових статей) і соціальних проектів, експертна оцінка якості виконання дослідницьких завдань (які виконувалися під час практики, волонтерської роботи, портфоліо, лабораторних і практичних занять, самостійної роботи); методика оцінки дослідницької активності студентів.
Емоційно-вольовий	Методика визначення ступеня задоволеності НДД; діагностика емоційного інтелекту (Н. Холл); методика визначення рівня вольового потенціалу; оцінювання індивідуального рівня рефлексивності (А. Карпов, В. Пономарьова).

Запропонований діагностичний інструментарій апробовувався під час констатувального і формувального експерименту. Стійкість вимірювання виявлялася в однозначності інформації, яка отримана в результаті вимірювання рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД. Найбільш поширений прийом контролю стійкості – повторне вимірювання: один і той же показник вимірюється за допомогою визначеної процедури декілька разів з певним часовим інтервалом. У нашому дослідженні такі вимірювання здійснювалися на початку експерименту, а також після завершення базового і діяльнісного етапів формувального експерименту (було проведено три зрізи).

Здійснення формувального експерименту передбачало визначення контрольних і експериментальних вибірок для дослідницької роботи. Зокрема, базою поглибленого дослідження були вибрані ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Запорізький національний університет – у цих закладах було сформовано експериментальні групи, загальна чисельність студентів у яких становила 118 осіб. Контрольні групи було створено в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Карпатському інституті підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна, Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (загальна кількість студентів – 121).

Зауважимо, що за час експериментальної роботи склад студентів експериментальної і формувальної вибірок змінився незначно – близько 3% (це зумовлено відрахуванням, поновленням, переведенням студентів тощо), що в цілому не вплинуло на загальні результати дослідження. Також зазначимо, що в дослідно-експериментальній роботі не брали участь студенти магістратури, які навчалися на рівні бакалаврату за суміжними спеціальностями (це спричинено їхнім переважно низьким початковим рівнем науково-дослідницької підготовки і зумовило необхідність впровадження додаткових педагогічних заходів формування готовності студентів до НДД (п. 4.4)).

При виборі експериментальних і контрольних груп ми враховували наявний досвід науково-дослідницької підготовки соціальних працівників, освітні програми, кафедри, де здійснюють підготовку соціальних працівників, що зазвичай визначає спрямованість підготовки фахівців (соціологічну, педагогічну, медичну), форми і методи навчання студентів у рамках конкретного університету в контексті комплексу педагогічних умов та ін.

Дослідницька робота на етапі формувального експерименту здійснювалася впродовж 6 років (2011–2017 рр.). Загальну мету і завдання науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників реалізовано через дослідницький зміст загальних дисциплін, спеціальних дисциплін науково-дослідницької підготовки, практику, позааудиторну діяльність студентів.

Реалізація завдань формувального експерименту відбувалася за такими напрямками:

- організація викладачів та фахівців баз практик, які здійснюють професійну підготовку майбутніх соціальних працівників для роботи з упровадження розробленої нами системи;
- залучення студентів до науково-дослідницької діяльності під час аудиторного навчання і в позааудиторний час;
- розробка і удосконалення навчально-методичного забезпечення для реалізації системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Для виконання цих аспектів формувального експерименту нами було здійснено низку конкретних заходів. Так, для викладачів і фахівців соціальних закладів і служб, які здійснюють теоретичну і практичну підготовку майбутніх соціальних працівників, неодноразово проводилися методичні семінари, на яких розглядалися питання про роль НДРС у професійній підготовці фахівців соціальної сфери, методологічні засади дослідницького навчання, форми, методи і засоби, які зумовлюють ефективність цього процесу тощо. Обговорювалися питання шляхів формування мотивації студентів до НДД, їхнього залучення до цього виду діяльності, починаючи з першого курсу, можливості забезпечення дослідницької спрямованості окремих дисциплін, застосування ІКТ як важливого засобу науково-

дослідницької підготовки студентів, специфіка дослідницьких завдань, які виконуються майбутніми соціальними працівниками на практиці тощо.

З метою забезпечення неперервного практичного навчання, академічної мобільності студентів нами підписано низку угод із соціальними закладами і службами, а також окремими вітчизняними і зарубіжними ЗВО, перелік яких постійно доповнюється.

Для залучення студентів до науково-дослідницької діяльності в процесі фахової підготовки нами було розроблено авторські програми курсів «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальна інформатика». Також внесено певні корективи у зміст навчальних дисциплін «Філософія», «Загальна соціологія», «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», програми практик. Підкреслимо, що успішному вирішенню завдань формувального експерименту сприяли розроблені навчально-методичні комплекси, посібники із зазначених дисциплін, формування віртуального освітнього дослідницького середовища, запровадження факультативу з науково-дослідницької підготовки магістрів.

Також для реалізації формувального експерименту було започатковано діяльність наукового гуртка і проблемних груп (додаток Ц), волонтерського клубу, активізовано роботу студентського наукового товариства та ін.

Узагальнювальний етап експериментальної роботи передбачав збір, опрацювання і аналіз отриманих результатів роботи, їхню математико-статистичну обробку (застосовувалися критерії перевірки статистичних гіпотез χ^2 та Вілкоксона), що дало змогу встановити статистичну значущість отриманих результатів, підтвердити гіпотезу і сформулювати висновки дослідження.

5.2. Реалізація формувального етапу педагогічного експерименту.

Відповідно до розробленої системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, формувальний експеримент передбачав логічну послідовність трьох етапів: початкового (1–2 курси бакалаврського рівня); базового

(3–4 курси бакалаврського рівня); професійного (5–6 курси магістерського рівня). Вибір зазначених етапів зумовлений вимогами освітньої програми підготовки соціальних працівників, можливостями навчальних дисциплін в аспекті науково-дослідницької підготовки, логікою їхнього вивчення; змістом навчального матеріалу, видами і тривалістю практик, особливостями виконання курсової, бакалаврської і дипломної роботи магістра, позааудиторної роботи. При цьому ми виходили з того, що процес формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД повинен відбуватися протягом усього періоду навчання студентів у ЗВО [528; 529].

Головна мета формувального експерименту полягала у створенні умов для поетапного формування готовності студентів до НДД. Виходячи із зазначеної мети, програма формувального експерименту була спрямована на розвиток у майбутніх фахівців соціальної роботи внутрішньої потреби та цінностей участі в науково-дослідницькій діяльності, формування позитивних емоцій та розвиток вольових якостей для здійснення НДД, оволодіння студентами теоретико-методологічними знаннями у сфері наукових досліджень і практиці соціальної роботи, комплексне навчання формам, методам і засобам НДД (розвиток дослідницьких умінь), що зумовлюють становлення професійно-особистісних якостей майбутнього фахівця, необхідних для виконання науково-дослідницької роботи.

У рамках формувального експерименту вирішувалися такі завдання:

1. Реалізувати модель системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.
2. Впровадити педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.
3. Простежити динаміку рівнів сформованості готовності студентів до НДД на різних етапах експерименту і дати оцінку здійсненій роботі.

Початковий етап формувального експерименту. На початку цього етапу була здійснена діагностика рівня сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (констатувальний зріз, результати якого подано в п. 5.3), яка засвідчила про переважно низький і середній рівень готовності студентів до НДД,

що зумовило необхідність її формування через впровадження авторської педагогічної системи.

Відзначимо, що реалізація системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД відбувалася з першого року навчання студентів у ЗВО. У процесі аудиторного і позааудиторного навчання НДРС органічно пов'язувалася з навчальним процесом, охоплювала всіх студентів і передбачала на кожному етапі формувального експерименту застосування визначених форм, методів, засобів, педагогічних технологій. Зміст початкового етапу формувального експерименту подано в додатку Ш.

Відповідно до визначеної мети і завдань дослідження на початковому етапі формувального експерименту студенти діставали загальне уявлення про науково-дослідницьку діяльність, її структуру, сфери застосування дослідницьких знань та вмій, усвідомлювали значущість НДД для прогресивного розвитку суспільства, її місце в професійній діяльності соціального працівника. Для того, щоб студенти активно включилися в НДД, необхідно було їх зацікавити новою для них діяльністю. З цією метою дослідна робота спрямовувалася на формування мотивації майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, що реалізувалося через:

- розвиток свідомого ставлення студентів до НДД у професійній соціальній роботі (через обґрунтування її значущості для виконання професійних функцій). Студентам наводилися приклади різних ситуацій (з досвіду діяльності соціальних закладів і служб), які передбачали застосування різноманітного дослідницького інструментарію та ін.), подавалася цікава інформація і факти з життя відомих науковців та ін.;
- застосування під час аудиторного навчання технології проблемного навчання, кейсів, ігор, створення ситуації успіху, використання прийому трансформації когнітивного змісту навчання в емоційний;
- залучення студентів до позааудиторної, в тому числі волонтерської діяльності, масових акцій, міжнародних програм;
- використання авторитету педагогів та позитивного прикладу виконання ними

НДД, застосування ними невербальних способів впливу: емоційність, підготовленість, ентузіазм, створення атмосфери «наукового пошуку», «позитивне зараження» [112; 177; 179; 186; 449 – 456; 495].

Відзначимо, що створення позитивного емоційного клімату в навчальному середовищі, застосування означених форм і методів сприяло активізації студентів та їхнього інтересу до участі в різних видах діяльності.

На початковому етапі формувального експерименту передбачалося вивчення студентами тільки однієї спеціальної дослідницької дисципліни «Основи наукових досліджень» (2-й курс). Тому використовувалися можливості загальних дисциплін з метою формування дослідницьких умінь студентів, таких як: «Філософія», «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Загальна соціологія», «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи». Зокрема, нами була впроваджена педагогічна умова «Забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників». Це зумовило корегування робочих програм навчальних дисциплін через включення в них питань науково-дослідницького змісту, розробку методичних рекомендацій, практичних посібників, дослідницьких завдань.

Формуванню знань майбутніх соціальних працівників методології і методів наукових досліджень, ознайомленню з методами досліджень у педагогіці, психології, соціології сприяло застосування активних методів навчання під час лекцій (проблемних, кейсів, евристичної бесіди, дискусії та ін.). На семінарських і практичних заняттях особлива увага приділялася технологіям ігрової діяльності оскільки саме тут майбутні соціальні працівники занурювалися в ситуацію живого пошуку, відкриття. Окрім цього, ігри сприяють розвитку умінь співпереживати, розуміти іншу людину, що в цілому характеризує особистість соціального працівника. Головною перевагою ігор є те, що вони формують у студентів потребу в пізнанні і стимулюють пошук негайного задоволення цієї потреби. Тому на початковому етапі формувального експерименту ми орієнтувалися на такі ігри (наприклад, «Жива бібліотека»), в яких студенти спиралися на наявні в них теоретичні і емпіричні знання про соціальну роботу (п. 4.2) [469; 471; 472].

На цьому етапі важливим було навчити студентів використовувати поняття і категорії соціальної роботи в конкретних проявах у різних ситуаціях, а також розуміти значення і логіку наукового апарату. Специфіка понятійно-термінологічного підходу полягає в тому, що він дає можливість висловити стан досліджуваної проблеми в усталених наукових поняттях. Такий підхід дозволяє звертатися до фонду наукових понять як джерела аналізу, критерію дослідженості проблеми. Тому на цьому етапі процес засвоєння загальних і фахових дисциплін супроводжувався складанням словників (з коментарями до них), проведення взаємодиктантів, роботу з текстами, формування тезаурусу понять НДД та ін.

Вивчення загальних дисциплін передбачало загальнокультурний і професійний розвиток студентів. Заняття відбувалися за спеціально розробленими авторськими програмами, в яких, окрім знаннєвого компонента, значна увага приділялася вирішенню різних ситуацій і дослідницьких завдань. Підкреслимо, що на початковому етапі дослідницькі завдання були адаптованими відповідно до рівня готовності студентів до НДД на цей момент. Не володіючи достатньою мірою методами соціальної роботи і досліджень у цій сфері, студенти на цьому етапі можуть здійснювати певні дослідницькі операції з виявлення окремих аспектів конкретного явища чи соціальної проблеми (п. 4.4). По суті, таке завдання є частиною окремого дослідження, яке продовжується студентом на наступних етапах навчання. У процесі роботи студенти могли активізувати здобуті знання із зазначених дисциплін, використовувати наявний у них досвід у пошуку ідей, їхню інтуїцію, здатність до аналізу, взаємодії з іншими людьми і обміну думками.

Виконання дослідницьких завдань передбачалося як під час теоретичного навчання, так і практики студентів. Ознайомча і психолого-педагогічна (волонтерська) практики на початковому етапі формувального експерименту виступали як інтегруюча ланка між теоретичною і соціальною діяльністю, а також її суб'єктами, оскільки дозволяли реально здійснювати розвиток усіх компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (п. 4.2). Вже на цьому етапі студенти оволодівали методологічними вміннями (під час вивчення і аналізу діяльності соціальних закладів, волонтерської роботи, ведення щоденника),

технічними (оформлення звіту про практику), системно-інформаційними (застосовували в процесі практики ІКТ) та ін.

Відзначимо, що значна роль у процесі формування готовності студентів до НДД на цьому етапі належала самостійній роботі. Вона була спрямована на розвиток у майбутніх соціальних працівників умінь смислового опрацювання текстів, виділення в них головних ідей; формування культури читання і слухання (виписка, тези, конспект, анотація та ін.); запам'ятовування (структурування навчального матеріалу, застосування особливих прийомів мнемотехніки з опорою на образну і слухову пам'ять); зосередження уваги на застосуванні різних видів самоконтролю, поетапну перевірку своєї роботи та ін.; пошук додаткової інформації (робота з бібліографічними джерелами, довідниками, енциклопедіями); підготовку до заліків та іспитів; раціональну організацію праці та відпочинку.

Реферати, які студенти готували з різних дисциплін, в основному вирізнялися навчально-пізнавальним характером. Для їх підготовки студенти вивчали наукову літературу, узагальнювали найбільш важливий матеріал, виділяючи в ньому головне і робили певні висновки (п. 4.2). На цьому етапі передбачалося написання курсової роботи. У процесі її виконання студенти поглиблювали свої знання та вміння використовувати бібліографічні джерела інформації з педагогіки, психології, соціології, соціальної роботи; грамотно викладати стан дослідженості проблеми в сучасній літературі на основі її аналізу; збирати, аналізувати і узагальнювати передовий досвід у різних типах закладів соціальної спрямованості; виконувати фрагмент дослідницько-експериментальної роботи, обробляти емпіричний матеріал, інтерпретувати його, робити висновки, оформляти відповідно до вимог.

Теми курсових робіт, як правило, визначалися викладачами, затверджувалися кафедрою і доводилися до відома студентів. Проте в окремих випадках студенти самі пропонували тему і узгоджували її з керівником.

Провідною ідеєю початкового етапу формувального експерименту було забезпечення логічної наступності тематики студентських наукових досліджень через розвиток теми, обраної на першому (другому) курсі, і її розробку протягом

наступних років навчання у різних формах навчальної і позанавчальної дослідницької діяльності. Стосовно студентських наукових робіт вона передбачала «інверсію», тобто формувалася від більш простого дослідницького завдання (тема реферату) до більш складного (тема курсової, бакалаврської і магістерської роботи, пронизуючи єдину для студента тематику всього навчального процесу і його позааудиторну діяльність, що включала роботу в науковому гуртку, а надалі – студентському науковому товаристві, проблемній групі.

Вибудовування наскрізної тематики, яка проходить через усі навчальні предмети, забезпечує засвоєння теоретико-методологічних основ науково-дослідницької діяльності, базуючись на змістовому матеріалі дисциплін навчального плану. Практична спрямованість тем створювала умови для реального входження студента в професійні взаємини з клієнтом, соціальним працівником, іншими фахівцями соціального закладу протягом усього періоду навчання у ЗВО.

Формуванню навичок публічного виступу, захисту рефератів і курсових робіт сприяли дискусія, круглий стіл, семінар-доповідь, семінар-конференція, тренінг, участь у студентських наукових конференціях та ін.

Виконання різних дослідницьких завдань, рефератів, курсових робіт, самостійна робота передбачали застосування новітніх засобів інформаційних і комунікаційних технологій, що зумовило впровадження педагогічної умови «Застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки студентів». Ця педагогічна умова передбачала застосування ІКТ і як об'єкта вивчення, і як засобу ефективної підготовки студентів до наукових досліджень [175; 176; 177; 462; 463; 515; 517; 518].

Зауважимо, що елементарні знання та вміння роботи із загальними засобами ІКТ студенти здобувають під час навчання в закладах середньої освіти. Тому, виконуючи різноманітні дослідницькі завдання під час вивчення гуманітарних і природничих дисциплін на початковому етапі формувального експерименту студенти мали можливість вдосконалювати сформовані навички роботи з програмами загального призначення (текстовими редакторами, електронними таблицями, базами даних, мережею Інтернет, комунікаційними електронними

засобами та ін.). При цьому під час екскурсій студенти могли ознайомитися з інформаційно-аналітичними системами, які функціонують у соціальних закладах і службах (АСОПД/КОМТЕХ, ЄІАС, ЄТОНН, «Пенсійне обслуговування» та ін.), безпосередньо в цих установах. При підготовці до навчальних занять студенти користувалися інформаційними ресурсами, представленими в мережі Інтернет. Однак аналіз структури розміщених у мережі науково-дослідницьких матеріалів свідчить про їхню розпорошеність, складність для студентів самостійно знайти і освоїти необхідну інформацію. З цією метою на підготовчому етапі нами було започатковано формування віртуального освітнього науково-дослідницького середовища (Google Диск), зокрема із залученням студентів-магістрантів, до якого мають доступ усі студенти спеціальності «Соціальна робота».

Безумовно, науково-дослідницька підготовка студентів на початковому етапі зумовлювала виникнення в них певних труднощів у навчальному процесі, зокрема через несформованість достатнього рівня готовності майбутніх соціальних працівників до НДД. Це зумовило впровадження умови «Залучення до НДД студентів з перших курсів» і передбачало діяльність, спрямовану на створення умов для розвитку здібностей студентів молодших курсів до наукових досліджень через викладення відповідним чином систематизованого змісту навчання, організації його засвоєння у взаємодії, під час якої реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини.

Зазначена педагогічна умова передбачала інформування студентів молодших курсів про важливість здійснюваної підготовки, їхнє заохочення до науково-дослідницької діяльності, залучення майбутніх соціальних працівників до виконання досліджень, допомогу студентам у їхньому виконанні, в тому числі – вирішенні адаптованих дослідницьких завдань, написанні рефератів, курсової роботи. Це передбачало:

- визначення завдань для самостійної НДД з теми і дисциплін у межах годин, відведених навчальним планом;
- розробку необхідного навчально-методичного забезпечення самостійної роботи з дисципліни;

- проведення інструктажу з виконання дослідницьких завдань;
- консультування студентів у спеціально відведений для цього час, на лекціях, семінарських заняттях, семінарах щодо практики, під час роботи наукового гуртка;
- здійснення індивідуальної педагогічної підтримки студентів, їхнє включення в рефлексію проведеної роботи, оцінювання результатів вирішення завдань.

Створення довірливої, творчої, дослідницької атмосфери в спеціально створеному розвивально-навчальному середовищі, яке охоплювало всіх суб'єктів досліджуваного процесу, забезпечення доброзичливих суб'єкт-суб'єктних відносин, їхньої діалогізації сприяло не тільки формуванню знань та вмінь НДД, а й розвитку позитивного емоційного ставлення та вольових зусиль для виконання нового виду діяльності.

У контексті цілей формувального експерименту, нами використовувалися різні форми організації позааудиторної науково-дослідницької діяльності студентів (що більш детально описано в п. 4.3 роботи).

Підкреслимо, що на першому етапі дослідження розпочиналася робота наукового гуртка (для студентів 1–2 курсів спеціальності «Соціальна робота»), мета якого – розширення і поглиблення знань студентів через їхнє залучення до наукової роботи, прояв ними ініціативи і самостійності. Його завдання полягали у введенні молоді в світ новітніх наукових досягнень в галузі соціальної роботи, соціології, психології, педагогіки, медицини та інших галузей наукового знання.

Робота студентів у науковому гуртку на цьому етапі будувалася таким чином, щоб:

- забезпечити зростання творчого характеру дослідницької діяльності при переході студентів по різних етапах формування готовності до НДД;
- удосконалювати навички володіння методологією і методами пізнання нових явищ соціальної реальності;
- заохочувати прагнення до розширення наукового світогляду через освоєння суміжних сфер наукових знань;

– опанувати новітні досягнення теорії і практики соціальної роботи, розбудувати інтелект, творчу активність, поглиблювати розуміння сутності дослідницької діяльності в соціальній роботі [179; 186].

Підкреслимо, що раннє включення студентів у пошуково-дослідницький процес має низку позитивних аспектів: по-перше, воно сприяє поглибленому вивчання фундаментальних загальнотеоретичних наук, розвитку навичок роботи з науковими джерелами, умінню знаходити спірні проблеми, що вимагають розв'язання. По-друге, їхнє залучення в НДД пов'язане з вибором спеціалізації, для якого необхідно не тільки загальне знайомство з теоретичними знаннями про проблеми соціальної сфери, а й глибоке розуміння особливостей соціальної роботи з різними типами клієнтських груп, способів діагностики соціуму, оцінки ресурсних можливостей клієнтів і соціальних закладів, методів планування і прогнозування. По-третє, дослідження певної теми відбувається в більш неформальній обстановці, що стимулює участь у дискусіях, відстоювання своєї позиції, а це сприяє більш глибокому «входженню» в проблему.

При формуванні готовності до науково-дослідницької діяльності майбутніх соціальних працівників значна увага була приділена організації їхньої практичної роботи в умовах реального соціуму.

Ефективність процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД багато в чому залежить від того, який особистісний зміст бачить студент у майбутній професійній діяльності, чи розділяє він цінності і етичні норми професії, чи розглядає дослідницький компонент як обов'язковий у соціальній роботі. Саме особистісний зміст породжує справжній інтерес до вивчення тієї або іншої дослідницької проблеми, запускаючи «механізм» творчості. Цьому сприяло залучення студентів до волонтерської діяльності. Тут проблемні ситуації задаються самим життям, причому їх необхідно виділити, сформулювати, висунути гіпотезу (наприклад, як вирішити проблемну ситуацію), оцінити наявне й необхідне ресурсне забезпечення, спроектувати адекватну технологію, спрогнозувати результати своїх дій. Причому мотивація участі у волонтерській діяльності не пов'язана із зовнішніми стимулами-винагородами (наприклад,

позитивною оцінкою, відсутністю осуду з боку викладача, одногрупників), вона визначена усвідомленням практичної значущості діяльності, користю від неї, відчутим задоволенням від діяльності.

На початковому етапі формувального експерименту до волонтерської роботи залучалися всі студенти-першокурсники. Це було зумовлено необхідністю ознайомлення майбутніх соціальних працівників з новим для них видом діяльності. Волонтерська робота передбачала відвідування кожним студентом один раз на тиждень певного соціального закладу (служби громадської організації), де протягом 3–4 годин виконувалися різні доручення. Також студенти залучалися до масових акцій, роботи літніх таборів, де виконували різні дослідницькі завдання – вивчали громадську думку населення щодо суспільних проблем, виявляли коло клієнтів, які потребують допомоги соціального працівника (наприклад, у своєму будинку, мікрорайоні, селі) тощо. На цьому етапі студенти розпочинали ведення презентаційних портфоліо, в яких представляли результати власної дослідницької роботи [495].

На подальших етапах формувального експерименту волонтерська робота відбувалася добровільно, у рамках волонтерського клубу (зокрема, такий клуб функціонує при кафедрі соціології та соціальної роботи УжНУ).

Відзначимо, що в процесі формування майбутніх соціальних працівників до НДД відбувалося поєднання різних видів діяльності:

- інтеграція – створення інтегративних програм з формування загальнокультурної, професійної і науково-дослідницької спрямованості;
- кооперація – встановлення єдиної логіки і взаємозв'язку цих програм, спрямованих на створення умов для професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Отже, у ході початкового етапу розвивалися узагальнені уявлення про теорію і методологію науково-дослідницької діяльності (у гуманітарних і природничих науках), про етапи і методи теоретичного і емпіричного дослідження в соціології, педагогіці, психології; розвивалися навички дослідницької діяльності в соціальній роботі під час практики і волонтерської роботи, задавалася спрямованість на

самоаналіз процесуальних і результативних аспектів діяльності. На цьому етапі навчання спрямовувалося на підготовку фахівців, здатних вирішувати явно виражену соціальну проблему, використовуючи при цьому репродуктивні методи і традиційні способи діяльності, тобто виконувати роль споживача знань.

Базовий етап формувального експерименту. На цьому етапі майбутні соціальні працівники оволодівали знаннями, уміннями і навичками науково-дослідницької діяльності у вирішенні різних соціальних проблем, розвивали навички рефлексії. Зміст базового етапу подано в додатку Щ.

Розвинутий на попередньому етапі інтерес до НДД і усвідомлення недостатності власних дослідницьких знань та вмінь зумовили виникнення в студентів потреби у їхньому розширенні. Ця потреба задовольнялася через теоретичну підготовку, що передбачала вивчення дослідницьких дисциплін «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування», а також під час засвоєння «Технологій соціальної роботи» і «Соціальної інформатики». Оволодіння теоретичними знаннями супроводжувалося ускладненням практикоорієнтованих дослідницьких завдань. Посилювалася роль самостійної роботи студентів. З цією метою впроваджувалися лекційні форми роботи, які передбачали залучення студентів до її проведення (лекція – круглий стіл, дискусія, евристична бесіда, конструювання); на цьому етапі уможлиблювалося проведення лекцій-провокацій, оскільки студенти вже мали певний запас знань і могли визначити спеціально допущену викладачем помилку. Підготовка до семінарів і практичних занять вимагала опрацювання низки наукових джерел, методичної літератури, передбачала роботу з інформаційними ресурсами. Студенти виконували мікродослідження, вчилися використовувати теоретичні і емпіричні методи в дослідженні конкретних соціальних проблем, проводити дослідження в соціальних закладах і службах, оформляти результати роботи відповідно до вимог. На цьому етапі відбувалося оволодіння студентами знаннями здійснення НДД безпосередньо в сфері соціальної роботи та формування їхніх дослідницьких умінь. З цією метою практичні і лабораторні заняття будувалися за принципом моделювання

дослідження. Для цього застосовувалися методи кейсів, моделювання, проектів, критичного мислення, дослідницьке портфоліо та ін. [179; 186; 449 – 456; 496 – 500].

Вивчення вказаних дисциплін передбачало послідовне проходження етапів навчання науково-дослідницької діяльності: від практичного оволодіння методами дослідження через аналіз та інтерпретацію різних соціальних ситуацій, визначення проблеми, яка вимагає науково обґрунтованого рішення, шляхів вирішення цієї проблеми, організацію дослідної роботи з перевірки робочої гіпотези до аналізу отриманих даних з формулюванням висновків і рекомендацій фахівцям-практикам, а також перевірки зазначених рекомендацій в умовах соціальних закладів і служб.

На цьому етапі продовжувався розвиток інформаційної культури майбутніх соціальних працівників – під час «Методів та організації соціальних досліджень», «Соціальної інформатики», «Соціального проектування і прогнозування» та ін. вивчалася спеціальне програмне забезпечення для обробки і аналізу результатів досліджень; студенти здійснювали пошукову роботу в мережі, вчилися вибирати цінну інформацію і відкидати неперевірену; удосконалювали навички підготовки текстів, графічних об'єктів, презентацій тощо [179; 455; 470; 518].

Для самостійної підготовки до окремих навчальних дисциплін («Соціальна і демографічна статистика») студенти використовували навчально-контролюючий комплекс, який передбачає можливість теоретичної підказки, подання прикладів розв'язування завдань, підбір завдань для самостійного вирішення, визначення правильності розв'язку.

Поетапне формування в студентів дослідницьких навичок (як під час теоретичної, так і практичної підготовки) передбачало виконання дослідницьких завдань, переважно експериментального характеру (проведення емпіричного дослідження). Результати їхнього виконання представлялися у вигляді рефератів (які мали практико-дослідницький зміст), курсової і кваліфікаційної роботи, наукової статті та ін. Студенти розробляли програми проведення дослідницько-експериментальної роботи, здійснювали вибір діагностичного інструментарію, проводили самостійне емпіричне дослідження, обробляли результати з

використанням математико-статистичних методів і відповідного програмного забезпечення, робили висновки, представляли у відповідній формі, подавали рекомендації [453; 454; 518].

Практика зі спеціальності (3-й курс) дозволила студентам більш детально ознайомитися з діяльністю соціального закладу (служби), вивчити будь-який випадок конкретного вирішення ситуації і описати у вигляді звіту за певним алгоритмом. Така діяльність сприяла розвитку методологічних умінь (аналіз, синтез, узагальнення), інформаційно-аналітичних (відбір необхідного для написання звіту матеріалу, його структурування і представлення у вигляді звіту про дослідження), діагностичних (спостереження, вивчення документів, узагальнення досвіду роботи фахівців); прогностичних (передбачення наслідків втручання); системно-інформаційних (обробка інформації, представлення в необхідному вигляді), комунікативних (робота в команді) та ін. Ведення щоденника передбачало формування рефлексивних умінь майбутніх соціальних працівників.

Важливим завданням базового етапу експериментальної роботи було формування проєктивних і прогностичних умінь студентів. Цьому сприяло вивчення дисциплін «Технології соціальної роботи», «Соціальне проектування і прогнозування» і дослідницька практика (4-й курс), яка передбачала підготовку соціального проєкту (індивідуального або в групі 2–3 осіб). Як показав аналіз, значна частина студентів для своїх проєктів вибрала теми, які пов'язані з індивідуальними соціалізаційними аспектами. Це дозволило ефективніше досягати поставлених цілей, грамотніше аналізувати свої проблеми і ресурси, уважно вивчати соціальні проблеми. Студенти вчилися ставити перед собою ціль, висувати гіпотезу, передбачати результат, відхилення від нього, організовувати досягнення мети. На різних етапах соціального проектування передбачалася групова взаємодія, прийняття колективних рішень, розподіл групових ролей тощо. Таким чином, відбувалося формування не тільки проєктивних і прогностичних умінь, але й здатності до комунікації та організації дослідження [456; 467; 468].

Одним із ефективних способів розвитку готовності майбутніх соціальних працівників до НДД на базовому етапі була активізація їхньої участі у

студентських науково-практичних конференціях, семінарах, що дозволяло здійснювати самооцінку індивідуальної дослідницької діяльності і мати експертну оцінку з боку викладачів, фахівців баз практик та ін. Як засвідчують результати дослідження, зазначені заходи сприяли формуванню в студентів творчого мислення, розвитку наукової ерудиції, кругозору, веденню аргументованої наукової дискусії, плідній роботі з науковою літературою і вмінню узагальнювати і критично аналізувати підібраний матеріал. Беручи участь у їхній роботі, студенти вчилися аналізувати і порівнювати форми, методи і засоби досягнення цілей соціальної роботи, усвідомлювали роль науково-дослідницької діяльності в професії, здобували досвід участі в науковій дискусії та аргументувати власну позицію. Не менш важливим при проведенні наукових конференцій був сам процес творчого спілкування студентів з колегами, вченими і фахівцями в тій чи іншій сфері наукових знань.

Спостерігалось зростання активності студентів щодо підготовки доповідей на конференціях і публікацій у студентських наукових збірниках у порівнянні з попереднім етапом. Так, якщо на початковому етапі з доповідями на різних наукових заходах виступало тільки 14% студентів і жоден не мав опублікованої праці, то на базовому етапі доповідали 22% студентів, більшість з яких – підготували і опублікували тези. За експертними оцінками (експертами виступали викладачі ЗВО) у міру просування від першого до наступних етапів експерименту якість студентських доповідей суттєво зростала. Доповіді, представлені студентами 1–2-го курсів, як правило, передбачали узагальнення певної проблеми із сфери соціології, психології, теорії соціальної роботи. Починаючи з третього року навчання, вони містили більш ґрунтовні результати виконання дослідницького завдання (вимагалось проведення не тільки теоретичного, а й емпіричного дослідження).

Діяльність майбутніх соціальних працівників у волонтерському клубі на базовому етапі передбачала їхнє спрямування не на одноразові благодійні акції, а на більш тривалу, добровільну працю в різних соціальних закладах/службах (громадських організаціях), яка базувалася на інтересі студентів до роботи з

певною категорією осіб. Окрім зазначеної діяльності, студенти розробляли і впроваджували власні волонтерські проекти – організації допомоги вуличним дітям, їхнього дозвілля, запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі та ін.

Найбільш активні та ініціативні студенти були залучені до реалізації міжнародних проектів (окремі з них мали можливість ознайомитися з практикою соціальної роботи в Німеччині, Туреччині, Угорщині, Чеській Республіці та ін. – п. 4.3). Перевага такої роботи полягає в тому, що студенти мають позитивну мотивацію, спрямовану не тільки на вивчення дисциплін навчального плану та соціальну активність, а й на оволодіння іноземною мовою та можливість вивчити та порівняти соціальну практику в Україні і за рубежом, що сприяє розвитку дослідницької рефлексії.

Педагогічне сприяння студентам у процесі НДД на базовому етапі формувального експерименту передбачало спільну діяльність викладача і студента в аспекті НДД, співпрацю у вирішенні певних дослідницьких завдань. Для студентів це якісно новий етап наукової роботи – він пов'язаний з участю в тимчасових творчих колективах, де досліджуються найбільш актуальні проблеми соціальної роботи (у рамках виконання держбюджетних тем, грантів, проектів та ін.). Це складна і відповідальна наукова праця. Зокрема, студенти спеціальності «Соціальна робота» ДВНЗ «УжНУ» на базі медико-соціального реабілітаційного центру «Дорога життя» спільно з викладачами реалізували проект «Допоможи іншим – стань приятелем». Його метою було налагодження товариських візаємин студентів з дітьми з обмеженими можливостями, які перебувають у закладі; пропагування волонтерського руху та поширення «концепції приятелів»; допомога сформованим парам приятелів та ін. Відзначимо, що ці студенти демонструють явну схильність до наукової діяльності, вони з першого курсу працюють у науковому гуртку, займаються волонтерською роботою, їх вирізняють міцні знання, працьовитість, наполегливість, бажання довести роботу до кінця.

Взаємодія на рівні викладач-студент (де студент згодом починає виконувати роль молодшого помічника, колеги) містить елементи тьюторства, причому в його

класичному розумінні, коли тьютор не тільки контролює, але допомагає, спрямовує науковий пошук студента. Під час спільної науково-дослідницької роботи викладач виступає спочатку в ролі експерта, але поступово, у міру підвищення рівня готовності студентів до дослідницької діяльності, переходить у рольову позицію учасника дослідження.

Активізації НДД майбутніх соціальних працівників, мобілізації їхнього творчого потенціалу та самореалізації сприяла діяльність наукового студентського товариства, де, окрім формування навчальних і науково-дослідницьких умінь соціальних працівників, відбувався розвиток міжпредметних знань та вмінь. Досвід, набутий студентом під час підготовки реферативних досліджень, повідомлень за результатами самостійної чи групової науково-дослідницької роботи, сприяв формуванню когнітивного і діяльнісного компонентів готовності студентів до НДД.

Логічним продовженням роботи наукового гуртка стала участь студентів у роботі проблемних груп: «Соціальна робота в полікультурному середовищі», «Соціальна робота з бездоглядними дітьми», «Соціальна робота із запобігання шкідливим звичкам», «Технології розробки соціальних проектів».

На цьому етапі студенти залучалися до соціологічних досліджень як учасники їхнього проведення, де виконували певні завдання – розробляли програму дослідження, проводили опитування, вносили результати в SPSS, обирали і застосовували методи дескриптивної і спільно з викладачами – аналітичної статистики, робили узагальнення, висновки (п. 4.3).

Набуті на цьому та попередньому етапах формувального експерименту знання та вміння дали можливість студентам узяти участь в університетських і всеукраїнських олімпіадах, конкурсі наукових робіт, де, молодь засвідчила високі результати готовності до НДД.

Закріпленню впевненості студентів у значущості наукових досліджень у фаховій діяльності і особистісному розвитку сприяла реалізація у змісті їхньої підготовки до НДД актуальних для суспільства дослідницьких завдань. Одночасно з цим демонструвалася неможливість чи труднощі їхнього вирішення

стандартними, рутинними способами. Новизна (нехай і суб'єктивна) поставлених проблем, відсутність прецедентів, які б могли продемонструвати результати їхнього розв'язання, підвищували самоповагу студентів, їхню значущість у очах колег, зумовили впевненість у власних силах і потенційних можливостях, посилили мотивацію і бажання самостійно здійснювати НДД на більш високому рівні.

Отже, базовим етапом формувального експерименту передбачена підготовка майбутніх соціальних працівників до реалізації професійних функцій на другому рівні моделі дослідницького середовища (латентна соціальна проблема – частково-пошукові методи її розв'язання – інноваційні інструменти вирішення). На цьому етапі студенти можуть виконувати роль як споживача знань, так і учасника досліджень.

Після апробації зазначених форм, методів, технологій і засобів навчання було проведено проміжний зріз визначення рівнів сформованості компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до НДД, результати якого дозволили внести певні корегування в зміст наступного етапу формувального експерименту.

Під час *професійного етапу* формувального експерименту відбувалося закріплення здобутих на попередньому етапі знань, вироблення особистісного ставлення студентів до НДД, їхнє навчання усвідомлено застосовувати методи науково-дослідницького пошуку в практичній діяльності соціальних закладів і служб, готувати наукові роботи (додаток Ю).

На цьому етапі експерименту нами було впроваджено педагогічну умову «Використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання». Як було зазначено в п. 4.4, зазначена умова актуалізувалася у зв'язку із можливістю здобуття студентами «непослідовної» соціальної освіти на магістерському рівні. Маючи бакалаврську підготовку з психології, соціології (траплялися випадки, коли в магістратуру вступали студенти з дипломом бакалавра української філології, хімії, туризму), на першому курсі навчання студенти відчували труднощі, зумовлені нестачею знань (не тільки дослідницьких, а й професійних). Реалізація цієї умови відбувалася протягом першого семестру навчання в магістратурі і передбачала виявлення

потреб студентів у додатковому навчанні, розробку навчально-методичного забезпечення (опорних конспектів лекцій, диференційованих завдань для практичних занять і самостійної роботи тощо), індивідуальне консультування студентів, проведення факультативу. Підкреслимо, що факультатив відвідували не тільки студенти перехресної форми навчання, а й ті, які мали базову соціальну освіту [179; 455; 508].

Теоретична підготовка на цьому етапі передбачала вивчення дисципліни «Науково-дослідницький семінар». Програмою курсу визначено можливість поглибленого опанування окремих методів досліджень у соціальній роботі, а також підготовка до написання магістерської роботи. Значну роль тут відіграє самостійна робота, а виконання студентами різного ступеня складності дослідницьких завдань сприяло їхньому включенню в активну навчальну діяльність відповідно до здібностей і потреб і в кінцевому випадку – «вирівнюванню» знань та вмінь.

У другому навчальному семестрі студенти вивчали дисципліну «Інновації в соціальній роботі», змістом якої передбачено розвиток і закріплення навичок наукової творчості і способів її організації, осмислення і самоаналіз результатів здійснених науково-дослідницьких інноваційних проектів у реаліях життєдіяльності конкретних соціальних закладів і служб, установ соціального захисту населення.

Застосування на заняттях індивідуальних і групових творчих завдань, кейсів, тренінгів, проблемних ситуацій, проектів, експертних методів, які вимагали міжпредметних знань і креативності у вирішенні проблем, сприяло мотивації магістрантів до оволодіння професійними і науково-дослідницькими знаннями, формуванню вміння працювати в команді. Особливо суттєвий вплив на зростання мотивації мало застосування експертних методів при підготовці магістрантів до НДД. Так, під час використання експертних методів Дельфі і Дельбека, обговорення результатів дослідницьких проектів провідних вітчизняних соціологічних шкіл студенти відчували себе професійними соціальними працівниками, які можуть дати певну оцінку досліджуваному явищу чи процесу.

На цьому етапі проводилися круглі столи, конференції, семінари-дискусії з участю фахівців-професіоналів, випускників спеціальності «Соціальна робота», провідних вчених, які мають позитивний досвід НДД. Для розвитку рефлексії студентів на цьому етапі застосовувалися методики і техніки активізації процесів самоаналізу власних наукових досліджень, вітчизняного і зарубіжного досвіду їхнього проведення.

Завданням останнього етапу формувального експерименту був розвиток у студентів прагнення до науково-дослідницької діяльності як в обов'язкових формах (лекції, семінарські і практичні заняття, практика, написання магістерської роботи), так і в нерегламентованих формах, а також реалізація умов, які дозволяють реалізувати це прагнення і застосувати основні дослідницькі знання і вміння в діяльності.

Мета професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД на цьому етапі полягала в тому, щоб студенти почали брати участь у НДД не тільки відповідно до вимог освітньої програми, але й за власною ініціативою. Активізувалася їхня участь у діяльності студентського наукового товариства, студенти не тільки брали участь у реалізації різних заходів, але й стали їхніми ініціаторами. Так, для студентів – майбутніх соціальних працівників було проведено семінари, тренінги лідерства, конференції («Гуманітарна робота з тваринами», «Сучасні різновиди соціальних маніпуляцій» та ін.). Серед студентів проводилися інтелектуальні ігри («Брейн-ринг», «Що? Де? Коли?»), конкурси ідей. Студенти брали участь у конференціях і тренінгах («Проблеми і перспективи практичної реалізації наукових досліджень» (м. Чернівці, 2015 р.), «Соціальне підприємництво як чинник демократичного розвитку суспільства» (м. Ужгород, 2017 р.) та ін.), науковий марафон (представники різних курсів представляли результати індивідуальних/групових науково-дослідницьких проектів), реалізувалися різні фізкультурно-оздоровчі проекти для молоді та ін. Студенти проводили різноманітні дослідження з виявлення проблем адаптації студентів-першокурсників, вивчення окремих дисциплін, корупції у ЗВО та ін., результати яких опубліковані у студентських наукових збірниках.

Волонтерська робота на цьому етапі передбачала участь студентів у акціях, роботу в соціальних закладах, службах. На цей період часу студенти самостійно чи в групі проводили дослідження на замовлення керівників закладів. Зокрема, ЦСССДМ було запропоновано вивчити проблему ставлення населення до насильства в сім'ях і думки людей щодо шляхів її усунення; на виконання дослідження щодо вивчення потреб людей похилого віку (яке здійснювалося аспірантом кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ і використовувалося ГО «Карітас») студенти проводили анкетування зазначеної категорії осіб та ін. Зауважимо, що застосування певних дослідницьких процедур під час обробки і аналізу досліджень вимагало залучення фахівців (або студентів), які мають спеціальні математичні знання. Так, до НДД залучалися студенти-математики, які розробляли спеціальні програми для розрахунку різних показників. Наприклад, було запрограмовано методіку прогнозування старіння населення в певному регіоні (глобальний метод), контент-аналіз текстів (що представлено в курсових і дипломних роботах як соціальних працівників, так і математиків).

Крім участі в роботі студентського наукового товариства і волонтерському клубі, студенти виявили бажання збиратися у невимушеній обстановці в міру потреби і обговорювати проблеми, які виникають під час проходження практики, при оформленні її результатів і написанні магістерської роботи. Таким чином, як з'ясувалося, найбільш придатною формою НДД на цьому етапі студенти вважали самостійну діяльність і можливість колективного обговорення процесу і результату роботи.

Враховуючи те, що самостійна, тим більше науково-дослідницька робота студентів вимагає інформаційно-методологічної підтримки з боку викладачів, консультативна допомога студентам надавалася як науковими керівниками магістерських робіт, так і педагогами, які ведуть дослідницькі дисципліни. При цьому викладачі не тільки проводили планові індивідуальні консультації, а й запрошувалися на спеціальні консультативні лекції для магістрів, де обговорювалися питання додаткових джерел інформації, питання практичного застосування отриманої інформації та ін. Одним із результатів такої роботи були

спільні публікації викладачів і магістрантів. Підкреслимо, що участь і допомога викладачів, схвалення і заохочення успіхів студентів мало сильний мотиваційний вплив, зміцнювало в студентів впевненість у собі, сприяло підвищенню самооцінки і позитивного емоційного ставлення до НДД.

Подальша НДД студентів здійснювалася ними самостійно в тих формах, які вони обирали індивідуально. Так, практично всі студенти (92%) стали брати участь у студентських науково-практичних конференціях. На цьому етапі формувального експерименту представлені студентами доповіді характеризувалися яскраво вираженим практикоорієнтованим характером і здебільшого були «прив'язані» до практики діяльності в конкретних соціальних закладах і службах. Значущим є те, що студенти брали участь не тільки в університетських студентських наукових конференціях, а й у міжнародних – за останні три роки студенти підготували і презентували 5 доповідей.

Анкетування студентів показало, що в процесі підготовки і участі в наукових конференціях вони здобувають досвід написання наукових доповідей і повідомлень (88%); уміння представляти свої матеріали й аргументовано захищати наукові погляди (84%); стали з більшим інтересом стежити за науковою працею своїх товаришів (51%). За експертними оцінками викладачів, доповіді, що представляються на конференціях, і наукові статті, опубліковані в студентських наукових збірниках, особливо старшокурсниками, свідчать не тільки про високу творчу активність студентів, але і є показниками широкого використання наукового потенціалу студентства для розв'язання актуальних завдань соціальної сфери.

Паралельно теоретичній і практичній підготовці студентів до НДД відбувалося написання магістерської роботи. Викладачі, які здійснювали їхнє керівництво, відзначили, що тільки 6% студентів вважали за необхідне змінити раніше вибраний напрям досліджень; 34% – самостійно уточнили теми наукових робіт (над якими працювали раніше), що свідчить про їхнє відповідальне ставлення до роботи, наявність і усвідомлення індивідуальних дослідницьких інтересів. У цілому студенти експериментальної групи самостійно, обдумано і свідомо підійшли до

процесу підготовки дипломної роботи магістра і могли обґрунтувати актуальність і значущість результатів роботи для соціальної науки і практики.

На цьому етапі особлива роль належала науково-дослідницькій і науково-педагогічній практикам, де відбувалася активізація самоосвітньої діяльності з актуальних теоретичних і прикладних проблем наукових досліджень у соціальній роботі. Для реалізації зазначених видів практик нами розроблено програми і методичні рекомендації до їхнього проходження. Студенти ознайомлювалися із завданнями практик під час установчого семінару, де обговорювалися всі аспекти практичної роботи в певному закладі. Основним завданням науково-дослідницької практики майбутніх соціальних працівників на базі конкретного соціального закладу було виконання наукового дослідження, результати якого лежали в основі написання магістерської роботи. У процесі виконання цього завдання в студентів розвивалися навички професійного науково-дослідницького мислення, що зумовлювало формування чіткого уявлення про основні професійні завдання закладу і способи їхнього вирішення, навичок прогнозування і проектування способів соціального обслуговування населення; умінь реалізувати експериментальну роботу, систематизувати і узагальнити її результати в рамках випускного дослідження [530].

Науково-педагогічна практика відбувалася в закладах вищої освіти і передбачала формування здібностей студентів до педагогічної діяльності. Тут студенти вивчали документи, які регламентують підготовку майбутніх соціальних працівників, аналізували ресурсне забезпечення (в тому числі електронне), вивчали досвід викладання певних дисциплін, розробляли конспекти лекцій, семінарів, вихованих заходів, готували звіти про виконану роботу.

На цьому етапі формувального експерименту під час зазначених практик продовжувалося ведення щоденника, який виступає як своєрідна самооцінка досягнень і невдач кожного студента, прогнозування його дальших дій. При цьому використовуючи щоденник, студенти не відчували труднощів при аналізі своєї діяльності і написанні звіту про практику, його публічному захисті.

Зростанню якості науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників сприяла їхня участь у програмах академічної мобільності. Зокрема, двоє студентів пройшли семестрове навчання у Карловому університеті (м. Прага, Чеська Республіка), четверо – у Поморській академії (м. Слупськ, Польща). Більше половини студентів взяло участь у різних дослідницьких проектах («Генерація 2020», «Дійсно разом 2.0» та «Дійсно разом 3.0», «Справа Кольпінга в Україні», «Приятелі» та ін.). Така форма роботи сприяє формуванню здатності майбутніх соціальних працівників до самоосвіти і саморозвитку та забезпечується особистісним творчим перетворенням освітньої і науково-дослідницької діяльності.

Реалізація педагогічної умови «Застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників» передбачала використання значного потенціалу ІКТ (комп'ютерної і мультимедійної техніки, програмного забезпечення), Інтернет-технологій (пошукових систем, Web-сайтів, які містять навчальну і довідкову літературу, пізнавальних ресурсів, офіційних сторінок урядових організацій і соціальних закладів і служб, електронних бібліотек та ін.). Формуванню готовності студентів до НДД сприяло не тільки застосування ВОНДС, але і його наповнення різноманітними матеріалами дослідницького змісту, що підвищувало значущість роботи магістрантів.

Підкреслимо, що створення зазначеного середовища дало можливість студентам узяти участь у спеціальній проектній групі за інтересами і особистісними якостями, сформуванню більш деталізовану наукову картину у порівнянні з традиційною схемою НДД, де проробляється тільки одна дослідницька тема. Таке середовище надало доступ до наукових матеріалів на рівні факультету і університету, дозволило пом'якшити проблему недостатності і обмеженості інформації, що суттєво знижує якість наукової роботи студентів. Відзначимо, що публікація досягнень у рамках віртуального середовища підвищила у майбутніх соціальних працівників впевненість у значущості власної дослідницької діяльності, стимулюючи її продовження.

За результатами нашої дослідницької роботи (п. 5.3), студенти експериментальної групи активно включилися в наукову роботу ЗВО, стали не

тільки більш організованими і цілеспрямованими, а й проявляли здатність до самоорганізації діяльності, ініціативу і самостійність. У них сформувалася впевненість у своїх можливостях, у соціальній і особистісній значущості НДД, в реалізації творчого потенціалу через НДД. Відповідно студенти можуть виступати не тільки у ролі споживачів чи учасників досліджень, але й дослідників, здатних самостійно провести наукове дослідження в сфері соціальної роботи. Це найвищий рівень моделі дослідницького середовища, при якому фахівці працюють з нетиповою для соціальної практики проблемою, що зумовлює застосування ними пошуково-дослідницьких методів соціальної роботи та розробки нових інструментів вирішення проблеми, оскільки наявні в актуальній практиці є нерелевантними для її розв'язання.

Отже, вибудований таким чином формувальний експеримент передбачав впровадження комплексної, цілеспрямованої, послідовної, теоретично і методично обґрунтованої системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, що визначала органічну єдність аудиторних і позааудиторних форм науково-дослідницької роботи студентів, а процес її реалізації передбачав творчий розвиток особистості студента та його здатностей формувати нові знання (чи застосовувати наукові досягнення інших людей) у своїй практичній діяльності.

5.3. Аналіз результатів і статистична оцінка дослідно-експериментальної роботи.

Визначення ефективності розробленої нами системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД передбачало застосування діагностичного інструментарію, який дозволив виявити ступінь сформованості її компонентів та інтегрального показника готовності в цілому.

Дослідження включало три зрізи – констатувальний зріз «К» (відбувався на початку формувального експерименту), контрольний зріз «К1» (здійснювався на базовому етапі експерименту) і кінцевий зріз «Ф» (проходив після формувального експерименту).

Для встановлення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності соціальних працівників до НДД ми використовували методики: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича); «Мотивація науково-дослідницької діяльності» (Т. Огородова і Ю. Медведєва); «Самооцінка мотивів участі студентів у роботі наукового гуртка (проблемної групи)».

При обробці результатів дослідження нами здійснювався їхній якісний і кількісний аналіз.

Для визначення ступеня ціннісної спрямованості майбутніх соціальних працівників на НДД нами була використана методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича). З поданих автором переліку цінностей нами було визначено 7 термінальних і 7 інструментальних, властивих фаховим цінностям соціальних працівників. До термінальних були віднесені: активне життя, цікава робота, пізнання, продуктивна життєдіяльність, розвиток, щастя інших, творчість. До інструментальних ми віднесли: відповідальність, терпимість, життєрадісність, чесність, чуйність, широта поглядів, ефективність діяльності (Додаток Я).

Респондентам були запропоновані переліки термінальних та інструментальних цінностей, які потрібно було розмістити в порядку їхньої суб'єктивної значущості (присвоїти ранг: 1 – низький рівень значущості, 7 – високий). Обробка отриманих результатів дозволила зробити висновок, що більшість студентів-першокурсників спрямована на індивідуалістичні і життєво-конкретні цілі.

Так, у ієрархії термінальних цінностей (рис. 5.1) більшість студентів (обох вибірок) орієнтується на (середні ранги): індивідуальні цінності (активне діяльне життя, матеріальна забезпеченість, впевненість у собі) – 6,3; цінності професійної самореалізації (цікава робота, суспільне визнання) – 5,9; цінності пізнання – 4,5; продуктивного життя – максимально повне використання своїх можливостей, здатностей – 4,4; цінності розвитку – 3,4; можливість творчої діяльності – 2,2; благополуччя інших – 1,3.

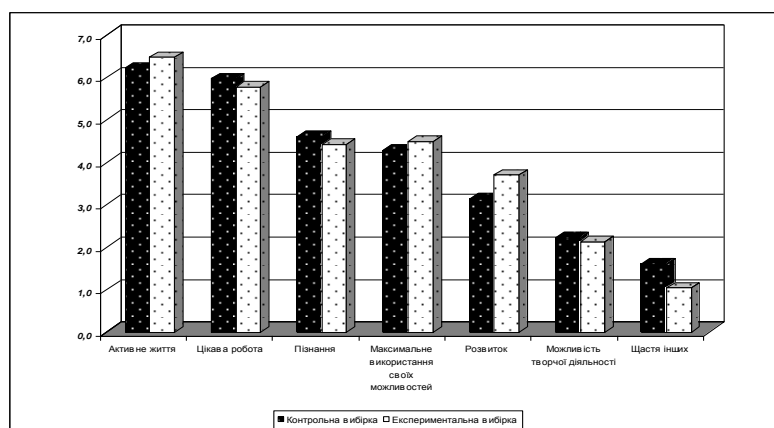

Рис. 5.1. Термінальні цінності студентів контрольної і експериментальної вибірок (констатувальний етап, середні ранги)

Серед найбільш значущих інструментальних цінностей (рис. 5.2) студенти визначили (середні ранги): відповідальність – 5,9; чесність – 5,6; життєрадісність – 4,8. Прикметно, що набагато меншою мірою респондентів приваблюють чуйність – 3,4; ефективність у справах – 3,2; терпимість – 2,8 і широта поглядів – 2,3, тобто достатньо важливі інструментальні цінності для НДД відходять на другий план.

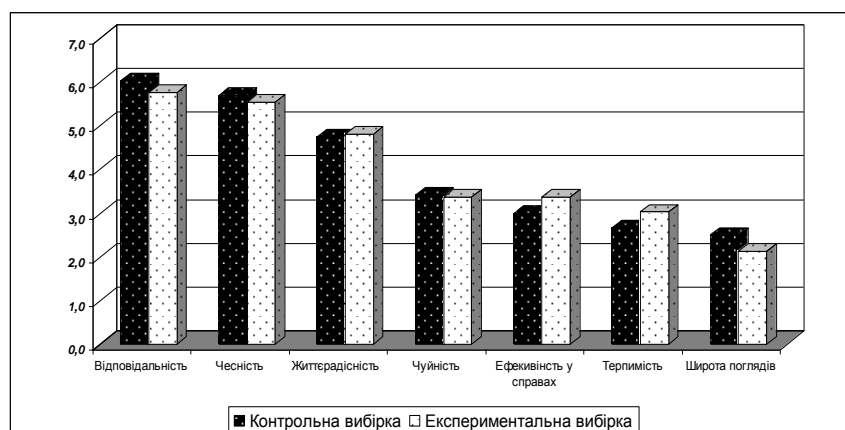

Рис. 5.2. Інструментальні цінності студентів контрольної і експериментальної вибірок (констатувальний етап, середні ранги)

Таким чином, результати констатувального експерименту засвідчили, що в студентів 1-го курсу слабо виражена спрямованість на суспільно значущі цілі і активні термінальні та інструментальні цінності, проте саме вони є важливими складовими системи особистісних і професійних цінностей та цінностей здійснення НДД. У цілому такі результати засвідчили про відсутність розуміння більшою

частиною студентів ролі пізнавальної, творчої, соціальної активності особистості для досягнення успіху в професійній діяльності, зокрема в НДД.

Проведена робота з формування мотиваційно-ціннісного компонента НДД у експериментальній вибірці засвідчила зміну домінуючих термінальних цінностей у ціннісному комплексі особистості соціального працівника (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Динаміка сформованості ціннісних орієнтацій
(термінальні цінності, середні ранги)

Термінальні цінності	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Активне життя	6,2	5,9	5,2	5,8	5,5	3,9
Цікава робота	6,0	6,8	6,3	5,5	4,8	4,3
Пізнання	4,6	3,9	4,9	4,8	5,0	5,3
Максимальне використання своїх можливостей	4,3	4,6	4,0	3,4	3,9	4,1
Розвиток	3,1	3,6	3,6	3,4	3,3	4,5
Можливість творчої діяльності	2,2	2,0	2,3	3,0	3,1	4,3
Благополуччя інших	1,6	1,2	1,7	2,1	2,4	1,7

Так, якщо на початку експерименту в студентів переважали цінності активного життя та цікавої роботи, то після експерименту в контрольній вибірці вони залишилися незмінними, при цьому в експериментальній вибірці визначальними стали цінності пізнання (5,3 бала) і розвитку (4,5 бала).

Динаміка сформованості інструментальних цінностей подана в таблиці 5.4.

Таблиця 5.4

Динаміка формування ціннісних орієнтацій (інструментальні цінності, середні ранги)

Інструментальні цінності	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Відповідальність	6,0	6,1	6,2	5,8	6,3	6,9
Чесність	5,7	5,6	5,6	5,5	5,6	5,5
Життєрадісність	4,7	5,3	3,5	4,8	5,3	2,8
Чуйність	3,4	3,9	3,7	3,4	3,9	2,6
Ефективність у справах	3,0	3,1	3,5	3,4	3,1	4,3
Терпимість	2,7	2,3	2,9	3,0	2,3	2,6
Широта поглядів	2,5	1,7	2,5	2,1	1,7	3,2

Як засвідчують дані таблиці, у контрольній вибірці структура домінуючих інструментальних цінностей практично не змінилася. При цьому у експериментальній вибірці зросли показники таких важливих для нашого дослідження цінностей, як «відповідальність» (6,9 бала), «ефективність у справах» (4,3 бала), «широта поглядів» (3,2 бала).

На основі розглянутої методики для кожного студента обчислюємо показник оптимального ціннісного комплексу (ock_i) за формулою:

$$ock_i = \frac{p_i + r_i + t_i + v_i + e_i + s_i}{24} - \frac{1}{2}, \quad (5.1)$$

де $p_i, r_i, t_i, v_i, e_i, s_i$ – пізнання, розвиток, творчість, відповідальність, ефективність, широта поглядів для i -го студента. Зауважимо, що цей показник приймає значення у діапазоні від 0 до 1.

У середньому для всіх студентів динаміка зазначеного показника подана в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Динаміка розвитку оптимального ціннісного комплексу (середнє значення)

Показник оптимального ціннісного комплексу	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
	0,4	0,3	0,5	0,4	0,4	0,7

Отже, отримані результати свідчать про ефективність виконаної роботи, у чому переконує зростання показника оптимального ціннісного комплексу (в експериментальній вибірці воно відбувалося вищими темпами, (кома) ніж у контрольній).

З метою вивчення рівня мотивації майбутніх соціальних працівників до здійснення НДД нами була застосована методика «Мотивація науково-дослідницької діяльності» (Т. Огородова і Ю. Медведєва). Вона передбачала визначення домінуючих мотивів НДД через вивчення семи показників: соціальна значущість, професійний інтерес, матеріальне благополуччя, кар'єра, комфорт, творчість, спілкування (Додаток А1).

На початку експериментальної роботи в обох групах переважали такі домінуючі мотиви, як матеріальне благополуччя і кар'єрне зростання. Першокурсники, маючи ілюзорне уявлення про наукову діяльність в суспільстві, вважали, що її виконання сприятиме кар'єрному розвитку, можливості «виступити в люди», а це забезпечить добрий заробіток. Не менш важливим студенти визначають можливість спілкуватися з цікавими людьми, мати хороше оточення (рис. 5.3).

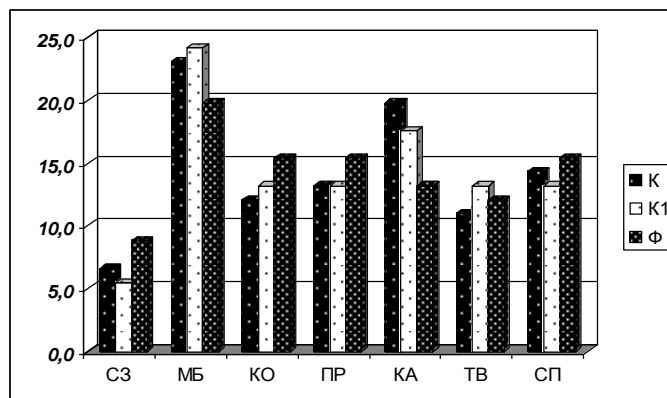

Рис. 5.3 . Динаміка показників мотивації до НДД (контрольна група, %)

* СЗ – соціальна значущість, ПР – професійний інтерес, МБ – матеріальне благополуччя, КА – кар'єра, КО – комфорт, ТВ – творчість, СП – спілкування

Відзначимо, що в процесі навчання у контрольній групі домінуючі показники мотивації до НДД практично не змінилися. Проте з'явилося усвідомлення суспільної значущості НДД (+2,2%), знизилися мотиви матеріального благополуччя (-3,3%) і кар'єри (-6,6%). За час професійної підготовки у студентів контрольної групи змінилося уявлення про значущість комфортних умов праці та можливість під час НДД збільшити арсенал професійних знань, розвинути здатність до творчості.

Під час дослідницької роботи в експериментальній групі домінуючими стали такі мотиви до НДД, як: професійні знання (20,9%), творчість (16,5%), суспільна значущість НДД (13,2%) (рис. 5.4).

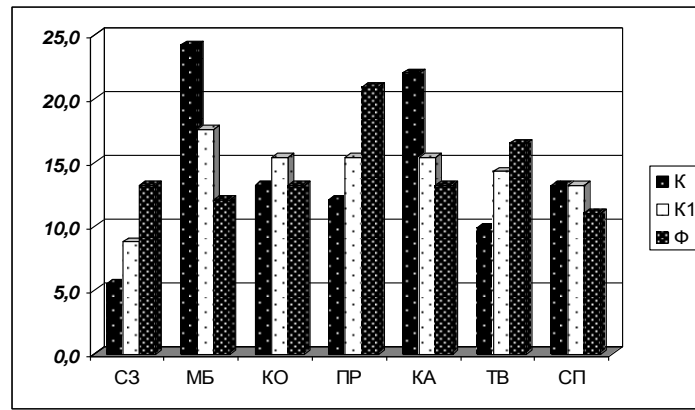

Рис. 5.4. Динаміка показників мотивації до НДД (експериментальна вибірка, %)

* СЗ – соціальна значущість, ПР – професійний інтерес, МБ – матеріальне благополуччя, КА – кар’єра, КО – комфорт, ТВ – творчість, СП – спілкування

Очевидно, що студенти в міру оволодіння науково-дослідницькими знаннями та вміннями, усвідомлюють роль і значення науково-дослідницької, творчої діяльності в соціальній практиці, можливість збагачення професійного досвіду.

На основі цієї методики для кожного студента обчислюємо показник оптимального мотиваційного комплексу (omk_i) за формулою:

$$omk_i = \frac{sz_i + pi_i + tv_i}{48} - \frac{1}{4}, \quad (5.2)$$

де sz_i, pi_i, tv_i – соціальна значущість, професійний інтерес, творчість для i -го студента. Цей показник буде приймати значення у діапазоні від 0 до 1.

У середньому для всіх студентів динаміка зазначеного показника подана в таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

Динаміка розвитку оптимального мотиваційного комплексу студентів (середнє значення вибірки)

Показник оптимального мотиваційного комплексу	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
	0,25	0,27	0,34	0,20	0,38	0,57

Таким чином, у експериментальній вибірці спостерігаються вищі темпи зростання показника оптимального мотиваційного комплексу (у 2,85 раза). В той же час у контрольній групі цей показник зріс у 1,36 раза.

З метою визначення мотивації студентів до участі в науково-дослідницькій діяльності була застосована методика самооцінки студентів, результати якої подані в таблиці 5.7. (Додаток Б1).

Таблиця 5.7

Динаміка мотивації майбутніх соціальних працівників щодо їхньої участі в науковому гуртку/проблемній групі (%)

Показник	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Усвідомлення значущості підготовки до НДД для майбутньої професії	2,1	4,0	5,7	4,2	5,6	6,5
Прагнення поглибити свої знання	4,3	5,1	6,8	2,3	4,0	8,4
Прагнення до творчої роботи	4,5	3,5	3,4	2,4	4,2	6,6
Бажання спілкуватися з одногрупниками	6,2	7,1	8,2	5,2	5,6	7,4
Бажання пізнати специфіку НДД в майбутній професії	2,4	3,9	6,2	3,4	5,6	6,6
Почуття обов'язку	6,7	5,5	3,3	7,3	4,9	2,2
Прагнення добре виглядати в очах своїх товаришів по групі	7,2	6,1	3,1	6,4	5,6	2,9
Бажання добре виглядати в очах викладачів	5,3	5,0	4,6	6,6	5,1	2,2
Не хотів (хотіла) псувати стосунки з викладачем, який керує науковим гуртком	6,4	4,8	3,7	7,3	4,3	2,3

Відзначимо, що на початковому етапі головними мотивами участі студентів у НДД як у контрольній, так і в експериментальній вибірках були: небажання псувати стосунки з викладачем (6,4 бала в контрольній і 7,3 бала у експериментальній вибірках), прагнення добре виглядати в очах товаришів зазначили 5,3 бала у контрольній і 6,6 бала студентів у експериментальній вибірках.

Наприкінці формувального експерименту результати самооцінки мотивів участі студентів у НДД змінилися. Так, у експериментальній вибірці провідними

мотивами участі майбутніх соціальних працівників у НДД стали «прагнення поглибити свої знання» (8,4 бала), «бажання пізнати специфіку НДД» (6,6 бала) і «прагнення до творчої роботи» (6,6 бала). Натомість ці мотиви в контрольній вибірці характеризуються такими показниками: 6,8, 6,2, 3,4 бала відповідно.

На основі цієї методики для кожного студента обчислюємо показник оптимального мотиваційного комплексу участі в роботі наукового гуртка/проблемної групи ($omkh_i$) за формулою:

$$omkh_i = \frac{uz_i + pz_i + pt_i + ps_i}{20} - \frac{1}{2}, \quad (5.3)$$

де uz_i, pz_i, pt_i, ps_i – усвідомлення соціальної значущості НДД, прагнення поглибити свої знання, прагнення до творчості, бажання пізнати специфіку НДД для i -го студента. Цей показник буде приймати значення у діапазоні від 0 до 1.

У середньому для всіх студентів динаміка зазначеного показника подана в таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Динаміка розвитку оптимального мотиваційного комплексу студентів (середнє значення вибірки)

Показник оптимального мотиваційного комплексу участі в науковому гуртку	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	Ф1	Ф2	К	Ф1	Ф2
	0,2	0,3	0,6	0,1	0,5	0,9

Таким чином, у експериментальній вибірці спостерігаються вищі темпи зростання показника оптимального мотиваційного комплексу (у 2,85 раза). В той же час у контрольній вибірці цей показник зріс у 1,36 раза.

Узагальнення результатів розглянутих методик дозволило визначити інтегрований показник рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (MC_i) (табл. 5.9), який обчислено за формулою:

$$MC_i = \frac{ock_i + omk_i + omkh_i}{3}, \quad (5.4)$$

де $ock_i, omk_i, omkh_i$ – значення оптимальних комплексів цінностей, мотивації до НДД та мотивації участі у науковому гуртку/проблемній групі.

Таблиця 5.9

Динаміка рівнів мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД (%)

Зрізи	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Е	20,3	34,7	32,3	12,7
	К	20,7	37,2	28,9	13,2
К1	Е	11,9	32,2	38,1	17,8
	К	17,4	38,0	29,7	14,9
Ф	Е	1,7	13,6	51,6	33,1
	К	6,6	31,4	43,0	19,0

Як засвідчують дані таблиці 5.9, у експериментальній вибірці кількість студентів, які мають високий рівень, за час експериментальної роботи зросла на 20,4% (в той же час цей показник у контрольній вибірці зріс тільки на 5,8%). У експериментальній вибірці зменшилася частка студентів з низьким рівнем на 18,6% (у контрольній – на 14,1%).

Використовуючи критерій χ^2 для незалежних вибірок, доведемо, що рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок на початку експерименту істотно не відрізнялися. На основі даних табл. 5.9 (до експерименту) перевіримо нульову гіпотезу $H_0: p_{1i} = p_{2i}$ ($i = 1, 2, 3, 4$), при альтернативній гіпотезі $H_1: p_{1i} \neq p_{2i}$ для хоча б однієї з чотирьох категорій. Для перевірки цієї гіпотези обчислення значень статистики критерію χ^2 проведемо за формулою [254]:

$$\chi_p^2 = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \cdot \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 \cdot O_{2i} - n_2 \cdot O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}. \quad (5.5)$$

При $n_1 = 118$, $n_2 = 121$, $c = 4$, $O_{11} = 24$, $O_{12} = 41$, $O_{13} = 38$, $O_{14} = 15$, $O_{21} = 25$, $O_{22} = 45$, $O_{23} = 35$, $O_{24} = 16$ знаходимо $\chi_p^2 = 0,32$. Для $\alpha = 0,05$ і числа ступенів свободи $\nu = c - 1 = 3$ критичне значення статистики критерію $\chi_k^2 = 7,81$. Оскільки $\chi_p^2 < \chi_k^2$, відповідно правила прийняття рішень, отримані результати не дають підстави для

відхилення нульової гіпотези. Іншими словами, рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок на початку експерименту істотно не відрізнялися.

Згідно з цим самим критерієм покажемо, що рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок після експерименту суттєво відрізняються. Аналогічно за даними табл. 5.9 (після експерименту) перевіримо нульову гіпотезу $H_0: p_{1i} = p_{2i}$ ($i = 1, 2, 3, 4$), при альтернативній гіпотезі $H_1: p_{1i} \neq p_{2i}$ для хоча б однієї з чотирьох категорій. Для перевірки цієї гіпотези підрахунок значень статистики критерію χ^2 проведемо за формулою (2.1). При $n_1 = 118$, $n_2 = 121$, $c = 4$, $O_{11} = 2$, $O_{12} = 16$, $O_{13} = 61$, $O_{14} = 39$, $O_{21} = 8$, $O_{22} = 38$, $O_{23} = 52$, $O_{24} = 23$ знаходимо $\chi_p^2 = 17,37$. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_k^2$, відповідно до правил прийняття рішень, нульова гіпотеза відхиляється на рівні $\alpha = 0,05$ і приймається альтернативна гіпотеза. Іншими словами, рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента студентів контрольної та експериментальної груп після експерименту істотно відрізняються.

Для визначення рівня сформованості *когнітивного компонента* готовності майбутніх соціальних працівників до НДД нами використовувалися методики самооцінки студентів щодо рівня їхньої науково-дослідницької підготовки (дод. В1), тестова методика з визначення рівня сформованості теоретичних знань у сфері НДД (дод. Г1), експертна оцінка встановлення рівня сформованості окремих якостей мислення, методика визначення творчих здібностей (М. Кашапов, О. Шляпников), спостереження, бесіда (дод. Д1).

Перша методика передбачала самооцінку студентами рівня сформованості в них науково-дослідницьких знань та рівня розвитку інтелектуальних якостей (швидкість і гнучкість, глибина і послідовність, самостійність і критичність мислення), які, на нашу думку, є необхідними для проведення НДД. Студентам було запропоновано дев'ять тверджень, які вони повинні були оцінити певною кількістю балів: 1 – низький, 2 – середній, 3 – достатній, 4 – високий рівень прояву зазначеного твердження.

Були проведені три зрізи самооцінки майбутніх соціальних працівників. Їхні результати подано в таблиці 5.10.

Таблиця 5.10

Результати самооцінки студентів рівня сформованості знань НДД та інтелектуальних якостей, необхідних для її здійснення (%)

Зріз	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Експериментальна	48,6	28,0	16,1	7,3
	Контрольна	47,5	28,5	18,5	5,5
К1	Експериментальна	22,5	28,9	31,7	16,9
	Контрольна	30,1	32,9	27,0	10,0
Ф	Експериментальна	13,7	24,6	38,6	23,1
	Контрольна	20,5	33,4	34,3	11,8

Як засвідчують дані таблиці 5.10, на констатувальному етапі розподіл відповідей студентів у контрольній і експериментальній групах майже не відрізнявся. Так, переважна кількість студентів обох груп (48,6% і 47,5%) відзначили низький рівень знань НДД та прояву необхідних інтелектуальних якостей. Зростання зазначеного рівня відбулося вже на базовому етапі формування експерименту (К1): зменшилася кількість студентів, які вказують на низький рівень (22,5% у експериментальній і 30,1% у контрольній групах) і збільшилася чисельність студентів з високим рівнем знань та інтелектуальних якостей (16,9% у експериментальній і 10% у контрольній групах). Більш суттєва різниця спостерігається на заключному етапі формування експерименту (Ф), де про низький рівень знань зазначають 13,7% студентів експериментальної і 20,5% – у контрольній групах. На високий рівень знань та інтелектуальних якостей вказують 23,1% студентів експериментальної групи і тільки 11,8% – контрольної групи.

Зазначені показники корелюють із балами, які отримані студентами в результаті їхнього тестування (тести з визначення рівня знань, необхідних для здійснення НДД, подано в таблиці 5.11).

Таблиця 5.11

Результати тестування студентів щодо рівня сформованості науково-дослідницьких знань (%)

Зрізи	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Експериментальна	49,2	35,6	15,2	0,0
	Контрольна	47,9	39,7	12,4	0,0
К1	Експериментальна	22,0	30,5	37,3	10,2
	Контрольна	27,3	38,0	31,4	3,3
Ф	Експериментальна	12,7	26,3	39,8	21,2
	Контрольна	18,2	33,8	39,7	8,3

Відзначимо, що підсумки діагностики рівнів сформованості науково-дослідницьких знань дещо відрізняються від результатів самооцінки, однак вони також мають позитивну динаміку. Зокрема, кількість студентів, які мають низький рівень у експериментальній вибірці за результатами початкового і кінцевого зрізів зменшилася на 36,5%, в той же час у контрольній вибірці цей показник становить 29%. Збільшилася кількість студентів, які мають середній і достатній рівень знань. Високий рівень змінився таким чином: у експериментальній вибірці чисельність студентів цього рівня зросла на 21,2%, а в контрольній – на 8,3%.

З метою визначення динаміки розвитку інтелектуальних якостей майбутніх соціальних працівників нами було застосовано метод експертної оцінки через спостереження викладачів і фіксації прояву в студентів визначених якостей під час виконання ними дослідницьких завдань, написання курсових, дипломних робіт, звітів про практику та ін. (табл. 5.12). У таблиці зазначалися такі оцінки: 1 – якість не проявляється, 2 – якість сформована, але проявляється рідко, 3 – якість сформована, проявляється достатньо часто, 4 – якість проявляється завжди.

Таблиця 5.12

Протокол спостереження за проявом якостей мислення, необхідних для здійснення студентами НДД

Прізвище та ім'я студента	Характеристики мислення		
	Критичність	Самостійність	Креативність
1.			

Відповідно до результатів спостереження, на початку експериментальної роботи досліджувані якості мали переважно низький рівень сформованості. Так, низький рівень був притаманний 36,4% студентів контрольної і 37,6% експериментальної вибірки; а високий рівень – 7,7% і 11,3% відповідно (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Результати експертної оцінки щодо прояву якостей мислення, необхідних для здійснення студентами НДД на констатувальному етапі експерименту (%)

Якості	Рівні							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е
Критичність	44,6	39	19,8	18,6	28,1	36,4	7,4	5,9
Самостійність	30,6	35,6	35,5	30,5	23,1	16,9	10,7	14,9
Креативність	33,9	38,1	39,7	32,2	21,5	18,6	5	11
<i>Інтегральна оцінка</i>	<i>36,4</i>	<i>37,6</i>	<i>31,7</i>	<i>27,1</i>	<i>24,2</i>	<i>24</i>	<i>7,7</i>	<i>11,3</i>

Після формувального експерименту прояв досліджуваних якостей змінився таким чином (табл. 5.14).

Таблиця 5.14

Результати експертної оцінки щодо прояву якостей мислення, необхідних для здійснення студентами НДД в кінці формувального експерименту (%)

Якості	Рівні							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е
Критичність	16,5	15,3	32,2	28,8	39,7	40,7	11,6	15,3
Самостійність	9,9	5,1	36,4	21,2	38,8	40,7	14,9	33,1
Креативність	12,4	11	36,4	24,6	33,1	42,4	18,2	22
<i>Інтегральна оцінка</i>	<i>12,9</i>	<i>10,5</i>	<i>35</i>	<i>24,9</i>	<i>37,2</i>	<i>41,2</i>	<i>14,9</i>	<i>23,4</i>

Як засвідчують дані таблиці 5.14, за час дослідницької роботи у експериментальній вибірці інтегральна оцінка якостей мислення набула позитивних змін за всіма складовими (на 27,1% зменшився низький рівень, на 17,2% зріс показник достатнього рівня і на 12,1% – показник високого рівня інтегрального показника якостей мислення студентів).

Окрім експертної оцінки, рівень сформованості творчих здібностей майбутніх соціальних працівників був вивчений також і за допомогою методики розвитку

творчих здібностей М. Кашапова і О. Шляпникова (дод. Д1), результати якої подано на рисунку 5.5. Оцінювання здійснювалося за чотирибальною шкалою, де «1» (0–22 бали) – низький рівень творчих здібностей, «2» (23–28 балів) – середній, «3» (29–34) – достатній, «4» (34–48) – високий рівень творчих здібностей.

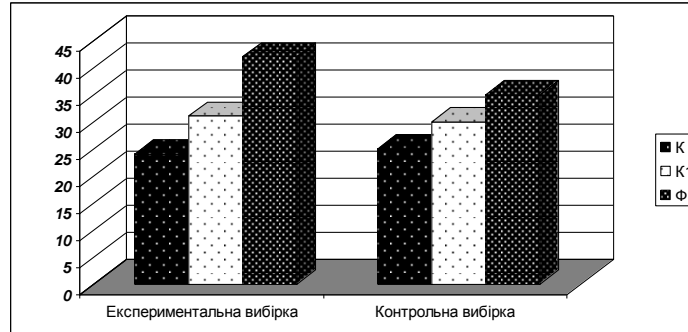

Рис. 5.5. Динаміка сформованості творчих здібностей студентів двох вибірок (середня кількість балів)

За даними рисунка 5.5, на констатувальному етапі експерименту в студентів обох вибірок переважав низький рівень творчих здібностей (середній бал у обох вибірках становив 24 і 25). Після завершення роботи у експериментальній вибірці цей показник став високим (42 бали), а в контрольній групі – середнім (35 балів).

Для визначення рівня сформованості когнітивного компонента окремого студента нами були використані формули нормування результатів діагностики за різними методиками для переведення їх в одну шкалу:

$$t_i^0 = \frac{t_i}{\max T}; m_i^0 = \frac{m_i}{\max M}; tz_i^0 = \frac{tz_i}{\max Tz}, \quad (5.6)$$

де t_i , t_i^0 , $\max T$ – значення тестового оцінювання i -го студента, нормоване значення тестового оцінювання i -го студента, максимальне можливе значення тестового оцінювання відповідно; m_i , m_i^0 , $\max M$, tz_i , tz_i^0 , $\max Tz$ – аналогічні значення експертної оцінки якостей мислення і діагностики творчих здібностей.

Зауважимо, що між результатами самооцінки знань студентів та результатами їхнього тестування спостерігається тісний кореляційний зв'язок ($r \approx 0,9$). Тому інтегральна оцінка показника когнітивного компонента (K_i) не включала результати самооцінювання студентів і обчислювалася за формулою:

$$K_i = \frac{t_i^0 + m_i^0 + tz_i^0}{3}. \quad (5.7)$$

Узагальнені показники когнітивного компонента готовності майбутніх соціальних працівників подано в таблиці 5.15.

Таблиця 5.15

Динаміка рівнів сформованості когнітивного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД за час експериментальної роботи (%)

Зрізи	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Е	38,1	47,5	13,6	0,8
	К	39,7	44,6	14,0	1,7
К1	Е	28,0	39,0	27,1	5,9
	К	36,4	45,4	15,7	2,5
Ф	Е	14,4	33,9	34,8	16,9
	К	30,6	43,8	19,8	5,8

Як засвідчують дані таблиці 5.15 у експериментальній вибірці кількість студентів, які мають високий рівень, за час експериментальної роботи зросла на 16,1% (в той же час цей показник у контрольній вибірці зріс тільки на 4,1%). У експериментальній вибірці зменшилася частка студентів з низьким рівнем на 23,7% (у контрольній – на 9,1%).

Застосування статистичного критерію χ^2 для незалежних вибірок засвідчує, що на констатувальному етапі експерименту рівні сформованості когнітивного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно не відрізнялися. Так, розрахункове значення статистики рівне $\chi_p^2=0,46$, а критичне – $\chi_k^2 = 7,81$ (для ймовірності $p=0,95$ і числа ступенів свободи $\nu = c - 1 = 3$), отже, $\chi_p^2 < \chi_k^2$. На завершальному етапі розрахункове значення статистики склало $\chi_p^2=19,9$. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_k^2$, то можна стверджувати, що на цьому етапі рівні сформованості когнітивного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно відрізнялися, що засвідчує ефективність формувального експерименту.

З метою визначення рівня сформованості *діяльнісного компонента* готовності майбутніх соціальних працівників до НДД нами були використані: методика самооцінки рівня сформованості дослідницьких умінь студентів (дод. Е1); методика визначення рівня комунікативних і організаторських здібностей (дод. Ж1); експертна оцінка виконання наукових робіт (курсних, бакалаврських, дипломних робіт, наукових статей) і соціальних проектів, експертна оцінка якості виконання дослідницьких завдань (які виконувалися під час практики, волонтерської роботи, портфолію, лабораторних і практичних занять, самостійної роботи); методика оцінки дослідницької активності студентів.

Для з'ясування рівня сформованості дослідницьких умінь студентів нами було застосовано методику самооцінки. Максимальна оцінка за відповіді становила 100 балів (високий рівень (90 – 100 балів), достатній (75 – 89), середній (60 – 74) і низький (менше 60)). Тестування щодо сформованості дослідницьких умінь студентів засвідчило таке (табл. 5.16).

Таблиця 5.16

Динаміка сформованості дослідницьких умінь студентів (за результатами самооцінки, середній бал)

Дослідницькі вміння	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Методологічні	46	52	64	52	64	78
Інформаційно-аналітичні	64	69	72	53	72	85
Діагностичні	38	56	71	44	64	88
Проективні	32	46	68	28	52	78
Прогностичні	27	38	64	30	58	74
Технічні	68	76	82	63	78	90
Системно-інформаційні	52	63	74	60	76	86
<i>Інтегральна оцінка</i>	46,7	57,1	70,7	47,1	66,3	82,7

Як засвідчують дані дослідження, на констатувальному етапі у обох вибірках найбільш нерозвиненими були методологічні (46 балів у контрольній і 52 бали в експериментальній вибірках), діагностичні (38 балів у контрольній і 44 бали в експериментальній вибірках), проективні (32 бали у контрольній і 28 балів у

експериментальній вибірках), системно-інформаційні вміння (52 бали в контрольній і 60 балів у експериментальній вибірках). Після формувального експерименту рівень дослідницьких умінь студентів значно зріс. Так, за інтегральним показником дослідницьких умінь у експериментальній вибірці після експерименту спостерігається достатній рівень сформованості дослідницьких умінь (82,7 бала), а в контрольній – середній (70,7).

Для визначення рівня сформованості організаторських і комунікативних умінь нами була використана методика КОС-2, яка дозволила встановити рівень таких якостей студентів: спрямованість на спілкування, інтерес до людей, соціальна перцепція, вміння ставити мету, планувати роботу, самоконтроль, самоаналіз, самокорекція і рефлексія всієї діяльності. Для визначення ступеня прояву здібностей нами була використана шкала переведення отриманих балів у чотирибальну шкалу (комунікативні здібності: «1» – 0,1–0,55; «2» – 0,56–0,65; «3» – 0,66–0,75; «4» – 0,76–1; організаторські здібності: «1» – 0,2–0,65; «2» – 0,66–0,7; «3» – 0,71–0,8; «4» – 0,81–1) (дод. Ж1). Результати застосування методики на констатувальному, контрольному і завершальному зрізах подано на рисунку 5.6.

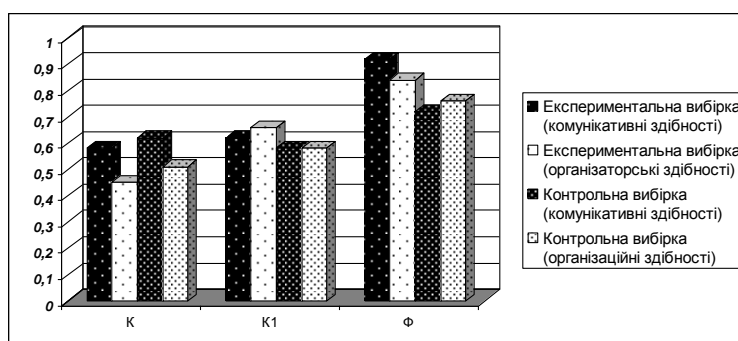

Рис. 5.6. Динаміка комунікативних і організаторських здібностей студентів експериментальної і контрольної вибірок (середня кількість балів)

Отже, як засвідчує аналіз результатів діагностичних зрізів, на констатувальному етапі як у студентів експериментальної, так і контрольної вибірок спостерігався переважно низький і нижчий від середнього рівень досліджуваних здібностей. При цьому студенти не прагнули до спілкування, відчували себе скуто в новій ситуації, колективі, передбачали проводити час

наодинці з собою, не відстоювали свою думку, у багатьох справах старалися уникати самостійних рішень. Відзначимо, що на контрольному етапі діагностики у експериментальній вибірці рівень сформованості організаторських здібностей залишився незмінним, що зумовило корегування певних видів педагогічного впливу (тренінг «Розвиток управлінських навичок», ділова гра «Ухвалення єдиного рішення», «Співбесіда» та ін.). На завершальному етапі формувального експерименту у експериментальній вибірці рівень комунікативних здібностей зріс до «дуже високого», а організаторських – «високого» (у контрольній групі ці показники є середніми).

Отже, в результаті експериментальної роботи спостерігається позитивна динаміка сформованості комунікативних і організаторських умінь студентів експериментальної вибірки.

Визначення рівня сформованості дослідницьких умінь готовності майбутніх соціальних працівників до НДД передбачало проведення експертами якісного аналізу наукових робіт студентів (курскових, кваліфікаційних, дипломних робіт, наукових статей).

Під час аналізу змісту наукових робіт основна увага експертів була акцентована на таких аспектах:

- встановлення ступеня обґрунтованості актуальності дослідження;
- визначення типу наукового дослідження (теоретичне/практичне), виявлення ступеня відповідності змісту роботи заявленій спеціальності, сформульованій меті та завданням;
- з'ясування дослідницького інструментарію, методів дослідження, які використовували автори робіт;
- визначення рівня обґрунтованості висновків та рекомендацій щодо вирішення певної проблеми;
- аналіз якості оформлення наукових робіт та ін.

Актуальність робіт, які аналізувалися на різних етапах експерименту, не викликає сумнівів, оскільки всі вони стосуються нагальних для нашої країни і світу в цілому соціальних проблем. Зокрема, можна відзначити такі роботи, як:

«Розвиток інклюзивної освіти в Україні», «Дослідження готовності людей середнього віку до власної забезпеченої старості», «Адаптація внутрішньо переміщених студентів до нових студентських осередків», «Соціально-педагогічна діяльність з профілактики жорстокої поведінки у підлітковому середовищі», «Модернізація системи надання соціальних послуг в Україні на сучасному етапі», «Актуальні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах нових територіальних громад», «Соціальна профілактика суїцидальної поведінки учнівської молоді», «Толерантність як принцип діяльності соціальних працівників в реаліях сучасності», «Соціально-педагогічна профілактика ігрової комп'ютерної залежності у підлітків», «Конфлікти в сучасній українській сім'ї: соціопсихологічний аналіз» та ін.

Розглянемо результати експертної оцінки на констатувальному етапі експерименту.

Так, незначна частка авторів наукових робіт продемонстрували вміння чітко і лаконічно обґрунтовувати актуальність обраного дослідження: аналізувати стан дослідженості проблеми на основі наукових джерел і емпіричних розвідок, виокремлювати раніше не вивчені питання і обґрунтовувати свій вибір для подальшого дослідження. Спостерігаються й такі роботи, які засвідчують формальний опис актуальності теми дослідження, що не підтверджується переглядом наукових розробок з обраної теми, аналітичний огляд наукових публікацій має форму анотованого списку і не відображає рівня вивченості теми.

Для того, щоб оцінити рівень наукової роботи, ступінь наукової новизни матеріалів, з'ясувати, на вирішення яких завдань спрямовані дослідження, які науково-дослідницькі методи були використані, нами здійснено класифікацію аналізованих наукових робіт, відповідно до стратегій, які використовували автори під час їхньої підготовки. Такими визначено компілятивну, аналітичну і експериментальну стратегії.

Автори наукових робіт, які дотримуються компілятивної стратегії, реферативно викладають певні ідеї інших науковців, які, на їхню думку, становлять нові теоретичні знання. Зауважимо, що обґрунтування цих знань у більшості

наукових робіт немає. Незважаючи на зазначене, за оцінками експертів, значна частка робіт (45%) має в основі саме цю стратегію. Відповідно до таких робіт висувається низка зауважень:

- теоретична частина дослідження демонструє переважно констатувальний характер, автори здебільшого обмежуються переліком відомих теорій і підходів без висловлення власної думки щодо них;
- спостерігається надмірна кількість цитат учених (іноді не завжди коректних); при цьому не всі цитати супроводжуються посиланнями на авторів;
- окремі роботи перевантажені загальновідомими визначеннями та тлумаченнями, мають вигляд доволі хаотичного набору різноманітних визначень та суджень;
- у роботах відсутні авторські теоретичні узагальнення щодо досліджуваної проблем тощо.

Аналітична стратегія передбачає, що автор вивчає певні документи – наукові публікації, законодавчі акти, статистичні дані та використовує для цього теоретичний аналіз та узагальнення. Про якість такого аналізу свідчить тільки одне – поява нового наукового знання, але це можливо тільки за умови наявності чіткої методології проведення дослідження. Якщо цього немає, то наукова робота набуває демонстраційного характеру і тільки за формою, а не за змістом є аналітичною. Зауважимо, що на констатувальному етапі експерименту близько 27% наукових робіт демонстрували дотримання саме цієї стратегії.

Експериментальна стратегія включає аналітичну та проектну, але не обмежується ними, а передбачає вивчення стану певної соціальної ситуації, розробку теоретичних та нормативних моделей чи вдосконалення форм, методів і технологій соціальної роботи та їхню експериментальну перевірку. Очевидно, що студенту здійснити експериментальне наукове дослідження досить складно. Проте аналіз наукових робіт засвідчує про їхню високу частку в загальній кількості (майже 28%).

Незважаючи на актуальність та практичну значущість, окремі експериментальні роботи характеризуються обмеженістю емпіричної

дослідницької бази, відсутністю документального оформлення методики проведення дослідження, використанням застарілих статистичних даних тощо.

Узагальнення експертних оцінок дозволило визначити низку типових помилок і зауважень щодо оформлення наукових робіт (як у контрольній, так і в експериментальній вибірках):

- в окремих роботах не зазначено про соціальну значущість теми, вирішення якої має важливе значення для суспільства;
- у деяких працях не визначено (або некоректно визначено) об'єкт, предмет, завдання дослідження, наукову новизну і практичну спрямованість результатів, не зазначено, якими методами користувалися дослідники;
- методи дослідження перераховуються без короткого й змістовного розкриття того, що саме (із завдань дослідження) досліджувалося тим чи іншим методом; не всі заявлені методи дослідження знаходять своє відображення в тексті роботи;
- у роботі висувається гіпотеза, але залишається невідомим, чи була вона доведена або спростована;
- у деяких роботах велика частка запозиченого тексту подається без відповідних посилань;
- у списку використаних джерел відсутні нові напрацювання з обраної проблеми; у деяких роботах помітний дисбаланс у бік літератури з психології, педагогіки, соціології, права, економіки та ін. за рахунок соціальної роботи;
- не завжди витриманий науковий стиль викладу матеріалу, мають місце певні стилістичні та орфографічні неточності, помилки в оформленні літератури та ін.

Проведений формувальний експеримент засвідчив зростання якості наукових робіт студентів (при цьому в експериментальній вибірці досліджувані ознаки мають суттєво вищі показники). Результати оцінювання цих робіт експертами подано в таблиці 5.17.

Таблиця 5.17

Оцінка якості наукових робіт майбутніх соціальних працівників (середній бал)

Ознака	Експериментальна вибірка			Контрольна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Актуальність теми дослідження (max 10 балів)	2	5	6	3	4	8
Оцінка вступу до роботи, його змістове наповнення (чіткість визначення об'єкта, предмета, гіпотези...) (max 10 балів)	3	5	6	2	6	8
Ступінь опрацювання джерельної бази та літератури (max 20 балів)	4	8	12	3	7	18
Оцінка змістового наповнення роботи (аналіз розділів роботи) (max 30 балів)	12	21	22	14	20	26
Обґрунтованість та достовірність отриманих наукових результатів (відповідність висновків завданням дослідження) (max 20 балів)	4	7	11	3	10	14
Якість оформлення, оцінка мови і стилю виконаної роботи (max 10 балів)	2	4	6	3	6	10
Сума балів	27	50	63	28	53	84

Аналіз наукових робіт на контрольному і заключному етапах експерименту засвідчив, що в експериментальній вибірці досліджувані роботи стали вирізнятися творчим підходом, наявністю оригінальних ідей, нестандартністю вибору варіантів вирішення проблеми, грамотним підбором діагностичного інструментарію (за показником змістового наповнення наукові роботи студентів експериментальної вибірки в середньому мали 26 балів з 30 можливих; у контрольній вибірці цей показник становив 22 бали), правильною інтерпретацією отриманих результатів (за показником обґрунтованості та достовірності отриманих висновків наукові роботи студентів експериментальної вибірки в середньому мали 14 балів з 20 можливих; у контрольній вибірці цей показник становив 11 балів), якісним оформленням результатів (наукові роботи студентів експериментальної вибірки в середньому мали 10 балів з 10 можливих; у контрольній вибірці цей показник становив 6 балів) та ін.

Отже, якісні показники виконання наукових робіт студентами експериментальної вибірки засвідчують позитивну динаміку формування таких

дослідницьких умінь студентів, як методологічні, діагностичні, інформаційно-аналітичні, системно-інформаційні, технічні.

Експертне оцінювання соціальних проектів студентів здійснювалося за такими критеріями: актуальність, мета і завдання, ефективність вирішення проблеми, час, витрачений на вирішення проблеми, грамотність у оформленні, оригінальність, гнучкість, новизна, реалістичність, можливість масового застосування, теоретичне обґрунтування, практична значущість проекту.

Результати констатувального експерименту показали, що 76% у контрольній і 81% проектів у експериментальній вибірках не відповідають вимогам до таких робіт. Передусім вони незмістовні за своєю структурою. В основному у проектах була представлена актуальність і заходи, необхідні для вирішення певного завдання, матеріальна база і час, витрачений на вирішення проекту. Мета і завдання сформульовані неправильно. Тим самим вони не відображають проєктований результат. У всіх проектах відсутня теоретична обґрунтованість і практична значущість.

Аналіз індивідуальних бесід і письмових опитувань студентів, проведених після експертизи проектів (констатувальний етап експерименту), показав, що найбільші труднощі для студентів становлять: визначення головної думки, мети і завдань проекту, несформованість умінь виявляти, відтворювати і аналізувати схеми і засоби соціальних процесів, низький рівень поінформованості студентів про інновації в суспільстві, невміння оперувати фактами, інтуїтивний рівень вивчення проблем клієнта у реальному соціальному середовищі.

Зазначені висновки знайшли підтвердження в процесі інтерпретації продуктів науково-дослідницької діяльності студентів, яка здійснювалася через гуманітарне тлумачення виступів на студентських науково-практичних конференціях, рефлексії на семінарських і практичних заняттях, процедури захисту звітів про практики.

За час формувального експерименту відбулися суттєві зміни в якості проєктної діяльності студентів експериментальної вибірки. Це засвідчують показники, подані в таблиці 5.18.

Таблиця 5.18

Оцінка параметрів соціальних проектів (у середньому по групі, кількість балів)

Ознака	Експериментальна вибірка			Контрольна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Влучність і зрозумілість назви проекту (max 5 балів)	1	1	3	1	1	4
Обґрунтування актуальності і суспільної значущості проекту (max 10 балів)	1	2	6	1	2	9
Постановка мети і завдань проекту (max 10 балів)	1	1	6	2	3	8
Адекватність методів соціального проекту змісту проблеми (max 10 балів)	1	2	6	1	4	8
Чітке визначення термінів проекту (max 5 балів)	1	1	3	1	2	4
Визначення необхідних ресурсів (max 20 балів)	2	8	14	3	12	18
Обґрунтування кадрового забезпечення (max 20 балів)	1	6	15	2	10	16
Передбачення наслідків реалізації проекту (max 10 балів)	2	3	6	2	4	8
Визначення шляхів, необхідних для пом'якшення негативних наслідків реалізації проекту (max 10 балів)	1	3	5	1	6	8
Сума балів за проект (у середньому по вибірці)	11	27	64	14	44	83

Аналіз соціальних проектів засвідчив, що на констатувальному етапі експерименту вони мали дуже низьку оцінку (середній бал у контрольній вибірці – 11, а в експериментальній – 14). Це є зрозумілим, оскільки на цьому етапі майбутні соціальні працівники виконували нескладні міні-проекти за допомогою викладачів і не мали відповідних знань їхньої розробки згідно з вимогами. Зазначені показники на контрольному етапі формувального експерименту покращилися (у контрольній вибірці – 27, а в експериментальній – 44). Після завершення формувального експерименту відбулося суттєве зростання якості виконання соціальних проектів, що засвідчує показник 83 бала у експериментальній вибірці (у контрольній вибірці він становить 64 бала).

Отже, на відміну від контрольної, студенти експериментальної вибірки проявили вищі показники щодо всіх складових соціального проекту.

З метою виявлення динаміки сформованості дослідницьких умінь майбутніх соціальних працівників була здійснена кількісна і якісна оцінка виконання дослідницьких завдань, результати яких представлені у звітах про практику, дослідницьких портфоліо, розрахункових роботах з дисциплін «Соціальна і демографічна статистика», «Методи і організація соціальних досліджень», лабораторних роботах, творчих роботах (які представлені у вигляді рефератів, есе). Оцінювання дослідницьких завдань, які виконувалися на практиці, здійснювалося нами за стобальною шкалою (результати були взяті з відомостей оцінювання практик). За таким же принципом було оцінено дослідницькі портфоліо і розрахункові роботи (за ці види діяльності викладачі відповідних дисциплін виставляли окремі бали, які становили певну частку загальної оцінки студента за курс). Для аналізу якості творчих робіт було здійснено експертну оцінку, де в ролі експертів виступали викладачі загальних і фахових дисциплін (табл. 5.19).

Таблиця 5.19

Оцінка виконання дослідницьких завдань у студентів контрольної та експериментальної вибірок (у середньому по групі, %, три зрізи)

Показник	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Дослідницькі завдання під час практик	62	72	76	65	82	90
Дослідницьке порт фоліо	48	54	72	45	64	82
Розрахункові роботи з курсів «Соціальна і демографічна статистика»; «Методи і організація соціальних досліджень»	53	62	75	56	74	88
Виконання лабораторних робіт («Методи і організація соціальних досліджень», «Соціальна інформатика»)	42	56	74	51	66	84
Творчі роботи (міні-дослідження, реферати, есе)	62	72	81	58	78	92
Середній бал за виконання дослідницьких завдань	53,4	63,2	75,6	55	72,8	87,2

Як показують дані таблиці 5.19, у експериментальній вибірці значно зросли якісні показники виконання дослідницьких завдань. Зокрема, за виконання дослідницьких завдань під час практики у експериментальній вибірці середній бал становить 90, а в контрольній – 76. За виконання розрахункових робіт у

експериментальній вибірці середній бал становить 88, а в контрольній – 75. У цілому середній бал за дослідницькі завдання у експериментальній вибірці за час формування експерименту зріс на 32,2%, а в контрольній – на 22,2%. Отже, в експериментальній вибірці спостерігаються вищі темпи зростання показника якості виконання дослідницьких завдань.

Дослідницьку активність студентів засвідчують показники участі у дослідженнях під час волонтерства, олімпіадах, конкурсах наукових робіт, конференціях, проектах, грантах та ін. (табл. 5.20).

Таблиця 5.20

Дослідницька активність студентів контрольної та експериментальної вибірок
(у середньому по групі, %)

Ознака	Контрольна вибірка			Експериментальна вибірка		
	К	К1	Ф	К	К1	Ф
Кількість студентів, які проводили дослідження під час волонтерської роботи	4,1	12,4	44,6	5,1	39,0	61,0
Кількість студентів, які брали участь у проведенні соціологічних досліджень кафедри (факультету, ГО, ін. закладів)	1,7	17,4	34,7	4,2	32,2	72,9
Кількість студентських публікацій	5,0	26,4	56,2	8,5	49,2	94,9
Кількість студентів, які брали участь у олімпіадах (університетських і всеукраїнських)	1,7	6,6	13,2	2,5	13,6	40,7
Кількість студентів, які брали участь у конкурсах наукових робіт	3,3	13,2	19,8	4,2	20,3	44,1
Кількість студентів, які брали участь у міжнародних конференціях, літніх школах, стажуваннях, ворк-шопах та ін.	0,0	14,9	38,0	1,7	37,3	61,0
Кількість студентів, які беруть участь у реалізації проектів, грантів	1,7	11,6	17,4	0,0	27,1	53,4

Отже, за даними таблиці 5.20, студенти експериментальної вибірки демонструють значно вищі показники дослідницької активності. Зокрема, за час формування експерименту чисельність студентів, які виконують дослідження під час волонтерської роботи, зросла на 55,9%; реалізують соціологічні дослідження, які виконуються кафедрою, факультетом – на 68,7%; кількість студентських публікацій зросла в 11 разів та ін. (при цьому в контрольній вибірці ці показники є значно нижчими).

Для визначення рівня сформованості діяльнісного компонента окремого студента нами були використані формули нормування результатів діагностики за різними методиками для переведення їх в одну шкалу:

$$sv_i^0 = \frac{sv_i}{100}; d_i^0 = \frac{d_i}{100}; p_i^0 = \frac{p_i}{100}; dv_i^0 = \frac{dv_i}{100}; da_i^0 = \frac{da_i}{100}, \quad (5.8)$$

де sv_i , d_i , p_i , dv_i , da_i – значення самооцінки студентів, експертної оцінки дипломних робіт, проектів, дослідницьких завдань, оцінка дослідницької активності відповідно; а sv_i^0 , d_i^0 , p_i^0 , dv_i^0 , da_i^0 – відповідні нормовані значення (i -го студента).

Інтегральна оцінка показника діяльнісного компонента (D_i) обчислювалася за формулою:

$$D_i = \frac{sv_i^0 + kos_i^0 + d_i^0 + p_i^0 + dv_i^0 + da_i^0}{6}, \quad (5.9)$$

де kos_i^0 – оцінка комунікативних і організаторських здібностей.

Кінцеві результати діагностики представлені в таблиці 5.21.

Таблиця 5.21

Динаміка рівнів сформованості діяльнісного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД за час експериментальної роботи (%)

Зрізи	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Е	42,4	40,6	15,3	1,7
	К	38,8	43,0	17,4	0,8
К1	Е	26,3	36,4	29,7	7,6
	К	35,5	43,0	19,0	2,5
Ф	Е	11,0	30,5	39,0	19,5
	К	25,6	47,1	20,7	6,6

Як засвідчують дані таблиці 5.21, у експериментальній вибірці кількість студентів, які мають високий рівень, за час експериментальної роботи зросла на 17,8% (в той же час цей показник у контрольній вибірці зріс тільки на 5,8%). У експериментальній вибірці зменшилася частка студентів з низьким рівнем на 31,4% (у контрольній – на 13,2%). Підкреслимо, що позитивна динаміка діяльнісного компонента спостерігалася вже на контрольному етапі формування

експерименту, що підтвердило ефективність розробленої системи і можливість її подальшої реалізації.

Застосування статистичного критерію χ^2 для незалежних вибірок засвідчує, що на констатувальному етапі експерименту рівні сформованості діяльнісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно не відрізнялися. Так, розрахункове значення статистики рівне $\chi_p^2=0,78$, а критичне – $\chi_k^2 = 7,81$ (для ймовірності $p=0,95$ і числа ступенів свободи $v = c - 1 = 3$), отже, $\chi_p^2 < \chi_k^2$. На завершальному етапі розрахункове значення статистики склало $\chi_p^2=25,54$. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_k^2$, то можна стверджувати, що на цьому етапі рівні сформованості діяльнісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно відрізнялися, що засвідчує ефективність проведеної роботи.

Дослідження сформованості *емоційно-вольового компонента* готовності майбутніх соціальних працівників до НДД здійснювалося через застосування опитувальника задоволеності науково-дослідницькою діяльністю (дод. З1), методики діагностики емоційного інтелекту Н. Холла (дод. И1), вольового потенціалу (дод. К1), оцінювання індивідуального рівня рефлексивності (дод. Л1).

Результати застосування зазначених методик подано в таблиці 5.22.

Таблиця 5.22

Результати застосування методик оцінювання емоційно-вольового компонента готовності соціальних працівників до НДД (середній бал по групі у % до максимального значення)

Методика	Вибірки	К	К1	Ф
Опитувальник задоволеності від здійснення НДД	Е	27,5	66,3	88,8
	К	26,3	38,8	52,5
Діагностика емоційного інтелекту	Е	33,7	63,3	81,0
	К	26,7	41,7	49,7
Оцінка вольового потенціалу	Е	28,8	59,8	90,1
	К	26,3	65,0	72,5
Визначення індивідуального рівня рефлексивності	Е	46,9	76,9	88,8
	К	44,4	71,9	78,8

Так, одним із важливих показників емоційно-вольового компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД є задоволеність цим видом професійної діяльності. Результати анкетування студентів показали, що на початку експериментальної роботи студенти контрольної і експериментальної вибірок мають невизначене ставлення до майбутньої НДД, недостатній рівень дослідницьких знань та вмінь, а відтак, низький рівень задоволеності. Після експерименту студенти експериментальної вибірки виявили вищий рівень задоволеності НДД, аніж контрольної (у експериментальній вибірці показник за шкалою задоволеності становив 88,8%, а в контрольній – 52,5%).

Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла дозволила виявити здатність майбутніх соціальних працівників управляти емоційною сферою в процесі НДД. Підкреслимо, що на етапі констатувального експерименту в обох вибірках переважав низький рівень емоційного інтелекту (середній бал у експериментальній вибірці становив 28,8%, а в контрольній – 26,3% від максимально можливого). На завершальному етапі формувального експерименту показник емоційного інтелекту в експериментальній вибірці становив 90,1% бали, а в контрольній – 72,5%. Отже, в експериментальній вибірці спостерігається вища динаміка рівня емоційного інтелекту студентів.

Діагностика вольового потенціалу також засвідчила про позитивні зміни у вольовій активності студентів. На етапі констатувального експерименту в обох вибірках переважав низький рівень вольового потенціалу (середній бал у експериментальній вибірці становив 33,7% балів, а в контрольній – 26,7%). На контрольному етапі формувального експерименту цей показник зріс у обох вибірках (63,3% і 41,7% балів відповідно). На заключному етапі формувального експерименту показник вольового потенціалу в експериментальній вибірці становив 81%, а в контрольній – 49,7%. Отже, в експериментальній вибірці спостерігається вища динаміка рівня вольового потенціалу студентів.

Для визначення рівня сформованості рефлексивних здібностей нами була застосована методика А. Карпова і В. Пономарьової, яка передбачала встановлення індивідуальної міри вияву рефлексивності. Студентам пропонувалося відповісти на

27 тверджень, кожне з яких вказувало на ступінь її розвитку. Підкреслимо, що на етапі констатувального експерименту в обох вибірках переважав низький рівень рефлексивності (середній бал у експериментальній вибірці становив 46,9%, а в контрольній – 44,4%). На другому етапі формувального експерименту цей показник зріс у обох вибірках (76,9% і 71,9% відповідно). На заключному етапі формувального експерименту показник рефлексивності в експериментальній вибірці становив 88,8% від максимально можливої кількості балів, а в контрольній – 78,8%. Отже, спостерігається позитивна динаміка індивідуального рівня рефлексивності студентів під час здійснення ними НДД.

Для визначення рівня сформованості емоційно-вольового компонента окремого студента нами були використані формули нормування результатів діагностики за різними методиками для переведення їх у одну шкалу:

$$z_i^0 = \frac{z_i}{\max Z}; r_i^0 = \frac{r_i}{\max R}; e_i^0 = \frac{e_i}{\max E}; v_i^0 = \frac{v_i}{\max V}, \quad (5.10)$$

де z_i, r_i, e_i, v_i – значення рівня задоволеності студентів НДД, рефлексивності, емоційного інтелекту, вольового потенціалу відповідно; $z_i^0, r_i^0, e_i^0, v_i^0$ – відповідні нормовані значення (i -го студента), а $\max Z, \max R, \max E, \max V$ – відповідні максимальні значення тестів.

Відповідно інтегральна оцінка показника емоційно-вольового компонента (EV_i) для i -го студента обчислювалася за формулою:

$$EV_i = \frac{z_i^0 + r_i^0 + e_i^0 + v_i^0}{4}. \quad (5.11)$$

Узагальнення діагностичної роботи щодо визначення рівня сформованості емоційно-вольового компоненту представлено у таблиці 5.23.

Як засвідчують дані таблиці 5.23, у експериментальній вибірці кількість студентів, які мають високий рівень, за час експериментальної роботи зросла на 13,6% (в той же час, цей показник у контрольній вибірці зріс тільки на 3,4%). У експериментальній вибірці зменшилася частка студентів з низьким рівнем на 16,1% (у контрольній – на 9,9%).

Динаміка рівнів сформованості емоційно-вольового компонента готовності майбутніх соціальних працівників до НДД за час експериментальної роботи (%)

Зрізи	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Е	21,2	29,7	33,9	15,2
	К	18,2	33,9	30,6	17,3
К1	Е	10,2	28,0	39,0	22,8
	К	15,7	33,9	32,2	18,2
Ф	Е	5,1	16,1	50,0	28,8
	К	8,3	32,2	38,8	20,7

Застосування статистичного критерію χ^2 для незалежних вибірок засвідчує, що на констатувальному етапі експерименту рівні сформованості діяльнісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно не відрізнялися. Так, розрахункове значення статистики рівне $\chi_p^2=0,98$, а критичне – $\chi_k^2 = 7,81$ (для ймовірності $p=0,95$ і числа ступенів свободи $\nu = c - 1 = 3$), отже, $\chi_p^2 < \chi_k^2$. На завершальному етапі розрахункове значення статистики склало $\chi_p^2=10,59$. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_k^2$, то можна стверджувати, що на цьому етапі рівні сформованості діяльнісного компонента студентів контрольної та експериментальної вибірок істотно відрізнялися, що засвідчує ефективність проведеної роботи.

Інтегральний показник готовності (H_i) окремого студента до НДД обчислювався за формулою:

$$H_i = \frac{MC_i + K_i + D_i + EV_i}{4}, \quad (5.12)$$

де MC_i, K_i, D_i, EV – значення мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, емоційно-вольового компонента для i -го студента (табл. 5.24).

Як засвідчують результати експериментальної роботи, рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД у експериментальній вибірці є значно вищим, ніж у контрольній. Так, кількість студентів з високим рівнем готовності до НДД у експериментальній вибірці зростає на 16,9% і становить 24,6% (у

контрольній вибірці цей показник – 13,2%). Чисельність майбутніх соціальних працівників у експериментальній вибірці з достатнім рівнем готовності до НДД зросла до 43,2%, у контрольній групі цей показник становить 30,6%. У експериментальній вибірці знизилися показники низького і середнього рівня готовності до НДД і становлять 8,5% і 23,7% відповідно. У контрольній групі ці показники є вищими – 18,2% і 38% відповідно.

Таблиця 5.24

Узагальнені результати сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності (%)

Зріз	Вибірки	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
К	Е	30,5	38,1	23,7	7,7
	К	29,8	39,7	22,3	8,2
К1	Е	19,5	33,9	33,1	13,5
	К	26,4	39,7	24,0	9,9
Ф	Е	8,5	23,7	43,2	24,6
	К	18,2	38,0	30,6	13,2

Застосування статистичного критерію χ^2 для незалежних вибірок засвідчує, що на констатувальному етапі експерименту рівні сформованості готовності студентів до НДД контрольної та експериментальної вибірок істотно не відрізнялися. Так, розрахункове значення статистики рівне $\chi_p^2=0,13$, а критичне – $\chi_k^2 = 7,81$ (для ймовірності $p=0,95$ і числа ступенів свободи $\nu = c - 1 = 3$), отже, $\chi_p^2 < \chi_k^2$. На завершальному етапі розрахункове значення статистики склало $\chi_p^2=14,83$. Оскільки $\chi_p^2 > \chi_k^2$, то можна стверджувати, що на цьому етапі рівні сформованості готовності студентів до НДД контрольної та експериментальної вибірок істотно відрізнялися.

На основі критерію Вілкоксона для залежних вибірок доведемо, що рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД експериментальної вибірки в процесі формування експерименту підвищився. Для експериментальної групи висуваємо гіпотезу H_0 (медіана $D_i \leq 0$), згідно з якою, в ході реалізації досліджуваної системи рівень готовності студентів до НДД не змінився.

Альтернативна гіпотеза H_1 (медіана $D_i > 0$) стверджує, що реалізація системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД забезпечує підвищення рівня їхньої готовності до НДД. Статистика критерію $T = 4197$. Оскільки критерій односторонній, а кількість спостережень $n > 20$, то для визначення критичних значень статистики W_α і $W_{1-\alpha}$ використовуємо формули:

$$W_\alpha = \frac{n \cdot (n + 1)}{4} + x_\alpha \cdot \sqrt{\frac{n \cdot (n + 1) \cdot (2n + 1)}{24}}, \quad W_{1-\alpha} = \frac{n \cdot (n + 1)}{2} - W_\alpha, \quad (5.13)$$

де x_α – квантиль нормального розподілу, який відповідає ймовірності α . Для $\alpha = 0,05$ $x_\alpha = -1,64$; $W_\alpha = 2897,99$; $W_{1-\alpha} = 4123,01$. Отже, виконується нерівність $T > W_{1-\alpha}$, тому, згідно з правилом прийняття рішень, нульова гіпотеза відхиляється і приймається альтернативна гіпотеза на рівні значимості $\alpha = 0,05$. Таким чином, робимо висновок, що реалізація формувального експерименту забезпечує підвищення рівня сформованості готовності студентів експериментальної групи до НДД.

Отже, отримані результати статистичної обробки даних доводять достовірність результатів цього дисертаційного дослідження і підтверджують ефективність розробленої системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності.

Висновки до п'ятого розділу.

Здійснено загальну характеристику і розкрито етапи організації експериментальної роботи, реалізація якої відбувалася на основі загальнонаукових і конкретнонаукових принципів, які відображають вимоги до проведення педагогічного експерименту: цілісного вивчення педагогічного явища, об'єктивності і ефективності.

Охарактеризовано етапи дисертаційної роботи – підготовчий, основний, узагальнювальний, які взаємопов'язані і підпорядковуються загальній меті дослідження. В той же час кожен з них вирішує свої завдання визначеними методами і характеризується певними результатами. Розроблено програму

експериментальної роботи з формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД.

Констатувальний зріз експерименту виявив переважно низький і середній рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД, що зумовило необхідність реалізації формувального експерименту.

У процесі формувального експерименту під час викладання загальних і дослідницько-спрямованих дисциплін, практики, позааудиторної роботи здійснювалася цілеспрямована підготовка соціальних працівників до НДД. Застосований спектр форм, методів, технологій і засобів навчання. Ефективність цього процесу забезпечувалася реалізацією визначених педагогічних умов.

Результати зіставлення показників констатувального і завершального зрізу формувального експерименту засвідчили, що рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД у експериментальній вибірці є значно вищим, ніж у контрольній. Так, кількість студентів з високим рівнем готовності до НДД у експериментальній вибірці зросла на 16,9% і становить 24,6% (у контрольній вибірці цей показник сягає 13,2%). Чисельність майбутніх соціальних працівників у експериментальній вибірці з достатнім рівнем готовності до НДД зросла до 43,2%, у контрольній групі цей показник становить 30,6%. У експериментальній вибірці знизилися показники низького і середнього рівня готовності до НДД і становлять 8,5% і 23,7% відповідно. У контрольній групі ці показники є вищими – 18,2% і 38% відповідно.

Застосування статистичних критеріїв χ^2 і Вілкоксона дало змогу з ймовірністю 0,95 підтвердити, що до початку експерименту студенти контрольної та експериментальної вибірок не відрізнялись за рівнем їхньої готовності до НДД, а в результаті формувального експерименту рівень готовності майбутніх соціальних працівників до НДД в експериментальній групі значно вищий, ніж у контрольній. Отже, результати дослідження засвідчують ефективність системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Основні результати розділу висвітлені у таких публікаціях автора: [179; 186; 469; 471; 472; 513; 516; 518; 519; 528; 529; 530].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження здійснено теоретико-методологічний аналіз, узагальнення та запропоновано нове вирішення проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності, що дало змогу сформулювати такі **висновки**.

1. Діалектичний характер соціальної роботи, а також динамічні умови, в яких вона здійснюється, зумовлюють комплекс соціально-економічних, управлінських і педагогічних чинників, які актуалізують необхідність науково-дослідницької діяльності в соціальній галузі. Обґрунтовано, що НДД сьогодні є невід'ємним елементом професійної соціальної практики і реалізується як у процесі роботи з різними категоріями клієнтів, так і в адміністративно-управлінській діяльності. НДД забезпечує адекватну соціальному замовленню розробку цільових комплексних програм, проектів і технологій соціального захисту населення, проектування і впровадження моделей діяльності соціальних закладів і служб.

У результаті всебічного вивчення проблеми з'ясовано сутнісні характеристики НДД, під якою розуміємо діяльність з отримання нових науково обґрунтованих знань, спрямованих на цілеспрямовану зміну соціальної дійсності, що реалізується в логічній послідовності через застосування відповідних форм і методів наукового пізнання. Доведено, що НДД в системі соціальної роботи реалізується на трьох рівнях (рефлексивно-теоретичному, експериментально-теоретичному і дослідницькому), кожен з яких передбачає поетапність дій (визначення проблеми; формулювання гіпотези, вибір методів і засобів дослідження; реалізація дослідницького задуму; оцінка отриманих результатів) та застосування відповідних методів досліджень.

Розроблено модель дослідницького середовища соціальної роботи, яка містить три взаємопов'язані компоненти: соціальну проблему, методи її вивчення та інструменти вирішення. У зазначеній моделі соціальна проблема задає межі дослідницького середовища; методи її дослідження зумовлюють виявлення механізмів функціонування в межах цього простору; інструменти забезпечують

можливість розв'язання визначеної проблеми. Обґрунтовано, що динамічний характер моделі забезпечується через чотири рівні розвитку кожної з її складових (соціальна проблема – традиційна, відома, маловідома, нова; методи вивчення проблеми – репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі, експертні; інструменти вирішення проблеми – традиційні, модифіковані, інноваційні, відсутні в практиці соціальної роботи), які адекватно відображають можливість соціального працівника виступати в певній дослідницькій ролі – споживача знань, учасника досліджень, дослідника, експерта.

2. Успішна НДД в соціальній сфері може бути забезпечена за наявності дослідницьких умінь у соціальних працівників, які розуміємо як здатність ефективно виконувати дії, адекватні вирішенню певних дослідницьких завдань у відповідності з логікою наукового пізнання та специфікою фахової діяльності.

Здійснено класифікацію дослідницьких умінь соціальних працівників: методологічні (постановка проблеми, виявлення і розв'язання суперечностей, висування гіпотези, визначення дослідницького інструментарію для вирішення проблеми), інформаційно-аналітичні (пошук інформації з різних джерел, узагальнення, синтез, презентація інформації у відповідному форматі); діагностичні (на основі комплексних методів вивчення особистості, групи, суспільства (спостереження, анкетування, біографічного методу, кейсів, контент-аналізу та ін.) встановлювати «соціальний діагноз»); проєктивні (розробляти соціальний проєкт, впроваджувати в практику, оцінювати наслідки реалізації); прогностичні (прогнозувати і моделювати розвиток подій, процесів, які відбуваються в суспільстві, оцінювати наслідки НДД); організаційні (планувати дослідження, організувати його, аналізувати і контролювати результати); комунікативні (вести дискусію, відстоювати власну позицію, встановлювати ділові взаємовідносини з колегами в процесі НДД); системно-інформаційні (застосовувати ІКТ загального призначення, спеціалізовані програмні засоби математико-статистичної обробки і аналізу даних соціальних досліджень, програмні засоби соціальних закладів і служб); технічні (структурувати матеріал і фактичні дані, оформляти результати дослідження згідно вимог, презентувати їх).

3. Аналіз сучасного стану професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняних закладах вищої освіти свідчить про недостатню зорієнтованість освітнього процесу на цілеспрямовану підготовку студентів до НДД, і, водночас, про наявність значних можливостей щодо формування готовності майбутніх соціальних працівників до означеного виду діяльності.

З'ясовано, що значні здобутки в підготовці студентів до науково-дослідницької діяльності мають деякі зарубіжні країни (США, Велика Британія, Франція, Угорщина, Швеція та ін). В останні десятиліття в зарубіжних закладах вищої освіти все більше активізується процес забезпечення єдності наукової і навчальної підготовки через широке залучення студентів до науково-дослідницької роботи. Проблема орієнтації майбутніх фахівців на НДД розглядається як найважливіша умова їх індивідуально-професійного самовизначення і професійної культури, а готовність до НДД як спосіб забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці.

Незважаючи на деякі відмінності, спільною рисою науково-дослідницької підготовки фахівців у вищій школі зарубіжних країн є залучення студентів до НДД, починаючи з першого курсу, створення в закладах вищої освіти особливого креативно-дослідницького середовища, використання в навчальному процесі сучасних ефективних технологій, форм, методів, засобів, що, безперечно, є актуальним для вітчизняної системи вищої освіти.

4. На основі узагальнення результатів вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду професійної підготовки фахівців соціальної роботи розроблено систему підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка базується на методологічних підходах: дослідницькому, системному, компетентнісному, культурологічному, інтегративному, гуманістичному, квалітологічному, кваліметричному, аксіологічному, особистісному, практикоорієнтованому, герменевтичному; методологічних функціях науково-дослідницької діяльності (соціальной, інтерсоціальной, системній, інтегративній, прогностичній, моделюючій, інформаційній, комунікативній, технологічній, мотиваційній, розвивальній, рефлексивній); принципах: загальних (фундаментальності,

системності і цілісності, діалектичної єдності теоретичних і емпіричних знань про соціальну дійсність, науковості, наступності, диференціації і індивідуалізації) і специфічних (самостійного вибору студентами напряму НДД, інтеграції змісту дисциплін навчального плану і наукових досліджень, регіоналізації, професійно-контекстної теоретичної і практичної підготовки до НДД, соціально-педагогічного супроводу і психолого-педагогічної підтримки).

5. Реалізація системи передбачає формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД, яку трактуємо як сукупність професійно-особистісних якостей фахівця, ґрунтовні теоретико-методологічні знання й дослідницькі вміння, активну особистісну позицію, що виражається в позитивному й усвідомленому ставленні до науково-дослідницької діяльності як компонента професіоналізму. У структурі готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти.

Критеріями і показниками мотиваційно-ціннісного компонента є: сформованість внутрішніх мотивів до НДД (інтерес до НДД у процесі вирішення професійних завдань, активність у саморозвитку, самовдосконаленні, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання) та ціннісна спрямованість на науково-дослідницьку діяльність у процесі вирішення професійних завдань (сформованість системи суспільно-значимих цінностей та ставлення до НДД як цінності); когнітивного компонента: знання теоретико-методологічних основ НДД (знання теорії і методології наукового пізнання, теоретичних основ наукових досліджень); знання міждисциплінарних методів досліджень (знання соціологічних, психологічних, педагогічних, математико-статистичних методів досліджень); інтелектуальні властивості (критичність, самостійність, креативність мислення); діяльнісного компонента: практична готовність студентів до НДД (сформованість дослідницьких умінь) і дослідницька активність (включеність студентів у НДД); емоційно-вольового компонента: позитивне емоційне ставлення до НДД (відчуття інтелектуального задоволення від НДД, емоційна стійкість), наявність вольових якостей (наполегливість, відповідальність, організованість) та здатність до

рефлексії (аналіз власного професійного розвитку, здатність до самооцінки, самоконтролю). За визначеними критеріями та показниками виділено рівні сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до НДД – низький, середній, достатній, високий.

6. Розроблена система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД відображає структурно-функціональну взаємодію основних компонентів підготовки: цільового (мета, спрямована на формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД), теоретико-методологічного (методологічні підходи, загальні і специфічні принципи, методологічні функції НДД), процесуально-змістового (етапи (початковий, базовий, професійний), навчальні дисципліни (фундаментальної, професійної та практичної підготовки: «Філософія», «Загальна соціологія», «Основи психології і педагогіки в соціальній роботі», «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Соціальна інформатика»; дослідницького спрямування: «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування», «Науково-дослідницький семінар», «Інновації в соціальній роботі»), практики (ознайомча, психолого-педагогічна (волонтерська), зі спеціальності, дослідницька, науково-педагогічна, науково-дослідницька), самостійна, волонтерська робота; технологічного (форми: лекції (проблемна, конференція, бінарна, провокація, конструювання, дискусія, круглий стіл), семінари (просемінар, екскурсія, бесіда, брифінг, диспут, ділова гра), практичні і лабораторні заняття, індивідуальна, групова робота, факультатив, консультація, підготовка реферату, курсової, бакалаврської, магістерської роботи, наукової статті, спільна публікація викладача і студента; методи: анотування текстів, ведення щоденника практики, аналітичне інтерв'ю, інформаційний пошук, «Жива бібліотека», взаємодиктант, метод метафор, формування тезаурусу НДД (використання педагогічної наративації, «вичерпування» з поняття наявних смислів, диференціації понять, «імажитивних» дій та ін.), метод опонентів, модерації, розв'язування задач, виконання дослідницьких завдань (адаптованих,

диференційованих), творчих робіт, обговорення результатів досліджень, проведених провідними інститутами, соціологічними групами, методи Дельфі, Дельбека; технології: проблемного, диференційованого, концентрованого навчання, розвитку критичного мислення, проектні, ігрові, тренінгові, портфоліо, кейсів, ситуації успіху; засоби: навчально-методичні комплекси дисциплін; нормативні документи щодо професійної діяльності і НДД; засоби ІКТ (мультимедіатехнології, аудіо- і відео фрагменти ситуацій для аналізу, фільми для перегляду, пошукові системи, Web-сторінки соціальних і освітніх закладів, урядових організацій, система Moodle, ВОНДС, SPSS, офісні додатки). Позааудиторна діяльність: зустрічі з фахівцями соціальних закладів і служб, провідними вченими, науковий гурток, проблемна група, студентське наукове товариство, екскурсія, ворк-шоп, стажування (в тому числі й зарубіжному ЗВО), літня школа, конференція, семінар, круглий стіл, масові акції, волонтерська робота, олімпіада, конкурс наукових робіт, тренінг, майстер-клас, участь у проектах, соціологічних дослідженнях, які реалізуються кафедрою, соціальними закладами, спільне дослідження зі студентами інших спеціальностей); аналітико-результативного (критерії, показники та рівні, готовності майбутніх соціальних працівників до НДД; результат (готовність майбутніх соціальних працівників до НДД)).

Ефективність розробленої системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД забезпечується реалізацією визначених педагогічних умов: формування мотивації майбутніх соціальних працівників до НДД; залучення до НДД студентів з перших курсів; забезпечення науково-дослідницького змісту дисциплін фундаментальної, професійної та практичної підготовки соціальних працівників; використання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи технології диференційованого навчання; застосування ІКТ в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

7. Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив, що застосування розробленої системи підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД, яка

реалізується за певних педагогічних умов, є доцільним, оскільки забезпечує вищий рівень готовності студентів до НДД, ніж за традиційної системи навчання. Так, кількість студентів з високим рівнем готовності до НДД у експериментальній вибірці зросла на 16,9% і становить 24,6% (у контрольній вибірці цей показник складає 13,2%). Чисельність майбутніх соціальних працівників у експериментальній вибірці з достатнім рівнем готовності до НДД зросла до 43,2%, у контрольній групі цей показник становить 30,6%. У експериментальній вибірці знизилися показники низького і середнього рівня готовності до НДД і становлять 8,5% і 23,7%. У контрольній групі ці показники є вищими – 18,2% і 38% відповідно. За допомогою методів математичної статистики (критеріїв χ^2 і Вілкоксона) доведено вірогідність і достовірність отриманих результатів, що засвідчує ефективність системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до НДД.

Отримані в процесі дослідницької роботи результати не претендують на вичерпне вирішення досліджуваної проблеми. Необхідним є подальше вивчення таких аспектів: розробка і впровадження комплексних технологій науково-дослідницької підготовки фахівців; створення у ЗВО креативно-дослідницького середовища, яке сприяє становленню особистості фахівця-дослідника; забезпечення побудови навчальних курсів із дослідницькою траєкторією; створення сприятливих умов для представлення і поширення результатів наукових досліджень майбутніх фахівців соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fisher R., Dybicz P. The place of historical research in social work. *The journal of Sociology & Social Welfare*. 1999. Vol. 26, No. 3. P. 105–124.
2. Shpilachkova M. Historical research in social work – theory and practice. *ERIS Web Journal*. 2012. Vol. 3, No. 2. P. 22–33.
3. Dunlap K. A History of research in social work education. *Journal of Social Work Education*. 1993. Vol. 29, No. 3. P. 293–301.
4. Park R.E., Burgess E.W. *The City*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 240 p.
5. Howard J. *State of the prisons in England and Wales with preliminary observation, and an account of some foreign prisons*. Warrington: William Eyres, 1977. 540 p.
6. Booth C. *The life and labour of the people in London*. London: Nabu Pr., 2011. 282 p.
7. Andersson P. K. The moral mapping of Victorian and Edwardian London: Charles Booth, Christian Charity, and the Poor-but-Respectable by Thomas R. C. Gibson-Brydon. *Social history*. 2017. Vol. 101. P. 201–202.
8. Bowley A. L. *The change in the distribution of the national income*. Oxford: At the Clarendon Press, 1920. 36 p. URL:
<http://www.piketty.pse.ens.fr/files/Bowley1920.pdf>
9. Повідайчик О.С. Історичні аспекти дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників за рубежем. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: зб. матеріалів V всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 30–31 березня 2017 р.)*. Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 113–115.
10. Jansson B.S. *The reluctant welfare state: a history of American social welfare policies*. 7th ed. Pacific Grove: Brooks Cole, 2011. 558 p.
11. Gray J. Learning for Transfer –the Special Case of Practicing Social Wore in Different Countries. *Issues in Social Work Education*. 1986. Vol. 5, No. 2. P. 145–149.
12. Cournoyer B. *The Social Work Skills Workbook*. Boston: Cengage Learning, 2010. 600 p.

- 13.Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. Херсон, 2017. №3 (43). С. 444–447.
- 14.Burgess R.G. *Field Research: a Sourcebook and Field Manual*. 1st ed. Abingdon: Routledge, 1986. 300 p.
- 15.Cochrane A., Clarke J., Gewirtz S. *Comparing welfare states*. London: The Open University, 2001. 295 p.
- 16.Denzin N. K. *The Research Act*. Chicago: Aldine, 1978. 379 p.
- 17.Jorgensen D. *Participant Observation*. London: Sage, 1989. 123 p.
- 18.Neuman L.W. *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. 2-nd ed. Boston etc.: Allyn and Bacon, 1991. 594 p.
- 19.Rubington E., Weinberg M. *The study of social problems. Seven perspectives*. New York; Oxford: Oxford University Press, 1995. 400 p.
- 20.Янкович О.І., Поліщук В.А. *Історія соціальної педагогіки/соціальної роботи: навч. посібник*. Тернопіль: ТДПУ, 2009. 256 с.
- 21.Agnew Elizabeth N. *From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession*. Illinois: University of Illinois Press, 2003. 296.
- 22.Кубіцький С.О. *Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник*. Київ: ДАКККиМ, 2009. 298 с.
- 23.Ishibashi N. L. *Mary Richmond and the Causal Ontological Status of Relatedness*. *Smith College Studies in Social Work*. 2015.Vol. 85. P. 90–105.
- 24.Теорії і методи соціальної роботи: підручник / за ред. Т.В. Семігіної, І.І. Миговича. Київ: Академвидав, 2005. 328 с.
- 25.Сурмін Ю.П. *Метод аналізу ситуацій (case study) та його навчальні можливості. Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології*: кол. моногр. Київ: МАУП, 2005. С. 71–82.
- 26.Adams G.R., Schvaneveldt J.D. *Understanding research methods*. 2-nd ed. New York: Addison-Wesley Longman Ltd, 1991. 405 p.

27. Thomas W., Znaniecki F. *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: The Gorham press, 1927. 548 p. URL: <https://archive.org/details/polishpeasantine01thomuoft/page/n3>.
28. Neumann N. The teaching-research nexus: applying a framework to university students' learning experiences. *European Journal of Education*. 1994. № 29. P. 323–339.
29. Breckner R. The biographical-interpretative method: principles and procedures. *Social Strategies in Risk Societies, Sostris Working Paper 2: Case Study Materials*. 1998. P. 91-104.
30. Roberts V. *Biographical research*. Buckingham: Open University Press, 2002. 212 p.
31. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / ред. П. Гуревича. Москва: Издательская группа «Прогресс-Политика», 1992. 608 с.
32. Бауман З. Рассказанные жизни и прожитые истории. *Социологические исследования*. Москва, 2004. №1. С. 5–14.
33. Густафссон Б. Современный опыт Швеции в области международной миграции: проблемы и исследования. *Журнал исследований социальной политики*. Москва, 2003. Т. 1. №2. С. 185–212.
34. Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. *Прикладная социология: учебное пособие*. Москва: Гардарики, 2006. 176 с.
35. Кларк Дж. Неустойчивые государства: трансформация систем социального обеспечения. *Журнал исследований социальной политики*. Москва, 2003. Т. 1. №1. С. 69–89.
36. Ленуар Р, Мерлье Д, Пэнто Л., Шампань П. *Начала практической социологии*. Санкт-Петербург: «Алетейя», 2001. 410 с.
37. Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. Методология исследований и критического анализа в сфере социальной политики и социальной работы. *Социология: методология, методы, математическое моделирование*. Москва, 2005. №21. С. 51–77.
38. Harrington M. *The Other America: Poverty in the United States*. New York: Scribner, 1997. 252 p.

39. Zald M. N. Social welfare institutions: a sociological reader. New York: Wiley, 1965. P. 555–557.
40. Blau P. M. The dynamics of bureaucracy: a study of interpersonal relations in two agencies. Chicago: Chicago University Press, 1963. 322 p.
41. Захарченко М.В., Бурлачук В.Ф., Молчанов М.О. Соціологічна думка України. Київ: Заповіт, 1996. 424 с.
42. Історія соціологічної думки в Україні: навчальний посібник. Львів: Новий світ, 2000. 334 с.
43. Мусієздов О.О. Історія української соціології: навчально-методичний посібник. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2004. 117 с.
44. Рибщун О. Українська академічна соціологія на рубежі 60-70-х рр. ХХ ст.: початки інституціонального процесу. *Соціальні виміри суспільства*. Київ: ІС НАН України, 2008. Вип. 11. С. 106–116.
45. Рибщун О. Формування передумов української академічної соціології за радянської доби. *Соціальні виміри суспільства*. Київ: ІС НАН України, 2007. Вип. 10. С. 63–76.
46. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Київ: Наукова думка, 1995. 225 с.
47. Степаненко В., Рибщун О. Українська соціологія: суспільно-історичний та ідеологічний контексти. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2009. №2. С. 23–46.
48. Танчер В. Соціологічна думка України на тлі світової соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 1998. №1–2. С. 18–26.
49. Шульга М. Українська соціологія у пошуках само ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2000. №2. С. 170–177.
50. Соціальна робота. В 3-х ч. Ч. 2. Теорії та методи соціальної роботи / ред. Т.В. Семигіна., І.М. Грига. Київ: Києво-Могилянська академія, 2004. 216 с.
51. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 344 с.

52. Beck J. Cognitive Therapy. New York: Guilford, 1995. 378 p.
53. Howe D. A Brief Introduction to SW Theory. London: Palgrave Macmillan, 2009. 240 p.
54. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 352 с.
55. Хлівна О. М. Здорова особистість в світлі гуманістичної моделі А. Маслоу та акмеологічного підходу. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2005. №9. С. 1–4.
56. Skinner B. F. About Behaviorism. New York: Vintage, 1976. 291 p.
57. Schatz M.S. A model of initial and advanced generalist social work. *Journal of Social Work Education*. 1990. Vol. 26. P. 223.
58. Вильсон Д. Т. Поведенческая терапия. *Журнал практической психологии и психоанализа*. Москва, 2000. №3. С. 15–22.
59. Гайдук Н. Концептуальні засади застосування посередництва при розв'язанні конфліктів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2003. №6. С. 147–157.
60. Гришина Н. В. Психологія конфлікту. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 544 с.
61. Brandell J., Perlman F. Psychoanalytic Theory. *Theory and Practice in clinical social work*. New York: Simon and Schuster/Free Press. 1997. P. 101–131.
62. Rowe W. Client Centered Theory: The enduring principles of a prison-centered approach / Ed. F. Turner. *Social Work Treatment*. New York: Oxford University Press. 2011. P. 58–76.
63. Державна служба статистики України. Статистична інформація за 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення: 20.06.2018 р.)
64. Анотований збірник інформації щодо наукових досліджень, виконаних відповідно до Тематичного плану науково-дослідних та дослідно-технічних розробок, що виконувались на замовлення Мінсоцполітики у 2015 році. Київ. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html> (дата звернення: 14.07. 2018 р.)
65. Повідайчик О.С. Соціально-економічні фактори підготовки соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Вища школа і ринок праці:*

інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачєво, 19–21 жовтня 2016 р.). Мукачєво: Вид-во МДУ, 2016. С. 177–179.

66. Управлінські аспекти соціальної роботи / ред. М. Головатий, М. Лукашевич, Г. Дмитернко та ін. Київ: МАУП, 2004. 368 с.
67. Лукашевич М.П., Туленков М.М. Менеджмент соціальної роботи: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Каравела, 2007. 296 с.
68. Овод Ю. Інноваційні технології в соціальній роботі. *Збірник наукових праць Національної Академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. Хмельницький, 2016. № 3 (5). С. 175–184.
69. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. *Соціальна робота: Теорія і практика*. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
70. Борисова Ю.В. *Методологія та методи соціальних досліджень: навчальний посібник*. Київ: ДЦССМ, 2003. 218 с.
71. Забарна Е., Ваннік К. Інновації в соціальній організації: сутність, види, відмінні характеристики. *Ефективна економіка*. 2014. Вип. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3312>.
72. Бернгард Г. Качественные и количественные методы исследования в социальной работе. *Теория и практика социальной работы: Отечественный и зарубежный опыт* [сборник в 2 т.] / Отв. ред. Т. Ф. Яркіна, В. Г. Бочарова. Москва-Тула: Изд-во АСОПИР, 1993. Т.1. С. 127–134.
73. Grinnell R.M., Unrau Y.A. *Social Work Research and Evaluation: Foundations of Evidence-Based Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 640 p.
74. Marlou C. *Research Methods for Generalist Social Work*. Boston: Cengage Learning, 2010. 364 p.
75. Rubin A., Babbie E. *Research Methods for Social Work*. Brooks: Cole Publishing Company, 1997. 758 p.
76. Повідайчик О.С., Козубовська І.В., Попович І.Є. *Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії: монографія*. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2017. 212 с.

77. Яременко О. Соціальні дослідження як інструмент обґрунтування соціальних програм та проектів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2002. №1. С. 81–84.
78. Інновації в соціальних службах: навч.-метод. посіб./за ред. Т.В Семигіної, В.В. Покладова, І.М. Григи та ін. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 139 с.
79. Надвинична Т. Технології здійснення ефективної соціальної роботи. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Хмельницький, 2013. Вип. 3. С. 33–45.
80. Червінська Т.М. Особливості розвитку персоналу в умовах інноваційних змін. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. Київ: Київський нац. економ. університет ім. В. Гетьмана, 2015. Вип.1. С. 135–140.
81. Олійник К. Професійна мобільність як складова підготовки працівників соціальної служби. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. Вип. 10 (37). С. 273–276.
82. Сушенцева Л.Л., Сушенцев О.О. Вплив професійної мобільності на конкурентноздатність фахівця на сучасному ринку праці. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. Вип. 4 (31). С. 568–572.
83. Дьячек Т.П. Подготовка социальных работников к исследовательской деятельности: теория и практика: монография. Тамбов: изд-во ТГУ, 2002. 167 с.
84. Avis J. Further education in England: the new localism, systems theory and governance. *Journal of Education Policy*. 2009. Vol. 24 (5). P. 633–648.
85. Darling-Hammond L., Lieberman A. *Teacher Education around the World: Changing Policies and Practices (Teacher Quality and School Development)*. London: Routledge, 2012. 216 p.
86. Сацик В. І. Сучасні принципи і методи інтеграції дослідницької компоненти у навчальний процес. *Від викладання дисциплін – до освоєння наук: трансформація змісту, технологій освітньої діяльності та розвиток педагогічної майстерності*: зб. матеріалів наук.-метод. конф. (Київ, 31 січня 2013 р.). Київ: КНЕУ, 2013. С. 108–110.

- 87.Козак Л.В. Розвиток університетської освіти: навчання на основі дослідження. *Освітологічний дискурс*. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2016. Вип. 2 (14). С. 38–52.
- 88.Healey M. Linking research and teaching to benefit student learning. *Journal of Geography in Higher Education*. 2005. Vol. 29. P. 183–201.
- 89.Мосьондз В. Наука в різних іпостасях. *Віче*. Київ, 2012. Вип. 6. С. 12–15.
- 90.Агацци Э. Моральное измерение науки и техники. Москва: Московский философский фонд, 1998. 324 с.
- 91.Краевский В.В. Методология научного исследования. Санкт-Петербург: СПбГУП, 2001. 323 с.
- 92.Лешкевич Т.Г. Философия науки: традиции и новации: учеб. пособие для вузов. Москва: Издательство ПРИОР, 2001. 428 с.
- 93.Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. Москва: СИНТЕГ, 2007. 668 с.
- 94.Філософський енциклопедичний словник / ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
- 95.Спиця Н.В. Філософія науки: від нового часу до сьогодення. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Запоріжжя: Вид-во Запорізької державної інженерної академії, 2012. Вип. 49. С. 152–158.
- 96.Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 990 с.
- 97.Гончаров С.М. Студентські наукові дослідження в кредитно-модульній системі організації навчального процесу: навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2006. 128 с.
- 98.Kerlinger F.N. Foundations of Behavioral Research. Educational and Psychological Enquiry. Holt: Rinehart and Winston, 1964. 739 p.
- 99.Попович І.Є. Формування дослідницьких умінь майбутнього вчителя в університетах Великої Британії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2018. 289 с.

100. Norton L. Innovatory Courses: Matching Lectures. *Objectives with Students' Perceptions and Academic Performance*. 2002. Vol.10 (30). P. 331–343.
101. Кушнір В. Дослідницька діяльність у фундаментальній професійній підготовці майбутніх учителів. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Кропивницький: ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. №150. С. 23–28.
102. Elliott J. Action Research for Educational Change. Philadelphia: Open University Press, 1991. 262 p.
103. Popovich I.E. Training of teacher-researcher in the system of pedagogic education in Great Britain. *Scientific Journal Virtus*. 2017. Vol. 12. P. 154–157.
104. Кловак Г.Т. Генеза підготовки майбутнього вчителя дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (кінець XIX-XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2005. 36 с.
105. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? Київ: Віпол, 2000. 636 с.
106. Голуб Т.П. Організація дослідницької діяльності студентів технічних спеціальностей у межах курсу іноземної мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 6. С.117–121.
107. Ніколаєва Л. Теоретичні аспекти науково-дослідницької діяльності студентів магістратури. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. №4(2). С. 178–184.
108. Райхман Є. І. Формування професійної креативності майбутніх магістрів педагогічної освіти в науково-дослідній роботі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 112–119.
109. Уйсімбаєва Н.В. Науково-дослідницька діяльність майбутнього фахівця. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 88. С. 243–246.
110. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Основні підходи до науково-дослідницької роботи студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 1 (40). С. 216–218.

111. Повідайчик О.С. Особливості науково-дослідницької діяльності фахівців соціальної роботи. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовтня 2016 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. С. 82–85.
112. Повідайчик О.С. Науково-дослідна робота студентів у системі вищої професійної освіти. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*: зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачево, 19–20 травня 2016 р.). Мукачево: МДУ, 2016. С. 174–176.
113. Ромашенко І. Зміст та функції науково-дослідницької діяльності майбутніх фахівців гуманітарних спеціальностей. *Молодь і ринок*. 2014. №4(111). С. 26–30.
114. Повідайчик О.С. Функції науково-дослідницької діяльності в системі соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 180–183.
115. Повідайчик О.С. Модель дослідницького середовища соціальної роботи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. LXXVI. Т. 3. С. 130–134.
116. Макарова Л.Н. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность. Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. 142 с.
117. Стеценко І.В. Моделювання систем. Черкаси: ЧДТУ, 2010. 399 с.
118. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / ред. І.Д. Зверєва. Київ-Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
119. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ: АБУ, 2002. 480 с.
120. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2004. 208 с.
121. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Кондор, 2003. 192 с.
122. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 116 с.
123. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Київ: Слово, 2003. 240 с.

124. Сидоров В. Ролі та функції соціальних працівників. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* / ред. В. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000. С. 46-86.
125. Повідайчик О.С. Умови формування готовності майбутніх фахівців до науково-дослідницької діяльності в професійній сфері. *Current issues and problems of social sciences: conference proceedings* (Kielce, June 28-30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. P. 51–54.
126. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина. Москва: ИНФРА-М, 2002. 427 с.
127. Повідайчик О., Козубовська І., Поповч І. Формування дослідницьких умінь студентів у європейській системі вищої освіти. *Virtus. Scientific Journal*. 2018. №23. С. 101–104.
128. Психологічна енциклопедія / упоряд. О.М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
129. Волинець Ю. О. Формування дослідницьких умінь у студентів – майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 15. С. 193–200.
130. Мишковська Т. Д. Формування дослідницько-педагогічних умінь студентів в умовах модульної організації процесу навчання: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чернівецький Національний університет. Чернівці, 1999. 322 с.
131. Базелюк В. Г. Формування готовності керівників ЗНЗ до дослідницької діяльності у школі. *Імідж сучасного педагога*. 2008. № 3–4. С. 40–45.
132. Худжамбердиев Ч. Совершенствование подготовки студентов к научно-исследовательской деятельности по педагогическим наукам: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Худжандский гос. у-т. Худжанд, 2004. 182 с.
133. Калугина Н.Л. Формирование исследовательских умений студентов университета в процессе самостоятельной работы: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Магнитогорский гос. тех. у-т. Магнитогорск, 2005. 176 с.
134. Буднік С. Навчально-дослідницькі уміння: сутнісно-структурний аналіз. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Професійна освіта*. 2013. № 7. С. 130–133.

135. Лозова В.І. Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник. Харків: «ОВС», 2006. 496 с.
136. Мирончук Н.М. Зміст та форми дослідницької діяльності студентів у процесі педагогічної підготовки у ВНЗ. *Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 листопада 2013 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини, 2013. С. 170–176.
137. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Царькова В.Б. Учитель иностранного языка. Мастерство и личность. Москва: Просвещение, 1993. 159 с.
138. Москалюк Н.В. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів природничого профілю в процесі вивчення біологічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2013. 19 с.
139. Беспамятных Т.А. Методика учебно-исследовательской работы учащихся при углубленном изучении общей биологии: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Санкт-Петербургский гос. у-т. Санкт-Петербург, 2002. 20 с.
140. Зимняя И.А., Шашенкова, Е.А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности. Ижевск: Изд-во Ижевского ун-та, 2001. 234 с.
141. Тутарищева С.М. Формирование готовности будущих специалистов к научно-исследовательской деятельности в профессиональной сфере: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Адыгейский государственный университет. Майкоп, 2006. 191 с.
142. Башманівський О.Л. Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 193 с.
143. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.
144. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти: монографія. Київ: Коло, 2007. 374 с.

145. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. Москва: Либроком, 2009. 280 с.
146. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
147. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
148. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / ред. А.Є. Конверський. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 352 с.
149. Бурчин М. Н. Введение в современную точную методологию науки: структуры систем знаний. Москва: АО «Аспект-Пресс», 1994. 120 с.
150. Добронравова І., Білоус С., Комар О. Новітня західна філософія науки: підручник. Київ: Парапан, 2008. 216 с.
151. Шевчук Р. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. №1(11) С. 31–45.
152. Алексеєнко Т.Ф. Роль концептуалізації в розвитку соціально-педагогічного знання. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2013. №4. С. 66–71.
153. Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпро: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
154. Минкина В.П. Информационная культура и способность к рефлексии. *Высшее образование*. 1995. № 4. С. 27–36.
155. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. Москва: Высшая школа, 2004. 512 с.
156. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник / ред. А.Й. Капська. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
157. Технологии социальной работы: учебник / ред. Е.И. Холостова. Москва: ИНФРА-М, 2001. 400 с.
158. Технология социальной работы: учебное пособие для студ. высш. учебн. заведений / ред. И.Г. Зайнышева. Москва: Гум. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 240 с.

159. Технології соціально-педагогічної роботи: навчальний посібник / ред. А.Й. Капська. Київ: УДЦССМ, 2000. 372 с.
160. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Київ: Центр навч. літератури, 2006. 464 с.
161. Данко Д. В. Теоретичні засади технологізації медико-соціальної роботи. *Вісник Луганського національного університету: Серія «Педагогічні науки»*. 2012. Вип. 19 (254). С. 20–25.
162. Мартыненко А. В. Медико-социальная работа: теория, технологии, образование. Москва: Наука, 1999. 240 с.
163. Сафронова В.М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 192 с.
164. Шкуро В. Типологія соціальних проєктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. № 6. С. 81–83.
165. Васильева Т. В. К вопросу о формировании в вузе культуры профессионально-проектной деятельности бакалавров социальной работы. *Человеческий капитал*. 2014. № 4 (64). С. 58–64.
166. Капська А.Й., Волинська Л.В., Карпенко О.Г., Филипчук В.С. Комуникативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом. Київ: ДЦСМ, 2003. 87 с.
167. Макеева О. Структура професійної культури майбутніх соціальних працівників. *Педагогічні науки*. 2016. № 65. С. 122–128.
168. Букач М.М. Компетентнісно орієнтоване навчання як основа формування майбутнього соціального працівника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 22. С. 119–131.
169. Годлевська Д. М. Проблема комуникативної культури соціального працівника. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія: Соціологія. Соціальна педагогіка. Соціальна робота*. 2004. №11. С. 54–60.

170. Капська А. Й., Годлевська Д.М. Включаємо студентів у комунікативну взаємодію: метод. рекомендації. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2007. 24 с.
171. Корніяка О. М. Психологія розвитку комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2012. Вип. 39. С. 211–223.
172. Канюк О. Л., Козубовська І. В. Професійне спілкування в соціальній роботі: методичні рекомендації до вивчення курсу. Ужгород: УжНУ, 2008. 54 с.
173. Канюк О. Л., Козубовська І. В. Формування умінь іншомовного ділового спілкування у майбутніх соціальних працівників: монографія. Ужгород: УжНУ, 2008. 139 с.
174. Кобзар Т. Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 1998. №1. С. 46–49.
175. Повідайчик О.С. Інформаційна культура особистості: соціально-філософський аналіз поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Політологія, соціологія, філософія»*. 2009. № 11. С. 189–193.
176. Повідайчик О.С. Інформаційна культура в системі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 р.). Хмельницький: ХНУ, 2010. С. 92–93.
177. Повідайчик О.С. Інформаційні технології в соціальній роботі. *Актуальні проблеми соціальної роботи: волонтерство як важливий ресурс соціальної роботи*: матеріали доповідей та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27 вересня 2013 р.). Ужгород: УжНУ, 2013. С. 76–80.
178. Повідайчик О.С. Деякі аспекти науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах. *Соціальна робота і соціальна педагогіка*: зб. матер. IV всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28-29 квітня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 83–87.

179. Повідайчик О.С. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі професійної підготовки: монографія. Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 477 с.
180. Ковальова І.Г. Розвиток науково-технічної творчості молоді України 1985-1990 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун.-т. Донецьк, 1996. 20 с.
181. Закон України «Про вищу освіту» №1556-VII від 01.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №37-38. С. 2716.
182. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 № 966-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 20.01.2018 р.)
183. Вернидуб Р. Формування дослідницької компетентності студентів-бакалаврів педагогічних університетів. *Рідна школа*. 2012. № 6. С. 58–62.
184. Освітні програми. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: <http://www.dnu.dp.ua/view/perelik>. (дата звернення: 23.03.2018 р.)
185. Освітні програми. Запорізький національний університет. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/pk/11718>. (дата звернення: 23.03.2018 р.)
186. Освітні програми. Карпатський інститут підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна. URL: <http://ab.uu.edu.ua/eduspec>. (дата звернення: 23.03.2018 р.)
187. Освітні програми. Ужгородський національний університет. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/15068>. (дата звернення: 23.03.2018 р.)
188. Освітні програми. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. URL: http://dspu.edu.ua/sgf/?page_id=54. (дата звернення: 23.03.2018 р.)
189. Освітні програми. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. URL: <https://mdpu.org.ua/osvita/osvitni-programi-ta-yih-profilii/> (дата звернення: 23.03.2018 р.)
190. Освітні програми. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: <http://tnpu.edu.ua/osv-tn-programi.php>. (дата звернення: 23.03.2018 р.)

191. Наукове товариство студентів та аспірантів імені професора Василя Надім'янова. URL: <http://ddpu.drohobych.net/nauka-v-universiteti/studentske-naukove-tovarystvo-imen/>. (дата звернення: 03.06.2018 р.).
192. Повідайчик О.С. Вітчизняний досвід науково-дослідницької підготовки студентів у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 2 (41). С. 198–201.
193. Повідайчик О.С. Особливості дослідницької підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 жовтня 2017 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2017. С. 97–99.
194. Повідайчик О. С. Аналіз стану готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. Вип. 1 (42). С. 183–187.
195. Лисенко М.Р. Реформирование системы высшего образования во Франции в 80-90е гг. XX в.: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Московский гос. у-т. Москва, 2002. 236 с.
196. Мельникова Л.И. Начальное профессиональное образование в Германии: историко-структурный анализ. Барнаул: Пресс-релиз, 1999. 237 с.
197. Байбакова О.О. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–16 серпня 2016 р.). Одеса: Південна фундація педагогіки, 2016. С. 58–62.
198. Ben-David J. *Centers of Learning: Britain, France, Germany, United States*. Piscataway: Transaction Publishers, 1992. 240 p.
199. Козубовська І. В., Стойка О.Я. Трансформаційні процеси в сучасній вищій школі США. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. № 2. 111–116.

200. Тименко В. М. Педагогічні засади соціальної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 21 с.
201. Соціальна робота: підручник / ред. В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н. Горішна та ін. Тернопіль: ВАТ «ВПК «Збруч», 2010. 330 с.
202. Ратнер Ф.Л. Научная деятельность студентов в системе многоуровневого образования за рубежом. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1997. 28 с.
203. Allan-Meares P. Social work services in schools: A national study of entry-level tasks. *Social Work*. 1994. № 39(5). P.560–565.
204. Arkava M.I., Lane T.A. Beginning social work research. Boston, MA: Allyn and Bacon, 1983. 371 p.
205. Babbie E.R. The practice of social research. 4 ed. Belmont CA: Wadsworth, 1986. 530 p.
206. Bisman C. Social Work Practice: Cases and Principles. California: Pacific Grove, 1994. 314 p.
207. Cournoyer B. The Social Work Skills Workbook. Albany, Brooks: Cole Company, 1996. 444 p.
208. Kraybillm D., Iacono-Harris D., Bascom R. Teaching Social Work Research. A Consumer's Approach. *Journal of Education of Social Work*. 1982. Vol.18. P.55–61.
209. O'Hare T. Integrating Research and Practice: a Framework for Implementation. *Social Work*. 1991. Vol.36. P.220–222.
210. Payne M. Modern Social Work Theory: a Critical Introduction. Chicago: Lyceum Books INC, 1991. 285 p.
211. Reid W.J., Smith A.D. Research in Social Work. 2nd ed. New York: Columbia University Press, 1989. 486 p.
212. Lucas C. J. American Higher Education: A History. N.Y.: St, Martin's Griffin, 1994. 292 p.
213. Усманов Б.Ф. Социальная инноватика. Москва: Социум, 2009. 518 с.
214. Barnes A., Ephross P. The impact of hate violence on victims: Emotional and behavioral responses to attacks. *Social Work*. 1994. № 39 (3). P. 247–251.

215. Логвиненко Т. О. Вища освіта Данії, Норвегії, Швеції у сучасному європейському вимірі. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2014. № 30. С. 86–89.
216. Закиров И.В., Ляхович Е.С. Миссия университетов в европейской культуре. Москва: Фонд «Новое тысячелетие», 1994. 52 с.
217. Доэл, М., Шардлоу С. Практика социальной работы. Москва: Аспект Пресс, 1995. 237 с.
218. Бомбик М. Подготовка к исследованиям в области социальной работы. *Обучение социальной работе: Преемственность и инновации* / ред. Ш.Рамон, Р.Сари. Москва: Аспект Пресс, 1996. С. 94–107.
219. Роджерс Г. Сравнительный подход к практической подготовке студентов к социальной работе. *Обучение практике социальной работы: Международный взгляд и перспективы* / ред. М. Доэл, С. Шардлоу. Москва: Аспект Пресс, 1997. С. 150–170.
220. Браунс Х., Крамер Д. Обучение социальной работе и социальной педагогике в Европе. *Социальная педагогика и социальная работа за рубежом*. 1991. №1. С. 27–28.
221. Bachelor of Science in Social Work. Lund University: School of Social Work. URL: <https://www.soch.lu.se/en/education/bachelors-programme>.
222. Логвиненко Т.О. Теорія і практика підготовки соціальних працівників в університетах Скандинавських країн: Данія, Норвегія, Швеція: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2016. 602 с.
223. Postgraduate programmes. URL: <http://www.hsv.se/highereducation/postgraduateprogrammes.4.539a949110f3d5914ec800062161.html>. (Last accessed: 08.04.2018).
224. European Master in Social Work. URL: http://eng.uvm.dk/~media/UVM/Filer/English/PDF/Fact%20sheets/101221Master_in_Social_Education.pdf (Last accessed: 10.04.2018).

225. Busse T.V., Mansfield R.S. Selected personality traits and achievement in male scientists of psychology. *Provincetown*. 1984. №6. S.17–131.
226. Aulerich G., Doebeing K. Umstrukturierung im tertiären Bildungssektor der neuen Länder. *Das Hochschulwesen*. 1993. №5. S. 5–8.
227. Drewelow H. Buchbesprechungen: Hochbegabtenforderung international. *Pädagogik*. 1990. №1. S. 78–79.
228. Goerig M. Wirksame Gestaltung der Arbeitsprozesse in der Forschungsgruppe – einige Aufforderungen an den Forschungsgruppenleiter. *Das Hochschulwesen*. 1988. №3. S. 76–78.
229. Kay R. Managing creativity in science and Hi-Tech. Berlin: SpringerVerlag, 1990. 221 p.
230. Дернова М.Г. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2014. Вип. 2 (9). С. 137–145.
231. Göhringer A. University of Cooperative Education – Karlsruhe: The Dual System of Higher Education in Germany. *Asia Pacific Journal of Cooperative Education*. 2002. Vol. 3 (2). P. 53–58.
232. Bernard F. Zielgerichtete Einbeziehung von Studenten in die Leitung von Seminaren. *Das Hochschulwesen*. 1997. №4. S. 24–26.
233. Отрощенко Л.С. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічного профілю у вищій освіті Німеччини. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 169 с.
234. Космюцький А. Про діяльність вищих університетів Німеччини. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2010. 230 с.
235. Настич Т. Сучасні тенденції вищої освіти в Німеччині, Польщі та Україні (порівняльний аналіз). *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. №2 (12). С. 156–165.
236. Borg S. Language teacher research engagement. *Language Teaching*. 2010. Vol. 43. Issue 4. P. 391–429.

237. Griffiths R. Knowledge production and the research-teaching nexus: the case of the built environmental disciplines. *Studies in Higher Education*. 2004. №29 (6). P. 709–726.
238. Повідайчик О.С., Попович І.Є. Варга Н.І. Формування дослідницьких умінь студентів у вищих навчальних закладах Великої Британії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського*. 2017. №4 (59). С. 421–426.
239. Архипова С.П. Технології, методи і моделі дистанційного навчання. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць*. 2001. №19 (2). С. 111–115.
240. MA Education University of Greenwich. URL: <http://www2.gre.ac.uk/study/courses/pg/eduge/ed>. (Last accessed: 15.04.2018).
241. Little D. *Learner Autonomy: Definitions, Issues, Problems*. Dublin: Authentic, 1991. 60 p.
242. Cairns J., Gardner R., Lawton D. *Values and the Curriculum*. London: Woburn Press, 2000. P. 52–73.
243. McKimm J., Jollie C., Hatter M. *Mentoring: Theory and Practice*. Preparedness to Practice project, mentoring scheme. London: Imperial College School, 2007. 24 p.
244. Megginson D., Clutterbuck D. *Mentoring in action: A practical guide for managers*. London: Kogan Page Ltd, 2006. 240 p.
245. Burton D. Defining the role of the university mentor in initial teacher education. *Mentoring and Tutoring*. 1995. Vol. 3 (2). P. 50–55.
246. Abercrombie M.L. *Changing Basic Assumptions About Teaching and Learning. Developing Student Autonomy in Learning*. London: Kogan Page, 1981. 222 p.
247. Попович І.Є. Сучасні форми і методи підготовки вчителя-дослідника у Великій Британії. *Сучасний вимір психології та педагогіки: матеріали міжнар. наук. пр. конф.* (Львів, 27–28 травня 2016 р.). Львів: Львівська пед. спільнота, 2016. С. 116–121.
248. Cochran-Smith M., Lytle S.L. The teacher research movement: A decade later. *Educational Researcher*. 1999. Vol. 28 (7). P. 15–25.

249. Cohen L., Manion L. *Research Methods in Education*. London-New York: Routledge, 2011. 784 с.
250. Sutton C. R. Group Study Methods: Applying the ideas of M.L.J. Abercrombie to the Design of Courses for Teachers. *Education for Teaching*. 1971. №86. P. 3–18.
251. Elton L. Research and Teaching: conditions for a positive link. *Teaching in Higher Education*. 2001. Vol. 6. P. 43–56.
252. Jenkins A., Healey M. *Institutional Strategies to Link Teaching and Research*. York: The Higher Education Academy, 2005. 68 p.
253. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Розвиток ступеневої соціальної освіти у Великій Британії. *Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем вихованні і освіти: зб. матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 липня 2016 р.)*. Харків: Центр педагогічних досліджень, 2016. С. 81–84.
254. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 16 вересня 2016 р.)*. Ужгород: УжНУ, 2016. С. 140–141.
255. Bailey B., Robson J. Changing Teachers: a critical review of recent policies affecting the professional training and qualifications of teachers in schools, colleges and universities in England. *Journal of Vocational Education and Training*. 2002. №54 (3). P. 325–341.
256. Collis B., Moonen J. *Flexible learning in a digital world: experiences and expectations*. London: Routledge, 2012. 237 p.
257. Сергєєва О. Використання інформаційних технологій у професійній підготовці фахівців в університетах Великої Британії. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. 2016. Вип. 147. С. 121–124.
258. Dearing R. *The institute for learning and teaching in higher education: institutions, academics and the assessment of prior experimental learning*. London: Rontledge Falmer, 2001. 152 p.

259. Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання / уклад.: Кулага І., Ільницький Д. та ін. Київ: Інститут вищої освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2013. 38 с.
260. Reisman S., Dear R., Edge D. Evolution of Web-based distance learning strategies. *The International Journal of Educational Management*. 2001. №15 (5). P. 245–251.
261. The e-Learning Guild's Handbook of e-Learning Strategy. URL: www.elearningguild.com/showFile.cfm?id=2509. (Last accessed: 17.04.2018).
262. Варга Н. Деякі аспекти науково-дослідницької діяльності у вищій школі європейських країн. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Конін – Ужгород – Дрогобич, 15 червня 2018 р.). Дрогобич: Посвіт. С. 114-116.
263. Hammond J. Learning by the case method. HBS Publishing, Boston: Harvard Business School, 2002. 4 p.
264. Harkin J., Turner G., Dawn T. Teaching Young Adults. London: Routledge-Falmer, 2001. 176 p.
265. Burton D. The changing role of the university tutor within school-based initial teacher education: issues of role contingency and complementarity within a secondary partnership scheme. *Journal of Education for Teaching*. 1998. №24 (2). P. 129–143.
266. McCalla G.L The Central Importance of Student Modeling to Intelligent Tutoring. *New Directions for Intelligent Tutoring System*. Berlin: Springer-Verlag. 1992. №91. P.107–131.
267. Mitchell P.D. Techniques for Tutoring System. *Computers and Education*. 1993. №20 (1). P. 55–61.
268. Wenger E. Artificial intelligent and tutoring systems. Los Altos: Morgan Kauf, 1987. 510 p.
269. Повідайчик О.С. Методологічні засади науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 січня 2017 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 42–46.

270. Повідайчик О.С., Опачко М.В., Соломка Е.Т. Забезпечення якості підготовки фахівців в умовах кредитно-модульної системи навчання. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Серія «Філософія, політологія»*. 2010. Вип. 96. С. 120–125.
271. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Квалітологічний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у вищій школі. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм*: зб. матер. III Всеукр. викладацько-студ. наук.-практ. конф. (Кременчук, 2 березня 2018 р.). Кременчук: Посвіт, 2018. С. 125–128.
272. Повідайчик О.С. Системний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у ВНЗ. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: зб. матер. III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 29–30 березня 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 317–319.
273. Повідайчик О. Компетентнісний підхід до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців*: зб. матер. II-ї Міжнар. наук. Інтернет-конф. (Київ, 26–27 квітня 2018 р.). Київ: Альфа-ПК, 2018. С. 108–110.
274. Повідайчик О. Культурологічний підхід до науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*: зб. матер. IV-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород – Дрогобич, 15 червня 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 221–222.
275. Повідайчик О.С., Варга Н.І. Роль додаткової освіти в процесі формування готовності студентів до науково-дослідної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 39. С. 212–215.
276. Повідайчик О.С. Структура готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 травня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 100–103.

277. Повідайчик О.С. Формування готовності студентів до науково-дослідницької роботи як педагогічна проблема. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2017. Вип. 1(18). С. 118–123.
278. Коменский Я., Локк Д., Руссо Ж., Песталоцци И. Педагогическое наследие. Москва: Педагогика, 1989. 416 с.
279. Пойа Д. Как решать задачу? Львов: Квантор, 1991. 216 с.
280. Spoken-Smith R., Walker R. Can Inquiry-based Learning Strengthen the Links Teaching and Disciplinary Research? *Studies in Higher Education*. 2010. Vol. 35 (6). P. 723–740.
281. Mills J.E., Treagust D.F. Engineering education – is problem-based or project-based learning the answer? *Australasian Journal of Engineering Education*. 2003. №3 (2). P. 2–16.
282. Prince M.J., Felder R.M. Inductive teaching and learning methods: Definitions, comparisons, and research bases. *Journal of Engineering Education*. 2006. №95 (2). P. 123–138.
283. Wildt J. Forschendes Lernen: Lernen im «Format» der Forschung. *Journal hochschuldidaktik. Forschendes lernen: perspektiven eines konzepts*. 2009. №2. S. 4–7.
284. Aditomo A., Goodyear P., Bliuc A., Ellis R. Inquiry-based learning in higher education: principal forms, educational objectives, and disciplinary variations. *Studies in Higher Education*. 2013. №38. P. 1239–1258.
285. Антонова О. До історії становлення дослідницького навчання. *Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 21 листопада 2013 р.)*. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2013. С. 6–13.
286. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. Москва: Высшая школа, 1981. 240 с.
287. Литовченко В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР: дис. ... канд.

пед. наук: 13.00.01 / Белорусский государственный университет. Минск, 1990. 197 с.

288. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник: навчальний посібник. Київ: [б.в.], 2015. 56 с.
289. Репета Л. Формирование исследовательской компетенции учащихся. *General and Professional Education*. 2011. №3. С. 28–33.
290. Рогозіна О.В. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів трудового навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут професійно-технічної освіти АПН України. Київ, 2007. 215 с.
291. Савенков А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению. Москва: Ось-89, 2006. 480 с.
292. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. Київ: Радянська школа, 1981. 206 с.
293. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 421 с.
294. Лозовая В.И. Познавательная активность как педагогическая проблема. *Советская педагогика*. 1989. №11. С. 25–31.
295. Прошкін В. Основні підходи до визначення поняття «науково-дослідна робота студентів». *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2009. №2 (5), С. 114–117.
296. Логвинова Я. Науково-дослідницька робота студентів як умова формування екологічної компетентності майбутнього викладача біології. *Гірська школа українських Карпат*. 2013. №8-9. С. 84–86.
297. Райхман Є. Науково-дослідна робота майбутніх магістрів педагогічної освіти як педагогічний феномен. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2015. №1 (9). С. 164–170.
298. Артемчук Г.І., Курило В.М., Кочерган П.М. Методика організації науково-дослідної роботи: навч. посіб. Київ: Форум, 2000. 271 с.

299. Голуб Т.П. Інтеракція змісту науково-дослідницької роботи студентів і якості вищої технічної освіти. *Наука і освіта*. 2011. №6. С. 51–54.
300. Ягенська Г.В. Співпраця вчителя і учнів у процесі науково-дослідницької роботи як шлях до саморозвитку особистості: матеріали наук.-метод. посіб. *Орієнтація на особистість*. 2006. С. 342–343.
301. Гончаров С.М. Студентські наукові дослідження в кредитно-модульній системі організації навчального процесу: навчально-методичний посібник. Рівне: НУВГП, 2006. 172 с.
302. Торгашина Т.Н. Научно-исследовательская работа студентов педагогического вуза как средство развития их творческого потенциала: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Вогоградский государственный педагогический университет. Волгоград, 1999. 209 с.
303. Григоренко Л.В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы: автореф. дис. ... канд. пед. наук / 13.00.08. Кривой Рог, 1991. 18 с.
304. Зимняя И. А. Исследовательская деятельность студентов в вузе как объект проектирования в компетентностно-ориентированной ООП ВПО. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. 41 с.
305. Ничкало Н.Г., Гончаренко С.У., Лук'янова Л.Б., Радкевич В.О. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: монографія. Хмельницький: ТУП, 2002. 334 с.
306. Болотов В.А., Суриков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программ. *Педагогика*. 2003. №10. С. 8–14.
307. Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1036 с.
308. Головань М.С., Яценко В.В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*. 2012. Вип. 7. С. 55–62.
309. Митяева А. М. Особенности многоуровневой системы подготовки в современном вузе. *Педагогика*. 2005. №8. С. 69–75.

310. Боровков А. Б. Готовность учителя к использованию информационных технологий в педагогической деятельности как основа ИКТ-компетентности. *Информационные технологии в образовании (ИТО-2003)*: сб. тезисов Междунар. конгресса конференций. URL: http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&d=light&id_sec=118&id_thesis=4197.
311. Кобзар Н.В. Поняття «компетентність», «компетенція», «готовність до діяльності» в сучасній освітній парадигмі. *Науковий вісник Донбасу. Педагогічні науки*. 2010. №3. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN11/>.
312. Балл Г.О., Медінцев В.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011. №3. С. 7–14.
313. Гарашкина Н. Потенциал культурологического подхода в вузовской подготовке будущего социального работника. *Социально-экономические явления и процессы*. 2012. №2 (36). С. 189–195.
314. Гура В.В. Культурологический подход как теоретико-методологическая основа гуманизации информационных технологий обучения: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / 13.00.01. Ростовский-на-Дону гос. пед. ун-т. Ростов-на-Дону, 1994. 16 с.
315. Гуренко О. Методологічні підходи до полі культурної освіти майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2014. №2 (13). С. 31–38.
316. Колмогорова И.В. Культурологический подход к формированию педагогической культуры учителя. *Известия Уральского государственного университета*. 2008. №60. С. 163–167.
317. Погодина А.В. Культурологический подход в социально- психологических исследованиях образовательных учреждений. *Психологическая наука и образование*. 2010. №1. С. 41–47.
318. Дистервег А.О. О природосообразности и культуросообразности в обучении. *Народное образование*. 1998. №7–8. С. 193–197.

319. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Изд-во Смысл, 2005. 1136 с.
320. Субетто А.И. Сочинения. Ноосферизм: В 13 томах. Том восьмой: Квалитативизм: философия и теория качества, квалитология, качество жизни, качество человека и качество образования. Санкт-Петербург-Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2009. 726 с.
321. Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти. *Вища освіта України*. 2006. №1. С. 54–59.
322. Гарашкина Н. Квалитологический подход в вузовской подготовке будущих специалистов по социальной работе. *Вестник ТГУ*. 2015. №2 (142). С. 79–87.
323. Зайчук В.О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики. *Педагогіка і психологія*. 2007. №2. С. 18–26.
324. Ляшенко О. Якість освіти як основа функціонування і розвитку сучасних систем освіти. *Педагогіка і психологія*. 2005. №1. С. 5–12.
325. Кремень В.Г. Якісна освіта в контексті загальноцивілізаційних змін. *Педагогіка і психологія*. 2007. №2. С. 5–17.
326. Циба В. Кваліметрія – теорія вимірювання в гуманітарних і природничих науках. *Соціальна психологія*. 2005. №4. С. 3–19.
327. Никитина Н.И. Проектирование системы менеджмента качества непрерывного профессионального образования специалистов социномического профиля. *European Social Science Journal*. 2014. №6 (3). С. 101–108.
328. Джуран Дж. Качество в истории цивилизации. Эволюция, тенденции и перспективы управления качеством. Москва: Стандарты и Качество, 2004. 208 с.
329. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Київ-Рівне: [б.в.], 2007. 170 с.
330. Воронкова В. Гуманізація освіти, науки, політики, влади, суспільства. *Філософія освіти: наук. часопис*. 2007. №1–2 (7). С. 204–220.
331. Романенко М.І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід. Дніпро: «Промінь», 2001. 83 с.

332. Єремєєва В.М. Гуманістично-орієнтований підхід у процесі навчання майбутніх учителів як чинник їх професійного зростання. *Андрагогічний вісник: наукове електронне періодичне видання*. 2014. Вип. 5. С. 145–151.
333. Яркіна Т.Ф. Проблемы духовного мира человека на пороге ноосферной эпохи. *Педагогіка*. 1996. №2. С. 24–27.
334. Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю: монографія / ред. Г.В. Онкович. Київ: Педагогічна думка, 2012. 336 с.
335. Левківська К. В. Теоретичні основи інтеграційних процесів в освіті. *Вісник Житомирського університету*. 2010. Вип. 54. С. 177–181.
336. Вознюк О. В., Дубасенюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 684 с.
337. Кільдеров Д.Е. Інтеграційні процеси як соціально-педагогічна проблема підвищення якості освіти. Вища освіта України. *Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології»*. 2012. Т. 2. С. 144–151.
338. Національний Еразмус+ офіс в Україні (проект ЄС – веб-портал). URL: <http://www.erasmusplus.org.ua/>. (дата звернення: 10.05.2018 р.)
339. «Горизонт 2020» в Україні. URL: <http://h2020.link> (дата зверн.: 15.04.2018 р.)
340. Дудник І. Вступ до загальної теорії систем. Київ: Кондор, 2009. 205 с.
341. Жижко Т. Педагогічна система один із чинників впровадження ідеї інтенсифікації у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2017. №11. С. 144–151.
342. Іваненко К.В. Визначення сутності поняття «педагогічна система». *Збірник праць Інституту проблем виховання НАПН України*. 2011. С. 47–60.
343. Ковальчук В.А. Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія / ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 279–296.

344. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения (методологический аспект). Москва: Педагогика, 1977. 264 с.
345. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1. С. 144–150.
346. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця. 2015. Вип. 10. С. 63–67.
347. Винничук Р. Аксіологічний та культурологічний підходи як аспекти методології сучасної підготовки фахівців у вищій школі. *Молодий вчений*. 2018. №2 (54). С. 93–96.
348. Демінська Л. Аксіологічний підхід у педагогічному процесі. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2010. №14. С. 101–104.
349. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие. Москва: Академия, 2002. 208 с.
350. Нікора А. О. Методична підготовка майбутнього вчителя історії до формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі навчання етики: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. 216 с.
351. Ткачова Н. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: монографія. Харків: Каравела, 2006. 300 с.
352. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. Т.1: Теоретичні проблеми педагогіки. Київ: Радянська школа, 1983. 488 с.
353. Зеер Э.Ф., Романцев Г.М. Личностно-ориентированное профессиональное образование. *Педагогика*. 2002. №3. С.16–21.
354. Ляшенко О.І. Особистісно орієнтоване знання як сучасна парадигма проектування змісту освіти. *Філософія освіти в сучасній Україні*. 1996. С. 339–343.
355. Пантюк И.В., Прокашева В.А. Теоретико-методическая основа подготовки специалистов по социальной работе. *Медико-социальная экология личности*:

состояние и перспективы: материалы II Международной конференции. Минск: БГУ, 2004. С. 39–42.

356. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: навчально-методичний посібник. Київ: ДЦССМ, 2004. 164 с.
357. Мигович І.І. До питання про зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом.* Ужгород: «Art Line», 2003. С. 227–230.
358. Міщик Л.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. Запоріжжя: ЗДУ, 1997. 370 с.
359. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). Москва: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 192 с.
360. Закирова А. Ф. Теоретические основы педагогической герменевтики: монография. Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2001. 152 с.
361. Шпет Г. Г. Герменевтика и ее проблемы. Москва: МГУ, 2005. 266 с.
362. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. Москва: МГУ, 1991. 191 с.
363. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / ред. З. Н. Курлянд. Київ: Знання, 2005. 399 с.
364. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
365. Узнадзе Д.Н. Психология установки. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 416 с.
366. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 607 с.
367. Дьяченко М.И., Кадыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во БГУ, 1976. 176 с.
368. Чистякова С.Н. *Педагогическое сопровождение самоопределения школьников.* Москва: Издательский центр «Академия», 2007. 128 с.
369. Чапюк Ю. Готовність до педагогічної діяльності як наукова проблема. *Педагогічний часопис Волині.* 2015. №1. С. 26–30.

370. Вербиненко, Ю. Професійна готовність до педагогічної діяльності. *Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету*. 2013. С. 119–124.
371. Капская А.И. Формирование готовности студентов педвуза к исполнительско-речевой деятельности в системе профессиональной подготовки: автореф дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Киев. гос. пед. ин-т. Киев, 1989. 38 с.
372. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / ред. О.М. Пєхота, І.А. Зязюн. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 240 с.
373. Потапкіна Л. Готовність до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної Академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2015. №1. С. 198–207.
374. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. Москва: Исследовательский центр повышения качества образования, 2001. 144 с.
375. Архипова С. П. Акмеологічні аспекти становлення професіоналізму соціальних працівників. *Акмеологія в Україні: теорія і практика. Серія: Педагогічні науки*. 2010. №1. С. 9–15.
376. Поліщук В. Становлення професіоналізму соціального педагога на основі компонентів індивідуального стилю його діяльності. *Молодь і ринок*. 2011. №4 (75). С. 38–42.
377. Бодалев А., Рудкович Л. О субъективных факторах творческой деятельности человека. *Педагогіка*. 1995. №3. С. 19–23.
378. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: ученик. Санкт- Петербург: Питер, 2003. 256 с.
379. Ляшенко А. Профессиональное становление социального работника: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Российская Академия Управления. Москва, 1994. 144 с.

380. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности. *Вопросы философии*. 1997. №11. С. 55–72.
381. Балл О.Г. Гуманізація загальної і професійної освіти: спеціальна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ: Віпол, 2000. 134–157.
382. Leino J. Developing and Evaluation of Professional Competence. *Professional Growth and Development: Direction, Delivery and Dilemmas*. 1996. P. 71–90.
383. Shacklock G. Teacher conduct of life. *Asia-Pacific Journal of teacher education*. 1998. Vol. 26 (3). P. 177–189.
384. Шмелева Н. Формирование и развитие личности социального работника как профессионала. Москва: «Дашков и К», 2004. 92 с.
385. Povodaychuk O. Some Aspects of Preparing the Students to Research Work. *Intellectual Archive*. 2016. Vol. 5. №4. P. 33–37.
386. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Психолого-педагогічні аспекти соціальної освіти. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХНІ ст.*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січня 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 31–33.
387. Голубенко Т.О. Складові готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. *Психолого-педагогічні науки*. 2012. №5. С. 8–13.
388. Павлишина Н.Б. Структура готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у закладах соціального обслуговування людей похилого віку. *Освітологічний дискурс*. 2014. №2 (6). С. 141–151.
389. Карпенко О. Теоретико-методологічні підходи до професійної готовності фахівців соціальної роботи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2009. №11. С. 47–54.
390. Криницький Є.А. Формування професійної готовності майбутнього соціального працівника до роботи з громадськими організаціями. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2012. №62. С. 376–380.

391. Єгорова К. Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до соціальної реабілітації дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон, 2017. LXXIX, Том 2. С. 206–209.
392. Пожидаєва О.В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до консультативної діяльності у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2011. 20 с.
393. Поліщук В., Слозанська Г. Підготовка майбутніх соціальних працівників до попередження агресивного ставлення до дітей. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*. 2014. 714–717.
394. Козубовський Р.В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики девіантної поведінки серед учнівської молоді в процесі волонтерської практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2014. 20 с.
395. Данко Д. В. Компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до використання технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2012. №24. С. 43–45.
396. Прудка Л. Обґрунтування формування інтегративної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 20 с.
397. Борисенко М.І. Деякі аспекти професійного відбору та підготовки кадрів для соціальних служб. *Молодий вчений*. 2015. №5 (20), Ч.4. С. 100–102.
398. Мельник С. Перспективи підготовки фахівців для соціальної сфери. *Соціальний захист*. 2002. №8. С. 22–25.
399. Мигович І., Жмир В. Теоретичні засади соціальної роботи. Ужгород: Говерла, 2007. 416 с.

400. Головка Н. І. Проблеми формування особистісних рис студентів майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. 2011. №1-2. С. 35–39.
401. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: учеб. пособие. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 432 с.
402. Холостова Е.И. Профессиональный и духовно-нравственный портрет социального работника. Москва: Издательство «СОЮЗ», 1993. 35 с.
403. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 243 с.
404. Педагогічний словник / ред. М. Д. Ярмаченко. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
405. White R. Motivation Reconsidered: The Concept of Competence. *Psychological Review*. 1959. № 66. P. 297–333.
406. Кларин М.В. Технология обучения: идеал и реальность. Рига: Эксперимент, 1999. 180 с.
407. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій. Т. 3 / ред. Н. Шкуратова. Київ: ТОВ «ЛЛЛ». 2007. 320 с.
408. Максименко Е.В. К вопросу формирования готовности будущих специалистов по социальной работе к инновационной деятельности в процессе профессиональной подготовки. *Новые информационные технологии в образовании: материалы региональной научно-практической конференции*. (Калининград, 2009 г.). Калининград: МЭСИ, 2009. С. 83–85.
409. Загвязинский В.И., Зайцев М. П., Кудашов Г.Н. Основы социальной педагогики: учеб. пособие для студентов пед. вузов и колледжей. Москва: Педагогическое об-во России, 2002. 160 с.
410. Загвязинский В.И., Такирова А.Ф. Идея, замысел, гипотеза педагогического исследования. *Педагогіка*. 1997. №2. С.7–11.
411. Рубинштейн С.Л.. Принципы творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики. *Вопросы философии*. 1989. №4. С. 89–95.

412. Пономарев Я.А. Исследование творческого потенциала человека. *Психологический журнал*. 1991. №1. С.19–24.
413. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. Москва: Педагогика, 1987. 160 с.
414. Кармин А.С. Культурология. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Лань, 2003. 928 с.
415. Никитин В.А. Социальная педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений. Москва: Гум. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 272 с.
416. Дьяков А. П., Горченко Г. В., Стеценко А. И. и др. Развитие творческой активности студентов: опыт, проблемы, перспективы. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. 160 с.
417. Монтень М. Опыты. Москва: Голос, 1992. 384 с.
418. Тихомиров О.К. Структура мыслительной деятельности человека. Москва: Изд-во Московского университета, 1969. 304 с.
419. Байдарова О. Рефлексія як основа самоорганізації професійної діяльності соціального працівника. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка»*. 2007. Вип. 27–28. С. 120–123.
420. Байдарова О.О. Перспективи дослідження професійної рефлексії в супервізії соціального працівника. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. 2010. Вип.10. С. 12–24.
421. Вульфов Б.З. Профессиональная рефлексия: потребность, сущность, управление. *Magister*. 1995. №1. С.71–79.
422. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва: Институт психологии, 2005. 421 с
423. Савенко О.А. До проблеми дослідження рефлексії. *Наукові записки Інституту імені Г.С. Костюка АПН України*. Київ: ДП «Інформаційно аналітичне агентство». 2007. Вип. 35. С. 173–184.
424. Професійна освіта: словник / ред. С. Гончаренко, Н. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.

425. Брушлинский, А.В. Взаимосвязь процессуального и личностного аспектов мышления. *Мышление: процесс, деятельность, общение*. 1982. 5–50.
426. Якобсон П.М. Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности. *Психологический журнал*. 1981. Вип. 4. С.142–147.
427. Фомичева И.Г. Философия образования: некоторые подходы к проблеме. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2004. 242 с.
428. Гердер И. *Идеи к философии истории человечества*. Москва: Наука, 1977. 703 с.
429. Шмачилина С.В. Формирование исследовательской культуры социального педагога: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Тюменский государственный университет. Тюмень, 2007. 385 с.
430. Васильченко О.А. Професійні цінності соціальної роботи: соціокультурний аспект. *Вісник НУТУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право»*. 2013. Вип. 3(19). С. 84–89.
431. Дубасенюк О.А. Ціннісне відношення до професіоналізму виховної діяльності. *Нові технології виховання: зб. наук. статей*. Київ: ІСДО, 1995. С. 145–154.
432. Палюх М. Аксиологія соціальної роботи: теоретичний аспект. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2014. Вип. 23. С. 524–531.
433. Шмелева Н.Б. Введение в профессию «Социальная работа». Москва: «Дашков и К», 2015. 224 с.
434. Байдарова О.О. Рефлексивні аспекти діяльності соціального працівника. *Психологія соціальної роботи*. 2014. Київ: Основа, 337–359.
435. Гнезділова К.М., Касярум С.О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. 124 с.
436. Загвязинский В.И. Моделирование в структуре социально-педагогического проектирования. *Alma mater*. 2004. №9. С. 21–25.

437. Осадчий І.Г. Спрямований розвиток освітніх систем: теорія, технологія, практика: монографія. Київ: Інформавтодор, 2013. 436 с.
438. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підручник для науковців. Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.
439. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
440. Повідайчик О.С. Принципи підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: international scientific-practical conf.* (Tbilisi, September 29, 2017). Tbilisi: Baltija Publishing, 2017. P. 166–168.
441. Основи наукових досліджень у соціальній роботі: навч. посіб. / ред. М. М. Букач, Т. С. Попова, Н. В. Клименюк. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009. 284 с.
442. Малафійк І. В. Системно-розвиваюче навчання: суть, досвід, проблеми. *Нова педагогічна думка*. 1999. Вип. 2. С. 35–39.
443. Сидоренко В. К. Актуальні проблеми фундаменталізації вищої освіти в Україні. *Ученые записки КГИПУ*. 2004. Вип. 5. С. 108–113.
444. Чернышева А.В. Профессиональная подготовка будущих социальных работников в процессе изучения специальных дисциплин: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Читинский государственный университет. Чита, 2011. 187 с.
445. Файчук О. До питання професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Вип. 10. С. 299–302.
446. Романовська Л. І. Система підготовки фахівців з соціальної роботи за кордоном на прикладі розвинених країн. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 3. URL: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/1342392-1-sistemapidgotovki-fahivciv-socialnoi-roboti-kordonom-prikladi-rozvinenih-krainstatti-rozglyadayutsya-pitannya.php>.
447. Кустов Ю.А. Преимущество в системе подготовки технических специалистов. Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1982. 274 с.

448. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
449. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості викладання математичних дисциплін у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2011. Вип. 22. С. 119–121.
450. Повідайчик О.С. Організаційні аспекти формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Virtus. Scientific Journal*. 2017. №12. Р. 144–147.
451. Повідайчик О.С. Теоретична підготовка соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Соціальна робота: виклики сьогодення: збірник наук. праць за матеріал. III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Тернопіль, 26–27 квітня 2018 р.)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2018. С. 97–98.
452. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Вища математика. Основи теорії ймовірностей: методичні рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2008. 48 с.
453. Повідайчик О.С. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: методичні рекомендації до виконання лабораторних робіт. Ужгород: УжНУ, 2009. 28 с.
454. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: навчально-методичні матеріали. Ужгород: УжНУ, 2010. 44 с.
455. Повідайчик О.С., Жиленко Р.В. Методи досліджень у соціальній роботі: навчальний посібник. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 162 с.
456. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Практична підготовка майбутніх соціальних працівників: методичні рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2015. 19 с.
457. Попович Г.М. Практика – основа професійної підготовки спеціалістів соціальної роботи: методична розробка. Ужгород: УжНУ, 2006. 28 с.
458. Козубовська І.В. Наскрізна програма практики студентів (спеціальність «Соціальна робота»). Ужгород: УжНУ, 1998. 27 с.
459. Мигович І.І. Соціальна робота у вищій школі. Ужгород: УжНУ, 2001. 46 с.

460. Соціально-педагогічна практика: методичні рекомендації для студентів 1-го курсу спеціальностей «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота». Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2000. 40 с.
461. Практична підготовка студентів із спеціальностей «Соціальна педагогіка» та «Соціальна робота»: методичні рекомендації для організаторів соціально-педагогічної практики. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2000. 24 с.
462. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури як педагогічна умова підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Актуальні питання соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: монографія / за ред. І. Козубовської, Ф. Шандора. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. С. 218–237.
463. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості інформаційної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти України. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2015. Вип. 35. С. 151–153.
464. Повідайчик О.С. Деякі аспекти формування інформаційної культури соціальних працівників під час вивчення фахових дисциплін. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2014. Вип. 31. С. 127–130.
465. Повідайчик О.С. Інформатизація суспільства: соціальний аспект дослідження: навчально-методичні матеріали. Ужгород: УжНУ, 2010. 24 с.
466. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Стан і тенденції розвитку соціальної інформатики як науки і навчальної дисципліни. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 жовтня 2015 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2015. С. 70–73.
467. Повідайчик О.С. Практика як складова формування готовності магістрів соціальної роботи до наукових досліджень. *Сучасний вимір педагогіки та психології*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27–28 травня 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 102–106.

468. Повідайчик О.С., Борщ К.К. Організація практичної підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2013. Вип. 28. С. 123–126.
469. Повідайчик О.С. Форми і методи науково-дослідницької підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США. *Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів*: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-методол. семінару (Хмельницький, 18 травня 2017 р.). Київ-Хмельницький: Термінова поліграфія, 2017. С. 167–169.
470. Повідайчик О.С., Данко Д.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. 230 с.
471. Повідайчик О.С. Методичні прийоми дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2017. Вип. 2(6). С. 101–104.
472. Повідайчик О.С. Лекція як провідна форма науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26–27 жовтня 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 33–35.
473. Повідайчик О.С. Проблемне навчання в процесі підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2016. Вип. 1–2. С. 45–53.
474. Повідайчик О.С. Створення проблемної ситуації як умова активізації науково-дослідницької роботи студентів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. LXXI (Т 1). С. 141–146.
475. Povidaichyk O., Varga N. Problem-based learning as a pedagogical condition of preparing of students for research work. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph*. Sandomierz: Izdevnieciba «Baltic Publishing», 2018. Vol. 1. P. 379–397.

476. Методичний poradник: форми і методи навчання / ред. Б.О. Житник. Харків: Основа, 2005. 128 с.
477. Освітні технології: навч.-метод. посібник / ред. О. М. Пехота. Київ: А.С.К., 2001. 256 с.
478. Побірченко Н., Коберник Г. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій. *Початкова школа*. 2004. №10. С. 8–10.
479. Луцик І. Інтерактивні семінари як форма активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих закладів освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. №3. С. 125–130.
480. Шамова Т.И., Давиденко Т.М., Шибанова Г.Н. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. Москва: Издательский центр «Академия», 2007. 384 с.
481. Закирова А.Ф. Теоретико-методологические основы и практика педагогической герменевтики: дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Тюменский Государственный университет. Тюмень, 2001. 314 с.
482. Грейсон Д.К., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века. Москва: Экономика, 1991. 319 с.
483. Jackson G. Rethinking the case method. *Journal of Management Policy and Practice*. 2011. Vol. 12 (5). P. 142–164.
484. Marsh C.J., Willis G. Curriculum: Alternative approaches, ongoing issues. 4th ed. New Jersey: Pearson Education Inc, 2007. 416 p.
485. Gleitman G., Herring-Smith J. The process of the activation of the education in Universities. New York: Longmann & Sons, 2007. 242 p.
486. Вильданов И.Э. Организационно-педагогические условия сочетания концентрированной и традиционной систем обучения в техническом вузе (на примере изучения специальных дисциплин): дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Казанский федеральный университет. Казань, 2005. 194 с.
487. Гитман Е.К. Концентрированное обучение иностранному языку в неязыковом вузе: монография. Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2014. 135 с.

488. Ибрагимов Г.И. К вопросу о технологии концентрированного обучения. *Специалист*. 1995. №1. С. 62–68.
489. Козубовська І.В., Бабинць М.М. Підготовка майбутніх менеджерів до іншомовного ділового спілкування: монографія. Ужгород: Вид-во ФОП Бреза А.Е, 2012. 186 с.
490. Остапенко А.А. Концентрированное обучение: модели образовательной технологии. *Завуч*. 1999. №4. С. 84–101.
491. Сайтбагина Л.А. Развитие исследовательской деятельности студентов вуза в условиях проблемно-концентрированного обучения: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Омский государственный педагогический университет. Омск, 2017. 207 с.
492. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Соціальна і демографічна статистика: методичні рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2018. 24 с.
493. Полупанова Е.Г. Инновационные процессы в системах педагогического образования ведущих стран Запада: монографія. Минск: БГПУ, 2008. 246 с.
494. Методология исследования социального развития и благополучия: учебные кейсы и практические задания / ред. А. Старшинова и др. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. 167 с.
495. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до профілактики девіантної поведінки дітей у процесі волонтерської практики. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильним до девіантної поведінки: український та міжнародний досвід*: монографія / ред. О. Янкович, В. Поліщук та ін. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 250–263.
496. Povidaychuk O., Popovich A., Báthori-Tárczy Z., Afanasyev D. A hallgatók pályaválasztását befolyásoló szempontok elemzése. *Hallgatói kutatóümuhelyek nemzetközi együttműködése, határok nélkül*. Nyirgyháza, 2013. S. 71–86.
497. Горшкова О. Внутренняя мотивация и участие в научной деятельности студентов. *Амурский медицинский журнал*. 2018. Вып. 1-2 (20-21). С. 75–76.

498. Чиксентмихайи М. Поток. Психология оптимального переживания. Москва: Альпина Паблишер, 2016. 461 с.
499. Сметанський М.І. Педагогічні умови активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Наук. записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2000. Вип. 2. С. 7–12.
500. Клочко В.І., Коломієць В.А. Формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів технічних спеціальностей: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 188 с.
501. Сухомлинский В.А. О воспитании. Москва: Политиздат, 1988. 269 с.
502. Акоюн О.В. Педагогическое содействие становлению готовности студентов к научным исследованиям: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Южно-Уральский государственный университет. Челябинск, 2010. 177 с.
503. Евладова Е.Б., Логинова Л.Г., Михайлова Н.Н. Дополнительное образование детей: учебное пособие. Москва: ВЛАДОС, 2004. 349 с.
504. Мельникова Т.А. Педагогическое содействие становлению готовности студентов к самореализации: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Челябинский Государственный университет. Челябинск, 2004. 240 с.
505. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. Москва: Высш. школа, 1981. 240 с.
506. Квиткина Л. Научное творчество студентов. Москва: Изд-во МГУ, 1982. 107 с.
507. Повідайчик О.С. Науковий світогляд соціальних працівників як професійно значимий феномен. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19–20 травня 2017 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 75–77.
508. Юзбашева Г. Диференційоване навчання – запорука успіху. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 109. С. 159–167.
509. Повідайчик О.С. Реалізація технології диференційованого навчання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник*

Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2018. Вип. 2 (43). С. 201–205.

510. Гончаренко С.У. Наука й навчальний предмет. *Шлях освіти*. 2006. Вип. 1. С. 8–14.
511. Галузинський В., Євтух М. Педагогіка: теорія та історія: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1995. 237 с.
512. Хмеляр І., Лукашук М. Методичні підходи диференціації та індивідуалізації навчання на заняттях хімії та біології. *Методика навчання природничо-математичних дисциплін. Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. Вип. 1. С. 121–125.
513. Повідайчик О., Козубовський Р. Соціальна робота: вступ до спеціальності: навч.-метод. посібник для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Ужгород: УжНУ, 2018. 72 с.
514. Повідайчик О.С. Деякі аспекти підготовки соціальних працівників до застосування інформаційних технологій в роботі з людьми з обмеженими можливостями. *Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (дистанційної)*. (Київ, 1 квітня 2014 р.). Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. С. 50–52.
515. Повідайчик О.С. Інформатизація суспільства: соціальний аспект дослідження: навчально-методичні матеріали. Ужгород: УжНУ, 2010. 24 с.
516. Повідайчик О.С. Інформаційні технології обробки та аналізу показників здоров'я населення. *Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців: соціальна робота і здоровий спосіб життя: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 19 вересня 2014 р.)*. Ужгород: УжНУ, 2014. С. 35-37.
517. Повідайчик О.С. Деякі аспекти застосування Інтернет-технологій в системі вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2013. Вип. 26. С. 154–156.

518. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Застосування інформаційних технологій у науково-дослідній роботі майбутніх соціальних працівників. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. №1. С. 152–156.
519. Повідайчик О.С., Тополянський С.І., Повідайчик М.М. Основи соціальної інформатики: навчальний посібник. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. 228 с.
520. Повідайчик О.С., Данко Д.В. Зарубіжний досвід підготовки майбутніх соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: методичні рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2014. 28 с.
521. Булах І. Є. Інформаційні технології у психології та медицині: підручник. Київ: ВСВ «Медицина», 2011. 216 с.
522. Литвинова С.Г. Хмарні технології в управлінні дошкільними навчальними закладами. *Информационно-компьютерные технологии в экономике, образовании и социальной сфере*. 2013. Вип. 8. С. 99–101.
523. Стрюк А.М. Система хмароорієнтованих засобів навчання як елемент інформаційного освітньо-наукового середовища ВНЗ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. Вип. 4 (42). С. 150–158.
524. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Деякі аспекти розробки навчально-контролюючого програмного комплексу з вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21-22 квітня 2015 р.)*. Хмельницький: ХНУ, 2015. С. 114–116.
525. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Сучасні комп'ютерні технології тестування знань студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2011. Вип. 21. С. 160–163.
526. Повідайчик О.С. Застосування програмних засобів аналізу даних у процесі науково-дослідницької роботи студентів. *Теорія прийняття рішень: зб. матер. Міжнар. школи-семінару. (Ужгород, 26 вересня – 1 жовтня 2016 р.)*. Ужгород: УжНУ, 2016. С. 219.

527. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості розробки програмного навчального комплексу для дистанційного вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квітня 2014 р.). Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 111–113.
528. Повідайчик О.С. Управління процесом формування науково-дослідницьких умінь студентів у системі професійної підготовки. *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя*. 2017. Вип. 3. С. 206–212.
529. Повідайчик О. Особливості управління науково-дослідницькою підготовкою соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 січня 2018 р.). Харків: Східноукр. організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 61–64.
530. Повідайчик О.С., Зобенько Н.А. Програма практики магістрів. Ужгород: УжНУ, 2013. 26 с.
531. Волонтерский менеджмент или управление добровольческими ресурсами: методические указания. URL: <http://www.ntf.ru/sites/default/files.pdf>.
532. Дарвиш О. Возрастная психология: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Ред. В. Ключко. Москва: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 264 с.
533. Медведева Ю. Связь креативности и мотивации субъектов научно-исследовательской деятельности на довузовском и вузовском этапах профессионализации: дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.03 / Ярославский государственный университет. Ярославль, 2015. 213 с.
534. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. Часть 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения: практическое пособие. Москва: Юрайт, 2014. 507 с.
535. Бугерко Я. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: дис. канд. псих. наук. 19.00.07 / РВНЗ «Кримський гуманітарний університет», Одеса, 2009. 257 с.

Додаток А
Теоретико-методологічні підходи і концепції, які зумовлюють науково-дослідницьку практику в соціальній роботі

Науковий підхід / теорія	Зміст наукового підходу (теорії) і напрями досліджень у межах його реалізації
Психодинамічний	Підкреслюється необхідність проведення досліджень для розуміння психічного розвитку людини і її життєдіяльності в суспільстві. Дослідженню підлягає досвід, проблеми і конфлікти особистості. Цей підхід передбачає пошук і реалізацію більш гармонійних способів вирішення внутрішніх конфліктів, які зумовлені взаємодією основних структурних компонентів психіки на певних етапах особистісного розвитку.
Гуманістичний	Наукові дослідження з позицій гуманістичної психології спрямовані на розуміння поведінки людини на основі вивчення переживань, її внутрішньої сутності, сприйняття себе і своїх взаємин з іншими людьми. Вивчається те, як людина бачить та інтерпретує світ, як це відбивається на її життєвих цілях та ін.
Поведінковий	Характеризується радше як психологічний, оскільки в навчанні вирішальна роль належить мисленню, здатності людини створювати уявні картини і оперувати ними. Не довколишній світ формує поведінку, це відбувається завдяки здатності людини сприймати зовнішні чинники, конструювати певні процеси. Людина спроможна самостійно контролювати і змінювати свою поведінку. Зміни небажаної поведінки відбуваються в результаті переосмислення набутого досвіду. Можливості цього підходу спрямовані на вирішення індивідуальних і групових поведінкових проблем і обмежені при дослідженні і вирішенні таких соціальних проблем, як бідність, безробіття, бездомність та ін.
Соціального навчання	НДД в рамках теорії соціального навчання є необхідною, оскільки отримана інформація дозволяє виконати детальний аналіз соціальної ситуації, в якій індивід навчився певній поведінці, а також наслідків, які виникли в результаті такої поведінки. Вивчаються способи здобуття небажаної поведінки і робиться спроба її змінити. В результаті дослідження визначаються бажані цілі зміни і внутрішні механізми реальної небажаної поведінки. Під час дослідження переважають когнітивні техніки – аналіз, синтез і т.д. При цьому зазначена методологія дослідження може бути застосована як для індивідуальної, так і для групової роботи.
Конфліктологічний	Практика соціальної роботи, яка базується на цьому підході виходить з уявлень про те, що основу соціальних проблем становить соціальна нерівність, виражена у відмінностях соціальних позицій та інтересів великих соціальних груп, верств, класів. Науково-дослідницька діяльність з позиції цього підходу передбачає критичну оцінку наявної соціальної системи (вивчення проблеми дискримінації, соціального виключення, причин бідності тощо) і розробку пропозицій щодо трансформації несприятливих для певних груп населення соціальних умов життя.
Системний	Особливості НДД, згідно з цим підходом, – дослідження проблем людини в сукупності систем, в які вона включена. Під час дослідження враховуються всі значущі міжсистемні зв'язки і відносини, оцінюються можливі напрями втручання соціального працівника в ситуацію клієнта та їхня доцільність.

Додаток Б

Діагностика потреби в дослідницьких вміннях і рівня їхньої сформованості у соціальних працівників-практиків

1. Чи виникає потреба в науково-дослідницькій діяльності у процесі реалізації соціальним працівником професійних функцій?

а) так, науково-дослідницька діяльність – один із визначальних напрямів роботи сучасного соціального працівника;

б) ні, науково-дослідницька діяльність не потрібна для реалізації професійних функцій.

2. Чи маєте Ви досвід застосування окремих методів досліджень у професійній діяльності?

а) маю досвід і постійно використовую такі методи досліджень, як:

б) іноді застосовую певний дослідницький інструментарій у процесі вирішення проблем клієнтів;

в) не використовую методи досліджень у професійній діяльності.

3. Оцініть, будь ласка, Ваш рівень сформованості дослідницьких умінь, наведених у таблиці. Кожен параметр оцініть за 3-бальною шкалою: «3» – вмю; «2» – вмю за умови використання довідкової літератури; «1» – не вмю.

Дослідницькі вміння	Результати самооцінки		
	3	2	1
Аналізувати і давати цілісну оцінку соціальної дійсності			
Представляти соціальну проблему як дослідницьку, обґрунтовувати її			
Виявляти чинники, що впливають на соціальне самопочуття клієнта			
Окреслювати шляхи і способи вирішення проблеми			
Застосовувати різні методи досліджень: – спостереження; – бесіда; – анкетування; – соціометрія; – тестування; – експертиза; – інші методи, які використовуються Вами в процесі професійної діяльності			
Оцінювати наслідки дослідницької діяльності			
Синтезувати результати аналізу соціальної проблеми, визначати об'єкт і предмет дослідження			
Формулювати задум дослідження, його мету, завдання			
Висувати гіпотезу дослідження			

Розробляти методику, формувати програму дослідження			
Моделювати ситуації, що забезпечують саморозвиток особистості і її оточення			
Здійснювати дослідницьку діяльність з метою перевірки гіпотези			
Виконувати теоретичне узагальнення експериментального матеріалу			
Розробляти науково-обґрунтовані рекомендації			
Впроваджувати отримані результати в практичну діяльність			
Організовувати наукову роботу у професійній діяльності, залучаючи до неї колег			
Узагальнювати і описувати результати дослідження, доводити їх до відома професійної та наукової громадськості			

4. Які аспекти науково-дослідницької діяльності Ви вивчали у закладі вищої освіти?

- а) теоретико-методологічні;
- б) діагностичні;
- в) організаційні питання науково-дослідницької діяльності;
- г) методи досліджень;
- д) Ваш варіант _____

5. Чи задовольняє Вас рівень університетської підготовки до науково-дослідницької діяльності?

- а) задовольняє повністю;
- б) задовольняє частково;
- в) не задовольняє;
- г) абсолютно не задовольняє.

Додаток В
Функції науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі
 (систематизовано за Т. Дьячек [83])

Назва функції	Зміст
Соціальна	Охоплює сферу формування і саморозвитку майбутніх соціальних працівників, визначає ціннісно-етичну спрямованість професійної діяльності, розкриває соціальні аспекти професії, обумовлює залежність мети, змісту дослідження, мотивів участі в ньому залежно від соціально-економічних умов і специфіки виробничих завдань, забезпечує формування професійної компетентності і самосвідомості фахівців з урахуванням їхніх потреб і системи соціальної роботи.
Інтерсоціальна	Пов'язана з об'єктивними закономірностями макросоціального розвитку суспільства, зокрема, глобалізацією, соціальною нерівністю, демографічними і екологічними проблемами, бідністю та ін. Через зміст цієї функції розкривається інтерсоціальна активність майбутнього соціального працівника. В умовах динамічного розвитку суспільства фахівець соціальної роботи повинен звертатися до світового досвіду, виокремлювати з нього все те прогресивне, що створюється в професійній спільноті на рівні теорії і практики соціальної роботи. Виявлені знання необхідно відповідним чином адаптувати до національної дійсності і традицій країни (регіону), підбирати для цього адекватний інструментарій практичної реалізації нових підходів до соціальної роботи і способи їх впровадження в практику. Реалізувати інтерсоціальну функцію – означає шанобливо ставитися до досягнень людської культури, досвіду, накопиченого в світовій практиці соціальної роботи, з розумінням сприймати різноманіття проявів соціальних проблем, в залежності від національності людини, її віросповідання та ін. Ідея інтерсоціальної функції полягає у здійсненні впливу спільної дослідницької діяльності соціальних працівників на зростання добробуту населення, зниження соціальної напруженості в світі, гармонізацію відносин людини з навколишньою соціально-економічною дійсністю.
Системна	Є визначальним фактором, який зумовлює взаємозв'язок і взаємозалежність всіх компонентів системи соціальної роботи. Ця функція виступає регулятором знань на всіх рівнях (теоретичному й емпіричному), які в сукупності забезпечують цілеспрямований і динамічний розвиток цілісної системи соціальної роботи. Реалізація системної функції дослідницької діяльності передбачає методологічну грамотність соціального працівника, постійне вдосконалення його теоретичних знань і дослідницьких умінь, а також формування дослідницької культури як складової професійної культури, що відображає системні взаємозв'язки всіх компонентів соціальної роботи.
Інтегративна	Спрямована на зміну змісту і структури сучасного наукового знання, яке лежить в основі соціальної роботи (на макро-, мезо- і мікрорівнях її реалізації), акумулює інтелектуально-концептуальні можливості окремих наук за допомогою досягнення єдності знання в змістовому, структурному, логіко-гносеологічному, науково-організаційному і методологічному аспектах.
Прогностична	Визначає стратегію розвитку соціальної роботи, її взаємодію з внутрішніми організаційно-технологічними структурами соціальної сфери і зовнішніми факторами розвитку індивіда, соціуму, суспільства; забезпечує включення прогностичної інформації в розробку довгострокових програм розвитку інфраструктури соціальної роботи та її технологічного супроводу в умовах динамічних змін суспільства; передбачає використання прогностичної інформації для визначення перспектив розвитку соціальної сфери.

Моделювальна	Надає можливість розширення практичної діяльності за рахунок вирішення завдань управління об'єктами соціальної роботи з позицій системності, комплексності і цілісності соціальної практики. З часу інституціалізації соціальної роботи в Україні ця функція проявляється в усій різноманітності, забезпечуючи розробку регіонально-спрямованих моделей соціального захисту населення, моделей соціальних закладів і технологій соціальної підтримки різних груп клієнтів.
Інформаційна	Передбачає розвиток системи науково-обґрунтованих знань про соціальні проблеми, способи їх вирішення засобами соціальної роботи; забезпечує ефективну трансляцію і відтворення діяльності соціальних працівників-новаторів і вчених, фахівців суміжних галузей знань, забезпечує сприятливі умови розвитку соціальної практики за рахунок розширення проблемного поля соціальної роботи та впровадження в професійну сферу сучасних інформаційних технологій.
Комунікативна	Полягає в забезпеченні професійної комунікації за допомогою обміну результатами дослідницької діяльності, які дозволяють варіювати зміст і форми комунікативних взаємодій у професійному середовищі, досягати соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного соціального працівника і адресного підходу до проблеми клієнта. Ця функція забезпечує реалізацію принципу партнерства як у дослідницькій діяльності, так і в соціальній практиці в цілому.
Технологічна	Забезпечує трансформацію сучасних теорій розвитку суспільства, людини, соціальної роботи в технологію за допомогою інтеграції засобів дослідницької діяльності фахівця і його досвіду роботи; передбачає підготовку майбутніх соціальних працівників до виконання професійної діяльності, спрямованої на отримання знань з різних джерел, передачу і перетворення досвіду вирішення соціальних проблем у відповідні технології соціальної роботи.
Мотиваційна	Надає можливість використання засобів НДД для стимулювання мотивації цілеспрямованої пізнавальної діяльності соціального працівника, що відображає його етичні зобов'язання (перед клієнтом, професійною спільнотою, суспільством в цілому) з розвитку ефективної практики соціальної роботи.
Розвивальна	Сприяє використанню способів науково-дослідницької діяльності для розвитку та активізації рефлексивних форм мислення, творчої активності соціального працівника.
Рефлексивна	Визначає шляхи формування фахівця, який усвідомлює тенденції розвитку діяльності в умовах широкого кола соціальних проблем і здійснює всі необхідні зміни для зростання своєї професійної компетентності та підвищення кваліфікації.

Додаток Г

Характеристика складових моделі дослідницького середовища соціальної роботи

<i>Соціальна проблема</i>	
Традиційна	Це типова проблема, для діагностики якої не потрібно виконувати дослідження – її розуміння випливає з досвіду роботи. Дії соціальних працівників відзначаються нормативним, повторювальним характером.
Відома	Така проблема є добре описана в теоретичних джерелах, однак на практиці необхідно враховувати особливості клієнта, традиції і культуру суспільства тощо.
Маловідома	Має місце у випадках, коли проблема неочевидна і її визначення потребує виконання діагностики, побудови «дерева проблем», аналізу отриманих результатів з дальшим синтезом способу вирішення проблеми, яке буде спільно прийняте до виконання клієнтом і соціальним працівником.
Нова	Нетипова соціальна проблема, викликана новою соціально-економічною ситуацією. Для вирішення такої проблеми необхідно спочатку виробити концептуальні підходи до тих соціальних явищ, які їх породжують (на рівні теорії соціальної роботи, суміжних наук).
<i>Методи вивчення соціальної проблеми</i>	
Репродуктивні	Нормативні за своєю сутністю, характеризуються добре алгоритмізованою послідовністю дій і застосовуються в типових випадках. Вони становлять відпрацьований спосіб реалізації будь-якого соціального закону, його окремої норми (надання матеріальної допомоги, пільги, перерахунок пенсії та ін.). Вимагають від соціального працівника знань про те, як треба діяти в типовому випадку та спрямовані на досягнення свідомо фіксованої мети. Дослідницький компонент тут виявляється в окремих діях і операціях, які виконуються соціальним працівником.
Частково-пошукові	На практиці ці методи реалізуються через цілеспрямований відбір необхідного методу з наявних у практиці соціальної роботи, евристичне перенесення і адаптацію відомого методу до умов нової проблеми (або нових засобів діяльності). НДД на цьому рівні передбачає спирання на дослідницьку діяльність як науково обґрунтований спосіб конструювання необхідних дій, наприклад, за рахунок «орієнтовної діяльності» як засобу пристосування до нової ситуації. При цьому евристичне конструювання методу є однією з форм наукового пізнання соціальної дійсності, а дослідницький компонент реалізується у формі моделювання.
Дослідницькі	На цьому рівні передбачається застосування (або розробка) нових методів соціальної роботи. Тому ефективна діяльність соціального працівника в цих умовах неможлива без нового досвіду і знань, що вимагає попереднього проведення як теоретичних, так і емпіричних досліджень, у результаті яких створюються необхідні знання.
Експертні	Різновид евристичних методів досліджень, за яких результат досягається через взаємодію кількох фахівців з різних професійних галузей. Завдяки цим методам не тільки систематизується різноманітна інформація, необхідна для прийняття рішень, а й здійснюється прогнозування певного явища чи процесу на майбутнє.

<i>Інструменти вирішення соціальної проблеми</i>	
Стандартні	Традиційні, відпрацьовані способи вирішення проблеми.
Модифіковані	Інструменти першого виду (стандартні), які в певній соціальній ситуації вимагають незначної модифікації.
Інноваційні	Актуалізуються при певних дослідницьких діях: пошуку необхідного засобу діяльності у вітчизняному і світовому досвіді соціальної роботи, прогнозування наслідків їх застосування для клієнта, оцінки ефективності використаного засобу в плані подальшого вивчення соціальної проблеми.
Відсутні в практиці соціальної роботи	Неможливі без попереднього теоретичного опрацювання, оскільки вони виходять за нормативно-правові межі соціальної роботи. Їхня розробка пов'язана із стратегічним управлінням системи соціальної роботи на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Додаток Д
Анкета з вивчення стану готовності майбутніх соціальних працівників
(студентів старших курсів) до НДД

Спеціальність _____

Рік навчання _____

1. Чи займаєтеся Ви науково-дослідницькою роботою в процесі навчання у ЗВО?

так;

ні.

2. Чи функціонує у Вашому навчальному закладі студентське наукове товариство (гурток, об'єднання, проблемна група)?

так;

ні.

3. У яких формах студентської наукової роботи Ви приймаєте участь?

у роботі студентського наукового гуртка;

у роботі наукових конференцій;

в олімпіадах, конкурсах наукових робіт;

у підготовці курсових і дипломних робіт;

у підготовці наукових статей за результатами дослідницької роботи;

інше _____;

ніяких.

4. В який час, на Вашу думку, повинна відбуватися науково-дослідницька діяльність студентів?

під час аудиторного навчання: написання рефератів, курсових і дипломних робіт та ін.;

у позааудиторний час (підготовка наукових публікацій, участь у конференціях, олімпіадах та ін.).

5. Що Ви очікуєте від участі в науково-дослідницькій роботі?

отримання нової інформації;

оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками для їх подальшого застосування в професійній діяльності;

підвищення професійної кваліфікації;

розвиток наукової творчості;

інше _____.

6. Чи вважаєте Ви, що знання і досвід, отримані під час науково-дослідницької діяльності у ЗВО, будуть затребувані і принесуть користь у вашій професійній діяльності?

так;

ні.

7. Готовність до здійснення науково-дослідницької роботи в майбутній практичній діяльності для Вас означає: _____

_____.

8. На яких аспектах науково-дослідницької діяльності була акцентована увага під час Вашого навчання у вузі?

- теоретико-методологічних;
- організаційних питань науково-дослідницької роботи;
- методах досліджень;
- інше _____;
- ніяких.

9. Відзначте методи, які Ви використовували під час виконання дослідницьких завдань в процесі практики, написання курсової / дипломної роботи і готові їх застосувати в практичній діяльності:

- спостереження;
- бесіда;
- анкетування;
- метод соціометрії;
- інтерв'ю;
- аналіз документів;
- тестування.

10. Чи маєте Ви досвід розробки соціальних проектів?

- так;
- ні.

11. Чи маєте Ви досвід розробки технологій соціальної роботи?

- так;
- ні.

12. Під час яких занять Ви набули досвіду науково-дослідницької роботи?

- під час лекційних і практичних (семінарських, лабораторних) занять;
- під час практики;
- в процесі роботи над курсовою / дипломною роботою;
- під час вивчення дисциплін «Основи наукових досліджень», «Методологія та методи соціальних досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальне проектування» та ін.;
- під час занять у науковому гуртку (проблемній групі);
- в процесі волонтерської роботи (у соціальних закладах і службах, громадських організаціях);
- не маю досвіду науково-дослідницької роботи.

13. Як Ви оцінюєте рівень власної підготовленості до науково-дослідницької роботи у професійній діяльності?

- високий;
- середній;
- низький.

14. Які компоненти, на Вашу думку, можуть забезпечити ефективність науково-дослідницької роботи студентів?

наявність потужної інформаційної бази: навчально-методичне забезпечення, наявність бібліотеки та доступність її фондів, відкритий доступ до інформаційних ресурсів у мережі Інтернет;

робота студентського наукового товариства (гуртка, об'єднання);

тісна взаємодія з викладачами під час науково-дослідницької роботи;

інше _____.

15. Чи задовольняє Вас процес підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи у вищому навчальному закладі?

задовольняє повністю;

задовольняє частково;

не задовольняє.

Додаток Е
Програми підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи у зарубіжних
закладах вищої освіти

1. Перелік навчальних дисциплін підготовки бакалавра і магістра соціальної роботи університету штату Індіана (США).

	Назва дисципліни	К-сть кредитів
Освітній ступінь «Бакалавр»		
Обов'язкові дисципліни		
SWK-S 102	Різноманітність у плюралістичному суспільстві	3
SWK-S 141	Вступ до соціальної роботи	3
SWK-S 221	Поведінка людини і соціальне оточення	3
SWK-S 251	Історія та аналіз політики соціального забезпечення	3
SWK-S 322	Теорія і практика малих груп	3
SWK-S 331; SWK-S 331;	Загальна практика соціальної роботи: теорія і навички (I і II)	6
SWK-S 352	Політика і практика соціального забезпечення	3
SWK-S 371	Дослідження в соціальній роботі	3
SWK-S 423	Теорія і практика організацій	3
SWK-S 433	Теорія і практика соціальної роботи в громаді	3
SWK-S 472	Оцінка практики соціальної роботи	3
SWK-S 481; SWK-S 482	Практикум соціальної роботи (I і II)	13
SWK-S 442	Інтегрований семінар: кейс-менеджмент	3
Освітній ступінь «Магістр»		
Обов'язкові дисципліни		
SWK-D 502	Дослідження I	3
SWK-D 505	Аналіз і практика соціальної політики	3
SWK-D 506	Вступ до професії	1
SWK-D 507	Різноманітність, права людини та соціальна справедливість	3
SWK-D 508	Теорія і практика соціальної роботи	3
SWK-D 516	Практика соціальної роботи: організації, громади та суспільства	3
SWK-D 517	Оцінка психічного здоров'я та наркоманії	3
SWK-D 555	Практикум I	3
SWK-D 600	Клінічна теорія і практика	3
SWK-D 600	Суспільство та глобальна теорія і практика	3
SWK-D 618	Соціальна політика і послуги	3
SWK-D 623	Оцінювання практики соціальної роботи: вступ	1
SWK-D 623	Оцінювання практики соціальної роботи: застосування	2
SWK-D 651 SWK-D 652	Практикум II і III	9
SWK-D 661	Практична управлінська практика	3
Вибіркові дисципліни		
SWK-D 676	Військова соціальна робота: практичні принципи роботи з військовослужбовцями, ветеранами та їх сім'ями	3
SWK-D 677	Основи е-соціальної практики	3

SWK-D 678	Індивідуальна соціальна робота	3
SWK-D 679	Практика е-соціальної роботи з групами	3
SWK-D 685	Психічне здоров'я та наркоманія: особи та сім'ї	3
SWK-D 686	Практика соціальної роботи з узалежненими	3

2. Навчальний план підготовки бакалавра соціальної роботи університету штату Юта (коледж гуманітарних і соціальних наук, факультет соціології, соціальної роботи та антропології).

1 рік			
	Кредити		Кредити
ANTH 1010: Культурна антропологія	3	ENGL 1010: Вступ до написання академічних текстів	3
BIOL 1010: Біологія	3	HDFS 1500: Людський розвиток	3
SOC 1010: Вступ до соціології	3	PSY 1010: Загальна психологія	3
SW 1010: Вступ до соціального забезпечення	3	STAT 1040: Вступ до статистики	3
Вибіркова дисципліна	3	Дисципліна поза спеціальністю	3
Всього	15	Всього	15
2 рік			
	Кредити		Кредити
ENGL 2010: Підготовка до написання академічних текстів	3	SW 2100: Поведінка людини і соціальне оточення	3
Дисципліна поза спеціальністю	3	SW 2400: Соціальна робота з різними групами населення	3
Дисципліна поза спеціальністю	3	Гуманітарні науки і творчість	3
Вибіркова дисципліна по соціальній роботі	3	Дисципліна поза спеціальністю	3
Вибіркова дисципліна	3	Вибіркова дисципліна	3
Всього	15	Всього	15
3 рік			
	Кредити		Кредити
SOC 3120: Соціальна статистика	3	SW 4150: Практика II	3
SW 3050: Практика I	3	SW 4160: Практика III	3
SW 4100: Дослідження в соціальній роботі	3	Вибіркова дисципліна по соціальній роботі	3
Вибіркова дисципліна по соціальній роботі	3	Фізичні науки	3
Вибіркова дисципліна	3	Вибіркова дисципліна	3
Всього	15	Всього	15
4 рік			
	Кредити		Кредити
SW 4870: Польова практика (початковий рівень)	6	SW 5870: Польова практика (вищий рівень)	6
SW 5350: Політика соціального забезпечення	3	Вибіркова дисципліна	9
Вибіркова дисципліна	6		
Всього	15	Всього	15
Перелік вибірових дисциплін			
SW 3350: Соціальне забезпечення дітей	3		

SW 3360: Підлітки: теорії та проблеми	3		
SW 3450: Соціальна робота в системі освіти	3		
SW 3550: Соціальна геронтологія	3		
SW 3650: Психічне здоров'я	3		
SW 3750: Медичні соціальні послуги	3		
SW 3850: Цінності в соціальній роботі	3		
SW 4900: Тематичний семінар з проблем соціальної роботи	3-6		
SW 4950: Соціально-спрямовані читання	1-5		

3. Навчальний план підготовки бакалавра соціальної роботи університету Единбургу (Шотландія).

	Назва дисципліни	Кредити
1 рік		
Обов'язкові курси		
SCWR08003	Вступ до соціальної роботи	20
SCWR08005	Дослідження в соціальній роботі	20
SCPL08004	Соціальна політика і суспільство	20
SCPL08005	Політика соціального забезпечення держави	20
Елективні курси (40 кредитів з переліку)		
SSPS08007	Соціальні дослідження в статистиці	20
SSPS08008	Вступ до соціальної статистики	20
SSPS08006	Вступ до статистичних досліджень – Літня школа	20
SSPS08009	Математика	20
SSPS08005	Шотландія: суспільство та політика	20
SSPS08004	Соціально-політичні дослідження	20
SSPS08002	Соціально-політична теорія	20
SSPS08010	Гендерна політика: концепції, протиріччя і проблеми	20
2 рік		
Обов'язкові курси		
SCWR08004	Політико-правові основи соціальної роботи	20
SCWR08007	Розвиток людських навичок	20
Елективні курси (80 кредитів з переліку)		
SSPS08007	Соціальні дослідження в статистиці	20
SSPS08008	Вступ до соціальної статистики	20
SSPS08006	Вступ до статистичних досліджень – Літня школа	20
SSPS08009	Математика	20
SSPS08005	Шотландія: суспільство та політика	20
SSPS08004	Соціально-політичні дослідження	20
SSPS08002	Соціально-політична теорія	20
SSPS08010	Гендерна політика: концепції, протиріччя і проблеми	20
3 рік		
Обов'язкові курси		
SCWR10029	Догляд та контроль у соціальній роботі	20

SCWR10034	Соціальна робота з індивідом і сім'єю	20
SCWR10031	Теорія і методи соціальної роботи	20
SCWR10030	Професійна практика в соціальній роботі I	40
SCWR10035	Соціальна робота в громаді	20
4 рік		
Обов'язкові курси		
SCWR10032	Соціальні ризики	40
SCWR10036	Написання наукової роботи	40
SCWR10033	Професійна практика в соціальній роботі II	40

4. Навчальний план підготовки магістра соціальної роботи університету Единбургу (Шотландія).

	Назва дисципліни	Кредити
1 рік		
Обов'язкові курси		
PGSP11016	Дослідницькі навички в соціальній роботі	20
PGSP11208	Проектування досліджень	20
PGSP11089	Актуальні проблеми досліджень соціальної роботи	20
PGSP11090	Написання магістерської дисертації	60
SCIL11009	Аналіз якісних даних	20
Елективні курси (40 кредитів з переліку)		
AFRI11009	Кібернетика	20
PGSP11012	Дитячий вік: дослідження і консультування	20
PGSP11017	Соціально-політичні дослідження: пояснення і розуміння	20
PGSP11104	Порівняльний аналіз соціальної і державної політики	20
PGSP11110	Аналіз кількісних даних	20
PGSP11188	Якісні методи і етнографічні дослідження	20
PGSP11302	Документування життя	20
PGSP11372	Аналіз соціальних мереж: картографування та вивчення мережевого суспільства	20
PGSP11373	Оцінювання методів досліджень	20
PGSP11429	Теорія і практика якісних досліджень	20

Додаток Ж
Робоча програма
дисципліни «Дослідження в соціальній роботі»
 факультету соціальної роботи університету штату Індіана, США
 (кваліфікація – бакалавр соціальної роботи)

Пояснювальна записка

Дисципліна спрямована на опанування основами науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі в контексті етики та цінностей професії:

- демонструє важливість даної сфери діяльності для соціальної роботи;
- передбачає розвиток знань та вмінь застосування різноманітних методів досліджень у соціальній роботі;
- спрямована на оволодіння вміннями розробки соціальних проектів;
- розвиває навички оцінювання ефективності науково-дослідницької діяльності;
- формує вміння представлення даних і оцінки власних результатів дослідницької діяльності соціального працівника.

Вивчення попередніх курсів

1. Комп'ютерні науки (101);
2. Безпека життєдіяльності (340);

Курс передбачений тільки для студентів-старшокурсників спеціальності «Соціальна робота».

Мета курсу

Після вивчення дисципліни студенти зможуть:

- 1) усвідомити важливість досліджень як необхідного засобу поповнення бази знань професії;
- 2) навчитися розуміти політичний і соціальний контексти дослідницької діяльності та її необхідність для підтримки професійної етики та цінностей соціальної роботи;
- 3) оцінювати ефективність професійної практики;
- 4) освоїти дослідницькі ролі соціального працівника;
- 5) використовувати результати власних та інших досліджень у практиці соціальної роботи;
- 6) формулювати соціальні проблеми, визначати можливості проведення необхідних досліджень (вимірювань), а також застосовувати реалістичну дослідницьку стратегію;
- 7) демонструвати навички критичного мислення.

Критерії оцінювання студентів

1. Відвідуваність занять.
2. Активність роботи на заняттях.
3. Своєчасність виконання різних видів робіт.
4. Розробка проекту.

Студенти зобов'язані виконати дослідження і представити доповідь за його результатами. Особлива увага приділяється дослідженню питань, пов'язаних зі статтю, расою, культурою, сексуальною орієнтацією та класовою диференціацією.

Доповідь повинна бути чітко розподілена на три частини. У студента є можливість надати кожен з частин на розгляд і оцінювання окремо перед фінальною презентацією. Для довідок студентам надається список рекомендованої літератури (яка повинна бути опрацьована студентом до початку занять з дисципліни). Доповідь повинна бути підготовлена відповідно до чітких вимог.

Години для консультування вказуються в розкладі. Заохочується обговорення дискусійних моментів з науковим керівником.

Також передбачається написання чотирьох тестів протягом семестру.

Загальна оцінка результатів роботи студентів складається з:

- доповіді про результати виконаного дослідження – 25%;
- захист проекту – 10%;
- тести (4 по 10%) – 40%;
- виконання завдань і робота в аудиторії – 25%.

Зміст дисципліни

1. Основи досліджень у соціальній роботі.

1.1. Дослідження в соціальній роботі. 1.2. Дослідження як інструмент для розуміння раси, статі, сексуальної орієнтації, класу і культури, а також для розвитку розуміння міжнародних перспектив. 1.3. Проблеми, теми, питання і гіпотези. 1.4. Позитивістський дослідницький підхід / кількісний дослідницький підхід. 1.5. Натуралістичний дослідницький підхід / якісний дослідницький підхід. 1.6. Етика та цінності в дослідженнях, їхній вплив на різні групи населення.

2. Вимірювання.

2.1. Вимірювання в дослідженнях. 2.2. Стандартизовані вимірювальні інструменти. 2.3. Створення вимірювальних інструментів.

3. Дослідницькі моделі в соціальній роботі.

3.1. Односистемні дослідницькі моделі. 3.2. Групові дослідницькі моделі.

3.3. Семплінг (відбір зразків).

4. Методи збору даних.

4.1. Структуровані спостереження. 4.2. Дослідження. 4.3. Вторинний аналіз. 4.4. Контекстний (змістовий) аналіз.

5. Підготовка та оцінювання науково-дослідницької роботи.

5.1. Написання доповіді. 5.2. Оцінка доповіді. 5.3. Аналіз даних. 5.4. Врахування культурних факторів у дослідженнях.

Додаток 3
Критерії, показники та рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності соціальних працівників до НДД

Кри- терії	Показники	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
Сформованість внутрішніх мотивів до НДД	<i>інтерес до НДД в процесі вирішення професійних завдань</i>	відсутність інтересу до НДД	наявність незначного інтересу до НДД	наявність відносно стійкого інтересу до НДД	стійкий пізнавальний і творчий інтерес до НДД
	<i>активність у саморозвитку, самовдосконаленні, бажання поглиблювати науково-дослідницькі знання</i>	відсутність потреби в особистісному і фаховому саморозвитку, самовдосконаленні в аспекті НДД	актуалізація потреби в особистісному і фаховому саморозвитку, дослідницькому самовдосконаленні в процесі виконання дослідницьких завдань	розвинута потреба в особистісному і фаховому саморозвитку, самовдосконаленні власної науково-дослідницької діяльності	усвідомлена необхідність постійного самовдосконалення і саморозвитку в аспекті НДД
Ціннісна спрямованість на науково-дослідницьку діяльність	<i>сформованість системи суспільно значущих цінностей</i>	суспільно-значимі цінності не виражені	особисті цінності переважають над суспільно-значимими	сформованість суспільно-значимих цінностей	суспільно-значимі цінності є основою особистого життя і фахової діяльності
	<i>ставлення до НДД як цінності</i>	науково-дослідницька діяльність не визнається як цінність	розуміння і переживання НДД як цінності виявляється епізодично	науково-дослідницька діяльність визнається як цінність	сформована стійка позиція щодо цінності науково-дослідницької діяльності

Додаток И
Критерії, показники та рівні сформованості когнітивного компонента
готовності соціальних працівників до НДД

Кри- терії	Показники	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
Знання теоретико-методологічних основ НДД	<i>знання теорії і методології наукового пізнання</i>	несформова- ність системи знань теорії і методології наукового пізнання	наявність фрагментарних знань теорії наукового пізнання, методів наукового пізнання	наявність знань теорії і методології наукового пізнання, володіння методами на теоретичному і емпіричному рівнях	наявність системних знань теорії і методології наукового пізнання, що забезпечують здатність аналізувати, оцінювати і порівнювати альтернативи, генерувати оригінальні ідеї
	<i>знання теоретичних основ досліджень</i>	елементарні знання теорії НДД	наявність несистемних знань змісту, класифікації досліджень, етапів здійснення	володіння теоретичними основами досліджень, знаннями особливостей їхнього планування і організації	наявність комплексних знань теорії дослідницької практики, принципів її організації
Знання міждисциплінарних методів досліджень	<i>знання соціологічних, психологічних, математико-статистичних методів досліджень</i>	фрагментар- ність знань міждисциплі- нарних методів досліджень, які застосову- ються в практиці соціальної роботи	несистемні знання методів психологічних, соціологічних, педагогічних та ін. досліджень; здатність застосовувати їх за умови незначної підказки	знання міждисциплі- нарних методів досліджень, здатність застосовувати їх у типовій ситуації	сформована стійка система знань психологічних, соціологічних, математико- статистичних методів досліджень; здатність застосовувати їх у процесі вирішення будь- якої практико- спрямованої ситуації

Інтелектуальні властивості	<i>Критичність</i>	нерозвинена здатність критичного мислення	здатність критично оцінювати, доводити свою правоту виявляється фрагментарно	сформований досвід обґрунтування і спростування інформації, розуміння критики як розумового процесу	стійка здатність бачити свої та чужі недоліки (у поведінці, мові, справі та ін.), уміння підбирати аргументи «за і проти»; терпимість до аргументованої критики на свою адресу та ін.
	<i>Самостійність</i>	нерозвиненість самостійного мислення	студент пасивний, при найменших ускладненнях не прагне знайти рішення, чекає допомоги викладача	студент активний, при виникненні ускладнень за допомогою звертається не відразу, спочатку пробує вирішити проблему самостійно	здатність до здійснення НДД з високим ступенем самостійності
	<i>Креативність</i>	має стандартні базові вміння та навички, виявляє стереотипне мислення	вирішує певне дослідницьке завдання в основному шаблонно, фрагментарно виявляє творчу ініціативу під час їхнього розв'язання за підтримки викладача	переважно використовує набутні стандартизовані знання; планує нестандартне вирішення проблеми, однак не завжди може самостійно її реалізувати	розвинена здатність до прийняття нестандартних рішень, креативного вирішення професійних завдань, активність у вирішенні соціальних проблем

Додаток К
Критерії, показники та рівні діяльнісного компонента готовності соціальних працівників до НДД

Критерії	Показники	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
Практична готовність до науково-дослідницької діяльності (розвиненість умінь)	<i>Методологічні</i>	Нерозвиненість умінь визначати та ідентифікувати проблему, окреслювати способи її вирішення	Уміння визначати проблему проявляється фрагментарно; визначення гіпотези, способів доказу та ін. передбачає допомогу викладача	Вміння визначати проблему, висувати гіпотезу, обирати дослідницький інструментарій, опрацьовувати результати, формулювати висновки у стандартній ситуації	Вміння самостійно визначати проблему, висувати гіпотезу, обирати необхідний дослідницький інструментарій, опрацьовувати результати дослідження, в тому числі, із застосуванням математичних методів, формулювати висновки, давати рекомендації
	<i>інформаційно-аналітичні</i>	повністю покладається на викладача при формулюванні питань і визначенні дискусійних моментів, не може самостійно визначитися із приводу вибору конкретного джерела, збирає велику кількість непотрібної інформації, залишає інформацію в первісному вигляді, використовує чужі розв'язки думки й результати	вміння формулювати питання з предмету дослідження за допомогою викладача, робити відбір джерел зі змінним успіхом, збирати інформацію з певним ступенем самостійності й організованості, частково структурувати інформацію, перебудовувати або комбінувати чужі стратегії, пропонувати продукт, який частково відображає стан об'єкта, процесу або явища на момент розв'язку проблеми	вміння визначати дискусійні аспекти, які необхідно розв'язати в ході НДД, відбирати різні джерела інформації, часто надлишкові, самостійно збирати інформацію, структурувати інформацію, знаходити розв'язок проблеми (типової), надавати інформацію про об'єкт, процес, явище	вміння самостійно визначати дискусійні аспекти, які необхідно розв'язати в ході НДД, кваліфіковано відбирати якісні джерела інформації, цілеспрямовано і повністю самостійно збирати інформацію, структурувати інформацію так, щоб чітко було видно проблему, знаходити оригінальне пояснення або розв'язок проблеми, перевіряти отримані розв'язки або пояснення з метою встановлення відповідності інформації вимогам

<i>діагностичні</i>	нерозвиненість умінь здійснювати діагностичні процедури	вміння застосовувати діагностичний інструментарій (анкетування, опитування інтерв'ю) за зразком	вміння адекватно підібрати методики для проведення діагностики, діагностувати стан об'єкта / явища у стандартних ситуаціях, здійснювати інтерпретацію отриманих результатів, робити висновки	вміння здійснювати комплексне вивчення особливостей клієнта (групи людей, соціуму), ступеня впливу мікросередовища на нього, оцінювати життєве поле клієнта, визначати міру його вмотивованості на співпрацю, самостійна постановка «соціального діагнозу»
<i>проективні</i>	нерозвинені вміння з розробки соціального проекту, нерозуміння потреби в такій діяльності	вміння обґрунтовувати і розробляти складову частину соціального проекту за зразком	вміння розробляти соціальний проект, ідентифікувати ризики його реалізації	готовність до розробки і запровадження соціальних проектів; володіння методами оцінки якості проектів
<i>прогностичні</i>	нерозвиненість умінь передбачати перспективи подальшого розвитку клієнта чи соціальної ситуації	вміння передбачати подальший розвиток клієнта, прогнозувати перебіг певної соціальної ситуації за допомогою викладача	вміння правильно визначати тенденції подальшого розвитку досліджуваного об'єкта та причинно-наслідкові зв'язки між соціальними явищами	вміння комплексного прогнозування процесів розв'язання проблем клієнтів; вміння прогнозувати конкретну соціальну ситуацію, вдосконалення власної професійної майстерності
<i>організаційні</i>	нерозвинені вміння з організації і проведення дослідження	вміння організовувати і здійснювати наукові дослідження за зразком	вміння визначати мету і завдання дослідження, розробляти план, програму і методику дослідження у стандартних ситуаціях	вміння організувати і провести експериментальне дослідження, впровадити результати в практику

	<i>комунікативні</i>	немає потреби працювати в команді, низький мовленнєвий інтелект, бажання уникнути спілкування	потреба в спілкуванні виявляється слабо, контакти обмежені і ситуативні, епізодична участь у обговоренні, дискусії	висока потреба в спілкуванні: швидко буде професійну взаємодію, бере участь у дискусіях, періодично керує груповою роботою	потреба у спілкуванні виявляється дуже яскраво, виявляє лідерські здібності при колективній роботі, спостерігається високий мовленнєвий інтелект
	<i>системно-інформаційні</i>	нерозвинені вміння роботи з програмними засобами НДД	несистемні вміння застосування текстового редактору, електронних таблиць, баз даних, пошукової роботи в Інтернеті	вміння здійснювати інформаційний пошук, використовувати офісний пакет прикладних програм для НДД та програмні статистичні засоби	сформованість інформаційної культури – вільне оперування інформацією, програмними засобами загального і спеціального призначення, онлайн-ресурсами
	<i>технічні</i>	нестача навичок оформлення наукової роботи	поверхневі вміння оформляти наукові роботи	вміння оформляти наукові роботи	системні вміння оформляти наукові роботи згідно вимог
Дослідницька активність	<i>Включеність студентів у НДД</i>	байдуже ставлення до різних форм НДР студентів	ситуативна участь у навчальній науково-дослідницькій роботі	участь у навчальній НДР, роботі наукового гуртка, студентських наукових конференціях, волонтерській роботі та ін.	активна участь у всіх видах навчальної і позанавчальної діяльності: доповідні на конференціях; участь у конкурсах наукових робіт, олімпіадах, волонтерстві

Додаток Л
Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольового компонента
готовності соціальних працівників до НДД

Критерії	Показники	Рівні			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
Позитивне емоційне ставлення до НДД	<i>відчуття інтелектуального задоволення від НДД, емоційна стійкість</i>	нейтральне ставлення до НДД	позитивне ставлення до НДД в емоційно-привабливих ситуаціях	стабільно позитивне ставлення до НДД; емоційна стійкість	позитивне ставлення до НДД, в тому числі в складних ситуаціях; наявна виражена емоційна стійкість, переживання
Наявність вольових якостей	<i>наполегливість, відповідальність, організованість</i>	інертність, пасивність, наявність психологічного і пізнавального бар'єру	імпульсивність, легковажність, слабовільність, невираженість самоорганізації і саморегуляції діяльності	цілеспрямованість, наполягливість, відповідальність, подолання пізнавальних бар'єрів, толерантне ставлення до зауважень	ініціативність, енергійність, врахування зауважень і порад щодо вдосконалення діяльності; саморегулювання і самоорганізація, прагнення до лідерства
Здатність до саморефлексії	<i>аналіз власного професійного розвитку, здатність до самооцінки і самоконтролю</i>	відсутність здатності до самоаналізу і самооцінки, самоконтролю	епізодичний самоаналіз, самоконтроль і самооцінка	систематичний самоаналіз, самоконтроль, самооцінка	систематична самооцінка, самоконтроль і рефлексія з урахуванням поставлених завдань на всіх етапах НДД

Додаток М
Студентський проект на тему: «Хоспісно-паліативна допомога в
Закарпатській області»

(автор – студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна робота» УжНУ
Симулик Вікторія)

Актуальність проекту. Україна є державою з найбільш високою онкозахворюваністю населення. Щорічно виявляється понад 180 тис. хворих з різними злоякісними новоутвореннями, а офіційно зареєстровано близько 750-800 тис. пацієнтів, з яких значна частина потребує різних видів паліативної допомоги.

Незважаючи на очевидні успіхи сучасної онкології, більшість онкохворих все ж помирають в результаті прогресування хвороби, тому проблема надання паліативної медичної допомоги залишається актуальною в усьому світі.

За дослідженнями ВООЗ, близько 60% хворих на термінальній стадії потребують паліативної допомоги. В Україні 85% хворих помирають вдома, наодинці, страждаючи від болю, депресії, інших симптомів хвороби, відсутності належного догляду. Невиліковна хвороба викликає різноманітні соціальні проблеми у хворого та членів його родини, пов'язані з потребами догляду.

Невирішеною є проблема доступності ефективного знеболення і покращення стану пацієнтів, недостатній рівень підготовки лікарів, соціальних працівників та інших фахівців у цій сфері.

Не є винятком і Закарпаття. Станом на кінець 2015 р. близько 1176 осіб має встановлений діагноз онкологічного захворювання III і IV стадії. Всього перебуває на обліку із цим діагнозом 20941 особа. Також статистика свідчить, що в 2015 р. померло внаслідок захворювання понад 1600 осіб, з них близько 520 осіб з цільового регіону.

Такі дані свідчать про нагальну потребу у створенні хоспісного відділення з усім комплексом послуг для пацієнтів та їх сімей.

1. АНОТАЦІЯ ПРОЕКТУ

Основна інформація	
Мета проекту	створення та розвиток відділення хоспісно-паліативної допомоги на базі обласної клінічної лікарні задля максимального забезпечення підтримки якості життя людей з невиліковною формою хвороби та обмеженим прогнозом життя через надання комплексної медичної, соціальної, психологічної та духовної допомоги хворим та їх сім'ям в лікарні та вдома.
Цільова аудиторія	10 дорослих, які мають діагноз важкої невиліковної стадії хвороби, пов'язаної з онкологічним захворюванням.
Цільовий регіон	враховуючи дані звіту про хворих на злоякісні новоутворення станом на кінець 2015 року, Ужгородський, Мукачівський, Перечинський та Великоберезнянський райони мають велику потребу в створенні хоспісного відділення. Зареєстровано понад 300 осіб із встановленим діагнозом онкологічного захворювання III і IV стадії. Поряд із цим, показник смертності дедалі більше зростає. Тільки в 2015 році більше аніж 500 осіб з цього регіону померло внаслідок онкологічного захворювання. Через відсутність професійного і кваліфікованого

	догляду, необхідних медикаментів на останніх етапах протікання хвороби, пацієнти помирають важко, з сильними болісними відчуттями, особистісним занепадом, сильними стражданнями пацієнта і його родини.
Завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відкриття відділення хоспісно-паліативної допомоги на базі лікарні на 10 ліжко-місць. 2. Організація необхідного обстеження, кваліфікованого догляду, патогенетичної, симптоматичної та психологічної допомоги хворим. 3. Створення кваліфікованої команди фахівців, які надаватимуть необхідні послуги хворим. 4. Створення патронажної служби фахівців з виїздами додому до пацієнтів. 5. Надання своєчасних, якісних послуг хворим відповідними фахівцями.
Очікувані результати	<ol style="list-style-type: none"> 1. Покращилося життя мінімум 10 осіб, які страждають на онкологічні захворювання. 2. Сім'ї отримали кваліфіковану підтримку і поради щодо догляду за хворими. 3. Населення поінформовано з питань функціонування хоспісно-паліативної допомоги. 4. Система лікування невиліковно хворих збагатилася новими знаннями в сфері паліативного догляду.
Можливі ризики	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дезінформованість людей про існування цього виду допомоги хворим. 2. Наявність більшої кількості охочих отримати послуги, аніж є на те можливість.
Керівник проекту	доц. кафедри «Соціології та соціальної роботи» Смуk Оксана Тарасівна
Науковий керівник	доц. кафедри «Соціології та соціальної роботи» Жиленко Руслан В'ячеславович.
Партнери(експерти)	Обласна та міська державні адміністрації, Закарпатська обласна клінічна лікарня ім. Андрія Новака, Закарпатський обласний клінічний онкологічний диспансер, «Карпатський Фонд», УжНУ, студенти спец. «Соціальна робота», студенти духовної семінарії та студенти медици в якості волонтерів (згідно ЗУ «Про волонтерську діяльність»).
Терміни реалізації проекту	1.06.2016 – 20.12.2016

2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЕКТУ

Забезпечення матеріально-технічної бази. Першим етапом є виділення окремого приміщення або побудова нового для діяльності запланованого відділення. Наступний етап – забезпечення ліжками (10 шт.), стільцями (20 шт.), столами (20 шт.), шафами (15 шт.), тумбочками (15 шт.), полицями (20 шт.); оснащенням для пральні; виділення окремого приміщення для підготовки тіла померлого до поховання або кремації (відповідно до вказаного – ця послуга буде платною, а вилучені кошти будуть спрямовуватися на підтримку відділення); проведення електро-, газо- та водопостачання (якщо немає в наявності) тощо.

Також у межах проекту передбачається формування виїзної бригади, як ефективної альтернативи надання паліативного догляду вдома. Потребуючих є більше, аніж є можливості їх розмістити в стаціонарі. Тому повинна працювати

бригада фахівців, котра матиме змогу виїжджати на виклик до пацієнтів додому. Для цього необхідним є придбання транспорту і наявність водія. Оскільки в подальшому діяльність перевезень планується зробити платною послугою, як один із способів підтримки хоспісного відділення, то необхідно забезпечити відділення транспортними засобами, оснащеними відповідним інвентарем. Це дасть змогу окупити витрати на пальне і діючу виїзну бригаду.

Підготовка персоналу. Організувати спеціальні навчальні курси для персоналу через:

- Спеціальну підготовку лікарів-онкологів та лікарів-терапевтів, медичних сестер з питань паліативного лікування пацієнтів, специфіки ведення випадку хворого (зокрема, врахування особливостей протікання хвороби та її симптоматики), специфіки необхідного підтримуючого лікування, застосування дієвих лікарських препаратів, які використовуються на різних етапах хвороби. При цьому застосовується спеціальна навчальна література з проблеми методології, методів, сутності лікування онкологічно хворих. До прикладу, для осіб з онкологічним діагнозом на термінальній стадії в навчальному посібнику «Освіта з питань паліативного догляду та догляду наприкінці життя. Онкологія» висвітлено можливі симптоми, способи лікування, співпрацю з іншими фахівцями, акцентування уваги на комплексному підході в процесі догляду.

- Підготовку до роботи в цьому відділенні соціальних працівників та психологів/психотерапевтів. Соціально-психологічний фактор, у зв'язку з хворобою, постає надто гостро і частіше за все сам пацієнт потерпає від цього так само, як і вся його родина. Тому важливо провести кваліфіковані навчальні програми для фахівців стосовно розуміння стадій психоемоційних розладів та їх попередження, створення та сприяння підтримуючого середовища хворого, організації дозвілля тощо.

- Навчальні курси, які проводитимуть залучені фахівці з онкологічного диспансеру, ЗВО та працівники хоспісних відділень з інших областей.

- Організацію навчальних поїздок для фахівців у хоспіси м. Львова та м. Івано-Франківська. В межах цих поїздок у майбутніх працівників паліативного відділення буде формуватися професійне бачення специфіки роботи, ролі і місця комплексної допомоги хворим у процесі їхнього лікування. Відбудеться безпосередній обмін досвідом серед фахівців цього напрямку, обговоряться труднощі, з якими найчастіше вони зіштовхуються, шляхи їх подолання, методи покращення роботи, усунення небажаних наслідків.

Робота із ЗМІ та громадською думкою. На сьогоднішній день ставлення соціуму до соціально незахищених осіб, у нашому випадку людей на термінальній стадії захворювання, є неоднозначним. Для хворих людей громадська спільнота є підтримуючим чинником життя, який показує, що їх не ізолювали від суспільства, а всі люди співіснують злагоджено і з порозумінням. Тому вкрай важливо на рівні громади, суспільства в цілому мати розуміння кожної із соціальних проблем. Що ми маємо на даний час? Існує недостатня поінформованість суспільства щодо специфіки діяльності паліативного відділення.

Одним із напрямків роботи на цьому етапі є максимально ефективна робота із ЗМІ та громадською думкою. Будуть публікуватись оголошення про початок

розробки паліативного відділення, зміст та мету його роботи тощо. Ознайомчі зустрічі та дискусії про хоспісно-паліативну допомогу допоможуть якомога краще поширити інформацію серед студентів, фахівців і жителів регіону.

На цьому етапі активно залучатимуться студенти в якості волонтерів, оскільки вони виконуватимуть просвітницьку роль у суспільстві, розповсюджуватимуть інформацію про цей вид допомоги. Вони організують зустрічі з громадами в чотирьох районах цільового регіону, на який розрахована діяльність проекту.

Управління проектом.

Яким чином члени громади сприятимуть діяльності хоспісного відділення?

Буде проведена просвітницька робота з громадськістю щодо інформування стосовно хоспісного відділення, специфіки хоспісно-паліативного догляду та потреби в ньому. Будуть опубліковані дані в ЗМІ щодо відкриття цього відділення, особливостей роботи з хворими, що дасть змогу охопити більший ареал громадськості. В якості волонтерів будуть залучені студенти УжНУ та представники духовної семінарії, що сприятиме якісному наданню послуг хворим та професійному зростанню студентів.

Персонал проекту. Лікар онколог, лікар терапевт, соціальний працівник, психотерапевт, юрист, медична сестра.

Реклама та PR проекту. Реклама проекту та безпосередньо створення і функціонування хоспісного відділення буде проводитись таким чином:

- публікації в місцевих газетах «Новини Закарпаття», «Карпатська зірка», «Народне слово», «Фест» тощо;
- оголошення на місцевому телебаченні;
- організація та проведення прес-конференцій та круглих столів з громадськістю – лікарями, соціальними працівниками, психологами, представниками державних, недержавних та громадських організацій, а також з людьми з онкологічним захворюванням.

Критерії оцінки результатів.

- обсяг наданих послуг;
- якість наданих послуг;
- кількість звернень;
- позитивні відгуки в ЗМІ.

3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ХОСПІСНО-ПАЛІАТИВНОГО ВІДДІЛЕННЯ

Апарат управління.

- паліативне відділення з 3-4 ліжковими палатами;
- організаційно-методичний відділ з медичної та соціальної роботи;
- приймальне відділення;
- відділення спеціалізованої виїзної бригади з надання паліативної допомоги;
- адміністративно-господарські підрозділи (харчоблок, прально-прасувальний блок, бухгалтерія) та інші приміщення, в тому числі, для перебування родичів у нічний час, приміщення для волонтерів тощо.

Управління Хоспісом здійснює головний лікар, який призначається на посаду та звільняється з посади управлінням відповідно до чинного законодавства і несе відповідальність за діяльність закладу.

Для забезпечення відкритості та прозорості діяльності Хоспісу може бути створена Наглядова Рада Хоспісу, яка сформується з числа представників місцевої ради, громадськості, релігійних об'єднань тощо.

Метою діяльності хоспісно-паліативного відділення є:

- надання цілодобового кваліфікаційного догляду в стаціонарі та вдома;
- організація необхідного патогенетичного, симптоматичного лікування;
- надання соціальної, психологічної та духовної допомоги паліативним хворим, які не можуть бути вилікувані доступними методами, з сильним хронічним больовим синдромом, тяжким занепадом життєдіяльності, зокрема у термінальній стадії захворювання;
- проведення медико-соціальної, психологічної та духовної підтримки родичів хворого.

Предмет діяльності хоспісу:

- зв'язок із органами соціального захисту населення;
- зв'язок з територіальними лікувально-профілактичними та спеціалізованими установами;
- зв'язок з іншими Хоспісами як вітчизняними, так і закордонними;
- зв'язок та активна робота з благодійними організаціями;
- підтримка волонтерського руху для здійснення безкоштовного догляду за пацієнтами.

Завданнями діяльності хоспісу є:

- забезпечення поліпшення якості життя пацієнта через своєчасну діагностику хвороби, запобігання та полегшення страждань пацієнта, цілодобового кваліфікованого контролю симптомів і медичного догляду, медико-психологічної реабілітації, соціальної та духовної підтримки;
- здійснення оцінки стану та визначення медичних, психологічних, соціальних та духовних потреб пацієнта;
- визначення та проведення необхідного обсягу паліативної допомоги, що ґрунтується на принципах безперервності та наступності;
- своєчасне діагностування та лікування ускладнень або загострень основного або супутніх захворювань, організація надання екстреної допомоги пацієнту;
- організація соціально-психологічної допомоги пацієнтам, членам їх родин на період хвороби та після втрати;
- організація та проведення, в разі потреб, консультаційних оглядів пацієнта із залученням лікарів-спеціалістів відповідних спеціалізованих закладів;
- ведення постійного моніторингу діяльності хоспісу;
- навчання членів родини пацієнта навичкам догляду за тяжкохворими;
- забезпечення взаємодії з установами соціального захисту, іншими закладами та установами, громадськими організаціями та благодійними фондами, що пропонують свою допомогу у вирішенні питань медико-соціальної допомоги пацієнту, залучення релігійних організацій до роботи;
- підтримка волонтерського руху;
- сприяння проведенню акцій та громадських заходів з метою залучення додаткових благодійних коштів та поширення досвіду паліативної допомоги.

Джерелом формування майнових та фінансових ресурсів хоспісу є:

- районний бюджет Управління охорони здоров'я;
- благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств та громадян;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Надання платних послуг.

Хоспіс може надавати платні послуги в межах визначених чинним законодавством, що передбачено в п. I, II постанови Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. №1138 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах та вищих медичних закладах освіти», а саме:

- підготовка і навчання з відповідною видачею сертифіката працівників немедичних спеціальностей (громадян за їх бажанням) практичним навичкам подання невідкладної медичної допомоги;

- послуга пралень за договором;

- транспортні послуги (перевезення вантажів), здійснення вантажних робіт;

- послуги з підготовки тіла покійного до поховання або кремації.

Організаційна структура та штати Лікарні (Відділення, Палати).

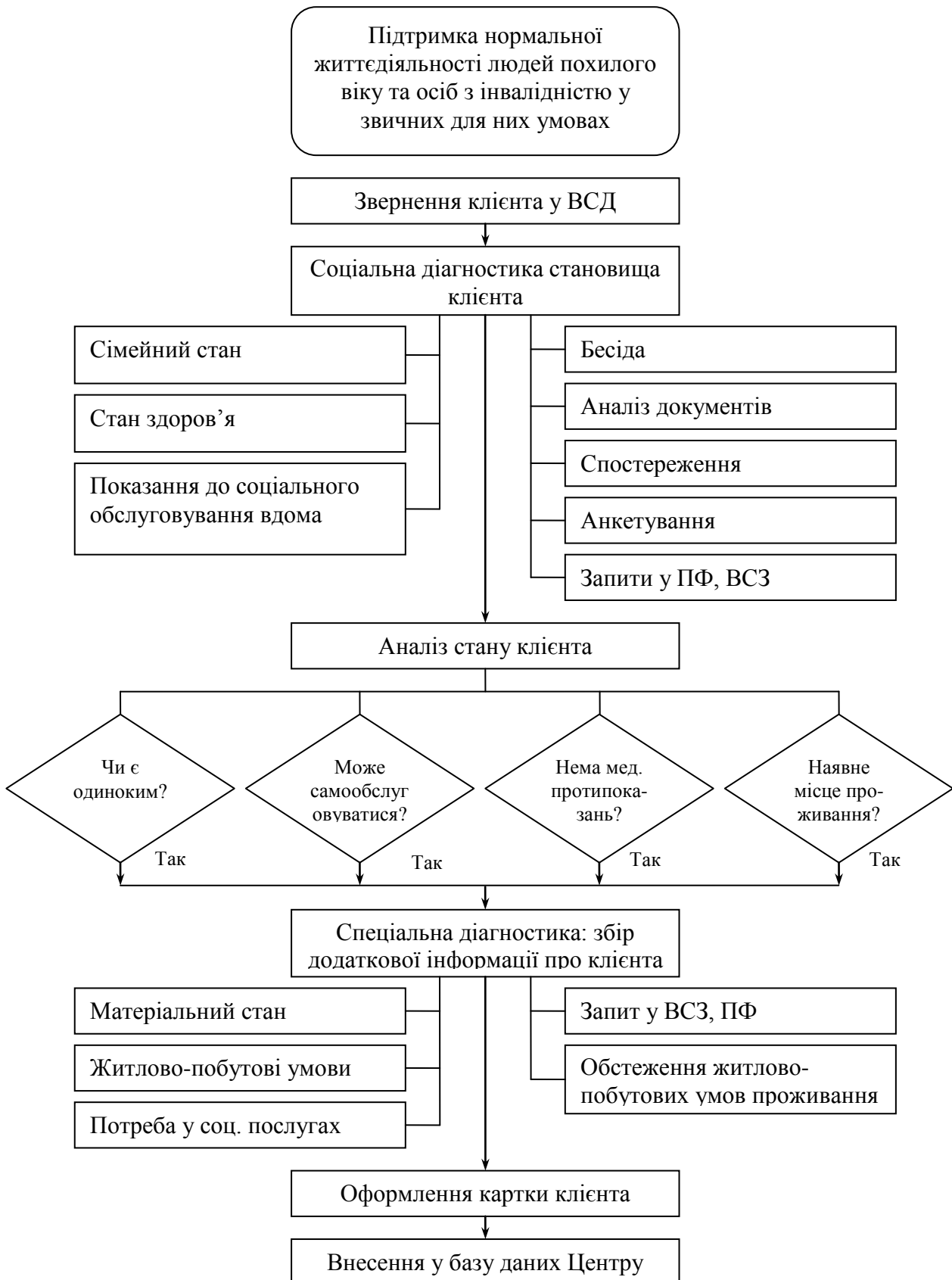
Визначається відповідними нормативно-правовими актами МОЗ.

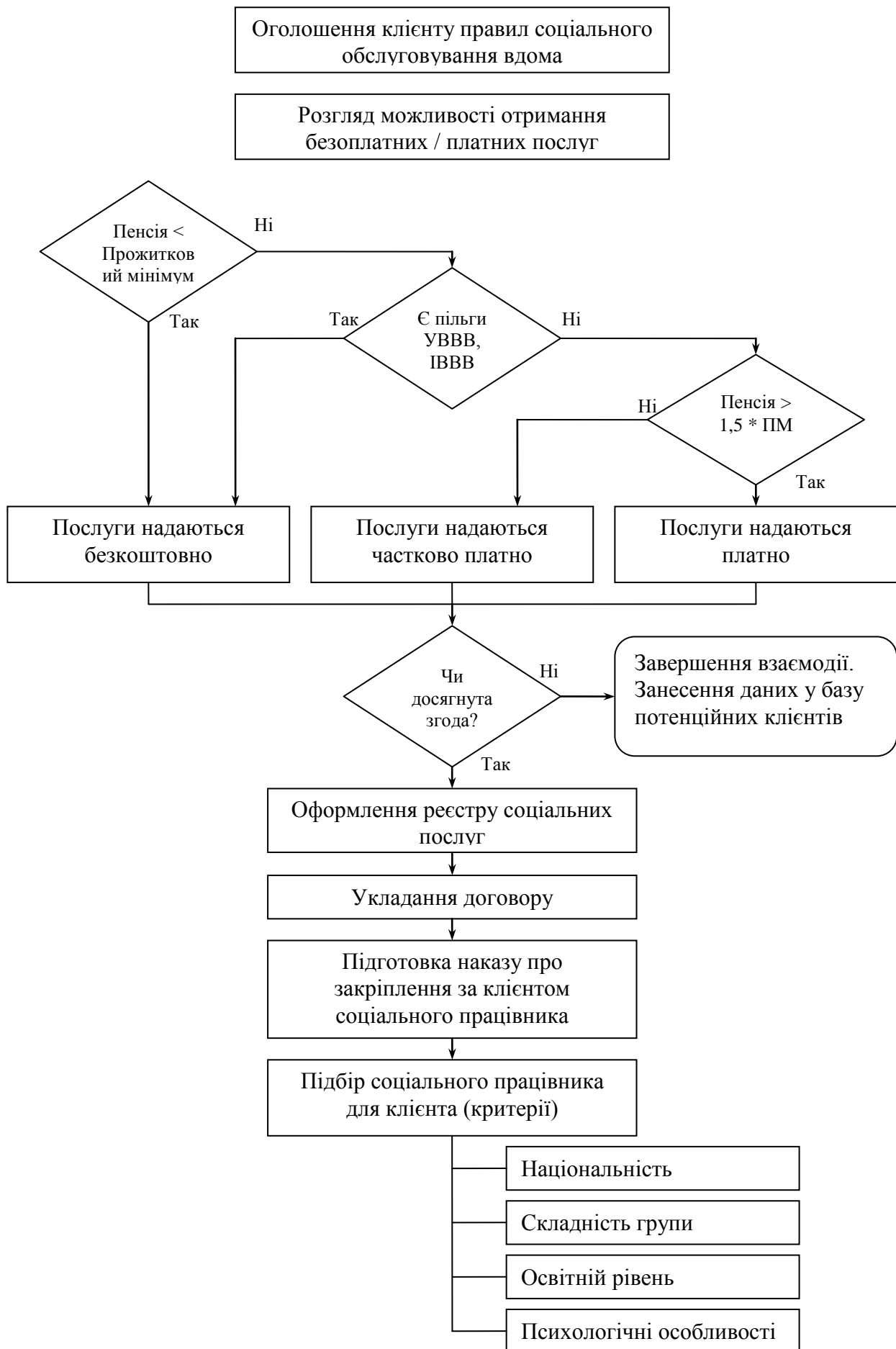
Взаємозв'язок з нормативними актами і обґрунтування необхідності встановлення правових норм.

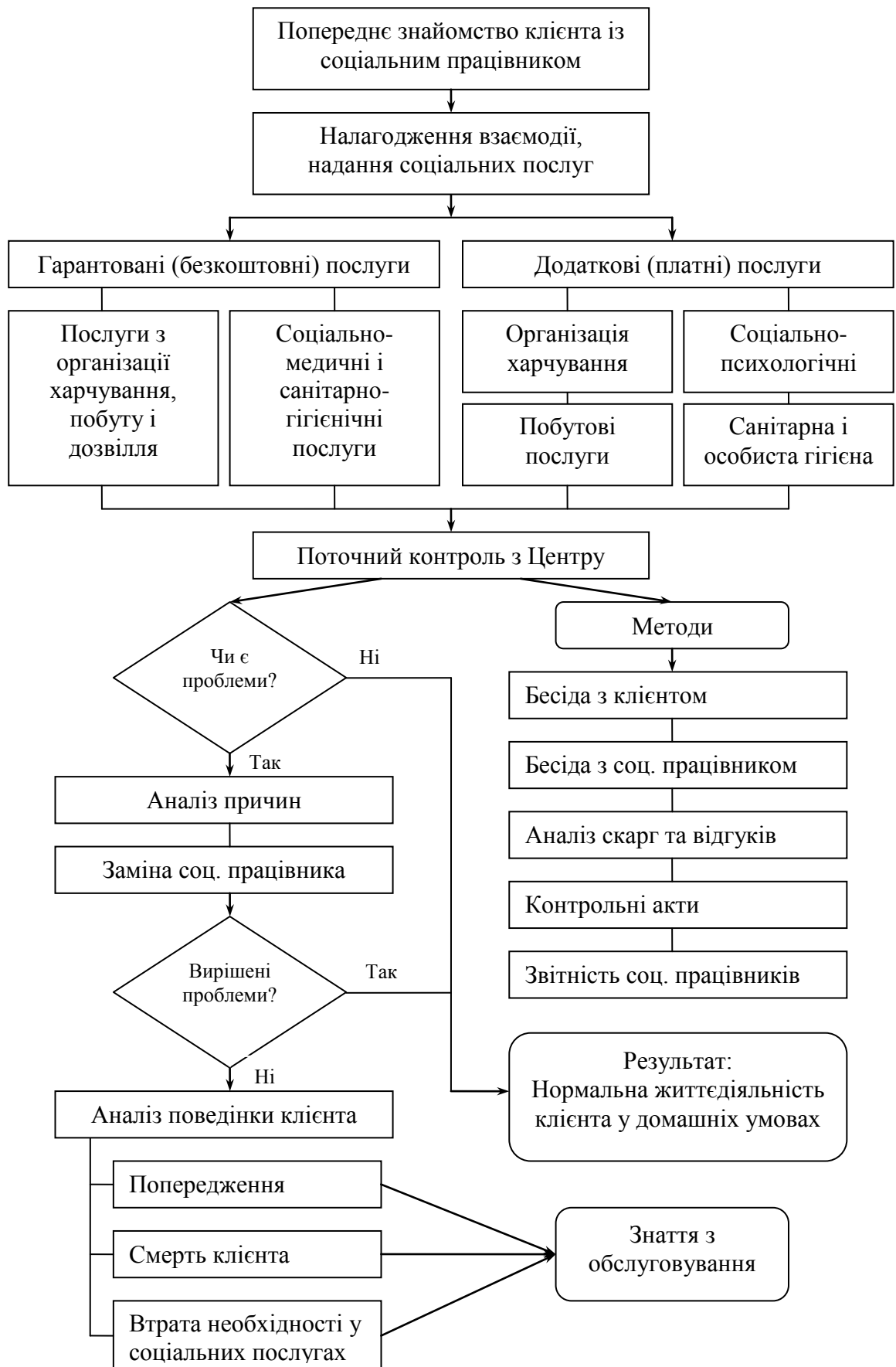
Проект регуляторного акту увійде в систему нормативно-правових актів:

- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ зі змінами і доповненнями;
- Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки» від 19 лютого 2009 р. №1026-VI;
- Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 р.» від 23 грудня 2009 р. №1794-VI;
- Постанова Кабінету Міністрів України №14 від 10.01.2002 р. «Про затвердження Заходів Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» на 2002-2011 рр.»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2010 №208 «Деякі питання удосконалення системи охорони здоров'я»;
- Наказ МОЗ України №368 від 03.07.2007 р. «Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги, симптоматичної та патогенетичної терапії хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД»;
- Наказ МОЗ України №463 від 26.06.2009 р. «Про затвердження заходів щодо розвитку паліативної допомоги в Україні на 2009-2010 роки»;
- Рішення Колегії МОЗ України від 29.04.2010 р. «Розвиток хоспісної та паліативної медицини» та ін.

Додаток Н
Графічне представлення технології соціальної роботи
 (на прикладі технології соціального обслуговування людей похилого віку
 (осіб з інвалідністю) вдома) [470]

Додаток П
Метод формування дослідницького тезаурусу соціальних працівників
(адаптовано за С. Шмачиліною [429])

Прийоми формування дослідницького тезаурусу	Зміст діяльності
Застосування педагогічної наративації	<p>Аналіз текстів. Наприклад, для того, щоб визначити, яку роль відіграють у діяльності соціального працівника закони розвитку колективу, сформульовані А.С. Макаренка – «система перспективних ліній» і «принцип паралельного педагогічного впливу», необхідно звернутися до першоджерел, а потім вже до різних коментарів, листів, нотаток, спогадів. Передбачається робота в групах, яка спрямована на вміння працювати в колективі (спільне планування, обговорення, вибір способу вирішення поставленого завдання, взаємодопомога і співробітництво та ін.). Так, за творами А.С. Макаренка («Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків») кожна група готує анотацію за визначеною схемою, запропонованою викладачем.</p> <p>Рекомендації зі складання анотації: 1. Назва книги, вихідні дані; 2. Якому виду діяльності присвячена; 3. Які проблеми автором висувуються і як вони вирішуються; 4. Які поняття є особливо важливими і несуть в собі національні традиції соціального виховання; 5. Які розділи, абзаци викликали найбільший інтерес у студентів (привести приклад); 6. Які основні ідеї актуальні (або не актуальні) на сьогоднішній день.</p>
Виокремлення з поняття всіх наявних у ньому смислів	<p>Аналіз тлумачення визначених термінів у словниках, енциклопедіях. Наприклад, термін «соціалізація» розглядається у: філософії – як удосконалення взаємовідносин; соціології – засвоєння соціальних ролей; соціальній психології – сукупність умов; педагогіці – прийняття цінностей; соціальній педагогіці – процес зміни відношень.</p> <p>Обговорення і дискусія щодо виявлення сутності цього поняття дозволяє визначити такі фази соціалізації як: соціальна адаптація – інтеграція – індивідуалізація – персоналізація та ін.</p>
Диференціація понять	<p>Виявлення особливостей близьких за змістом понять, наприклад: творчість – соціальна творчість; творчість соціального працівника – творчість педагога; творчість – дослідження; виховання – соціальне виховання.</p>
Застосування імажитивних дій (з фр. image – образ, представлення)	<p>Конспектування, реферування. Виділяються найбільш цікаві ідеї і поняття і представляються у вигляді рисунків-символів з пояснювальним текстом. Або при складанні різного роду гіпотез представляється їхній зміст на основі певних символів.</p>
Аксіологізація понять	<p>Виявлення семантичних (сміслових) значень поняття. Наприклад, визначення особистісних якостей соціального працівника, таких як альтруїзм, милосердя, пасіонарність, толерантність та ін.</p>
Детермінація понять	<p>Співвіднесення певного поняття з визначеною сферою людських знань. Наприклад, метод анамнезу (медицина), індукція (філософія), інтерпретація (герменевтика) та ін.</p>
Концептуалізація понять	<p>Співвіднесення поняття з визначеною науковою концепцією.</p>

Додаток Р

Набір кейсів для індивідуального навчання та дослідницької роботи в групах (на прикладі теми «Застосування дослідницьких методів в управлінні волонтерською діяльністю» [531])

Кейс 1. Волонтерський центр уклав угоду на обслуговування великого спортивного заходу міжнародного рівня. Волонтери повинні працювати 2 тижні. Потрібна кількість волонтерів – 250 осіб. Необхідно підібрати кандидатури для здійснення волонтерської роботи шляхом проведення інтерв'ю.

Завдання:

1. Складіть графік проведення інтерв'ю виходячи з таких умов:

- було подано 720 заявок;

- тривалість інтерв'ю/співбесіди 30 хв.

- остаточний список волонтерів повинен бути представлений через 3 тижні;

2. Визначте, скільки потрібно інтерв'юєрів / кількість робочих місць; складіть перелік вимог до робочих місць інтерв'юєра.

Кейс 2. Волонтерська програма «Приятелі» пов'язана з наданням необхідної підтримки дітям, які перебувають у важкій життєвій ситуації. У програмі беруть участь діти у віці від 7 до 15 років, які перебувають на супроводі певного соціального закладу і мають одну або кілька проблем з перерахованих нижче: брак спілкування; недолік емоційного тепла, підтримки та турботи з боку найближчого соціального оточення; труднощі спілкування з однолітками; переживання почуття самотності, непотрібності, відкидання, замкнутості; переживання втрати; невпевненість у собі; низька самооцінка; труднощі адаптації до школи або труднощі з навчанням, особливо якщо вони пов'язані з проблемами в стосунках із вчителями і однолітками. Часто учасниками програми стають діти з багатодітних або неповних сімей, діти із малозабезпечених сімей, діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків (включаючи дітей, які перебувають під опікою чи в прийомних сім'ях), діти з сімей, в яких батьки мають соціальні проблеми. Залежно від труднощів, які є у дитини, волонтерам можуть бути поставлені різні завдання, наприклад: підтримка дитини в подоланні наявних емоційних і поведінкових труднощів; організація дозвілля для дитини; підтримка в подоланні особистісно-соціальних труднощів (наприклад, невміння вибудувувати відносини з однолітками, відсутність друзів); підтримка в заповненні прогалин в знаннях внаслідок нестачі освіти; допомога в засвоєнні шкільної програми та інші. Крім цього, до волонтера пред'являється низка вимог, які сформульовані у вигляді «Правил для волонтера». Зокрема, волонтер: повинен ставитися до дитини шанобливо; не повинен вчиняти дій, небезпечних для її життя і здоров'я; не повинен приймати рішення, що виходять за рамки обов'язків без узгодження з координатором програми; має інформувати батьків (законних представників) про плановані заходи з дитиною і отримувати їх згоду; не може карати дитину; не повинен палити і вживати алкоголь у присутності дитини; не може приводити дитину до себе додому; не може робити дитині дорогих подарунків і давати обіцянки, які він не зможе виконати.

Завдання: Розробіть компетентнісний портрет волонтера, який включає як особистісні, так і професійні компетенції виходячи із специфіки його роботи в певній волонтерській програмі. Складіть питання для інтерв'ю і розробіть систему оцінки кандидата за визначеними компетенціями, включаючи шкалу оцінювання і питому вага кожної компетенції.

Кейс 3. Правильний відбір волонтерів для проекту – половина успіху. Які Вам потрібні волонтери: веселі, розумні, чи може креативні? Кожен, хто проводить співбесіду з потенційними волонтерами, стикається з проблемними ситуаціями. З деякими з них Вам доведеться познайомитися і знайти правильний вихід. При проведенні співбесіди Ви розумієте, що потенційний доброволець не може дати Вам достатньо інформації для прийняття рішення. Йому може бути незручно вести розмову через сором'язливий характер, або він може приховувати інформацію від Вас. У Вас виникли сумніви в тому, чи підходить волонтер для роботи.

Завдання: розробіть тактику проведення співбесіди в такій ситуації. Можливі варіанти: 1. Будьте терплячі, дайте йому можливість помовчати. Якщо доброволець не говорить, знову поясніть процес співбесіди. 2. Спостерігайте за всіма ознаками сумнівів або стривоженості, вони можуть бути ключами до реальної проблеми або замкнутості. 3. Запитайте, чи є хто-небудь, від кого можна отримати більше інформації про волонтера. Перенесіть співбесіду і постарайтеся отримати додаткову інформацію.

Кейс 4. При проведенні співбесіди Ви розумієте, що у волонтера не вистачає досвіду, здібностей або інтересу, необхідного для участі в реалізації проекту.

Завдання: розробіть власну тактику поведінки в даній ситуації. 1. Майте під рукою опис інших волонтерських проектів вашої установи. 2. Запитайте волонтера, чи можна поділитися інформацією, отриманою під час співбесіди, з іншими керівниками проектів, до яких Ви його направите. 3. Введіть інформацію про волонтера в загальну базу. Зберігайте інформацію про волонтера на випадок потреби у майбутньому.

Загальний висновок: в будь-якому випадку важливо, щоб волонтер не залишився без альтернативного плану або способу дій.

Кейс 5. Волонтерський Центр повинен провести навчання для 100 волонтерів по темі «Особливості взаємодії з людьми з інвалідністю» в рамках участі в загальноукраїнському інтеграційному фестивалі творчості і спорту людей з інвалідністю.

Завдання: яких фахівців ви б залучили для навчання волонтерів (соціального працівника, педагога, психолога, представника громадської організації осіб з інвалідністю, досвідченого волонтера та ін.), обґрунтуйте, чому? Яку форму проведення навчання Ви б рекомендували для обраного фахівця і чому?

Кейс 6. Мотивація волонтерів. Волонтерський Центр спільно з одним із закладів соціального захисту населення запровадили пілотний проект «Догляд вдома». Програма «Догляд вдома» передбачає фізичну, соціальну і моральну підтримку самотнім людям зі зниженими здібностями до самообслуговування,

допомагає їм вести незалежний спосіб життя в своєму будинку. Це одна з програм, що пред'являє найбільш високі вимоги до професійної кваліфікації соціального працівника. Технологія роботи в цій програмі передбачає: відвідання клієнта вдома, оцінку здібностей підопічного до самообслуговування, а також визначення інших соціальних потреб клієнта і наявності ресурсів для їх задоволення, складання плану догляду. Виходячи з отриманих даних і врахування індивідуальних особливостей клієнта, кожному підбирається професійний патронажний працівник. Незважаючи на це, і в даній програмі є місце для застосування праці волонтерів, у першу чергу, як офісних працівників, які допомагають здійснювати адміністрування процесу (відповідати на вхідні дзвінки, вести бланки обліку, базу даних клієнтів та ін.). Для реалізації проекту було потрібно 40 волонтерів. Однак, ще на етапі підготовки керівництво волонтерського центру зіткнулося з проблемою недобору волонтерів. Результати проведеного моніторингу продемонстрували низьку мотивацію потенційних волонтерів-учасників проекту.

Завдання: 1. Запропонуйте принципи формування системи мотивації для волонтерів в рамках зазначеного проекту. 2. Складіть компетентнісний портрет волонтерів для реалізації проекту. 3. Запропонуйте інші, окрім вказаних, моделі роботи волонтерів в цьому проекті.

Кейс 7. Координація волонтерів. У Ваше волонтерське об'єднання звернулися з проханням надати волонтерів для проведення обласного конкурсу «Волонтер року», який проходить протягом трьох днів на базі одного із закладів освіти міста. Волонтери потрібні для роботи за такими напрямками: 1) Допомога в організації та проведенні виставки 30 громадських об'єднань (підготовка виставки здійснюється напередодні конкурсу, виставка триває цілий день); 2) Допомога в організації харчування учасників конкурсу (500 осіб, харчування в 3 зміни, 3 обіди протягом 3 днів); 3) Допомога в організації та проведенні круглого столу керівників громадських організацій (проходить протягом трьох годин в один з днів конкурсу); 4) Допомога в проведенні конкурсу (презентації на сцені, які відбуваються протягом 4 годин у концертному залі) і концерту на церемонії закриття (2 години у вечірній час).

Завдання: 1. Визначити кількість волонтерів, яких необхідно залучити до цього заходу і скласти приблизний графік їхньої роботи; 2. Підготувати перелік необхідних питань до організаторів заходу; 3. Скласти схему комунікації з волонтерами під час проведення заходів (на які функціональні групи будуть розподілені волонтери, хто і яким чином буде здійснювати координування їхніх дій).

Кейс 8. Волонтерський Центр щорічно залучається до організації одного з великих кінофестивалів «Кіно без кордонів». Він проходить за участю представників різних волонтерських, благодійних організацій, державних закладів, які працюють у соціальній сфері, а також відомих громадських і політичних діячів. У цьому році для адаптації і залучення до активного і цікавого життя осіб з інвалідністю, адміністрація Центру вирішила залучити хлопців з інвалідністю в якості волонтерів (5 осіб).

Завдання: складіть «піраміду потреб» потенційних волонтерів і мотиваційну програму для їх залучення до заходу з огляду на специфіку їх життєдіяльності; розробіть рекомендації щодо можливої функціональної специфіки та видів діяльності цієї категорії волонтерів в рамках проведення кінофестивалю; обґрунтуйте потенційні проблеми залучення людей з інвалідністю до волонтерської діяльності та шляхи їх вирішення.

Кейс 9. Волонтерський центр зацікавлений в організації стажування своїх співробітників у США на тему «Соціальне підприємництво» з метою набуття ними досвіду з досліджуваного питання та його впровадження у вітчизняній практиці.

Завдання: 1. Визначити можливість залучення фінансових засобів на стажування, знайти джерела фінансування та проаналізувати ризики участі в програмі.

Кейс 10. На 2020 рік в одному з регіонів запланований всеукраїнський конкурс волонтерських проектів. Мета конкурсу: сприяти включенню молоді в діяльність з надання допомоги людям похилого віку; привернути увагу суспільства до цієї категорії осіб; сприяти підвищенню якості життя людей похилого віку, їх активному довголіттю та ін.

Завдання: розробити карту ресурсів і приблизний бюджет проекту Конкурсу в регіоні, враховуючи певні умови (регіон обирає самостійно; у фінал конкурсу допускаються тільки реалізовані проекти; кількість команд-учасників – 12; бюджет Конкурсу – 100 тис. грн.; термін реалізації проекту – 4 місяці, в тому числі: 1 місяць – подання заявок, 2 місяці – реалізація, 1 місяць – фінальний етап).

Додаток С

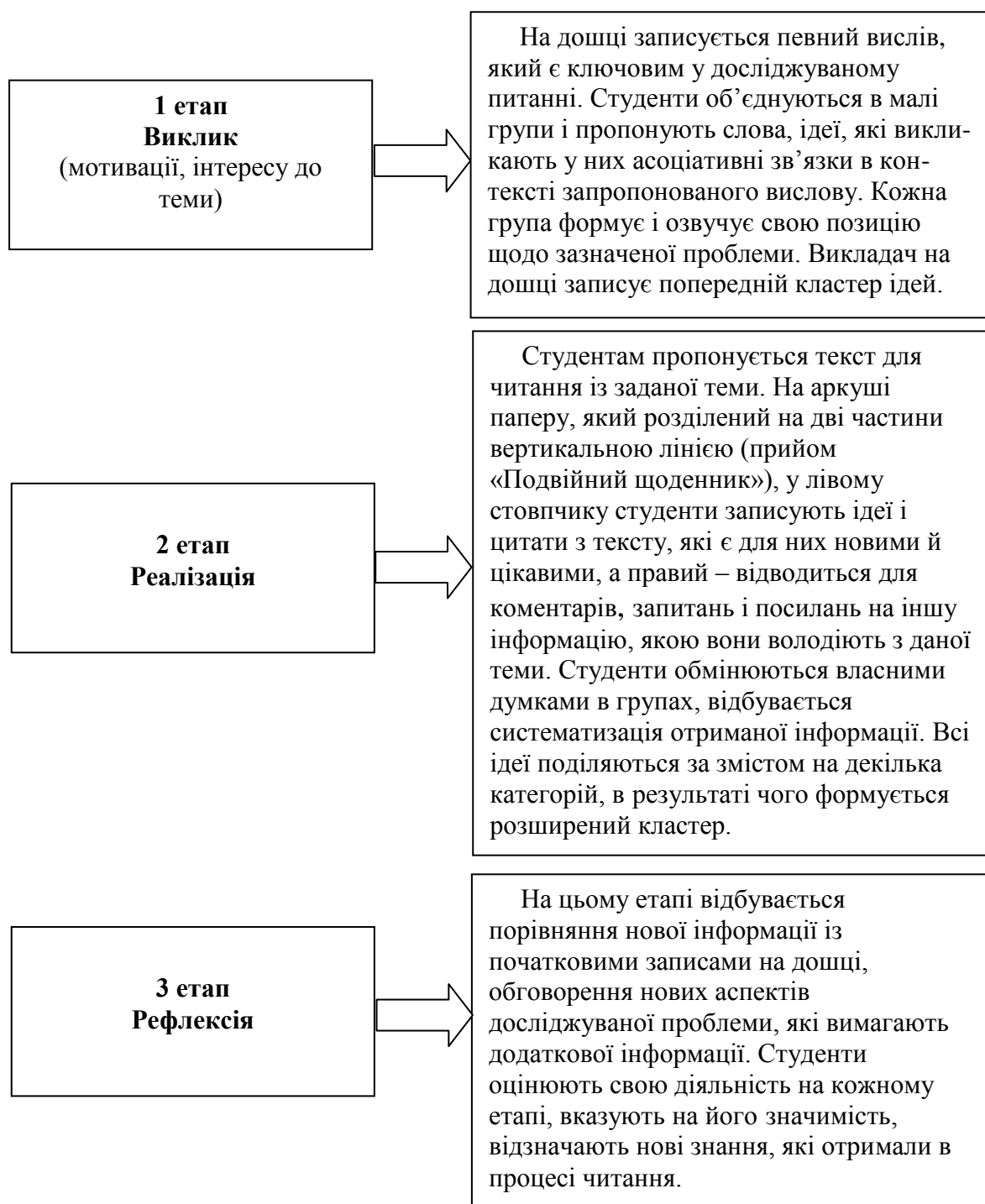
Реалізація технології концентрованого навчання

На прикладі вивчення теми «Методологічні основи наукового пізнання»,
дисципліна «Основи наукових досліджень»
(розроблено за Л. Сайтбагіною [491])

Методичні основи проведення заняття	Зміст заняття (дії, взаємодія викладача і студентів)	Продукти творчої діяльності студентів	Очікувані результати формування компонентів НДД
Лекція (концентровано): активні та інтерактивні методи проблемного навчання; евристична бесіда, діалог; частково-пошукові	1. Ознайомлення студентів з темою лекції, планом, формулювання мети заняття. З'ясування теоретичного і практичного значення теми, її взаємозв'язок з іншими темами і дисциплінами; її роль у підготовці фахівців соціальної роботи	Встановлення логічних зв'язків у вивченні нових понять; прийняття цінностей НДД	<p><i>Мотиваційно-ціннісний:</i> сприймати інформацію, встановлювати міжпредметні і міжнаукові зв'язки.</p> <p><i>Когнітивний:</i> відтворювати базові знання методології наукового пізнання; аналізувати, синтезувати, встановлювати логічні взаємозв'язки.</p> <p><i>Діяльнісний:</i> приймати обгрунтовані рішення.</p> <p><i>Емоційно-вольовий:</i> осмислювати інформацію, обдумувати власний пізнавальний досвід, здійснювати самооцінку, взаємооцінку</p>
	2. Евристична бесіда. Обговорення понять «наука», «наукове пізнання», «методологія наукового пізнання», основних принципів наукового дослідження. Актуалізація суб'єктного досвіду студентів на прикладі діалогу, дискусії, дебатів як форм і методів наукової творчості	Розуміння понятійного апарату; вибудовування послідовності етапів розвитку наукової творчості	
	3. Рефлексія. Підведення підсумків заняття. Співвіднесення мети заняття з його результатами	Оцінка і аналіз рівня здобутих знань щодо досліджуваної теми	
Семінар (концентровано): активні та інтерактивні методи проблемного навчання; евристична бесіда, діалог; частково-пошукові (дискусія)	1. Ознайомлення студентів з темою семінару, формулювання мети, повідомлення плану роботи. Евристична бесіда. Показ викладачем практичного значення досліджуваного матеріалу через постановку проблеми. Студенти висувають припущення, проявляють рефлексію	Усвідомлення цінностей НДД	<p><i>Мотиваційно-ціннісний:</i> усвідомлювати послідовність між фактами і явищами, встановлювати зв'язки з власним дослідженням.</p> <p><i>Когнітивний:</i> аналізувати явища і факти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.</p> <p><i>Діяльнісний:</i> впроваджувати прийняті рішення.</p> <p><i>Емоційно-вольовий:</i> осмислювати інформацію, обдумувати власний</p>

	2. Самостійне вивчення студентами авторефератів кандидатських дисертацій (актуальності, суперечностей, методів дослідження) на предмет логіки, коректності, відповідності методологічним нормам. Представлення, аналіз, власна інтерпретація змісту прочитаного кожним студентом	Оволодіння навичками наукового аналізу, вироблення власної думки	пізнавальний інтерес
	3. Дискусія. Питання, обговорення студентами правильності суджень кожного, їхнє корегування викладачем	Прийняття обґрунтованого рішення	
Самостійна робота (концентровано): частково-пошуковий метод; робота з різними джерелами інформації; порівняльний аналіз, анотування	1. Вивчення і аналіз наукових джерел. Створення анотованого плану-картотеки літературних джерел з розкриттям стану дослідженості проблеми. Формування проблеми дослідження. Конструювання елементів наукового апарату дослідження	Підготовка анотації. Конструювання елементів наукового апарату дослідження	<i>Мотиваційно-ціннісний:</i> усвідомлювати, відтворювати картину свого дослідження. <i>Когнітивний:</i> застосовувати знання наукової методології; працювати з джерелами інформації, аналізувати, критично оцінювати різні теорії, концепції. <i>Діяльнісний:</i> приймати обґрунтовані рішення; планувати і організовувати свою діяльність; виконувати прийняті рішення. <i>Емоційно-вольовий:</i> осмислювати інформацію, здійснювати критичну самооцінку, осмислювати власну НДД
Консультація (концентровано): дослідницький метод (діалог)	1. Викладач спільно з студентом обговорює проблемну ситуацію, відбувається корегування роботи студента. Планується співпраця, обговорюється ефективність НДРС, взаємодія на основі рефлексії	Обґрунтування позиції; прийняття рішення	<i>Мотиваційно-ціннісний:</i> усвідомлено ставити цілі по відношенню до НДД. <i>Когнітивний:</i> володіти методологією наукових досліджень. <i>Діяльнісний:</i> приймати рішення. планувати свою діяльність. <i>Емоційно-вольовий:</i> осмислювати інформацію, обдумувати власний пізнавальний інтерес

Додаток Т
Алгоритм застосування методу
«Читання і письмо для критичного мислення» [470]

Додаток У
Теми різнорівневих рефератів з дисципліни «Методи і організація соціальних досліджень»

1 рівень. Навчально-пізнавальні реферати

1. Наука як сфера людської діяльності.
2. Основні соціальні функції науки та їхня характеристика.
3. Поняття та класифікація соціальних проблем.
4. Якісні та кількісні методи досліджень у соціальній роботі.
5. Особливості використання методу експерименту у вивченні соціальних проблем.
6. Специфіка використання методу опитування в соціальній роботі.
7. Особливості застосування методу спостереження в процесі дослідження соціальних явищ і процесів.
8. Специфіка використання методу тестування в соціальній роботі.
9. Метод соціометрії в процесі діагностичної роботи.
10. Застосування кейс-технології в професійній діяльності соціального працівника.

2 рівень. Практико-дослідницькі реферати

1. Дослідження в науках, суміжних із соціальною роботою (психологія, соціологія, медицина).
2. Основні дослідницькі підходи до соціальних явищ і процесів.
3. Проблемна ситуація як початковий етап процесу соціального дослідження.
4. Маніпулювання масовою свідомістю за допомогою результатів соціальних досліджень.
5. Інформатизація дослідницьких процесів у сфері соціальної роботи.
6. Історичні аспекти соціальних досліджень за рубежом.
7. Історія науково-дослідницької діяльності у вітчизняній соціальній роботі.
8. Моделі теоретичного обґрунтування системи соціальної роботи.
9. Сучасні інноваційні процеси в сфері соціальної роботи.
10. Основні наукові підходи до оцінки ефективності соціальної роботи.

3 рівень. Науково-дослідницькі реферати

1. Основні фактори і умови модернізації методів досліджень у сучасному людинознавстві.
2. Розвиток соціальної теорії як фактор модернізації методів досліджень.
3. Модернізація якісних методів досліджень у соціальній роботі
4. Застосування кількісних методів досліджень у соціальній роботі.
5. Особливості сучасних методів аналізу в соціальній роботі.
6. Сучасні тенденції взаємодії дослідницьких методів різних наук про людину і суспільство.
7. Тенденції взаємовпливу кількісних методів соціології і соціальної роботи.
8. Імітаційні методи аналізу в теорії і методиці соціальної роботи.
9. Теорія вирішення дослідницьких завдань у практиці соціальної роботи.
10. Гендерний підхід у процесі експертизи соціальних проектів і програм.

Додаток Ф
Програма факультативу «Дослідження в соціальній роботі»
 (для студентів-магістрів першого року навчання
 спеціальності 231 «Соціальна робота»)

Пояснювальна записка

Вивчення факультативного курсу «Дослідження в соціальній роботі» є визначальним у процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, особливо тих, які здобувають освітній ступінь магістра за «непослідовною» системою навчання.

Факультатив відзначається теоретичним і прикладним характером, базується на сучасних наукових концепціях у сфері методики наукових досліджень. Провідна роль під час його вивчення належить апробації основних емпіричних методів та індивідуальні консультації.

Програма факультативу розкриває систему основних методів досліджень у соціальній роботі, показує їхній міждисциплінарний характер. Основний принцип розробки факультативу полягає в тому, що студенти паралельно з оволодінням теоретичними знаннями практично засвоюють техніки проведення досліджень у різних сферах практики соціальної роботи.

Метою факультативного курсу є формування в студентів цілісного уявлення в сфері дослідницької діяльності в соціальній роботі.

Завданнями факультативу є:

- ознайомлення студентів з особливостями науково-дослідницького процесу в соціальній роботі з різними групами населення;
- оволодіння студентами науково-методологічним апаратом дослідницької практики;
- формування знань про сучасні підходи до досліджень соціальних явищ і процесів, навичок збору і обробки емпіричної інформації, умінь і навичок узагальнення і аналізу результатів дослідження, їхньої інтерпретації, а також застосування отриманих результатів у соціальній теорії і практиці;
- набуття знань і навичок застосування методів аналітичної, проектної і прогностичної діяльності.

Вимоги до результатів вивчення факультативу

У результаті вивчення факультативного курсу в студентів формуються такі **компетенції**:

- здатність виконувати наукове дослідження і представляти результати науково-дослідницької діяльності у формі звіту, реферату, наукової публікації тощо.
- здатність виявляти, формулювати, вирішувати проблеми в сфері соціальної роботи на основі проведення прикладних досліджень, використовувати отримані результати для підвищення ефективності соціальної роботи;
- здатність до здійснення проектування і прогнозування соціальних явищ і процесів в сфері соціальної роботи.

Студенти повинні **знати**:

- особливості наукового дослідження в соціальній роботі;
- основні методи проведення досліджень у соціальній роботі;
- методи планування і організації дослідницької практики;
- особливості проектної діяльності в соціальній роботі;
- основні вимоги до оформлення результатів дослідження;

вміти:

- організувати на основі сучасних методів отримання, обробку і збереження наукової інформації з проблем соціальної роботи;
- обирати необхідний дослідницький інструментарій, проводити дослідження, обробляти його результати за допомогою сучасних інформаційних та комунікаційних технологій;
- розробляти соціальний проект;
- представляти результати дослідження у відповідній формі.

Програмою факультативного курсу «Дослідження в соціальній роботі» передбачено 10 годин лекційних і 12 годин практичних занять, а також самостійна робота (вивчення теоретичного матеріалу, підготовка до практичних занять, проведення дослідження та ін.).

Зміст факультативного курсу «Дослідження в соціальній роботі»

Тема 1. Методологічні принципи і способи організації досліджень у соціальній роботі.

Методологія і логіка дослідження. Види методологічного аналізу та їхнє застосування в дослідженнях соціальних проблем. Планування дослідження: визначення цілей, завдань, обґрунтування необхідності теоретичного чи емпіричного дослідження. Формулювання і доведення гіпотези в контексті предметної галузі соціальної роботи. Специфіка демонстрації аргументів у дослідницькій практиці. Особливості наукових досліджень у соціальній роботі.

Тема 2. Соціологічні методи в соціальній роботі.

Кількісні методи: переваги і недоліки, їхнє застосування в соціальній роботі. Види вибірок. Формування вибіркової сукупності. Опитувальні методи. Спостереження та його специфіка в соціальній практиці. Польові і лабораторні дослідження. Експеримент: види і особливості. Якісні методи та їхні переваги. Метод фокус-груп у соціальній роботі та особливості його проведення. Інтерв'ю як метод дослідження в соціальній роботі. Нарративне, біографічне, експертне інтерв'ю. Стандартизоване і нестандартне інтерв'ю. Метод кейс-стаді.

Тема 3. Психологічні методи в соціальній роботі.

Тести в соціальній роботі. Основні психологічні методики та їхнє застосування для діагностики складних життєвих ситуацій. Особливості використання тестування з різними групами клієнтів. Роль психологічних методів у комплексному дослідженні соціальних проблем. Значення бесіди і правила її проведення. Проективні методики та їхня інтерпретація.

Тема 4. Статистичні методи в соціальній роботі.

Основні поняття статистики. Система статистичних показників. Джерела інформації соціальної статистики. Статистичне дослідження окремих сфер життєдіяльності суспільства – соціального забезпечення, освіти, культури, системи охорони здоров'я, громадського порядку і безпеки, рівня життя населення.

Тема 5. Проектна діяльність у сфері соціальної роботи.

Загальне уявлення про проектування. Соціальне проектування як особливий вид діяльності. Технологія розробки та реалізації соціального проекту. Характеристика процесу управління соціальними проектами.

Тема 6. Інформаційні технології обробки результатів досліджень.

Текстові редактори. Електронні таблиці. Робота з базами даних. Основи роботи в SPSS.

Розділи факультативного курсу і форми занять

№ п/п	Назва розділу курсу	Всього годин	Лекції	Практичні	Самостійна робота
1.	Методологічні принципи і способи організації досліджень у соціальній роботі	10	2	2	6
2.	Соціологічні методи в соціальній роботі	12	2	2	8
3.	Психологічні методи в соціальній роботі	12	2	2	8
4.	Статистичні методи в соціальній практиці	12	2	2	8
5.	Проектна діяльність у сфері соціальної роботи	12	2	2	8
6.	Інформаційні технології обробки результатів досліджень	8		2	6
	Всього:	66	10	12	44

Плани практичних занять і завдання до самостійної роботи

Тема 1. Методологічні принципи і способи організації досліджень у соціальній роботі.

Програмні питання:

1. Методологія і епістемологія, логіка дослідження.
2. Види методологічного аналізу та їхнє застосування.
3. Гіпотези в наукових дослідженнях.
4. Класифікація видів дослідження.
5. Особливості проведення досліджень у соціальній роботі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Здійснити аналіз об'єкта, предмета, мети, завдань, гіпотези емпіричного дослідження (на прикладі конкретного дослідження).
2. Розробити програму дослідження за вибраною темою.
3. Скласти таблицю «Основні типи вибірки».
4. Підготувати пакет діагностичних матеріалів для проведення пілотного дослідження.

Тема 2. Соціологічні методи досліджень у соціальній роботі.

Програмні питання:

1. Різновиди опитувальних методів. Анкетування.
2. Особливості методу спостереження в соціальній роботі. Етапи і завдання кожного етапу спостереження.
3. Експеримент у соціальній роботі.
4. Застосування методу аналізу документів у сучасних дослідженнях. Класифікація документів, доцільність їхнього застосування. Поняття контент-аналізу.
5. Фокус-група. Особливості застосування методу.
6. Метод інтерв'ю та його види. Процедура інтерв'ювання.
7. Кейс-стаді та специфіка його проведення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити анкету за вибраною темою дослідження.
2. Підготувати пакет документів (план, протокол) для проведення спостереження (польового/включеного/невключеного) на вибрану тему.
3. Розробити програму лабораторного дослідження за вибраною темою.
4. Здійснити контент-аналіз наукової статті, зробити відповідні висновки.
5. Провести аналіз нормативно-правових документів, які регулюють діяльність одного з соціальних закладів.
6. Розробити програму інтерв'ю (будь-якого виду).
7. Розробити програму дослідження методом фокус-групи.
8. Розробити програму дослідження методом кейс-стаді.

Тема 3. Психологічні методи в соціальній роботі.

Програмні питання:

1. Тестування в соціальній роботі.
2. Основні психологічні методики та їхнє застосування для діагностики складних життєвих обставин.
3. Проективні методики та їхня інтерпретація.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дослідити групу учнів у школі за допомогою певної психологічної методики (на вибір). Визначити соціометричний статус кожного учня. Зробити відповідні висновки.

2. Застосувавши певну психологічну методику, призначену для психодіагностики дорослих осіб (у конкретному соціальному закладі), обробити результати і зробити висновки про реабілітаційний потенціал клієнта.
3. Підібрати методики для діагностики професійних та інших досягнень з метою визначення рівня сформованості загальнокультурних і фахових компетенцій студентів. Провести дослідження. Зробити відповідні висновки.

Тема 4. Статистичні методи в соціальній роботі.

Програмні питання:

1. Основні поняття теорії статистики.
2. Статистичні показники та джерела інформації.
3. Статистична оцінка різних сфер життєдіяльності суспільства.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи статистичні збірники, бюлетені, офіційну інформацію сайту Державної служби статистики в Україні, підготувати звіт про:
 - демографічну ситуацію в Україні та її динаміку протягом 2013-2017 рр.;
 - актуальний стан доходів та витрат населення, його диференціацію за рівнем життя;
 - освітній рівень та освітній потенціал населення;
 - реальний стан соціального забезпечення в Україні.
2. Проаналізувати динаміку індексу людського розвитку (у світовому масштабі і на рівні країни за останні п'ять років).
3. Дослідити динаміку індексу диференціації доходів Джині (по Україні за останні п'ять років).

Тема 5. Проектна діяльність у сфері соціальної роботи.

Програмні питання:

1. Загальне уявлення про проектування, історія виникнення проектного знання.
2. Проектування як засіб перетворення навколишньої дійсності.
3. Технологія розробки та реалізації соціального проекту.
4. Характеристика процесу управління проектами.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити анкету для визначення актуальності проблеми, обраної для підготовки проекту.
2. Знайти та розробити варіанти рішень розглянутої проблеми (на індивідуальному та соціальному рівнях) з урахуванням наявних ресурсів і оцінити можливі наслідки реалізації кожного з варіантів.
3. Розробити соціальний проект (на вибрану тему).

Тема 6. Інформаційні технології обробки результатів досліджень.

Програмні питання:

1. Основи роботи в SPSS.
2. Графічний аналіз даних.

3. Кореляційний аналіз.
4. Регресійний аналіз.
5. Перевірка статистичних гіпотез.

Завдання для самостійної роботи:

1. На основі поданого файлу SPSS (бази даних відповідей респондентів одного з досліджень) здійснити частотний аналіз даних.
2. Представити результати дослідження окремих ознак графічно.
3. Здійснити кореляційний/регресійний аналіз для поданих результатів.
4. Для перевірки статистичної гіпотези застосувати один з критеріїв і проаналізувати результат.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальне проектування: навч. посіб. [Електронний ресурс]. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/2615/1/O_Bezpalko_SP_IL_KUBG.pdf
2. Богоявленська Ю.В. Проектний аналіз. К.: Каравела, 2004. 336 с.
3. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень: навч. посіб. / К.: ДЦССМ, 2003. 216 с.
4. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Методика та організація наукових досліджень із психології : Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
5. Єріна А.М., Пальян З.О. Теорія статистики: Практикум. К.: Товариство «Знання», КОО, 1997. 325 с.
6. Кловак Г. Т. Основи педагогічних досліджень: навч. посіб. Чернігів: Чернігівський держ. центр науково-технічної та економічної інформації, 2003. 260 с.
7. Кобиляцький Л. С. Управління проектами: навч. посіб. К.: МАУП, 2002. 200 с.
8. Ковтун Н.В., Столяров А.І. Загальна теорія статистики. К.: Нова хвиля, 1996. 324 с.
9. Кравець А.С., Підгорний А.З. Демографічна статистика. Одеса, ОДЕУ, 2006. 187 с.
10. Крыштановский А.О. Анализ социологических данных. М.: Наука, 2005. 284 с.
11. Луков В. А. Соціальне проектування: навч. посіб. М.: Флінта, 2003. 240 с.
12. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / Корольчук М.С. та ін. К.: Ніка-Центр, 2008. 336 с.
13. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): Навчальний посібник / Борисюк С. О., Конончук А. І., Яковець Н. І., Щербина Ю. М. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. 287 с.
14. Наследов А. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и компьютерных науках. М.: Наука, 2005. 416 с.
15. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / О.О.Яременко, О.Р.Артюх, О.М.Балакірева та ін. К.: ДЦССМ, 2002. 132 с.
16. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. СПб.: Питер, 2004. 268 с.

- 17.Осипов Г.В. Методика и техника статистической обработки первичной социологической информации. М.: Наука, 1968. 322 с.
- 18.Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження. К.: Наукова думка, 1996. 89 с.
- 19.Плышевский В.Г. Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе. М., 2001. 95 с.
- 20.Повідайчик О., Повідайчик М., Тополянський С. Основи соціальної інформатики. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. 228 с.
- 21.Семез А.А. Соціально-педагогічне проектування: Навч.-метод. посібник. [Електронний ресурс]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 132 с. URL: <http://wiki.kspu.kr.ua/index.php>
- 22.Социальная статистика: Учебник / под ред. И.И. Елисейевой. М.: Финансы и статистика, 1997. 416 с.
- 23.Ядов В. А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы. Самара: СУ, 1995. 328 с.

Додаток X

Приклади диференційованих завдань для самостійної роботи студентів з дисципліни «Науково-дослідницький семінар»

Тема 1. Місце та роль наукових досліджень в сучасному суспільстві і соціальній роботі.

Репродуктивні завдання

1. Схематично подайте функції науки в суспільстві.
2. Поясніть, у чому відмінності між такими поняттями: проблема, проблемна ситуація, тема, питання. Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Які дослідження можуть виконуватися соціальним працівником певного закладу, керівником цього закладу, вченим-дослідником? Аргументуйте свою відповідь.
4. Які рівні виділяють у структурі методологічних знань? Дайте характеристику цим рівням.
5. Подайте вітчизняну систему соціальної роботи у виді графічної моделі.
6. Заповніть таблицю «Відмінності досліджень у практичній і науковій соціальній діяльності»

Соціальна практика	Наукова діяльність
Суб'єкт дослідження...	Суб'єкт дослідження...
Об'єкт дослідження...	Об'єкт дослідження...
Мета дослідження...	Мета дослідження...
Методи роботи...	Методи роботи...
Результати оформляються у вигляді...	Результати оформляються у вигляді...

7. Письмово дайте визначення понять: інсайт, ідея, замисел, категорія, синергетика, судження.
8. Заповніть таблицю «Етапи конструювання логіки дослідження»

Назва етапу	Сутність етапу	Основні терміни
.....

Комбіновані завдання

1. Опишіть по одній ситуації, в якій соціальний працівник реалізується в кожній з чотирьох дослідницьких ролей (споживач знань, учасник досліджень, дослідник, експерт).
2. Підготуйте таблицю «Передумови науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі».
3. Напишіть повідомлення про будь-яке наукове відкриття в гуманітарній сфері останніх років; проаналізуйте, які методи використовувалися дослідником для того, щоб він зміг отримати важливий науковий результат.
4. Спираючись на узагальнену модель дослідницького середовища соціальної роботи, дайте розгорнуту характеристику рівнів соціальних проблем клієнтської групи (клієнта).
5. Підготуйте рецензії на статті з різних періодичних видань про наукові дослідження в сфері соціальної роботи.

6. Підготуйте реферат на тему: «Особливості науково-дослідницької діяльності в сфері соціальної роботи».
7. Підготуйте відгук на студентський реферат «Наука – продуктивна сила розвитку суспільства».
8. Дослідивши теоретичні аспекти структури та логіки наукового дослідження, підібрати в науковій періодиці дві статті, в яких представлені результати певних наукових досліджень з проблем соціальної роботи, коротко законспектуйте їх, дайте оцінку діям дослідника в аспекті вирішуваних ним дослідницьких завдань.

Творчі завдання

1. У сфері пізнання основні проблеми створюють протиріччя між знанням і незнанням, між теорією і практикою у конкретний момент часу. Проілюструйте вплив методології наукового дослідження на достовірність отриманих автором результатів. Підкріпіть дане твердження прикладами з практики.
2. Як Ви вважаєте, з чим пов'язана описана одним із вчених ситуація: «Аналіз стану окремих прикладних досліджень засвідчує, що далеко не всі вони присвячені актуальним проблемам. У багатьох випадках в них доводиться вже доведене. Низка досліджень присвячена вузьким питанням, не спирається на цілісний, комплексний підхід і тому призводить до односторонніх, шаблонних рекомендацій, які неможливо застосувати на практиці». Оформіть свої роздуми у вигляді есе.
3. Чи можуть конкретні прикладні соціальні дослідження виконуватися без чіткого теоретичного обґрунтування? Відповідь подайте у вигляді повідомлення.
4. Подайте схематично систему підготовки майбутніх соціальних працівників у регіоні.
5. На прикладі конкретної статті з журналу з проблем соціальної роботи запишіть наукові принципи дослідження. Проілюструйте вплив принципів наукового дослідження на достовірність отриманих автором результатів.
6. Опишіть ідеї і концептуальні положення, які складають теоретико-методологічну основу наукового дослідження (на вибір).
7. Проведіть аналогію між соціальною політикою і соціальною роботою. Побудуйте модель соціальної роботи в регіоні.
8. Обґрунтуйте припущення про те, що цілі діяльності практичного соціального працівника і цілі вченого суттєво відрізняються за такою схемою: «Я вважаю, що ...» – «Тому, що ...» – «Наприклад, ...» – «Тому ...».

Тема 2. Методи досліджень у соціальній роботі.

Репродуктивні завдання

1. Визначте тип соціальної проблеми. Заповніть таблицю, використовуючи запропонований матеріал, визначте проблеми і шляхи їхнього вирішення.

Зміст проблеми	Тип проблеми	Методи, які застосовуються для її вивчення

Незадоволеність працівників внаслідок затримки виплати заробітної плати		
Труднощі на підприємстві, внаслідок переходу на випуск нової продукції		
Вивчення різних аспектів життєдіяльності людей у перехідний період (рівня алкоголізму, злочинності, бідності та ін.)		
Погіршення якості життя сімей, які виховують дитину з інвалідністю		

- Використовуючи метод дедукції, доведіть, в чому проявляються в сучасному суспільстві соціальні хвороби.
- Проаналізуйте окремі періодичні видання за минулий рік. Складіть вибірку статей, в яких описуються моніторингові дослідження в сфері соціальної роботи.
- Прочитайте і проаналізуйте текст вибраного спостереження із соціальної проблематики (журнали з соціальної роботи, соціології, психології). Визначте вид спостереження.
- Оцініть переваги і недоліки «біографічного інтерв'ю».
- Напишіть власну автобіографію. Чи виникали у Вас якісь труднощі під час її написання? В чому вони полягали?
- Використовуючи електронний ресурс google.scholar.com.ua здійсніть рейтингування визначених викладачем вітчизняних науковців у сфері соціальної роботи за індексом Гірша.
- Розробіть соціальний паспорт клієнта.

Комбіновані завдання

- Сформулюйте певну соціальну проблему, визначте об'єкт, предмет, завдання дослідження (на вибір), висуньте гіпотезу.
- Підберіть тему майбутнього наукового дослідження (магістерської роботи) і обґрунтуйте її актуальність.
- Сформулюйте гіпотезу до теми «Соціальна реабілітація наркозалежних». Обґрунтуйте її.
- Підготуйте діагностичний інструментарій (протокол бесіди, спостереження, анкети, структуру інтерв'ю та ін.) для вивчення певної проблеми.
- Складіть план мікродослідження на одну із запропонованих викладачем тем.
- Розробіть програму «круглого столу» для групової роботи з клієнтами.
- Підберіть методи діагностики соціальних проблем певної клієнтської групи.
- Здійсніть контент-аналіз статті «Девіантна поведінка підлітків». Заповніть матрицю для фіксації одиниць аналізу. Зробіть відповідні висновки.

Категорії і одиниці аналізу	Номер сторінки статті				
	С. 10	С. 11	С. 21	Всього
Девіація	+++++				
Підліткова злочинність:					
крадіжки	++		+		
хуліганство		++++			
вбивство			++		

Проституція секс-послуги підліткова проституція	+++	++	++		
Алкоголізм алкоголь підлітковий алкоголізм алкогольна залежність	++	++ +++			
Наркоманія наркотики наркозалежні					
Всього:					

Творчі завдання

1. Проведіть розгорнутий аналіз індивідуальної та групової роботи з клієнтами, виділивши в ньому основні фактори, які сприяли і перешкоджали досягненню мети соціальної роботи (з досвіду роботи одного із соціальних закладів).
2. Виконайте аналіз нормативно-правових та методичних документів в закладі соціального обслуговування населення (на вибір).
3. Визначте найбільш ефективні (з точки зору студента) інноваційні підходи при вирішенні різних (на вибір) соціальних проблем.
4. Подайте результати аналізу ситуації у формі наукової статті на основі ключової фрази: «Впадати у відчай не можна. Зневіра – це не вихід. Просто не можна давати собі привід для цього – інакше це безславний кінець». Сформулюйте власну назву статті, оформіть її у відповідності з вимогами.
5. Складіть перелік методів, які можуть бути використані для дослідження Вашого минулого досвіду. Проаналізуйте, яке значення для дослідження мають такі методи як бесіда, інтерв'ю, обговорення. Особливу увагу при виконанні завдання акцентуйте на ролі таких прийомів, як активне слухання, перефразування, застосування різних типів запитань.
6. Опишіть інноваційні технології (прийоми), які використовуються соціальним працівником певного соціального закладу.
7. Спираючись на модель дослідницького середовища соціальної роботи, розробіть програму соціальної роботи з клієнтом (на вибір).
8. У відповідності до визначеної соціальної проблеми клієнта, визначте спектр методів і засобів її вирішення. Проаналізуйте визначені методи і засоби з точки зору наявності в них інноваційного потенціалу.

Додаток Ц
Положення
про науковий гурток кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.

1.1. Положення про науковий гурток кафедри (далі – Положення) регламентує організацію роботи наукового гуртка та його форми, права та обов'язки його членів.

1.2. Однією з основних форм науково-дослідницької роботи студентів є їхня участь у роботі наукового гуртка.

1.3. Науковий гурток створюється з метою поглиблення знань студентів із загальних і дослідницьких дисциплін, прищеплення навичок самостійної науково-дослідницької роботи, розвиток аналітичних здібностей, оволодіння діалектичним методом пізнання, методологією і методикою наукових досліджень.

1.4. Щороку керівник гуртка спільно з активом наукового гуртка складає план роботи, який обговорюється на засіданні гуртка і затверджується завідувачем кафедри.

1.5. При організації роботи наукового гуртка ведеться така документація:

- план роботи гуртка;
- список членів гуртка;
- тематика досліджень і план науково-дослідницької роботи студентів;
- журнал обліку роботи гуртка;
- інші матеріали (положення та умови проведених гуртком конкурсів, олімпіад, вікторин та ін.).

1.6. Виконання намічених планом наукового гуртка заходів контролює завідувач кафедри.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ НАУКОВОГО ГУРТКА.

2.1. Науковий гурток створюється за рішенням кафедри. До його складу можуть входити секції з предметів кафедри, а також проблемні групи.

2.2. Науково-організаційне керівництво гуртком здійснює найбільш кваліфікований викладач, який призначається рішенням кафедри. Наукове керівництво за предметами, темами здійснюють викладачі кафедри.

2.3. Керівник гуртка відповідає за організацію і проведення науково-дослідницької роботи студентів.

З цією метою він:

- проводить бесіди зі студентами, бажаними займатися в гуртку, визначає рівень їхньої підготовки, коло інтересів, надає допомогу у виборі теми дослідження, підборі літератури;
- обирає наукового керівника з числа членів кафедри;
- організовує навчання членів гуртка методиці досліджень, знайомить з новітньою літературою за профілем наукового гуртка і теми дослідження;

- спільно зі старостою і активом гуртка розробляє план роботи гуртка і план науково-дослідницької роботи студентів, подає їх на затвердження завідувачу кафедри;
- здійснює наукове керівництво при підготовці студентами доповідей і рефератів;
- організовує відбір доповідей і повідомлень студентів на наукові конференції, семінари, для участі в конкурсах;
- звітує на засіданнях кафедри про роботу наукового гуртка;
- забезпечує подання інформації про роботу гуртка;
- порушує клопотання про заохочення студентів за успіхи у дослідницькій роботі.

2.4. На допомогу керівнику наукового гуртка для організації його поточної роботи з числа студентів обирається староста гуртка.

2.5. Староста наукового гуртка:

- надає допомогу керівнику гуртка в залученні студентів до науково-дослідницької роботи;
- надає безпосередню допомогу керівнику гуртка в організації засідань гуртка, в проведенні конкурсів, оглядів наукових робіт;
- спільно з керівником і активом гуртка складає план роботи гуртка;
- залучає членів гуртка до участі в заходах, що проводяться кафедрою факультетом;
- представляє гурток на засіданнях кафедри;
- інформує членів гуртка про всі заходи, заплановані гуртком, кафедрою та іншими гуртками;
- звітує про свою роботу на засіданнях гуртка;
- представляє інформацію про роботу гуртка, веде документацію гуртка;
- може брати участь у засіданнях кафедри при обговоренні питань організації науково-дослідницької діяльності студентів.

2.6. Членом наукового гуртка може бути будь-який студент, який успішно виконує навчальний план, виявив прагнення до глибокого вивчення навчальних і спеціальних дисциплін.

2.7. Члени наукового гуртка мають право:

- представляти свої роботи на конференції, конкурсі наукових робіт;
- при досягненні значних успіхів у науково-дослідницькій роботі і високій успішності навчатися за індивідуальним планом;

2.8. Члени наукового гуртка зобов'язані:

- підвищувати свій культурний і освітній рівень;
- вивчати методику самостійного проведення наукових досліджень;
- активно вести НДР, готувати наукові доповіді та повідомлення з окремих тем досліджень, виступати з ними на засіданнях гуртка або конференціях;
- брати активну участь в обговоренні наукових робіт, публікацій та інших матеріалів, що розглядаються на засіданні гуртка;
- сумлінно виконувати доручення наукового керівника гуртка;
- брати активну участь у заходах, організованих гуртком і кафедрою (конкурсах, виставках, вікторинах, олімпіадах та інших заходах).

2.9. Робота наукового гуртка завершується:

- поданням наукового звіту, доповіді або повідомлення на конференції або засіданні наукового гуртка;
- поданням наукової роботи на конкурс;
- студентською публікацією наукової статті та ін.

2.10. Найбільш підготовлені студенти, які проявили схильність до НДР, можуть залучатися до роботи в науково-дослідницьких колективах, які створюються при кафедрах для проведення досліджень за темами, передбаченими планами НДД університету і кафедри, індивідуальними планами роботи викладачів.

2.11. Студент, який не виконує обов'язки члена гуртка, виключається з його складу. Рішення про виключення приймається на засіданні наукового гуртка.

III. ФОРМИ РОБОТИ НАУКОВОГО ГУРТКА.

3.1. Основною формою роботи наукового гуртка є засідання, на якому:

- заслуховуються доповіді та повідомлення студентів з досліджуваних тем, звіти про результати виконаної ними науково-дослідницької роботи;
- проводяться заняття з методики наукових досліджень;
- вивчається передовий досвід роботи соціальних закладів і служб, новітні досягнення науки за обраною темою;
- організовуються зустрічі з практичними соціальними працівниками;
- проводяться диспути, конкурси, здійснюється перегляд тематичних фільмів;
- вирішуються організаційні питання та ін.

3.2. Засідання наукового гуртка проводяться в дні, встановлені розпорядком кафедри. За попереднім погодженням керівників гуртків можуть бути проведені спільні засідання наукових гуртків.

3.3. Засідання наукового гуртка можуть відвідувати всі бажаючі студенти без права голосу при вирішенні організаційних питань.

3.4. Науково-дослідницькі роботи студентів повинні відповідати таким основним вимогам:

- досліджувані проблеми повинні бути актуальними;
- виконане дослідження повинно відзначатися практичною значущістю;
- дані, отримані в результаті досліджень, проведених самостійно, повинні підкріплюватися теоретичними висновками.

3.5. Свідченням високої оцінки виконаних робіт є рекомендація роботи на конференцію, семінар, конкурс, до опублікування або прийняття роботи до впровадження на практиці.

3.6. Доповідь, яка отримала високу оцінку, може бути зарахована за курсову (контрольну) роботу з відповідної навчальної дисципліни.

3.8. За клопотанням кафедри і ради наукового гуртка її активним членам, відмінникам навчання, може бути дозволено навчатися за індивідуальним планом.

Додаток Ш

Зміст початкового етапу формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД

Відношення між компонентами готовності до НДД	Визначальний компонент – мотиваційний, знання виступають засобом формування мотивації і основою оволодіння дослідницькими вміннями
Завдання етапу	1. Формування в студентів цілісного бачення сутності і основних принципів НДД, її значення для професійної діяльності і розвитку особистості фахівця. 2. Розвиток у майбутніх соціальних працівників мотивації до НДД
Форми і методи організації освітнього процесу	1. Лекції (проблемні, конференція, дискусія), семінари (просемінар, екскурсія, доповіді, бесіда, брифінг), практичні заняття, індивідуальна, групова, самостійна робота, консультація, зустрічі з фахівцями соціальних закладів і служб, науковцями, науковий гурток, участь у міжнародних програмах (ворк-шоп, стажування), конференція, семінар, масові акції. 2. Методи і технології формування готовності до НДД: методи (взаємодиктант, «метафори», конспектування, анотування і реферування текстів, метод вивчення тексту як доказу, ведення щоденника практики, аналітичне інтерв'ю, інформаційний пошук, «Жива бібліотека»). Технології (проблемного навчання, розвитку критичного мислення, проектні, ігрові, тренінгові, презентаційне портфоліо, кейсів). 3. Застосування методів і прийомів формування мотивації студентів до НДД: обґрунтування значимості НДД, створення проблемних ситуацій, створення ситуації успіху, «позитивне зараження», трансформація когнітивного змісту навчання в емоційний, повідомлення цікавої інформації про наукову діяльність. Невербальні способи впливу: емоційність, підготовленість, ентузіазм педагога, створення атмосфери «наукового пошуку»
Зміст і засоби вирішення завдань	Теоретична підготовка на цьому етапі передбачає вивчення загальних і фахових дисциплін («Філософія», «Загальна соціологія», «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи»), потенціал яких використовуються в досліджуваному процесі, а також дослідницької дисципліни «Основи наукових досліджень». Здійснюється ознайомча і психолого-педагогічна (волонтерська) практики. Засобами формування готовності студентів до НДД є: підручники, хрестоматії, посібники з дисциплін предметної підготовки; нормативні документи щодо професійної діяльності і НДД; засоби ІКТ (мультимедіатехнології, аудіо- і відео фрагменти ситуацій для аналізу, фільми для перегляду, Інтернет, пошукові системи, хмарні технології). Дослідницькі вміння розвиваються в діяльності шляхом застосування знань при виконанні дослідницьких завдань
Характер діяльності педагога і студентів	Діяльність студентів на початку початкового етапу вирізняється навчально-пізнавальним характером і поступово досягає евристичного рівня; активність і свідомість діяльності є провідними вимогами до студентів. Здійснюється застосування елементів НДД у формі визначення і постановки дослідницьких проблем, вирішення дослідницьких завдань, вивчення і аналізу літературних джерел, порівняння і аналіз різних думок, підходів до вирішення сформульованих проблем, оформлення у певному вигляді. Педагог виконує інформативну, мотиваційну, функцію педагогічного сприяння

Додаток Ш

Зміст базового етапу формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД

Відношення між компонентами готовності до НДД	Провідні компоненти – когнітивний і діяльнісний, мотивація сприяє повному і глибокому засвоєнню науково-дослідницьких знань, стимулює розвиток дослідницьких умінь і формує позитивне емоційно-вольове ставлення до НДД
Завдання етапу	1. Оволодіння студентами методологією і методами проведення науково-дослідницької діяльності у соціальній роботі. 2. Закріплення мотивації до НДД. 3. Формування позитивного емоційного ставлення та вольової активності студентів у процесі НДД
Форми і методи організації освітнього процесу	1. Лекції (бінарні, провокації, конструювання, дискусії, круглі столи) із застосуванням методів мотиваційного впливу і частково-пошуковим викладом навчального матеріалу. Семінарські заняття проводяться у формі диспутів, ігор із застосуванням технології проблемного навчання, ЧПКМ, проектів, кейсів. Практичні і лабораторні заняття будуються з опорою на принцип моделювання наукових досліджень. Позааудиторні форми роботи (участь у конференціях, семінарах, проблемних групах, СНТ, соціологічних дослідженнях, міжнародних стажуваннях, волонтерському клубі, олімпіаді, конкурсі наукових робіт). 2. Методи і технології формування науково-дослідницьких знань та умінь: формування тезаурусу НДД (використання педагогічної нарративації, «вичерпування» з поняття всіх наявних смислів, диференціації понять, «імажитивних» дій та ін.), методи опонентів, модерації, розв'язування задач, дослідницьке портфолію, а також ін. методи і технології, які використовуються під час початкового етапу експерименту). 3. Частка і рівень самостійності зростає; вона відбувається у формі підготовки до лекцій (студент виступає у ролі другого лектора), до практичних занять, виконання дослідницьких завдань, частково-самостійної організації і проведення ділових ігор, семінарів-конференцій. 4. Методи і прийоми розвитку мотиваційно-ціннісного і емоційно-вольового компонента: змагальний метод, створення проблемної ситуації і ситуації вибору, прийоми організації самомотивації, заохочення і визнання заслуг, підтримка ініціативи, самостійності, схвалення діяльності
Зміст і засоби вирішення завдань	Зміст навчання складає теоретична («Методи і організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціальне проектування і прогнозування», «Технології соціальної роботи», «Соціальна інформатика») і практична підготовка (практика зі спеціальності, дослідницька практика). Самостійна робота передбачає виконання ускладнених дослідницьких завдань. Продовжується практика написання рефератів, курсової і кваліфікаційної роботи, при цьому дотримується можливість дослідження одної тематики. Засобами розвитку готовності студентів до НДД є підручники, навчально-методичні посібники, НМКД (Moodle), ВОНДС
Характер діяльності педагога і студентів	Студенти здійснюють діяльність частково-пошукового характеру з поступовим переходом до науково-дослідницької діяльності; провідною вимогою є добровільність і самостійність виконання завдань. Дослідницькі вміння проявляються у формі формулювання і перевірки гіпотези, постановки цілей і завдань дослідження, аналізу інформації і формулювання висновків, пошуку альтернативних засобів і способів вирішення проблеми, систематизації результатів дослідження. Педагог організовує діяльність студентів, виконує координаційну функцію, мотиваційний вплив має підтримуючий характер

Додаток Ю
Зміст професійного етапу формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДД

Відношення між компонентами готовності до НДД	Науково-дослідницькі знання, вміння, інтереси, цінності, емоції, вольова активність складають інтегральне утворення – готовність майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності
Завдання етапу	1. Формування в студентів прагнення до здійснення самостійної НДД. 2. Реалізація дослідницьких знань та вмінь на практиці, підготовка магістерської роботи
Форми і методи організації освітнього процесу	1. Лекції, семінарські заняття із значною часткою самостійності студентів, факультатив, застосування експертних технологій і методів (обговорення результатів досліджень, проведених відомими соціологічними Інститутами, групами, методи Дельфі, Дельбека, метод опонентів та ін.), технології диференційованого навчання; виконання дослідницьких завдань і самостійних робіт, підготовка рефератів, звітів про проходження практик, наукової статті, магістерської роботи та ін. форм і методів, які використовуються на попередніх етапах експерименту. 2. Нерегламентована підготовка (участь у роботі СНТ, проблемних групах, волонтерському клубі, олімпіадах, конкурсах наукових робіт, конференціях, семінарах, тренінгах, майстер-класах та ін.). 3. Індивідуальні консультації, спрямовані не тільки на надання інформаційної допомоги, але й на стимулювання потреби студентів у пошуку самостійних, оригінальних рішень
Зміст і засоби вирішення завдань	Теоретична і практична підготовка студентів передбачає вивчення дисциплін «Науково-дослідницький семінар» та «Інновації в соціальній роботі», науково-дослідницьку і науково-педагогічну практики. Підвищується самостійність у процесі позааудиторної діяльності. Студенти самостійно виконують НДД, отриману інформацію використовують у наукових роботах. Застосовуються друковані і засоби ІКТ, зокрема, віртуальне освітнє дослідницьке середовище, наповнення якого частково здійснюється студентами
Характер діяльності педагога і студентів	Студенти самостійно здійснюють нерегламентовані види діяльності. Основні вимоги – усвідомленість, добровільність, активність, продуктивність. Педагог за необхідності надає консультативну допомогу, організує колективне обговорення щодо організації, планування і результатів НДД. Він виступає в ролі колеги-дослідника

Додаток Я
Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича)
 (адаптовано за О. Дарвиш [532])

Методика спрямована на вивчення мотиваційно-ціннісної сфери особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовий аспект спрямованості особистості і є основою її ставлення до навколишнього світу, інших людей, до самої себе. Розроблена М. Рокичем методика базується на ранжуванні певних цінностей. Автор визначає два блоки цінностей – термінальні та інструментальні. Ця градація відповідає традиційному поділу цінностей-цілей і цінностей-засобів.

Перевагою методики є універсальність, зручність і економність у проведенні дослідження та обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як діагностичний матеріал (перелік цінностей), так і інструкції. Суттєвим її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у цьому випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між дослідником і студентом.

Особливості проведення процедури тестування.

Респонденту пред'являються два переліки цінностей (по 18 у кожному) на аркушах паперу або на картках в алфавітному порядку. Респондент присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає в порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція.

«Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток, на яких позначені певні цінності. Ваше завдання – розмістити їх у порядку значущості. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свою відповідь, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію».

Список А (термінальні цінності):

1. Активне життя (повнота та емоційна насиченість життя).
2. Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).
3. Здоров'я (фізичне і психічне).
4. Цікава робота.
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві).
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною).
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).
8. Наявність хороших і вірних друзів.
9. Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі).
10. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).
11. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення).

13. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).
14. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях, вчинках).
15. Щасливе сімейне життя.
16. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому).
17. Творчість (можливість творчої діяльності).
18. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах.
2. Вихованість (гарні манери).
3. Високі запити (високі вимоги до життя).
4. Життєрадісність (почуття гумору).
5. Старанність (дисциплінованість).
6. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).
7. Неприйнятність недоліків у собі та інших.
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).
9. Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово).
10. Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення).
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).
12. Сміливість під час відстоювання своєї думки.
13. Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами).
14. Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки).
15. Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички).
16. Чесність (правдивість, щирість).
17. Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі).
18. Чуйність (дбайливість).

Додаток А1
Методика «Мотивація науково-дослідницької діяльності»
 (адаптовано за Т. Огородовою і Ю. Медведєвою [533])

Інструкція. Вашій увазі пропонуються 14 тверджень, кожному з яких присвоєний номер. У одній комірці трикутної матриці вказані номери порівнюваних між собою тверджень. Ваше завдання полягає в тому, щоб вибрати з них те, яке Вам більше підходить. Обведіть його номер кружечком. Позначати можна тільки один номер із пари. Пропускати пари не можна. Відповідати слід швидко.

Науково-дослідницька діяльність, якою я займаюся (планую займатися) дозволяє (на даний момент чи в майбутньому):

1. Почувати себе корисним і значимим для суспільства.
2. Досягнути високого професійного рівня.
3. Мати в достатній мірі хорошу зарплату.
4. Мати хороші умови роботи.
5. Мати авторитет і повагу у знайомих і рідних.
6. Реалізовувати мої творчі здібності.
7. Працювати з людьми, близькими мені за інтересами, статусом.
8. Передавати свій досвід і знання.
9. Розширювати знання і вміння у професійній сфері.
10. Отримувати достойну винагороду за роботу у наукових проектах, грантах, дослідженнях.
11. Мати вільний графік роботи.
12. Мати широкі можливості кар'єрного зростання.
13. Відкривати щось нове, створювати, винаходити.
14. Спілкуватися з цікавими людьми у науковому світі.

Бланк відповідей

1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	7 8	8 9	9 10	10 11	11 12	12 13	13 14
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7	6 8	7 9	8 10	9 11	10 12	11 13	12 14	
1 4	2 5	3 6	4 7	5 8	6 9	7 10	8 11	9 12	10 13	11 14		
1 5	2 6	3 7	4 8	5 9	6 10	7 11	8 12	9 13	10 14			
1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	6 11	7 12	8 13	9 14				
1 7	2 8	3 9	4 10	5 11	6 12	7 13	8 14					
х	х	х	х	х	х	х						
1 9	2 10	3 11	4 12	5 13	6 14							
1 10	2 11	3 12	4 13	5 14								
1 11	2 12	3 13	4 14									
1 12	2 13	3 14										
1 13	2 14											
1 14												

Методика дозволяє визначити домінуючі мотиви НДД через вивчення семи показників: соціальна значущість, професійний інтерес, матеріальне благополуччя, кар'єра, комфорт, творчість, спілкування.

Соціальна значущість: цей вид цінностей характерний для людей, які прагнуть до взаємодії із суспільством і можливості впливати на нього. Важливим критерієм є контакт, причому необов'язково прямий, тобто це може бути викладання, винахід,

книга та ін. Цікавим для людини є не процес, а результат взаємодії. Необхідно не просто бути корисним, але й відчувати свою значимість при цьому. Характерною є активна життєва позиція і прагнення змінити та покращити навколишнє оточення. Пошук ефективних способів вирішення поставленого завдання.

Матеріальне благополуччя: прагнення до достатку, фінансової незалежності. Кар'єрне зростання цікавить людину у випадку покращення матеріального становища. Інтерес до самої діяльності, складність чи монотонність не є головними при її виборі. Переважає бажання фінансового достатку. Орієнтація на результат і пов'язані з ним заохочення.

Комфорт: потреба не тільки у комфортних умовах праці, а й у виконуваному виді діяльності. Інтерес до неї прямо пов'язаний з умовами її реалізації. Діяльність стає непривабливою при наявності незадовільних умов і навпаки.

Професійний рівень: інтерес безпосередньо до самої діяльності. Бажання бути фахівцем своєї справи. Важливий сам процес. У пріоритеті стає перспективний фаховий розвиток і становлення особистості, удосконалення і поглиблення знань та навичок.

Кар'єра: цінним вважається швидке просування по кар'єрній драбині, що забезпечує повагу і прийняття суспільством, колективом та ін. Інтерес до діяльності пов'язаний не з її предметом, а можливістю кар'єрного зростання. Необхідно бути побаченим оточуючими. Важлива власна конкурентоздатність. Потреба в отриманні посадового підвищення і прагнення до нього.

Творчість: цінним є самореалізація і саморозвиток у творчому контексті. Реалізація в цікавій тематиці, створюючи нове, раніше невідоме, унікальне. Необхідна свобода думки і дій. Важливим є процес і результат. Прагнення вирішити поставлені завдання оригінальним способом, що відображує особистість людини і її життєву позицію.

Спілкування: важливість соціального оточення, потоку інформації, обміну нею. Необхідний безпосередній контакт з людьми і отримання зворотного зв'язку. Процес взаємодії та інтерес посилюються в міру зацікавленості предметом розмови. Людина прагне бути у визначеному колі спілкування, здатному підтримати її інтереси, устремління і погляди. Цікавий сам процес.

Кожній шкалі відповідають два твердження. Процедура роботи з методикою передбачає попарне порівняння і визначення найбільш значущого для респондента твердження в парі (табл. 1).

Таблиця 1

Ключ методики

Шкала	Сума вибраних тверджень
Соціальна значущість	1 і 8
Професійний рівень	2 і 9
Матеріальне благополуччя	3 і 10
Комфорт	4 і 11
Кар'єра	5 і 12
Творчість	6 і 13
Спілкування	7 і 14

Додаток Б1

Мотиви участі у роботі наукового гуртка / проблемної групи

Шановні студенти! Оцініть, будь ласка, ступінь вираженості мотивів, які обґрунтовують Вашу участь у науково-дослідницькій діяльності (під час занять, наукового гуртка, проблемної групи, волонтерської роботи). Оцінювання здійснюється за трибальною шкалою: «3» – виражено; «2» – важко відповісти; «1» – не виражено.

№ п/п	Мотиви	1 2 3
1.	Усвідомлення значущості підготовки до НДД для майбутньої професії	
2.	Прагнення поглибити свої знання	
3.	Прагнення до творчої роботи	
4.	Бажання спілкуватися з одногрупниками	
5.	Бажання пізнати специфіку НДД в майбутній професії	
6.	Почуття обов'язку	
7.	Прагнення добре виглядати в очах своїх товаришів по групі	
8.	Бажання добре виглядати в очах викладачів	
9.	Не хотів (хотіла) псувати відносини з викладачем, який керує науковим гуртком	

Додаток В1

Анкета з вивчення самооцінки студентів щодо рівня їхньої науково-дослідницької підготовки

Оцініть, будь ласка, рівень Ваших професійних знань та вмінь, необхідних для успішної дослідницької діяльності як складової фахової соціальної роботи. Кожен параметр оцініть за 5-бальною шкалою: «5» – однозначно знаю, вмію; «4» – мабуть, знаю, вмію; «3» – частково знаю, вмію; «2» – мабуть, знань і вмінь недостатньо; «1» – однозначно, знань і вмінь мало.

Знання та вміння, необхідні для дослідницької діяльності	Оцінка
1. Знання особливостей дослідницької складової в соціальній роботі (на рівні роботи з клієнтом, в адміністративно-управлінській діяльності)	
2. Знання нормативних документів, що визначають етичні межі дослідницької практики в соціальній роботі	
3. Знання специфіки діяльності інноваційних соціальних закладів у місті, регіоні	
4. Знання видів науково-дослідницької діяльності в установах соціальної сфери, її складових	
5. Знання методів визначення ефективності науково-дослідницької діяльності соціальних працівників	
6. Уміння трансформувати загальні завдання роботи соціального закладу в конкретні завдання дослідницької роботи (на рівні роботи з клієнтом, в адміністративно-управлінській діяльності)	
7. Знання вимог, які пред'являються кваліфікаційними характеристиками і Кодексом етики соціального працівника до особистості соціального працівника, який інтегрує дослідницький компонент у свою практичну роботу	
8. Знання та вміння, необхідні соціальному працівнику для здійснення корекції професійної діяльності	
9. Знання теоретичних і організаційних аспектів дослідницької практики у соціальній роботі	
10. Уміння аналізувати і оцінювати ефективність дослідницької діяльності окремого соціального працівника, соціального закладу	
11. Знання використовувати різні методи дослідження: <ul style="list-style-type: none"> – спостереження; – бесіда; – ділова гра; – анкетування; – методи соціометричного вивчення; – методи тестування; – метод незалежних характеристик; – метод експертизи; – вкажіть інші методи, якими Ви користувалися (під час практики, виконання курсової чи дипломної роботи, у волонтерській діяльності) 	
12. Наскільки Вам вдається використовувати знання методів соціальних досліджень для здійснення експериментальної частини Вашого завдання (під час практики, при виконанні курсової, дипломної роботи)?	

Додаток Г1

Методика з визначення рівня сформованості теоретичних знань майбутніх соціальних працівників у сфері НДД

1. Документ, який містить серію запитань, необхідних для отримання інформації у відповідності з метою і гіпотезою соціологічного дослідження, називається:
 - а) тест;
 - б) протокол;
 - в) бланк;
 - г) анкета.

2. Здійснювана за певним планом бесіда, яка передбачає прямий контакт інтерв'юера з респондентом, причому запис відповідей останнього ведеться або інтерв'юером, або механічно за допомогою електронних засобів, називається:
 - а) опитування;
 - б) бесіда;
 - в) анкетування;
 - г) інтерв'ю.

3. Процедура, за допомогою якої об'єкти дослідження відображуються у певну математичну систему з відповідними відношеннями між елементами цієї системи, називається:
 - а) вимірювання;
 - б) тестування;
 - в) шкалування;
 - г) експеримент.

4. Метод збирання інформації про досліджуваний об'єкт шляхом безпосереднього отримання і реєстрації фактів, що стосуються цього об'єкта з позиції цілей дослідження, це:
 - а) спостереження;
 - б) аналіз;
 - в) дослідження;
 - г) інтерв'ю.

5. Дослідницький метод кількісного аналізу змісту письмових документів, телепередач та інших видів інформації називається:
 - а) аналіз документів;
 - б) протокол;
 - в) технологія;
 - г) контент-аналіз.

6. Припущення про властивості досліджуваних об'єктів, про характер різних зв'язків між елементами об'єкта чи про ступінь тісноти зв'язку – це:
 - а) пояснювальна гіпотеза;

- б) описова гіпотеза;
- в) теоретична гіпотеза;
- г) емпірична гіпотеза.

7. Метод збору емпіричних даних про об'єктивні факти, думки, знання та ін., який базується на безпосередній чи опосередкованій взаємодії між дослідником і опитуваним, називається:

- а) тест;
- б) бесіда;
- в) аналіз документів;
- г) опитування.

8. Науковий документ, в якому подається виклад і обґрунтування логіки і методів вивчення соціального об'єкта у відповідності з вирішуваними науковими і практичними завданнями, називається:

- а) стратегічний план;
- б) робочий план;
- в) тактичний план;
- г) програма дослідження.

9. Соціальні явища і процеси, які можуть бути представлені у виді змінної величини і описані математичним засобами, це:

- а) інформація;
- б) зміст;
- в) змінні;
- г) дані.

10. Метод отримання інформації про досліджуваний соціальний об'єкт шляхом впливу на нього деяких керованих і контрольованих факторів, називається:

- а) прогнозування;
- б) експеримент;
- в) моделювання;
- г) соціометрія.

11. Сукупність методів, спрямованих на отримання даних про структуру малих соціальних груп, про міжособистісні відношення в цих групах, називається:

- а) програма дослідження;
- б) план дослідження;
- в) концепція дослідження;
- г) соціометрія.

12. Властивість вибірки відображати характеристики генеральної сукупності, називається:

- а) репрезентативність;
- б) надійність;

- в) точність;
- г) валідність.

13. Наука про методи, принципи, підходи, які становлять основу певної науки; сукупність прийомів дослідження, які застосовуються в даній науці – це:

- а) моделювання;
- б) технологія;
- в) методологія;
- г) концепція.

14. Явище чи процес, на які спрямовано соціологічне дослідження, називається:

- а) предмет дослідження;
- б) об'єкт дослідження;
- в) методика;
- г) технологія.

15. Яка шкала вимірює власні назви, імена, професії?

- а) номінальна;
- б) порядкова;
- в) інтервальна;
- г) соціологічна.

16. Як називається тип дослідження при якому визначаються причини виникнення проблеми дослідження, здійснюються прогнози тощо?

- а) описове;
- б) розвідувальне (пілотне);
- в) раціональне;
- г) аналітичне.

17. Як називається програма для електронної обробки соціологічних анкет?

- а) Windows XP;
- б) SPSS;
- в) Nero Express;
- г) Pragma.

18. Якого з цих видів опитування не існує?

- а) поштове;
- б) телефонне;
- в) телеграфне;
- г) Інтернет-опитування.

18. Головні функції науки:

- а) удосконалення виробництва і системи суспільних відносин;
- б) пізнання об'єктивного світу від живого споглядання до абстрактного мислення і до практики;

- в) вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність, як одну із форм суспільної свідомості;
г) усі відповіді правильні.

19. Дайте визначення поняття «наукове дослідження»:

- а) цілісний підхід до вивчення окремих явищ;
б) застосування історичного підходу до пізнання дійсності;
в) цілеспрямоване вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами.

20. На, що слід звернути увагу при розкритті актуальності дослідження?

- а) на практичній значущості результатів дослідження;
б) на недослідженості обраної теми;
в) на економічній ефект від результатів наукового дослідження;
г) на потребі вирішення певних практичних завдань за допомогою дослідження результатів.

21. Форми апробації результатів наукового дослідження:

- а) нарада, колоквиум;
б) конкурс, практична діяльність;
в) наукова конференція, симпозіум;
г) все зазначене правильне.

22. Індекс людського розвитку не враховує:

- а) стан здоров'я;
б) рівень освіти;
в) спортивні досягнення;
г) реальну купівельну спроможність населення.

23. Соціально-економічна нормаль – це:

- а) обсяги вироблених послуг різних видів або кількість місць у театрах, кінотеатрах тощо в розрахунку на певну кількість населення;
б) теоретично обґрунтоване оптимальне співвідношення темпів зміни показників сфери обслуговування населення щодо послуг культури, мистецтва, інформації, відпочинку, яке забезпечує гармонійний розвиток і стабільну якість роботи даної сфери в країні;
в) характеристика рівня розвитку різних видів закладів культури й ступінь їх відвідування.

24. Рівень життя населення – це:

- а) система характеристик розміщення населення, екології, житлових умов, зайнятості та умов праці, соціального обслуговування;
б) рівень споживання матеріальних благ і послуг: доходи, витрати, особливості споживання (структура споживання, диференціація населення за рівнем доходів та ін.);

в) показник, який характеризується сумою нарахованих доходів (з урахуванням податків і обов'язкових платежів).

25. Межа бідності – це:

- а) наявні доходи, скориговані на індекс споживчих цін;
- б) рівень доходу, нижче якого є неможливим задоволення основних потреб життєдіяльності людини;
- в) сума нарахованих доходів (з урахуванням податків і обов'язкових платежів).

26. Виберіть правильне твердження:

- а) медіана – це значення, яке ділить навпіл множину значень, отриманих експериментальним способом;
- б) медіана – це значення, яке ділить навпіл упорядковану послідовність емпіричних даних;
- в) медіана – це значення ранжованої змінної, що відокремлює від розподілу певну частку обсягу сукупності;
- г) медіана – це значення, що зустрічається у вибірці найчастіше.

27. Виявити тісноту зв'язку між ознаками дозволяє:

- а) кореляційний аналіз;
- б) регресійний аналіз;
- в) детермінований аналіз;
- г) типологічний аналіз.

28. Якщо між двома досліджуваними ознаками немає кореляційного зв'язку, то:

- а) коефіцієнт кореляції дорівнює 1;
- б) коефіцієнт кореляції дорівнює -1 ;
- в) коефіцієнт кореляції дорівнює 0;
- г) всі відповіді правильні.

29. Коефіцієнт a у рівнянні регресії $y = ax + b$ показує:

- а) на скільки зміниться значення результативного показника при зміні незалежного фактору на одиницю;
- б) величину впливу неврахованих факторів;
- в) значення коефіцієнта кореляції;
- г) все зазначене вірно.

30. Критерій перевірки статистичної гіпотези χ^2 Пірсона:

- а) перевіряє, чи досліджувана випадкова величина розподілена за заданим законом розподілу;
- б) визначає залежність між досліджуваними величинами;
- в) перевіряє гіпотезу про значущість досліджуваної величини;
- г) все зазначене вірно.

31. У чому полягає сутність методу екстраполяції?

- а) у розповсюдженні висновків, що стосуються частини якогось явища, на іншу частину, на явище в цілому, на майбутнє;
- б) у оцінці явища (процесу) висококваліфікованими спеціалістами;
- в) у використанні обчислювальної техніки і розробці спеціальних алгоритмів та програм;
- г) у застосуванні спеціальних програмних засобів.

32. Дайте визначення моделювання:

- а) це метод дослідження, що ставить за мету відтворення на основі схожості з існуючим об'єктом іншого об'єкту, що заміняє існуючий;
- б) це метод наукового дослідження, що ставить за мету передбачити можливі варіанти тих процесів та явищ, які обрані в якості предмета аналізу;
- в) це метод, що передбачає розповсюдження висновків, що стосуються одної частини якогось явища на другу частину, на явище в цілому, на майбутнє;
- г) багатоваріантна гіпотеза про можливі результати та шляхи розвитку досліджуваного об'єкта.

33. Суб'єктом соціального проектування є:

- а) системи, проекти, процеси організації соціальних зв'язків, взаємодій, що включені у проектну діяльність, підлягають впливам та виступають основою для цього впливу;
- б) система соціальних явищ та процесів, що здійснюють певний вплив на проектну діяльність.
- в) різні носії управлінської діяльності;
- г) соціальні заклади і служби.

34. Проектування соціальних процесів спрямоване на внесення змін у:

- а) психологію особистості;
- б) соціальне середовище людини;
- в) взаємовідносини між людьми;
- г) нормативно-правову базу.

35. Який метод соціального проектування пов'язаний з генерацією ідей, з їх рівноправною конкуренцією, з можливістю зіставлення, здійснення шляхом комунікативної взаємодії, у якому обговорюється різні проекти, здійснюються оцінки, експертиза фактів, полеміка думок:

- а) Делфі;
- б) екстраполяції;
- в) мозкового штурму;
- г) синектики.

36. В основній частині дипломної роботи слід подати матеріал, який розкриває:

- а) огляд літератури за темою дослідження та виклад підходів та методів дослідження;

- б) актуальність, новизну та практичну значущість проблеми;
- в) умови, шляхи та засоби вирішення проблеми та опис проведення теоретичних або експериментальних досліджень;
- г) проведення діагностувального, формувального експерименту та аналіз результатів дослідження.

36. Для досягнення більшої чіткості у побудові висновків, необхідно:

- а) приділити увагу якісним і кількісним показникам здобутих результатів та обґрунтуванню їх достовірності;
- б) структуру висновків вибудовувати виходячи із структури дослідження;
- в) подати проблему у вигляді відповідей на поставлені завдання;
- г) все зазначене вірне.

37. Які способи подання списку використаних джерел у бакалаврській роботі?

- а) у порядку розміщення посилання у тексті наукової роботи;
- б) в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків;
- в) у хронологічному порядку;
- г) усі відповіді вірні.

38. До документів, які не підлягають реферуванню, належать:

- а) статті, монографії, навчальні посібники;
- б) наукові праці, дисертації, звіти з наукових досліджень;
- в) стандарти, інструкції, класифікаційні схеми;
- г) каталоги, прейскуранти.

39. В основі яких методів пізнання покладено такі розумові дії дослідника, як розбиття явища та його об'єднання?

- а) аналіз, синтез;
- б) аналогія, моделювання;
- в) ідеалізація, формалізація;
- г) індукція, дедукція.

40. Які наукові методи пізнання дають змогу отримати знання про одні предмети і явища на підставі вивчення інших?

- а) моделювання, аналогія;
- б) дедукція, індукція;
- в) аналіз, синтез;
- г) ідеалізація, формалізація.

Додаток Д1
Методика визначення творчих здібностей
(адаптовано за М. Кашаповим і О. Шляпниковим [533])

Інструкція: У цьому опитувальнику міститься низка тверджень, кожне з яких потрібно оцінити. Якщо Ви погоджуєтеся з тим, що це висловлювання стосується Вас, то запишіть «+», якщо ні, то «-».

1. Вам подобається відходити від існуючих стереотипів.
2. Для Вас характерне прагнення отримувати нові знання.
3. Коли виникає проблема, Ви не уникаєте її, а намагаєтеся вирішити.
4. Як правило у Вас не виникає бажання заповнювати дефіцит знань у певній сфері.
5. У процесі спілкування Ви часто потрапляєте у безвихідні ситуації.
6. Зазвичай невідоме лякає Вас.
7. Нестандартні ситуації викликають у Вас бажання дізнатися про них більше.
8. Ви незалежні від інших при ухваленні рішень.
9. Ви завжди наполегливо йдете до поставленої мети.
10. У Вас добре розвинена інтуїція.
11. Ви любите проявляти ініціативу в роботі.
12. Ви легко вступаєте в розмову з незнайомими людьми.
13. Ви прагнете вирішити суперечності, які виникають у процесі діяльності.
14. Ваші ідеї, як правило, різноманітні.
15. З усіх труднощів, що виникли на шляху до мети, Ви легко визначаєте ті, які Вам дійсно заважають.
16. Ви завжди дотримуєтесь інструкції при виконанні своєї роботи.
17. Ви дуже допитливі.
18. Ви впевнені в собі практично в будь-якій ситуації.
19. Вам доводилося вдосконалювати деякі речі, щоб вони були більш функціональними.
20. Невизначеність у подальших подій лякає Вас.
21. Вам часто говорять, що у Вас багата уява.
22. Ви здатні швидко оцінити складну ситуацію і знайти правильне рішення.
23. Вам цікаві знання з різних галузей науки, культури, мистецтва.
24. Ви зазвичай відразу помічаєте труднощі, які виникли під час виконання певного завдання.
25. Вам легко переконати інших у тому, що Ви маєте рацію.
26. Вам цікаві нові люди і нові події.
27. Загадкове і таємниче, як правило, приваблює Вас.
28. Ви берете на себе відповідальність за свою роботу.
29. Ваші знання не обмежені сферою Вашої професії.
30. Ви товариська людина.
31. Вас дуже важко вивести з рівноваги.
32. Свої фантазії Ви часто втілюєте в життя.
33. Тимчасові труднощі у процесі досягнення мети можуть зупинити Вас.
34. Ви легко знаходите заміну предмету, якого немає під рукою.
35. Ви не любите будувати плани на далеке майбутнє.

36. Зазвичай Ви легко піддаєтеся на вмовляння.
37. Вам часто говорять, що Ви спритна людина.
38. Ви віддаєте перевагу усній співбесіді, а не письмовому тестуванню.
39. Ви віддаєте перевагу складній, але цікавій справі.
40. Ви дуже чутливі до невизначеності навколишнього світу.
41. У Вас завжди багато версій того, що сталося.
42. Ви часто робите несподівані, оригінальні вчинки.
43. Ви з легкістю берете на себе відповідальність за свою нестандартну позицію, думку.
44. Ви віддаєте перевагу бути самостійним, а не сподіватися на підтримку.
45. Ви не зациклюєтеся на одному аспекті проблеми, а намагаєтеся розглянути всі можливі варіанти її вирішення.
46. У суперечці Вам траплялося зробити такий нестандартний хід, що Ваш співрозмовник змушений був з Вами погодитися.
47. Ви не соромитеся відкрито проявляти свої емоції.
48. Ви часто знаходите вирішення своїх проблем за допомогою уяви.

Ключ: За кожен «+» ставиться один бал, крім пунктів 4, 5, 6, 16, 20, 28, 33, 35, 36, 47 (у них за кожен «-» ставиться один бал).

Результати: 1–17 балів – дуже низький рівень; 18–22 – низький рівень; 23–28 – середній рівень; 28–34 – високий рівень; 35 і більше – дуже високий рівень творчих здібностей.

Додаток Е1

Методика самооцінки рівня сформованості дослідницьких умінь студентів

Питання	Відповідь / к-сть балів
Що Ви розумієте під науково-дослідницькою діяльністю?	_____
Для яких видів діяльності здійснюєте пошук і обробку наукових даних і джерел	_____
Чи плануєте в майбутньому здійснювати науково-дослідницьку діяльність	Так – 1; Ні – 0; Не знаю – 0,5
Чи приймаєте участь у роботі наукового гуртка / проблемної групи / студентського наукового товариства?	Так – 1; Ні – 0
У кого отримуєте допомогу при виконанні наукового дослідження	_____
Якими бібліотеками Ви найчастіше користуєтеся?	_____
Чи виконуєте дослідницькі завдання під час практики?	Так – 1; Ні – 0
Чи виконуєте наукові дослідження під час волонтерської роботи	Так – 1; Ні – 0
Чи приймаєте участь у проведенні студентських наукових конференцій, семінарів, круглих столів?	Так – 1; Іноді – 0,5; Ні – 0
Які види науково-дослідницької діяльності Ви знаєте?	_____
Ви легко знаходите спільну мову з науковим керівником?	Так – 1; Ні – 0; Важко відповісти – 0,3
Як часто читаєте наукову літературу?	Дуже часто – 1; Часто – 0,8; рідко – 0,5; дуже рідко – 0,1; за необхідності – 0,3
Вам подобається працювати з науковими джерелами?	Так – 1; Ні – 0; Не знаю – 0,5
Ви вмієте працювати з бібліотечним каталогом?	Так – 1; Ні – 0
Якими джерелами користуєтеся при виконанні наукового дослідження?	_____
Чи знаєте як знайти необхідну інформацію?	Так – 1; Ні – 0; Частково – 0,3
Чи знаєте складати бібліографію?	Так – 1; Ні – 0
Чи знаєте основні компоненти наукового дослідження?	Так – 1; Ні – 0
Чи знаєте оформити письмово наукову роботу (реферат, курсову, дипломну роботу)?	Так – 1; Ні – 0
Які види діяльності не викликають у Вас труднощів?	По 1 балу
– Осмислення почутої інформації	
– Розподіл інформації на логічні частини і їх порівняння	
– Визначення головного і другорядного	
– Знаходження ключових слів і понять	
– Виділення головних ознак	
– Порівняння, співставлення, протиставлення фактів	
– Встановлення схожості і відмінності досліджуваних об'єктів	
– Пояснення, описання явищ	
– Характеристика предмета, об'єкта, явища	
– Застосування теорії у практичній діяльності	
– Формулювання гіпотези та вибір способу її доведення	

– Підбір аргументів	
– Групування матеріалу, формулювання висновків дослідження	
Чи вмієте оформити посилання на статтю, яка розміщена в друкованому / електронному виданні?	Так – 1; Ні – 0
Яким чином структуруєте використовувані в процесі дослідження джерела інформації?	Сортую по алфавіту – 0,7 Групую за тематикою – 1 Не структурую – 0,3 Не задумуюся над цим – 0
Якими видами джерел інформації користуєтеся при підготовці наукової роботи?	В основному Інтернет – 0,8 Книги, журнали – 0,8 Все зазначене – 1
Які засоби комунікації Вам знайомі?	
Якщо потрібно написати повідомлення англійською мовою, то який вид допомоги для Вас прийнятний?	електронний словник – 0,3 допомога одногрупників – 0,9 машинний перекладач – 0,5 не потребую допомоги – 1
Ви віддаєте перевагу самостійному пошуку помилок у своїй науковій роботі?	Так – 1; Ні – 0
Чи часто даєте оцінку своїй діяльності?	Так – 1; Часто – 0,8; Іноді – 0,4; Ні – 0
Чи вмієте Ви застосовувати метод:	
– спостереження	Так – 1; Ні – 0
– інтерв'ю	Так – 1; Ні – 0
– анкетування	Так – 1; Ні – 0
– соціометрії	Так – 1; Ні – 0
– контент-аналізу	Так – 1; Ні – 0
– тестування	Так – 1; Ні – 0
– аналізу ситуацій	Так – 1; Ні – 0
– бесіди	Так – 1; Ні – 0
Чи вмієте розробляти соціальний проект?	Так – 1; Ні – 0
Чи вмієте визначати тенденції подальшого розвитку досліджуваного об'єкта чи явища?	Так – 1; Ні – 0
Чи вмієте давати статистичну оцінку певного соціального процесу чи явища?	Так – 1; Ні – 0
Чи вмієте застосовувати офісний пакет прикладних програм та SPSS для обробки результатів досліджень?	Так – 1; Ні – 0
Чи вмієте застосувати математико-статистичний інструментарій для пояснення результатів виконаного дослідження?	Так – 1; Ні – 0

Додаток Ж1
Методика виявлення комунікативних і організаторських здібностей
 (адаптовано за О. Дарвиш [532])

Методика призначена для виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості (вміння чітко і швидко встановлювати ділові і товариські контакти з людьми, прагнення розширювати контакти, брати участь у групових заходах, здатність впливати на людей, прагнення проявляти ініціативу та ін.).

Методика містить 40 питань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».

Час виконання – 10-15 хв.

Питання:

1. Чи є у Вас бажання до вивчення людей і встановлення нових знайомств?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, заподіяної Вашим товаришем?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися у складній ситуації?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
6. Чи часто Вам вдається переконати більшість своїх товаришів у правильності Вашої думки?
7. Вам приємніше і простіше проводити час за книгами чи деяким іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли деякі перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Вам відмовитися від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати або організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи важко Вам включатися в нові для Вас колективи?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
15. Чи важко Ви адаптуєтесь в новому колективі?
16. Чи правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок та зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди і Вам хочеться залишитися на одинці?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?

23. Чи відчуваєте Ви труднощі, якщо доводиться проявляти ініціативу для знайомства з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?
28. Чи правда, що Ви рідко намагаєтеся довести свою правоту?
29. Чи вважаєте, що Ви без особливих зусиль можете спілкуватися у малознайомій групі?
30. Чи берете Ви участь у громадській роботі школи (на виробництві)?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?
32. Чи вірно, що Ви не намагаєтеся відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було прийняте товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши у незнайомий колектив?
34. Чи охоче Ви організовуєте різні заходи для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе спокійно, коли доводиться щось повідомляти великій групі людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи правда, що у Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто Ви відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Ключ для обробки даних

Комунікативні здібності

(+) Так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37

(-) Ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39

Організаторські здібності

(+) Так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38

(-) Ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

Обробка результатів

1. Зіставити відповіді студента з ключем і підрахувати кількість балів окремо за комунікативними і організаторськими здібностями.

2. Обчислити оціночні коефіцієнти комунікативних (K_k) і організаторських (K_o) здібностей як відношення кількості відповідей, що співпали за комунікативними (K_x) і організаторськими здібностями (O_x), до максимально можливої кількості балів (20) за формулами:

$$K_k = K_x / 20;$$

$$K_o = O_x / 20$$

Для якісної оцінки результатів необхідно порівняти отримані коефіцієнти та шкальні бали:

K_x	O_x	Шкальна оцінка
0,1 – 0,55	0,2 – 0,65	1
0,56 – 0,65	0,66 – 0,7	2
0,66 – 0,75	0,71 – 0,8	3
0,76 – 1	0,81 – 1	4

Оцінку «1» отримують студенти, яким притаманний низький рівень комунікативних і організаторських здібностей;

«2» – середній рівень прояву досліджуваних здібностей;

«3» – високий рівень здібностей;

«4» – дуже високий рівень комунікативних і організаторських здібностей.

Додаток З1

Оцінка задоволеності підготовкою до науково-дослідницької діяльності в сфері соціальної роботи

Пропонуємо Вам ознайомитися з анкетною і відповідати на запитання. Виберіть один з варіантів відповідей, який збігається з Вашою думкою, і поставте знак «+».

Показники задоволеності	Так	Не знаю	Ні
Розширено запас знань методів науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі			
Здобуто досвід у виборі цілей дослідницької діяльності, виконанні дослідницьких ролей, визначенні стратегії дослідження			
Підвищено рівень готовності до роботи з професійно важливою інформацією			
Здобуто досвід реалізації дослідницьких проектів			
Підвищено рівень своїх організаторських і комунікативних здібностей			
Розвинуто методологічні, діагностичні та прогностичні вміння			
Розвинуто системно-інформаційні та технічні вміння			
Здобуто навички самостійної науково-дослідницької діяльності			

Рекомендації до обробки результатів та аналізу:
Відповідь «так» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Ступінь задоволеності професією оцінюється як:

- високий (7–8 балів);
- середній (4–6 балів);
- низький (0–3 бали).

Додаток И1

Діагностика емоційного інтелекту (Н. Холл) [534]

Методика призначена для виявлення здатності управляти власною емоційною сферою. Вона складається з 30 тверджень і містить 5 шкал:

- емоційна свідомість;
- управління своїми емоціями;
- самомотивація (управління своїми емоціями, за виключенням пункту 14);
- емпатія;
- розпізнавання емоцій інших людей (вміння впливати на емоційний стан інших).

Інструкція

Нижче наведені висловлювання, які певним чином відображають різні аспекти життя людини. Праворуч від кожного твердження напишіть цифру, виходячи з вашого ступеня згоди з ним: повністю не погоджуюся (–3 бали); в основному не погоджуюся (–2 бали); в окремих випадках не погоджуюся (–1 бал); частково погоджуюся (+1 бал); в основному погоджуюся (+2 бали); повністю погоджуюся (+3 бали).

Тестовий матеріал

1. Для мене як негативні, так і позитивні емоції є джерелом знань про те, як діяти в житті.
2. Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити у власному житті.
3. Я спокійний, коли на мене намагаються тиснути.
4. Я здатний спостерігати зміну своїх почуттів.
5. Коли необхідно, то я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти відповідно до ситуації.
6. Коли необхідно, я можу викликати у себе широкий спектр позитивних емоцій (радість, внутрішній підйом, гумор).
7. Я стежу за тим, як я себе відчуваю.
8. Після того як щось засмутило мене, то я можу легко впоратися зі своїми почуттями.
9. Я здатний вислухати проблеми інших людей.
10. Я не зациклююся на негативних емоціях.
11. Я чутливий до емоційних потреб інших.
12. Я можу впливати на інших людей заспокійливо.
13. Я можу змусити себе зібратися для подолання перешкоди.
14. Я намагаюся підходити до життєвих проблем творчо.
15. Я адекватно реауюю на настрої, спонукання і бажання інших людей.
16. Я можу легко входити в стан спокою, готовності і зосередженості.
17. Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативних почуттів і виявляю, в чому проблема.
18. Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.

19. Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки «хорошої форми».
20. Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.
21. Я можу добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.
22. Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.
23. Я добре розумію «знаки» під час спілкування, які вказують на потреби інших.
24. Люди вважають мене добрим знавцем переживань інших.
25. Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще керують своїм життям.
26. Я здатний покращити настрій інших людей.
27. Зі мною можна порадитися щодо взаємин між людьми.
28. Я добре налаштовуюся на емоційний стан інших людей.
29. Я спонукаю інших для досягнення їхніх особистих цілей.
30. Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.

Ключ

Шкала 1 – пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25.

Шкала 2 – пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30.

Шкала 3 – пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22.

Шкала 4 – пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28.

Шкала 5 – пункт 12, 15, 24, 26, 27, 29

Обробка та інтерпретація результатів.

Рівні емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів:

14 і більше – високий;

8–13 – середній;

7 і менше – низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знаку визначається за такими кількісними показниками:

70 і більше – високий;

40–69 – середній;

39 і менше – низький.

Додаток К1

Діагностика вольового потенціалу особистості [534]

Інструкція. Прочитайте питання і спробуйте відповісти на них з максимальною об'єктивністю. У випадку погодження з твердженням запишіть відповідь «так»; при невпевненості – «не знаю» або «буває»; при незгоді – «ні».

Питання:

1. Чи в стані ви завершити розпочату нецікаву роботу, незалежно від того чи дозволяють вам час і обставини залишити її, а потім знову повернутися?
2. Чи переборете ви внутрішній супротив без особливих зусиль, коли потрібно зробити щось неприємне (наприклад, піти на роботу у вихідний день)?
3. Потрапляючи у конфліктну ситуацію (під час навчання чи в побуті), чи здатні ви взяти себе в руки настільки, щоб поглянути на ситуацію з максимальною об'єктивністю?
4. Якщо вам прописана дієта, чи зможете ви перебороти всі кулінарні спокуси?
5. Чи знайдете ви сили встати вранці раніше звичного?
6. Чи залишитеся ви на місці правопорушення, щоб дати показання?
7. Чи швидко ви відповідаєте на листи?
8. Якщо у вас викликає страх майбутній політ в літаку, чи зможете ви без суттєвих зусиль перебороти це відчуття і в останній момент не змінити своїх намірів?
9. Чи будете ви приймати неприємні ліки, які вам рекомендують лікарі?
10. Чи дотримаєте ви оголошеної вами зопалу обіцянки, навіть якщо її виконання принесе вам немало клопоту. Іншими словами чи є ви людиною слова?
11. Чи з легкістю ви відправляєтеся в незнайому ситуацію, місце?
12. Чи строго дотримуєтеся розпорядку дня?
13. Чи ставитеся ви недобррозичливо до бібліотечних боржників?
14. Чи відволікає вас дуже цікава телепередача від виконання термінової роботи?
15. Чи можете ви завершити суперечку і промовчати, якими би образливими вам не здавалися слова інших?

Обробка результатів.

Відповідь «так» оцінюється в 2 бали; «не знаю» – 1 бал; «ні» – 0. Результатом є сума балів. Якщо ви набрали:

1–12 балів – низький рівень сформованості вольових якостей. Ви робите те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може нашкодити вам. До обов'язків ставитеся недбало, що часто буває причиною неприємностей. Будь-яке прохання чи зобов'язання сприймаєте з небажанням.

13–21 бал – середній рівень сформованості вольових якостей. Якщо зіштовхнетеся з перепонами, то почнете діяти щоб їх подолати. Але при наявності легшого шляху, оберете його. Дане вами слово стримуєте. Неприємну роботу виконаєте, хоча без ентузіазму. В той же час зайві обов'язки виконувати не будете.

22–30 балів – високий рівень сформованості вольових якостей. Ви виконуєте будь-які доручення, вирішуєте справи та ін.

Додаток Л1
Діагностична методика А. В. Карпова, В. В. Пономарьової визначення
індивідуальної міри вияву рефлексивності [535]

Інструкція

Вам потрібно дати відповіді на декілька тверджень. У бланку відповідей на питання запишіть, будь ласка, цифру, яка відповідає варіанту Вашої відповіді: 1 – абсолютно невірно; 2 – невірно; 3 – мабуть невірно; 4 – не знаю; 5 – мабуть вірно; 6 – вірно; 7 – цілком вірно. Не замислюйтеся довго над відповідями. Пам'ятайте, що повністю правильних або неправильних відповідей бути не може. Перша відповідь, яка прийшла в голову є вірною.

Питання:

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди довго думаю про неї, хочу її обговорити з товаришем.
2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що прийшло в голову.
3. Перш ніж зняти телефонну слухавку, щоб зателефонувати у справі, я зазвичай в думках планую майбутню розмову.
4. Сказавши якусь недоречність, я довго потім не можу відійти від думок про неї.
5. Коли я роздумую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом пригадати, з чого розпочався ланцюжок думок.
6. Розпочинаючи важке завдання, я прагну не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хтось незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати діловий лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я вважаю за краще діяти, а не роздумувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко ухвалюю рішення стосовно дорогої покупки.
14. Як правило, щось запланувавши, я аналізую свої задуми, уточнюю деталі, вивчаю всі варіанти.
15. Я хвилююся про своє майбутнє.
16. Думаю, що в більшості ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою думкою, яка прийшла в голову.
17. Деколи я ухвалюю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, приводячи все нові і нові аргументи на захист своєї точки зору.
19. Якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи над тим, я в першу чергу звинувачую себе.
20. Перш ніж ухвалити рішення, я завжди стараюся все ретельно обдумати і зважити.
21. У мене бувають конфлікти тому, що я деколи не можу передбачити, якої поведінки чекають від мене інші.

22. Буває, що обдумуючи розмову з іншою людиною, я ніби в думках веду з нею діалог.

23. Я прагну не замислюватися над тим, які думки і відчуття викликають в інших людях мої слова і вчинки.

24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, в яких словах це краще зробити, щоб її не образити.

25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я сварюся, то зазвичай не вважаю себе винним.

27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Ключ до методики

Методика містить 27 тверджень, з яких 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Решта 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів. Для отримання результуючого балу в прямих питаннях підсумовуються вказані у відповідях цифри, а в зворотних – інвертовані значення. Всі пункти групуються в чотири групи:

1) ретроспективна рефлексія діяльності (РРД): 1, 4, 5, 12, 17, 18, 25, 27;

2) ситуативна рефлексія (СРД): 2, 5, 13, 14, 16, 17, 18, 26;

3) рефлексія майбутньої діяльності (РМД): 3, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 20;

4) рефлексія спілкування і взаємодії з іншими людьми (РС): 8, 9, 19, 21, 22, 23, 24, 26.

Перевід тестових балів у стени:

Стени	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тестові бали	<80	80-99	100-107	108-113	114-122	123-130	131-139	140-147	148-156	157-171	>171

Інтерпретація результатів

Високі результати тесту (більше 7 стенив) свідчать про те, що студент у більшій мірі схильний звертатися до аналізу своєї діяльності і вчинків інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх дій як в минулому, так у сьогоденні і майбутньому. Йому властиво обдумувати свою діяльність у найдрібніших деталях, ретельно її планувати і прогнозувати всі можливі наслідки. Ймовірно також, що таким особам легше зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, передбачити його поведінку, зрозуміти, що думають про них самих.

Середній результат сформованості рефлексії (4-7 стенив) свідчить про помірну здатність аналізувати власну діяльність та інших колег. Таким студентам властиве фрагментарне обдумування своєї практики, ситуативна здатність досліджувати причини і наслідки своїх вчинків.

Низькі результати рефлексії (менше 4 стенив) свідчать про те, що студенту в меншій мірі властиво замислюватися над власною діяльністю і вчинками інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх дій. Він рідко обмірковує свою діяльність в найдрібніших деталях, йому складно прогнозувати можливі наслідки. Такий студент зазнає труднощів при постановці себе на місце іншого, йому складно передбачити його поведінку.

Додаток М1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Повідайчик О.С. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності в процесі професійної підготовки: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 477 с.
2. Повідайчик О.С., Данко Д.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. 230 с.
3. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури як педагогічна умова підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Актуальні питання соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: колективна монографія / І. Козубовська, Ф. Шандор. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2016. С. 218–237.
4. Повідайчик О.С., Козубовська І.В., Попович І.Є. Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії: монографія. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2017. 212 с.
5. Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до профілактики девіантної поведінки дітей у процесі волонтерської практики. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильним до девіантної поведінки: український та міжнародний досвід*: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді та ін. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. С. 250–263.
6. Povidaichyk O., Varga N. Problem-based learning as a pedagogical condition of preparing of students for research work. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph*. Sandomierz: Izdewniciba «Baltic Publishing», 2018. Vol. 1. P. 379–397.
7. Повідайчик О.С., Тополянський С.І., Повідайчик М.М. Основи соціальної інформатики: навч. посібник. Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. 228 с.
8. Повідайчик О.С., Жиленко Р.В. Методи досліджень у соціальній роботі: навч. посібник. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2018. 162 с.
9. Повідайчик О., Козубовський Р. Соціальна робота: вступ до спеціальності: навч.-метод. посібник для студ. суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Ужгород: УжНУ, 2018. 72 с.
10. Повідайчик О.С., Опачко М.В., Соломка Е.Т. Забезпечення якості підготовки фахівців в умовах кредитно-модульної системи навчання. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Серія «Філософія, політологія». Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Вип. 96. С. 120–125.
11. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Сучасні комп'ютерні технології тестування знань студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2011. Вип. 21. С. 160–163.

12. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості викладання математичних дисциплін у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2011. Вип. 22. С. 119–121. *Google Scholar*
13. Повідайчик О.С. Деякі аспекти застосування Інтернет-технологій в системі вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2013. Вип. 26. С. 154–156. *Google Scholar*
14. Повідайчик О.С., Борщ К.К. Організація практичної підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2013. Вип. 28. С. 123 –126. *Google Scholar*
15. Povidaychuk O., Popovich A., Báthori-Tárczy Z., Afanasyev D. A hallgatók pályaválasztását befolyásoló szempontok elemzése. *Hallgatói kutatóümuhelyek nemzetközi együttműködése, határok nélkül*. Nyirgyháza: Orvos-és Egészségtudományi Centrum, 2013. S. 71-86.
16. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості інформаційної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2015. Вип. 35. С. 151–153. *Google Scholar*
17. Повідайчик О.С., Варга Н.І. Роль додаткової освіти в процесі формування готовності студентів до науково-дослідної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2016. Вип. 39. С. 212–215. *Google Scholar, Index Copernicus*
18. Повідайчик О.С. Проблемне навчання в процесі підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2016. Вип. 1-2. С. 45–53. *Google Scholar*
19. Повідайчик О.С. Створення проблемної ситуації як умова активізації науково-дослідницької роботи студентів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. LXXI, Т. 1. С. 141–146. *Google Scholar*
20. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Застосування інформаційних технологій у науково-дослідній роботі майбутніх соціальних працівників. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2016. №1. С. 152–156. *Google Scholar*
21. Povidaychuk O. Some Aspects of Preparing the Students to Research Work. *Intellectual Archive*. Volume 5. Number 4, July-August, 2016. Toronto: Shiny Word Corp. P. 33–37. *Google Scholar*
22. Повідайчик О.С. Функції науково-дослідницької діяльності в системі соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2016. Вип. 2 (39). С. 180–183. *Google Scholar*
23. Повідайчик О.С. Дослідницькі ролі соціальних працівників у професійній діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. Вип. 2 (4). С. 31–34. *Google Scholar, Index Copernicus*

24. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. №3 (43). С. 444–447. *Google Scholar, Index Copernicus*
25. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Основні підходи до науково-дослідницької роботи студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2017. Вип. 1 (40). С. 216–218. *Google Scholar, Index Copernicus*
26. Повідайчик О.С. Розробка моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2017. Вип. 1-2. С. 21–30. *Google Scholar*
27. Повідайчик О.С. Модель дослідницького середовища соціальної роботи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон, 2017. Вип. LXXVI, Т. 3. С. 130–134. *Index Copernicus*
28. Повідайчик О.С. Управління процесом формування науково-дослідницьких умінь студентів у системі професійної підготовки. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2017. Вип. 3. С. 206–212.
29. Повідайчик О.С. Вітчизняний досвід науково-дослідницької підготовки студентів у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2017. Вип. 2 (41). С. 198–201. *Google Scholar, Index Copernicus*
30. Повідайчик О.С. Методичні прийоми дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. Вип. 2(6). С. 101–104. *Google Scholar, Index Copernicus*
31. Повідайчик О.С., Попович І.Є. Варга Н.І. Формування дослідницьких умінь студентів у вищих навчальних закладах Великої Британії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2017. №4 (59). С. 421–426. *Google Scholar*
32. Повідайчик О.С. Організаційні аспекти формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Virtus. Scientific Journal*. Montreal: СРМ «ASF», 2017. №12, March. Р. 144–147. *Google Scholar, Cite Factor, Scientific Indexing Services, International Innovative Journal Impact Factor*
33. Повідайчик О. С. Аналіз стану готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2018. Вип. 1 (42). С. 183–187. *Google Scholar, Index Copernicus*
34. Повідайчик О.С. Реалізація технології диференційованого навчання в процесі науково-дослідницької підготовки магістрів соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2018. Вип. 2 (43). С. 201–205. *Google Scholar, Index Copernicus*

35. Повідайчик О., Козубовська І., Попович І. Формування дослідницьких умінь студентів у європейській системі вищої освіти. *Virtus. Scientific Journal*. Montreal: CPM «ASF», 2018. №23. Part 1, April. С. 101–104. *Google Scholar, Cite Factor, Scientific Indexing Services, International Innovative Journal Impact Factor*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

36. Повідайчик О.С. Інформаційна культура в системі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.). Хмельницький: ХНУ, 2010. С. 92–93.
37. Повідайчик О.С. Вітчизняний досвід організації волонтерської практики в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. *Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців: розвиток волонтерського руху в Україні та за рубежом*: матер. доп. та повід. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 21 верес. 2012 р.). Ужгород: УжНУ, 2012. С. 50–52.
38. Повідайчик О.С. Інформаційні технології в соціальній роботі. *Актуальні проблеми соціальної роботи: волонтерство як важливий ресурс соціальної роботи*: матер. доп. та повідомл. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27 верес. 2013 р.). Ужгород: УжНУ, 2013. С. 76–80.
39. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Особливості розробки програмного навчального комплексу для дистанційного вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квіт. 2014 р.). Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 111–113.
40. Повідайчик О.С. Деякі аспекти підготовки соціальних працівників до застосування інформаційних технологій в роботі з людьми з обмеженими можливостями. *Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (дистанц.). (Київ, 1 квіт. 2014 р.). Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. С. 50–52.
41. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Стан і тенденції розвитку соціальної інформатики як науки і навчальної дисципліни. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 жовт. 2015 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2015. С. 70–73.
42. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Деякі аспекти розробки навчально-контролюючого програмного комплексу з вивчення природничих дисциплін. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21–22 квіт. 2015 р.). Хмельницький: ХНУ, 2015. С. 114–116.
43. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Психолого-педагогічні аспекти соціальної освіти. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХНІ ст.*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січ. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 31–33.

44. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Психологічні бар'єри у комунікативній взаємодії викладачів і студентів. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 лют. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 123–125.
45. Повідайчик О.С. Деякі аспекти науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах. *Соціальна робота і соціальна педагогіка*: зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28–29 квіт. 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 83–87.
46. Повідайчик О.С. Науково-дослідна робота студентів у системі вищої професійної освіти. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачеве, 19–20 трав. 2016 р.). Мукачеве: Вид-во МДУ, 2016. С. 174–176.
47. Повідайчик О.С. Практика як складова формування готовності магістрів соціальної роботи до наукових досліджень. *Сучасний вимір педагогіки та психології*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27–28 трав. 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 102–106.
48. Повідайчик О.С. Умови формування готовності майбутніх фахівців до науково-дослідницької діяльності в професійній сфері. *Current issues and problems of social sciences: conference proceedings* (Kielce, June 28–30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. P. 51–54.
49. Повідайчик О.С., Козубовська І.В. Розвиток ступеневої соціальної освіти у Великій Британії. *Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 лип. 2016 р.). Харків: Центр педагогічних досліджень, 2016. С. 81–84.
50. Повідайчик О.С. Особливості професійно-спрямованої науково-дослідницької роботи студентів вищих навчальних закладів. *Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 серп. 2016 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 72–75.
51. Повідайчик О.С. Застосування програмних засобів аналізу даних у процесі науково-дослідницької роботи студентів. *Теорія прийняття рішень*: зб. матер. Міжнар. школи-семінару. (Ужгород, 26 вересня – 1 жовтня 2016 р.). Ужгород: УжНУ, 2016. С. 219.
52. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід підготовки студентів до науково-дослідницької роботи. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 16 верес. 2016 р.). Ужгород: УжНУ, 2016. С. 140–141.
53. Повідайчик О.С. Особливості науково-дослідницької діяльності фахівців соціальної роботи. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовт. 2016 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. С. 82–85.
54. Повідайчик О.С. Соціально-економічні фактори підготовки соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ.

- конф. (Мукачево, 19–21 жовт. 2016 р.). Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. С. 177–179.
55. Повідайчик О.С. Методологічні засади науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 січ. 2017 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 42–46.
56. Повідайчик О.С. Поняття науково-дослідницької роботи студентів у працях вітчизняних науковців. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27–28 січ. 2017 р.). Львів: «Львівська педагогічна спільнота», 2017. С. 111–113.
57. Повідайчик О.С. Історичні аспекти дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників за рубежом. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 30–31 берез. 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 113–115.
58. Повідайчик О.С. Структура готовності соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17–18 трав. 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 100–103.
59. Повідайчик О.С. Форми і методи науково-дослідницької підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США. *Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів*: зб. матер. VI Міжнар. наук.-методол. семінару (Хмельницький, 18 трав. 2017 р.). Київ-Хмельницький: Термінова поліграфія, 2017. С. 167–169.
60. Повідайчик О.С. Науковий світогляд соціальних працівників як професійно значимий феномен. *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19–20 трав. 2017 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 75–77.
61. Повідайчик О.С. Дослідницька складова соціальної роботи в умовах воєнних конфліктів. *Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 22 верес. 2017 р.). Ужгород: ПП. Роман О.І., 2017. С. 76–77.
62. Повідайчик О.С. Принципи підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms*: international scientific-practical conf. (Tbilisi, 29 September, 2017). Tbilisi: Baltija Publishing, 2017. P. 166–168.
63. Повідайчик О.С. Особливості дослідницької підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 жовт. 2017 р.). Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2017. С. 97–99.
64. Повідайчик О.С. Лекція як провідна форма науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26–27 жовт. 2017 р.). Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 33–35.

65. Повідайчик О. Особливості управління науково-дослідницькою підготовкою соціальних працівників. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 січ. 2018 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 61–64.
66. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Квалітологічний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у вищій школі. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм*: зб. матер. III Всеукр. викл.-студ. наук.-практ. конф. (Кременчук, 2 берез. 2018 р.). Кременчук: Посвіт, 2018. С. 125–128.
67. Повідайчик О.С. Системний підхід до науково-дослідницької підготовки фахівців у ВНЗ. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: зб. матер. III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 29–30 берез. 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 317–319.
68. Повідайчик О.С. Теоретична підготовка соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: збірник наук. праць за матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 26–27 квіт. 2018 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 97–98.
69. Повідайчик О. Компетентнісний підхід до науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників. *Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців*: зб. матер. II-ї Міжнар. наук. інт.-конф. (Київ, 26–27 квіт. 2018 р.). Київ: Альфа-ПК, 2018. С. 108–110.
70. Повідайчик О. Культурологічний підхід до науково-дослідницької підготовки соціальних працівників. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*: зб. матер. IV-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород – Дрогобич, 15 черв. 2018 р.). Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 221–222.
71. Повідайчик О.С., Варга Н.І. До питання про доступність вищої освіти у США. *Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14 верес. 2018 р.). Ужгород: РІК-У, 2018. С. 74–75.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

72. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Вища математика. Основи теорії ймовірностей: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2008. 48 с.
73. Повідайчик О.С. Соціальна інформатика: метод. рекомендації до вивчення курсу. Ужгород: УжНУ, 2008. 32 с.
74. Повідайчик О.С. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: метод. рекомендації до виконання лабораторних робіт. Ужгород: УжНУ, 2009. 28 с.
75. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень: навчально-методичні матеріали. Ужгород: УжНУ, 2010. 44 с.

- 76.Повідайчик О.С., Зобенько Н.А. Програма практики магістрів. Ужгород: УжНУ, 2013. 26 с.
- 77.Повідайчик О.С., Данко Д.В. Зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників до застосування технологій медико-соціальної роботи в професійній діяльності: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2014. 28 с.
- 78.Повідайчик О.С., Козубовський Р.В. Практична підготовка майбутніх соціальних працівників: метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2015. 19 с.
- 79.Повідайчик О.С. Формування готовності студентів до науково-дослідницької роботи як педагогічна проблема. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. Вип. 1(18). С. 118–123.
- 80.Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Соціальна і демографічна статистика (розв'язування задач у редакторі електронних таблиць MS Excel): метод. рекомендації. Ужгород: УжНУ, 2018. 24 с.

Додаток Н1

Відомості про апробацію основних положень, висновків й результатів дисертаційного дослідження

Основні положення і результати дослідження доповідалися автором та обговорювалися на науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: «Актуальні проблеми соціальної роботи і підготовки фахівців: розвиток волонтерського руху в Україні та за рубежом» (Ужгород, 2012 р.); «Актуальні проблеми соціальної роботи: волонтерство як ресурс соціальної роботи» (Ужгород, 2013 р.); «Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку» (Київ, 2014 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2015 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.» (Львів, 2016 р.); «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2016 р.); «Сучасний вимір педагогіки та психології» (Львів, 2016 р.); «Current issues and problems of social sciences» (Кельце, Польща, 2016 р.); «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2016 р.); «Теорія прийняття рішень» (Ужгород, 2016 р.); «Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців» (Ужгород, 2016 р.); «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти» (Харків, 2016 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2016 р.); «Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості» (Харків, 2017 р.); «Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології XXI ст.» (Львів, 2017 р.); «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Хмельницький, 2017 р.); «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (Одеса, 2017 р.); «Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз» (Ужгород, 2017 р.); «Формування сучасного освітнього простору: переваги, ризики, механізми реалізації» (Тбілісі, Грузія, 2017 р.); «Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє» (Київ, 2017 р.); «Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості» (Харків, 2018 р.); «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова, Польща – Ужгород – Дрогобич, 2018 р.); «Вища освіта: удосконалення якості підготовки фахівців» (Київ, 2018 р.); «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Ужгород – Дрогобич, 2018 р.); «Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика» (Ужгород, 2018 р.);

– *всеукраїнських*: «Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки» (Хмельницький, 2010 р.); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2014); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2015 р.); «Соціальна робота і соціальна

педагогіка» (Тернопіль, 2016 р.); «Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Мукачево, 2016 р.); «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016 р.); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2017 р.); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2017 р.); «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2017 р.); «Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм» (Кременчук, 2018 р.); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2018 р.).

Додаток П1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000
 тел.: (03122) 3-33-41, факс: (03122) 3-42-02
 e-mail: official@uzhnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070832

19.09.18 № 3860/01-12 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних
 працівників до науково-дослідницької діяльності»

к.п.н., доцента кафедри соціології та соціальної роботи
 ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Повідаїчик Оксани Степанівни

Результати дисертаційного дослідження Повідаїчик О.С., які відображені в численних публікаціях автора, впроваджуються в освітній процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» під час вивчення дисциплін «Основи педагогіки і психології в соціальній роботі», «Загальна соціологія», «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи», «Основи наукових досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Технології соціальної роботи», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальне проектування і прогнозування», «Соціальна інформатика», «Науково-дослідницький семінар», «Інновації в соціальній роботі» та ін., а також під час проведення практики студентів у навчальних закладах і соціальних службах міста та області. Матеріали дисертаційного дослідження використовуються студентами при написанні курсових, бакалаврських і магістерських робіт, розробці проектів, проведенні наукових досліджень, підготовці виступів і презентацій на наукових конференціях.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Повідаїчик О.С. у практику підготовки соціальних працівників позитивно впливає на формування в них готовності до науково-дослідницької діяльності, поглиблення фахової спрямованості, інтересу до майбутньої професії.

Проректор з наукової роботи

Завідувач кафедри соціології
 та соціальної роботи

проф. І.П. Студеняк

проф. Ф.Ф. Шандор

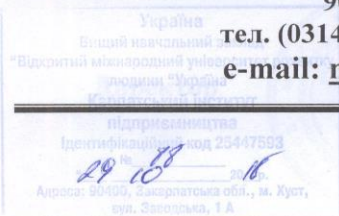
Додаток Р1

КАРПАТСЬКИЙ
ІНСТИТУТ ПІДПРИЄМНИЦТВА
ВНЗ
Відкритий міжнародний
УНІВЕРСИТЕТ розвитку людини
"УКРАЇНА"

CARPATIAN
INSTITUTE OF ENTERPRISING
Open International
UNIVERSITY of Human Development
"UKRAINE"

90400, м. Хуст, вул. Заводська, 1/а,
тел. (03142) 5-31-60, тел\факс (03142) 5-31-31
e-mail: nadija-hust@meta.ua, dina@kip.uz.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників
до науково-дослідницької діяльності»**

к.п.н., доцента кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Повідайчик Оксани Степанівни

Результати дисертаційного дослідження Повідайчик О.С. впроваджувалися в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників у Карпатському інституті підприємства «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». В освітньому процесі використовувалися науково-методичні матеріали з підготовки студентів до науково-дослідницької діяльності, розроблені з урахуванням принципів фундаментальності, системності, діалектичної єдності теоретичного та емпіричного знання про соціальну дійсність, науковості, наступності, інтеграції змісту навчальних дисциплін і наукових досліджень, самостійного вибору студентами напряму науково-дослідницької діяльності, соціокультурного і професійно-особистісного розвитку, діалогізації і співробітництва, соціально-педагогічного супроводу студентів у процесі науково-дослідницької діяльності, суб'єктної свідомості і активності, регіоналізації.

Наукові публікації Повідайчик О.С. використовувалися студентами при підготовці до занять з дисциплін «Методи та організація соціологічних досліджень» і «Методологія та організація наукових досліджень», написанні курсових і дипломних робіт. В процесі аудиторного навчання застосовувалися розроблені дисертантом дослідницькі завдання, методичні рекомендації до виконання лабораторних робіт з обробки і аналізу даних соціологічних досліджень.

Вважаємо, що дослідження Повідайчик О.С. є актуальним для закладу вищої освіти з підготовки майбутніх соціальних працівників і сприяє формуванню їхньої готовності до науково-дослідницької діяльності.

Використовувані матеріали сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, формуванню їхньої мотивації і цінностей науково-дослідницької діяльності, виробленню нових підходів до підготовки фахівців соціальної роботи. Проведене педагогічне дослідження відзначається науковим і практичним значенням.

Директор

А.В. Келемен

Додаток С1

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, МСП-41, 69600, Україна
 тел.: (061) 764-45-46, факс: (061) 228-75-08, e-mail: znu@znu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125243

02.11.2018 № 01.01-13/96
 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності»

к.п.н., доцента кафедри соціології та соціальної роботи

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Повідайчик Оксани Степанівни

Упродовж 2016-2018 рр. в Запорізькому національному університеті впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Повідайчик О.С. «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності».

У навчальному процесі підготовки майбутніх соціальних працівників використовувалася експериментальна методика формування готовності студентів до науково-дослідницької діяльності, що базується на ідеї застосування дослідницького, компетентнісного, особистісного, культурологічного, практико-орієнтованого та ін. наукових підходів.

Викладачами позитивно оцінено розроблені автором навчально-методичні комплекси з дисциплін «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», а саме навчальні програми, завдання для самостійної роботи та контролю знань студентів.

Впровадження результатів дослідження сприяло формуванню у майбутніх соціальних працівників мотивів, цінностей, знань та вмінь проведення науково-дослідницької діяльності. Вважаємо, що результати наукового доробку кандидата педагогічних наук, доцента Повідайчик О.С. мають наукову, методичну і практичну цінність.

Проректор з наукової роботи
 д.і.н., професор

Г.М. Васильчук

Додаток Т1

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72312, тел. (0619) 44-04-64,
факс (0619) 44-03-60 E-mail: rectorat@mdpu.org.ua, www.mdpu.org.ua,
код ЄДРПОУ 02125237

06 ЛИС 2018

№ 01-22/1644

На № _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до
науково-дослідницької діяльності» к.п.н., доцента кафедри соціології та
соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Повідайчик Оксани Степанівни**

У 2016-2018 рр. у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Повідайчик Оксани Степанівни «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності».

Матеріали наукового доробку дисертанта застосовувалися в процесі викладання навчальної дисципліни «Основи соціально-педагогічних досліджень», зокрема завдання до практичних занять з використанням інтерактивних методів навчання, самостійної роботи, творчі завдання. Їх упровадження у навчальному процесі сприяло активізації пізнавальної діяльності студентів, підвищенню їхніх знань та вмінь, формуванню готовності до науково-дослідницької діяльності.

Результати дисертаційного дослідження використовувалися також студентами при написанні курсових, бакалаврських і магістерських робіт, підготовці проектів та наукових статей, під час практики.

Викладачами університету позитивно оцінено розроблені автором навчально-методичні комплекси з курсів «Основи наукових досліджень», «Методи та організація соціальних досліджень», а саме навчальні програми, методичні рекомендації до практичних і лабораторних занять, пакети комплексних контрольних робіт.

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження кандидата педагогічних наук, доцента Повідайчик О.С. мають наукову, методичну і практичну цінність.

Результати заслухано на кафедрі соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти, протокол № 3 від 22 жовтня 2018 року.

Проректор з наукової роботи

Ректор

Д.Ю. Москальова
А.М. Солоненко

Додаток У1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

49010, м. Дніпро, 10, пр. Гагаріна, 72, телефон (056) 374-98-01, (056) 374-98-22, факс (056) 374-98-41, 374-98-42
E-mail: cdep@dnu.dp.ua, код ЄДРПОУ 02066747

07.11.2018р. № 86-904-166 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до
науково-дослідницької діяльності»

к.п.н., доцента кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Повідаєчик Оксани Степанівни

Результати дисертаційного дослідження Повідаєчик О.С. на тему «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності» впроваджувалися в Дніпровському національному університеті імені Олеса Гончара в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників за освітніми ступенями бакалавра і магістра.

Матеріали наукового пошуку були включені до змісту навчальних дисциплін «Соціальна і демографічна статистика», «Методи соціальних досліджень», «Методологія та організація наукових досліджень» та практичної підготовки студентів.

В освітньому процесі використовувалися розроблені дисертантом навчально-методичні комплекси дисциплін, посібники та методичні рекомендації – «Основи наукових досліджень», «Основи соціальної інформатики», «Методи та організація соціальних досліджень», «Соціальна і демографічна статистика», «Організація практики магістрів спеціальності «Соціальна робота». Пропоновані у зазначених працях практичні завдання, лабораторні роботи з обробки результатів досліджень у статистичному пакеті SPSS, завдання для контролю і самоконтролю сприяли формуванню в студентів дослідницьких умінь, позитивної мотивації до здійснення науково-дослідницької діяльності, про що свідчать результати анкетування та тестових і контрольних робіт.

Результати проведеного педагогічного дослідження засвідчили свою актуальність та ефективність експериментальної системи професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності і підтвердили доцільність її впровадження у навчальний процес закладів вищої освіти України.

В. о. завідувач кафедри соціальної роботи
доктор філософських наук, професор

О.О. Осетрова

Проректор з наукової роботи
доктор хімічних наук, професор

С.І. Оковитий

Додаток Ф1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

22.11.18 № 151

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до
 науково-дослідницької діяльності» здобувача наукового ступеня доктора
 педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
 Повідайчик О.С.

Довідкою засвідчуємо факт впровадження результатів дисертаційного дослідження Повідайчик О.С. на тему «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності» в освітній процес кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету під час підготовки бакалаврів і магістрів спеціальності «Соціальна робота».

Результати дисертаційного дослідження Повідайчик О.С., представлені в п'яти монографіях, двох навчальних посібниках, методичних рекомендаціях, численних наукових статтях використовуються у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників під час викладання окремих навчальних дисциплін («Вступ до спеціальності», «Соціальна і демографічна статистика», «Соціально-педагогічне проектування», «Методологія і організація наукових досліджень», «Інноваційні технології у соціальній роботі»), а також під час написання студентами курсових, бакалаврських і магістерських робіт, практики в соціальних закладах і службах, волонтерської роботи.

Використання в навчальному процесі матеріалів дисертаційного дослідження Повідайчик О.С. сприяє підвищенню рівня готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності. Це дозволяє зробити висновок, що отримані авторкою результати дослідження заслуговують на впровадження у вищих навчальних закладах України. Результати дослідження розглянуто на засіданні кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки (протокол №4 від 14 листопада 2018 р.).

Перший проректор,
 проректор з науково-педагогічної та
 наукової роботи,
 доктор економічних наук, професор

М.П.Войнаренко

Завідувач кафедри соціальної роботи
 і соціальної педагогіки Хмельницького
 національного університету

Л.І.Романовська

Виконавець: Романовська Л.І.

Додаток Х1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, факс (0542) 22-15-17, тел. (0542) 22-14-95
E-mail: rector@sspu.sumy.ua Код ЄДРПОУ 02125510

04.01.2019 № 105 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників
до науково-дослідницької діяльності»
здобувача наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
Повідайчик О.С.

Результати дисертаційного дослідження Повідайчик О.С. на тему «Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності» впроваджувалися в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка в процесі підготовки фахівців соціальної роботи за освітніми ступенями бакалавра і магістра.

У освітньому процесі використовувалися розроблені дисертантом навчально-методичні посібники («Соціальна робота: вступ до спеціальності», «Методи досліджень у соціальній роботі», «Основи соціальної інформатики») та методичні рекомендації («Практична підготовка майбутніх соціальних працівників», «Соціальна і демографічна статистика (розв'язування задач у редакторі електронних таблиць MS Excel)», «Математико-статистичні методи аналізу даних соціологічних досліджень»).

Впровадження розробок Повідайчик О.С. дало змогу урізноманітнити навчання студентів, сприяло розширенню і поглибленню знань майбутніх фахівців соціальної роботи у сфері науково-дослідницької діяльності та вдосконаленню їхніх дослідницьких умінь.

Матеріали дисертаційної роботи є актуальними, мають вагоме теоретичне і практичне значення в процесі науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників.

Довідку про впровадження результатів дисертаційної роботи Повідайчик О.С. обговорено і затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності (протокол № 5 від «07» грудня 2018 року).

Завідувач кафедри соціальної
роботи і менеджменту
соціокультурної діяльності

В.о. ректора СумДПУ імені А.С.Макаренка

А. О. Полянничко

Л. В. Пшенична